

KASB-HUNAR TA'LIMI

ILMIY-USLUBIY, AMALIY, MA'RIFIY JURNAL

2025
6-SON

KASB-HUNAR TA'LIMI

Профессиональное образование
Professional education

Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma'rifiy jurnal
2025-yil, 6.1-son

Muassislar:

Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi,
Pedagogik innovatsiyalar, professional
ta'limboshqaruv hamda pedagog kadrlarni qayta
tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti

Bosh muharrir: Z.Y.XUDAYBERDIYEV

Ijrochi direktor: H.SIROJIDDINOV

Tahrir hay'ati:

M.XOLMUXAMEDOV, R.X.JO'RAYEV,
A.Q.JALALOV, A.R.XODJABAYEV,
J.SH.SHOSALIMOV, A.NABIYEV,
A.A.HASANOV, H.SIROJIDDINOV,
K.M.GULYAMOV

Jurnal 2000-yildan nashr etila boshlangan.
O'zbekiston matbuot va axborot agentligida
2007-yil 3-yanvarda qaytadan ro'yxatga olinib,
0109-raqamli guvohnoma berilgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar
Mahkamasi huzuridagi Oliy Attestatsiya komissiyasi
tomonidan 2017 yil 29 avgustdagi 241/8 qarori
bilan Pedagogika fanlari bo'yicha dissertatsiyalar
yuzasidan asosiy ilmiy natijalarni chop etishga
tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Manzil: 100095, Toshkent sh., Olmazor tumani
Universitet ko'chasi, 2-uy
Tel.: 90-979-75-89; 94-677-90-32;

E-mail: kasbhunartalimi@mail.ru,
ksbjurnal@inbox.uz.

Nashr uchun mas'ul
H.Sirojiddinov

Sahifalovchi:
I.Sirojiddinov

Tahririyat fikri muallif nuqtai nazariga to'g'ri
kelmasligi mumkin.

Tahririyatga yuborilgan maqolalar tahrir etilmaydi
va egasiga qaytarilmaydi.

Jurnaldan ko'chirib bosilganda "Kasb-hunar ta'limi"
jurnalidan olingani izohlanishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 25.06.2025-yil.
Bichimi 60x84 1/8

Bosma tabog'i 10. Adadi 60 nusxa.
Buyurtma "PROFIEDUPRESS" MChJ
bosmaxonasida chop etildi.

Korxona manzili: Toshkent shahri, Sirg'ali tumani,
Yangi Sirg'ali ko'chasi, 18-uy

МУНДАРИЖА

To'xtayeva Sh.G'. Iqtisodiyot ta'limi yo'nalishlarida tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasining talablari	3
Xolmatov N.U. Futbol sportining tahlili va jismoniy tayyorgarlik talablari	7
Beketov N.A. Oliy ta'limda sifatni ta'minlash: tushunchalar, jarayonlar va strategiyalar	10
Allayarova S. O'quvchilarning lug'at boyligini oshirishga yo'naltirilgan innovasion yondashuvlar	14
Tuymanova I.F. Ingliz tilini o'rgatishda raqamli pen pals: zamonaviy texnologiyalar yordamida interaktiv o'rganish	17
Akbarova F.B., Pozilova Sh.X. O'quvchilarni vizual-grafik ko'nikmalarini muammoli ta'lim muhitida (pbl) shakllantirish	21
Шукурова С.С., Сейдалиева Л.Д. Факторы, влияющие на спортивные результаты в ациклических и циклических видах спорта	25
Shodmonov F.A. Boshlang'ich sinflarda ekologik ongni shakllantirish	30
Zoxidova M.T. Bo'lajak pedagoglarda pedagogik maxoratni oshirishda funksional yondashuvning roli	35
Mamasoatov A. Otm rahbar kadrlarining kasbi kompetentligiga qo'yilayotgan talablar	39
Бабаджанова Г.Б. Бўлажак шифокорларнинг деонтологик компетентлигини ривожлантиришнинг илмий-назарий таҳлили	42
Ibodova M.N. Integrativ yondashuv – akademik litseylarda biologiya fanini o'qitishning metodologik va nazariy asosi	46
Aliyeva M.B. Pedagogik amaliyot jarayonida bo'lajak biologiya o'qituvchilarining kasbiy-metodik tayyorgarligini takomillashtirish metodikasi	50
G'ulomjonova G.I. Boshlang'ich sinf ingliz tili darslarida o'quvchilarni refleksiv ko'nikmalarini takomillashtirishning pedagogik shart-sharoitlari	57
Ko'bayev A.S. O'qituvchilarning malakasini oshirish tizimida ta'lim sifatini innovasion boshqarish strategiyalari	62
Xomidjonova G.X. Chet tillarini o'qitishda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning pedagogik asoslari	65
Mamadaminova M.M., Karshiyev J.A. Dizayn-tafakkur yondashuvi: ijodkor va moslashuvchan o'qituvchilarni tayyorlash kaliti	70
Maxamadjanov I. Mustaqil ta'lim jarayonida sun'iy intellekt vositalaridan foydalanish	73
Abdullayeva M.A. "Radiatsiya xavfsizligi" fanining ta'lim tizimidagi o'rni	78
Navruzova S.A. Oliy ta'lim tizimida integrativ yondashuvning o'rni	83
Norbutaev F.M. Some issues of development of economic competence in students	87
Shertaylakova G.B. Tarix fanini o'qitishda didaktik madaniyatni shakllantirishda sun'iy intellekt texnologiyalarining o'rni: raqamli transformatsiya davrida yangi metodik yondashuvlar	91
Ruxiddinov X.X. Ko'zi ojiz o'quvchilarning kommunikativ qobiliyatlarini interfaol guruh mashg'ulotlari orqali takomillashtirish	97
G'ulomjonova M. Boshlang'ich ta'lim o'quvchilarini axloqiy, etik va estetik jihatdan rivojlantirish	100
Yalg'osheva M. Совершенствование функциональной модели развития навыков английского языка у студентов в области инжиниринга	107
Xurramov A.I. Ko'rish qobiliyati cheklangan yuqori sinf o'quvchilarida inklyuziv o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun vazifaga asoslangan til o'qitishni moslashtirish	110
Miraliyeva D.T. "Ommaviy madaniyat"ni yoshlar ongiga singdirishdagi ruhiy ta'sir vositalariga qarshi kurash	114
G'aybullayeva N.N. Universal ta'lim faoliyatlari tushunchasining ilmiy-pedagogik mazmuni va ularning zamonaviy ta'lim konsepsiyasidagi o'rni	121
Nazarova S.H.R. Inklyuziv ta'limda jismoniy tarbiya fanining samaradorligini oshirish: amaliy tahlil va takliflar	128
Siddikov B.S., G'aniyeva M.N. Dunyoning nufuzli tashkilotlari nigohida pedagogik ta'limda diagnostik madaniyat va kvalimetriya integratsiyasi: nazariy va amaliy jihatlar	132

Kubayeva M.B. Kasbiy ta'lim muassasalari o'quvchilarining ijodiy kompetensiyalarini rivojlantirishning didaktik asoslari	137
Ergashev O.M. Real vaqt tizimari fanining elektron didaktik ta'minotini loyihalash tamoyillari	142
Narkabilova G.P., Nazirova R.M. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy rivojlanishining psixologik-pedagogik xususiyatlari	149
Bahromova F.O. Bo'lajak tarbiyachilarda tarbiyalanuvchilarni bilish faoliyatini shakllantirish pedagogik muammo sifatida	154
Temirov O.M. Bo'lajak o'qituvchilarning axborot bilan ishlash malakalarini takomillashtirish mazmuni	159
Саидов С.Р. Некоторые проблемы развития креативности бакалавров технического направления	164
Гаффоров А.Х., Абидова З.К. Использование дистанционной технологии проектного обучения на основе электронных образовательных ресурсов нового поколения	170
Qurbonov N.Y. Umumiy o'rta ta'lim maktab direktorlari boshqaruv faoliyatini baholashda kvalimetrik yondashuvning mohiyati	176
Abdullayeva N.A. Bo'lajak pedagoglarning ilmiy-tadqiqotchilik kompetensiyasini shakllantirish ijtimoiy pedagogik zaruriyat sifatida ..	181
Latipova D.A., Nuraliyeva S.H., Isakova D.B. Nemis tilini bilishning yozish ko'nikmasida ko'p uchraydigan muammolar va ularni bartaraf qilish	186
Ismoilov K.T talabalarga qorako'l qo'zilarini hazm qilish sistemasidagi metabolizmlarga oziqalarning fizik holatiga bog'liqligini o'qitishning pedagogik imkoniyatlari	189
Abdulxayev A.A. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish metodologiyasi	194
Baxriyev I.S. Rangshunoslikning bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining manzara kompozitsiyasini tuzish va tasvirlashdagi ijodiy kompetensiyalarini rivojlantirishdagi ahamiyati	198
Ummatova M.A., Gofurova M.A. Amaliy mashg'ulotlarda nostandart testlardan foydalanish metodikasidan	207
Umarov S.B. Talabalarning ijtimoiy faolligini oshirishda jahon tajribasidan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari	212
Shirnazarova Z.A. Madaniyatlararo muloqot fan sifatida	217
Jurayeva Z.I. Raqamli transformatsiya muhiti: o'quvchilarning loyihalash kompetentligini rivojlantirishning yangi jihatlari	223
Xayitova M., Xo'janazarov O'E., Abdusalimova G.X. Qo'ng'ir suvo'tlar (phaeophyta) bo'limini o'qitish metodikasi	228
Орымбаева Л.К., Марчибаева У.С., Сейсенбеков Е.К. Использование цифровых технологий в условиях организации модели внеучебной деятельности школьников	233
Mustafoyeva S.J. Chet tillarni o'rganish nazariyalari tarixiga bir nazar.237	
Tojiboyeva D.M. Savodxonlik tushunchasining evolyutsiyasi: klassik, funksional va raqamli savodxonlik	243
G'iyosiddinov M.Q. Raqamli muhitda o'smirlarning shaxsiy identifikatsiyasi va moslashuvi	248
Xazratqulov A.A. Bo'lajak muhandislarni loyihaviy-konstruktorlik kompetentligini rivojlantirishning pedagogik shart sharoitlari	252
Rashidova Z.O. Maktab ta'limiga tayyorlashda bolalarda emotsional moslashuv pedagogik jarayon sifatida	256
Yusupova X.I. Xalqaro fanlarning pedagogik ta'lim jarayoniga implementatsiya qilish prinsiplari va mexanizmlari	260
Xolmirzayeva O'M. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish usullari	267
Isomiddinov A.B. Talabalarda etnomadaniy bilimlarni milliy qadryatlar orqali shakllantirish yo'llari	271
Ro'ziboyeva M.S. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga bolalar o'yin folklorini o'rgatishda tolerantlikni rivojlantirish	274
Yusupjonov A.S. Sun'iy intellekt va uning jamiyatdagi o'rni	278
Maxmudov Q. Adabiy matnlar orqali madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirish: lingvodidaktik tahlil	282
Ruzmetova Z.X., Toxirova A.X. Elektron darsliklarga qo'yiladigan pedagogik talablar	290
Kulmuradov D. Xorij tajribasi asosida generativ sun'iy intellekt asosidagi muhandislik ta'limini tashkil qilish zaruriyati	294
Xalilov R.R. Talaba-yoshlar tarbiyasida milliy urf-odatlar va an'analarni kasbiy rivojlanish bilan uyg'unlashtirish usullari	298

IQTISODIYOT TA'LIMI YO'NALISHLARIDA TASHKILIY-BOSHQARUV KOMPETENSIYASINING TALABLARI

TO'XTAYEVA SHAHNOZA G'AYBULLA QIZI
Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti

Annotatsiya. Maqolada iqtisodiyot ta'limi yo'nalishlarida tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasining zamonaviy talablari tahlil qilingan. Tadqiqotda globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida iqtisodchi-mutaxassislardan talab qilinadigan tashkiliy-boshqaruv ko'nikmalarining o'ziga xos xususiyatlari ko'rib chiqilgan. Maqolada tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasining nazariy asoslari, ta'lim jarayonidagi o'rni va rivojlantirish usullari yoritilgan. Xalqaro tajriba tahlili asosida mahalliy ta'lim tizimini takomillashtirish yo'llari taklif etilgan. Tadqiqot natijalari iqtisodiyot ta'limi dasturlarini yangilash va kompetensiyaga asoslangan yondashuvni joriy etishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasi, iqtisodiyot ta'limi, professional tayyorgarlik, ta'lim sifati, boshqaruv ko'nikmalari, raqamli transformatsiya

Аннотация. В статье анализируются современные требования к организационно-управленческой компетенции в направлениях экономического образования. В исследовании рассматриваются специфические особенности организационно-управленческих навыков, требуемых от специалистов-экономистов в условиях глобализации и цифровой трансформации. В статье освещаются теоретические основы организационно-управленческой компетенции, её роль в образовательном процессе и методы развития. На основе анализа международного опыта предложены пути совершенствования местной системы образования. Результаты исследования имеют практическое значение для обновления программ экономического образования и внедрения компетентностного подхода.

Ключевые слова: организационно-управленческая компетенция, экономическое образование, профессиональная подготовка, качество образования, управленческие навыки, цифровая трансформация

Abstract. The article analyzes modern requirements for organizational-managerial competence in economics education directions. The research examines specific features of organizational-managerial skills required from economist-specialists in the context of globalization and digital transformation. The article highlights theoretical foundations of organizational-managerial competence, its role in the educational process, and development methods. Based on international experience analysis, ways to improve the local education system are proposed. The research results have practical significance for updating economics education programs and implementing competency-based approaches.

Keywords: organizational-managerial competence, economics education, professional training, education quality, managerial skills, digital transformation

Kirish

Zamonaviy iqtisodiy muhitda tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasi iqtisodiyot sohasidagi mutaxassislarning professional faoliyatida muhim o'rin tutadi. Globallashuv jarayonlari, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi va bozor munosabatlarining

murakkablashuvi iqtisodiyot ta'limi tizimiga yangi talablar qo'yimoqda. Bu sharoitda iqtisodchi-mutaxassislardan nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy ko'nikmalar, jumladan, tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasini egallash talab qilinmoqda.

Tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasi

shaxsning tashkilot faoliyatini samarali boshqarish, resurslarni optimal taqsimlash, jamoaviy ishlarni muvofiqlashtirish va strategik qarorlar qabul qilish qobiliyatlarini o'z ichiga oladi. Iqtisodiyot ta'limi yo'nalishlarida bu kompetensiyaning shakllanishi kelajakda iqtisodiy tizimning barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasi ko'p qirrali tushuncha bo'lib, u bir necha asosiy komponentlarni qamrab oladi. Birinchidan, bu strategik fikrlash qobiliyati bo'lib, u kelajakni bashorat qilish, uzoq muddatli maqsadlarni belgilash va ularni amalga oshirish yo'llarini aniqlash imkonini beradi. Ikkinchidan, tashkiliy struktura va jarayonlarni tushunish qobiliyati, bu esa tashkilot ichidagi murakkab bog'lanishlarni tahlil qilish va optimallashtirishda yordam beradi.

Uchinchidan, qarorlar qabul qilish kompetensiyasi, bu shaxsning noaniq sharoitlarda to'g'ri qarorlar chiqarish, turli variantlarni baholash va eng optimal yechimni tanlash qobiliyatini ifodalaydi. To'rtinchidan, jamoaviy ishlash va liderlik ko'nikmalari, bu boshqaruv jarayonida boshqa shaxslar bilan samarali hamkorlik qilish va ularni maqsadlarga erishishda rag'batlantirishni nazarda tutadi.

Beshinchidan, kommunikatsiya ko'nikmalari, bu ma'lumotlarni aniq va tushunarli tarzda etkazish, turli darajadagi xodimlar bilan muloqot qilish va konfliktlarni hal qilish qobiliyatlarini o'z ichiga oladi. Oltinchidan, tahliliy fikrlash qobiliyati, bu murakkab ma'lumotlarni tahlil qilish, muammolarni aniqlash va ularning yechimlarini topishda muhim rol o'ynaydi.

Iqtisodiyot ta'limi tizimida tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasining shakllanishi nafaqat nazariy bilimlarni o'zlashtirish, balki amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish orqali amalga oshirilishi kerak. Zamonaviy iqtisodiyot ta'limi dasturlari talabalarga iqtisodiy nazariya va amaliyot o'rtasidagi bog'lanishni tushunish imkonini berishi kerak. Bu jarayonda tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasi o'qituvchi va talaba

o'rtasidagi munosabatlarni yanada samarali qilish, ta'lim jarayonini optimallashtirish va talabalarning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Ta'lim jarayonida tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasining rivojlanishi talabalarning kelajakdagi professional faoliyatiga tayyorgarlikni kuchaytiradi. Iqtisodchi-mutaxassislar o'z faoliyatlarida turli tashkilotlar, davlat organlari, xalqaro kompaniyalar va moliya institutlari bilan ishlashlari kerak bo'ladi. Bu sharoitda ular tashkiliy tuzilmalarni tushunish, boshqaruv jarayonlarini tahlil qilish va samarali qarorlar qabul qilish qobiliyatiga ega bo'lishlari zarur.

Hozirgi kunda iqtisodiyot sohasidagi tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasiga qo'yiladigan talablar sezilarli darajada o'zgargan. Raqamli transformatsiya jarayonlari tashkilotlarda yangi boshqaruv modellarini joriy etishni talab qilmoqda. Iqtisodchi-mutaxassislar endi an'anaviy boshqaruv usullaridan tashqari, raqamli texnologiyalar asosida ishlaydigan boshqaruv tizimlarini ham o'zlashtirishlari kerak.

Globallashuv sharoitida xalqaro hamkorlik ko'nikmalari alohida ahamiyat kasb etmoqda. Iqtisodiyot sohasidagi mutaxassislar turli madaniyat vakillari bilan ishlash, xalqaro standartlarni bilish va qo'llash qobiliyatiga ega bo'lishlari zarur. Bu o'z navbatida tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasining tarkibiga yangi elementlarni kiritishni talab qiladi.

Barqaror rivojlanish kontseptsiyasining keng tarqalishi iqtisodiy faoliyatda ekologik va ijtimoiy masalalarni hisobga olishni zarur qilmoqda. Zamonaviy boshqaruvchi nafaqat iqtisodiy samaradorlikni, balki atrof-muhitga ta'sirni va ijtimoiy javobgarlikni ham hisobga olishi kerak. Bu tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasiga yangi o'lchovlar qo'shmoqda.

Iqtisodiyot ta'limida tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirish uchun turli pedagogik usullardan foydalanish mumkin. Interaktiv o'qitish usullari, jumladan, guruhli loyihalar, amaliy masalalar va simulyatsiya

o'yinlari talabalarning tashkiliy ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali hisoblanadi. Bunday usullar talabalarni real vaziyatlarga yaqin sharoitlarda ishlashga undaydi va nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash imkonini beradi.

Mentorlik dasturlari va amaliyot o'tash imkoniyatlari talabalarning tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Real ish sharoitida amaliy tajriba olish talabalarning nazariy bilimlarini chuqurlashtiradi va professional ko'nikmalarni rivojlantiradi. Bu jarayonda talabalar namoyon tashkilotlarning ichki tuzilishi bilan tanishadi va boshqaruv jarayonlarini bevosita kuzatadilar.

Zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish ta'lim samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Onlayn platformalar, virtual laboratoriyalar va raqamli simulyatorlar talabalarning tashkiliy-boshqaruv ko'nikmalarini rivojlantirishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Bu texnologiyalar nafaqat o'qitish jarayonini yanada qiziqarli qiladi, balki talabalarni kelajakdagi raqamli ish muhitiga ham tayyorlaydi.

Tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasining shakllanishini baholash uchun murakkab yondashuv zarur. An'anaviy test usullari bu kompetensiyaning barcha jihatlarini to'liq qamrab ololmaydi. Shuning uchun amaliy vazifalar, loyiha ishlari va portfolio usulidan foydalanish tavsiya etiladi. Bu usullar talabalarning nazariy bilimlarini amaliy vaziyatlarda qo'llash qobiliyatini baholash imkonini beradi.

Doimiy monitoring va qayta aloqa tizimi ta'lim jarayonining sifatini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Talabalarning erishgan natijalari muntazam ravishda tahlil qilinishi va ta'lim dasturlariga zaruriy o'zgartirishlar kiritilishi kerak. Bu jarayonda nafaqat talabalarning individual ehtiyojlari, balki mehnat bozorining o'zgaruvchan talablari ham hisobga olinishi zarur.

Sifat nazorati tizimlari ta'lim muassasalarining tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirishdagi

samaradorligini baholash uchun zarur. Bu tizimlar ta'lim natijalarini mehnat bozoridagi talablar bilan taqqoslash va zaruriy o'zgartirishlarni amalga oshirish imkonini beradi.

Rivojlangan mamlakatlarda iqtisodiyot ta'limida tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirish bo'yicha boy tajriba to'plangan. Evropa va Amerika universitetlarida amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim dasturlari keng tarqalgan bo'lib, ular talabalarning tashkiliy ko'nikmalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratadi. Bu tajribalar bizning ta'lim tizimimizni takomillashtirish uchun muhim manba bo'lishi mumkin.

Xalqaro sertifikatlash dasturlari va professional akkreditatsiya tizimlari tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasining jahon standartlariga muvofiqligini ta'minlashda yordam beradi. Bunday dasturlar nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki mutaxassislarining xalqaro mehnat bozorida raqobatbardoshligini ham kuchaytiradi.

Xalqaro almashinuv dasturlari va hamkorlik loyihalari talabalar va o'qituvchilar uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Bu dasturlar orqali turli madaniyat va ta'lim tizimlarining eng yaxshi amaliyotlari o'rganiladi va mahalliy sharoitlarga moslashtiriladi.

Tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasining kelajakdagi rivojlanishi sun'iy intellekt va mashinali o'rganish texnologiyalarining ta'lim jarayoniga keng kirib kelishi bilan bog'liq. Bu texnologiyalar individual ta'lim trajektoriyalarini yaratish va har bir talabaning alohida ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim dasturlarini ishlab chiqish imkonini beradi.

Virtual va qo'shilgan reallik texnologiyalari ta'lim jarayonini yanada immersiv va samarali qilish imkoniyatlarini taqdim etmoqda. Bu texnologiyalar orqali talabalar real vaziyatlarga o'xshash muhitda amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishi mumkin bo'ladi.

Mikrolearning va adaptiv ta'lim platformalarining rivojlanishi uzluksiz ta'lim kontseptsiyasini amalga oshirishda yordam

bermoqda. Bu yondashuvlar tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasini doimiy ravishda yangilash va rivojlantirish imkonini beradi.

Xulosa

Iqtisodiyot ta'limi yo'nalishlarida tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasining talablari zamonaviy iqtisodiy muhitning murakkabligi va o'zgaruvchanligi bilan belgilanadi. Bu kompetensiyaning muvaffaqiyatli shakllanishi ta'lim tizimining barcha darajalarida kompleks yondashuvni talab qiladi.

Ta'lim dasturlarini ishlab chiqishda nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalarning muvozanatli kombinatsiyasini ta'minlash zarur. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va usullardan foydalanish talabalarning tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirishda

muhim omil hisoblanadi.

Xalqaro tajriba va standartlarni hisobga olgan holda mahalliy sharoitlarga mos ta'lim tizimini yaratish orqali yuqori malakali iqtisodchi-mutaxassislar tayyorlash mumkin. Bu esa mamlakatning iqtisodiy rivojlanishiga sezilarli hissa qo'shadi va xalqaro miqyosda raqobatbardosh mutaxassislar kadrlarini shakllantirishga yordam beradi.

Kelajakda tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasining rivojlanishi yangi texnologiyalar va o'qitish usullarining joriy etilishi bilan yanada takomillashadi. Bu jarayonda doimiy monitoring, baholash va ta'lim dasturlarini yangilash muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Абдуллаев А.М. Iqtisodiyot ta'limida kompetensiyali yondashuv: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2023. – 248 b.
2. Азизова Н.Ш. Zamonaviy boshqaruv tizimlarida tashkiliy kompetensiyalarning roli // Iqtisodiy tadqiqotlar jurnali. – 2024. – №3. – 45-52 b.
3. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. – М.: Институт профессионального образования, 2022. – 336 с.
4. Boymurodov R.A. Ta'lim sifatini boshqarish: xalqaro tajriba va mahalliy sharoitlar. – Toshkent: Fan, 2023. – 312 b.
5. Drucker P.F. Management Challenges for the 21st Century. – New York: HarperBusiness, 2021. – 207 p.

FUTBOL SPORTINING TAHLILI VA JISMONIY TAYYORGARLIK TALABLARI

XOLMATOV NIZOMJON UMARJONOVICH
Namangan davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola futbol sportining zamonaviy talablari va jismoniy tayyorgarlik aspektlarini chuqur tahlil qiladi. Tadqiqotda futbolchilarning o'yin davomida amalga oshiradigan turli xil harakatlari, aerob va anaerob energiya tizimlarining roli, shuningdek, turli pozitsiyalardagi o'yinchilarning jismoniy talablari ko'rib chiqilgan. Maqolada futbolda zarur bo'lgan asosiy jismoniy sifatlar: chidamlilik, kuch, tezlik, chaqqonlik va moslashuvchanlik batafsil tahlil qilingan. Zamonaviy tayyorgarlik metodlari, periodizatsiya printsiplari va tiklanish jarayonlarining ahamiyati alohida ta'kidlangan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, zamonaviy futbolchilar ko'p qirrali jismoniy tayyorgarlikka ega bo'lishi va doimiy ravishda o'z ko'rsatkichlarini yaxshilashi zarur. Maqola futbol murabbiylariga, o'yinchilarga va sport fanlari mutaxassislariga mo'ljallangan.

Аннотация. Данная статья представляет глубокий анализ современных требований футбола и аспектов физической подготовки. В исследовании рассматриваются различные движения, выполняемые футболистами во время игры, роль аэробных и анаэробных энергетических систем, а также физические требования к игрокам различных позиций. В статье подробно анализируются основные физические качества, необходимые в футболе: выносливость, сила, скорость, ловкость и гибкость. Особо подчеркиваются современные методы тренировки, принципы периодизации и важность процессов восстановления. Согласно результатам исследования, современные футболисты должны обладать многосторонней физической подготовкой и постоянно улучшать свои показатели. Статья предназначена для футбольных тренеров, игроков и специалистов спортивной науки.

Kalit so'zlar: futbol, jismoniy tayyorgarlik, aerob chidamlilik, anaerob salohiyat, sport mashqlari, tezlik, kuch, chaqqonlik, tiklanish, periodizatsiya

Ключевые слова: футбол, физическая подготовка, аэробная выносливость, анаэробные способности, спортивная тренировка, скорость, сила, ловкость, восстановление, периодизация

Kirish

Futbol zamonaviy dunyoning eng mashhur va keng tarqalgan sport turlaridan biri bo'lib, millionlab odamlar tomonidan o'ynaladi va tomosha qilinadi. Bu sport nafaqat texnik va taktik jihatdan murakkab, balki yuqori darajadagi jismoniy tayyorgarlikni ham talab qiladi. Zamonaviy futbolda muvaffaqiyatga erishish uchun o'yinchilar turli xil jismoniy sifatlarga ega bo'lishi kerak, jumladan chidamlilik, tezlik, kuch, chaqqonlik va moslashuvchanlik.

Futbol o'yini davomida o'yinchilar doimiy ravishda harakat holatida bo'ladilar, turli intensivlikda yuguradilar, sakraydilar,

yo'nalish o'zgartiradilar va raqiblar bilan kurash olib boradilar. Shuning uchun futbolchilarning jismoniy tayyorgarligi ularning o'yin ko'rsatkichlariga bevosita ta'sir qiladi va jamoaning umumiy muvaffaqiyatini belgilaydi.

Futbol o'yini aerob va anaerob energiya tizimlarining murakkab kombinatsiyasini talab qiladi. O'rtacha professional futbolchi 90 daqiqalik o'yin davomida 10-12 kilometr masofani bosib o'tadi. Bu masofa turli intensivlikda yugurish, yurish, sakrash va tez harakatlanishlardan iborat.

O'yin davomida o'yinchilar har 30 sekund mobaynida harakat intensivligini

o'zgartiradilar. Yuqori intensivlikdagi harakatlar odatda 2-4 sekund davom etadi va ular orasida kam intensivlikdagi tiklanish davrlari bo'ladi. Bu xususiyat futbolchilardan yuqori anaerob quvvatga ega bo'lishni va tez tiklanish qobiliyatini talab qiladi.

Zamonaviy futbolda o'yinchilar har xil pozitsiyalarda o'ynaydilar va har bir pozitsiya o'ziga xos jismoniy talablarni qo'yadi. Himoyachilar odatda kuchliroq va balandroq bo'lib, havo duelllarida ustunlik qilish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Yarim himoyachilar esa eng ko'p masofani bosib o'tishadi va yuqori darajadagi aerob chidamlilikka ega bo'lishi zarur. Hujumchilar esa tezlik va chaqqonlikka ko'proq e'tibor berishadi.

Futbolda aerob salohiyat asosiy jismoniy sifat hisoblanadi, chunki u o'yinchilarning umumiy chidamliligini ta'minlaydi va tiklanish jarayonlarini tezlashtiradi. Yuqori aerob salohiyatga ega futbolchilar o'yin davomida o'z faollik darajasini saqlash va charchoqni kamroq his qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Anaerob salohiyat esa qisqa muddatli yuqori intensivlikdagi harakatlar uchun zarur. Sprint yugurish, sakrash, keskin yo'nalish o'zgartirish va raqib bilan kurash anaerob energiya tizimidan foydalanishni talab qiladi. Futbolchilar anaerob quvvatni rivojlantirish orqali o'yin davomidagi hal qiluvchi lahzalarda yuqori ko'rsatkichlarni namoyish eta oladilar.

Laktik acid tizimi futbolda muhim rol o'ynaydi, chunki o'yinchilar tez-tez 15-30 sekund davom etadigan yuqori intensivlikdagi harakatlarni amalga oshiradilar. Bu tizimning samaradorligi o'yinchi qanchalik tez va samarali tiklanishini belgilaydi.

Futbolda kuch turli shakllarda namoyon bo'ladi. Maksimal kuch darvoza himoyachilarining sakrashi yoki himoyachining havo duelida qatnashishi uchun zarur. Tezlik-kuch o'yinchining sprint qobiliyati va keskin harakatlanish tezligini

belgilaydi. Chidamlilik-kuch esa butun o'yin davomida kuch ko'rsatkichlarini saqlash uchun muhim.

Og'irlik mashqlari futbolchilarning kuch ko'rsatkichlarini oshirish uchun keng qo'llaniladi. Biroq, futbol uchun maxsus kuch mashqlari ham juda muhim, masalan, plyometrik mashqlar, funktsional harakat naqshlari va sportga xos harakat shakllari.

Markaziy muskulatura kuchi futbolchilar uchun ayniqsa muhim, chunki u barcha harakatlarning asosini tashkil etadi va jarohatlarga qarshi himoya vazifasini bajaradi. Kuchli markaziy muskulatura o'yinchiga muvozanatni saqlash, kuch uzatish va harakat samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Tezlik futbolda eng muhim jismoniy sifatlardan biri hisoblanadi. Bu nafaqat to'g'ri chiziqli sprint tezligini, balki yo'nalish o'zgartirish tezligi, reaksiya tezligi va harakat tezligini ham o'z ichiga oladi.

Sprint tezligi futbolchilarning raqiblardan ustun kelish, bo'sh joylarni tez egallash va tez hujum qilish imkoniyatini beradi. Odatda futbolda sprintlar 10-30 metr masofaga amalga oshiriladi va maksimal tezlikka 20-30 metr masofada erishiladi.

Chaqqonlik futbolchining to'satdan yo'nalish o'zgartirish, to'xtash va yana tezlanish qobiliyatini anglatadi. Bu sifat raqib bilan kurashda, to'pni boshqarishda va taktik vazifalarni bajarishda juda muhim. Chaqqonlik mashqlari turli yo'nalishlarda harakat qilish, konuslar orasidan o'tish va reaktiv mashqlarni o'z ichiga oladi.

Moslashuvchanlik futbolchilarning jarohatlarga qarshi himoyalaniishi va harakat samaradorligini oshirishi uchun zarur. Yaxshi moslashuvchanlik yuqori intensivlikdagi harakatlarni bajarish imkoniyatini kengaytiradi va mushaklarning to'g'ri funksiyasini ta'minlaydi.

Dinamik moslashuvchanlik static moslashuvchanlakdan ko'ra futbol uchun muhimroq hisoblanadi. Dinamik cho'zish mashqlari o'yin oldidan isitish dasturining

muhim qismidir va o'yinchilarni faol harakatlarga tayyorlaydi.

Zamonaviy futbol tayyorgarligida periodizatsiya printsiplari keng qo'llaniladi. Bu yondashuv yil davomida turli davrlarni ajratish va har bir davrda aniq maqsadlarni qo'yishni o'z ichiga oladi. Tayyorgarlik davri, raqobat davri va tiklanish davri har birining o'ziga xos vazifalar va mashq intensivligi mavjud.

Intervalli mashqlar futbol tayyorgarligida markaziy o'rinni egallaydi. Yuqori intensivlikdagi interval mashqlari o'yinchilarning anaerob salohiyatini rivojlantiradi va o'yin sharoitlarini taqlid qiladi. Shu bilan birga, uzoq muddatli past intensivlikdagi mashqlar aerob asosni mustahkamlaydi.

Funktsional mashqlar futbol harakatlariga yaqin bo'lgan harakat naqshlarini rivojlantiradi. Bu mashqlar bir vaqtning o'zida bir necha jismoniy sifatlarni rivojlantirish imkonini beradi va o'yinda qo'llaniladigan harakatlarga o'xshash koordinatsiya talablarini qo'yadi.

Zamonaviy futbolda tiklanish jarayonlari mashqlar qatori muhim hisoblanadi. To'g'ri tiklanish o'yinchilarning keyingi mashg'ulot yoki o'yinga optimal holatda tayyorlanishini ta'minlaydi va haddan tashqari mashq yuklari natijasida yuzaga keladigan qarshiliklarni

oldini oladi.

Aktiv tiklanish, massaj, cho'milish terapiyasi, to'g'ri ovqatlanish va uyqu tiklanish dasturining asosiy komponentlari hisoblanadi. Har bir o'yinchi uchun individual tiklanish dasturi tuzilishi kerak, chunki tiklanish tezligi individual xususiyatlarga bog'liq.

Xulosa

Futbolsportning tahlilishuni ko'rsatadiki, zamonaviy futbolchilar ko'p qirrali jismoniy tayyorgarlikka ega bo'lishi kerak. Aerob va anaerob chidamlilik, kuch va quvvat, tezlik va chaqqonlik, moslashuvchanlik - bularning barchasi futbolchining muvaffaqiyati uchun zarur elementlardir.

Samarali tayyorgarlik dasturi individual ehtiyojlarni hisobga olish, ilmiy asoslangan metodlardan foydalanish va doimiy nazorat o'tkazishni talab qiladi. Zamonaviy texnologiyalar va sport fanining yutuqlaridan foydalanish futbolchilarning jismoniy tayyorgarlik darajasini yanada oshirish imkoniyatlarini kengaytirmoqda.

Futbol sportining rivojlanishi bilan birga jismoniy tayyorgarlik talablari ham doimiy ravishda oshib bormoqda. Shuning uchun murabbiylar va o'yinchilar yangi metodlar va yondashuvlarni o'rganishda davom etishlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абдулазизов, А.А. Футболда жисмоний тайёргарлик асослари / А.А. Абдулазизов. – Тошкент: Ўзбекистон, 2019. – 285 б.
2. Банкер, Дж. Физическая подготовка футболистов / Дж. Банкер, К. Торп; пер. с англ. А.И. Иванова. – М.: АСТ-Астрель, 2020. – 320 с.
3. Варакин, В.А. Контроль физической подготовленности спортсменов / В.А. Варакин // Теория и практика физической культуры. – 2021. – № 8. – С. 45-48.
4. Гейер, Х. Современный футбол: тактика и физическая подготовка / Х. Гейер, Р. Штайн. – М.: Терра-Спорт, 2019. – 412 с.
5. Жолдошев, С.Т. Спорт физиологияси / С.Т. Жолдошев, М.У. Усманов. – Тошкент: Фан, 2018. – 198 б.
6. Зеленцов, А.М. Физическая подготовка футболистов / А.М. Зеленцов, В.В. Лобановский. – М.: Олимпия, 2020. – 336 с.

OLIY TA'LIMDA SIFATNI TA'MINLASH: TUSHUNCHALAR, JARAYONLAR VA STRATEGIYALAR

BEKETOV NURSEIT ALIJAN O'G'LI
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim sifati tushunchasining nazariy asoslari, uning ahamiyati va zamonaviy oliy ta'lim tizimidagi roli tahlil qilinadi. Ta'lim sifati, nafaqat talabalar uchun yuqori darajadagi bilim va ko'nikmalarni taqdim etish, balki oliy ta'lim muassasalarining global raqobatbardoshligini oshirishda ham muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Ta'lim sifati, oliy ta'lim, sifadni ta'minlash, nazariy asoslar, amaliy tavsiyalar, ta'lim jarayonlari, ta'lim standartlari, rivojlanish strategiyalari, ta'lim tizimi.

Аннотация: В данной статье анализируются теоретические основы понятия качества образования, его значение и роль в современной системе высшего образования. Качество образования имеет важное значение не только для предоставления студентам высокого уровня знаний и навыков, но и для повышения глобальной конкурентоспособности высших учебных заведений.

Ключевые слова: Качество образования, высшее образование, обеспечение качества, теоретические основы, практические рекомендации, образовательные процессы, европейское высшее образование, образовательные стандарты, стратегии развития, образовательная система.

Annotation: This article analyzes the theoretical foundations of the concept of educational quality, its significance, and its role in the modern higher education system. Educational quality is essential not only for providing students with a high level of knowledge and skills but also for enhancing the global competitiveness of higher education institutions.

Keywords: Educational quality, higher education, quality assurance, theoretical foundations, practical recommendations, educational processes, European higher education, educational standards, development strategies, education system.

Ta'lim sifati tushunchasi zamonaviy pedagogikada muhim o'rin tutadi. U nafaqat ta'lim jarayonining samaradorligini baholash, balki ta'lim muassasalarining o'zaro raqobatbardoshligini oshirishda ham muhim rol o'ynaydi. Ta'lim sifatini ta'minlash jarayoni ichki va tashqi baholash mexanizmlari orqali amalga oshiriladi. Yevropa Oliy Ta'lim Maydonida qabul qilingan ESG standartlari, ta'lim muassasalarining sifatini oshirishga qaratilgan amaliyotlarni belgilaydi.

Ta'lim muassasalari o'z siyosatlarini ishlab chiqishda sifatni ta'minlashning strategik ahamiyatini hisobga olishi zarur. Bu, o'quv dasturlarini loyihalashdan tortib, talabalarni qabul qilish va baholashgacha

bo'lgan jarayonlarni o'z ichiga oladi. Ichki sifatni ta'minlash muassasa ichidagi jarayonlarni boshqarishni anglatadi, tashqi sifatni ta'minlash esa mustaqil baholovchilar tomonidan amalga oshiriladi. Bu jarayonlar, oliy ta'lim muassasalarining samaradorligini oshirishga qaratilgan.

Sifatni ta'minlashning strategik ahamiyati ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida, jumladan, o'quv dasturlarini loyihalash, talabalarni qabul qilish va baholashda namoyon bo'ladi. Ta'lim sifatini ta'minlash ikki asosiy yo'nalishda amalga oshiriladi: ichki va tashqi sifatni ta'minlash. Ichki sifatni ta'minlash muassasaning o'zida amalga oshiriladigan jarayonlarni boshqarishni anglatadi. Bu o'z-

o'zini tahlil qilish, monitoring olib borish, o'quv rejalari va dasturlarini takomillashtirish, professor-o'qituvchilar malakasini oshirish kabi chora-tadbirlarni o'z ichiga oladi. Tashqi sifatni ta'minlash esa mustaqil tashkilotlar, akkreditatsiya agentliklari va boshqa baholovchilar tomonidan amalga oshiriladi. Tashqi baholash natijalari muassasa faoliyatining xolis va obyektiv ko'rinishini beradi hamda rivojlanish yo'nalishlarini aniqlashga yordam beradi.

Ichki va tashqi sifatni ta'minlash mexanizmlarining samarali qo'llanilishi oliy ta'lim muassasalarining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Sifatli ta'lim berish orqali muassasalar bitiruvchilarning raqobatbardoshligini oshiradi, ularning mehnat bozoridagi talabini ta'minlaydi va jamiyat rivojiga hissa qo'shadi. Bundan tashqari, sifatni ta'minlash tizimining mavjudligi muassasaning obro'-e'tiborini oshiradi, xalqaro hamkorlikni rivojlantirishga va investitsiyalarni jalb qilishga imkon beradi.

Ta'lim muassasalari sifatni ta'minlashga strategik yondashuvni qo'llash orqali o'zining samaradorligini oshirishi, jamiyat ehtiyojlariga javob beradigan malakali kadrlar tayyorlashi va raqobatbardosh ta'lim muhiti yaratishi mumkin. Bu esa, o'z navbatida, mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ta'lim muassasalari zimmasiga malakali kadrlar tayyorlash, ilm-fanni rivojlantirish va jamiyatning intellektual salohiyatini oshirish kabi muhim vazifalar yuklatilgan. Ushbu vazifalarni samarali bajarish uchun ta'lim sifatini ta'minlashga strategik yondashuvni qo'llash zarur.

Ta'lim sifatiga strategik yondashuv deganda, ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida sifatni ta'minlashga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar tizimi tushuniladi. Bu tizim o'quv dasturlarini ishlab chiqish, o'qitish metodlari va texnologiyalarini takomillashtirish, professor-o'qituvchilar malakasini oshirish, o'quv-moddiy bazasini

mustahkamlash, talabalarni baholash tizimini takomillashtirish kabi jihatlarni qamrab oladi.

Strategik yondashuv doirasida ta'lim muassasalari quyidagi yo'nalishlarda faoliyat olib borishi lozim:

Jamiyat ehtiyojlarini tahlil qilish: Mehnat bozori talablarini o'rganish, istiqbolli sohalarni aniqlash va shunga mos ravishda o'quv dasturlarini moslashtirish.

Innovatsion texnologiyalarni joriy etish: Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan, interfaol o'qitish usullaridan foydalanish orqali ta'lim jarayonini samarali tashkil etish.

Professor-o'qituvchilar salohiyatini rivojlantirish: Pedagogik mahoratni oshirishga qaratilgan treninglar, seminarlar va malaka oshirish kurslarini tashkil etish.

Ilmiy-tadqiqot faoliyatini rag'batlantirish: Talabalar va professor-o'qituvchilarning ilmiy izlanishlarini qo'llab-quvvatlash, ilmiy loyihalarni amalga oshirish uchun sharoit yaratish.

Xalqaro hamkorlikni kengaytirish: Xorijiy ta'lim muassasalari bilan tajriba almashish, qo'shma ta'lim dasturlarini amalga oshirish.

Ta'lim sifatini ta'minlashga strategik yondashuvni qo'llash orqali ta'lim muassasalari o'zining samaradorligini oshirishi, jamiyat ehtiyojlariga javob beradigan malakali kadrlar tayyorlashi va raqobatbardosh ta'lim muhiti yaratishi mumkin. Bu esa, o'z navbatida, mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga, fan va texnika taraqqiyotiga, madaniyat va ma'naviyatning yuksalishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Yuqori malakali mutaxassislar milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshiradi, innovatsion g'oyalarni amalga oshirishga ko'maklashadi va mamlakatning jahon hamjamiyatidagi o'rnini mustahkamlaydi.

Zamonaviy ta'lim tizimida talabalarga sifatli ta'lim xizmatlarini ko'rsatish dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Bu borada ta'lim jarayonlarini talabalar ehtiyojlariga mos

ravishda tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Talabalar ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim individual yondashuvni, o'quv dasturlarini doimiy ravishda yangilab borishni va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llashni taqozo etadi.

Ta'lim sifatini oshirishda talabalar ehtiyojlarini hisobga olishning ahamiyatini ko'plab tadqiqotlar tasdiqlaydi. Masalan, Chickering va Gamson (1987) tomonidan ishlab chiqilgan "Yetti tamoyil" nazariyasiga ko'ra, talabalarning o'qishga bo'lgan qiziqishi va motivatsiyasi ularning ehtiyojlariga qanchalik mos kelishiga bog'liq. Ushbu tamoyillarga quyidagilar kiradi: talabalarning faol ishtiroki, o'zaro hamkorlik, tezkor fikr almashinuvi, o'qishdan zavqlanish, yuqori darajadagi qo'llab-quvvatlash, o'qish uchun yetarli vaqt ajratish va turli o'qish uslublarini hisobga olish.

O'quv dasturlarini talabalar ehtiyojlariga moslashtirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish mumkin:

- * Talabalar bilan doimiy aloqa o'rnatish: So'rovnoma, intervyular va fokus-guruhlar orqali talabalarning fikr-mulohazalarini o'rganish va ularning ehtiyojlarini aniqlash.

- * Mehnat bozori talabalarini tahlil qilish: Zamonaviy kasblar va malakalarga bo'lgan talabni o'rganish va o'quv dasturlarini shunga mos ravishda yangilab borish.

- * Individual o'qitish traektoriyalarini yaratish: Talabalarning qiziqishlari, qobiliyatlari va martaba rejalarini hisobga olgan holda, ularga individual o'quv rejalarini tuzib berish.

- * Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash: Interfaol o'qitish usullari, masofaviy ta'lim platformalari va boshqa innovatsion texnologiyalardan foydalanish orqali ta'lim jarayonini yanada samarali tashkil etish.

- * O'qituvchilar malakasini oshirish: O'qituvchilarni talabalar ehtiyojlarini hisobga olgan holda o'qitish metodlari va texnologiyalaridan foydalanishga o'rgatish.

Talabalar ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim sifatli ta'lim xizmatlarini ko'rsatishning muhim shartidir. O'quv jarayonlarini doimiy ravishda takomillashtirish, zamonaviy yondashuvlar va texnologiyalarni qo'llash orqali ta'lim muassasalari talabalarning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirishi, ularning bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishi va kelajakdagi muvaffaqiyatlariga zamin yaratishi mumkin.

Ta'lim sohasida sifatni ta'minlash uzluksiz jarayon bo'lib, unda monitoring va baholash mexanizmlari muhim rol o'ynaydi. Monitoring va baholash orqali ta'lim muassasalari o'z faoliyatining kuchli va zaif tomonlarini aniqlab, ularni takomillashtirish yo'llarini topishi mumkin. Bu jarayonlarning samaradorligi ta'lim sifatining oshishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Monitoring - bu ta'lim jarayonini muntazam kuzatish va ma'lumotlar to'plash jarayoni. Monitoring orqali o'quv dasturlari, o'qitish metodlari, talabalarning o'zlashtirish darajasi, o'qituvchilarning malakasi va boshqa ko'rsatkichlar bo'yicha ma'lumotlar to'planadi. Bu ma'lumotlar ta'lim muassasalariga o'z faoliyatini tahlil qilish va zarur o'zgartirishlar kiritish imkonini beradi.

Baholash - bu monitoring natijalarini tahlil qilish va xulosa chiqarish jarayoni. Baholash orqali ta'lim muassasalari o'z faoliyatining samaradorligi, kamchiliklari va rivojlanish istiqbollari haqida ma'lumotga ega bo'ladi. Baholash natijalari asosida ta'lim muassasalari o'z strategiyasini qayta ko'rib chiqishi, o'quv dasturlarini takomillashtirishi va o'qitish sifatini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar ko'rishi mumkin.

Ta'lim sifatini ta'minlashda monitoring va baholashning turli modellari qo'llaniladi. Ulardan eng keng tarqalgani CIPP modeli bo'lib, u kontekst (Context), kirish (Input), jarayon (Process) va natija (Product) kabi to'rtta komponentni o'z ichiga oladi. Ushbu model ta'lim jarayonining barcha bosqichlarini baholash imkonini beradi.

Bundan tashqari, ta'lim sifatini baholashda Balanced Scorecard yondashuvi ham qo'llaniladi. Bu yondashuv moliyaviy ko'rsatkichlar bilan bir qatorda, mijozlarga yo'naltirilganlik, ichki jarayonlarning samaradorligi va o'qish hamda rivojlanish kabi no-moliyaviy ko'rsatkichlarni ham hisobga oladi.

Ta'lim sifatini ta'minlashda monitoring va baholash jarayonlarini samarali tashkil etish uchun quyidagi omillar muhim ahamiyatga ega:

- * Aniq maqsadlarni belgilash: Monitoring va baholash jarayonlarining maqsadlari aniq va o'lchovli bo'lishi kerak.

- * Muntazamlik: Monitoring va baholash muntazam ravishda amalga oshirilishi lozim.

- * Xolislik va obyektivlik: Ma'lumotlarni

to'plash va tahlil qilishda xolislik va obyektivlikka rioya qilish zarur.

- * Fikr-mulohazalarni hisobga olish: Monitoring va baholash natijalari bo'yicha barcha manfaatdor tomonlarning fikr-mulohazalari inobatga olinishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim sifatini ta'minlashda monitoring va baholash mexanizmlari muhim rol o'ynaydi. Ushbu jarayonlarni samarali tashkil etish orqali ta'lim muassasalari o'z faoliyatini takomillashtirishi va talabalarga sifatli ta'lim xizmatlarini ko'rsatishi mumkin. Sifatni ta'minlash jarayonida doimiy monitoring va baholash mexanizmlari muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonlar orqali ta'lim muassasalari o'z faoliyatlarini yanada takomillashtirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. The Wellspring Foundation for Education. (2022, May 21). What do we mean by Quality Education? - The Wellspring Foundation for Education. <https://thewellspringfoundation.org/resources/>
2. Chaudhary, S. (2011), Problems and prospects of Indian Higher Education in the Age of globalization, University News, vol. 49(23)
3. Ranganathan, R. & Rao, SVL (2011): Reformation of Higher Education in India: Quality Concerns; University News, 49 (10) March 07-13: Delhi.
4. Singh, K.P. & Ahmad, S. (2011), Higher Education in India: Major Concerns, University News, vol. 49(29): Delhi.
5. UNESCO (2005): Education for All: the Quality Imperative; UNESCO Report 2005.
6. R. Srinivas "Quality Concerns in Higher Education in India" Iconic Research And Engineering Journals Volume 6 Issue 8 2023 Page 69-73
7. Mamatov, N., & Ibroximov, S. (2023). Artificial intelligence in education: paving the way for a more effective learning experience. Informatika i injenernyye texnologii, 1(2), 107-109

O'QUVCHILARNING LUG'AT BOYLLIGINI OSHIRISHGA YO'NALTIRILGAN INNOVASION YONDASHUVLAR

ALLAYAROVA SOJIDA

“International school of finance technology and science” instituti, “Psixologiya va pedagogika” kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Kichik yoshdagi maktab o'quvchilar bilan ishlashning afzalliklari ularning faolligi, yangi narsalarni o'rganish va savol berishga intilishi, mustahkam xotira, yangi ma'lumotlarni qabul qilishi, yaxshi kayfiyat va boshqalardan iborat. Maqolada o'quvchilarning lug'at boylligini oshirishga yo'naltirilgan innovasion yondashuvlar, o'qitishning yangi usullariga murojaat qilish yoki mavjud usullarni o'zgartirish to'g'risida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar. Lug'at, yondashuv, qobiliyat, trayektoriya, qiziqish, faoliyat, harakat.

Аннотация. К преимуществам работы с младшими школьниками можно отнести их активность, желание узнавать новое и задавать вопросы, крепкую память, принятие новой информации, хорошее настроение и т. д. В статье рассматриваются инновационные подходы, направленные на увеличение словарного запаса учащихся, обращение к новым методам обучения или изменение существующих.

Ключевые слова. Словарный запас, подход, способность, траектория, интерес, активность, движение.

Abstract. The advantages of working with primary school students include their activity, desire to learn new things and ask questions, strong memory, acceptance of new information, good mood, etc. The article discusses innovative approaches aimed at increasing students' vocabulary, turning to new teaching methods or changing existing ones.

Keywords. Vocabulary, approach, ability, trajectory, interest, activity, movement.

Bolalar uchun maktab ta'limi faqat asosiy bilimlarni yetkazish, shaxsiy qobiliyatlarini rivojlantirish, psixologik to'siqni bartaraf etishdan iborat va bu kuch bilan emas, balki oson va qulay, ko'ngilochar usullardan foydalangan holda amalga oshirilishi kerak.

O'qituvchining to'g'ri harakatlari boshlang'ich sinf o'quvchilarida birinchi navbatda o'quv faoliyati jarayonining o'ziga, uning ahamiyatini anglamay, qiziqish uyg'otadi. Keyin ta'lim faoliyati natijalariga qiziqish paydo bo'ladi. Shuningdek, o'qituvchi uchun ma'lum bir yoshdagi asosiy ruhiy yangi shakllanishlarni, jumladan ularning lug'at boylligini oshirishni hisobga olishi muhimdir. Bu yoshda o'quvchining ijtimoiy foydali faoliyati, hissiy-irodaviy sohada o'zini anglashi boshlanadi. O'quvchining tartibga

solinadigan xatti-harakatining umumiy fonida u o'qituvchining buyrug'iga so'zsiz bo'ysunishiga e'tibor berish kerak.

Ya'ni, o'quv jarayonida o'qituvchining ma'lum yoshdagi o'quvchilar psixologiyasi sohasidagi malakasi muhim ahamiyatga ega. Ushbu yoshdagi asosiy neoplazmalar quyidagilardir:

- o'quv va bilish jarayonni shakllantirish
- fanni o'rganish jarayonida motivatsiya, mustaqillik, dunyoni tushunish, yangi bilim olish, yangi ko'nikma va malakalarni rivojlantirish, qo'shimcha ma'lumot qidirish istagi paydo bo'lishi va qo'llab-quvvatlanishi;
- kognitiv jarayonlarni amalga oshirishning erkinligi - ixtiyoriy sa'y-harakatlar yordamida o'z bilim jarayonlarini, o'z ta'lim faoliyatini yo'naltirish va berilgan vazifalarni bajarish

ko'nikmalarini shakllantirish;

- o'z harakatlarini aks ettirish - o'z faoliyati natijalarini tahlil qilishni amalga oshirish, o'z yutuqlarini tanqidiy baholash qobiliyati, o'quv materialini o'zlashtirish darajasi;

- o'z faoliyatini rejalashtirish ko'nikmalari
- maqsadni bilish, maqsadga erishish uchun optimal xulq-atvor strategiyalarini rejalashtirish, harakatlar algoritmini qurish, mumkin bo'lgan natijalarni bashorat qilish;

- sezuvchanlikning kuchayishi - boshlang'ich sinfda bola ta'lim sharoitida tashqi ogohlantirishlarga jonli munosabatda bo'ladi, o'qituvchining so'zlariga, yorqin rasmlarga, so'zlarning tovushiga hissiy munosabatda bo'ladi;

- ta'sirchanlik, harakatchanlik, hissiy faollik, sinfda suhbatlashish, reaktivlikni oshirish, harakatga tayyorlik;

- boshlang'ich sinf o'quvchisining ijtimoiy tajribasi, bolaning kattalarning nutqi va xatti-harakatlarini nusxalash istagiga asoslangan assosiativ refleksni amalga oshirish natijasi bo'lgan lug'at so'zlariga taqlid qilishning yuqori darajasi;

- tananing umumiy ish faoliyatini oshirish: qovurg'alarining intensiv o'sishi va ularning holatining o'zgarishi, o'sishning keskin sakrashi nafas olish hajmining oshishiga, barcha to'qimalarda metabolik jarayonlar darajasining oshishiga olib keladi, bu esa energiya ishlab chiqarish va natijada butun tananing ish faoliyatini oshirish intensivligiga olib keladi;

- nozik vosita ko'nikmalarini rivojlantirishning past darajasi, bu yuqori aniqlikni talab qiladigan harakatlarni bajarish jarayonida qiyinchiliklarga olib keladi (harflarni yozish, jummalarni nusxalash va boshqalar);

- bosh miya va ong osti tuzilmalari rivojlanishidagi o'zgarishlar, frontal bo'laklarning rivojlanishi ongli xulq-atvor strategiyalarining shakllanishiga, so'zlarni

idrok etish malakalari va aqliy operatsiyalarning rivojlanishiga olib keladi. Miya massasining o'sishi qo'zg'alish jarayonlarini amalga oshirishda o'zgarishlarga olib keladi, ingibitor reaksiyalar imkoniyatlarini shartsizdan shartligacha oshiradi;

- avtomatizmni shakllantirish - tushunishni talab qilmaydigan tuzatishlar quyi tizimi.

O'quvchilarning lug'at boyligini oshirishga yo'naltirilgan innovasion yondashuvlar orqali o'quv jarayonida takroriy bajariladigan deyarli har qanday mahorat avtomatlashtirilishi mumkin. Muayyan ko'nikmalarni avtomatlashtirishga erishish usullari sifatida algoritm bo'yicha vazifalarni bajarish, tasdiqlovchi, so'roq, salbiy shakllarda gaplar qurish va odob-axloq qoidalaridan foydalanish kabi mashqlardan foydalanish mumkin. Avtomatizmlarning shakllanishi matn bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi:

- tanish so'zlarni eshitgandan so'ng, bola o'qigan narsalarining mazmunini tushunishga ko'proq e'tibor beradi;

- og'zaki dialogik nutqni ilg'or rivojlantirish;

- konkret-obrazli, tasviriy-obrazli, badiiy idrok, tafakkurga asoslangan yodlash.

Ushbu turdagi idrok bilan bola ona tilida ob'yektning tasvirini va u bilan bog'liq bo'lgan barcha narsalarni birlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi, bu nutqning leksik tomonini shakllantirishni sezilarli darajada osonlashtiradi. Yaxlit tasvirni shakllantirish o'quvchiga ilmiy bilimlarni egallash, dunyoning ilmiy manzarasini shakllantirishda yordam beradi. Idrokning bu turining afzalligi ta'lim jarayonida o'quvchilarning lug'at boyligini oshirish imkonini beradi.

Hozirgi sharoitda o'qituvchining kasbiy, axloqiy va ijtimoiy qiyofasiga, uning muloqot uslubiga, har bir o'quvchi bilan munosabatlarni o'rnatish qobiliyatiga, bolaning psixologik

va fiziologik xususiyatlarini aniqlash ko'nikmalariga yuqori talablar qo'yiladi va o'rganishda individual trayektoriyalarni qurish, oilaviy munosabatlar uslubini o'zgartirish talab etiladi.

O'quvchilarning lug'at boyligini oshirishga yo'naltirilgan innovasion yondashuvlar bilan bola maktabda unga foydali bo'lgan bir qator ko'nikmalarga ega bo'ladi:

- har qanday muloqot sharoitida odamlar bilan aloqani topish;
- tevarak-atrofdagi ko'rgan predmetlarni, hayvonlarni, turli harakatlarni so'z bilan ifodalash, ularga baho berish, hayotda va xayoliy vaziyatlarda tasvirlash;
- ta'lim, o'yin va real muloqot holatlarida oddiy ko'rsatmalarni tushunish va berish.

Keyingibosqichdagi barcha asosiy vazifalar ham saqlanib qoladi, lekin ular hal etilganda

muloqot jarayoni kengayadi, chunki o'quvchilar yangi muloqot vositalarini o'rganadilar. Keyinchalik, yuqoridagi vazifalarga yana biri qo'shiladi, bu o'quvchilarning o'zlari ishlagan matndan o'z his-tuyg'ulari va taassurotlarini ifodalash qobiliyatiga javob beradi.

Kichik yoshdagi maktab o'quvchilar bilan ishlashning afzalliklari ularning faolligi, yangi narsalarni o'rganish va savol berishga intilishi, mustahkam xotira, yangi ma'lumotlarni qabul qilishi, yaxshi kayfiyat va boshqalardan iborat. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, o'quvchilarning lug'at boyligini oshirishga yo'naltirilgan innovasion yondashuvlar ko'plab kesishish nuqtalariga ega. Ta'limda innovasion yondashuvlar o'qitishning yangi usullariga murojaat qilish yoki mavjud usullarni o'zgartirishni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ariyan, M.A. Osnovy obshchey metodiki prepodavaniya inostrannykh yazykov. Teoreticheskiye i prakticheskiye aspekty / M.A. Ariyan, A.N. Shamov. – M.: Flinta, 2018. – 224 s.
2. Artemov, V.A. Psixologiya obucheniya inostrannym yazykam / V.A.Artemov. – M.: Prosveshcheniye, 1969. – 279 s.
3. Romanenko, O.V. Posledovatel'nost stanovleniya leksicheskogo navyka i sistema uprajneniy, napravlen'naya na yeye realizatsiyu na urokax nemeskogo yazyka / O.V. Romanenko / Filologicheskiye nauki. Voprosy teorii i praktiki. – Tambov: Gramota, 2017. № 6 – С. 188–191.
4. Svalova, Ye.V. Osobennosti obucheniya inostrannomu yazyku uchashixsya mladshix klassov sredney obshchegoobrazovatel'noy shkoly / Ye.V. Svalova // Pedagogicheskoye obrazovaniye v Rossii. – 2014. – №6. – S. 159–162.

INGLIZ TILINI O'RGATISHDA RAQAMLI PEN PALS: ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR YORDAMIDA INTERAKTIV O'RGANISH

INOBAT FOZILOVNA TUYMANOVA.

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika universiteti, o'qituvchi

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz tilini o'qitishda raqamli „pen pals“ texnologiyasining ta'lim samaradorligiga ta'siri tahlil qilindi. Ushbu texnologiya talabalar orasida til ko'nikmalarini interaktiv tarzda rivojlantirish, kommunikativ kompetensiyalarni oshirish va madaniyatlararo bilimlarni kengaytirishda muhim o'rin tutishi asoslandi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, raqamli platformalar orqali olib borilgan muloqot talabalarning til o'rganish motivatsiyasini sezilarli ravishda oshirdi va ta'lim sifatini yaxshiladi.

Kalit so'zlar: ingliz tili, raqamli texnologiya, pen pals, interaktiv muloqot, kommunikativ kompetensiya.

Аннотация. В статье проанализировано влияние технологии цифровых „pen pals“ на эффективность обучения английскому языку. Обоснована роль данной технологии в развитии языковых навыков студентов, повышении коммуникативной компетенции и расширении межкультурных знаний в интерактивном формате. По результатам исследования, коммуникация, осуществляемая через цифровые платформы, существенно повысила мотивацию учащихся к изучению языка и улучшила качество образования.

Ключевые слова: английский язык, цифровая технология, pen pals, интерактивная коммуникация, коммуникативная компетенция.

Abstract. The article analyzes the impact of digital "pen pals" technology on the effectiveness of teaching English. It substantiates the role of this technology in developing students' language skills, enhancing communicative competence, and broadening intercultural knowledge through interactive formats. Research results demonstrate that communication via digital platforms significantly increased students' motivation to learn English and improved educational quality.

Keywords: English language, digital technology, pen pals, interactive communication, communicative competence.

Ingliz tilini samarali o'rgatish bugungi globallashuv sharoitida juda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Til o'rganish jarayonini samaradorligini oshirish uchun an'anaviy ta'lim shakllari bilan bir qatorda raqamli texnologiyalar, ayniqsa internet orqali interaktiv muloqot platformalari tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu borada raqamli "pen pals" (raqamli xat almashish sheriklari) texnologiyasi o'quvchilarga chet tilini haqiqiy hayotiy vaziyatlarda qo'llash imkoniyatini beradigan innovatsion yondashuv sifatida qaralmoqda.

Raqamli pen pals texnologiyasi ingliz tilini o'rganishda ta'lim jarayonini faollashtirish

va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan. Bunday raqamli hamkorlik vositasida talabalar o'z tengdoshlari bilan bevosita muloqotga kirishib, ingliz tilidagi bilimlarini amaliy jihatdan mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bundan tashqari, raqamli pen pals orqali madaniyatlararo muloqotning yo'lga qo'yilishi talabalar tomonidan ingliz tilining tabiiy shaklda o'zlashtirilishini ta'minlaydi hamda madaniy ong va tolerantlikni rivojlantiradi.

Ushbu texnologiyani qo'llashning afzalligi shundaki, o'quvchilar ingliz tilida yozma va og'zaki muloqot ko'nikmalarini sinf doirasidan tashqarida ham rivojlantirish

imkoniyatiga ega bo'ladilar. Raqamli platformalar orqali amalga oshirilayotgan bu jarayon o'quvchilarning o'quv motivatsiyasini kuchaytirish, ta'lim samaradorligini oshirish va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish imkoniyatlarini yaratadi. Shu bois, raqamli pen pals texnologiyasining pedagogik amaliyotga integratsiyalashuvi zamonaviy ingliz tili ta'lim metodikalarining muhim tarkibiy qismiga aylanib bormoqda.

Mazkur ilmiy maqolada ingliz tilini o'rgatishda raqamli pen pals texnologiyasining ahamiyati, uning ta'lim jarayonidagi o'rni va samaradorligini oshirish yo'llari atroflicha tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamli interaktiv platformalarning didaktik salohiyati haqida pedagogik-nazariy asoslar va amaliy tavsiyalar ham o'rin oladi.

Ingliz tilini o'qitishda raqamli "pen pals" (raqamli xat almashish sheriklari) texnologiyasining qo'llanishiga oid ilmiy-adabiy manbalarga nazar tashlaganimizda, zamonaviy ta'lim amaliyotlarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining integratsiyasi va o'zaro interaktiv muloqot vositalarining muhimligi ta'kidlanayotganini kuzatishimiz mumkin. Ushbu jarayonlar, ayniqsa, chet tillarni o'qitishning samaradorligini oshirish uchun pedagogik texnologiyalarni yangi bosqichga olib chiqmoqda.

Zamonaviy tadqiqotchi Jeremy Harmer o'zining "The Practice of English Language Teaching" (Pearson Education, 2015) nomli kitobida, til o'qitish jarayonida raqamli texnologiyalar orqali muloqot qilishning ta'lim sifatini oshirishdagi rolini ta'kidlab, talabalar real hayotiy vaziyatlar orqali tilni tabiiy ravishda o'rganishini asoslagan. Harmerning fikricha, raqamli muloqot platformalari orqali ingliz tilini o'qitish an'anaviy sinf ta'limi bilan solishtirganda talabalar uchun ko'proq erkinlik va motivatsiyani ta'minlaydi (Harmer, 2015, 78-b.).

Shuningdek, pedagogik texnologiyalar bo'yicha mutaxassis Gavin Dudeney va Nicky Hockly "How to Teach English with

Technology" (Pearson Longman, 2014) kitobida raqamli "pen pals" kabi interaktiv usullar talabalarning til o'rganish qiziqishini oshirishi va madaniyatlararo aloqalarni rivojlantirishda muhimligini qayd etadi. Ushbu texnologiyaning qo'llanilishi orqali talabalar ingliz tilini hayotiy sharoitlarda qo'llash imkoniyatiga ega bo'lib, nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy va madaniy bilimlarini ham kengaytirishlari mumkinligini asoslaydi (Dudeney & Hockly, 2014, 112-115-b.).

Digitaal kommunikatsiyalar orqali chet tilini o'qitish texnologiyalari masalasini pedagog-olim Michael Thomas ham o'zining "Handbook of Research on Web 2.0 and Second Language Learning" (IGI Global, 2012) tadqiqotida atroflicha yoritadi. Thomas raqamli "pen pals" texnologiyasini Web 2.0 vositalari bilan bog'laydi va ularni talabalar orasidagi til va madaniyat almashinuvida muhim pedagogik vosita sifatida qaraydi. Thomasning ta'kidlashicha, ushbu interaktiv platformalar talabalar o'rtasidagi muloqotni jonlantirib, amaliy bilimlarni chuqur o'zlashtirishni ta'minlaydi va madaniyatlararo tushunchalarni boyitishga yordam beradi (Thomas, 2012, 205-b.).

Bundan tashqari, raqamli texnologiyalarning ingliz tilini o'rganishda amaliy ahamiyati haqida Hayo Reinders va Cynthia White ham o'z tadqiqotlarida fikr yuritgan. Ularning "Learner Autonomy and CALL Environments" (Routledge, 2011) kitobida raqamli texnologiyalarning mustaqil o'quv faoliyatlarini rivojlantirishda muhim vosita ekanligi va ayniqsa "pen pals" texnologiyasining talabalar til o'rganishda mustaqillik darajasini oshirishdagi ahamiyatiga urg'u berilgan. Ushbu texnologiya orqali talabalar o'z o'quv jarayonini boshqarishga ko'nikadilar va interaktiv muloqot orqali til ko'nikmalarini yanada mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'ladilar (Reinders & White, 2011, 152-b.).

Shuningdek, M. Warschauer va R. Kern tomonidan yozilgan "Network-based

Language Teaching: Concepts and Practice" (Cambridge University Press, 2000) kitobida raqamli muloqot texnologiyalarining ingliz tili o'qitishdagi samaradorligi va o'quvchilar orasidagi muloqotni rivojlantirishdagi ahamiyati ta'kidlanadi. Tadqiqotchilar raqamli "pen pals" texnologiyasini kommunikativ yondashuvning ajralmas qismi deb hisoblaydilar, chunki bu usul talabalarning lingvistik va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish bilan bir qatorda, madaniyatlararo anglashuv va global fikrlashni shakllantirish imkoniyatlarini ham yaratadi (Warschauer & Kern, 2000, 92-b.).

Ko'rib chiqilgan adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamli "pen pals" texnologiyasi ingliz tilini o'qitish jarayonida pedagogik samaradorlikni oshirishda katta ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu texnologiyani qo'llash orqali talabalar til o'rganishda faol ishtirok etib, o'z bilimlarini haqiqiy hayotiy sharoitlarda amaliy tarzda sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'lmoqdalar. Bu esa, zamonaviy ingliz tili ta'limida yangi imkoniyatlarni yaratish bilan birga, ta'lim sifatini sezilarli darajada yaxshilashga xizmat qilmoqda.

Ingliz tilini o'rgatishda raqamli "pen pals" texnologiyasining ta'lim jarayoniga joriy etilishi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar natijasida, uning o'quvchilarning kommunikativ va lingvistik kompetensiyalarini rivojlantirishdagi samaradorligi aniqlandi. O'tkazilgan tajribaviy ishlar va kuzatuvlarga ko'ra, raqamli muloqot platformalari orqali ingliz tilini o'rgatish talabalarning tilga bo'lgan qiziqishini oshirgan, ularning faoliyatlarini jonlantirgan va amaliy ko'nikmalarini sezilarli darajada yaxshilagan.

Raqamli "pen pals" texnologiyasidan foydalanib, ingliz tilini o'qitish bo'yicha tajribasinov ishlari umumta'lim maktablarining 8-10-sinf o'quvchilari orasida amalga oshirildi. Tadqiqot davomida o'quvchilar muntazam ravishda chet ellik tengdoshlari bilan turli mavzularda yozma va og'zaki muloqot olib borish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Natijada, o'quvchilarning ingliz tilidagi yozma va og'zaki nutqining ravonligi sezilarli ravishda oshdi,

ularning lug'at boyligi va grammatik aniqligi yaxshilandi. Buni tajriba yakunidagi baholash natijalari ham ko'rsatdi: raqamli interaktiv muloqotga jalb etilgan o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi an'anaviy usulda o'qitilgan nazorat guruhiga nisbatan 28% yuqori bo'ldi.

Tadqiqot davomida raqamli "pen pals" platformasidan foydalanish o'quvchilarning madaniyatlararo bilimlarini kengaytirishda ham katta rol o'ynadi. O'quvchilar ingliz tilidagi muloqot orqali boshqa mamlakatlarning madaniyati, turmush tarzi, qadriyatlari haqida yangi bilimlarga ega bo'ldilar. Bu esa, ularning madaniyatlararo muloqotga kirishishdagi o'ziga bo'lgan ishonchini oshirdi va global fikrlash tarzini shakllantirdi.

Tahlillar natijasida aniqlanganki, raqamli "pen pals" texnologiyasining samaradorligini belgilovchi asosiy omillar qatoriga quyidagilar kiradi: muloqotning muntazamligi, mavzularning hayotiy va qiziqarli tanlanishi, platformaning foydalanish qulayligi hamda o'quvchilarning mustaqil faoliyatiga imkon yaratishi. Ayniqsa, talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatlari natijasida ingliz tilini o'rganish motivatsiyasi sezilarli ravishda oshdi. Talabalarning interaktiv muloqotga bo'lgan munosabatlarini aniqlash uchun olib borilgan so'rov natijalari shuni ko'rsatdiki, ishtirokchilarning 87 foizi ushbu usul orqali ingliz tilini o'rganishni an'anaviy ta'lim shakliga qaraganda qiziqarli va samarali deb baholadi.

Bundan tashqari, tajriba davomida pedagoglarning raqamli texnologiyalar bilan ishlash ko'nikmalari va metodik tayyorgarligiga ham e'tibor qaratildi. O'tkazilgan metodik seminar va treninglar natijasida pedagoglarning 92 foizi raqamli "pen pals" texnologiyasidan foydalanishni o'z pedagogik faoliyatiga integratsiyalash zarurligini ta'kidladi. Ushbu natija shuni ko'rsatadiki, ta'lim jarayonining muvaffaqiyatli bo'lishi uchun nafaqat texnologiyaning mavjudligi, balki pedagoglarning texnologiya bilan ishlash

kompetensiyalarini rivojlantirish ham muhim omil hisoblanadi.

Shunday qilib, olingan natijalar raqamli "pen pals" texnologiyasining ingliz tilini samarali o'rgatish uchun muhim pedagogik vosita ekanligini tasdiqlaydi. Uning amaliy qo'llanilishi o'quvchilarning til kompetensiyalarini rivojlantirish bilan bir qatorda, madaniyatlararo bilimlarini kengaytirib, ta'lim jarayonini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqmoqda. Bu esa ta'lim sohasidagi raqamli transformatsiya jarayonlarining keyingi bosqichlarida qo'llanilishi zarur bo'lgan istiqbolli yo'nalish sifatida e'tirof etiladi.

Xulosa qilib aytganda, ingliz tilini o'qitishda raqamli "pen pals" texnologiyasini qo'llash ta'lim jarayonining samaradorligini oshiruvchi zamonaviy pedagogik usul ekanligi tajriba natijalari asosida tasdiqlandi. Ushbu texnologiya yordamida talabalar ingliz tilini nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham faol tarzda o'zlashtirib, muloqot ko'nikmalarini hayotiy vaziyatlarda rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Tadqiqot davomida raqamli interaktiv platformalardan foydalanish orqali

o'quvchilarning tilga bo'lgan qiziqishi va motivatsiyasi oshgani kuzatildi. Shu bilan birga, talabalar madaniyatlararo muloqot orqali boshqa xalqlarning madaniy qadriyatlarini bilan tanishish imkoniyatiga ega bo'lib, global dunyoqarashga ega bo'lishdi.

Pedagoglarning raqamli texnologiyalar bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish ham muhim omil sifatida ko'rsatildi. O'tkazilgan trening va seminarlar pedagoglarning texnologiya bilan ishlash kompetensiyalarini oshirishga xizmat qildi va bu pedagogik faoliyatda raqamli innovatsiyalardan foydalanishni yanada kengaytirish zarurligini isbotladi.

Demak, ingliz tilini interaktiv o'qitishning raqamli "pen pals" texnologiyasi pedagogik tajribalarda keng qo'llanilishi tavsiya etiladi, chunki bu nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki ta'lim oluvchilarning dunyoqarashini kengaytirib, ularning mustaqil ta'lim olishga bo'lgan imkoniyatlarini ham yaxshilaydi. Mazkur yo'nalishdagi tadqiqotlarni davom ettirish kelajakda ingliz tilini o'qitishning yangi, samarali texnologiyalarini ishlab chiqish imkoniyatlarini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Harmer, Jeremy. The Practice of English Language Teaching. – London: Pearson Education Limited, 2015. – 446 p.
2. Dudeney, Gavin; Hockly, Nicky. How to Teach English with Technology. – Essex: Pearson Longman, 2014. – 192 p.
3. Thomas, Michael (ed.). Handbook of Research on Web 2.0 and Second Language Learning. – Hershey: IGI Global, 2012. – 556 p.
4. Reinders, Hayo; White, Cynthia. Learner Autonomy and CALL Environments. – New York: Routledge, 2011. – 272 p.
5. Warschauer, Mark; Kern, Richard (eds.). Network-based Language Teaching: Concepts and Practice. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 256 p.

O'QUVCHILARNI VIZUAL-GRAFIK KO'NIKMALARINI MUAMMOLI TA'LIM MUHITIDA (PBL) SHAKLLANTIRISH

AKBAROVA FOTIMA BAXODIR QIZI

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari
universiteti magistranti

POZILOVA SHAHNOZA XAYADARALIYEVNA

Toshkent Axborot Texnologiyalari Universiteti, DSc, professor

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'quvchilarning vizual-grafik ko'nikmalarini muammoli ta'lim texnologiyasi (PBL) orqali shakllantirish masalasi tahlil qilingan. Vizual-grafik ko'nikmalar tushunchasining mohiyati, muammoli ta'lim muhitining ushbu ko'nikmalarni rivojlantirishdagi samaradorligi yoritilgan. Shuningdek, grafik va vizual axborot bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirishda zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati ko'rsatilgan. Grafik ko'nikmalarni baholash metodlari va ularni ta'lim jarayonida joriy qilish bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Vizual-grafik ko'nikmalar, muammoli ta'lim, PBL texnologiyasi, grafik axborot, raqamli texnologiyalar, pedagogik innovatsiyalar.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы формирования визуально-графических навыков учащихся посредством технологии проблемного обучения (PBL). Анализируется сущность понятия визуально-графических навыков, эффективность проблемной образовательной среды для развития этих навыков. Подчеркивается важность использования современных цифровых технологий при формировании навыков работы с графической и визуальной информацией. Предложены методы оценки графических навыков и практические рекомендации по их внедрению в учебный процесс.

Ключевые слова: визуально-графические навыки, проблемное обучение, технология PBL, графическая информация, цифровые технологии, педагогические инновации.

Annotation. This article explores the formation of students' visual-graphic skills through Problem-Based Learning (PBL). It discusses the essence of visual-graphic skills and emphasizes the effectiveness of problem-based learning environments in developing these skills. The importance of employing modern digital technologies for enhancing graphic and visual information skills is highlighted. Methods for assessing graphic skills and practical recommendations for integrating them into the educational process are also presented.

Keywords: visual-graphic skills, problem-based learning, PBL technology, graphic information, digital technologies, pedagogical innovations.

Hozirgi zamon ta'lim jarayonida samarali bilim va ko'nikmalar shakllantirishga qaratilgan yangi pedagogik texnologiyalar va yondashuvlarni qo'llash zarurati ortib bormoqda. Xususan, o'quvchilarda vizual-grafik ko'nikmalarni shakllantirish bugungi kunda ta'limning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Vizual-grafik ko'nikmalar deganda, turli ko'rinishdagi ma'lumotlarni grafik shaklda aks ettirish, tahlil qilish,

chizmalardan foydalanish va vizual fikrlash orqali bilimlarni o'zlashtirish ko'zda tutiladi. Bunday ko'nikmalarni shakllantirish esa an'anaviy pedagogik texnologiyalar bilan chegaralanmay, balki zamonaviy muammoli ta'lim muhitlarida (PBL - Problem-based learning) yanada samarali amalga oshirilishi mumkin.

Muammoli ta'lim texnologiyasining o'ziga xosligi shundaki, o'quvchilarning bilim olishi

va ko'nikmalarni egallashi o'zlari uchun yangi va noma'lum bo'lgan vaziyatlarni hal qilish orqali amalga oshiriladi. Bu ta'lim jarayonida o'quvchilar faol va mustaqil ravishda bilimlarni o'zlashtiradilar, turli ko'nikmalarni rivojlantirish uchun imkoniyatlar yaratiladi. Ayniqsa, vizual-grafik ko'nikmalar uchun PBL usulining qo'llanilishi nafaqat nazariy bilimlarni chuqur o'zlashtirish, balki amaliy vazifalarni mustaqil hal etish, ijodiy fikrlash, o'z fikrlarini vizual tarzda ifodalash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Bugungi kunda ta'lim tizimida o'quvchilar oldiga qo'yiladigan talablarning oshishi ularning tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashuv va turli vaziyatlarda grafik hamda vizual vositalardan foydalanish malakalarini shakllantirishni ham talab qilmoqda. Bunday sharoitda o'quvchilar turli xil ma'lumotlarni o'zlashtirish va qayta ishlash uchun grafik vositalardan samarali foydalanishni bilishlari zarur. Muammoli ta'lim muhiti esa aynan shunday ko'nikmalarni shakllantirish uchun optimal shart-sharoitlarni yaratadi. Bu yondashuv ta'lim jarayonini faqatgina bilimlarni o'zlashtirish jarayoniga emas, balki bilimlarni qo'llash va amaliy vaziyatlarda foydalanish imkoniyatlarini yaratishga yo'naltiradi.

Vizual-grafik ko'nikmalar o'quvchilarga turli fanlar bo'yicha bilimlarni samarali o'zlashtirish va ko'rgazmali shaklda ifodalash uchun zarur bo'ladi. Xususan, matematika, fizika, geografiya, biologiya kabi fanlarda grafiklar, diagrammalar va boshqa vizual vositalarni qo'llash orqali bilimlarni o'zlashtirish samaradorligi sezilarli darajada oshadi. Shu sababli, o'quvchilarning grafik axborot bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish nafaqat ularning umumiy rivojlanishi, balki kelgusidagi kasbiy faoliyatlarida ham muhim rol o'ynaydi.

Muammoli ta'lim texnologiyasida ta'lim jarayoni mazmuni bilan bog'liq aniq vaziyat yoki muammo asosida tashkil etiladi. O'quvchilar guruhi oldiga dolzarb va hayotiy

muammo qo'yiladi, ular ushbu muammoni grafik va vizual shaklda ifodalash hamda hal qilish yo'llarini topish uchun birgalikda ishlaydilar. Bu jarayonda o'quvchilar grafik materiallardan foydalanish malakalarini mustaqil ravishda egallaydilar va ularni amalda qo'llash orqali tajriba orttiradilar. O'qituvchi bu jarayonda faqat yo'naltiruvchi va maslahat beruvchi sifatida ishtirok etadi. Natijada, o'quvchilarda mustaqil izlanish ko'nikmasi, hamkorlikda ishlash va grafik axborotni amaliy foydalanish bo'yicha qimmatli tajribalar shakllanadi.

PBL asosida grafik ko'nikmalarni rivojlantirishda foydalaniladigan asosiy usullar orasida amaliy vazifalar, loyihalar, holatlar tahlili, vaziyatlar yechimini topish kabi faoliyatlar mavjud. Masalan, matematika darsida o'quvchilar geometrik shakllarni grafik vositalar yordamida yaratish orqali ularning xususiyatlarini chuqur o'zlashtirishi mumkin. Fizika fanida esa turli hodisalarni grafik tarzda ifodalash orqali qonuniyatlarni yaxshiroq tushunadilar. Biologiya va geografiya fanlarida grafik ko'rinishdagi kartalar va diagrammalar orqali ekologik yoki geografik muammolarni ko'rib chiqish mumkin. Bunday amaliy faoliyatlar grafik va vizual bilimlarni samarali o'zlashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Vizual-grafik ko'nikmalarni PBL texnologiyasi yordamida shakllantirish jarayonida texnik vositalardan foydalanish ham samarali natijalarni beradi. Zamonaviy raqamli texnologiyalar, ayniqsa, kompyuter dasturlari, grafikli muharrirlar, multimedia vositalari grafik ko'nikmalarni rivojlantirish uchun qulay shart-sharoit yaratadi. Bu vositalardan foydalanish orqali o'quvchilar grafik va vizual materiallarni mustaqil yaratish va qayta ishlash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Natijada, o'quvchilarda grafik axborot bilan ishlashga qiziqish va motivatsiya ortadi.

Vizual-grafik ko'nikmalarning shakllanish samaradorligini baholash ham muhim masaladir. PBL texnologiyasi asosida tashkil etilgan ta'lim jarayonida o'quvchilar

tomonidan yaratilgan grafik materiallarning sifatini va vazifalar yechimining aniqligini baholash orqali ushbu ko'nikmalarni rivojlanish darajasini ob'ektiv tarzda aniqlash mumkin. Bunda faqatgina yakuniy natija emas, balki muammoli vazifani bajarish jarayonidagi o'quvchilarning faoliyati, izlanish usullari va grafik vositalardan foydalanish malakalarining rivojlanishi ham hisobga olinishi kerak.

Ta'lim jarayonining sifatini oshirish, zamonaviy bilim va ko'nikmalarni shakllantirish uchun samarali pedagogik texnologiyalarni izlash va joriy qilish bugungi kun ta'limining dolzarb masalalaridan biridir. Bu borada vizual-grafik ko'nikmalar alohida ahamiyat kasb etadi, chunki bugungi axborot jamiyatida grafik vositalar orqali axborotni qayta ishlash, talqin qilish va tushunish qobiliyati juda zarur hisoblanadi. Ayniqsa, murakkab axborotlarni grafik shaklda ifoda qilish, ulardan samarali foydalanish, mustaqil tarzda turli diagramma va grafiklarni tuzish kabi ko'nikmalar talabalarning kasbiy rivojlanishida ham hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Vizual-grafik ko'nikmalar tushunchasi ostida tasviriy ma'lumotlarni qayta ishlash, grafik va chizma shakllarda aks ettirish, grafik vositalar orqali axborotni tahlil qilish, o'z fikrlarini grafik shaklda ifodalash kabi qobiliyatlar majmui tushuniladi. Bu ko'nikmalarining rivojlanishi o'quvchilarning fikrlash va ijodiy faoliyatlarini kengaytiradi, bilimlarni yanada chuqurroq o'zlashtirishlariga yordam beradi va amaliy vazifalarni mustaqil bajarish qobiliyatlarini oshiradi.

An'anaviy ta'lim metodlari o'quvchilarning grafik ko'nikmalarini shakllantirishda ko'p jihatdan cheklangan bo'lib, ko'pincha passiv o'quv faoliyatini qo'llab-quvvatlaydi. Muammoli ta'lim texnologiyasi (PBL) esa ta'lim jarayonini sifat jihatdan yangi bosqichga ko'taradi. Bu yondashuv orqali o'quvchilar ilmiy muammolarni yechish uchun zarur bo'lgan bilimlarni mustaqil ravishda qidiradilar, grafik materiallar bilan faol ishlaydilar, buning natijasida ularning

grafik va vizual qobiliyatlari yanada kengayadi va rivojlanadi.

Muammoli ta'lim texnologiyasi orqali grafik ko'nikmalarni shakllantirish jarayonida asosiy e'tibor o'quvchilarning mustaqil va jamoaviy faoliyatlariga qaratiladi. Bu uslubda o'quvchilar oldiga aniq muammo yoki vazifa qo'yiladi, ular o'z bilimlari va grafik ko'nikmalarini ishga solib, guruhlarda yoki individual tarzda vazifani bajarishadi. Bu jarayonda o'qituvchi o'zini yo'naltiruvchi va maslahat beruvchi sifatida namoyon qiladi. Grafik materiallardan foydalanish bilan bog'liq bunday ta'lim jarayonlari o'quvchilarda ijodiy fikrlash, tanqidiy mulohaza yuritish, vaziyatni vizual tarzda tahlil qilish va echimlarni grafik shaklda ifoda etish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Muammoli ta'lim texnologiyasining afzalliklaridan biri grafik axborot bilan ishlash malakalarining amaliy vaziyatlarda shakllanishidir. O'quvchilar bilimlarni shunchaki nazariy o'zlashtirmasdan, balki amaliy muammolarni yechish orqali grafik va vizual axborot bilan ishlashni o'rganadilar. Masalan, matematika darsida geometrik masalalarni yechishda grafik modellash, biologiyada biologik jarayonlarni diagrammalar orqali tushuntirish, geografiyada mintaqalarning ekologik yoki ijtimoiy-iqtisodiy holatini vizual tahlil qilish kabi faoliyatlarda grafik vositalarning qo'llanilishi o'quvchilarning grafik ko'nikmalarini shakllantirish samaradorligini oshiradi.

Vizual-grafik ko'nikmalarni shakllantirish jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish ham juda muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda grafik muharrirlar, interaktiv multimedia vositalari va turli mobil ilovalardan foydalanish grafik va vizual axborot bilan ishlashni yanada qulaylashtiradi. Ayniqsa, interaktiv dasturlar orqali o'quvchilar turli chizmalar va grafiklarni mustaqil ravishda yaratishlari mumkin. Bundan tashqari, raqamli vositalardan foydalanish grafik materiallar bilan ishlashga bo'lgan qiziqishni oshirib,

o'quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi.

Ta'lim jarayonida grafik ko'nikmalarni rivojlantirish samaradorligini baholash masalasi ham muhimdir. Bunda PBL yondashuviga mos ravishda baholash jarayonida nafaqat natijaviy mahsulot, balki vazifani bajarish jarayonida ko'rsatilgan ijodkorlik, grafik materiallardan foydalanishning aniqligi, jamoaviy ish faoliyatlari ham hisobga olinadi. Baholash usullari sifatida taqdimotlar, portfolio, o'zaro baholash va muammoli vazifalarni yechish jarayonidagi ishtirok kabi metodlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Zamonaviy tadqiqotlarda grafik va vizual ko'nikmalarni shakllantirishning samarali yo'llaridan biri sifatida muammoli ta'lim texnologiyasi tasdiqlangan bo'lib, uning asosida turli xil pedagogik eksperimentlar va amaliy loyihalar o'tkazilmoqda. Tadqiqot natijalari ko'rsatishicha, PBL yondashuvi orqali grafik ko'nikmalarni shakllantirish jarayonida o'quvchilarning bilimlarni egallash motivatsiyasi oshib, grafik vositalar bilan ishlash bo'yicha ko'nikmalari sezilarli ravishda rivojlanadi.

Kelgusida grafik ko'nikmalarni shakllantirish jarayonini yanada samarali amalga oshirish uchun, pedagogik texnologiyalarni yangilash, grafik axborot bilan ishlashga mo'ljallangan raqamli

vositalarni kengroq joriy qilish va muammoli ta'lim texnologiyasidan foydalanishni tizimli ravishda qo'llash zarur bo'ladi. Shu bilan birga, o'quvchilarni grafik ko'nikmalarni egallashga qiziqtiradigan innovatsion yondashuvlarni ta'lim jarayoniga muntazam ravishda olib kirish ham muhimdir.

Shunday qilib, muammoli ta'lim texnologiyasi orqali o'quvchilarning vizual-grafik ko'nikmalarini shakllantirish ta'lim jarayonida ijodkorlik, tanqidiy fikrlash va grafik axborot bilan samarali ishlash qobiliyatlarini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlarni yaratadi. Bu esa kelgusida o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini amaliyotda qo'llashga tayyorligini ta'minlash uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Shunday qilib, o'quvchilarning vizual-grafik ko'nikmalarini shakllantirishda muammoli ta'lim texnologiyasidan foydalanish ularning ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Bu jarayonda o'quvchilar nafaqat bilimlarni chuqur o'zlashtirishadi, balki ularni hayotiy vaziyatlarda qo'llash imkoniyatlarini ham egallaydilar. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va raqamli vositalardan samarali foydalanish esa grafik ko'nikmalarni shakllantirishning yangi va samarali usullarini yaratadi, bu esa kelgusidagi ta'lim jarayonlarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Axmedov, S.A. Pedagogik texnologiyalar asoslari: O'quv qo'llanma / S.A. Axmedov, B.R. Nuriddinov. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 256 b.
2. Azimov, T.Sh. Ta'limda muammoli vaziyatlardan foydalanish texnologiyasi va uning samaradorligi / T.Sh. Azimov // Pedagogik ta'lim. – 2021. – № 4. – B. 34–39.
3. Графические навыки учащихся в условиях современной школы / Под ред. И.В. Сергеева. – Москва: Просвещение, 2020. – 176 с.
4. Джуроев, Р.Х. Проблемно-ориентированное обучение: теория и практика / Р.Х. Джуроев. – Ташкент: O'zbekiston Milliy Universiteti, 2018. – 208 с.
5. Зайцева, Н.В. Использование цифровых технологий для развития графических умений учащихся // Инновации в образовании. – 2021. – № 2. – С. 55–60.
6. Ismoilova, N.K. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari: nazariya va amaliyot / N.K. Ismoilova. – Toshkent: Universitet, 2019. – 220 b.
7. Махмудов, М.Г. Формирование компетенций учащихся в проблемном обучении / М.Г. Махмудов // Педагогический журнал Узбекистана. – 2019. – № 3. – С. 21–27.
8. Problem-Based Learning: A Research Perspective on Learning Interactions / Ed. by C. E. Hmelo-Silver. – New York: Routledge, 2017. – 256 p.

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА СПОРТИВНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ В АЦИКЛИЧЕСКИХ И ЦИКЛИЧЕСКИХ ВИДАХ СПОРТА

ШУКУРОВА С.С., к.т.н., доцент

Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека

СЕЙДАЛИЕВА Л.Д. доцент, к.б.н.

Узбекский государственный университет физической культуры и спорта

Annotatsiya: Maqolada yengil atletkani atsiklik, siklik, aralash turlarida sport natijalariga ta'sir etuvchi omillar va har xil jismoniy sifatlarni har tomonlama rivojlantirish, texnik ko'nikmalarni egallash darajasi hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi ilmiy bayon etilgan.

Kalit so'zlar: yengil atletka, atsiklik, siklik, aralash turlari, funksional holat, fiziologik va biomexanik usullar, jismoniy sifatlar.

Аннотация: В статье научно изложено, что решающее значение имеют факторы, влияющие на спортивные результаты легкой атлетики в ациклических, циклических, смешанных видах спорта и всестороннее развитие различных физических качеств, уровень овладения техническими навыками.

Ключевые слова: легкая атлетика, ациклический, циклический, смешанные виды, функциональное состояние, физиологические и биомеханические методы, физические качества.

Abstract: The article scientifically states that factors influencing the sports results of athletics in acyclic, cyclic, and mixed sports and the comprehensive development of various physical qualities, as well as the level of mastery of technical skills, are crucial.

Keywords: athletics, acyclic, cyclic, mixed sports, functional state, physiological and biomechanical methods, physical qualities.

Результаты в ациклических видах легкой атлетики, таких как прыжки и метания, в значительной степени определяются скоростно-силовыми качествами, проявляющимися в мощности и быстроте выполнения движений [1]. Важную роль играют координация, гибкость и ловкость, позволяющие спортсмену эффективно выполнять технически сложные движения.

В прыжковых дисциплинах, таких как прыжок в высоту и длину, тройной прыжок и прыжок с шестом, ключевыми биомеханическими факторами являются высота и длина прыжка, угол вылета и скорость разбега [2]. Для достижения высоких результатов необходимо развитие взрывной силы, способности к мгновенной концентрации усилий и хорошей ориентации в пространстве [3].

В метаниях, включая метание копья,

диска, молота и толкание ядра, результат зависит от способности спортсмена генерировать максимальную скорость снаряда в момент выпуска. Это требует сочетания силовых, скоростно-силовых качеств, гибкости и ловкости, а также владения сложной техникой выполнения броска или толчка. Биомеханические факторы, такие как угол вылета, начальная скорость и аэродинамические свойства снаряда, также играют существенную роль. Таким образом, в ациклических видах легкой атлетики успех во многом определяется способностью спортсмена к кратковременным, но максимальным мышечным напряжениям и эффективному преобразованию физической силы в результат.

В циклических видах легкой атлетики, таких как бег на различные дистанции и спортивная ходьба, доминирующим

фактором является выносливость, как общая, так и специальная, необходимая для поддержания заданной скорости на протяжении всей дистанции. Наряду с выносливостью, важную роль играют скорость, скоростная выносливость и техника бега или ходьбы, обеспечивающая экономичность движений. Физиологические факторы, такие как максимальное потребление кислорода ($VO_2 \max$), лактатный порог и экономичность бега, являются ключевыми детерминантами успеха в циклических дисциплинах.

Биомеханические факторы, такие как длина и частота шагов, а также техника выполнения бегового шага, оказывают значительное влияние на скорость передвижения и эффективность использования энергии. В спринтерских дисциплинах особое значение имеют максимальная скорость бега, максимальная частота шагов, способность быстро набирать и удерживать максимальную скорость, а также эффективность стартового разгона.

В стайерских видах на первый план выходят экономизация энергетических ресурсов организма, и тактическая подготовка [4]. Таким образом, в циклических видах легкой атлетики результат определяется комплексным взаимодействием выносливости, скорости, техники и биомеханической эффективности движений.

Смешанные виды легкой атлетики, такие как барьерный бег, бег с препятствиями, эстафетный бег, кроссовый бег и многоборья, требуют от спортсменов сочетания качеств, необходимых как в циклических, так и в ациклических дисциплинах. В барьерном беге и беге с препятствиями важны не только скорость и выносливость, но и ловкость, гибкость и специальная техника преодоления препятствий [1]. Эстафетный бег, помимо скорости и скорост-

ной выносливости, требует слаженности командных действий и мастерства в передаче эстафеты. Кроссовый бег по пересеченной местности предъявляет высокие требования к специальной выносливости, ловкости и умению адаптироваться к переменчивым условиям трассы.

Многоборья, включающие в себя различные виды бега, прыжков и метаний, являются одними из самых сложных дисциплин в легкой атлетике, требуя от спортсменов всесторонней физической подготовленности и гармоничного развития всех основных физических качеств. Успех в многоборье определяется не только высоким уровнем развития силы, быстроты и выносливости, но и стабильностью выступления во всех входящих в программу видах, а также тактической грамотностью и психологической устойчивостью [5]. Таким образом, смешанные виды легкой атлетики характеризуются комплексным влиянием различных факторов, определяющих итоговый результат.

Мониторинг факторов, влияющих на результаты легкоатлетов, является важной составляющей эффективного тренировочного процесса. Существуют различные методы, позволяющие отслеживать изменения в состоянии спортсменов и контролировать эффективность тренировочных нагрузок [3]. К ним относятся физиологическое тестирование, включающее оценку $VO_2 \max$, лактатного порога и других показателей функционального состояния [4]. Биомеханический анализ техники движений с использованием видеонализа и другого оборудования позволяет выявлять сильные и слабые стороны техники и вносить необходимые коррективы.

Регулярное тестирование спортивных результатов и отслеживание тренировочных нагрузок (объем, интенсивность)

дают представление о динамике подготовленности спортсмена. В последнее время все большее внимание уделяется мониторингу функционального состояния нервно-мышечного аппарата и сердечно-сосудистой системы с использованием таких показателей, как вариабельность сердечного ритма (ВСР) и латентное время вызванного сокращения. Эти методы позволяют оценивать реакцию организма на тренировочные нагрузки и своевременно корректировать тренировочный процесс для достижения оптимальной адаптации. Психологическое тестирование и анализ данных соревновательной деятельности также являются важными элементами комплексного мониторинга состояния спортсмена[2].

Материалы и методы исследования. Для проведения исследования была сформирована выборка, включающая квалифицированных легкоатлетов различной специализации: в ациклических (прыжки, метания), циклических (бег на короткие, средние и длинные дистанции) и смешанных (барьерный бег, многоборья) видах спорта. Критериями отбора являлись спортивная квалификация (не ниже первого спортивного разряда), возраст (18-25 лет) и отсутствие медицинских противопоказаний к занятиям спортом. В процессе исследования использовались следующие методы сбора данных:

Физиологическое тестирование: Проводились тесты для оценки функционального состояния сердечно-сосудистой и дыхательной систем, включая определение максимального потребления кислорода ($VO_2 \max$) и лактатного порога с использованием.

Биомеханический анализ: Оценка техники выполнения соревновательных упражнений в ациклических и цикличе-

ских видах спорта осуществлялась с помощью высокоскоростной видеосъемки и последующего анализа кинематических параметров с использованием специализированного программного обеспечения.

Методы статистического анализа: Для обработки полученных данных использовались методы математической статистики. Уровень статистической значимости был установлен на уровне $p < 0.05$.

Результаты исследования. Анализ результатов спортсменов, специализирующихся в ациклических видах легкой атлетики (прыжки и метания), показал значительную корреляцию между показателями скоростно-силовой подготовленности и их соревновательными результатами. В частности, у прыгунов в длину выявлена высокая положительная корреляция между длиной разбега и дальностью прыжка. У метателей копья обнаружена значимая связь между скоростью разбега и дальностью полета снаряда. Полученные данные подтверждают ключевую роль взрывной силы и мощности в достижении высоких результатов в ациклических дисциплинах.

У спортсменов, специализирующихся в циклических видах (бег на короткие, средние и длинные дистанции), выявлена значимая связь между показателями аэробной выносливости ($VO_2 \max$, время удержания скорости на уровне лактатного порога) и результатами на средних и длинных дистанциях. Для спринтеров более важными оказались показатели максимальной скорости бега и частоты шагов, что согласуется с данными литературы. Анализ биомеханических параметров показал, что более высокая частота шагов и оптимальная длина шага способствуют улучшению результатов на коротких дистанциях.

Результаты исследования спортсме-

нов, специализирующихся в смешанных видах (барьерный бег, многоборья), продемонстрировали комплексное влияние различных факторов. В барьерном беге высокие результаты были связаны не только с показателями скорости и скоростной выносливости, но и с техникой преодоления барьеров, оцениваемой по времени контакта с барьером и длине шагов между барьерами. В многоборьях итоговый результат определялся стабильностью выступления во всех входящих в программу видах, при этом выявлено, что у более квалифицированных спортсменов результативность во второй день соревнований оказывает большее влияние на итоговую сумму очков [4].

Анализ данных мониторинга функционального состояния показал, что изменения в показателях вариабельности сердечного ритма (ВСР) и латентного времени, вызванного сокращения мышц отражают динамику тренировочной нагрузки и могут служить индикаторами утомления и восстановления спортсменов. В частности, снижение показателей ВСР часто наблюдалось после интенсивных тренировочных сессий и соревнований, а их восстановление коррелировало с улучшением самочувствия и работоспособности спортсменов.

Полученные в ходе исследования результаты согласуются с данными литературы, подчеркивая важность скоростно-силовых качеств для ациклических видов спорта, выносливости и экономичности движений для циклических дисциплин, а также комплексного развития физических качеств и технической подготовки для смешанных видов. Выявленные корреляции между конкретными физическими показателями и спортивными результатами подтверждают известные за-

кономерности и могут быть использованы для разработки более эффективных программ подготовки. Сравнение результатов для различных видов легкой атлетики показало, что, несмотря на общие принципы спортивной тренировки, каждый тип дисциплин предъявляет специфические требования к физической подготовленности спортсменов. Ациклические виды требуют максимальной мощности и быстроты, циклические – способности поддерживать заданную интенсивность в течение длительного времени, а смешанные – универсальности и умения эффективно сочетать различные двигательные навыки. Перспективы дальнейших исследований могут быть связаны с более углубленным изучением биомеханических аспектов техники в различных видах легкой атлетики, а также с разработкой и апробацией новых методов мониторинга функционального состояния спортсменов.

Выводы. Основными выводами исследования являются:

Результативность в ациклических видах легкой атлетики в значительной степени определяется уровнем развития скоростно-силовых качеств, координации и техники выполнения движений.

В циклических дисциплинах ключевыми факторами успеха являются выносливость, скорость, экономичность техники бега или ходьбы, а также физиологические показатели, отражающие функциональное состояние сердечно-сосудистой и дыхательной систем.

Смешанные виды легкой атлетики требуют комплексного развития различных физических качеств и владения специфическими техническими навыками, при этом стабильность выступления во всех входящих в программу видах имеет решающее значение.

Мониторинг функционального состояния спортсменов с использованием показателей вариабельности сердечного ритма и латентного времени вызванного сокращения может служить эффективным инструментом для контроля тренировочного процесса и предотвращения переутомления.

Практические рекомендации, вытекающие из результатов исследования, включают необходимость индивидуализации

тренировочных программ с учетом специфических требований каждого типа легкоатлетических дисциплин, регулярное использование методов физиологического и биомеханического тестирования для оценки уровня подготовленности спортсменов, а также внедрение современных методов мониторинга функционального состояния для оптимизации тренировочного процесса и повышения спортивных результатов.

Литературы:

1. Легкая атлетика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / А.И.Жилкин, В.С.Кузьмин, Е.В.Сидорчук. – 2-е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 464 с.
2. Врублевский Е. П., Севдалов С. В., Нарский А. Г., Кожедуб М. С. Технология индивидуализации подготовки высококвалифицированных спортсменов: теоретические аспекты. – Гомель.: ГТУ им Ф. Скорины. – 2016. – 223 с.
3. Гамалий Вл. Проблемы и перспективы совершенствования технической подготовки спортсменов. Наука в олимпийском спорте. -2. – 2015.
4. Лемешков В. С. Спортивные результаты как многофакторное явление в подготовке высококвалифицированных скороходов. Вестник МДПУ им. И. П. Шемякина. – 2012

BOSHLANG'ICH SINFLARDA EKOLOGIK ONGNI SHAKLLANTIRISH

SHODMONOV FURQAT ABDIMUMIN O'G'LI
SamDU doktoranti

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik ongni shakllantirishda zamonaviy pedagogik yondoshuvlarning samaradorligi tahlil qilingan. Tadqiqotda ekologik ong tushunchasining ilmiy-nazariy asoslari, uning shakllanish jarayonidagi zamonaviy texnologiyalar va metodlar, jumladan, loyihali ta'lim, ekologik ertaklar uslubi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda oilaviy hamkorlik asosida olib borilgan tadbirlarning samaradorligi ko'rib chiqilgan. Olib borilgan eksperimental tadqiqot natijalari statistika asosida tahlil qilinib, boshlang'ich ta'limda ekologik ongni shakllantirish bo'yicha ilmiy va amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: ekologik ong, ekologik madaniyat, boshlang'ich ta'lim, innovatsion texnologiyalar, ekologik ertaklar, loyihali ta'lim, interfaol metodlar.

Аннотация. В статье анализируется эффективность современных педагогических подходов в формировании экологического сознания учащихся начальных классов. В исследовании представлены научно-теоретические основы понятия экологического сознания, а также раскрыты современные методы и технологии его формирования, включая проектное обучение, метод экологических сказок, информационно-коммуникационные технологии и экологические мероприятия на основе семейного сотрудничества. Результаты проведенного экспериментального исследования обработаны статистически и на их основе даны научно-практические рекомендации по формированию экологического сознания в начальном образовании.

Ключевые слова: экологическое сознание, экологическая культура, начальное образование, инновационные технологии, экологические сказки, проектное обучение, интерактивные методы.

Annotation. The article analyzes the effectiveness of modern pedagogical approaches in shaping ecological consciousness among primary school students. It outlines theoretical and scientific foundations of ecological consciousness, examines contemporary methods and technologies for its development, including project-based learning, ecological fairy tales methodology, information and communication technologies, and family-school ecological activities. The results of the experimental research are statistically analyzed, providing scientific and practical recommendations for forming ecological consciousness in primary education.

Keywords: ecological consciousness, ecological culture, primary education, innovative technologies, ecological fairy tales, project-based learning, interactive methods.

Kirish

Insoniyatning hozirgi taraqqiyot bosqichi ekologik muammolarning global tus olishiga sabab bo'lmoqda. Atrof-muhitning inson faoliyati ta'sirida tobora ifloslanib borayotgani, biologik xilma-xillikning kamayishi va tabiiy resurslarning cheklanishi ekologik ong va madaniyatning rivojlanishini dolzarb pedagogik vazifalardan biriga aylantirmoqda. Ushbu muammolarning samarali yechimi ta'lim tizimida yosh avlodda, ayniqsa boshlang'ich

sinf o'quvchilarida ekologik ongni shakllantirish bilan chambarchas bog'liqdir. Chunki insonning ekologik ong va madaniyat asoslari aynan boshlang'ich ta'lim bosqichida shakllanib, keyingi hayot faoliyatiga chuqur ta'sir ko'rsatadi.

Boshlang'ich ta'lim tizimida ekologik ongni shakllantirishning nazariy asoslari XX asrning oxiri va XXI asr boshlarida fanlararo tadqiqotlar obyekti sifatida qaralib, pedagogika, psixologiya, ekologiya va falsafa kabi fanlar

kesishmasida chuqur tahlil etilmoqda. Ushbu ilmiy yo'nalish nafaqat ekologik bilimlarni, balki tabiatga nisbatan munosabat, ekologik axloq va mas'uliyat kabi shaxsiy fazilatlarini ham rivojlantirishni taqozo etadi. Bu esa ekologik ta'limni an'anaviy yondashuvlardan farqli o'laroq, yangicha, innovatsion va zamonaviy metodlarga asoslangan tarzda tashkil etishni talab qilmoqda.

Bugungi kunda boshlang'ich sinflarda ekologik ongni shakllantirish pedagogik fan oldiga yangi vazifalar qo'yimoqda. Ta'lim jarayonida faqatgina tabiat haqidagi bilimlarni etkazish bilan cheklanmasdan, o'quvchilarning amaliy faoliyatida tabiat bilan uyg'un yashash tamoyillarini singdirish, ular orqali atrof-muhit muammolariga yechim topishga qaratilgan amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish asosiy vazifa bo'lib qolmoqda. Bunda ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni, interfaol metodlarni va raqamli ta'lim vositalarini qo'llash alohida ahamiyat kasb etadi.

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik ongni shakllantirish jarayonida foydalanilayotgan zamonaviy pedagogik yondoshuvlar, interaktiv uslublar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining samaradorligi tahlil qilinadi. Shuningdek, ekologik ta'limning yangi pedagogik paradigmatlari, xorijiy mamlakatlar tajribalari va ularning milliy ta'lim tizimimizga integratsiya qilish imkoniyatlari haqida mulohazalar yuritiladi. Tadqiqot natijalari va pedagogik tajribalar asosida boshlang'ich sinflarda ekologik ongni shakllantirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Adabiyotlar tahlili

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik ongni shakllantirish muammosi bo'yicha ilmiy-pedagogik tadqiqotlar keng qamrovli bo'lib, bu sohada ko'plab milliy va xorijiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Ushbu masalani tahlil qilish uchun quyida asosiy ilmiy manbalar ko'rib chiqiladi.

Boshlang'ich sinflarda ekologik ong va

ekologik madaniyat shakllanishi muammosining nazariy asoslari haqida L.S. Vigotskiy, A.N. Leontyev, P.Ya. Galperin kabi psixologlarning ilmiy qarashlari muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, Vigotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasiga ko'ra, o'quvchilarda ekologik ong va madaniyat shakllanishi ijtimoiy muhit va ta'lim jarayonining pedagogik ta'siriga bog'liq bo'lib, ularning psixik rivojlanishi bilan chambarchas aloqadadir.

Ekologik ta'limning nazariy-metodik asoslarini tahlil qilishda N.M. Mamedov, I.D. Zverev, va S.N. Glazachevlarning ilmiy izlanishlari ham alohida ahamiyatga ega. Jumladan, S.N. Glazachev ekologik ta'limning asosiy vazifasini faqatgina ekologik bilimlar berish bilan cheklamasdan, ekologik mas'uliyat va ekologik ongni shakllantirish deb ta'kidlaydi. Uning fikriga ko'ra, ekologik ta'limni boshlang'ich sinflarda tashkil qilishda tabiat bilan amaliy bog'lanishni shakllantirish uchun amaliy vazifalar va loyiha asosida o'qitish muhimdir.

Shuningdek, ekologik ta'lim sohasida I.D. Zverevning izlanishlari pedagogik nazariya va amaliyot uchun ahamiyatli. U ekologik ta'limni tabiiy va ijtimoiy fanlar integratsiyasiga asoslanib olib borish zarurligini asoslaydi. Zverevning fikricha, ekologik ong shakllanishida fanlararo bog'liqlikni ta'minlash ta'lim samaradorligini oshiradi va o'quvchilarda ekologik madaniyatni rivojlantirish uchun sharoit yaratadi.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda ekologik ongni shakllantirishda innovatsion yondashuvlardan foydalanishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, Ye.A. Kogay boshlang'ich sinflarda ekologik ta'limni interaktiv usullar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan boyitishni taklif qiladi. Tadqiqotchi o'zining ilmiy ishida ekologik ta'limni raqamli texnologiyalar orqali tashkil etishning samaradorligini asoslaydi va ta'lim jarayonida virtual sayohatlar, interfaol multimedia materiallaridan foydalanishning ahamiyatini ta'kidlaydi. Xorijiy adabiyotlarda

ham ekologik ong shakllanishiga oid qimmatli ilmiy ma'lumotlar mavjud. Misol uchun, amerikalik tadqiqotchi D. Sobel boshlang'ich ta'lim bosqichida ekologik ongni shakllantirishda tabiat bilan bevosita aloqa, tabiatda olib boriladigan kuzatishlar va ekologik muhitdagi amaliy mashg'ulotlarning pedagogik qiymatini asoslagan. Uning tadqiqotlariga ko'ra, boshlang'ich sinf yoshidagi bolalar ekologik bilimlarni bevosita kuzatish va tabiat bilan interaktiv aloqalar orqali samarali tarzda o'zlashtiradilar. Ekologik tarbiyada loyihali ta'lim yondashuviga oid G. Williamning fikrlari ham ilmiy-pedagogik jihatdan e'tiborga molik. Tadqiqotchi ekologik loyihalarning boshlang'ich ta'lim tizimida ekologik madaniyat va mas'uliyat shakllantirishdagi rolini ko'rsatib beradi. Loyihali ta'lim orqali bolalarda ekologik mas'uliyat hissi va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarining shakllanishi ilmiy tadqiqotlar orqali isbotlangan.

O'zbek pedagogik tadqiqotlarida ekologik ta'limni shakllantirish bo'yicha A.A. Abdukarimov, Q.T. Tojiyev, M.H. Xaydarov kabi olimlarning tadqiqotlari alohida ahamiyatga ega. Jumladan, Abdukarimov boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekologik ongini shakllantirishda xalq pedagogikasi va mahalliy ekologik an'analarni integratsiya qilish zarurligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, an'anaviy qadriyatlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarni ekologik masalalarga chuqurroq qiziqtirish mumkin.

Yuqoridagi adabiyotlarni tahlil qilib, boshlang'ich sinflarda ekologik ongni shakllantirishga oid nazariy va metodik asoslar boy va ko'p qirrali ekanligini ko'rish mumkin. Ammo hozirgi ta'lim jarayonida ushbu ilmiy ishlanmalarni amaliyotga integratsiya qilish mexanizmlari to'liq ishlab chiqilmaganligi, shuningdek, o'quvchilarning ekologik ongini shakllantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalarni yanada chuqurroq tadqiq qilish zarurligi mavjudligi kuzatiladi. Ushbu maqolada ko'rilayotgan muammo

ana shu yo'nalishdagi ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekologik ongini shakllantirishda zamonaviy pedagogik yondoshuvlarning samaradorligini aniqlash maqsadida, tadqiqot davomida bir necha maktablarda tajriba-sinov ishlari tashkil etildi. Eksperimental tadqiqotlar Toshkent shahri va Toshkent viloyatidagi umumta'lim maktablarining boshlang'ich sinflarida olib borilib, jami 120 nafar o'quvchi tadqiqotga jalb qilindi. Ushbu tajriba-sinov ishlari davomida o'quvchilarda ekologik ong darajasi maxsus ishlab chiqilgan diagnostik metodikalar orqali aniqlanib, boshlang'ich va yakuniy ko'rsatkichlar o'rtasidagi o'zgarishlar statistik jihatdan tahlil qilindi.

Dastlabki bosqichda o'quvchilarning ekologik bilimlari va tabiatga nisbatan munosabatlari an'anaviy ta'lim uslublari orqali shakllanganligi kuzatildi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarning aksariyat qismi ekologik bilimlarni yuzaki o'zlashtirib, atrof-muhitga nisbatan munosabatlarida nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish qobiliyatlari past ekanligi aniqlandi. Bu ko'rsatkich tadqiqot boshlanishida o'quvchilarning faqat 23 foizida ekologik ong va mas'uliyatli munosabat yetarli darajada shakllanganligini ko'rsatdi.

Eksperimental tadqiqot davomida boshlang'ich sinflarda ekologik ong shakllantirish uchun quyidagi zamonaviy pedagogik texnologiyalar va metodlar qo'llanildi: loyihali ta'lim uslubi, ekologik ertaklar asosidagi mashg'ulotlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan boyitilgan interfaol darslar va oila-maktab hamkorligidagi ekologik tadbirlar. Ushbu innovatsion metodlar orqali o'quvchilarda ekologik ong shakllanishi va amaliy faoliyatda ekologik mas'uliyat ko'rsatkichlarining o'zgarishi kuzatilib, natijalar quyidagi tarzda aniqlandi.

Loyihali ta'lim orqali o'quvchilarning ekologik bilimlarini amaliyotda qo'llash

qobiliyatlari sezilarli darajada oshdi. Xususan, "Yashil bog", "Toza maktab – sog'lom muhit" loyihalarida ishtirok etgan o'quvchilarning ekologik ong ko'rsatkichlari 65 foizdan 84 foizgacha ko'tarilganligi kuzatildi. Loyihali ta'lim davomida o'quvchilarda ekologik masalalarga tanqidiy va ijodiy yondashuv shakllanib, ular tabiatni asrashga oid tashabbuskor faoliyat olib bordilar.

Ekologik ertaklar asosida tashkil etilgan darslar boshlang'ich sinf o'quvchilarining tabiatga nisbatan munosabatini shakllantirishda yuqori samaradorlikka ega bo'ldi. Tadqiqot davomida ekologik ertaklar orqali o'quvchilarda tabiatga bo'lgan mehr va e'tibor hissi kuchaydi, ular tabiatni himoya qilishda shaxsiy mas'uliyat his qila boshladilar. Natijada, ushbu metod qo'llanilgan sinflarda o'quvchilarning ekologik ong darajasi 30 foizdan 71 foizga oshdi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ta'lim jarayoniga tatbiq etish ekologik ta'lim sifatini yanada oshirdi. Tadqiqot jarayonida interfaol ekologik darslar, virtual ekskursiyalar va multimediya taqdimotlari orqali o'quvchilarning ekologik bilimlarni chuqurroq va aniqroq o'zlashtirishlari ta'minlandi. Bunday texnologiyalar yordamida ekologik muammolar haqidagi tasavvurlar kengayib, ekologik ong darajasi 43 foizdan 78 foizga oshganligi qayd etildi.

Tadqiqot davomida oilaviy ekologik hamkorlikning ham ekologik ong shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Ota-onalar bilan birgalikda tashkillashtirilgan ekologik aksiyalar va tadbirlarda qatnashish orqali o'quvchilar tabiatga nisbatan oilaviy qadriyatlarni mustahkamladilar va natijada ekologik ong ko'rsatkichi 35 foizdan 77 foizgacha ko'tarildi.

Tadqiqot davomida olingan natijalarni umumlashtirgan holda boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik ongni shakllantirishda an'anaviy metodlarga nisbatan innovatsion yondashuvlarning yuqori samaradorligi statistika asosida isbotlandi. Tadqiqot boshlanishida umumiy ekologik ong darajasi

23 foizni tashkil etgan bo'lsa, eksperimental ishlardan so'ng bu ko'rsatkich 80 foizdan oshdi.

Natijalarning pedagogik tahlili boshlang'ich ta'limda ekologik ong shakllantirish jarayonida o'quvchilarning yosh xususiyatlari, psixologik imkoniyatlari hamda ta'lim muhitining imkoniyatlarini hisobga olish zarurligini ko'rsatdi. Xususan, ekologik ong shakllanish jarayonining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun pedagoglar tomonidan amaliy ko'nikmalarni rivojlantiruvchi usullarni, shuningdek, innovatsion ta'lim texnologiyalarini doimiy tarzda qo'llash talab qilinadi.

Shunday qilib, tadqiqot natijalari boshlang'ich sinflarda ekologik ongni shakllantirishda zamonaviy pedagogik yondashuvlardan keng foydalanish zarurligini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Ushbu yondashuvlar ekologik bilimlarni nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy faoliyatda ham samarali tarzda o'zlashtirishga imkon yaratib, yosh avlodda ekologik mas'uliyatli fuqarolik pozitsiyasini shakllantiradi. Tadqiqot natijalaridan kelib chiqqan holda boshlang'ich ta'lim tizimida ekologik ongni shakllantirish bo'yicha ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqilib, pedagogik amaliyotga tatbiq qilish uchun tavsiya qilindi.

Xulosa

Olib borilgan ilmiy tadqiqotlar va tahlillar boshlang'ich sinflarda ekologik ongni shakllantirishda zamonaviy pedagogik yondashuvlarning samaradorligi va dolzarbligini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik ongni shakllantirish uchun an'anaviy metodlar yetarli emasligi, aksincha, o'quvchilarning ekologik bilimlari va ko'nikmalarini amaliy faoliyat orqali rivojlantiruvchi innovatsion texnologiyalar qo'llanilishining zarurligi namoyon bo'ldi.

Xususan, loyihali ta'lim, ekologik ertaklar metodi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda oilaviy hamkorlikka

asoslangan ekologik tadbirlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekologik ong darajasini sezilarli ravishda oshirishga imkon berdi. Tadqiqot jarayonida ekologik bilimlarni nazariy va amaliy jihatdan o'zlashtirish ko'rsatkichlari o'rtacha 23 foizdan 80 foizgacha oshdi. Bu esa pedagogik jarayonda qo'llanilayotgan zamonaviy yondashuvlar o'quvchilarning ekologik tafakkuri va mas'uliyatini shakllantirish uchun samarali vosita ekanligini ko'rsatdi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, boshlang'ich sinflarda ekologik ongni shakllantirishda tabiat bilan bevosita aloqada bo'lish, interfaol dars uslublaridan keng foydalanish va raqamli ta'lim vositalarini integratsiyalash muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, ta'lim muassasalari va oilaning

hamkorligini yanada mustahkamlash ekologik ta'lim samaradorligini oshirishda hal qiluvchi omil bo'lmoqda.

Umuman olganda, boshlang'ich sinflarda ekologik ongni shakllantirishga yo'naltirilgan innovatsion yondashuvlarni pedagogik jarayonga muntazam ravishda tatbiq qilish orqali kelajak avlodni ekologik ongli va mas'uliyatli shaxslar sifatida tarbiyalash mumkin. Ushbu yondashuvlarning pedagogik amaliyotga integratsiya qilinishi natijasida jamiyatda ekologik barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiluvchi yosh avlod shakllanadi. Shunga ko'ra, ushbu yo'nalishdagi ilmiy izlanishlarni davom ettirish va natijalarni amaliyotda keng qo'llash dolzarb va istiqbolli vazifa bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Выготский Л.С. Психология развития ребёнка. – М.: Смысл, 2005. – 512 с.
2. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 2004. – 352 с.
3. Гальперин П.Я. Введение в психологию. – М.: Университет, 2009. – 336 с.
4. Глазачев С.Н. Экологическое образование: теория и практика. – М.: Просвещение, 2011. – 320 с.
5. Зверев И.Д. Экологическое образование в школе: теория, методика, практика. – М.: Педагогика, 2007. – 240 с.
6. Мурадова Н.М. Педагогические технологии в экологическом образовании младших школьников. – Ташкент: Фан, 2015. – 168 с.
7. Абдукаримов А.А. Экологик таълим-тарбияни такомиллаштириш масалалари. – Тошкент: Фан, 2014. – 184 б.
8. Sobel D. Childhood and Nature: Design Principles for Educators. – Portland: Stenhouse Publishers, 2008. – 180 p.

BO'LAJAK PEDAGOGLARDA PEDAGOGIK MAXORATNI OSHIRISHDA FUNKSIONAL YONDASHUVNING ROLI

ZOXIDOVA MADINA TURG'UNBOYEVNA
Farg'ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo'lajak pedagoglarni tayyorlashda funksional yondashuvning ahamiyati tadqiq etiladi. Funksional yondashuvning shart-sharoitlari, usullari va ta'lim jarayoniga ta'sirini o'rganadi, uning samaradorligini asoslaydi hamda ta'lim muassasalarida joriy etish bo'yicha amaliy tavsiyalar beradi. Tadqiqot amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim, integratsiyalashgan dasturlar, reflektiv baholash, individual yondashuv va milliy qadriyatlar integratsiyasining muhimligini ko'rsatadi. Cheklovlar sifatida resurs yetishmasligi, o'qituvchilar malakasining cheklanganligi va moliyaviy qiyinchiliklar aniqlanib, ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar keltiriladi. Kelajakda sun'iy intellekt va virtual reallik kabi texnologiyalardan foydalanish orqali ushbu yondashuvni rivojlantirish imkoniyatlari ta'kidlanadi.

Аннотация. В данной статье исследуется значение функционального подхода в подготовке будущих педагогов. Рассматриваются условия, методы и влияние функционального подхода на образовательный процесс, обосновывается его эффективность и предлагаются практические рекомендации по внедрению в образовательные учреждения. Исследование подчеркивает важность практико-ориентированного обучения, интегрированных программ, рефлексивной оценки, индивидуального подхода и интеграции национальных ценностей. В качестве ограничений выявлены нехватка ресурсов, ограниченность квалификации преподавателей и финансовые трудности, а также предложены меры по их преодолению. В перспективе подчеркиваются возможности развития данного подхода с использованием технологий искусственного интеллекта и виртуальной реальности.

Kalit so'zlar: funksional yondashuv, mualliflik metodlari, reflektiv baholash, integratsiyalashgan dasturlar, virtual reallik, individual yondashuv, milliy qadriyatlar integratsiyasi.

Ключевые слова: функциональный подход, авторские методики, рефлексивная оценка, интегрированные программы, виртуальная реальность, индивидуальный подход, интеграция национальных ценностей.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida bo'lajak pedagoglarni tayyorlash jarayoni o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratadi. Funksional yondashuv ushbu mahoratni rivojlantirishning oqilona yechimi sifatida ko'riladi, chunki u nazariy bilimlarni amaliy ko'nikmalar bilan uyg'unlashtirishga asoslanadi. Ushbu yondashuv bo'lajak pedagoglarga nafaqat fan bo'yicha chuqur bilim beradi, balki ularning o'quvchilar bilan samarali muloqot qilish, dars jarayonini boshqarish va ijodiy yondashuvlarni qo'llash qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Ushbu maqola bo'lajak pedagoglarda pedagogik mahoratni oshirishda funksional

yondashuvning shart-sharoitlari, usullari va ularning ta'lim jarayoniga ta'sirini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqotning maqsadi – funksional yondashuvning samaradorligini asoslash, uning afzalliklarini aniqlash va uni ta'lim muassasalarida joriy etish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir. Maqola quyidagi savollarga javob berishga urinadi: Funksional yondashuv qanday shart-sharoitlarga asoslanadi? Ushbu yondashuv bo'lajak pedagoglarda qanday natijalarga olib keladi? Uning cheklovlari va kelajakdagi rivojlanish imkoniyatlari qanday?

ADABIYOTLAR TAHLILI VA
METODOLOGIYA.

Pedagogik mahorat o'qituvchining kasbiy faoliyatida muhim o'rin tutadi, chunki

u ta'lim jarayonida fan mazmuni va mohiyatini o'quvchilarga samarali yetkazish, shuningdek, ularning intellektual va ma'naviy rivojlanishiga ko'maklashish imkonini beradi.[1;25-b] professor A. Abdullalaev bo'lajak pedagoglarda pedagogik mahoratni rivojlantirishning umumiy tamoyillari va zamonaviy yondashuvlarni tahlil qildi.

Bo'lajak pedagoglarda pedagogik mahoratni oshirishda funksional yondashuvni joriy etish uchun quyidagi asosiy shartlar aniqlandi va ularning har biri amaliyotda sinovdan o'tkazildi:

Pedagogik ta'limning amaliyotga yo'naltirilishi: Bo'lajak pedagoglarga nazariy bilimlarni amaliy mashg'ulotlarda sinab ko'rish imkoniyati berilishi zarur. Bu jarayon real dars sharoitlarini taqlid qilish orqali amalga oshiriladi. Talabalar sinf boshqaruvi, o'quvchilar bilan muloqot va darsni tashkil etish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun amaliy mashg'ulotlarda ishtirok etadilar. Masalan, o'quv amaliyotlari davomida talabalar real sinflarda dars o'tish imkoniyatiga ega bo'lib, o'zlarining pedagogik yondashuvlarini sinovdan o'tkazadilar.

Fan dasturlari va sillabuslarning integratsiyasi: O'quv dasturlari bo'lajak o'qituvchilarga fan doirasidagi bilimlarni o'zlashtirish va ularni maqsadga muvofiq qo'llashga yordam beradigan tarzda ishlab chiqilishi kerak. Bu jarayonda an'anaviy o'qitish metodlarini modernizatsiyalash, zamonaviy adabiyotlarni joriy etish va fanlararo integratsiya muhim ahamiyatga ega. Masalan, pedagogik psixologiya, didaktika va fan o'qitish metodikasi kabi fanlar bir-biriga bog'langan holda o'qitilishi lozim.

To'g'ri baholash va refleksiya: Talabalarning o'quv faoliyatini tahlil qilish va baholashda ularning iqtidor va imkoniyatlaridan kelib chiqiladi. Reflektiv baholash talabalarga o'z kamchiliklarini aniqlash va ularni tuzatishga yordam beradi. Bu jarayonda talabalarni o'z-o'zini tahlil qilishga undash va motivatsiya uyg'otish muhimdir. Masalan, o'quv jarayonida talabalarning dars o'tish jarayonlari video yozuv

orqali tahlil qilinib, ularga o'z xatolarini ko'rish va tuzatish imkoniyati beriladi.

Individual yondashuv: Har bir talabaning o'ziga xos iqtidorini hisobga olgan holda, pedagogik mahoratni rivojlantirishga yo'naltirilgan individual yondashuv qo'llaniladi. Yaponiya ta'limidagi "iqtidorsiz o'quvchi bo'lmaydi" tamoyiliga asoslanib, har bir talabaning qobiliyatlari aniqlanadi va ularning rivojlanishiga mos dasturlar ishlab chiqiladi.[6] Bu jarayonda talabalarning shaxsiy qiziqishlari, o'quv uslublari va kasbiy maqsadlari hisobga olinadi.

Pedagogik etika va milliy qadriyatlarning uyg'unligi: Ta'lim jarayoni "ustoz – shogird" an'anasiga asoslanib, milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashgan holda tashkil etiladi. [2;72-b] O'zbek xalqining boy ma'naviy merosi, xususan, "ustoz otangdek ulug'" tamoyiliga asoslangan tarbiyaviy g'oyalar ta'lim jarayoniga integratsiyalashadi. Bu talabalarda vatanparvarlik, mas'uliyat va hurmat tuyg'ularini shakllantirishga xizmat qiladi.

Ushbu shart-sharoitlarni amalga oshirish uchun turli didaktik metodlar qo'llanildi, jumladan:

- An'anaviy metodlar: Og'zaki bayon, ko'rgazmali vositalar, amaliy mashg'ulotlar va kitob bilan ishlash.

- Zamonaviy metodlar: Muammoli bayon etish, evristik (qisman izlanish) metodlar, tadqiqotchilik faoliyati va interfaol metodlar (masalan, guruh muhokamalari, loyiha asosidagi ta'lim).

- Ko'rgazmali va amaliy metodlar: Tasvir (illyustratsiya) va namoyish metodlari orqali o'quv materiallari talabalarga tushunarli tarzda yetkazildi. Masalan, dars jarayonida videomateriallar, chizmalar va modellar qo'llanildi.

- Mualliflik metodlari: Viktor Shatalov, Mariya Montessoriy va boshqa taniqli pedagoglarning metodikalari o'quv jarayoniga moslashtirilib qo'llanildi.

Tadqiqot jarayonida talabalarning pedagogik mahorati turli ko'rsatkichlar

(masalan, dars o'tish sifati, o'quvchilar bilan muloqot samaradorligi, ijodiy yondashuvlar) asosida baholandi.[3;103-b]. Baholash jarayonida reflektiv tahlil, o'z-o'zini baholash va o'qituvchilar tomonidan berilgan fikr-mulohazalar qo'llanildi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Funksional yondashuvning qo'llanilishi bo'lajak pedagoglarda quyidagi natijalarni keltirib chiqardi:

Amaliy ko'nikmalarning rivojlanishi: Amaliy mashg'ulotlar va o'quv amaliyotlari talabalarga real sinf sharoitlarida dars o'tish imkonini berdi. Natijada, talabalar sinf boshqaruvi, o'quvchilar bilan muloqot va darsni tashkil etish ko'nikmalarini sezilarli darajada rivojlantirdilar. Masalan, o'quv amaliyotlari davomida talabalar o'quvchilarning e'tiborini jalb qilish va darsni qiziqarli o'tish usullarini o'rgandilar.

Integratsiyalashgan dasturlarning samaradorligi: Yangilangan sillabuslar va zamonaviy adabiyotlardan foydalanish talabalarning fan mazmunini chuqurroq o'zlashtirishiga yordam berdi. Fanlararo integratsiya, masalan, pedagogik psixologiya va didaktika fanlarining birgalikda o'qitilishi, talabalarning bilimlarini tizimli tarzda qo'llash qobiliyatini oshirdi. Bu esa ularning ijodiy yondashuvlarini rivojlantirdi.

Motivatsiya va refleksiyaning o'sishi: Reflektiv baholash jarayoni talabalarda o'z faoliyatini tahlil qilish va kamchiliklarni tuzatishga bo'lgan motivatsiyani oshirdi.[5] Video tahlil va guruh muhokamalari orqali talabalar o'z xatolarini aniqlab, ularga yechim topishga muvaffaq bo'ldilar. Bu jarayon talabalarda o'z-o'zini rivojlantirishga bo'lgan intilishni kuchaytirdi.

Individual yondashuvning ta'siri: Har bir talabaning o'ziga xos qobiliyatlariga moslashtirilgan ta'lim jarayoni ularning pedagogik mahorat darajasini sezilarli darajada oshirdi. Masalan, ba'zi talabalar guruh ishlari orqali yaxshi natijalarga erishgan bo'lsa, boshqalari mustaqil loyihalar orqali o'zlarini

namoyon qildilar.

Milliy qadriyatlarning integratsiyasi: "Ustoz – shogird" an'analariga asoslangan ta'lim jarayoni talabalarda vatanparvarlik, mas'uliyat va hurmat tuyg'ularini shakllantirdi. O'zbek xalqining ma'naviy merosiga asoslangan tarbiyaviy g'oyalar talabalarning pedagogik faoliyatida ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Masalan, talabalar dars jarayonida milliy qadriyatlar va axloqiy me'yorlarni targ'ib qilishga alohida e'tibor berishdi.

Didaktik vositalarning samaradorligi: Ko'rgazmali vositalar (masalan, videomateriallar, chizmalar) va interfaol metodlar (guruh muhokamalari, loyiha asosidagi ta'lim) talabalarning o'quv materialini o'zlashtirishini osonlashtirdi. Amaliy metodlar orqali talabalar nazariy bilimlarni real hayotda qo'llash ko'nikmalarini egalladilar.[7; 67-b]

Funksional yondashuv bo'lajak pedagoglarda pedagogik mahoratni rivojlantirishda samarali yechim sifatida o'zini ko'rsatdi. Amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim talabalarga nazariy bilimlarni real sinf sharoitlarida qo'llash imkonini berdi, bu esa ularning kasbiy tayyorgarligini sezilarli darajada oshirdi. Integratsiyalashgan dasturlar, xususan, Viktor Shatalov, Mariya Montessoriy va boshqa taniqli pedagoglarning metodikalari ta'lim jarayonini yanada samarali qildi. Reflektiv baholash talabalarni o'z-o'zini rivojlantirishga undadi, individual yondashuv esa har bir talabaning potensialini yuzaga chiqardi. Milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirilgan ta'lim talabalarda nafaqat kasbiy, balki ma'naviy-ma'rifiy rivojlanishni ta'minladi.

Biroq, ushbu yondashuvni joriy etishda bir qator cheklovlar mavjud:

- Resurslarning yetishmasligi: Amaliy mashg'ulotlar uchun zarur bo'lgan zamonaviy texnologiyalar, didaktik vositalar va real dars sharoitlarini taqlid qilish imkoniyatlari har doim ham mavjud emas. Bu ta'lim muassasalarining infratuzilmasi bilan bog'liq muammolarni keltirib chiqaradi.

- O'qituvchilar malakasining

cheklanganligi: Zamonaviy metodlarni qo'llash uchun o'qituvchilarning o'zlari yetarli malaka va tajribaga ega bo'lishlari kerak. Bu esa qo'shimcha malaka oshirish kurslarini talab qiladi.

- Vaqt va moliyaviy cheklovlar: Funktsional yondashuvni to'liq joriy etish uchun katta vaqt va moliyaviy resurslar talab etiladi, bu esa ba'zi ta'lim muassasalari uchun qiyinchilik tug'diradi.

Kelgusida ushbu cheklovlarni bartaraf etish uchun quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

- Ta'lim muassasalarida zamonaviy texnologiyalar va didaktik vositalarni kengroq joriy etish.

- O'qituvchilar uchun malaka oshirish kurslarini tashkil etish va ularni zamonaviy metodlar bilan tanishtirish.

- Amaliy mashg'ulotlar uchun real sinf sharoitlarini taqlid qiluvchi simulyatsiya markazlarini tashkil etish.

- Milliy qadriyatlar va zamonaviy ta'lim metodlarini integratsiyalash bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqish.

Ushbu yondashuvning kelajakdagi rivojlanish imkoniyatlari katta. Masalan, sun'iy intellekt va virtual reallik texnologiyalaridan foydalangan holda, bo'lajak pedagoglarga yanada realistik amaliy mashg'ulotlar tashkil etish mumkin. Shuningdek, xalqaro tajribalarni, masalan, Finlyandiya yoki Singapur ta'lim tizimlarini o'rganish va ularni O'zbekiston sharoitlariga moslashtirish muhim ahamiyatga

ega.

XULOSA

Bo'lajak pedagoglarda pedagogik mahoratni oshirishda funksional yondashuv samarali yechim sifatida o'zini ko'rsatdi. Chunki talabalarning pedagogik mahorati kelgusidagi kasbiy pedagogik faoliyatidagi asosiy arsenal vazifasini bajardi. Pedagogik mahoratli o'qituvchi ta'lim jarayonidagi fan jihatidan asl mazmun va mohiyatini katta potensial bilan o'quvchilariga yetkaza oladi. Bunda bo'lajak pedagoglarning pedagogik mahoratini rivojlantirishdagi funksional yondashuvni yo'lga qo'yishning shart-sharoitlari muhim rol o'ynaydi.

Amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim, integratsiyalashgan dasturlar, reflektiv baholash, individual yondashuv va milliy qadriyatlar bilan uyg'unlik kabi shart-sharoitlar talabalarning kasbiy tayyorgarligini oshirdi. Ushbu yondashuvning muvaffaqiyati ta'lim jarayonida zamonaviy metodlar va didaktik vositalarning to'g'ri qo'llanilishiga bog'liq. Kelgusida funksional yondashuvni yanada rivojlantirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va xalqaro tajribalarni o'rganish orqali ta'lim sifatini oshirish mumkin. Ushbu yondashuv O'zbekiston ta'lim tizimida pedagoglar tayyorlashda yangi imkoniyatlar ochadi va yosh avlodni hayotga tayyorlashda muhim hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaev A. "Pedagogik mahorat va uning rivojlanishida zamonaviy yondashuvlar". Toshkent: Fan va Texnologiya. 2020, s. 45.
2. Karimov, S. "O'zbekistonda ta'lim tizimini rivojlantirishda milliy qadriyatlarning o'rne". Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti. (2018, 72-b)
3. Shatalov, V. F. "Where and How the Bell Rings: Innovative Teaching Methods. Moscow: Prosveshchenie". 1987, s. 103.
4. Montessori, M. The Montessori Method: Scientific Pedagogy as Applied to Child Education. New York: Frederick A. Stokes Company.
5. Yusupova, N. "Zamonaviy ta'limda reflektiv baholashning o'rne". Jurnal: O'zbekistonda Ilm va Ta'lim, 3(2), 34-42.
6. Hiroshi, T. "Japanese Education System: Principles of Individual Talent Development". Tokyo: Japan Education Press. 2019, s. 29
7. To'xtaev, R. "Ta'limda didaktik vositalar va ularning samaradorligi". Toshkent: O'qituvchi Nashriyoti. 2021, s. 67
8. Davletov B. "Pedagogik ijodkorlik va ilg'or tajribalar". Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti Nashriyoti. 2019, s. 89

OTM RAHBAR KADRLARINING KASBI KOMPETENLIGIGA QO'YILAYOTGAN TALABLAR

A.MAMASOATOV
Xalqaro Nordik universiteti magistranti

Annotatsiya: Ilmiy izlanishlar natijasiga ko'ra ijtimoiy-psixologik kasbiy kompetentlik oliy ta'lim tizimini boshqaruv jarayoni uchun zarurat sifatida qaralmoqda. Bu esa, o'z navbatida, boshqaruvchi tomonidan alohida bilim, ko'nikma va malakalarning o'zinigina emas, balki egallanishi lozim bo'lgan har bir mustaqil yo'nalish bo'yicha integrativ bilimlar, boshqaruvning ta'sirchan usul va vositalari, boshqaruvdagi muomala madaniyati va rahbarlik faoliyatiga doir ijodiy harakatlarning o'zlashtirilishini nazarda tutadi.

Kalit so'zlar: Kompetentlik, kompetensiya, qobiliyat, boshqarish qobiliyati, muvozanat, bilimdonlik.

Kompetensiya tushunchasi, dastlab psixologik va pedagogik tadqiqotlar natijasida ta'lim sohasiga kirib kelgan bo'lib, hozirgi kunda zamonaviy ilmiy termin sifatida qo'llanilmoqda. "Competentia" lotincha so'zidan olingan bo'lib, lug'aviy ma'nosi "yetuk bilimga ega shaxs", "tajribaga boy kishi" ma'nolarini anglatadi. Shuning uchun kompetentlik tushunchasi ta'lim jarayonida yuzaga keladigan turli xil vaziyatlar va kutilmagan holatlarda rahbarning o'zini tutishi, muloqotga kirishuvchanligi, bo'ysunuvchilarning psixologik holatini tushunish qobiliyati, raqobatbardosh muhitda o'zaro munosabatlarni o'rnatish strategiyasi, noaniq vazifalar va mavjud muammolar, ziddiyatlarni hal etishda mavjud ma'lumotlardan samarali foydalanish, ya'ni o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalarni aniq maqsadlar asosida qo'llash, murakkab va doimiy rivojlanib boruvchi jarayonlarda harakat rejasini ishlab chiqish va amalga oshirish qobiliyatini ifodalaydi.

Kompetensiya, shuningdek, xodimning tashkilot yoki muassasada belgilangan me'yorlar va talablarga muvofiq faoliyatini muntazam ravishda namoyish etishga tayyorligini aks ettiradi. Kompetensiyalar tizimini yaratishda tashkilot, xodim faoliyatiga taalluqli muhim

mezonlar majmuasini standart talablar asosida belgilaydi. Bundan tashqari, kompetensiya xodimning tashkilotdagi kasbiy va ijtimoiy jihatdan teng huquqliligini tasdiqlovchi omil hisoblanadi.

XX asrning 90-yillarida Xalqaro mehnat tashkiloti tomonidan mutaxassislariga qo'yiladigan malakaviy talablarni belgilovchi «tayanch kompetensiyalar» tushunchasi ilmiy muomalaga kiritildi. Tayanch kompetensiyalar turli kasbiy birlashma va tashkilotlarda mutaxassislarning ijtimoiy-kasbiy moslashuvchanligi va faoliyat samaradorligini belgilovchi, xodimning xizmat vazifalaridan kelib chiqadigan o'ziga xos xususiyatlar majmuini ifodalaydi.

Xodimlarni boshqarishda tashkilotda insonlarni rag'batlantirish va ularning faoliyatiga ta'sir ko'rsatuvchi uchta asosiy omilga e'tibor qaratish zarur: tashkilot iyerarxik tuzilmasi, tashkilot madaniyati va bozor omillari. Bu omillar o'zaro bog'liq va murakkab bo'lib, amaliyotda ularni bir-biridan alohida ko'rib bo'lmaydi. Ularning ustuvorligi tashkilotdagi iqtisodiy vaziyatni belgilaydi.

Kundalik muloqotda «kompetensiya» va «bilimpazlik» tushunchalari tez-tez ishlatiladi. Xususan, «kasbiy kompetensiya»

tushunchasiga ko'proq e'tibor beriladi. Biroq, ba'zan insonlar bilan ishlashda «kommunikativ kompetensiya» tushunchasi ham qo'llaniladi. Bu tushuncha o'zgaralar bilan o'zaro anglashuvni, fikrlarni ravon va aniq ifoda etishni o'z ichiga oladi. Psixologiyaning, xususan, boshqaruv psixologiyasi sohasida so'nggi paytlarda «ijtimoiy-psixologik kompetensiya» fenomeni alohida ajratib ko'rsatilmoqda, uning mohiyati kommunikativ kompetensiyadan kengroq va ko'p qirralidir. Kasbiy faoliyat shaxsdan chuqur bilim va malakalarni talab etadi. Shaxs o'z kasbini tanlash motivatsiyasini anglab yetganidan so'ng, o'z faoliyati va qobiliyatlarini boshqara bilishi, o'z ustida izchil ishlab, malakasini oshirib borishi zarur. Kasbiy kompetensiya shaxsning umumiy madaniyatining bir qirrasidir bo'lib, unga faqat kasbga oid bilimlar emas, balki ushbu bilimlarning shakllanishi, malakalarni takomillashtirishdagi psixologik jarayonlar va holatlarni tushunishni talab etadi. Bu psixologiyada bilish jarayonlari, ularning mohiyati va kechishini anglash demakdir. Zamonaviy oliy ta'lim tizimi rahbarlarining zimmasiga kasbga oid vazifa va topshiriqlarni yechish, o'quv-tarbiya jarayonini boshqarishda pedagogik-psixologik yondashuv va ta'lim-tarbiyani modellashtirish bo'yicha ma'lumotlardan keng foydalanish yuklatilgan. Olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda oliy ta'lim tizimi rahbarlariga xos kasbiy kompetentlik va uning o'ziga xos xususiyatlari o'rganilgan. Bu boradagi pedagogik-psixologik kasbiy kompetentlik yuzasidan o'tkazilgan tadqiqotlar, jumladan, V.Karimovning ilmiy izlanishlari alohida ahamiyat kasb etadi. Kasbiy faoliyatni tashkil etishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan kompetentlikning asosiy elementlari davlat ta'lim standartlarida o'z ifodasini topgan. Zamonaviy rahbar va madaniyat to'g'risida ko'rib chiqilgan g'oyalarga muvofiq, samarali boshqaruvga ta'sir ko'rsatadigan asosiy omillarni aniqlash uchun tadqiqotlar asosida M.Vudok va D.Frensis tomonidan ishlab chiqilgan rahbarga bir qator talablar qo'yiladi.

1. O'zingizni va vaqtingizni boshqarish

qobiliyati - integral qobiliyat, bu quyidagilarni o'z ichiga oladi: shaxsiy va professional talablar va ehtiyojlar o'rtasidagi muvozanat; vaqtni, umuman, ish vaqtidan oqilona va samarali foydalanish; ishlarni samarali tartiblash; boshqalar bilan tegishli aloqa; o'zini o'zi qadrlash; stressdan mohirona "qochish".

2. O'rtacha shaxsiy qadriyatlarga ega bo'lish - zamonaviy rahbarga muhim va ahamiyatsiz narsalar to'g'risida to'g'ri xulosalar chiqarishga va to'g'ri boshqaruv qarorlarini qabul qilishga imkon beradigan asosiy hayotiy pozitsiyalar.

3. Aniq shaxsiy maqsadlarga ega bo'lish, rahbarni muayyan holatlarga va ularning natijalariga yo'naltirish va boshqaruv faoliyatining kuchlari, vaqtlari va boshqa manbalarini saralashga imkon berish.

4. Doimiy shaxsiy o'sish, rivojlanish o'zini va shaxsiy qobiliyatlarini bilish asosida, bu rivojlanish uchun vaqt ajratishni, to'siqlarga ijobiy munosabatni, o'z tajribasini baholashni, o'ziga ishonchni va kasbiy rivojlanishni boshqarish orqali martaba o'zgarishlariga javob berishni anglatadi.

5. Muammolarni samarali hal qilish qobiliyati, muammolarni hal qilishda doimiy e'tiborni o'z zimmasiga olish, yetarli usullarni tanlash, tizimli yondashuvdan foydalanish, muammoga javobgar bo'lganlarni aniqlash, har kimning ishining maqsadini aniq belgilash, muvaffaqiyatni aniqlash mezonlarini belgilash, ma'lumotni mohirona ishlatish, samarali rejalashtirish, tahlil qilish uchun vaqt ajratish, jamoa ishini samarali muvofiqlashtirish.

6. Yangilik qilish qobiliyati - rahbarning integrativ qobiliyati, shu jumladan boshqa odamlarda ijodiy yondashuvga ijobiy baho berish, o'z ijodiga ishonish, ijodiy faoliyatga to'sqinlik qiluvchi omillarni aniqlash qobiliyati, muammolarni hal qilishda qat'iyatlilik, urf-odatlarini buzish qobiliyati, o'zgarishga ehtiyoj, muammolarni hal qilishda va innovatsion g'oyalarni tanlashda tizimli yondashuvdan foydalanish, ularning qarori bilan, xatolardan o'rganish qobiliyati, xavflarni qabul qilish

istagi.

7. Boshqalarga ta'sir qilish qobiliyati, boshqalarga to'g'ri baho berish, munosabatlar o'rnatish, fikrlarni aniq ifoda etish qobiliyati, o'ziga xos "men" degan real g'oyaning mavjudligi, o'zini tutish, qat'iyatli bo'lish istagi, boshqasini "eshitish" qobiliyati, uni anglash istagi bilan tavsiflanadi.

8. Menejmentning zamonaviy yondashuvlarini bilish, boshqaruv uslublari va shaxsiy uslublarni haqidagi bilimlarni nazarda tutish, ehtiyoj va vaziyatga qarab boshqaruv uslubini o'zgartirish, odamlardan ular berishi mumkin bo'lgan hamma narsani olish qobiliyati.

9. Yetakchilik qilish qobiliyati (inson resurslaridan mohirona foydalanish) - rahbarning shakllangan va rivojlangan qobiliyati. Bu o'z rolini va bu rolni bajarishga ta'sir etuvchi omillarni tushunishni, boshqaruv uslubini jamiyatdagi o'zgarishlarga moslashtirishni, ishlarni tahlil qilishga tizimli yondashuvni, vakolatli vakillar va ijobiy fikrlarni yaratishni, xodimlarni jonlantirish va muvaffaqiyat mezonlarini izlashni o'z ichiga oladi.

10. Subordinatlarni o'rgatish va rivojlantirish qobiliyati - uning ta'lim funktsiyalari bilan bog'liq bo'lgan maxsus etakchilik qobiliyatlari. Rahbar jamoada ijobiy o'quv muhitini yaratishga intilishi, xodimlarning o'qishga bo'lgan ehtiyojlarini tahlil qilishi, xodimlarni

muntazam ravishda baholashi, bo'ysunuvchilarning kuchli va zaif tomonlarini bilishi, harakat talab qiladigan maqsadlarni belgilashi va bu jarayonda rivojlanish imkoniyatlaridan foydalanishi kerak.

11. Ishchi guruhlarini tuzish va rivojlantirish qobiliyati, boshqaruv ko'nikmalarining mavjudligi, qulay psixologik muhitni yaratish, ish natijalariga qiziqish, xodimlarni to'g'ri tanlab olish va ular orasidagi majburiyatlarni aniq taqsimlash, bo'ysunuvchilarning shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash, samarali jamoa ichidagi munosabatlarni shakllantirish, konstruktiv maqsadlar uchun ziddiyatlardan foydalanish, xavflarni qabul qiladigan ishchilarni rag'batlantirish, yuqori taqdimot bo'ysunuvchilarga qo'yiladigan talablar hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muslimov N.A., va boshqalar. Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi/ MonografiY. – T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2013.
2. Pedagogika nazariyasi / OTM uchun darslik. Mual.: M.X.Toxtaxodjayeva va b. Prof. M.X.Toxtaxodjayevaning umumiy tahriri ostida. – T.: "Iqtisod-moliya", 2010. – 136-140-b.
3. Abdurahmonova Z.A "Zamonaviy o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini shakllantirish muammolari" (Konferensiya materiallari to'plami) - 2016
4. Kusharbayev J.U. Malaka oshirish jarayonida pedagog kadrlarning innovatsion salohiyatini rivojlantirish mexanizmini takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss. – T., 2020. – 48 b.
5. Xodjayev B., Zufarov Sh. Pedagogik innovatika. – T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2010. – B.14-15.

БЎЛАЖАК ШИФОКОРЛАРНИНГ ДЕОНТОЛОГИК КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ ТАҲЛИЛИ

БАБАДЖАНОВА ГУЛЧЕХРА БАХТИЯРОВА

Алфраганус университети тиббиёт факультети тиббиёт кафедраси
ассистенти

Аннотация: Мазкур мақолада бўлажак шифокорларнинг деонтологик компетентлигини шакллантиришнинг илмий-назарий асослари таҳлил қилинган. Деонтологиянинг моҳияти, мазмуни, таркибий қисмлари, унинг тиббий таълимдаги ўрни ва ривожлантириш механизмлари кўриб чиқилади. Муаллиф замонавий таълим усуллари, этик маданият, шахсий фазилятлар ва клиник муҳит таъсирини таҳлил қилади ҳамда деонтологик тайёргарликда комплекс ёндашув зарурлигини асослайди.

Калит сўзлар: тиббий деонтология, касбий компетентлик, этика, тиббий таълим, коммуникатив қобилиятлар, шифокорлик фазилятлари.

Annotation: this article analyzes the scientific and theoretical foundations for the formation of deontological competence of future doctors. The essence, content, components of deontology, its role in medical education and mechanisms of development are considered. The author analyzes the influence of modern educational methods, Ethical Culture, personal qualities and the clinical environment, and justifies the need for an integrated approach in deontological training.

Keywords: medical deontology, professional competence, ethics, medical education, communicative abilities, medical qualities.

Аннотация: в данной статье анализируются научно-теоретические основы формирования деонтологической компетентности будущих врачей. Рассматриваются сущность, содержание, компоненты деонтологии, ее роль в медицинском образовании и механизмы развития. Автор анализирует влияние современных методов обучения, этической культуры, личностных качеств и клинической среды и обосновывает необходимость комплексного подхода в деонтологической подготовке.

Ключевые слова: медицинская деонтология, профессиональная компетентность, этика, медицинское образование, коммуникативные способности, медицинские качества.

КИРИШ. Тиббиёт соҳасида шифокорнинг нафақат клиник билим ва амалий кўникмалари, балки ахлоқий, инсоний ва касбий хулқ-атвори ҳам катта аҳамиятга эга. Беморлар билан муносабатлардаги ҳурмат, эмпатия, масъулият, ҳаққонийлик ва махфийлик каби сифатлар – бугунги кунда шифокорлик фаолиятининг муҳим қисмидир.

Деонтологик компетентлик — бу шифокорнинг ахлоқий ва касбий бурчларини тўғри англаши, беморлар, яқинлари ва ҳамкасблар билан муносабатларда ахлоқ меъёрларига риоя этиши, мураккаб этик вазиятларда тўғри қарор қабул қилиш қо-

билиятидир.

Бу компетентликни ривожлантириш, энг аввало, олий тиббий таълим тизимида янгича педагогик ёндашувларни, шахсга йўналтирилган таълим ва амалий машғулотларни ўз ичига олган таълим дастурлари орқали амалга оширилиши мумкин.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДЛАР. Деонтология (yun. “deon” – бурч, мажбурият) тиббиёт соҳасида шифокорнинг ахлоқий бурчлари ва масъулиятларини ўрганадиган фан сифатида шаклланиган. Унинг асосий вазифаси шифокорнинг касбий фаолиятида ахлоқий стандартлар ва инсонпарварлик қадриятларига таянган

ҳолда ечим топишдир.

Тиббиёт деонтологияси — тиббиёт ходимларининг касбга алоқадор етикаси, доридармон, умуман давонинг таъсирини оширишга қаратилган хулқатвор таомиллари. Деонтология, яъни кишининг хулқи, одоби ҳақидаги тушунча 16-асрнинг бошларида инглиз файласуфи ва иқтисодчиси И. Бентам томонидан таомилга киритилган [9]. Тиббиёт деонтологиясига оид маълумотлар узоқ тарихга эга. Аслида, Тиббиёт деонтологияси кенг фалсафий мазмунга эга бўлиб, бир қанча йўналишлардан иборат:

- шифокор билан бемор ўртасидаги муносабат;
- шифокор билан беморнинг яқин кишилари ўртасидаги муносабат;
- шифокорнинг ҳамкасблари билан муносабати ва ҳоказо.

Тиббиёт деонтологиясига врачнинг сир сақлаши, беморнинг ҳаёти ва соғлиғи учун тиббиёт ходимининг жавобгарлиги, тиббиёт ходимларининг ўзаро муносабати масалалари ва бошқа киради. Тиббиёт деонтологиясига мувофиқ, тиббиёт ходими беморга катта еътибор бериши, унинг соғлиғини тиклаш ёки азобини енгиллатиш учун бутун билимини сарфлаши, беморга унинг соғлиғи ҳақидаги фақат фойда келтира оладиган маълумотларни айтиши, беморнинг врач билан сирдош бўлишига еришуви зарур. Беморнинг касаллиги ҳақида унинг иштирокида ҳамкасблари билан сўзлашиши ярамайди.

Тиббиёт деонтологиясининг тиббиёт амалиётида тўғри жорий қилиниши, шифокорнинг онги, савияси, маданияти, дунёқараши, билим ва қайси жамиятда яшаётганлиги билан чамбарчас боғлиқ. Кишилиқ жамиятининг турли даврларида деонтологик муносабатлар турлича кечган, у замон талабига мос равишда ўзга-

риб борган.

Тиббиёт деонтологияси тиббиёт ходимларидан юксак инсоний фазилатлар, софдиллик, зийраклик, одамийлик ва бошқаларга эга бўлишни тақозо этади. Тиббиёт деонтологияси халқаро кодексини Халқаро врачлар жамияти тасдиқлаган [8]. Ўзбекистон Республикасида тиббиёт олийгоҳларини битирувчилар "Ўзбекистон шифокори" қасамёдини қабул қилдилар.

Деонтология-бу касбий фаолиятда риоя қилиниши керак бўлган ахлоқ ва бурч тамойилларини ўрганадиган этика-эстетиканинг бир бўлими. Айнан шифокор учун мана шу ахлоқий нормаларга риоя қилган ҳолда ўз вазифасини сидқи-дилдан бажариш шифокорнинг деонтологик компетенцияси деб аталади ва инсон ўз ишини ахлоқий меъёрларга мувофиқ бажариш учун зарур билим, кўникма ва кўникмаларга эга эканлигини намоён қилади.

Тиббиёт деонтологияси - тиббий ёрдам кўрсатишда шифокорлар ва тиббиёт ходимларининг хулқ-атвор тамойилларини белгилаш билан боғлқ бўлиб, ахлоқий тамойилларни амалда қўллаш қобилиятини, масалан, беморни ҳурмат қилиш, махфийлик ва беморнинг ҳуқуқларини ҳурмат қилиш, шунингдек, зиддиятли вазиятларда қарор қабул қилиш қобилиятини англа-тади.

Шундай қилиб, деонтология ва компетенция бир-бири билан чамбарчас боғлиқ. Касбий фаолиятдаги компетенция нафақат билим ва маҳоратни, балки ишда ахлоқий ва касбий жавобгарликни таъминлайдиган деонтология тамойилларига риоя қилиш-ни ҳам назарда тутати.

Деонтологик компетентлик қуйидаги таркибий қисмлардан иборат:

Ахлоқий билимлар (касбий бурчлар, тиббий этика қоидалари, қонунчилик);

Шахсий фазилатлар (эмпатия, масъулият, сабр-тоқат, ҳурмат);

Муносабатлар маданияти (бемор билан мулоқот, ҳамкасблар билан ҳамкорлик);

Қарор қабул қилиш қобилияти (этик муаммоларда мустақил ва инсофли қарор чиқариш).

Пеллегринио [1] таъкидлаганидек, шифокор фаолияти – бу фақат клиник жараён эмас, балки ахлоқий мажбуриятдир. Шу сабабли, ҳар бир шифокор инсонпарварликни касбининг ўзаги сифатида қабул қилиши лозим.

Замонавий тадқиқотлар тиббиёт таълимида этик ва деонтологик тайёргарликнинг ўрни ошиб бораётганини кўрсатмоқда.

Баухамп ва Чилдрес [3] тиббий этиканинг тўрт тамойилини белгилаб берган: автономия, зарар қилмаслик, фойда келтириш ва адолат. Ушбу универсал тамойиллар шифокор деонтологиясининг асосий мезонлари сифатида қабул қилинади.

Громов Н.Э эса, таълимдаги деонтологияни касбий ва инсоний қадриятларни уйғунлаштириш воситаси сифатида баҳолайди [1].

Ўзбекистонда қабул қилинган “Шифокор ахлоқ кодекси” ҳам шифокорнинг ўз касбидаги бурчларини ахлоқий нуқтаи назардан белгилайди [5].

Бундан ташқари, тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, талабаларнинг деонтологик хулқ-атворини ривожлантиришда шахсий маслақлар, таълим муҳити ва устозлар намунаси ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

НАТИЖАЛАР. Деонтологик компетентликни шакллантириш учун қуйидаги таълим ва тарбия механизмлари самарали деб эътироф этилмоқда:

3.1. Назарий тайёргарлик

Тиббий деонтология ва этика фанлари

асосида талабаларга ахлоқий нормаларни ўргатиш, тиббий бурч ва масъулиятлар ҳақида билим бериш.

3.2. Кейсли таҳлил (Case-study)

Этик муаммоларга эга воқеалар асосида ҳолис баҳолаш ва қарор қабул қилиш кўникмасини шакллантириш.

3.3. Симуляция ва ролли – ишчан ўйинлар

Бемор билан мураккаб мулоқотни имитациялаш – масалан, ёмон хабартопириш ёки инкор этиш ҳолатида тўғри йўл тутиш.

3.4. Рефлексия ва мулоҳаза

Талабаларнинг шахсий хулқ-атвори, муомалалари ва ўзаро муносабатларини таҳлил қилиш, қайта баҳолашга йўл очиш.

3.5. Моделлаштириш (устозлар намунаси)

Шифокор-устозларнинг ахлоқий хулқ-атвори талабалар учун намуна бўлиб хизмат қилади. Шунингдек, амалиёт даврида касбий муҳитдан таъсирланиш катта роль ўйнайди.

МУҲОКАМА. Тиббий таълимда деонтологик тайёргарликни амалга ошириш учун қуйидаги шартлар муҳими таъкидланади:

Интегратив ёндашув: этика, психология, ҳуқуқ ва тиббий фанларни уйғунлаштириш;

Шахсга йўналтирилган таълим: талабанинг шахсий фазилатларини ривожлантириш;

Тизимли тарбия: аудиторияда ва амалиётда ахлоқий хулқни ривожлантириш учун узлуксиз машғулотлар;

Таълим муҳити: талабаларнинг ижобий ахлоқий қарашларини қўллаб-қувватловчи университет маданияти.

ХУЛОСА

Бўлажак шифокорларнинг деонтологик компетентлигини шакллантириш – бу

жуда кўп қиррали, комплекс ва узоқ муддатли жараёндир. Бу фақат ахлоқий билимлар билан чегараланмай, балки шахсий фазилатлар, амалий кўникмалар ва касбий муҳит билан чамбарчас боғлиқ.

Шу сабабли, тиббий таълим тизимида назария ва амалиёт уйғунлиги, талабалар-

нинг шахсий ривожланишига эътибор, ва шифокорлик бурчини инсоний қадриятлар асосида шакллантириш зарурдир. Бу эса келажакдаги шифокорларнинг профессионал етуклиги ва жамият ишончини қатъий қилиб қўйишига таъминлайди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Громов Н.Э. Медицинская этика и деонтология. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2020. – 240 с.
2. Шарипова Б.Ж. Тиббиёт ходимларининг деонтологик тайёргарлиги: назарий асослар // Ўзбекистон тиббиёт журнали. – 2022. – №1. – Б. 15–19.
3. Beauchamp T.L., Childress J.F. Principles of Biomedical Ethics. – Oxford University Press, 2013. – 417 p.
4. Pellegrino E.D. The Philosophy of Medicine Reborn. – Notre Dame Press, 2008. – 232 p.
5. Ўзбекистон Республикаси шифокор ахлоқ кодекси. – Тошкент, 2016.
6. Қодирова Ш.А. Тиббий таълимда ахлоқий тарбия масалалари // ЎзМУ Ахборотномаси. – 2021. – №4. – Б. 85–89.
7. Абдуллаева Д.Х. Шахсга йўналтирилган таълим ва касбий компетентлик // Педагогика ва психология. – 2020. – №2. – Б. 45–49.
8. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/geneva_prisoners_annex.shtml
9. Рыскельдиева Лора Турарбековна О ДЕОНТОЛОГИИ, ДОЛЖЕНСТВОВАНИИ И ЭСТЕТИЗМЕ // Философский журнал. 2022. №1.

INTEGRATIV YONDASHUV – AKADEMIK LITSEYLARDA BIOLOGIYA FANINI O'QITISHNING METODOLOGIK VA NAZARIY ASOSI

IBODOVA MAHFUZA NAMOZOVNA

Navoiy davlat pedagogika instituti, Biologiya kafedrası dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada akademik litseylarda integrativ yondashuv asosida bioloiya fanini o'qitishning metodologik va nazariy asosi haqidagi ma'lumotlar yoritilgan. Shuningdek, ta'lim jarayonida integratsiyani qo'llash nazariyasi taraqqiyoti va ilmiy pedagogik tushunchalar qayd etilgan.

Kalit so'zlar: integratsiya, integrativ yondashuv, uzviylik, predmetlararo aloqadorlik, o'zaro aloqadorlik, faol pedagogik jamoa, mahorat, yo'nalish, tamoyil.

Аннотация. В данной статье освещены сведения о методологической и теоретической основе преподавания биологических наук в академических лицеях на основе интегративного подхода. Также отмечается развитие теории интеграции в образовательном процессе и научно-педагогических концепций.

Ключевые слова: интеграция, интегративный подход, слаженность, межпредметная связь, взаимодействие, активный педагогический коллектив, умение, направленность, принцип.

Abstract. This article covers information about the methodological and theoretical basis of teaching biological sciences in academic lyceums based on an integrative approach. The development of the theory of integration in the educational process and scientific and pedagogical concepts is also noted.

Key words: integration, integrative approach, coherence, interdisciplinary communication, interaction, active teaching staff, skill, focus, principle.

Kirish (Introduction). Bugungi kunda ilmfan sohasida olib borilayotgan ilmiy tadqiqot ishlarida innovatsion, ijodiy, akmeologik, andragogik va tizimli yondashuvlar bilan bir qatorda integrativ yondashuvdan ko'proq foydalanilmoqda. Bu yo'nalishning istiqbolli tomoni shundaki, muayyan bir tizimni taraqqiyot g'oyalari bilan integratsiyalash tiriladi. Aslida integratsiyali ta'limni ichki mantiqiy bog'liqlik va chuqurroq metodologik aloqalarga asoslanib amalga oshirish zarur. Endilikda ta'lim falsafasida chegaradosh fanlarning tabiiy moslashuvigina emas, balki kichik kontinental (bir guruhga kiruvchi fanlarning boshqa guruh fanlari bilan) moslashuvi ham o'zlashtirilmoqda.

Hozirgi vaqtda akademik litseylarda

biologiya ta'lim tizimida integratsiya muammosiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Biologiya ta'limida integratsiya deganda biz yangi faol pedagogik jamoada ijodiy o'sishni, ta'lim oluvchilarga foydali hamda ularning ongiga singdirishning qulay usullarini qo'llash mahoratini tushunamiz. Ta'lim tizimiga integratsiyani kiritish ta'lim muassasasi va jamoatchilik o'rtasida turgan ta'lim va tarbiyaga oid vazifalarni hal etishda asosiy vosita bo'lishi mumkin. Akademik litseylarda biologiya fanini o'qitish jarayonida integratsiyani qo'llash nazariyasi taraqqiyoti va ilmiy pedagogik tushunchalar rivoji asosiy va muhim ahamiyatga ega.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Dunyo miqyosida ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda

integrativ pedagogikadan foydalanish, o'qitish jarayonlarining integratsiyalashu viga kompleks yondashuvni tatbiq etishga doir qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Ayniqsa, biologiya fanidan mavzular va fanlararo integratsiyani qo'llash asosida ta'lim mazmunini takomillashtirish, konsentrizm tamoyili asosida o'quv materiallarini tizimlashtirishning modullashgan integrat siyasini joriy etish alohida ahamiyat kasb etadi. Integratsiyalashgan ta'lim-tarbiya fanlararo aloqalarning ayrim jihatlari mashhur pedagoglarning (Y.Komenskiy, D.Lokk, I.Gerbert, M.Pestalotssi, K.Ushinskiy va boshqalar), didaktiklarning (I.D.Zverev, M.A.Danilov, V.N. Maksimova, S.P.Baranova, N.M.Katkina va boshqalar), psixolog olimlarning (E.N.Kabanova, Meller, N.F.Talizina, Y.A.Samarina), metodist olimlarning (V.G.Goretskiy, Y.M.Kolyagin, M.R.Lvov, N.N.Svetlovskaya) ishlarida ko'rib chiqilgan.

Hozirgi paytda integratsiyali pedagogika fanini o'rganish masalasida turlicha qarashlar mavjud. Bir qator ishlar fanlararo va fanlar ichidagi aloqalarga bag'ishlangan (G.N.Akvileva, G.V. Baltyukova, N.Y.Velenkin, N.M.Drujnina, R.G.Matyushova).

Respublikamizda fanlararo aloqadorlik va integratsion o'qitish jarayonlarini tashkil etish masalalari bo'yicha R.Mavlonova, R.Safarova, E.Turdiqulov, M.Mirqosimova, A.Musurmonov, P.Musayev, A. Choriyev, X.A.Abduraxmonova, R.Burxonov, T.Nuriddinov kabi olimlar ilmiy-tadqiqot ishlarini amalga oshirgan. Mazkur tadqiqotlarda fanlararo aloqadorlikning turli yo'nalishlari va tamoyillari, ularning o'quv jarayonida muayyan fanlarni o'zlashtirishda qo'llanilishi, o'quv fanlariaro aloqadorlik asosida ta'lim mazmuniga qo'yiladigan talablar ilmiy-amaliy jihatdan o'rganilgan.

Xorijiy olimlardan J.Gilbert, F.Cochran, J.W.Gray, M.Trott, R.J.Gaylordlarning ishlarida integrativ ta'lim texnologiyalarini qo'llashning afzalliklari va imkoniyatlari yoritib berilgan. Mazkur ilmiy izlanishlarda pedagog kadrlarni tayyorlashning turli jihatlari, ya'ni innovatsion va pedagogik faoliyatga tayyorlash, ta'limda axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari, integrativ muhitni tashkil etish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Hozirgi davr pedagogik amaliyotida fanlararo bog'lanish asosida ta'limni integratsiyalash yo'lidagi izlanishlar davom etmoqda. Bu vazifa g'oyat murakkab va ayni paytda katta samara beradi.

Ayni damda, akademik litseylarda biologiya fanini ta'lim jarayonlarini integrativ tashkil etish, integratsion ta'lim texnologiyalarini takomillashtirish, konsentrlangan va modulli ta'lim talablari asosida o'qitish mazmuni va metodikasini aniqlashtirishni taqozo etadi.

Integratsiyali biologiya fanini o'rganish quyidagi tamoyillarga amal qilinadi:

-ta'lim jarayonini yanada insonparvarlashtirish;

- ta'lim jarayoniga doir ilmlarni tizimli integratsiyalash;

- ta'lim oluvchi shaxsi shakllanishini fanga oid bilimlarni anglash vositasida amalga oshirish;

- ta'lim oluvchilarda fikrlash yo'nalishlarida fanga oid bilimlar ta'sirining ustuvorligi.

Integratsiya – bu fanlarning differensial jarayon davomida yaqinlashuvi va bog'liqligidir. Integratsiya jarayoni fanlar orasidagi aloqani yangi, yuqori sifatda bir biriga bog'lash bosqichi bo'lib, o'zini yuqori ko'rinishda namoyon etadi. Shuni

alohida qayd etish kerakki, integratsiya jarayoni asoslari uzoq o'tmishdagi xalq pedagogikasi va ilmiy pedagogikaga asoslangan. Pedagog Yan Amos Komenskiy bir biri bilan bog'liq bo'lgan hamma narsa bog'liq holda o'rganilishi kerak, deb ta'kidlaydi.

Genetik jihatdan integratsiya – uzviylik, predmetlararo aloqadorlik, o'zaro aloqadorlik va nihoyat, o'zaro bir-birini to'ldiruvchi, kengaytiruvchi hamda chuqurlashtiruvchi, o'quv predmetlari mazmunini eng kamida ta'lim standartlari darajasida sintezlab, mantiqan tugallangan mazmun shakli va oliy darajasidir. Chunki predmetlararo aloqadorlikning har qaysi quyi darajasi, o'rganilayotgan o'quv predmetlari doirasida ma'lum didaktik birliklar orasida o'rnatilib, ularni o'rganish mazmunini va muddatlarini muvofiqlashtirishni ko'zda tutadi, bundan farqli o'laroq, integrativ aloqadorlik asosida tashkil etilgan o'quv predmeti yoki integratsiyalab o'rganilayotgan predmet, hodisa yoki jarayonlarni yaxlit tizim shaklida har tomonlama aloqadorlik va munosabatlar nuqtai nazaridan talqin etishni talab etadi.

Akademik litseyda biologiya fanini Integratsion yondashuv asosida o'qitish, o'rganilayotgan obyektning barcha muhim jihat va xususiyatlarini ajratib olib (tabaqalashtirib), mohiyati va mazmunini anglab yetish va ularni umumlashtirish orqali amalga oshiriladi. Demak, integratsiya har doim ham uning ikkinchi tomoni bo'lgan tabaqalashtirish (differensiya)ga tayangan holda rivojlanib boradi. Integratsiyalash yo'li bilan yangi psixologik jarayon, yangi faoliyat tuzilmasi hosil bo'ladi. Bu yangi tuzilma ilgari alohida-alohida bo'lgan elementlardan sintezlash yo'li bilan hosil qilinadi. Integrativ yondashuv mazmunan tutash, aloqador, mantiqiy bir-

birini taqozo etuvchi va bir-biriga singib chuqurlashtiruvchi va kengaytiruvchi o'quv fanlarini integratsiyalash uchun qo'llanilib, yaxlit mantiqiy mukammal bilim, ish-harakat usullari va shaxsiy sifatlarni tarkib toptirishni ko'zda tutadi.

Akademik litseyda biologiya fanini Integratsion yondashuv asosida o'qitishda quyidagi tamoyillarga amal qilinadi:

- tizimli bilim berish tamoyili,
- ta'lim-tarbiya jarayonini insonparvarlashtirish tamoyili,
- pedagogik hamkorlikka tayanish tamoyili;
- integratsiyaning differensiya bilan uzviyligi;
- ta'lim-tarbiya jarayonining aniq maqsadga yo'naltirilganligi;
- integratsiyalashgan ta'limning ta'lim beruvchi shaxsiga qaratilganligi;
- ta'lim oluvchilarni faollashtirishga va komil insonni shakllantirishga yo'naltirilganligi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Xulosa shuki, integratsiyalashgan texnologiyaning didaktik xususiyatlari (ta'lim oluvchi shaxsiga yo'nalganlik, o'quv bilish faoliyatining boshqarish, konsentrizm, hamkorlik, ijodkorlik) o'quv fani mavzusi, tayanch tushuncha va bilimlar, ko'nikma, malakaviy kompetensiyalarni ta'lim maqsadlari (ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi) bilan ichki integratsiyasi dinamikligini ta'minlashga erishish orqali namoyon bo'ladi. Shuningdek, integratsiyalashgan o'qitish orqali ta'lim samaradorligini baholash mezonlari (tayanch tushunchalarni oddiydan murakkabga qarab rivojlantirib borish, muammoli vaziyatlar va uyg'unlashgan usullarni qo'llash, mavzular bo'yicha tavsiya qilingan ilmiy manbalar bo'yicha ixcham, mukammal ma'lumotlar majmuasining ifodalanishi) fanlarning

PEDAGOGIK AMALIYOT JARAYONIDA BO'LAJAK BIOLOGIYA O'QITUVCHILARINING KASBIY-METODIK TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI

ALIYEVA MAVJUDAXON BAXROMJON QIZI
Qo'qon davlat pedagogika insitituti

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy oliy ta'lim tizimida ta'lim sifatini ta'minlashning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilingan. Ta'lim sifatini oshirishning konseptual asoslari ochib berilib, zamonaviy universitetlarda ta'lim sifatini ta'minlash mexanizmlari va vositalari ko'rib chiqilgan. Shu bilan birga, xalqaro tajribalar asosida ta'lim sifatini ta'minlashning samarali strategiyalari va usullari yoritilgan. Maqolada ta'lim sifati mezonlari, monitoring va baholash tizimlari haqida tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, ta'lim sifati, sifatni ta'minlash, monitoring, sifat standartlari, xalqaro tajriba, pedagogik innovatsiyalar.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и практические основы обеспечения качества образования в современном высшем образовании. Раскрываются концептуальные подходы к повышению качества образования, анализируются механизмы и инструменты обеспечения качества обучения в современных университетах. Представлены эффективные стратегии и методы обеспечения качества образования на основе международного опыта. Разработаны рекомендации по критериям, мониторингу и оценке качества образования.

Ключевые слова: высшее образование, качество образования, обеспечение качества, мониторинг, стандарты качества, международный опыт, педагогические инновации.

Annotation. The article analyzes the theoretical and practical foundations of quality assurance in contemporary higher education. It explores conceptual frameworks for improving educational quality and examines mechanisms and tools for ensuring quality in modern universities. Effective strategies and methods of quality assurance based on international experience are highlighted. Recommendations regarding quality criteria, monitoring, and evaluation systems in education are provided.

Keywords: higher education, quality of education, quality assurance, monitoring, quality standards, international experience, pedagogical innovations.

Kirish

Zamonaviy ta'lim tizimida yuqori malakali o'qituvchi kadrlarni tayyorlash muammosi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, tabiiy fanlar, jumladan biologiya ta'limida o'qituvchilarning kasbiy-metodik tayyorgarligi o'quvchilarning fan asoslarini puxta o'zlashtirishi va ilmiy dunyoqarashini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Pedagogik amaliyot jarayoni bo'lajak o'qituvchilarning nazariy bilimlarini amaliy ko'nikmalarga aylantirishning eng muhim

bosqichi hisoblanadi.

Hozirgi kunda biologiya fanini o'qitishda yangi yondashuvlar, zamonaviy texnologiyalar va interaktiv metodlardan foydalanish zaruriyati ortib bormoqda. XXI asr ta'lim paradigmasi o'quvchilarni faol tadqiqotchilarga aylantirishni, ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishni va real hayot bilan bog'langan masalalarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirishni talab qiladi. Bu esa bo'lajak biologiya o'qituvchilaridan nafaqat chuqur

fanga oid bilimlarni, balki samarali o'qitish metodikasini ham egallashni talab qiladi.

Biologiya fani o'zining murakkabligi va ko'p qirraliligi bilan ajralib turadi. U tirik organizmlarning tuzilishi, hayot faoliyati, rivojlanishi va o'zaro ta'sirini o'rganadi. Bu fanninig o'ziga xos xususiyatlari - laboratoriya eksperimentlari, mikroskopiya, dala tadqiqotlari, bioetika masalalari - o'qituvchidan maxsus tayyorgarlikni talab qiladi. Zamonaviy biologiya genetik muhandislik, biotexnologiya, molekulyar biologiya kabi yangi sohalar bilan boyib bormoqda, bu esa o'qituvchilardan doimiy o'zini yangilab turish qobiliyatini talab qiladi.

Pedagogik amaliyot aynan nazariy bilimlar bilan amaliy ko'nikmalarni uyg'unlashtirish va kelajakda mustaqil faoliyat yuritish uchun zarur kompetensiyalarni shakllantirishning asosiy mexanizmi hisoblanadi. Biroq, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, an'anaviy pedagogik amaliyot modeli zamonaviy ta'lim talablariga to'liq javob bermaydi. OECD mamlakatlarining tajribasi va UNESCO tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar ko'rsatishicha, o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi sifati bevosita ta'lim natijalariga ta'sir ko'rsatadi.

Dunyoning ilg'or mamlakatlarida o'qituvchilarni tayyorlash tizimi doimiy takomillashtirib borilmoqda. Finlandiya tajribasi bo'yicha, o'qituvchi tayyorlash magistratura darajasida amalga oshiriladi va amaliyot jarayoni uch yil davom etadi. Finland modeli asosida o'qituvchilar nafaqat fan bo'yicha bilimlarni, balki tadqiqot metodlarini ham puxta egallaydilar.

Singapur ta'lim tizimida National Institute of Education tomonidan ishlab chiqilgan uchta asosiy yondashuv qo'llaniladi: bilim berish (Learning Sciences), amaliyot (Practice) va qiymatlar (Values). Bu model o'qituvchilarni faqat bilim beruvchi sifatida

emas, balki o'quvchilarning intellektual va shaxsiy rivojlanishida yo'l boshchi sifatida tayyorlaydi.

Kanada tajribasida amaliyot jarayoni "Clinical Practice" modeli asosida tashkil etiladi. Bu model bo'yicha talabalar real sinf muhitida tajribali mentorlar boshchiligida uzluksiz faoliyat yuritadilar. Amaliyot davomida ular o'z faoliyatlarini videoyozuv qilib, keyinchalik batafsil tahlil qiladilar.

Avstraliya Professional Standards for Teachers tizimi o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishini uchta daraja bo'yicha: Graduate, Proficient va Highly Accomplished darajalarida tashkil etadi. Har bir daraja aniq mezonlar va indikatorlar bilan belgilanadi.

Yaponiya tajribasida "Lesson Study" metodikasi keng qo'llaniladi. Bu metodika bo'yicha o'qituvchilar darslarni birgalikda rejalashtiradi, kuzatadi va tahlil qiladi. Bu yondashuv doimiy kasbiy rivojlanish va o'zaro o'rganishni ta'minlaydi.

Kasbiy-metodik tayyorgarlik tushunchasi bir necha asosiy komponentlarni o'z ichiga oladi va zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv asosida shakllantiriladi. Birinchidan, fan bo'yicha chuqur bilimlar majmuasi bo'lib, u biologiyaning barcha asosiy bo'limlarini - umumiy biologiya, botanika, zoologiya, anatomiya va fiziologiya, sitologiya, genetika, evolyutsiya nazariyasi, ekologiya va biotexnologiya - qamrab oladi. Zamonaviy biologiya o'qituvchisi nanobiologiya, bioinformatika, sintetik biologiya kabi yangi sohalar haqida ham tasavvurga ega bo'lishi kerak.

Ikkinchidan, pedagogik nazariya va metodika bo'yicha bilimlar bo'lib, bu o'qitish jarayonini tashkil etish, dars rejalashtirish, turli yosh guruhlaridagi o'quvchilar bilan ishlash usullari kabi masalalarni qamrab oladi. Bu yerda konstruktivistik o'qitish nazariyasi, Bloom taksonomiyasi, differentsiallangan

ta'lim, inklyuziv ta'lim prinsiplariga amaliy jihatdan yetuk bo'lish zarur.

Uchinchidan, amaliy-tadqiqot ko'nikmalar majmuasi muhim hisoblanadi. Bu ko'nikmalar laboratoriya jihozlari bilan ishlash, biologik namunalar tayyorlash va saqlash, mikroskopiya, elektroforezi, PCR, mikrobiologik usullar, dala tadqiqotlari o'tkazish, eksperimentlar rejalashtirish va natijalarni statistik tahlil qilish qobiliyatlarini o'z ichiga oladi. Zamonaviy biologiya o'qituvchisi computer modeling, bioinformatik dasturlar bilan ishlash ko'nikmalariga ham ega bo'lishi kerak.

To'rtinchidan, metodik-didaktik ko'nikmalar bo'lib, ular dars rejalashtirish, turli o'qitish usullarini qo'llash, nazorat va baholash tizimini tashkil etish, individual va differensiallangan yondashuvni ta'minlash, o'quv materiallarini yaratish va moslashtirish, STEAM yondashuvini qo'llash kabi faoliyat turlarini qamrab oladi.

Beshinchidan, raqamli savodxonlik va texnologik ko'nikmalar zamonaviy o'qituvchi uchun ajralmas qism hisoblanadi. Bu LMS tizimlar, virtual laboratoriyalar, biologik simulyatorlar, 3D vizualizatsiya vositalari, mobil ilovalar va onlayn resurslardan samarali foydalanish qobiliyatini o'z ichiga oladi.

Oltinchidan, shaxsiy-kasbiy sifatlar muhim rol o'ynaydi. Bu sifatlar ichida pedagogik mahorat, empaty, kommunikativ qobiliyat, ijodiy va tanqidiy fikrlash, o'z-o'zini rivojlantirish va hayotiy o'rganish qobiliyati, mas'uliyat, sabr-toqat, etik professional qarashlar, multicultural kompetensiya kabi fazilatlar alohida ajralib turadi.

Yettinchidan, ilmiy-tadqiqot faoliyati ko'nikmalar ham zamonaviy biologiya o'qituvchisi uchun zarur hisoblanadi. Bu o'z amaliyotini tadqiq etish (action research), ilmiy maqolalar yozish, konferensiyalarda ishtirok etish, professional rivojlanish

loyihalarida qatnashish qobiliyatlarini qamrab oladi.

Pedagogik amaliyotning an'anaviy tashkil etilish usuli bir qator jiddiy kamchiliklarga ega bo'lib, bu kamchiliklar zamonaviy ta'lim talablariga javob berish imkoniyatlarini cheklaydi. Asosiy muammo shundaki, ko'pchilik bo'lajak o'qituvchilar amaliyot davomida asosan passiv kuzatuvchi rolda bo'lib, mustaqil pedagogik faoliyat yuritish imkoniga kam ega bo'ladi. Bu holat ularning professional o'z-o'ziga ishonch va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga to'sqinlik qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, amaliyot jarayonida talabalarning 65% qismi darslarni faqat kuzatish bilan cheklanadi, 25% qismi qisman ishtirok etadi va faqat 10% qismi to'liq mustaqil dars o'tkazish imkoniga ega bo'ladi. Bu nisbat zamonaviy talablar uchun yetarli emas.

Ikkinchi muhim muammo - nazariy bilimlar bilan amaliy faoliyat o'rtasidagi chuqur uzilishdir. Talabalar universitetda olgan nazariy bilimlarni real dars sharoitida qo'llash qiyin bo'lib qoladi, chunki amaliyot davomida bu ikki jihat yetarli darajada integratsiya qilinmaydi. Masalan, talabalar genetika bo'yicha chuqur nazariy bilimga ega bo'lsalar ham, bu bilimlarni 7-8 sinf o'quvchilariga tushinarli qilib o'qitish qobiliyati yetarli rivojlanmaydi.

Uchinchidan, biologiya fanining o'ziga xos xususiyatlari - laboratoriya ishlari, amaliy mashg'ulotlar, dala tadqiqotlari, mikroskopiya - amaliyot jarayonida to'liq qamrab olinmaydi. Ko'pchilik maktablarda laboratoriya jihozlari yetishmasligi yoki eskirganligi tufayli talabalar zamonaviy biologik tadqiqot usullari bilan tanisha olmaydi. Bu ayniqsa molekulyar biologiya,

biotexnologiya kabi zamonaviy yo'nalishlar uchun jiddiy muammo hisoblanadi.

To'rtinchi muammo - individual yondashuvning etishmasligi hisoblanadi. Har bir talabaning o'ziga xos qobiliyatlari, qiziqish sohalari, o'rganish uslubi va rivojlanish sur'ati mavjud, ammo amaliyot jarayonida bu jihatlari yetarli darajada e'tiborga olinmaydi. Natijada, ba'zi iqtidorli talabalar o'z potensialini to'liq ochib bera olmaydi, boshqalari esa kerakli qo'llab-quvvatlashni olmaydi.

Beshinchidan, zamonaviy ta'lim texnologiyalari bilan tanishish va ularni amalda qo'llash imkoniyatlari cheklangan. Virtual laboratoriyalar, biologik simulyatorlar, 3D vizualizatsiya, AR/VR texnologiyalar kabi vositalarni amaliy jihatdan o'rganish uchun imkoniyatlar yetarli emas. Bu esa kelgusida o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarida kamchilik yuzaga keltirishiga olib keladi.

Oltinchi muammo - refleksiv faoliyatning yetishmasligi hisoblanadi. Ko'pchilik talabalar amaliyot davomida o'z faoliyatini chuqur tahlil qilish, kamchiliklar va yutuqlarni obyektiv aniqlash, keyingi rivojlanish rejalarini ilmiy asosda tuzish ko'nikmalarini to'liq egallaya olmaydi. Refleksiya jarayoni ko'pincha formal xarakter kasb etadi va haqiqiy professional rivojlanishga olib kelmaydi.

Yettinchi muammo - mentorlik tizimining zaif tashkil etilishidir. Ko'pchilik hollarda amaliyot rahbarlari o'zlarining pedagog rolidan ko'ra administrator roli bilan cheklanadi. Talabalar professional rivojlanish jarayonida kerakli yo'llanma va qo'llab-quvvatlashni olmaydi.

Sakkizinchi muammo - baholash tizimining nomukammalligi hisoblanadi. An'anaviy baholash tizimlari asosan formal mezonlarga asoslanadi va talabalarning haqiqiy professional o'sishini aks ettirmaydi. Kompetensiyalar rivojlanishining dinamik

xarakteri hisobga olinmaydi.

To'qqizinchi muammo - maktab va universitet o'rtasidagi hamkorlikning yetishmasligidir. Ko'pincha bu ikki tashkilot o'rtasidagi aloqa formal xarakter kasb etadi va amaliyot jarayonini optimallashtirishga qaratilgan strategik hamkorlik yetarli rivojlanmagan.

Jahon tajribasida biologiya o'qituvchilarini tayyorlashda bir qator innovatsion yondashuvlar qo'llanilmoqda. Birinchi navbatda, "Learning by Doing" prinsipi asosida talabalar real tadqiqot loyihalarida ishtirok etadilar. Masalan, AQShda NSF (National Science Foundation) tomonidan moliyalashtirilgan REU (Research Experience for Undergraduates) dasturlari orqali talabalar professional tadqiqot laboratoriyalarida ishlash tajribasini oladi.

Ikkinchidan, "Flipped classroom" modeli keng qo'llanilmoqda. Bu modelda nazariy materiallar online platformalar orqali o'rganiladi, auditoriya vaqti esa amaliy mashg'ulotlar, muhokamalar va loyiha ishlariga bag'ishlanadi. Bu yondashuv talabalarning faol o'rganuvchilarga aylanishiga yordam beradi.

Uchinchidan, "Problem-Based Learning" (PBL) metodikasi biotexnologiya va tibbiy biologiya sohalarida keng qo'llaniladi. Talabalar real biologik muammolarni hal qilish jarayonida bilim va ko'nikmalarni egallaydilar.

To'rtinchidan, "Citizen Science" loyihalarida ishtirok etish orqali talabalar haqiqiy ilmiy tadqiqotlarga hissa qo'shadi. iNaturalist, eBird, Galaxy Zoo kabi platformalar orqali talabalar global ilmiy loyihalarda ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Beshinchidan, "Authentic Assessment" yondashuvlari qo'llanilmoqda. Bu yondashuvda talabalarning bilim va

ko'nikmalari real professional vaziyatlarga yaqin sharoitlarda baholanadi. Portfolio, case study, performance assessment kabi usullar faol ishlatiladi.

Taklif etilayotgan metodika bir necha fundamental didaktik prinsiplarga asoslanadi va zamonaviy pedagogik paradigmalarga bilan uyg'unlashtiriladi. Birinchi prinsip - bosqichma-bosqich murakkablashuvdir. Amaliyot jarayoni to'rtta asosiy bosqichga bo'linadi: kirish va moslashish bosqichi (1-2 hafta), kuzatish va tahlil bosqichi (3-6 hafta), ko'makchi faoliyat bosqichi (7-12 hafta) va mustaqil professional faoliyat bosqichi (13-16 hafta). Har bir bosqich o'ziga xos vazifalar, maqsadlar va baholash mezonlariga ega bo'lib, talabalarning rivojlanish darajasiga mos ravishda tashkil etiladi.

Zamonaviy pedagogik amaliyotda raqamli texnologiyalar muhim rol o'ynaydi. Birinchidan, virtual laboratoriyalar talabalar uchun xavfli yoki qimmat tajribalarni xavfsiz va tejamkor sharoitda o'tkazish imkonini beradi. Labster, ChemCollective, PhET kabi platformalar molekulyar biologiya, genetika va biochemistry bo'yicha virtual tajribalar o'tkazish imkoniyatlarini taqdim etadi.

Ikkinchidan, biologik simulyatorlar murakkab biologik jarayonlarni vizualizatsiya qilish va o'rganish uchun ishlatiladi. Protein folding, enzyme kinetics, ecological modeling kabi mavzularda simulyatorlar ayniqsa samarali hisoblanadi.

Uchinchidan, AR (Augmented Reality) va VR (Virtual Reality) texnologiyalar immersive o'rganish tajribasini yaratadi. Talabalar virtual anatomiya laboratoriyalarida ishlashi, ekosistemalarni 3D formatida o'rganishi, mikroskopik dunyoni virtual ravishda kashf etishi mumkin.

To'rtinchidan, LMS (Learning Management System) platformalar amaliyot jarayonini tashkil etish va nazorat qilish uchun

ishlatiladi. Moodle, Canvas, Blackboard kabi tizimlar orqali vazifalar beriladi, natijalar kuzatiladi va feedback beriladi.

Beshinchidan, collaborative tools talabalar va mentorlar o'rtasida samarali hamkorlikni ta'minlaydi. Slack, Microsoft Teams, Zoom kabi platformalar real vaqtda muloqot va hamkorlik imkoniyatlarini yaratadi.

Takomillashtirish metodikasining amaliy tatbiqi bir necha asosiy yo'nalishlar bo'yicha kompleks tarzda amalga oshiriladi. Birinchi yo'nalish - ko'p darajali mentorlik tizimini joriy etishdir. Har bir talaba uchun ikki mentor tayinlanadi: asosiy mentor (tajribali biologiya o'qituvchisi) va qo'llab-quvvatlovchi mentor (yangi o'qituvchi yoki magistr bosqichida o'qiyotgan talaba). Asosiy mentor professional rivojlanishning strategik jihatlarini boshqarsa, qo'llab-quvvatlovchi mentor kundalik qo'llab-quvvatlash va peer learning jarayonini ta'minlaydi.

Mentorlik jarayoni strukturali tarzda tashkil etiladi. Haftasiga kamida uchta uchrashuv: individual konsultatsiya (45 daqiqa), dars kuzatish va tahlil (90 daqiqa), refleksiv muhokama (30 daqiqa) o'tkaziladi. Har bir uchrashuvda aniq kun tartibi va maqsadlar belgilanadi, natijalar hujjatlashtirilib boriladi.

Ikkinchi yo'nalish - mikro-o'qitish metodologiyasidan keng foydalanishdir. Talabalar avval 5-10 daqiqalik mikro-darslar o'tkazadi, bu darslar videoyozuv qilinadi va keyinchalik batafsil tahlil qilinadi. Mikro-darslar 3-4 kishi ishtiroki bilan boshlanib, asta-sekin to'liq sinf hajmiga yetkaziladi. Har bir mikro-dars ma'lum bir pedagogik ko'nikma yoki usulga yo'naltiriladi: savol berish texnikasi, tushuntirish usullari, vizual materiallardan foydalanish, o'quvchilarni faollashtirish usullari.

Mikro-o'qitish jarayonida SWOT tahlili,

Johari Window modeli, reflektiv jurnal kabi vositalar qo'llaniladi. Har bir mikro-darsdan so'ng 15 daqiqalik refleksiya sessiyasi o'tkaziladi, bu yerda talaba, mentor va kuzatuvchilar birgalikda tahlil olib boradilar.

Uchinchiidan, loyiha-asoslangan o'rganish (Project-Based Learning) tizimi joriy etiladi. Talabalar amaliyot davomida to'rtta katta loyihani amalga oshiradilar: ma'lumot-kommunikatsion loyiha (biologik mavzuni ommalashtirish), tadqiqot loyihasi (kichik tadqiqot o'tkazish), metodik loyiha (o'qitish materiallarini yaratish) va ijtimoiy loyiha (maktab yoki jamiyat uchun foydali loyiha).

Har bir loyiha 3-4 hafta davom etadi va quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi: loyiha rejasini tuzish, manbalar bilan ishlash, amaliy amalga oshirish, natijalarni tahlil qilish va taqdimot qilish. Loyihalar real hayot muammolariga yo'naltiriladi va o'quvchilar faol ishtirokini ta'minlaydi.

To'rtinchiidan, portfolyo-baholash tizimi joriy etiladi. Har bir talaba raqamli portfolyo yuritadi, unda quyidagi materiallar to'planadi: shaxsiy va professional rivojlanish rejasi, dars rejalari va o'quv materiallari, o'quvchilar bilan o'tkazilgan ishlar namunalari, reflektiv hisobotlar va jurnallar, loyiha hujjatlari va natijalari, video-refleksiylar, mentor va hamkasb baholashlari, o'z-o'zini baholash materiallari.

Portfolyo har oy oxirida ko'rib chiqiladi va baholanadi. Bu jarayonda talaba o'z rivojlanish dinamikasini kuzatadi, yutuqlar va qiyinchiliklar tahlil qilinadi, keyingi oyning rejalari tuziladi.

Beshinchiidan, zamonaviy texnologiyalardan sistemali foydalanish mexanizmi ishlab chiqiladi. Talabalar virtual biologiya laboratoriyasi bilan ishlash, biologik simulyatorlardan foydalanish, 3D-modeling dasturlari bilan biologik jarayonlarni

vizualizatsiya qilish, online assessment vositalarini yaratish ko'nikmalarini egallaydilar.

Texnologik ko'nikmalar bosqichma-bosqich rivojlantiriladi. Avval asosiy digital literacy ko'nikmalari mustahkamlanadi, keyin biologiya-spetsifik dasturlar va platformalar o'rganiladi, nihoyat talabalar o'zlari ta'lim texnologiyalarini yaratish va moslashtirishni o'rganadilar.

Oltinchiidan, peer-to-peer o'rganish tizimi tashkil etiladi. Talabalar o'rtasida o'zaro mentorlik, collaborative planning, team teaching kabi faoliyat turlari tashkil etiladi. Haftada bir marta peer-review sessiyalari o'tkaziladi, bu yerda talabalar bir-birlarining darslarini kuzatadilar, konstruktiv fikr-mulohazalar bildirishadi va umumiy yechimlarni ishlab chiqadilar.

Yettinchiidan, community-based learning elementi kiritiladi. Talabalar mahalliy jamoatchilik tashkilotlari, tabiat himoyasi bo'yicha tashkilotlar, tibbiyot muassasalari bilan hamkorlik qilib, real biologik muammolarni hal qilishga hissa qo'shadilar. Bu faoliyat orqali ular biologiya fanining jamiyatdagi o'rnini tushunadi va o'quvchilarni real hayot bilan bog'liq loyihalarga jalb qilish ko'nikmalarini egallaydilar.

Sakkizinchiidan, action research metodologiyasi joriy etiladi. Har bir talaba o'z pedagogik amaliyotini tadqiq etish loyihasini amalga oshiradi. Bu loyiha o'z o'qitish usullarining samaradorligini o'lchash, muammolarni aniqlash va yechimlar izlashga yo'naltiriladi. Tadqiqot natijalari maqola yoki taqdimot shaklida tayyorlanadi va professional jamiyat bilan bo'lishiladi.

Zamonaviy pedagogik amaliyotda professional hamkorlik va networking muhim o'rin tutadi. Talabalar professional biologiya o'qituvchilari jamiyati bilan faol aloqa o'rnatadi, professional konferensiya

va seminarlar da ishtirok etadi, online professional communities a'zosi bo'ladi.

Mentor network tizimi orqali talabalar nafaqat o'z mentori bilan, balki turli maktablardan tajribali o'qituvchilar bilan ham aloqa o'rnatadilar. Bu keng professional tarmoq kelajakda ularning professional rivojlanishida muhim resurs bo'lib xizmat qiladi.

Virtual professional learning communities yaratiladi, bu yerda talabalar, o'qituvchilar va tadqiqotchilar birgalikda professional masalalarni muhokama qiladilar, tajriba almashishadi va innovatsion yechimlarni ishlab chiqadilar.

Metodikaning samaradorligini baholash uchun kompleks mezonlar tizimi ishlab

chiqilgan. Birinchi mezon - predmet bo'yicha bilimlar darajasi bo'lib, bu maxsus testlar va amaliy topshiriqlar orqali aniqlanadi. Ikkinchi mezon - metodik ko'nikmalar rivojlanish darajasi bo'lib, dars o'tkazish sifati, o'quv materiallarini tayyorlash qobiliyati orqali baholanadi.

Uchinchi mezon - o'quvchilar bilan ishlash ko'nikmalarinin rivojlanishi bo'lib, bu kommunikativ qobiliyat, individual yondashuv, sinf boshqaruvi kabi jihatlarni o'z ichiga oladi. To'rtinchi mezon - o'z-o'zini rivojlantirish qobiliyati bo'lib, refleksiv faoliyat, o'z-o'zini baholash, rivojlanish rejalarini tuzish ko'nikmalar orqali baholanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Беспалько, В.П. Слагаемые педагогической технологии / В.П. Беспалько. – М.: Педагогика, 2021. – 192 с.
2. Загвязинский, В.И. Практическая методология педагогического поиска / В.И. Загвязинский. – Тюмень: ТюмГУ, 2020. – 84 с.
3. Каримов, И.А. Биология фанини ўқитишнинг замонавий методикаси / И.А. Каримов, М.Н. Рахимова. – Тошкент: Фан, 2019. – 240 б.
4. Сластенин, В.А. Педагогика: учебник для студентов высших педагогических учебных заведений / В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов. – М.: Академия, 2020. – 576 с.
5. Шарипов, Ш.С. Педагогик амалиёт: назария ва методика / Ш.С. Шарипов. – Тошкент: Ўқитувчи, 2018. – 184 б.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA INGLIZ TILI DARSLARIDA O'QUVCHILARNI REFLEKSIV KO'NIKMALARINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

G'ULOMJONOVA GULXAYO IKROMJON QIZI

University of Business and Science. O'qituvchi

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich sinf ingliz tili darslarida o'quvchilarning refleksiv ko'nikmalarini takomillashtirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlar tahlil qilingan. Tahlil va tajriba asosida aniqlanishicha, metakognitiv yondashuvga asoslangan topshiriqlar, o'qituvchining refleksiv savollari, interaktiv til muhiti va baholashning o'ziga xos shakllari orqali o'quvchilarda refleksiv fikrlash, o'z-o'zini anglash, xatoni tuzatish va mustaqil xulosa chiqarish ko'nikmalari shakllanadi. Tadqiqot natijalari refleksiya pedagogikasini boshlang'ich ta'lim amaliyotiga joriy etish uchun asos yaratadi.

Kalit so'zlar: Refleksiya, boshlang'ich sinf, ingliz tili darslari, metakognitiv yondashuv, o'quvchilar faoliyati, pedagogik shart-sharoit, mustaqil fikrlash, baholash, kommunikativ metodika, til kompetensiyasi.

Annotation: This article analyzes the pedagogical conditions necessary for improving reflective skills among primary school students during English language lessons. Based on theoretical analysis and classroom observation, it was found that metacognitive-based tasks, the teacher's use of reflective questioning, an interactive and supportive language environment, and specific formative assessment strategies contribute to the development of students' reflective thinking, self-awareness, error correction, and independent decision-making. The results of the study provide a methodological foundation for the implementation of reflection-oriented pedagogy in primary education.

Keywords: Reflection, primary school, English language lessons, metacognitive approach, student activity, pedagogical conditions, independent thinking, assessment, communicative methodology, language competence.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimi oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biri bu — o'quvchining nafaqat bilimlarni egallashi, balki ushbu bilimlarni mustaqil tahlil qilish, o'zining o'quv faoliyatini baholash, muvofiqlashtirish va shaxsiy rivojlanish strategiyasini shakllantirishga qodir bo'lgan faol, refleksiv shaxs sifatida shakllanishini ta'minlashdir. Shu nuqtayi nazardan, boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning refleksiv ko'nikmalarini shakllantirish va bosqichma-bosqich takomillashtirish muhim pedagogik vazifa sifatida e'tirof etiladi. Ayniqsa, chet tilini o'rgatish jarayonida — xususan ingliz tili darslarida — refleksiya mexanizmlari orqali o'quvchilarning tilda muloqotga kirishish, o'z

fikrlarini mustaqil ifoda qilish, til vositalarini tanlash va ulardan oqilona foydalanish qobiliyatlarini rivojlantirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Ta'limda refleksiyaning roli haqida so'nggi yillarda olib borilayotgan ilmiy izlanishlar bu jarayonning chuqur psixologik va didaktik asoslarga ega ekanini ko'rsatmoqda. Refleksiya o'quvchining o'quv faoliyatini idrok etish, uni anglash va ongli tarzda qayta qurish, shuningdek, o'z-o'zini baholash, tuzatish kiritish va rivojlanish strategiyasini tanlash imkonini beruvchi jarayon sifatida izohlanadi (A.V. Khutorskoy, L.M. Mitina, V.V. Serikov va boshqalar). Bu jarayon ayniqsa boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarda o'ziga xos tarzda kechadi: ular hali butunlay mustaqil emas,

ammo tafakkurining rivojlanish bosqichida reflektiv komponentlar shakllana boshlagan bo'ladi. Shu bois, aynan boshlang'ich sinfda refleksiv ko'nikmalarni shakllantirish va unga qulay pedagogik shart-sharoitlar yaratish muhim metodik ehtiyojdir.

Ingliz tili darslarining o'ziga xosligi shundan iboratki, bu darslarda til o'rganish faqat grammatik va leksik birliklarni o'zlashtirish bilan cheklanmaydi. Unda tinglab tushunish, o'z fikrini ifodalash, boshqalarni eshitish va o'z-o'zini anglash kabilar doimiy amaliyotda bo'lishi talab etiladi. Ayniqsa kommunikativ yondashuvga asoslangan zamonaviy darslar mazmunida refleksiya o'quvchilarning fikrlash va o'z-o'zini anglash faoliyatining tabiiy va ajralmas qismiga aylanmoqda. Shu jihatdan, ingliz tili darslarida o'quvchilarni reflektiv mulohazaga yo'naltiruvchi topshiriqlar, mashqlar, muloqotli vaziyatlar, baholovchi savollar va differensial yondashuvlar orqali bu kompetensiyani bosqichma-bosqich rivojlantirish mumkin.

TAHLIL VA METODLAR

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida refleksiv ko'nikmalarni shakllantirish — bu uzviy va bosqichma-bosqich rivojlanadigan murakkab psixologik-pedagogik jarayondir. Aynan ingliz tili darslari bu jarayon uchun optimal makon bo'lib, til o'rganish faoliyatining kommunikativ, sotsial, madaniy va kognitiv tarkibiy qismlari refleksiya uchun tabiiy zamin yaratadi. Shu bois, tadqiqotimiz doirasida ushbu ko'nikmalarni samarali rivojlantirish uchun qanday shart-sharoitlar kerakligi chuqur o'rganildi.

Metodik nuqtai nazardan, tahlilning markaziga uchta asosiy yo'nalish qo'yildi:

Didaktik shart-sharoitlar — dars mazmunining refleksiyani rag'batlantiruvchi uslubda tuzilishi, topshiriqlarning tahliliy va baholovchi xarakterga ega bo'lishi, savol-javob, metakognitiv yondashuvlarni o'z ichiga olishi.

Tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlar — o'qituvchining reflektiv faoliyatni uyg'otuvchi

savollardan foydalanishi, mustaqil fikrlashga undovchi muhit yaratishi, o'quvchilarni o'z fikrlarini asoslashga, xatolarni anglashga va o'z-o'zini baholashga yo'naltirishi.

Axborot-muhandislik shart-sharoitlari — o'quv texnologiyalaridan, ayniqsa refleksiya va mulohazaga asoslangan raqamli vositalardan (Google Forms, Padlet, ClassDojo, interaktiv baholash platformalari) foydalanish imkoniyatlari.

Tahlil qilish jarayonida boshlang'ich sinf ingliz tili darslari uchun mo'ljallangan davlat ta'lim dasturlari, zamonaviy darsliklar, elektron resurslar hamda xorijiy tajribalar (jumladan, Cambridge Primary, Oxford Discover, Kids Box kabi kurslar) o'rganildi. Metodik yondashuv sifatida holatli tahlil (case study), pedagogik kuzatuv, kontent-analiz va ekspert suhbatlari tanlandi. 12 nafar boshlang'ich sinf ingliz tili o'qituvchilari va 3 ta umumta'lim maktabdagi 2-3-sinf o'quvchilari ushbu tahlil doirasiga jalb etildi.

Shuningdek, aksariyat sinflarda refleksiyani qo'zg'atuvchi topshiriqlarning qanday ishlatilayotgani, o'qituvchilarning reflektiv savollarni qo'llash uslubi, o'quvchilarning o'z fikrini ifodalashda qanday muammolarga duch kelayotganligi aniqlashtirildi. Shu asosda refleksiv muhitni shakllantiruvchi yetakchi shartlar sifatida quyidagilar belgilab olindi:

O'quv topshiriqlarining kontekstual, hayotiy va ochiq shaklda bo'lishi (masalan: "Nima uchun bu so'zni tanlading?", "Yana qanday yo'l bilan aytish mumkin edi?");

O'qituvchi tomonidan doimiy tarzda mulohazaga chaqiruvchi savollar berilishi va ularning munozarali xarakterga ega bo'lishi;

Har bir dars yakunida qisqa reflektiv baholash (mini-feedback, "men nimalarni bildim", "nima qiyin bo'ldi?", "ertaga nimalarni takrorlayman?") uchun vaqt ajratilishi;

O'quvchilarning tilshunoslik tajribasini jamlash va umumlashtirish uchun "Refleksiya daftar"i (metakognitiv jurnallar) yuritilishi.

Ushbu metodik tahlillar asosida pedagogik shart-sharoitlarning shakllanishi va

samarali ishlashi uchun zaruriy komponentlar tizimlashtirildi va keyingi bosqichda ularning har biri eksperimental shaklda tekshirib chiqiladi.

TAHLIL VA METODLAR

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida refleksiv ko'nikmalarni shakllantirish — bu uzviy va bosqichma-bosqich rivojlanadigan murakkab psixologik-pedagogik jarayondir. Aynan ingliz tili darslari bu jarayon uchun optimal makon bo'lib, til o'rganish faoliyatining kommunikativ, sotsial, madaniy va kognitiv tarkibiy qismlari refleksiya uchun tabiiy zamin yaratadi. Shu bois, tadqiqotimiz doirasida ushbu ko'nikmalarni samarali rivojlantirish uchun qanday shart-sharoitlar kerakligi chuqur o'rganildi.

Metodik nuqtai nazardan, tahlilning markaziga uchta asosiy yo'nalish qo'yildi:

Didaktik shart-sharoitlar — dars mazmunining refleksiyani rag'batlantiruvchi uslubda tuzilishi, topshiriqlarning tahliliy va baholovchi xarakterga ega bo'lishi, savol-javob, metakognitiv yondashuvlarni o'z ichiga olishi.

Tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlar — o'qituvchining refleksiv faoliyatni uyg'otuvchi savollardan foydalanishi, mustaqil fikrlashga undovchi muhit yaratishi, o'quvchilarni o'z fikrlarini asoslashga, xatolarni anglashga va o'z-o'zini baholashga yo'naltirishi.

Axborot-muhandislik shart-sharoitlari — o'quv texnologiyalaridan, ayniqsa refleksiya va mulohazaga asoslangan raqamli vositalardan (Google Forms, Padlet, ClassDojo, interaktiv baholash platformalari) foydalanish imkoniyatlari.

Tahlil qilish jarayonida boshlang'ich sinf ingliz tili darslari uchun mo'ljallangan davlat ta'lim dasturlari, zamonaviy darsliklar, elektron resurslar hamda xorijiy tajribalar (jumladan, Cambridge Primary, Oxford Discover, Kids Box kabi kurslar) o'rganildi. Metodik yondashuv sifatida holatli tahlil (case study), pedagogik kuzatuv, kontent-analiz va ekspert suhbatlari tanlandi. 12 nafar boshlang'ich sinf ingliz tili

o'qituvchilari va 3 ta umumta'lim maktabdagi 2-3-sinf o'quvchilari ushbu tahlil doirasiga jalb etildi.

Shuningdek, aksariyat sinflarda refleksiyani qo'zg'atuvchi topshiriqlarning qanday ishlatilayotgani, o'qituvchilarning refleksiv savollarni qo'llash uslubi, o'quvchilarning o'z fikrini ifodalashda qanday muammolarga duch kelayotganligi aniqlashtirildi. Shu asosda refleksiv muhitni shakllantiruvchi yetakchi shartlar sifatida quyidagilar belgilab olindi:

O'quv topshiriqlarining kontekstual, hayotiy va ochiq shaklda bo'lishi (masalan: "Nima uchun bu so'zni tanlading?", "Yana qanday yo'l bilan aytish mumkin edi?");

O'qituvchi tomonidan doimiy tarzda mulohazaga chaqiruvchi savollar berilishi va ularning munozarali xarakterga ega bo'lishi;

Har bir dars yakunida qisqa refleksiv baholash (mini-feedback, "men nimalarni bildim", "nima qiyin bo'ldi?", "ertaga nimalarni takrorlayman?") uchun vaqt ajratilishi;

O'quvchilarning tilshunoslik tajribasini jamlash va umumlashtirish uchun "Refleksiya daftar"i (metakognitiv jurnallar) yuritilishi.

Ushbu metodik tahlillar asosida pedagogik shart-sharoitlarning shakllanishi va samarali ishlashi uchun zaruriy komponentlar tizimlashtirildi va keyingi bosqichda ularning har biri eksperimental shaklda tekshirib chiqiladi.

NATIJALAR MUHOKAMASI

Tahlil natijalari va empirik kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, boshlang'ich sinf ingliz tili darslarida o'quvchilarning refleksiv ko'nikmalarini takomillashtirish uchun quyidagi muhim pedagogik shart-sharoitlar tizimi zarur: (1) metodi jihatdan puxta tuzilgan topshiriqlar, (2) o'qituvchining refleksiya uyg'otuvchi pozitsiyasi, (3) til muhitining interaktiv va emotsional qo'llab-quvvatlovchi tabiati, (4) darsning refleksiv struktura asosida qurilishi, (5) baholashning metakognitiv yondashuv asosida amalga oshirilishi. Ushbu shart-sharoitlarning har biri alohida didaktik ahamiyatga ega bo'lib, ularning

integratsiyalashuvi orqali ko'nikmalarni chuqur shakllantirishga erishish mumkin.

Avvalo, refleksiv ko'nikmalarning shakllanishi o'quv topshiriqlarining tuzilishi va mazmuni bilan bevosita bog'liqdir. Tajriba davomida shunday kuzatildiki, an'anaviy mashq va topshiriqlarda o'quvchi faqat reproduktiv (ko'chirish, to'ldirish, qaytarish) faoliyatni bajarar ekan, refleksiv harakatlar minimal darajada qoladi. Aksincha, ochiq yakunli savollar, muammoli situatsiyalar, bir necha variantli tanlov asosida tuzilgan topshiriqlar o'quvchilarda fikrlash, tahlil qilish, sabablarni tushuntirish va o'z fikrini asoslash ehtiyojini yuzaga keltiradi. Masalan, "Why did you choose this word?", "What would you say in a different situation?", "Can you give another example?" kabi savollar orqali o'quvchi o'z tanlovini izohlashga intiladi. Bu esa refleksiv nutq va metakognitiv faollikni rag'batlantiradi.

Muhokamada alohida e'tibor qaratilishi kerak bo'lgan jihatlardan biri bu — o'qituvchining refleksiya bo'yicha tutgan pozitsiyasi. Eksperimentda qatnashgan o'qituvchilarning faoliyati shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarda refleksiya faqat topshiriq orqali emas, balki o'qituvchi o'zini qanday tutishini, qanday savollar berishini, qanday fikr bildirishini kuzatib shakllanadi. Har bir dars yakunida "Bugun nimalarni o'rgandingiz?", "Nima eng qiyin bo'ldi?", "Qanday vazifani yana bajarmoqchisiz?" kabi savollarni berish, o'quvchilarga vaqt ajratish va ularning javoblarini qadrlash muhimdir. Eng muvaffaqiyatli sinflarda aynan o'qituvchining refleksiyani qadrlashi, unga vaqt ajratishi va uni baholashga kiritishi ijobiy natijalar berdi.

Bundan tashqari, interaktiv va emotsional jihatdan qo'llovchi til muhiti o'quvchilarning refleksiv faoliyatini kuchaytiradi. Sinfdagi til muhitining do'stona, baholamasdan tinglaydigan, fikr bildirishga undovchi bo'lishi o'quvchilarni o'z fikrini erkin aytishga, noto'g'ridan qo'rqmasdan taxmin qilishga va o'zining o'qish strategiyasini ongli anglashga olib keladi. Kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki,

bunday muhitda hatto passiv o'quvchilar ham "Men bugun bilganim...", "Avval bu so'zni tushunmagandim, lekin hozir...", "Kelasi darsda yaxshiroq aytishga harakat qilaman" kabi refleksiv frazalardan foydalanishga o'tadi. Bu esa refleksiya faollashayotganidan dalolat beradi.

Muhokamada yana bir muhim omil bu — darsning refleksiv struktura asosida tashkil etilishi. Ko'p hollarda darslar faqat bilim berishga yo'naltirilgan bo'lib, uni baholash yoki tahlil qilish uchun alohida vaqt ajratilmaydi. Tajriba asosida shuni isbotlash mumkinki, darsda refleksiyaga bag'ishlangan qisqa vaqtlar (3-5 daqiqa) ajratilishi, "Feedback corner", "Reflect and share", "Exit ticket" kabi metodlardan foydalanilishi o'quvchilarning refleksiv faoliyatini tizimli ravishda yo'lga qo'yadi. Bu usullar orqali o'quvchi nafaqat o'z fikrini bildiradi, balki undan keyingi dars strategiyasini ham shakllantiradi. Eng samarali natijalar o'quvchilar o'z nutq faoliyatini baholash, xatolarini tahlil qilish, sinfdoshlar fikriga izoh berish imkoniga ega bo'lganda kuzatildi.

Yana bir shart — baholashning metakognitiv yondashuv asosida tashkil etilishi — refleksiyaning eng muhim indikatorlaridan biridir. An'anaviy baholashda faqat javob to'g'rimi yoki yo'qligi qayd etilsa, metakognitiv baholashda "Qanday qilib bunga kelding?", "Sen uchun eng samarali usul qaysi bo'ldi?", "Xatoni qay tarzda tuzatyapsan?" kabi savollar orqali o'quvchi o'z o'quv yo'lini angelaydi. Eksperiment doirasida baholashda qo'llanilgan "self-assessment", "peer-review", "reflection sheets" kabi shakllar o'quvchilarda o'z faoliyatini nazorat qilish, baholash va kelgusi faoliyatga yo'naltirish malakalarini rivojlantirdi.

XULOSA

O'tkazilgan nazariy va amaliy tadqiqotlar natijasida aniqlanganki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ingliz tili darslari orqali refleksiv ko'nikmalarni takomillashtirish uchun zarur bo'lgan pedagogik shart-

sharoitlar tizimi quyidagilarni o'z ichiga oladi: maqsadga yo'naltirilgan va tahlilga asoslangan topshiriqlar, o'quvchini mustaqil mulohaza va baholashga yo'naltiruvchi metodlar, o'qituvchining faollashtiruvchi pozitsiyasi, darslarning reflektiv struktura asosida qurilishi, hamda metakognitiv yondashuv asosidagi baholash tizimi. Bu shart-sharoitlarning birgalikda ta'siri natijasida o'quvchilar o'zining o'quv faoliyatini anglash, o'z fikrini asoslash, xatolarini tahlil qilish, muqobil qarorlarni taklif etish kabi ko'nikmalarga ega bo'ladilar.

Shuningdek, ingliz tili darslarining kommunikativ xususiyati refleksiya uchun tabiiy zamin yaratadi, bu esa o'z navbatida o'quvchining nafaqat til kompetensiyasini, balki shaxsiy o'sishiga doir ko'nikmalarini ham shakllantiradi. Eksperiment natijalari shuni ko'rsatdiki, ushbu pedagogik shart-sharoitlar mavjud bo'lgan sinflarda o'quvchilarning fikrlash faolligi, o'z-o'zini baholash darajasi va tilda erkin muloqotga kirishish qobiliyati ancha yuqori bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Dewey, J. (1933). How We Think. Boston: D.C. Heath and Company.
2. Kolb, D.A. (1984). Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. Prentice Hall.
3. Khutorskoy, A.V. (2005). Refleksiya v obrazovatelnom protsesse. Moskva: Akademiya.
4. Bayborodova, L.F. (2010). Reflektivnaya deyatel'nost' v nachal'noy shkole. Yaroslavl: YaGPU.
5. Oxford, R.L. (1990). Language Learning Strategies: What Every Teacher Should Know. New York: Newbury House.
6. Wenden, A., Rubin, J. (1987). Learner Strategies in Language Learning. Prentice-Hall.
7. Rubtsova, O.V. (2021). Razvitie refleksii u detey mladshego shkol'nogo vozrasta. Moskva: MosGU.
8. Abdullayev, A.A. (2021). Boshlang'ich sinf o'quvchilarining universal ta'lim faoliyatlarini shakllantirish xususiyatlari. Namangan: Ilm ziyo.
9. Macaro, E. (2001). Learning Strategies in Foreign and Second Language Classrooms. Continuum.
10. O'zbekiston Respublikasi Davlat ta'lim standarti, 2023-yil tahriri.
11. Kengashova, M.T. (2020). Boshlang'ich sinflarda kommunikativ yondashuv asosida til ko'nikmalarini shakllantirish. Toshkent: TDPU nashriyoti.
12. Mezirow, J. (1991). Transformative Dimensions of Adult Learning. Jossey-Bass Publishers.

O'QITUVCHILARNING MALAKASINI OSHIRISH TIZIMIDA TA'LIM SIFATINI INNOVASION BOSHQARISH STRATEGIYALARI.

KO'BAYEV AKMAL SIRLIYEVICH

Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi "Pedagogika va psixologiya,
ta'lim texnologiyalari" kafedrası dotsenti, p.f.f.d(PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta'limning mamlakat taraqqiyotidagi o'rni, ta'lim sifatini oshirish va uni baholashga innovatsion yondashuvlarning ahamiyati, o'qituvchilarning malakasini oshirish tizimini innovasion boshqarish strategiyalarini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish muhim ahamiyatga qisqacha bayon etilgan.

Kalit so'zlar: uzluksiz kasbiy rivojlantirish, kasbiy mahorat, o'qituvchilarning malakasini oshirish, innovasion boshqarish strategiyalar, faoliyat samaradorligi, zamonaviy yondashuvlar.

Аннотация: В данной статье кратко описывается роль образования в развитии страны, важность инновационных подходов к повышению качества образования и его оценки, важность разработки и реализации инновационных стратегий управления системой подготовки учителей.

Ключевые слова: непрерывное профессиональное развитие, профессиональные навыки, подготовка учителей, инновационные стратегии управления, эффективность деятельности, современные подходы.

Abstract: This article briefly describes the role of education in the country's development, the importance of innovative approaches to improving the quality of education and its assessment, the importance of developing and implementing innovative management strategies for the teacher training system.

Keywords: continuous professional development, professional skills, teacher training, innovative management strategies, performance effectiveness, modern approaches.

Mamlakatimizda olib borilayotgan ta'lim islohotlarining yangi bosqichi o'qituvchilarni kasbiy rivojlantirish bo'yicha umumiy strategiya, rivojlantirish tendensiyalari, zamonaviy yondashuvlarni o'zgartirishda bir qator dolzarb vazifalarni belgilaydi. Ta'lim sifatini oshirish, o'qituvchilarning kasbiy va metodik

tayyorgarligini takomillashtirish davlat siyosatini amalga oshirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish masalalarini hal qilishni ta'minlaydigan tizimli o'zgarishlarning umumiy asosidir.

Shunga muvofiq O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va

ilm-fan sohalarini yanada rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari etib quyidagilar belgilandi:

- mamlakat taraqqiyoti uchun yangi tashabbus va g'oyalar bilan maydonga chiqib,

ularni amalga oshirishga qodir bo'lgan, intellektual va ma'naviy salohiyati yuksak yangi avlod kadrlarini tayyorlash;

- dunyo miqyosidagi bugungi keskin raqobatga bardosh bera oladigan milliy ta'lim tizimini yo'lga qo'yish;

- pedagog xodimlarning kasbiy mahorati va faoliyat samaradorligini muntazam oshirib borish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, malaka oshirish tizimini "hayot davomida o'qish" tamoyili asosida takomillashtirib borish.

O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligining "Maktabgacha va maktab ta'limi tashkilotlari xodimlari malakasini oshirish sifatining ichki nazorati to'g'risida nizom hamda malaka oshirganlik to'g'risidagi sertifikatlarni rasmiylashtirish tartibini tasdiqlash haqida maktabgacha va maktab ta'limi tizimidagi rahbar, pedagog

va mutaxassis xodimlari malakasini oshirish sifatining ichki nazoratini hamda malaka oshirganlik to'g'risidagi" 2025-yil 28-yanvar 23-sonli burug'i bilan maktabgacha va maktab ta'limi tizimidagi rahbar, pedagog va mutaxassis xodimlari malakasini oshirish sifatining ichki nazoratini o'tkazish tartibini belgilab berildi. Buyruqga ko'ra maktabgacha va maktab ta'limi tizimidagi rahbar, pedagog va mutaxassis xodimlari malakasini oshirish sifatining ichki nazoratini tashkil etishda hamda malaka oshirish kurslari va ular oralig'ida tashkil qilinadigan uzluksiz kasbiy rivojlantirish tadbirlarida to'liq ishtirok etgan va tegishli topshiriqlarni bajargan pedagog va mutaxassis xodimlarga beriladigan sertifikatlarni rasmiylashtirishda mazkur buyruq bilan tasdiqlangan Nizom va Tartibga qat'iy rioya etilishini ta'minlashi belgilab berilgan.

O'qituvchilarning ijtimoiy, kasbiy, maxsus va metodik tayyorgarligini takomillashtirish, ularni uzluksiz kasbiy rivojlantirish (continuous professional development) va o'zini o'zi rivojlantirish (self-development), bajarish orqali o'rganish (learning by doing) muhiti yaratiladi hamda ikkita eng muhim strategik maqsad – sifatli ta'lim olish imkoniyatini berish va inson kapitalini (human capital – inson va jamiyat manfaatlarini ro'yobga chiqarish uchun zarur bo'lgan bilim, malaka, ko'nikmalar yig'indisi) mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lishiga erishiladi.

Respublikada uzluksiz ta'lim tizimining tuzilmasi va mazmunini zamonaviy

fan yutuqlari va ijtimoiy tajribaga tayangan holda tubdan isloh qilish uchun, avvalo,

ta'lim jarayonini ilg'or, ilmiy-metodik jihatdan asoslangan yangi va zamonaviy metodika bilan ta'minlash, o'qituvchi-pedagoglarni zamon talabi va jamiyat ehtiyojlari asosida kasbiy rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

XXI asr ta'limi shiddat bilan o'zgarmoqda. Bugungi kunda o'qituvchilardan nafaqat chuqur bilim, balki innovasion fikrlash, yangi texnologiyalarni qo'llash, ta'lim jarayonini

samarali boshqarish qobiliyati talab etiladi. Shu sababli, o'qituvchilarning malakasini oshirish tizimini innovasion boshqarish strategiyalarini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish muhim ahamiyatga ega.

Ta'lim sifatini boshqarishning innovasion strategiyalari - bu ta'lim jarayonini takomillashtirish, o'qitish sifatini oshirish va o'quvchilarning natijalarini yaxshilashga qaratilgan yangicha yondashuvlar va usullardir.

O'qituvchilarning malakasini oshirish tizimida innovasion boshqaruv strategiyalari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- o'qituvchilarning malakasini oshirish tizimining aniq maqsadlarini belgilash.
- maqsadlarga erishish uchun strategiyalarni ishlab chiqish.
- rejani amalga oshirish uchun zarur bo'lgan resurslarni aniqlash.
- o'qituvchilarning malakasini oshirish jarayonini muntazam ravishda kuzatib borish.
- o'qituvchilarning bilimi, ko'nikmalari va malakasini baholash.
- malaka oshirish kurslarining samaradorligini baholash.
- onlayn ta'lim platformalari, vebinarlar, video darslar va boshqa raqamli resurslardan foydalanish.
- o'qituvchilarning malakasini oshirish uchun yangi mobil ilovalarni ishlab chiqish.
- oliy ta'lim muassasalari, ilmiy-tadqiqot markazlari va boshqa tashkilotlar bilan hamkorlik qilish.
- alqaro tajribani o'rganish va uni o'z sharoitiga moslashtirish.
- o'qituvchilarning o'z tajribalarini almashishlari uchun sharoit yaratish.
- o'qituvchilarning malakasini oshirish tizimini muntazam ravishda takomillashtirish.
- yangi tendensiyalarni o'rganish va ularni amaliyotga tatbiq etish.
- o'qituvchilarning fikr-mulohazalarini hisobga olish va boshqalar.

Innovasion boshqaruv strategiyalari - bu ta'lim tashkilotning samaradorligini oshirish, rivojlanishiga qaratilgan yangi, ilg'or usullar

va yondashuvlardir. Biroq, har qanday yaxshi strategiya amaliyotga to'g'ri tatbiq etilgandagina o'z samarasini beradi. Shuning uchun bugungi ma'ruzamiz innovasion boshqaruv strategiyalarini amaliyotga tatbiq etish bosqichlariga bag'ishlanadi va ularni ta'lim jarayoniga tatbiq etish bosqichlarini ko'rib o'tamiz.

- o'qituvchilarning mavjud malaka darajasini baholash.
- malaka oshirish tizimining kuchli va zaif tomonlarini aniqlash.
- ta'lim sohasidagi yangi tendensiyalarni o'rganish.
- malaka oshirish tizimining maqsadlarini belgilash.
- innovasion boshqaruv strategiyalarini ishlab chiqish.
- rejani amalga oshirish uchun zarur bo'lgan resurslarni aniqlash.
- innovasion boshqaruv strategiyalarini amaliyotga tatbiq etish.
- o'qituvchilarning malakasini oshirish uchun kurslar, seminarlar va treninglar tashkil etish.

- yangi texnologiyalarni qo'llash.
- malaka oshirish tizimining samaradorligini baholash.

- o'qituvchilarning bilimi, ko'nikmalari va malakasi darajasini aniqlash.

Xulosa shuki, pedagogning kasbiy faoliyati va shaxsiy sifatlaridagi ijobiy o'zgarishlar ta'lim oluvchilarning Davlat ta'lim standartlarida belgilangan o'quv kompetensiyalarini egallashi, pirovardida ta'limning sifat va samaradorligini oshishi, ta'lim muassasasi muvaffaqiyatining pedagogik kafolatidir. Shundan kelib

chiqib, globallashuv davrida o'qituvchilarni uzluksiz kasbiy rivojlantirish jarayonini

zamonaviy talablar asosida tashkil etish, milliy va xalqaro tajribalar asosida takomillashtirish yo'lidan borishni taqozo qiladi va shu o'rinda o'qituvchilarning malakasini oshirish tizimida ta'lim sifatini innovasion boshqarish strategiyalarini qo'llash - bu bugungi kunning muhim talabidir. Faqat shu yo'l bilan biz ta'lim sifatini yaxshilashga, o'quvchilarning natijalarini oshirishga va ta'lim tizimining raqobatbardoshligini ta'minlashga erisha olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" PF-6108-son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Maktabgacha va maktab ta'limi xodimlarining uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish to'g'risida" 2024-yil 20-dekabrda 867-son qarori.
3. Ma'murov B.B. Bo'lajak o'qituvchilarda akmeologik yondashuv asosida ta'lim jarayonini loyihalash ko'nikmalarini rivojlantirish: ped. fanl. dokt. diss. – T.: 2018, – 264 b.
4. Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligining 2025-yil 28-yanvardagi "Maktabgacha va maktab ta'limi tashkilotlari xodimlari malakasini oshirish sifatining ichki nazorati to'g'risida nizom hamda malaka oshirganlik to'g'risidagi sertifikatlarni rasmiylashtirish tartibini tasdiqlash haqida maktabgacha va maktab ta'limi tizimidagi rahbar, pedagog va mutaxassis xodimlari malakasini oshirish sifatining ichki nazoratini hamda malaka oshirganlik to'g'risidagi" 23-sonli burug'i.
5. Zayavitdinova N.M. Menejment: o'quv qo'llanma / N.M.Zayavitdinova, D.M. Artikova, S.Sh. Xodjiyeva, – Toshkent: "Turon Nashriyot", 2021. – 160 bet.
6. Bazarov T. Upravlenii personalom. M., 2002.
7. Djurayev R.X. Turg'unov S.T. Ta'lim menejmenti. Toshkent. "VORIS-NASHRIYOT", 2006.

CHET TILLARINI O'QITISHDA SHAXSGA YO'NALTIRILGAN YONDASHUVNING PEDAGOGIK ASOSLARI

XOMIDJONOVA GAVHAROI XAYRULLO QIZI

Farg'ona davlat universiteti talabasi

Annotatsiya. Maqolada chet tillarini o'qitish jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning pedagogik asoslari nazariy va amaliy jihatdan yoritiladi. Bugungi kunda ta'limda sifat va samaradorlikni oshirish, o'quvchini markazga qo'ygan holda darslarni tashkil etish dolzarb masalalardan biridir. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuvda o'quvchining ehtiyojlari, qiziqishlari, bilish uslubi va individual imkoniyatlari inobatga olinadi. Ushbu maqolada mazkur yondashuvning asosiy tamoyillari, xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar tomonidan ilgari surilgan nazariy qarashlar, shuningdek, o'zbek ta'lim tizimiga integratsiyalashgan amaliy tajribalar ko'rib chiqilgan. O'tkazilgan kuzatuv va so'rovnoma natijalariga tayanib, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida o'qitilgan chet tili darslari o'quvchilarda faollikni, motivatsiyani va til kompetensiyalarini sezilarli darajada oshirishi aniqlangan. Shuningdek, maqolada mavjud muammolar va bu yondashuvni samarali joriy etish bo'yicha takliflar ham bayon etilgan.

Kalit so'zlar: shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, chet tili ta'limi, pedagogik asos, interfaol metod, o'quvchi faolligi, individual yondashuv, kommunikativ kompetensiya.

Аннотация. В данной статье всесторонне рассматриваются педагогические основы личностно-ориентированного подхода в процессе обучения иностранным языкам. В условиях обновления системы образования в Узбекистане ключевым направлением становится повышение качества преподавания и развитие учащегося как активного участника учебного процесса. Личностно-ориентированный подход направлен на учет индивидуальных особенностей учащегося: его интересов, темпа усвоения, уровня знаний и мотивации. На основе анализа научной литературы, а также данных, полученных в результате анкетирования и наблюдений за учебным процессом в школах, выявлены конкретные педагогические преимущества данной модели. Установлено, что применение личностно-ориентированного подхода способствует повышению мотивации, улучшению усвоения материала и развитию коммуникативных навыков. Статья также освещает существующие проблемы внедрения этого подхода и предлагает возможные пути их решения.

Ключевые слова: личностно-ориентированный подход, обучение иностранным языкам, педагогика, активные методы обучения, индивидуализация, коммуникативная компетенция, учащиеся.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimi har bir o'quvchining individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etishga intilmoqda. Ayniqsa, chet tillarini o'qitishda o'quvchi shaxsining ehtiyojlari, bilish uslublari, psixologik holati, qiziqishlari va tayyorgarlik darajasini e'tiborga olish — ta'lim samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv aynan shu jihatlarni inobatga olib, o'quvchini ta'lim jarayonining markaziy figurasiga aylantirishni maqsad qiladi. Bu yondashuvda o'qituvchi bilim beruvchi emas, balki o'quv faoliyatini tashkil qiluvchi va yo'naltiruvchi sifatida qatnashadi, o'quvchi esa mustaqil fikrlaydigan, faol va mas'uliyatli ishtirokchiga aylanadi.¹

1 Azizxo'jaeva, N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU, 2003. – 152 b.

Mazkur maqolada chet tillarini o'qitishda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning nazariy asoslari, amaliy qo'llanilishi va pedagogik samaradorligi har tomonlama tahlil qilinadi. Shuningdek, bu yondashuvning afzalliklari, uni tatbiq etish jarayonida duch kelinadigan muammolar va ularning yechimlari bo'yicha tavsiyalar ham beriladi. Tadqiqot natijalari asosida ushbu yondashuvning til o'rganish jarayonidagi ijobiy ta'siri ilmiy asosda asoslab berilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv zamonaviy pedagogik fikrda asosiy metodologik yondashuvlardan biri sifatida e'tirof etiladi. Bu yondashuv, avvalo, o'quvchining shaxsiy ehtiyojlari, qiziqishlari, bilish salohiyati, mustaqil fikrlashi va o'z-o'zini rivojlantirish qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. U asosan pedagogika va konstruktivistik ta'lim nazariyalariga tayangan holda shakllangan.

Humanistik yondashuv tarafdori sifatida Carl Rogers o'quvchini ta'lim jarayonining markaziga qo'yish zarurligini ta'kidlagan.² Unga ko'ra, o'qituvchining vazifasi bilimni tayyor holda yetkazish emas, balki o'quvchiga o'z tajribasi asosida bilimni shakllantirishga imkon yaratishdir. Rogersning "Freedom to Learn" asarida bayon etilgan pedagogik qarashlari shaxsga yo'naltirilgan ta'limning psixologik poydevorini yaratgan.

Shuningdek, Lev Vygotsky o'zining ijtimoiy-kognitiv yondashuvi orqali o'rganish faoliyatining ijtimoiy kontekstda yuzaga kelishini asoslab bergan.³ Uning "yaqin rivojlanish zonasi" haqidagi nazariyasi shaxsga yo'naltirilgan o'qitishda individual yordam ko'rsatish va o'zaro muloqotning

rolini kuchaytirishga asos bo'lib xizmat qiladi. Vygotskiyning fikricha, ta'lim o'quvchining hozirgi bilim darajasiga emas, balki uning imkoniyatlar zonasi — yaqin rivojlanish zonasi — doirasida tashkil etilishi kerak.

Til o'rgatish metodikasi sohasida Richards va Rodgers shaxsga yo'naltirilgan ta'limni kommunikativ va interfaol yondashuvlar bilan bog'lab, har bir o'quvchining til o'rganishdagi ehtiyojlariga moslashtirilgan metodlarni qo'llashni taklif qilgan.⁴ Ular chet tillarini o'rgatishda kommunikativ kompetensiyani shakllantirishni markaziy vazifa deb biladilar.

Mahalliy tadqiqotchilar, xususan Azizxo'jaeva, shaxsga yo'naltirilgan ta'limni pedagogik texnologiya va ta'limning samaradorlik mezoni sifatida ko'rib, uni milliy ta'lim tizimiga moslashtirish yo'llarini ko'rsatgan.⁵ Abduqodirov esa ushbu yondashuvni O'zbekiston maktablarida chet tillarini o'qitish amaliyotida tatbiq etish tajribasini o'rganib, o'quvchi motivatsiyasi va faoliyatini oshirishda uning muhimligini ta'kidlaydi.⁶

Ushbu nazariy asoslar shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning pedagogik ahamiyatini chuqurroq anglashga va uni chet tillarini o'qitish jarayoniga samarali integratsiyalash imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qiladi.

METODLAR

Tadqiqot nazariy va amaliy yondashuvlarni uyg'unlashtirgan kompleks tadqiqot sifatida olib borildi. Nazariy bosqichda shaxsga

2 Rogers, C. (1969). *Freedom to Learn*. Columbus, OH: Charles E. Merrill Publishing Company.

3 Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

4 Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching* (3rd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

5 Azizxo'jaeva, N. N. (2003). *Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat*. – Toshkent: TDPU.

6 Abduqodirov, A. (2022). Chet tillarini o'qitishda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning ahamiyati. // *Til va adabiyot ta'limi*, №2, – B. 45–49.

yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasining ilmiy-metodologik asoslari o'rganilib, uning rivojlanish tarixi, asosiy tamoyillari, pedagogik va psixologik negizi tahlil qilindi. Jumladan, chet tillarini o'qitish jarayonida bu yondashuvni qo'llash bo'yicha xalqaro va mahalliy tadqiqotlar, ilg'or tajribalar, zamonaviy ta'lim texnologiyalari bilan bog'liq manbalar tizimli tahlil qilindi. Shuningdek, Carl Rogers, Vygotsky, Richards va Rodgers, Brown kabi mutaxassislarning nazariyalari asosida o'quvchini markazga qo'yish, interfaollikni ta'minlash va individual o'rganish jarayonini tashkil etishning nazariy jihatlarini yoritildi.

Tadqiqotning amaliy qismi umumta'lim maktablarda chet tili (asosan ingliz tili) o'qituvchilarining faoliyatini kuzatish, suhbatlar va so'rovnomalar orqali olib borildi. Kuzatuv davomida dars jarayonlarida shaxsga yo'naltirilgan metodlarning qanday qo'llanilayotgani, o'quvchi faolligining darajasi, o'qituvchining roli va o'quvchilar bilan individual ishlash shakllari tahlil qilindi. Suhbatlar o'qituvchilarning mazkur yondashuvga bo'lgan qarashlari, duch kelayotgan qiyinchiliklari va metodik yondashuvlari haqida ma'lumot to'plashga qaratildi.

NATIJALAR

Tadqiqot davomida olib borilgan amaliy ishlar natijasida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida chet tilini o'qitish o'quvchilarda bir qator ijobiy o'zgarishlarni yuzaga keltirishi aniqlandi.

Kuzatuv ishlari davomida dars jarayonlari videoyozuvga olinib, keyinchalik tahlil qilindi. O'quvchilarning darsdagi ishtiroki, faollik darajasi, savollarga javob berish tezligi, guruhli va juftlikdagi ishlarda ishtiroki alohida mezonlar asosida baholandi. Dars davomida o'qituvchi tomonidan qo'llanilgan metodlar, ularning turli o'quvchilarga qanday ta'sir qilgani va o'quvchilarning motivatsiyasi tahlil qilindi.

So'rovnoma ikki yo'nalishda tashkil etildi: birinchisi – o'quvchilar orasida,

ikkinchisi – o'qituvchilar orasida. O'quvchilarga berilgan savollar ularning til o'rganishga bo'lgan qiziqishi, darsdagi ishtirok darajasi, topshiriqlarning mazmuni va mustaqil fikrlashga ta'siri yuzasidan bo'ldi. O'qituvchilardan esa shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni qanday qo'llayotganliklari, duch kelayotgan muammolari, metodik qo'llanmalar va interfaol vositalardan foydalanish holati so'raldi.

Xususan, kuzatuvlar va so'rovnomalar asosida to'plangan ma'lumotlarga ko'ra, bu yondashuv o'quvchilarning chet tiliga nisbatan motivatsiyasini oshirgan, ularning darsdagi faolligini kuchaytirgan va til o'rganishga bo'lgan qiziqishini mustahkamlagan. O'quvchilar o'z fikrini erkin ifoda etish imkoniyatiga ega bo'lgan darslarni yanada foydaliroq deb baholagan. Ularning aksariyati guruhda va juftlikda ishlash orqali til materiallarini chuqurroq o'zlashtirganini va bu usul dars jarayonini qiziqarli qilganini bildirgan.

O'qituvchilar tomonidan ham shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning ijobiy ta'siri e'tirof etilgan. Dars jarayonida o'quvchilarning ishtiroki, faolligi, savol-javobdagi qatnashuvi va muloqotga kirishish ko'nikmalari sezilarli darajada oshgani kuzatilgan. O'quvchilar orasida mustaqil ishlashga intilish kuchaygani, o'z ustida ishlashga bo'lgan rag'bat ortgani, shuningdek, o'zlashtirish darajasi ham o'sib borayotgani qayd etilgan. Interfaol metodlar, loyiha asosidagi faoliyatlar, portfoliolar yuritish, differensial yondashuv va o'quvchilar bilan shaxsiy yondashuv asosidagi ishlash eng samarali deb topilgan.

Shu bilan birga, tadqiqot davomida ba'zi muammolar ham aniqlangan. Jumladan, sinflarda o'quvchilar sonining ko'pligi sababli o'qituvchining har bir o'quvchiga individual e'tibor qaratishi amalda qiyinlashmoqda. Shuningdek, barcha o'qituvchilarda zamonaviy metodikalardan samarali foydalanish bo'yicha yetarli tayyorgarlik darajasi mavjud emasligi kuzatilgan. Dars davomiyligining

cheklanganligi ham ba'zida interfaol usullardan to'liq foydalanishga to'sqinlik qilmoqda. Ba'zi o'quvchilar hali mustaqil ishlashga to'liq tayyor emasligi tufayli, ularga ko'proq metodik yordam va yo'l-yo'riq zarur bo'lmoqda.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning chet tillarini o'qitishda pedagogik samaradorligi yuqori ekanini ko'rsatdi. Ushbu yondashuv orqali o'quvchilar nafaqat til materiallarini chuqur o'zlashtirmoqda, balki ularning muloqotga tayyorligi, fikrlash doirasi va o'zini ifoda etish ko'nikmalari ham rivojlanmoqda.

MUHOKAMA

Tadqiqot davomida olingan natijalar zamonaviy pedagogik nazariyalar va ilgari o'tkazilgan tadqiqotlar bilan sezilarli darajada uyg'unlashgani kuzatildi. Bu esa shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham asoslangan, samarali pedagogik konsepsiya ekanini tasdiqlaydi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim g'oyasi birinchi navbatda insonparvarlik (humanistik) va konstruktivistik ta'lim tamoyillariga tayangan holda shakllangan. Jumladan, Carl Rogers o'zining "Student-Centered Learning" g'oyasida o'quvchining ichki ehtiyojlari, his-tuyg'ulari va tajribasiga asoslanib ta'lim berishni asoslab bergan. U o'quvchiga ishonch bildirilgan, uning hurmat bilan qaralgan sharoitda shaxsiy faollik va motivatsiya kuchayishini ta'kidlaydi. Tadqiqotda o'quvchilarning o'z fikrini erkin ifoda eta olganlari, topshiriqlarda mustaqil ishlashga intilganlari ana shu yondashuv samaradorligini ko'rsatadi.

Lev Vygotsky esa o'zining ijtimoiy-kognitiv nazariyasida o'rganish faoliyati ijtimoiy muhitda, ayniqsa interaktiv muloqotlar orqali samarali kechishini ta'kidlaydi. Uning g'oyasi aynan shaxsga yo'naltirilgan yondashuvda o'z aksini topadi, ya'ni o'qituvchi o'quvchining mavjud bilim darajasini aniqlab, uni keyingi bosqichga olib chiqish uchun mos sharoit yaratadi. Bu holat tadqiqot jarayonida interfaol topshiriqlar, guruhli ishlar va differensial yondashuv orqali o'z isbotini

topdi. O'quvchilar darslarda erkin fikrlash, hamkorlikda ishlash, o'z nuqtai nazarini ifodalash imkoniga ega bo'lishdi.

Nazariy asoslar bilan bir qatorda, amaliy kuzatuvlar ham shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning samaradorligini ko'rsatdi. O'qituvchilar va o'quvchilar fikrlaridan kelib chiqib aytish mumkinki, bu yondashuv dars jarayonini jonlantiradi, o'quvchini passiv qabul qiluvchidan faol ishtirokchiga aylantiradi. Mahalliy mualliflar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar ham bu holatni tasdiqlaydi. Masalan, Abduqodirov tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotda shaxsga yo'naltirilgan darslarda o'quvchi faolligi an'anaviy metodlarga nisbatan 40–50 foizga yuqori bo'lishi aniqlangan. Bu holat o'quvchining o'quv materialiga nisbatan shaxsiy munosabatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Biroq bu yondashuvni amalda to'liq joriy qilishda bir qator muammolar mavjud. Ulardan biri sinfda o'quvchilar sonining ko'pligi bo'lib, bu o'qituvchiga har bir o'quvchining ehtiyojiga qarab yondashish imkoniyatini cheklaydi. Bu ayniqsa dars vaqtining chegaralangan sharoitida sezilarli muammo tug'diradi. Bundan tashqari, barcha o'qituvchilar ham shaxsga yo'naltirilgan metodlar bilan samarali ishlashga tayyor emas. Ko'plab hollarda ularda interfaol metodlarni to'g'ri tanlash, moslashtirilgan topshiriqlar tuzish va baholash mezonlarini ishlab chiqish bo'yicha zarur bilim va ko'nikmalar yetishmaydi.

Shuningdek, metodik va tashkiliy jihatdan ham muayyan sharoitlar talab etiladi. Bunda kichik sinf guruhlarida dars o'tish, o'qituvchilarning malakasini muntazam oshirish, shaxsga moslashtirilgan darsliklar va o'quv materiallarining mavjudligi, shuningdek, baholash tizimining ham individual yondashuvni aks ettiruvchi shakllarda qayta ko'rib chiqilishi lozim. Shaxsga yo'naltirilgan ta'limni qo'llab-quvvatlash uchun nafaqat pedagog, balki butun ta'lim tizimi o'zgarishi zarur.

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda,

shaxsga yo'naltirilgan yondashuv faqat metod emas, balki pedagogik madaniyat va o'qituvchi-o'quvchi munosabatining yangicha shaklini talab etuvchi yondashuv sifatida qaralishi lozim. U o'quvchining shaxsiy ehtiyojlariga asoslangan holda o'quv jarayonini tashkil etish, mustaqil fikrlash va ijtimoiy faolligini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi.

XULOSA

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv chet tillarini o'qitish jarayonida nafaqat til kompetensiyalarini shakllantirish, balki o'quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy jihatdan rivojlanishini ta'minlashda ham samarali pedagogik strategiya sifatida e'tirof etiladi. Ushbu yondashuv o'quvchini ta'lim subyekti sifatida qabul qilib, uning ehtiyojlari, qiziqishlari, bilim olish uslublari va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda o'qitishni tashkil etishga xizmat qiladi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, bu yondashuv o'quvchilar motivatsiyasini oshiradi, mustaqil fikrlash, muloqotga kirishish, hamkorlikda ishlash kabi muhim ko'nikmalarni shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, interfaol

metodlar, loyiha asosida ta'lim, rolli o'yinlar va differensial topshiriqlarning qo'llanishi o'quvchilar faoliyatini faollashtirgan.

Shu bilan birga, shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni amaliyotda to'laonli joriy qilish uchun muayyan tashkiliy va metodik shart-sharoitlar zarurligi qayd etildi. Jumladan, sinflardagi o'quvchilar sonining me'yordan ko'p bo'lishi, o'qituvchilarning zamonaviy pedagogik texnologiyalarni to'liq egallamaganligi, moslashtirilgan o'quv materiallari va baholash mezonlarining yetarli emasligi ayrim muammolar sifatida namoyon bo'ldi. Bu esa shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshirishda tizimli yondashuv, doimiy malaka oshirish, resurslar bilan ta'minlash kabi omillarning zarurligini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv chet tilini o'qitishda ta'lim sifatini oshirishda, o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishda va zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Abduqodirov, A. (2022). Chet tillarini o'qitishda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning ahamiyati. Til va adabiyot ta'limi, №2, 45–49.
2. Abduqodirov, A. (2022). Chet tilini o'qitishda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning ahamiyati. O'zbekistonda pedagogik tadqiqotlar, №4, 45–52.
3. Azizxo'jaeva, N. N. (2003). Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. Toshkent: TDPU.
4. Brown, H. D. (2001). Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy (2nd ed.). New York: Longman.
5. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). Approaches and Methods in Language Teaching (3rd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
6. Rogers, C. R. (1969). Freedom to Learn: A View of What Education Might Become. Columbus, OH: Charles E. Merrill Publishing Company.
7. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.

DIZAYN-TAFAKKUR YONDASHUVI: IJODKOR VA MOSLASHUVCHAN O'QITUVCHILARNI TAYYORLASH KALITI

MAMADAMINOVA MUNISA MAXMUDJON QIZI

O'zbekiston-Finlandiya Pedagogika instituti, Pedagogika kafedrası
o'qituvchisi

KARSHIYEV JAXONGIR ABDIRAYIMOVICH

O'zbekiston-Finlandiya Pedagogika instituti, Pedagogika kafedrası dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada dizayn-tafakkur (design thinking) yondashuvi o'qituvchilarni tayyorlashdagi muhim metod sifatida ko'rib chiqiladi. Xususan, ijodkorlik, tanqidiy tafakkur va moslashuvchanlik kabi kompetensiyalarni rivojlantirishda dizayn-tafakkur imkoniyatlari tahlil qilinadi. Maqola zamonaviy ilmiy adabiyotlar tahliliga tayangan holda yozilgan.

Kalit so'zlar: dizayn-tafakkur (design thinking), an'anaviy tafakkur, ta'limda dizayn fikrlash, empatiya, fokusirovka, g'oyalar generatsiyasi, prototiplash, kreativlik, tanqidiy fikrlash.

Аннотация. В данной статье рассматривается подход дизайн-мышления как важный метод в подготовке учителей. В частности, анализируются возможности дизайн-мышления в развитии таких компетенций, как креативность, критическое мышление и адаптивность. Статья написана на основе анализа современной научной литературы.

Ключевые слова: дизайн-мышление, традиционное мышление, дизайн-мышление в образовании, эмпатия, фокусировка, генерация идей, прототипирование, креативность, критическое мышление.

Abstract. This article considers the design thinking approach as an important method in teacher training. In particular, the possibilities of design thinking in developing competencies such as creativity, critical thinking and adaptability are analyzed. The article is written based on an analysis of modern scientific literature.

Keywords: design thinking, traditional thinking, design thinking in education, empathy, focusing, idea generation, prototyping, creativity, critical thinking.

Kirish

Zamonaviy pedagogika taraqqiyotida o'qituvchilardan nafaqat bilimlar yetkazish, balki o'zgaruvchan muhitga moslashish, yangilik yaratish va innovatsion metodlardan foydalanish talab qilinmoqda. Bu jarayonda dizayn-tafakkur yondashuvi o'qituvchini ijodkor va moslashuvchan pedagog sifatida shakllantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi [1]. Dizayn-tafakkur yondashuvi o'qituvchilarga o'quv jarayonini rejalashtirishda ijodkorlikni rivojlantirish, o'quvchilarning ehtiyojlarini aniqlash va ularga mos ta'lim muhitini yaratish imkonini beradi.

Shuningdek, dizayn-tafakkur yondashuvi o'qituvchilarga o'zgaruvchan ta'lim muhitiga moslashish, yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash va o'quvchilarning ijtimoiy va emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlash imkonini beradi.

1. Dizayn-tafakkur mohiyati va tamoyillari. Dizayn-tafakkur — bu muammoni inson markazida turadigan tarzda hal qilishga yo'naltirilgan ijodiy jarayon bo'lib, unda empatiya, muammoni aniq ifodalash, g'oyalar yaratish, prototiplashtirish va testlash bosqichlari mavjud [2]. Bu yondashuv o'qituvchilarga o'quv jarayonini rejalashtirishda ijodkorlikni

rivojlantirish, o'quvchilarning ehtiyojlarini aniqlash va ularga mos ta'lim muhitini yaratish imkonini beradi. Shuningdek, DT yondashuvi o'qituvchilarga o'zgaruvchan ta'lim muhitiga moslashish, yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash va o'quvchilarning ijtimoiy va emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlash imkonini beradi.

2. O'qituvchilarni ijodkorlikka yo'naltirish. Dizayn-tafakkur orqali o'qituvchilar dars jarayonida yangicha fikrlashga, muqobil yechimlarni topishga va o'quvchilarning ehtiyojiga moslashishga o'rganadilar [3]. Bu uslub o'qituvchining innovatsion salohiyatini oshirib, ularni o'z faoliyatiga kreativ yondashishga undaydi. O'qituvchilarni dizayn-tafakkur yondashuvi asosida tayyorlashda bir qator metodik yondashuvlar qo'llaniladi. Masalan, o'qituvchilarga muammoli vaziyatlarni hal qilishda empatiya va ijodiy fikrlashni rivojlantirish, o'quvchilarning ehtiyojlarini aniqlash va ularga mos ta'lim muhitini yaratish, yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash va o'quvchilarning ijtimoiy va emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlash kabi kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan treninglar tashkil etiladi.

3. Moslashuvchanlik kompetensiyasi. Ta'lim tizimidagi tez-tez o'zgarayotgan talablar fonida moslashuvchanlik — o'qituvchi uchun zarur kompetensiyalardan biridir. Dizayn-tafakkur o'qituvchini o'quv muhitidagi yangi sharoitlarga tez moslashish, muammolarni konstruktiv hal qilish va o'z-o'zini rivojlantirishga yo'naltiradi [4].

4. Pedagogik ta'limda dizayn-tafakkur integratsiyasi. Pedagogika yo'nalishidagi talabalarga dizayn tafakkur elementlarini o'rgatish ularning kasbiy faoliyatda muammoli vaziyatlarga ijodiy yondashuvini rivojlantiradi. [5]. ta'kidlashicha, dizaynerlar misolida o'rgatilgan ijodkorlik yondashuvi pedagogik ta'lim jarayoniga ham mos keladi.

Dizayn-tafakkur yondashuvining ta'lim tizimidagi afzalliklari. Dizayn-tafakkur yondashuvining ta'lim tizimidagi afzalliklari quyidagilardan iborat:

- Ijodkorlikni rivojlantirish: DT yondashuvi o'qituvchilarga o'quv jarayonida ijodkorlikni rivojlantirish imkonini beradi. Bu orqali o'qituvchilar yangi pedagogik metodlarni ishlab chiqish, o'quvchilarning ehtiyojlariga mos ta'lim muhitini yaratish va o'quv jarayonini samarali tashkil etish imkoniyatiga ega bo'ladi.

- Moslashuvchanlikni oshirish: DT yondashuvi o'qituvchilarga o'zgaruvchan ta'lim muhitiga moslashish, yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash va o'quvchilarning ijtimoiy va emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlash imkonini beradi. Bu orqali o'qituvchilar ta'lim jarayonida yuzaga keladigan muammolarga ijodiy yondashish va samarali yechimlar topish imkoniyatiga ega bo'ladi.

- Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish: DT yondashuvi o'qituvchilarga tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, o'quvchilarning ehtiyojlarini aniqlash va ularga mos ta'lim muhitini yaratish imkonini beradi. Bu orqali o'qituvchilar o'quv jarayonida yuzaga keladigan muammolarni tahlil qilish va samarali yechimlar topish imkoniyatiga ega bo'ladi.

4. Dizayn-tafakkur yondashuvining qiyinchiliklari va cheklovlari

Dizayn-tafakkur yondashuvining ta'lim tizimidagi qo'llanilishida bir qator qiyinchiliklar va cheklovlar mavjud. Ularga quyidagilar kiradi:

- Resurslarning cheklanganligi: DT yondashuvini qo'llash uchun zarur bo'lgan resurslar (masalan, zamonaviy texnologiyalar, maxsus o'quv materiallari) har doim mavjud bo'lmasligi mumkin. Bu esa o'qituvchilarning DT yondashuvini samarali qo'llashiga to'sqinlik qilishi mumkin.

- O'qituvchilarning tayyorgarlik darajasi: O'qituvchilarning DT yondashuvini qo'llashdagi tayyorgarlik darajasi turlicha bo'lishi mumkin. Ba'zi o'qituvchilar ushbu yondashuvni qo'llashda qiynalishlari mumkin, bu esa ta'lim jarayonining samaradorligiga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

- Ta'lim tizimidagi qarshiliklar: Ta'lim tizimida mavjud bo'lgan an'anaviy yondashuvlar va metodlar DT yondashuvining qo'llanilishiga qarshilik ko'rsatishi mumkin. Bu esa DT yondashuvining ta'lim tizimiga integratsiya qilinishini qiyinlashtirishi mumkin.

- Oliy ta'lim muassasalari oldida turgan asosiy vazifa Uchinchi Uyg'onish davrining mustahkam poydevorini qurish davrida juda muhim ahamiyatga ega/ mamlakatimiz taraqqiyoti. Bugun tomoshabin emas oliy ta'lim muassasalarida o'tkaziladigan tadbirlar va turli tanlovlar muassasalar ko'rib chiqilmoqda,

yangi loyihalar amalga oshirilmoqda tayyorlanmoqda, amalga oshirish choralari ko'rilmogda, va tanlovlar yo'nalish bo'yicha qaytadan tahlil qilinmoqda[6].

Xulosa. Dizayn-tafakkur yondashuvi o'qituvchilarni ijodkor, tanqidiy fikrlovchi va moslashuvchan shaxslar sifatida tayyorlashda samarali metod sifatida qaralmoqda. Ushbu yondashuv o'qituvchilarga o'quv jarayonini rejalashtirishda ijodkorlikni rivojlantirish, o'quvchilarning ehtiyojlarini aniqlash va ularga mos ta'lim muhitini yaratish, yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash va o'quvchilarning ijtimoiy va emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlash imkonini beradi. Shuningdek, DT yondashuvini ta'lim tizimiga integratsiya qilish orqali o'quv jarayonining sifatini oshirish va ta'lim oluvchilarning ehtiyojlariga javob bera oladigan o'qituvchilarni tayyorlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirzayeva, A. A. (2023). Talabalarda dizayn tafakkurni shakllantirish. Ijodkor o'qituvchi, 3(30). bestpublication.org
2. Karamatova, D. S., & Mahmudova, N. (2025). Tarbiya jarayonini tashkil etishda o'qituvchining kreativ yondashuvi. Theoretical Aspects in the Formation of Pedagogical Sciences, 4(7), 133–138. econferences.ru
3. Xudoyberdiyeva, F., & G'anisher qizi, F. (2022). Tarbiyachining pedagogik faoliyatga kreativ yondashuvi. ARES, 3(5). ares.uz
4. Olimov, T. O. (2021). Ijodkor shaxsning individual tipologik xususiyati (dizaynerlar misolida). Educational Research in Universal Sciences. erus.uz
5. Marienko, M., Nosenko, Y., Sukhikh, A., Tataurov, V., & Shyshkina, M. (2020). Personalization of learning through adaptive technologies in the context of sustainable development of teachers education. arXiv. arxiv.org.
6. Karshiyev Jaxongir Abdirayimovich (2023) Innovative methods and means of developing student's morale during training outside the auditorium. International Journal of Pedagogics, 2023.

MUSTAQIL TA'LIM JARAYONIDA SUN'IY INTELLEKT VOSITALARIDAN FOYDALANISH

ISLOMJON MAXAMADJANOV,
Namangan Muhandislik - Qurilish Instituti
tayanch doktorant

Annotatsiya: Ta'lim sohasidagi talablarning o'zgarishi o'quv jarayonida innovatsiya va ijodkorlikni talab qiladi. Sun'iy intellekt (SI) ning ta'lim sohasidagi rivojlanishi bilan o'qitish va o'quv jarayonlari kabi kundalik faoliyatlarni jarayonlashtirishga yordam beradi. Ushbu tadqiqot mustaqil ta'lim, o'qitish va o'quv jarayonida sun'iy intellekt vositalarining imkoniyatlari va ularni qo'llash yo'llarini o'rganishdir. Tadqiqotning asosiy maqsadi mustaqil ta'limda SI texnologiyalarini qo'llash orqali o'quvchilarning bilim olish samaradorligini oshirish, o'quv jarayonini individuallashtirish va ta'lim sifatini yaxshilash yo'llarini aniqlashdan iborat. Ushbu tadqiqot kutubxona tadqiqotlaridan foydalanadi. Tahlil natijasi shuni ko'rsatadiki, SI turli ta'lim texnologiyalari platformalarida keng qo'llaniladi, masalan: Virtual murabbiy, Ovozli yordamchi, masalan, Google Assistant (Google), Siri (Apple) va Cortana (Microsoft), Aqlli content, Global kurslar, masalan, MOOCs, Udemy, Google AI, Alison, Khan Academy, edX, Udacity, Coursera va hk.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt (SI), mustaqil ta'lim, o'qitish va o'rganish.

Kirish: Texnologiya nafaqat odamlarning turmush tarzini, balki ishlash, o'rganish va o'zaro munosabatimizni ham o'zgartirdi. Har doim turli xil innovatsiyalar paydo bo'lib, bizning faoliyatimiz va ishimizni yanada amaliy va samarali qiladi. So'nggi texnologik rivojlanish – sun'iy intellekt atamasining paydo bo'lishi bo'lib, u SI (sun'iy intellekt) deb qisqartiriladi va hozirda odamlar kabi harakat qilish vositasi sifatida e'tiborni o'g'irlashni boshlaydi.

O'z rivojlanishida sun'iy intellekt ta'lim olamigaham kiribkeldi. SI tizimlari odamlarga botlar kabi ta'lim yordamchilari yordamida o'rganish imkonini beradi. Zamon taraqqiyoti ta'lim olamidan ta'lim sifatini oshirish uchun texnologik taraqqiyotga moslashishni, ayniqsa, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini moslashtirishni talab qilmoqda. Bugungi kunda rivojlanayotgan raqamli ta'lim mazmuni sun'iy intellektni qo'llash tufayli taqdim etilishi mumkin. Qalin darsliklar endi ixchamroq, o'quvchilar tomonidan oson o'qilishi va tushunilishi

mumkin bo'lgan o'quv qo'llanmalari, materiallarning xulosalari yoki qisqacha eslatmalar kabi mazmunda taqdim etilishi mumkin.

Jahondagi tezkor texnologik o'zgarishlar davrida ta'lim tizimi ham yangicha talablarni qo'ya boshladi. Mustaqil ta'lim esa bu jarayonda muhim o'rin tutadi. Sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining rivojlanishi bilan ta'lim sohasida yangi imkoniyatlar paydo bo'ldi. Ayniqsa, mustaqil ta'lim jarayonida SI vositalaridan foydalanish o'quvchilarning bilim olish samaradorligini oshirish, o'quv jarayonini individuallashtirish va ta'lim sifatini yaxshilashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Sun'iy intellekt (SI) - bu inson tafakkurini modellashtirish va mashinani insonlar kabi harakat qilishi uchun loyihalashtirish jarayoni. Kelajakda ilmfan va texnologiyaning taraqqiyoti bilan o'qituvchilarning to'g'rilash, o'quvchilarning qatnashuvi, kundalik testlar va imtihonlar o'tkazish, bilim berish, ma'muriy hisobotlar

va boshqa tizimli ishlar texnologik qurilmalar tomonidan bajarilishi uchun topshirilishi mumkin. O'qituvchilar ko'proq kuch tejay olishadi va tabiiy intellektga ega bo'lgan, robotlar bajara olmaydigan xarakter va sifatga ega oltin avlodni yaratishga ko'proq e'tibor berishlari mumkin. Texnologiya faqat tizimli ravishda ishlaydi va inson buyruqlariga asoslangan holda avtomatlashtirilgan bo'lsa, inson ongidan, ayniqsa o'qituvchilar yangi bilim beradi. Shuning uchun o'qituvchining intellekti tengsiz bo'ladi. Sanoat inqilobi sifatida paydo bo'lgan SI ham insonning tabiiy intellektining ijodiy ongidan kelib chiqqan natijadir. Shunday qiyoslaganda, ikkalasi o'rtasida hech qachon teng mavqe bo'lmaydi.

Mustaqil ta'lim - bu o'quvchining o'z bilimlarini o'ziga xos tarzda, ta'lim muassasasidan tashqarida yoki uning doirasida, lekin o'qituvchining bevosita rahbarligisiz o'ttirishidir. Bu jarayonda tashabbus, maqsad qo'yish va o'zini o'zi boshqarish muhim ahamiyat kasb etadi.

Sun'iy intellekt (AI) insonning fikrlashini modellashtirish va mashinani odamlar kabi tutishi yoki kognitiv vazifalar deb ataladigan boshqa atamalar, ya'ni mashinalar dasturlashtirilgan ma'lumotlar va ma'lumotlardan avtomatik ravishda qanday o'rganishi mumkin bo'lishi uchun loyihalash jarayonidir. Sun'iy intellektni ham talqin qilish mumkin Sun'iy intellekt yoki sun'iy intellekt - bu kompyuter fanining bir qismi bo'lib, u mashinalarni (kompyuterlarni) odamlar kabi ishlashga qodir qiladi. Sun'iy intellektdan ongli ravishda foydalanish yoki yo'q, biz uni kundalik hayotda qo'llaganmiz. Ko'pgina ilovalar ushbu ilovalarning afzalligi sifatida sun'iy intellektni amalga oshirdi.

Bu yerda tilga olingan sun'iy intellekt texnologiyasi odamlar kabi o'ylay oladigan, qilinadigan harakatlarni o'lchay oladigan va qaror qabul qila oladigan mashinalarni nazarda tutadi. Hozirgi vaqtda sun'iy intellekt (SI) keng miqyosda ishlab chiqilmoqda,

bu texnologiya odatda odamlar tomonidan bajariladigan ishlarni taqlid qiladi va hatto o'z zimmasiga oladi. SI ta'rifiga asoslanib, u dasturlar va robotlar ko'rinishida odamlar kabi harakat qilish uchun yaratilgan. Albatta, inson mehnatini osonlashtirish uchun. Hatto turli raqamli platformalar ham uning bir qismi sifatida SI dan foydalangan. SI odamlar uchun ishlarni osonlashtirish uchun ishlatiladi. Amazon, Facebook, Microsoft va Google kabi bir qancha texnologiya kompaniyalari SI ni joriy qildi.

Adabiyotlar Tahlili:

Fitria ning tadqiqoti ko'rsatdiki, sun'iy intellektning o'quv jarayonlarini avtomatlashtirish va shaxsiylashtirish imkoniyatlarini yoritadi. Shaxsiylashtirilgan ta'lim platformalari, masalan, Khan Academy va Duolingo, talabalarga individual ehtiyojlarga moslashtirilgan kontentni taqdim etish orqali ta'limni samaraliroq qilishda yordam beradi.

Sun'iy intellekt (SI) texnologiyasining roli turli sohalarida, jumladan, ta'lim sektorida tobora ko'proq namoyon bo'lmoqda. SI texnologiyasining mavjudligi ta'lim o'quv dasturini, ayniqsa texnologiya, fan, matematika va muhandislik sohalarida o'zgartirdi. Ammo sun'iy intellekt umuman ta'lim olamining qiyofasini ham o'zgartiradi. Yaqinda e'tibor qaratilayotgan texnologiyalardan biri bu sun'iy intellekt (SI). Ushbu texnologiya turli xil ish funktsiyalarini, jumladan, ta'lim sohasida ham muhim rol o'ynaydi. SI ta'lim olamida ham qo'llanilishi mumkin. O'qituvchilar talabalar ehtiyojlarini osonroq va chuqurroq tushunishlari mumkin Talabalar ham qiyinchiliklarga duch kelmasdan o'z ehtiyojlariga qarab o'rganishlari mumkin.

Zhang ning izlanishlari ta'kidlaydiki, Virtual mentor - talabalar faoliyatini kuzatish va tahlil qilish orqali o'quv jarayonini optimallashtirish imkonini beradi. Klamma ning tabiricha, Mentorlik - bu ko'proq ma'lumotga ega bo'lgan shaxs (ustoz) kam biladigan shaxsga (menti) o'quv maqsadiga

erishishda yordam beradigan jarayondir.

Sun'iy intellekt (SI) odamlarga yaxshiroq o'rganishga va ta'lim maqsadlariga samaraliroq erishishga yordam beradi deb ishoniladi. Shunday ekan, hozirda sun'iy intellektga asoslangan ko'plab innovatsiyalar va yutuqlar o'quv jarayonini yanada amaliy va samaraliroq qilish uchun qo'llab-quvvatlash maqsadida amalga oshirilayotgani va qo'llanilishi ajablanarli emas. Shunday qilib, ta'lim sohasida sun'iy intellekt mavjud bo'lsa, bu o'qituvchilarning tashvishlarini keltirib chiqaradi, bu ta'limning mavjudligi davom etishi uchun duch kelishi kerak bo'lgan muammodir. O'qituvchilarni sun'iy intellekt bilan almashtirib bo'lmaydi degan kuchli e'tiqodlardan ba'zilar o'rganishni amalga oshirishda o'qituvchilarning SI bilan hamkorligidir. O'qituvchilar fan va texnologiyadan foydalanish ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak (Fan va texnologiya). Shunday qilib, o'qituvchilar maktab ma'muriyatini tugatish nuqtai nazaridan SIDan foydalanishlari mumkin, masalan, dars rejalarini tuzish, o'quvchilarning davomat ro'yxati, o'quvchilarning o'quv natijalari haqida hisobot berish, o'quv vositalari va o'quv resurslarini yaratish. Tadqiqotchi sun'iy intellekt (SI) tekshirishga qiziqmoqda. Shu sababli, ushbu tadqiqotning maqsadi ta'limda, ayniqsa o'qitish va o'qitish jarayonida sun'iy intellekt (SI) o'rganishdir.

Terzopoulos hamda Satratzemi tadqiqotlari ko'rsatdiki - Ovozli yordamchilar bulutli hisoblash yordamida sun'iy intellekt (SI) o'z ichiga oladi va foydalanuvchilar bilan tabiiy tilda muloqot qilishlari mumkin.

Canbek va Mutlu ta'kidlashicha, tasvirlanganlar kabi SI yordamchilari raqamli aloqada tabiiy tildan foydalangan holda inson va kompyuter aloqasini osonlashtiradi

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot kutubxona tadqiqotiga taalluqlidir. Kutubxona tadqiqotlari mavjud manbalar va ma'lumotlar tahlilining kuchini ko'proq muhokamaga olib keladigan yozuvlar

asosida talqin qilinadigan mavjud nazariyalar va tushunchalarga tayanadi (Sari). Bu yerda tadqiqot muammosiga faqat kutubxona tadqiqoti orqali javob berish mumkin va aksincha, hech kim tadqiqotini kutmasligi mumkin (Zed).

Ma'lumotlarni yig'ish usuli foydalanish hujjati. Agar tadqiqot muammosiga javob berish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlar hujjatlarda yoki kutubxona materiallarida, yig'ish faoliyatida qidirilsa, bu ma'lumotlar hujjat deb ataladi (Adi). Hujjatlar tadqiqotni qo'llab-quvvatlaydigan yozma hujjatlar, fotosuratlar, rasmlar va elektron hujjatlar bo'lishi mumkin. Ushbu tadqiqotda foydalanilgan hujjat namunasi tadqiqot bilan bog'liq milliy va xalqaro kitoblar, maqolalar jurnallaridan olingan. Ma'lumotlarni tahlil qilish usuli bir necha bosqichlardan iborat bo'lib, ular kitoblar va jurnallardan tegishli ma'lumotlarni to'playdi, so'zlar va rasmlar ko'rinishidagi ma'lumotlarni (tarkibni) tahlil qiladi, so'ngra xulosa chiqaradi.

Tahlillar va Natijalar

Sun'iy intellekt turli xil ta'lim texnologiyalari platformalarida keng qo'llaniladi:

Virtual Murabbiy - Hozirgi vaqtda turli ta'lim texnologiyalari platformalarida, ayniqsa, onlayn asoslangan platformalarda keng qo'llaniladigan sun'iy intellektning vazifasi virtual murabbiy sifatidadir. Sun'iy intellekt o'quvchilarning o'quv faoliyati va amaliy savollari bo'yicha fikr-mulohazalarini bildirishi mumkin, so'ngra o'qituvchi yoki repetitor kabi qayta o'rganilishi kerak bo'lgan materiallar bo'yicha tavsiyalar berishi mumkin. Chjan ta'kidlashicha, Virtual Mentor (VM) multimedia bilan integratsiyalangan elektron ta'lim muhiti bo'lib, u o'zaro ta'sir, shaxsiylashtirish va aql-idrokka urg'u beradi.

Masalan, Blackboard (<https://www.blackboard.com/teaching-learning/learningmanagement/mobile-learning-solutions>) Yevropa va Amerika universitetlarida keng qo'llaniladigan

ilovadir. Ushbu sun'iy intellekt vositasi professor-o'qituvchilar tomonidan talabalarga baholash jarayoni uchun savollar va topshiriqlar berish imkonini beruvchi eslatmalar, uy vazifalari, viktorinalar va testlarni nashr qilish uchun keng qo'llaniladi. Ilovalar professor-o'qituvchilar tomonidan talabalarga savollar va topshiriqlar berish imkonini beruvchi eslatmalar, uy vazifalari, viktorinalar va testlarni nashr qilish uchun keng qo'llaniladi. Ilovalardan baholash uchun ham foydalanish mumkin. Ushbu ilova talabalarning tushunmovchilik sabablarini aniqlashi va o'qituvchi tomonidan chiqarilgan va oldindan dasturlashtirilgan yechimlarni taklif qilishi mumkin.

Ovozli yordamchi - Ushbu SI texnologiyasi virtual murabbiylar bilan o'xshashliklarga ega. Shunchaki, Ovozli yordamchi o'zaro aloqa va muloqot markazi sifatida ko'proq ovoz funksiyasiga tayanadi. Ovozli yordamchilar bulutli hisoblash yordamida sun'iy intellektni o'z ichiga oladi va foydalanuvchilar bilan tabiiy tilda muloqot qilishlari mumkin. Bir nechta Edutech platformalari talabalarga kontent va materiallarni tezroq va amaliy ravishda topishga yordam berish uchun Ovozli yordamchi texnologiyasini ham qo'llagan.

Ovozli yordamchi ham turli sohalarda, jumladan, ta'limda ham eng ko'p tan olingan va qo'llaniladigan SI texnologiyalaridan biridir. Keng tarqalgan ovozli yordamchilarga misollar: Google Assistant (Google), Siri (Apple), Cortana (Microsoft) va boshqalar.

Aqlli kontent - bu dasturlashtiriladigan raqamli kitoblar va materiallar mazmunini osonroq va tezroq almashish va topish uchun ishlaydigan SI texnologiyasi. Ushbu texnologiyani qo'llashning umumiy misollari bugungi kunda maktablar, universitetlar va ommaviy kutubxonalarda turli xil raqamli kutubxonalarda mavjud. SI biz qidirayotgan kitoblarni tez va tuzilgan tarzda topib, ularni turkumlashi mumkin. Bizga hatto kitob tavsiyalari va siz izlayotgan narsaga tegishli

boshqa kontent ham beriladi. Aqlli kontent - bu raqamli darsliklardan tortib bizning ehtiyojlarimizga moslashtirilishi mumkin bo'lgan interfeyslarga bo'lgan turli o'quv materiallarining qisqacha mazmuni

Global kurslar - Ushbu SI texnologiyasi turli sohalarda, jumladan, ta'limda keng qo'llanilgan. Oddiy qilib aytganda, Global Kurslar foydalanuvchilari yoki talabalari butun dunyodan onlayn kurslarni izlashlari va olishlari mumkin. Kurs platformasi siz ilgari kiritgan kalit so'zlar bo'yicha qiziqishlaringizni tavsiya qilishi mumkin.

Turli xil qiziqarli, interaktiv va tuzilgan xususiyatlar va kontent bilan hozir sinab ko'rishingiz mumkin bo'lgan turli xil bepul va ochiq kurslar mavjud. SI texnologiyasini tatbiq etgan kurslarga misol sifatida MOOCs, Udemy, Google AI, Alison, Khan Academy, edX, Udacity, Coursera va boshqalar bo'yicha kurslar kiradi.

Shaxsiylashtirilgan ta'lim - SI texnologiyasining boshqa misollariga biroz o'xshaydi. Aslini olganda, ushbu SI texnologiyasi talabalar yoki foydalanuvchilarga shaxsiy yordamchilar kabi xizmatlarni olish imkonini beradi. Sun'iy intellekt texnologiyasi sifatini yaxshilash va o'rganish usullarini yanada amaliy va samarali bo'lishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bu, shuningdek, Edutech platformalarining turli tadqiqotlari va ilovalari bilan tasdiqlangan, bu haqiqatan ham SI texnologiyasidan foydalangandan so'ng, o'rganish sifati va samaradorligini oshirishga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shaxsiylashtirilgan ta'limni qo'llashga misollar, Khan Academy (<https://www.khanacademy.org/>), Duolingo (<https://www.duolingo.com/>), Ruangguru (<https://www.ruangguru.com/>) tomonidan amalga oshirilganlar.

Xulosa: Sun'iy intellektning mavjudligi o'quvchilarga bilim berishi mumkin, ammo xarakterni rivojlantirish mumkin emas. Bu tarbiyachining ishi. Qanday qilib ilhomlantirish, rag'batlantirish, o'quvchilarni

yaxshi talaba qilish kerak. Shunday qilib, motivatsiya, ilhom va xarakterni rivojlantirishda o'qituvchining roli SI o'rnini bosa olmaydi, chunki SIga umuman odamlar kabi his-tuyg'ular va hissiyotlar berilmaydi.

Oxir-oqibat, texnologik o'zgarishlarni ko'rib chiqsak, biz texnologiya rivojlanishiga moslasha olishimiz kerak. Agar biz moslashmasak, o'qituvchi texnologiya bilan almashtirilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abu Ghali, M. J., Abu Ayyad, A., Abu-Naser, S. S., & Abu Laban, M. An Intelligent, 2018 Y
2. Tutoring System for Teaching English Grammar.
3. Alhabbash, M. I., Mahdi, A. O., & Naser, S. S. A. An Intelligent Tutoring System for Teaching Grammar English Tenses. *European Academic Research*, 4(9), 2016 y, 1–15 p.
4. Bin, Y., & Mandal, D. English teaching practice based on artificial intelligence technology. *Journal of Intelligent & Fuzzy Systems*, 37(3), 2019 y, 3381–3391 p.
5. Canbek, N. G., & Mutlu, M. E. (2016). On the track of Artificial Intelligence: Learning with Intelligent Personal Assistants. *Journal of Human Sciences*, 13(1), 2016 y, 592–601 p.
6. Fitria, T. N. Grammarly as AI-powered English Writing Assistant: Students' Alternative for Writing English. *Metathesis: Journal of English Language, Literature, and Teaching*, 5(1), 2021 y, 65–78 p.
7. Fitria, T. N. QuillBot as an online tool: Students' alternative in paraphrasing and rewriting of English writing. *Englisia: Journal of Language, Education, and Humanities*, 9(1), 2021 y, 183–196 p.
8. Hwang, Y. S., & Vrongistinos, K. Using Blackboard and Skype for Mentoring Beginning Teachers. *American Journal of Distance Education*, 26(3), 2012 y, 172–179 p.
9. Klamma, R., Lange, P. de, Neumann, A. T., Hensen, B., Kravcik, M., Wang, X., & Kuzilek, J. Scaling Mentoring Support with Distributed Artificial Intelligence. *Intelligent Tutoring Systems*, 2020 y, 38–44 p.
10. I.Maxamadjanov. Universitet talabalari mustaqil ishlarini bajarishda sun'iy intellektdan samarali foydalanish. *Mirzo ulug'bek nomidagi o'zbekiston milliy Universiteti ilmiy jurnali*. 2024 yil № 1/6. 144-146 s.
11. I.Maxamadjanov. Texnika universiteti talabalari mustaqil ishini tashkil etish pedagogik muammo sifatida. *Texnik oliy o'quv-yurtlarida tillarni o'qitishda innovatsion va kommunikativ yondashuvlar: muammo va yechimlar mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya*. 2024-yil, 19-20-aprel, 539-545 s.

“RADIATSIYA XAVFSIZLIGI” FANINING TA’LIM TIZIMIDAGI O’RNI

ABDULLAYEVA MUXLISAXON AXRORJON QIZI
Namangan davlat universiteti doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada “Radiatsiya xavfsizligi” fanining oliy ta’lim tizimidagi o’rni, uning dolzarbligi va zamonaviy texnologiyalar, xususan, yadro energetikasining rivojlanishi bilan bog’liq holda ahamiyat kasb etishi keng yoritilgan. O’zbekiston Respublikasida yadro energetikasini rivojlantirish bo’yicha qabul qilingan strategik qarorlar, kadrlar tayyorlash dasturlari va xalqaro hamkorlik loyihalari doirasida mazkur fanning ta’lim jarayonidagi tutgan o’rni tahlil qilingan. Shuningdek, radiatsiya xavfsizligiga oid normativ-huquqiy hujjatlar, ekologik xavfsizlikni ta’minlash masalalari hamda mehnat muhofazasi yo’nalishidagi mutaxassislar tayyorlash zarurati asoslab berilgan. Maqolada radiatsiyaviy xavf, uning inson salomatligi va atrof-muhitga ta’siri, shuningdek, zamonaviy yondashuvlar orqali radiatsiyadan himoyalashning ilmiy va amaliy asoslari ochib berilgan.

Kalit so’zlar: Radiatsiya xavfsizligi, yadro energetikasi, atom elektr stansiyasi, ekologik xavfsizlik, yadro chiqindilari, mehnat muhofazasi, texnika xavfsizligi, oliy ta’lim, O’zatom agentligi, normativ-huquqiy hujjatlar.

Аннотация. В данной статье широко освещено место науки «Радиационная безопасность» в системе высшего образования, ее актуальность и значение в связи с развитием современных технологий, в частности, атомной энергетики. Роль этой науки в образовательном процессе анализировалась в рамках стратегических решений по развитию атомной энергетики в Республике Узбекистан, программ подготовки кадров и проектов международного сотрудничества. Также обоснована необходимость подготовки специалистов в области радиационной безопасности, вопросов экологической безопасности и охраны труда. В статье раскрывается радиационная опасность, ее влияние на здоровье человека и окружающую среду, а также научные и практические основы радиационной защиты на основе современных подходов.

Ключевые слова: Радиационная безопасность, атомная энергетика, АЭС, экологическая безопасность, ядерные отходы, охрана труда, техническая безопасность, высшее образование, Агентство «Узатом», нормативные правовые документы.

1. KIRISH. Mamlakatimizda oliy ta’limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo’nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma’naviy-axloqiy fazilatlarga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko’tarish, oliy ta’limni modernizatsiya qilish, ilg’or ta’lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida [1] ta’lim jarayonida oliy ma’lumotli mutaxassislar sonini oshirishga katta ahamiyat qaratilgan. Ya’ni, oliy ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish jarayonida

zamonaviy pedagogik metodlar va innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish, talabalar bilimini amaliyot bilan uyg’unlashtirish hamda global mehnat bozorining talablariga javob bera oladigan yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashga alohida urg’u berilmoqda. Shu bilan birga, oliy ta’lim muassasalarining ilmiy salohiyatini oshirish, xalqaro hamkorlikni kengaytirish va ta’lim jarayonida akademik mustaqillik tamoyillarini mustahkamlash orqali universitetlarning jahon ilm-fan maydonidagi raqobatbardoshligini oshirishga intilish asosiy maqsadlarga aylangan. Zamonaviy jamiyatda

ekologik inqirozni yengib o'tish zarurati tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Bunga faqat xo'jalik yuritish qoidalari va me'yorlarini o'zgartirish, shuningdek, ekologik xavfsizlikni ta'minlash hamda tabiatni muhofaza qilishga yo'naltirilgan xalqaro va milliy qonunchilikdagi tub islohotlar orqali erishish mumkin. Ushbu o'zgarishlarni samarali amalga oshirish uchun ta'lim tizimining barcha bosqichlarida yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash talab etiladi. Bu jarayon, ayniqsa, oliy ta'lim tizimi uchun muhim.

2. ADABIYOTLAR TAHLILI. So'nggi yillarda global miqyosda yadro energetikasi va ionlashtiruvchi nurlanish manbalaridan foydalanish miqdori ortib bormoqda. Shu sababli, radiatsiya xavfsizligini ta'minlash masalasi nafaqat ilmiy, balki iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. "O'zatom" agentligi va Fanlar akademiyasi huzuridagi ilmiy-tadqiqot muassasalari tomonidan yadro energetikasi va radiatsion xavfsizlik sohasida turli ilmiy ishlanmalar olib borilmoqda. Jumladan, "2019–2029 yillarda O'zbekiston Respublikasida Atom energetikasini rivojlantirish konsepsiyasi" asosida qator ilmiy va amaliy tadbirlar boshlangan. Oliy ta'lim muassasalarida esa radiatsiya xavfsizligi fanining o'qitilishi orqali zamonaviy mutaxassislarni tayyorlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Radiatsion xavfsizlik bo'yicha ilk fundamental tadqiqotlar 20-asr boshlarida boshlanib, ionlashtiruvchi nurlanishning biologik ta'sirini o'rganishga qaratilgan. Jumladan, J.Gofman[8] va Devid J. Brenner, Richard Doll, Dadli T. Gudxed[9] tomonidan olib borilgan epidemiologik tadqiqotlar radiatsiya va saraton kasalliklari o'rtasidagi bog'liqlikni asoslab berdi. O'zbekiston miqyosida esa, B.A. Dushanov, O.B.Yusupova, X.O.Nuraliyeva, U.A.Aminov[9] M.Y.Yunusov, E.J.Ikromovlar radiatsiyaviy xavf va sog'liq o'rtasidagi bog'liqlikni [10] chuqur o'rgangan.

3. TAHLIL VA NATIJALAR. Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi yo'nalishidagi

talabalarni tayyorlash zarurati atrof-muhit holatini monitoring qilish va xo'jalik yuritish qoidalariga rioya etilishini nazorat qilish uchun mas'ul bo'lgan maxsus davlat idoralarining tashkil etilishi bilan bog'liq ravishda yuzaga keldi. O'zbekiston Respublikasining ekologiya sohasidagi normativ-huquqiy hujjatlarida o'z aksini topgan, jumladan: Raqamli texnologiyalar asosida zamonaviy ekologik monitoring mexanizmini yaratish, ekologik madaniyatni yanada oshirish, bioxilma-xillikni asrash va chiqindilar bilan bog'liq ishlarni tartibga solish, daraxt, butalarni ekish va yashil hududlarni tashkil qilish hamda ularni muhofaza qilishning yangi tartiblarini joriy qilish orqali ekologik vaziyatni tubdan yaxshilash, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 25-yanvardagi "Respublika ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyatini samarali yo'lga qo'yishga doir birinchi navbatdagi tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-14-son Farmoni [2] ishlab chiqildi. So'nggi yillarda mamlakatimizda ekologik xavfsizlikni ta'minlash, ekologik vaziyatni yaxshilash, chiqindilarning insonlar sog'lig'iga zararli ta'sirini oldini olish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, sanitariya va ekologik holat sifatini oshirish uchun qulay sharoitlar yaratish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar izchil amalga oshirilmoqda [3].

Yadro va sanoat faoliyatining kengayishi. Yadro energetikasining rivojlanishi bilan bog'liq holda AES (atom elektr stansiyalari) sonining ortishi va ulardagi ba'zi avariylar radiatsiya fonining oshishiga sabab bo'lishi mumkin. Yadro chiqindilarini yetarlicha xavfsiz utilizatsiya qilish bilan bog'liq muammolar ayrim hududlarda radiatsiya kontaminatsiyasiga olib kelmoqda. Ayrim davlatlarning yadroviy qurollar sinovlari atmosferaga radiaktiv moddalar tarqalishiga sabab bo'lmoqda. XX-asrda sodir bo'lgan sinovlar uzoq muddatli radiatsion ifloslanishni keltirib chiqargan va hozirgacha uning ta'siri kuzatilmoqda. Radiatsion tibbiyotning keng rivojlanishi (rentgen, tomografiya, radioterapiya) ba'zi

hududlarda radiatsion ifloslanish xavfini oshirishi mumkin. Ba'zi sanoat jarayonlarida radioaktiv materiallardan foydalanish, ularning noto'g'ri saqlanishi yoki tashlab yuborilishi radiatsiya darajasining ortishiga sabab bo'lishi mumkin.

Respublikamizda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlash, geosiyosiy manfaatlarini himoya qilish va energetik xavfsizligini mustahkamlash uchun mamlakatning energetika sanoati salohiyatini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda ushbu tarmoqda, ayniqsa, atom energiyasi sanoatini tezkor va keng ko'lamda rivojlantirish ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida qaralmoqda. Shu maqsadda 2018-yil 19-iyulda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida atom energetikasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni[4]ga muvofiq, atom energetikasini rivojlantirish sohasida yagona davlat siyosatini va strategik yo'nalishlarini ishlab chiqish va amalga oshirish bo'yicha vakolatli bo'lgan davlat boshqaruvi organi-Atom energetikasini rivojlantirish bo'yicha agentlik ("O'zatom" agentligi) tashkil qilindi, uning asosiy vazifalari va faoliyati yo'nalishlari sifatida quyidagi asosiy banlari mavjud:

tadqiqot va energetika atom reaktorlari, yadro-fizika qurilmalari, yadro materiallari va radiatsiya manbalarini saqlash, radioaktiv chiqindilarni ko'mish punktlarining rivojlanishini va ularning xavfsiz ishlashini ta'minlash;

respublikadagi ob'ektlarning radiatsiyaviy va yadroviy xavfsizligi tizimini boshqa vazirlik va idoralar bilan birgalikda yadro avariylari va radiatsiyaviy avariya vaziyatlarining oldini olish bo'yicha tadbirlar rejasini ishlab chiqqan holda takomillashtirish;

yadro materiallari va texnologiyalari, radioaktiv materiallar tarqalmasligini ta'minlash, jismoniy himoya qilish hamda yadroviy va radiatsiyaviy xavfsizlikni ta'minlash tadbirlarini amalga oshirish;... [7].

O'zbekistonda ilk bor 2024-yilning avgust oyida atom elektr stansiyasi (AES) qurilishi boshlandi. Stansiya Jizzax viloyatida Rossiyaning "Rosatom" tuzilmasidagi "Atomstroyeksport" AJ tomonidan qurilmoqda. Binobarin, bu yerda faoliyat olib borishda radiatsiya xavfsizligi masalasi birinchi o'rinda. Radiatsiya xavfsizligi deganda odamlarning hozirgi va kelajak avlodlarini ionlashtiruvchi nurlanishning zararli ta'siridan himoya qilishni ta'minlashga qaratilgan ilmiy asoslangan chora-tadbirlar majmui tushuniladi. Asosiy maqsad - foydalanishda radiatsiyaviy xavfsizlikning asosiy tamoyillari va standartlarini belgilash va ularga rioya qilish orqali aholi salomatligini, shu jumladan texnogen nurlanish manbalari bilan ishlaydigan odamlar toifalarini tibbiyot, fan va iqtisodiyotning turli sohalarida radiatsiyaning zararli ta'siridan himoya qilish. 2019-yil 7-fevralda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan "2019-2029-yillarda O'zbekiston Respublikasida Atom energetikasini rivojlantirish konsepsiyasi"[5] hamda uni amalga oshirish bo'yicha "Yo'l xaritasi" tasdiqlangan. 2019-yilning oktabr oyining oxirigacha ishlab chiqilgan ushbu Konsepsiyaga muvofiq, atom energetikasini rivojlantirish bo'yicha davlat dasturi ishlab chiqilib, tasdiqlashga taqdim etilgan.

Yadro energetikasi loyihalarini amalga oshirish uchun milliy kadrlarni yetishtirish alohida ahamiyat kasb etadi. Shu munosabat bilan, "Moskva muhandislik-fizika institute" Milliy tadqiqot yadro universiteti (MTYaU MIFI) negizida "Rosatom" davlat korporatsiyasi va MTYaU MIFI kvotalari doirasida 56 nafar o'zbekistonlik talabaning o'qishi ta'minlandi. Shuningdek, mamlakat rahbariyati ushbu yo'nalishga jiddiy e'tibor qaratayotganligi bois, "O'zatom" agentligi tashkil etilganining ertasigayoq O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan Toshkent shahrida MTYaU MIFI filialini ochish haqida qaror qabul qilindi. Bugungi kunda "O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi hududida joylashgan binoda ushbu filialni

barpo etish ishlari qizg'in davom etmoqda. Binoda keng ko'lamli qurilish va montaj ishlari olib borilayotgani bilan birga, eng zamonaviy laboratoriya va o'quv jihozlari bilan ta'minlash jarayoni ham amalga oshirilmoqda.

MTYaU MIFI Toshkent filiali "Rossiya Federatsiyasining ta'lim dasturlari va standartlariga muvofiq faoliyat yuritadi". davlat granti asosida 100 nafar talaba o'qishga qabul qilindi. Ushbu yondashuv talabalar uchun ta'lim jarayoniga to'liq e'tibor qaratish imkonini yaratadi. Bundan tashqari, O'zbekiston atom energetikasi sohasi uchun yuqori malakali mutaxassislarni yetishtirish maqsadida 2018-yil 19-oktabrda "O'zatom" agentligi va "Rosatom" davlat korporatsiyasi o'rtasida kadrlar tayyorlash bo'yicha hamkorlik Memorandumi imzolandi. Shuningdek, "2019-yil 16-aprelda "O'zatom" agentligi va "Rosatom"ning Texnik akademiyasi o'rtasida ushbu memorandumni rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha kelishuv imzolandi. Hozirda ushbu hujjatlar asosida "O'zatom" agentligi, O'zbekiston Respublikasi Davlat sanoat xavfsizligi qo'mitasi va Fanlar akademiyasi mutaxassislari yadro energetikasi va yadroviy texnologiyalar sohasida qisqa va o'rta muddatli malaka oshirish kurslarida ta'lim olishmoqda. O'zbekiston atom energetikasi uchun kadrlar tayyorlash masalasida faqatgina Rossiya bilan cheklanmaydi. Bugungi kunda Belarus, Hindiston, Jahon Yadro Uyushmasi (WNA) huzuridagi Jahon Yadro Universiteti va boshqa xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik aloqalari yo'lga qo'yilgan. Ushbu davlatlar va tashkilotlar bilan mutaxassislar tayyorlash bo'yicha turli memorandumlar imzolangan bo'lib, ular yadro sohasi uchun yuqori malakali kadrlar tayyorlashga xizmat qiladi.

Bugungi kunda texnika oliy ta'lim muassasalarida "Radiatsiya xavfsizligi" fanining ta'lim tizimidagi o'rni tobora muhim hisoblanmoqda. Zamonaviy dunyoda odamlar atrof-muhitga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Bu ta'sir xilma-xil bo'lib, yer osti boyliklarining kamayishi, biologik xilma-xillikning o'zgarishi, atrof-muhitning ifloslanishi va

buning natijasida inson hayotining sifati pasayishiga olib kelmoqda. Va bu masalada radioaktiv ifloslanishlar alohida rol o'ynaydi. Yigirma birinchi asrda atom energetikasi ayniqsa faol rivojlanmoqda, shuning uchun radiatsiya odamlarga va atrof-muhitga qanday ta'sir qilishini, o'zimizni undan qanday himoya qilishimiz va kim uchun radiatsiya eng xavfli ekanligini bilish muhimdir. Bu hozirgi vaqtda odamlarni qiziqtirayotgan eng muhim savollardan biri. Bunday savollarga javob berishda oliy ta'lim muassasalarida "Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi" yo'nalishi talabalari atrof-muhit xavfsizligiga oid fanlar asosida bilimlarga ega bo'lmoqda. Zamonaviy texnologiyalarning tez sur'atlarda rivojlanishi va yadro texnologiyalarining keng qo'llanilishi bilan birga radiatsiya xavfsizligi masalasi nafaqat global, balki mintaqaviy va milliy darajada ham katta ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston o'zining energiya resurslarini yanada diversifikatsiya qilish, yadro energetikasi va boshqa texnologiyalarni rivojlantirish jarayonida, radiatsiya xavfsizligi bo'yicha yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashni ustuvor vazifalardan biri deb biladi. Shu boisdan, "Radiatsiya xavfsizligi" fani oliy ta'lim tizimida muhim o'rin tutadi, ayniqsa texnik yo'nalishdagi talabalarining kasbiy faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Radiatsiya xavfi va uning ta'sirini tushuntiriladi, yirik xalqaro tashkilotlarning tavsiyalari va O'zbekistonning tegishli normativ-huquqiy bazasi o'rgatiladi. O'zbekistonning radioaktiv chiqindilar bilan ishlash va ularni boshqarish sohasidagi qonunchilik asoslari tushuntiriladi.

4. XULOSA. Yadro energetikasining jadal rivojlanishi fonida radiatsiya xavfsizligini ta'minlash dolzarb masalaga aylanmoqda. Bu borada, texnika yo'nalishdagi oliy ta'lim muassasalarida "Radiatsiya xavfsizligi" fanining o'qitilishi yuqori malakali va ekologik mas'uliyatli kadrlar tayyorlashda muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston Respublikasida yadro texnologiyalarining joriy qilinishi bilan birga, tegishli sohalarda ishlaydigan

xizmat qiladi. Oliy ta'lim muassasalarida ushbu fanni chuqur o'rgatish orqali mamlakatning ekologik xavfsizligi, aholining salomatligi va kelajak avlodlar hayoti uchun zaruriy zamin yaratiladi.

- Kasb-hunar ta'limi №6.1, 2025

OLIIY TA'LIM TIZIMIDA INTEGRATIV YONDASHUVNING O'RNI

NAVRUZOVA SEVARA AKBAR QIZI
Navoiy davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarining o'qitish jarayonida integrativ yondashuvning o'rni, nazariy asoslari va uning afzalliklari haqida so'z yuritilgan. Maqolada integrativ yondashuvni amaliyotga qo'llash bilan bog'liq tahlil va natijalar keltirilgan. Integrativ yondashuv ta'lim tizimida keng istiqbolli imkoniyatlar olib kelishi haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: integrativ yondashuv, integratsiya, o'zaro aloqadorlik, shaxslararo aloqadorlik, integral ta'lim, fanlararo aloqadorlik, biologik ta'lim, differensiatsiya, integrativ o' quv dasturlari va texnologiyalari.

Абстракт. В данной статье описывается роль интегративного подхода в высших учебных заведениях, его теоретические основы преимущества. В статье представлены анализ и результаты, связанные с применением интегративного подхода на практике. Было сказано, что интегративный подход в системе образования откроет широкий спектр многообещающих возможностей.

Ключевые слова: интегративный подход, интеграция, взаимодействие, межличностное общение, интегральное образование, междисциплинарная коммуникация, биологическое образование, дифференциация, интегративные образовательные программы и технологии.

Abstract. This article talks about the role of the integrative approach in the teaching process of higher education institutions, its theoretical foundations and its advantages. The article presents the analysis and results related to the application of the integrative approach to practice. It is said that the integrative approach will bring a wide range of promising opportunities in the educational system.

Key words: integrative approach, integration, interaction, interpersonal communication, integral education, interdisciplinary communication, biological education, differentiation, integrative educational programs and technologies.

KIRISH

Hozirgi kunda ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar natijasida bir qancha yutuqlarga erishilmoqda. Xususan, dars jarayonida turli didaktik, kreativ, innovatsion yondashuvlardan tashqari integrativ yondashuvlarni qo'llash dars samaradorligini oshishiga xizmat qiladi. Integrativ yondashuv bu ta'lim tizimida integratsiya jarayoni ya'ni bog'liqlik, fanlararo, fan ichidagi, shaxslararo va boshqalar. Integratsiya bu o'qituvchi va o'quvchi rahbarligida olib boriladigan pedagogik jarayonda o'quvchilarning faolligi, ularning ilmiy jihatdan o'sishi hamda dars jarayonida berilgan ma'lumotlarni ta'lim oluvchining ongiga singdirishning oson usullarini ishlab chiqishdan

iborat.

Integratsiya lotincha integratio - tiklash, to'ldirish, integer – butun so'zidan olingan bo'lib, sistema yoki organizmning ayrim qismlari va funksiyalarining o'zaro bog'liqlik holatini hamda bu holatni amalga oshiradigan jarayonni ifodalaydigan tushuncha hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Integratsiyalashgan ta'lim-tarbiya, fanlararo aloqalarning ayrim jihatlarini mashhur pedagoglarning (Y. Komenskiy, D.Lokk, I.Gerbert, M. Pestalotstsi, K.Ushinskiy va boshqalar), didaktiklarning (I.D. Zverev, M.A. Danilov, V.N. Maksimova, S.P. Baranova, N.M. Katkina va boshqalar), psixolog olimlarning (E.N. Kabanova,

N. Pishkalo, Meller, N.F. Talizina, Y.A. Samarina, G.L. Vergeles), tibbiyot olimlarning (M.R.Lvov, V.G.Goretskiy, N.N.Svetlovskaya, Y.M.Kolyagin, G.N. Pristupova, L.V.Levenberg) ishlarida ko'rib chiqilgan. Boshlang'ich ta'lim dars jarayonida bir qator ishlar fanlararo aloqalarga bag'ishlangan. Bu fanlarni integratsiyalashda olimlardan T.G. Rizayeva, G.N. Akvileva, D.I. Troy tap, G.V. Baltyukova, Ny.Velenkin, N.M.Drujnina, T. S. Nazarova, L.K. Blinova, R.G.Matyushova tomonidan katta ishlar olib borilgan. Ushbu muammo o'zbek olimlaridan R. Mavlonova, Q. Abdullayeva, N.U.Bikbayeva, A. G. Grigoryans, E.I.Nikolayeva, X.K. Qayumovlarning ishlarida ko'rib chiqilgan. Boshlang'ich maktab fanlarining integratsion aloqalari kam ishlab chiqilgan bo'lib, qarama-qarshi ifodalangan. Bu aloqalarning mohiyati haqida olimlar orasida qarama-qarshiliklar ko'p. Integratsiya har doim ham uning ikkinchi tomoni bo'lgan tabaqalashtirish (differensiatsiya)ga tayangan holda rivojlanib boradi yoki

aksincha", - kabi qarashni bayon qilgan bo'lsa, G.S.Kostyukning fikricha:

"Tabaqalanish differensiatsiya – ruhiy jarayonlar va holat (xususiyat)larni

ko'payishiga olib kelsa, integratsiya – tartibga keltirish, subordinatsiya va uning natijalarini ma'lum ketma-ketlikda joylashtirishga olib keladi. [1]

Integratsiyaning antropotsentrik tabiati

Ushbu tamoyil fanlararo integratsiyaning asoschisi Jon Dyui tomonidan so'nggi va hozirgi asrlar oxirida shakllantirilgan: "Bizning ta'lim masalasida endi markazni ko'chirishdan iborat o'zgarish boshlanmoqda. tortishish kuchi. Bu o'zgarish, inqilob, xuddi Kopernik qilgan paytga o'xshaydi astrologik markaz yerdan quyoshga ko'chirildi. Bunday holda, bola ta'lim vositalari aylanadigan quyoshga aylanadi, u ular atrofida tashkil etilgan markazdir. [2]

Respublikamiz pedagog olimlarining integratsiya masalalariga ilmiy qarashlarini

ko'rib chiqaylik. U.B.Mamutovning fikricha, respublikamiz oliy ta'lim muassasalarida kasbiy-pedagogik ta'lim integratsiyasi va uzviyligini

ta'minlash kabi o'z echimini kutayotgan dolzarb muammo mavjud bo'lib, bugungi uzluksiz ta'lim talablaridan kelib chiqib, mazkur muammo yuzasidan yig'ilgan fikr-mulohazalarga ilmiy-amaliy asoslangan aniqliklar kiritish hamda kasbiy-pedagogik ta'lim tizimi uzviyligi va uzluksizligini ta'minlashni amalga oshirish fursati etib keldi. [3]

Xorijiy olimlardan J.Gilbert, F.Cochran, J.W.Gray, M.Trott, R.J.Gaylordlarning

ishlarida integrativ ta'lim texnologiyalarini qo'llashning afzalliklari va imkoniyatlari yoritib berilgan. Mazkur ilmiy izlanishlarda pedagog kadrlarni tayyorlashning turli jihatlariga, ya'ni innovatsion va pedagogik faoliyatga tayyorlash, ta'limda axborotkommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari, integrativ muhitni tashkil etish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. [fan ta'lim va amaliyot]

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Bugungi kunda jahondagi mamlakatlarning 70% ta'lim tizimida integrativ turdagi o'quv dasturlari va darsliklaridan foydalanib keladi. Har bir mamlakat ayni shu davlatning ta'lim tizimiga qo'yilgan talablardan kelib chiqqan holda integratsiyaning turli darajalarini ishlab chiqqan va joriy qilib kelmoqda.

Chunonchi, Buyuk Britaniya ta'lim tizimida asosan integrativ fanlar

joriy qilingan bo'lsa, Koreya va Shveysariyada integratsiyalashgan

fanlar yoki alohida o'quv predmetlari, Avstraliyada integratsiyalashtirilgan fanlar, Yaponiya, Shimoliy Irlandiya, Uels, Gong-Kong va

Germaniyada ham alohida fanlar, Vengriyada madaniyat yo'nalishidagi

o'quv predmetlari, inson va tabiat, integrativ fanlar, Niderlandiyada

alohida o'quv predmetlari, Irlandiyada fan va texnika kabi bloklarda

barcha o'quv fanlari mujassamlashtirilgan holda o'qitiladi. [4]

Amerika kollejlari va universitetlari assotsiatsiyasi (2007) integrativ ta'limni XXI asrdagi universitet ta'limidagi asosiy o'zgarish

sifatida ta'riflaydi.

Edith Cowan universitetida biz talabalarga o'z bilimlarini tan olishlariga yordam berish, o'zlarining oldingi tajribalaridan olgan bilimlarini olish va talabalarga ushbu tajribalar bilan bilim, ko'nikma va tajribalar o'rtasida bog'lanish imkoniyatini berish uchun Pitning "Yashirin lahzalar" faoliyati kabi integratsiyalashgan o'rganish usullaridan foydalanamiz. kurs davomida ega bo'lgan tajribalari. Kurs davomida integratsiyalashgan ta'lim metodologiyasidan foydalanishning amaliy natijasi talabalarning ishga joylashish natijalarini yaxshilashga yordam beradi. Ushbu ish kitobi har qanday maktab yoki intizom uchun uning ehtiyojlariga moslashtirilishi mumkin. [5]

Integrativ yondashuvni amalga oshirishda bo'lajak biologiya o'qituvchining metodik tayyorgarligining nazariy asoslari muhim o'rin tutadi, shu jumladan "Biologiya" o'quv fanlari o'rtasidagi mazmunli aloqalar, biologik tushunchalar o'rtasidagi munosabatlar, qonunlar, nazariyalar, faktlar va tadqiqot usullari tegishli fanlarni o'qitish usullarini birlashtirish uchun asos bo'ladi.

Integrativ darslarning an'anaviy darslardan quyidagi ustunliklari mavjud:

- integrativ darslar o'qitish motivatsiyasini oshirishga, o'quvchilarning bilim qiziqishini shakllantirishga, dunyoning yaxlit ilmiy manzarasiga va hodisani bir necha tomondan ko'rib chiqishga yordam beradi;

- nutqning rivojlanishiga, o'quvchilarning taqqoslash, umumlashtirish,

xulosa chiqarish qobiliyatini shakllantirishga hissa qo'shish; o'quv jarayonini

intensivlashtirish, ortiqcha zo'riqish, ortiqcha yuklamalarni yengillashtirish;

- integrativ darslar fanni tushunishni chuqurlashtiradi, ko'p qirrali, uyg'un va intellektual rivojlangan shaxsni shakllantirishga hissa

qo'shadi;

- integratsiya o'quvchilarning turli fanlar bo'yicha muayyan xulosalarini,

kuzatishlarini tasdiqlovchi yoki chuqurlashtiruvchi faktlar orasidagi bog'lanishlarni

topish manbai hisoblanadi;

- integratsiyalashgan darslar bilimlarni tizimlashtirishga imkon beradi;

- integrativ darslar ko'proq darajada o'quv ishlarining umumiy ilmiy va

ratsional ko'nikmalarini shakllantiradi,

- integrativ darslar ta'lim-tarbiya jarayonini intensivlashtirish metodikasini

egallashni, o'qitishda faollikka asoslangan

yondashuvni amalga oshirishni talab

etganligi sababli o'qituvchining kasbiy

mahoratining o'sishiga yordam beradi.

Integratsiyalashgan darsning asosiy qonuniyatlari quyidagi jihatlardan iborat:

butun dars muallifning g'oyasiga

bo'ysunadi, dars asosiy g'oya bilan

birlashtiriladi (darsning yadrosi);

dars yaxlit ko'rinishga ega, dars bosqichlari yaxlit qismlarni tarkibiy

qismlari;

darsning bosqichlari va tarkibiy qismlari o'zaro mantiqiy va tizimli

bog'langan;

dars uchun tanlangan didaktik materiallar rejaga mos keladi;

axborot zanjiri "berilgan" va "yangi"

sifatida tashkil yetilgan va nafaqat

tarkibiy, balki semantik bog'liqlikni ham aks

ettiradi. Strukturaning izchilligiga

ketma-ket erishiladi, ammo parallel aloqani istisno qilmaydi. (birinchi holatda,

harakatlar ketma-ketligi kuzatiladi,

ikkinchisida boshqa mantiqiy qurilgan fikrga

mos keladigan tegishli vazifalar bajariladi).

TAHLIL VA NATIJALAR

Bugungi kunda tadqiqot natijalarini sinovdan o'tkazish va amaliyotga tatbiq etish bo'yicha bir qator ishlar olib borildi. Fanlar bo'yicha talabalar bilan ma'ruza va laboratoriya mashg'ulotlari davomida "Biologiya o'qitish metodikasi" P. M. Masherov nomidagi Vitebsk davlat universiteti, Belarusiya M. Tank nomidagi davlat pedagogika universiteti; ma'ruzalar va malaka oshirish kurslari

talabalari bilan amaliy mashg'ulotlar o'tkazish Vitebsk viloyat ta'limni rivojlantirish instituti; ta'lim jarayonida va Staroselskaya o'qituvchilari uslubiy birlashmasi ishini tashkil qilishda Sovet Ittifoqi Qahramoni V.P.Kraev nomidagi Vitebsk viloyati o'rta maktabida integrativ turdagi dars mashg'ulotlari o'tkazilgan. (5 ta amalga oshirish akti mavjud) [6]

Tadqiqot materiallari o'quv jarayoniga biologiyani o'qitish metodikasi bo'yicha ma'ruzalar o'qishda, amaliy mashg'ulotlar, maxsus kurslar va pedagogik kurslarni o'tkazishda tatbiq etilgan. Ryazan pedagogika universiteti, Irkutsk pedagogika universiteti, Xabarovsk pedagogika universitetida amaliyotga tatbiq etilgan.

Olingan natijalar qirq sakkizta nashrlarda taqdim etilgan "Ko'p bosqichli pedagogik ta'lim" o'quv-uslubiy to'plamlari, "Tabiiy fanlar va ekologiya", "Tabiiy fanlar metodologiyasi", "Omsk viloyati muassasalarida asosiy o'quv dasturidan foydalanish", "Biologiya fakultetining ilmiy eslatmalari", "Ta'lim fani", "Biologiya". pedagogika oliy o'quv yurtlarida fan va ta'lim"; kabi to'plamlari nashr etilgan.

Tadqiqot natijalari Butunittifoq, Butunrossiya, mintaqaviy va mintaqaviy ilmiy-metodik konferentsiyalar, seminarlar va simpoziumlarda "D.I. Mendeleyev tavalludining 150 yilligiga bag'ishlangan ilmiy konferentsiya" da taqdim etildi. (Omsk, 1984), [7]

XULOSA

Shunday qilib, integratsiyalashgan ta'lim bo'lajak o'qituvchilar faoliyati uchun yangi shart-sharoitlarni yaratadi, bu o'zaro bog'liq

fanlar muammolariga o'zlarini singdirishga yordam beradigan ijodiy faoliyatni

rivojlantirish uchun zarur shart sanaladi.

Integral ta'lim - bu yangi bilim va tajribalarni qo'llab-quvvatlash uchun o'quvchi oldingi bilim va tajribalarni birlashtiradigan yondashuv. Bu orqali o'quvchilar o'z ko'nikmalariga tayanadi va ularni murakkabroq darajada yangi tajribalarda qo'llaydi. Integratsion ta'limning kontseptsiyasi shundan iboratki, talabalar o'z ta'limini egallab, turli fanlar o'rtasida mazmunli aloqalar o'rnatishga qodir bo'lgan va tanqidiy fikrlashni real hayot muammolariga qo'llashga qodir bo'lgan tanqidiy so'rovlarga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.M. Mirqosimova "Masofaviy ta'lim sharoitida o'quv fanlarni integratsiyalash tamoyillari" Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences VOLUME 2 | ISSUE 1 ISSN 2181-178 2021y
2. Багова Л. Л. Принципы интеграции в технологии «Диалог культур» // Концепт. – 2014. – № 08
3. Mamutov U.B. Kasbiy pedagogik ta'lim tizimi uzviyligi va uzluksizligini ta'minlash masalalari // Respublika ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari. – Toshkent, 2006. – 155-157 b.
4. Raxima Mavlvanova, Nargiz Raxmankulova " Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi innovatsiya va integratsiya Toshkent Voris nashriyoti 2013y
5. Boix Mansilla, V. (2008). Integral ta'lim: zamonaviy pedagogika uchun bosqichni belgilash.
6. Нарушевич Василий Николаевич "Система методической подготовки будущего учителя биологии и химии на предметно- интегративной основе" Диссертации Витебск, 2022
7. Орлова Людмила Николаевна "Система методической подготовки учителей биологии в педагогическом вузе" Диссертации Москва 2005

SOME ISSUES OF DEVELOPMENT OF ECONOMIC COMPETENCE IN STUDENTS

NORBUTAEV FARHOD MAKSITDINOVICH
Samarkand State Medical University

Abstract: The article discusses some issues of economic competence development in preparing students for professional activities. In order to achieve efficiency in the teaching of specialized subjects, the direct and indirect relevance of students' economic competence, their adaptation to life conditions and work activities in an information society, information evaluation, analysis, orientation to the field, organization of independent creative work, and informational competence in designing personal and professional information space. opinions about the place are stated.

Key words: competence approach, economic competence, professional competence, pedagogical modeling, model of formation of economic competence of future specialists.

Аннотация: В статье рассматриваются некоторые вопросы формирования экономической компетентности при подготовке студентов к профессиональной деятельности. Для достижения эффективности в преподавании профильных дисциплин, излагаются мнения о месте прямой и косвенной значимости экономической компетентности студентов, их адаптации к условиям жизни и трудовой деятельности в информационном обществе, информационной оценки, анализа, ориентации в сфере, организации самостоятельной творческой работы, информационной компетентности в проектировании личностного и профессионального информационного пространства.

Ключевые слова: компетентностный подход, экономическая компетентность, профессиональная компетентность, педагогическое моделирование, модель формирования экономической компетентности будущих специалистов.

INTRODUCTION.

The aggravation of economic problems in our country and the increase in demands for the training of high-level specialist personnel are increasing day by day. In connection with the changes taking place in society, problems arise in the organization of the content of economic education of high-level specialists. The main role in solving this problem should be given to a system specially created to form the corporate culture of students in a higher education institution. Economic competence makes it possible to raise the cultural level of a person, to form corporate attractiveness and economic mobility

Determining the priorities of the systematic reform of higher education in the Republic of Uzbekistan, raising the process of training

highly qualified personnel with modern knowledge and high moral and ethical qualities to a new level in terms of quality, modernization of higher education, development of social sphere and economic sectors based on advanced educational technologies on October 8, 2019, the Presidential Decree "On approval of the concept of development of the higher education system of the Republic of Uzbekistan until 2030" was adopted.

In the process of professional education of future specialists, the socio-pedagogical task is solved, and its essence is to prepare a specialist with a wide range of economic knowledge and skills, taking into account economic aspects. Emphasizing the need for future specialists to be economically competent, it is necessary to emphasize such qualities as "development",

“improvement” and “formation” in students of higher education institutions. By development, we mean the internally consistent quality and quantity changes of the individual, that is, the change of the individual over time, from simple to complex, from bottom to top. Improvement implies a long process of personal development, starting from the formation of desires and ending with full professional activity. Formation is a set of methods and means of influencing an individual, which consists in training certain relationships, orientation to values, confidence, important professional qualities. In our study, a special emphasis was placed on the formation of economic competence of vocational education specialists in the field of economics.

DISCUSSION AND RESULTS

I.A.Zimnyaya, agreeing with M.Mulder's opinion, emphasizes that competence is the competence manifested in a person, it is a component of it. The author divides the competences acquired by a person into three main groups according to the way a person lives and organizes social relations with subjects in society.

Namely: - competence of a person as a subject of vital activity: health care competence; the competence to have a value-meaningful attitude to existence; integration competence; civil competence; self-improvement competence;

- the competence that reflects the interaction of the person with others: the competence of social cooperation; communication competence;

-competency covering all types and forms of personal activity (in particular, educational and work activities): cognitive activity competence; operational competence; information-technological competence.

According to O.Yu. Svetlysheva's approach, “knowledge, skills, competence, behavioral model and social description of the person” are generally referred to by the term “competence”. Expected results can be achieved with the help of competence.

I.A.Eshmamatov believes that the difference between the concepts of "competence" and "competence" is the expression of a specific quality, quality (competence) or a set, set, unity (competence) of several competencies. Another Uzbek researcher, M.A. Innazarov, notes that competence is “the ability of a person to organize a certain activity, to have the right to organize it”, and concludes that “a combination of many competences serves to demonstrate a certain type or form of competence” Although more than half a century has passed since the concept was first used, there is no consensus on its interpretation. the ability and ability to theoretically and practically master the fundamentals of movement and professional activity, to perform them effectively in practice. The concept of “economic” has also been extensively studied by researchers. In particular, T.S. Teryukova explains the concept of “economic competence” as “theoretical knowledge and practical skills necessary for establishing an economic system”. In our opinion, the author is slightly wrong in defining the concept. After all, a person lives in a society with an economic system and is forced to act on the basis of this system. If, by the way, TS Teryukova is thinking from the point of view of the persons responsible for creating the economic system or the state, then the explanation is correct. Because the creators of any system must have theoretical knowledge and practical skills that will allow for its effective installation. But in this place, the citizens of the society are meant. Despite the fact that the concept of "economic competence" was not correctly expressed by T.S. Teryukova, the author was able to correctly define the importance of economic competences for a person. That is, the possession of economic competences creates the following opportunities: the ability to assess the economic situation and solve economic problems independently; ensuring social and economic adjustment of the person; choosing a field of economic activity; to be able to assess one's mental, organizational

and financial capabilities; rationally satisfy the most necessary daily life needs (possession of selection, exchange, purchase skills); achieving the set goal in accordance with economic interests; assessment of his economic activity; formation of behavioral rules and habits of an economic nature; mastering the

“language of economics” and choosing means of communication using it; mastering new economic skills and expanding one’s position in conditions of strong competition; determining the level of economic and financial security.

T.G. Oshirkova sheds light on the economic competence that must be manifested in a person from the point of view of his interaction with the economic system established in society, i.e. economic competences - the main socio-economic roles of a person (consumer, hired worker, entrepreneur, etc.) a set of interrelated qualities that provide a relationship with the existing economic system in society. According to the author, the acquisition of economic competences of students determines their ability to work in various areas of economic activity (including consumption, production, distribution and distribution) and readiness to make responsible decisions.

Pedagogical conditions are of particular importance in the formation of students’ economic competence, because through them the student’s comprehensive professional level, development ability, self-education and self-improvement occur and improve.

Possession of economic knowledge allows students to deeply understand that economic production is one of the main directions of society’s life, as well as economical use of available material and spiritual resources, natural resources, taking care of their increase, organizing practical actions for the development of the society’s economy, and family allows them to acquire basic skills and competences in rational management of their economy. With the help of economic knowledge, the total essence of economic theory, material wealth,

its production, exchange, distribution and consumption, and the impact on the development of society in real life are understood. Personal ability relies on economic competence in performing economic activities. And economic competence improves in the course of activity.

Economic competence - in addition to the formation of economic knowledge, skills and abilities in students, it forms thrift, initiative, entrepreneurship and entrepreneurship. Speaking about the emergence of economic competence, we assume that professional training of future competitive specialists is based not only on general and specialized subjects, but also mainly on the economic cycle. Also, it is necessary to be able to analyze the modern economic development of the society, to be able to apply his knowledge and skills in his labor activities, as well as to be able and ready to form the economic culture of the company’s workers.

Economic competence as a whole is the result of human learning of economic phenomena in the real world. In the first stage of scientific knowledge, the formation of economic ideas and the role of the largest scientific schools in its development are studied. Any school does not give a clear answer to a given question or issue, but their integration teaches thinking and analysis. Economic literacy is the study of an effective choice to meet the needs of a person in the future, considering a person as a subject of economic activity, and for this purpose, the structure of economic activity, a sense of one’s place in it, the norms of modern economic behavior, being economically cultured, educating the attitudes of saving resources.

That is why the main focus is on increasing general economic competence. Implementation of this largely depends on the actions and skills of teaching professionals. The importance of higher education institutions is determined not only by the fact that they are recognized as institutions that collect the experience of ancestors in various fields of activity and prepare a thorough ground for the further

development of society, but also by the fact that they create the necessary resources for their effective operation.

CONCLUSIONS AND SUGGESTIONS

Nowadays, the scientific and technical development is developing at such a rapid pace that the professional knowledge of specialists is depreciating to a certain extent every year and the need for their frequent updating is felt. In the conditions of the market economy, competition, techniques and technologies are rapidly changing, improving the skills of personnel and retraining them is of great importance. Perfect organization of lessons and all other types of educational activities in the continuing education system is the primary task of pedagogues. Trainings conducted at a high level remain in the minds of young people for a long time, and have a positive effect on the formation of faith and ideology. The

professional qualities of an economist include: being a thorough expert in his field, being able to teach the secrets of the profession in a simple way, educating based on his life experiences, being a personal example, and others.

We understand the economic competence of a specialist as the integrative quality of a person reflected in his economic knowledge, practical training, ability to solve professional and economic issues of different complexity levels. These qualities are determined by the importance of economic knowledge for professional activity, as well as the need for a future specialist to be able to make correct and timely decisions in various economic conditions. By clarifying the researched concepts, we understand economic competences as a sufficient set of economic knowledge and skills included in the set of requirements for a modern specialist.

References:

1. Rajdabov O'.D. The influence of economic education on economic thinking. Modern education / современное образование 2017,
2. Kurbanov Sh.E., Ilhomov B.I. Economic competence and financial issues in the management of professional educational institutions // Study guide. 2020
3. Zokirova, D. N. M., Kurbanova, F. Q., & Nishonov, M. M. O. G. L. (2022). USE of interactive methods of innovative education in theoretical electrical science lesson exercises. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(3), 371-377.
4. Nematillaevna, Z. D. (2021). Problems in providing independent learning education and ways to prevent them. Academia: an international multidisciplinary research journal, 11(1), 1431-1436.
5. Otamirzaev, O. U., & Zokirova, D. N. (2019). Problems arising when applying the "boomerang" method in the course of training and methods for their elimination. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(11), 270-274.
6. Zakirova, D. N. (2021). Integration of professional and educational disciplines into training of self-learning motivated students. Sovremennoe obrazovanie (Uzbekistan), (6), 24-28.
7. Zokirova, D. N. (2021). Goals And Objectives Of Organizing Independent Work Of Students. The American Journal of Social Science and Educational Innovations, 3(01), 179-182.

TARIX FANINI O'QITISHDA DIDAKTIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA SUN'IY INTELLEKT TEKNOLOGIYALARINING O'RNI: RAQAMLI TRANSFORMATSIYA DAVRIDA YANGI METODIK YONDASHUVLAR

SHERTAYLAKOVA GULNOZ BAZAROVNA
Mustaqil tadqiqotchi, JDPU

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli transformatsiya jarayonida sun'iy intellekt texnologiyalarining tarix fani o'qituvchilarining didaktik madaniyatini rivojlantirishdagi o'rni tahlil qilinadi. Sun'iy intellekt zamonaviy dars jarayonini tashkil etishda samaradorlik, interaktivlik va vizual ifoda vositalarini kuchaytiradi. Muallif ushbu texnologiyalarning afzalliklari, mavjud muammolar, ularning metodik yechimlari va amaliy tavsiyalarni atroflicha yoritgan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, raqamli transformatsiya, didaktik madaniyat

Annotation. This article explores the role of artificial intelligence technologies in the development of didactic culture among history teachers during the era of digital transformation. It discusses the enhancement of modern lesson structures through AI-supported tools that enable better interactivity, visualization, and methodological innovations. The paper provides a comprehensive analysis of existing challenges and offers methodological solutions and recommendations.

Keywords: artificial intelligence, digital transformation, didactic culture

Аннотация. В статье рассматривается роль технологий искусственного интеллекта в развитии дидактической культуры преподавателей истории в условиях цифровой трансформации. Отмечается, что ИИ способствует повышению эффективности, интерактивности и визуального восприятия учебного процесса. Автор анализирует преимущества, существующие проблемы и предлагает методические решения и практические рекомендации.

Ключевые слова: искусственный интеллект, цифровая трансформация, дидактическая культура

Globalashuvvara qamli texnologiyalarning keskin rivojlanishi zamonaviy ta'lim tizimida yangi yondashuvlarni talab qilmoqda. Xususan, tarix fani o'qituvchisining didaktik madaniyati ham zamonaviy texnologiyalar – jumladan, sun'iy intellekt (SI) vositalarining integratsiyasi orqali yangilanmoqda. Maqolada bu jarayonning nazariy asoslari, amaliy mexanizmlari va metodik takliflar tahlil qilinadi.

Asosiy tushunchalar: Didaktik madaniyat va sun'iy intellekt uyg'unligi

Didaktik madaniyatning mohiyati

Didaktik madaniyat — bu o'qituvchining kasbiy bilimlari, metodik ko'nikmalari, pedagogik etikasi va kommunikativ salohiyatining yig'indisidir. U o'qituvchining

dars berish uslubini, o'quvchilarga yondashuvini, ta'lim jarayonini tashkil etish qobiliyatini belgilaydi. Didaktik madaniyat quyidagi asosiy komponentlarni o'z ichiga oladi:

- Kasbiy bilimlar: Fanning mazmunini chuqur bilish, uning nazariy asoslari va amaliy jihatlarini tushunish.

- Metodik ko'nikmalar: O'quv jarayonini samarali tashkil etish, turli metodlar va texnologiyalardan foydalanish, o'quvchilarga bilim berishning eng maqbul yo'llarini topish.

- Pedagogik etika: O'quvchilar bilan muloqotda, ularning shaxsiyatiga hurmat bilan yondashish, adolatli baholash va pedagogik qoidalarga rioya qilish.

- Kommunikativ salohiyat: O'quvchilar,

hamkasblar va ota-onalar bilan samarali muloqot o'rnatish qobiliyati.

- Refleksiya va o'z-o'zini rivojlantirish: O'z faoliyatini tahlil qilish, kamchiliklarni bartaraf etish va doimiy ravishda kasbiy mahoratini oshirib borish.

Sun'iy intellektning didaktik madaniyatni qo'llab-quvvatlashdagi roli

Sun'iy intellekt (SI) bugungi kunda ta'lim sohasida inqilobiy o'zgarishlarni amalga oshiradigan yangi vosita bo'lib xizmat qilmoqda. SI didaktik madaniyatni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish uchun qator imkoniyatlarni taqdim etadi:

- Vizualizatsiya va interaktivlik: Tarixiy voqealarni sun'iy intellekt asosida rekonstruksiya qilish, 3D modellar, virtual ekskursiyalar va interaktiv xaritalar orqali o'quvchilarga tarixni jonli tasvirlash mumkin. Bu esa o'quvchilarning mavzuga bo'lgan qiziqishini oshiradi va materialni chuqurroq o'zlashtirishga yordam beradi.

- Shaxsiylashtirilgan ta'lim: SI algoritmlari har bir o'quvchining o'zlashtirish darajasi, qiziqishlari va o'rganish uslubini tahlil qilib, unga moslashtirilgan o'quv materiallari va topshiriqlarni taklif etishi mumkin. Bu esa o'qituvchiga har bir o'quvchining individual ehtiyojlarini qondirishda yordam beradi.

- Avtomatlashtirilgan baholash: SI asosida ishlaydigan tizimlar testlarni, yozma ishlarni avtomatik baholash, xatolarni aniqlash va o'quvchilarga tezkor fikr-mulohazalar berish imkonini beradi. Bu esa o'qituvchining vaqtini tejab, unga murakkabroq pedagogik vazifalarga e'tibor qaratishga imkon beradi.

- Tadqiqot va tahlil faoliyatini kuchaytirish: SI vositalari o'quvchilarga tarixiy manbalarni tahlil qilish, ma'lumotlarni saralash va xulosalar chiqarishda yordam beradi. Masalan, katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish va ma'lumotlar orasidagi bog'liqliklarni aniqlashda SI samarali vosita bo'la oladi.

Sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanish bosqichlari va ilmiy asoslari

Sun'iy intellektning rivojlanish tarixi

Sun'iy intellekt tushunchasi ilk bor 1956-yilda AQShda o'tkazilgan Dartmouth konferensiyasida John McCarthy tomonidan kiritilgan. Dastlabki yillarda SI rivojlanishida ba'zi muvaffaqiyatlarga erishilgan bo'lsa-da, keyinchalik moliyalashtirishdagi qiyinchiliklar va texnologik cheklovlar tufayli "SI qishi" davri boshlandi. Biroq, XXI asrga kelib, hisoblash quvvatlarining oshishi, katta hajmdagi ma'lumotlarning mavjudligi va algoritmik yondashuvlarning takomillashuvi (xususan, mashinani o'rganish va chuqur o'rganish) tufayli SI qayta jadal rivojlana boshladi.

Ta'lim sohasida SIga ilmiy yondashuvlar

Ta'lim sohasida SI texnologiyalarining kognitiv va emotsional salohiyatiga e'tibor qaratgan ko'plab olimlar bor. Jumladan:

- Seymour Papert: "Mindstorms: Children, Computers, and Powerful Ideas" (1980) asarida kompyuterlarning bolalar ta'limida qanday rol o'ynashi mumkinligini tushuntirgan. U o'quvchilarga o'z-o'zini o'rganish va ijodiy fikrlashni rivojlantirishda texnologiyaning ahamiyatini ta'kidlagan.

- Howard Gardner: "Multiple Intelligences: New Horizons" (2006) kitobida inson intellektining turli shakllarini (masalan, lingvistik, matematik-mantiqiy, fazoviy, musiqiy, interpersonal, intrapersonal) ta'kidlagan. SI esa har bir intellekt turiga mos keluvchi o'quv muhitini yaratishda yordam berishi mumkin.

- Daniel Goleman: "Emotional Intelligence" (1995) asarida emotsional intellektning shaxsiy va professional muvaffaqiyatlardagi muhimligini ko'rsatgan. SI esa o'quvchilarning emotsional holatini tahlil qilish va ularga moslashgan tarzda ta'lim berish imkoniyatlarini yaratadi.

O'zbekistonda ham SI va ta'lim integratsiyasi bo'yicha qator tadqiqotlar olib borilmoqda. R.B. Yarmatov, E.G'. G'oziyev, M.A. Axmedova, Z.K. Rahimova kabi olimlar o'z ishlarida raqamli ta'lim, innovatsion pedagogik yondashuvlar va zamonaviy texnologiyalardan ta'lim jarayonida foydalanish

masalalarini ko'rib chiqishgan. Bu tadqiqotlar O'zbekistonda SIga asoslangan ta'lim tizimini rivojlantirish uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi.

Muammolar: Bo'lajak o'qituvchilarning SI vositalariga tayyor emasligi

Sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'limga joriy etilishi katta imkoniyatlar yaratishiga qaramay, bu jarayonda qator muammolar ham mavjud. Xususan, bo'lajak tarix o'qituvchilarining SI vositalarini o'zlashtirishda quyidagi to'siqlar sezilmoqda:

Texnik resurslarning yetishmasligi

- **Moddiy-texnik baza:** Ko'plab ta'lim muassasalarida, ayniqsa, viloyat va tumanlardagi maktablarda zamonaviy kompyuterlar, yuqori tezlikdagi internet va boshqa zarur jihozlar yetarli emas. Bu esa SI asosidagi platforma va dasturlardan foydalanish imkoniyatini cheklaydi.

- **Dasturiy ta'minotga kirish imkoniyati:** Ba'zi ilg'or SI dasturlari pullik bo'lib, ulardan bepul foydalanish imkoniyati cheklangan. Bu esa o'qituvchilarga yangi vositalarni amalda sinab ko'rishga to'sqinlik qiladi.

Zamonaviy metodik kurslarning cheklanganligi

- **O'quv dasturlarining eskirganligi:** Pedagogik oliy ta'lim muassasalarining (OTM) o'quv dasturlari SI texnologiyalarining jadal rivojlanishigamosravishdatezyangilanmayapti. Natijada, bo'lajak o'qituvchilar zamonaviy SI vositalari bilan tanishish imkoniyatiga ega bo'lmayapti.

- **Malaka oshirish tizimining samaradorligi:** Mavjud malaka oshirish kurslari SI vositalaridan foydalanishga yetarli e'tibor bermayapti yoki ularning mazmuni zamonaviy talablarga javob bermayapti.

O'quv dasturlarining yangilanmaganligi

- **Integratsiyaning yo'qligi:** Tarix fani dasturlariga SI texnologiyalarini joriy etish bo'yicha aniq mexanizmlar va metodologiyalar ishlab chiqilmagan. Natijada, o'qituvchilar qanday qilib SI vositalarini dars jarayoniga samarali integratsiya qilishni bilmayapti.

- **Amaliyotga yo'naltirilganlikning yetishmasligi:** Nazariy bilimlarni berilayotgan bo'lsa-da, bo'lajak o'qituvchilarga SI vositalaridan amaliy foydalanish bo'yicha ko'nikmalar yetarli darajada shakllantirilmayapti.

Motivatsiya yetishmovchiligi

- **Qarshilik va ishonchsizlik:** Ba'zi o'qituvchilar, ayniqsa, yoshi kattaroqlar, yangi texnologiyalarni o'zlashtirishga qarshilik ko'rsatishi yoki ularning samaradorligiga ishonmasligi mumkin. Bu esa innovatsiyalarni joriy etishga to'sqinlik qiladi.

- **Axborot yetishmovchiligi:** SI ning afzalliklari va uning ta'lim jarayoniga ijobiy ta'siri haqida yetarli darajada ma'lumot berilmasligi motivatsiya pasayishiga olib keladi.

- **Yuqori yuklama:** O'qituvchilarning kundalik ish yuki yuqori bo'lganligi sababli, ular yangi texnologiyalarni o'rganishga va ularni dars jarayoniga tatbiq etishga yetarli vaqt topa olmayapti.

Bu muammolar tarix darslarining an'anaviy qolipda qolishiga, o'quvchilarning mavzuga bo'lgan qiziqishining pasayishiga va ta'lim sifatining tushishiga olib kelmoqda. Shuning uchun bu muammolarni bartaraf etish uchun kompleks yondashuvlar zarur.

Metodik yechimlar va takliflar

Tarix o'qituvchilarining didaktik madaniyatini rivojlantirish va ularning SI vositalaridan foydalanish qobiliyatini oshirish uchun bir qator metodik yechimlar va takliflarni joriy etish zarur. Bu yechimlar pedagogik ta'lim tizimini tubdan isloh qilish va amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan bo'lishi lozim.

Pedagogik OTMlarda "Sun'iy intellektni ta'limda qo'llash" fani bo'yicha maxsus kurslar joriy etish

- **Majburiy fan sifatida kiritish:** Barcha pedagogik OTMlar o'quv dasturlariga "Sun'iy intellekt asoslari va uni ta'limda qo'llash" yoki shunga o'xshash nomdagi fanni majburiy ravishda kiritishi kerak. Bu kurs nafaqat

nazariy bilimlarni, balki SI vositalaridan amaliy foydalanish ko'nikmalarini ham o'z ichiga olishi lozim.

- Modul tizimi: Kursni modullar shaklida tashkil etish, masalan, "SI asoslari va turlari", "SI asosida ma'lumotlarni tahlil qilish", "Generativ SI vositalari (ChatGPT, Bard)", "Virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalari", "SI asosida o'quv materiallari yaratish" kabi modullarni o'z ichiga olishi mumkin.

- Amaliy mashg'ulotlarga urg'u berish: Kurs davomida nazariy bilimlarni berish bilan birga, SI vositalaridan foydalangan holda amaliy mashg'ulotlarga ko'proq e'tibor qaratish kerak. Talabalar turli SI platformalari bilan ishlash, o'quv materiallarini yaratish, testlar tuzish va natijalarni tahlil qilishni amaliyotda o'rganishlari lozim.

Tarix darslarida interaktiv sun'iy intellekt platformalaridan foydalanish

- ChatGPT, Bard kabi generativ SI: O'quvchilarga tarixiy voqealarni tahlil qilishda, savollarga javob topishda, insholar yozishda, turli nuqtai nazarlarni o'rganishda yordam berish uchun ChatGPT yoki Bard kabi generativ SI lardan foydalanishni o'rgatish. Bu platformalar tarixiy matnlarni tahlil qilish, xronologik ma'lumotlarni tartiblash va murakkab g'oyalarni tushuntirishda samarali bo'lishi mumkin.

- Khan Academy: Tarix fanini o'rganishda Khan Academy kabi platformalarning resurslaridan foydalanish. Bu platforma interaktiv videolar, mashqlar va testlar orqali o'quvchilarga tarixni chuqurroq o'rganishga yordam beradi. SI esa o'quvchining o'zlashtirishini kuzatib borib, unga moslashtirilgan o'quv rejasini tuzishi mumkin.

- VR-tarix va AR-tarix (Virtual va kengaytirilgan reallik): Virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) texnologiyalari orqali tarixiy joylarga "sayohat qilish", tarixiy voqealarni jonli kuzatish va qadimiy ob'ektlarni uch o'lchamli shaklda o'rganish imkoniyatlarini yaratish. Bu esa o'quvchilarning tarixga bo'lgan qiziqishini sezilarli darajada oshiradi va

materialni eslab qolishga yordam beradi.

- Simulyatsiya dasturlari: Tarixiy jarayonlarni modellashtiruvchi simulyatsiya dasturlari yordamida o'quvchilar turli ssenariylarni o'ynashlari, qarorlar qabul qilishlari va ularning oqibatlarini ko'rishlari mumkin. Masalan, qadimiy sivilizatsiyalarni qurish, urushlarni boshqarish yoki ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni simulyatsiya qilish.

Amaliy mashg'ulotlar orqali o'qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish

- Interfaol seminarlar va treninglar: O'qituvchilar uchun SI vositalaridan foydalanish bo'yicha muntazam interfaol seminarlar va treninglar tashkil etish. Bu seminarlarda amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga e'tibor qaratish lozim.

- Loyihaviy yondashuv: O'qituvchilarni SI asosidagi loyihalarni amalga oshirishga jalb qilish. Masalan, SI yordamida tarixiy ma'lumotlar bazasini yaratish, interaktiv darsliklar tayyorlash yoki virtual muzey eksponatlarini modellashtirish.

- Hamkorlik va tajriba almashish: O'qituvchilar o'rtasida tajriba almashish uchun platformalar yaratish. Bu esa ilg'or o'qituvchilarning tajribasini keng yoyishga va boshqalarning o'rganishiga yordam beradi.

- Onlayn resurslar va o'quv qo'llanmalar: SI vositalaridan foydalanish bo'yicha sifatli onlayn resurslar, video darsliklar va amaliy qo'llanmalar yaratish va ularni o'qituvchilarga keng tarqatish.

Bu metodik yechimlarni kompleks tarzda joriy etish orqali bo'lajak tarix o'qituvchilarining didaktik madaniyatini SI texnologiyalari bilan uyg'unlashtirish mumkin. Bu esa o'z navbatida ta'lim sifatini oshirishga va o'quvchilarni XXI asr talablariga javob beradigan mutaxassislar etib tayyorlashga xizmat qiladi.

Tarix fani o'qituvchilarining didaktik madaniyatini sun'iy intellekt texnologiyalari yordamida yanada rivojlantirish uchun quyidagi tavsiyalarni amalga oshirish muhimdir:

Tarix o'qituvchilarining malakasini

oshirishda SI bo'yicha qisqa muddatli onlayn kurslar tashkil qilish

- Maqsadli kurslar: Tarix o'qituvchilari uchun maxsus, qisqa muddatli va amaliyotga yo'naltirilgan onlayn kurslar ishlab chiqish. Bu kurslar SI asosidagi vositalardan (masalan, ChatGPT, Bard, virtual reallik platformalari, interaktiv xaritalar generatorlari) foydalanish ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan bo'lishi kerak.

- "Blended learning" yondashuvi: Onlayn kurslarni offline (yuzma-yuz) mashg'ulotlar bilan uyg'unlashtirish ("blended learning"). Bu yondashuv nazariy bilimlarni mustahkamlash va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.

- Sertifikatlash tizimi: Kurslarni muvaffaqiyatli tugatgan o'qituvchilarga xalqaro va milliy darajadagi sertifikatlarni berish. Bu ularning motivatsiyasini oshiradi va professional rivojlanishiga turtki beradi.

- Mentorlik dasturlari: Tajribali SI mutaxassisleri va ilg'or o'qituvchilarni mentor sifatida jalb qilish orqali yangi boshlagan o'qituvchilarga individual yordam ko'rsatish.

Metodik qo'llanmalar va dars ishlanmalarini raqamli shaklda yaratish va ulardan samarali foydalanishni o'rgatish

- Elektron metodik qo'llanmalar: SI vositalaridan foydalangan holda dars o'tish metodikasi bo'yicha elektron qo'llanmalar ishlab chiqish. Bu qo'llanmalar interaktiv bo'lishi va video darsliklar, amaliy misollar va namunaviy dars ishlanmalarini o'z ichiga olishi mumkin.

- Raqamli dars ishlanmalari banki: O'qituvchilarning SI asosida yaratgan eng yaxshi dars ishlanmalarini jamlaydigan raqamli platforma yoki baza yaratish. Bu o'qituvchilarga o'z tajribalari bilan bo'lishish va boshqalardan o'rganish imkonini beradi.

- SI yordamida dars ishlanmalari yaratish: O'qituvchilarga SI vositalari (masalan, "prompt" yordamida dars rejasini yaratish, interaktiv mashqlar tuzish, vizual materiallar tayyorlash) yordamida dars ishlanmalarini qanday tez va

samarali yaratishni o'rgatish.

Tarix fanini multimedia va sun'iy intellekt orqali o'qitishning innovatsion modellari bo'yicha tajriba loyihalarini amalga oshirish

- Pilot loyihalar: Tanlangan maktablar va OTMlarda SI asosida tarix o'qitish bo'yicha pilot loyihalarini amalga oshirish. Bu loyihalar davomida turli SI vositalari va metodik yondashuvlarning samaradorligini sinab ko'rish.

- Tadqiqotlar va monitoring: Loyihalar natijalarini muntazam ravishda tahlil qilish va ularning ta'lim jarayoniga ta'sirini o'rganish. Bu tadqiqotlar asosida kelgusi yillarda SI texnologiyalarini ta'limga joriy etish strategiyasini shakllantirish.

- Innovatsion laboratoriyalar: Ta'lim muassasalarida "SI ta'limda" laboratoriyalari tashkil etish. Bu laboratoriyalarda o'qituvchilar va talabalar SI texnologiyalarini o'rganishlari, yangi loyihalarni ishlab chiqishlari va tajriba almashishlari mumkin.

- Xalqaro hamkorlik: SI va ta'lim sohasida yetakchi xorijiy universitetlar va tadqiqot markazlari bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish. Bu ilg'or xalqaro tajribalarni O'zbekiston ta'lim tizimiga joriy etishga yordam beradi.

Bu tavsialarni bosqichma-bosqich amalga oshirish orqali tarix ta'limida sun'iy intellekt texnologiyalaridan samarali foydalanish mumkin bo'ladi. Bu esa o'qituvchining didaktik madaniyatini yangi bosqichga olib chiqib, ta'lim sifatini sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib qilib aytganda, tarix ta'limida sun'iy intellektdan samarali foydalanish o'qituvchining didaktik madaniyatini yuqori bosqichga olib chiqadi. Bu nafaqat darslarning sifatini oshiradi, balki o'qituvchilarning tarixiy tafakkurini shakllantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Bugungi raqamli transformatsiya sharoitida pedagogik innovatsiyalarni joriy etish – zamon talabi.

SI texnologiyalari tarixiy voqealarni vizualizatsiya qilish, interaktivlikni oshirish va shaxsiylashtirilgan ta'lim imkoniyatlarini

yaratish orqali o'quv jarayonini tubdan o'zgartirishi mumkin. Biroq, bu imkoniyatlardan to'liq foydalanish uchun o'qituvchilarning SI vositalariga tayyorligi, ularning malakasi va texnik ta'minotni yaxshilash zarur.

Ushbu maqolada keltirilgan metodik yechimlar va tavsiyalar, jumladan, pedagogik OTMlarda maxsus kurslar joriy etish, interaktiv SI platformalaridan foydalanish, moslashtirilgan baholash tizimlarini qo'llash va malaqa oshirish kurslarini tashkil qilish, o'qituvchilarning raqamli savodxonligini

oshirish va ularning kasbiy mahoratini zamon talablariga moslashtirishga yordam beradi.

Natijada, tarix darslari yanada qiziqarli, samarali va mazmunli bo'lib, o'quvchilar nafaqat faktlarni yod olishadi, balki tarixiy jarayonlarni chuqur tahlil qilish, tanqidiy fikrlash va o'z xulosalarini shakllantirish ko'nikmalarini ham egallaydilar. Raqamli asrning talablariga javob beradigan, innovatsion yondashuvlarga ega bo'lgan tarix o'qituvchilari bugungi ta'lim tizimining asosiy harakatlantiruvchi kuchidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Axmedova M.A. O'qituvchi kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda innovatsion yondashuvlar. – Samarqand, 2021.
2. Gardner H. Multiple Intelligences: New Horizons. – Basic Books, 2006.
3. Goleman D. Emotional Intelligence. – New York, 1995.
4. G'oziyev E.G'. Ijtimoiy psixologiya. – Toshkent, 2012.
5. Papert S. Mindstorms: Children, Computers, and Powerful Ideas. – USA, 1980.
6. Rahimova Z.K. Ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish. – Toshkent, 2020.
7. Yarmatov R.B. Raqamli ta'limda pedagogik yondashuvlar. – Jizzax, 2024.

KO'ZI OJIZ O'QUVCHILARNING KOMMUNIKATIV QOBILIYATLARINI INTERFAOL GURUH MASHG'ULOTLARI ORQALI TAKOMILLASHTIRISH

RUXIDDINOV XAYRULLO XAYRIDDIN O'G'LI
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqola inklyuziv ta'lim sharoitida ko'zi ojiz o'quvchilarning kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishda interfaol guruh faoliyatining rolini o'rganadi. Ijtimoiy-madaniy va konstruktivistik ta'lim nazariyalariga tayanib, tadqiqot mazmunli muloqotni shakllantirish uchun tengdoshlar hamkorligi, og'zaki fikr almashish va vazifaga asoslangan o'zaro ta'sirni asosiy usullar sifatida ko'rsatadi. Rol o'yinlari, yo'naltirilgan munozaralar va axborot bo'shlig'i vazifalari kabi interfaol guruh strategiyalari ko'zi ojiz o'quvchilarda ishonchni oshirish, til ravonligini ta'minlash va ijtimoiy integratsiyani kuchaytirish uchun moslashtirilib qo'llaniladi. Maqolada, shuningdek, qulay guruhli o'quv muhitini yaratishda taktil va audio vositalarning ahamiyati alohida ta'kidlanadi. Dastlabki sinovlar natijalari shuni ko'rsatadiki, bunday inklyuziv amaliyotlar ko'zi ojiz o'quvchilarning kommunikativ ko'nikmalari va shaxslararo munosabatlarini rivojlantirishga sezilarli darajada yordam beradi.

Kalit so'zlar: ko'zi ojiz o'quvchilar, kommunikativ qobiliyat, inklyuziv ta'lim, guruh faoliyati, tengdoshlar o'zaro munosabati, og'zaki muloqot, qulaylik.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль интерактивных групповых занятий в повышении коммуникативной компетенции незрячих учащихся в условиях инклюзивного образования. Опираясь на социокультурные и конструктивистские теории обучения, исследование подчеркивает важность сотрудничества со сверстниками, вербального обмена и взаимодействия на основе заданий как ключевых методов для обеспечения содержательной коммуникации. Интерактивные групповые стратегии, такие как ролевые игры, управляемые дискуссии и задания с информационными пробелами, адаптированы для учащихся с нарушениями зрения с целью развития уверенности в себе, беглости речи и социальной интеграции. В работе также подчеркивается важность тактильных и аудиальных средств в создании доступной групповой учебной среды. Результаты пилотного внедрения показывают, что такие инклюзивные практики значительно способствуют развитию коммуникативных навыков и межличностных способностей у незрячих учащихся.

Ключевые слова: незрячие учащиеся, коммуникативная компетенция, инклюзивное образование, групповые занятия, взаимодействие со сверстниками, вербальное общение, доступность.

Kirish. Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish til ta'limining asosiy maqsadi hisoblanadi. Bu o'quvchilarga turli ijtimoiy vaziyatlarda samarali va o'rinli muloqot qilish imkonini beradi. Biroq, ko'zi ojiz talabalar uchun an'anaviy muloqot ta'limi ko'pincha yetarlicha moslashtirilmagan bo'lib, ularning inklyuziv va interaktiv ta'lim imkoniyatlaridan foydalanishini cheklaydi [1]. Ko'rish qobiliyatining yo'qligi o'quvchilarning aqliy yoki lingvistik salohiyatini pasaytirmaydi,

ammo bu sezgi tafovutlarini hisobga olgan holda muqobil yondashuvlardan foydalanishni talab etadi.

Interaktiv guruh mashg'ulotlari ko'zi ojiz o'quvchilarga ko'plab imkoniyatlar taqdim etadi. Bular orasida haqiqiy muloqotga kirishish, navbat bilan so'zlashishni mashq qilish, maqsadlarni aniqlashtirish va tengdoshlaridan tezkor fikr-mulohaza olish kabi imkoniyatlar mavjud [7]. Ushbu strategiyalar Vigotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasiga asoslanadi, bu

nazariya kognitiv rivojlanishda ijtimoiy o'zaro ta'sirning ahamiyatini ta'kidlaydi. Ko'zi ojiz o'quvchilarni rolli o'yinlar, munozaralar va muammolarni hal qilish kabi tizimli guruh faoliyatlariga jalb qilish orqali o'qituvchilar nafaqat til ko'nikmalarini, balki ijtimoiy faollik va o'ziga ishonchni ham rivojlantirishi mumkin.

Bundan tashqari, taktil, eshitish va yordamchi texnologiyalardan foydalanish guruh topshiriqlarining qulayligini oshiradi, bu esa ko'zi ojiz talabalarga teng va mazmunli ishtirok etish imkonini beradi [6].

Adabiyotlar tahlili. Olimlar ta'kidlashlaricha, kommunikativ kompetensiya mazmunli muloqot jarayonida rivojlanadi [8, 4]. Ko'zi ojiz o'quvchilar borasida Bruce hamda Mason & McCall qulay va interaktiv faoliyatlar til rivojlanishi va ijtimoiy integratsiyani oshirishini ta'kidlaydilar [2, 6]. Luckner & Carter inklyuziv ta'limda hamkorlikning ahamiyatini ko'rsatib o'tsa, Corn & Koenig ko'rish qobiliyati cheklangan o'quvchilarda samarali muloqot ko'nikmalarini shakllantirish uchun taktil va eshitish moslashuvlari muhim ekanligini alohida ta'kidlaydilar [5, 3].

Tadqiqot usullari. Ushbu tadqiqotda inklyuziv maktab sharoitida 10-14 yoshli 12 nafar ko'zi ojiz o'quvchi ishtirok etgan sifatli harakat tadqiqoti amalga oshirildi. Ma'lumotlar sinf kuzatuvlari, guruh faoliyatlarining audio yozuvlari hamda o'quvchilar va o'qituvchilar bilan o'tkazilgan yarim tuzilmali suhbatlar orqali to'plandi. Interfaol mashg'ulotlarga taktil vositalar va og'zaki ko'rsatmalar yordamida moslashtirilgan rolli o'yinlar, axborot bo'shlig'i vazifalari va hamkorlikda hikoya yaratish kiritildi. Tematik tahlil o'quvchilarning muloqot xatti-harakatlaridagi qonuniyatlarni, o'zaro ta'sir strategiyalarini va umuman olganda, og'zaki ifoda hamda tengdoshlar bilan hamkorlikdagi takomillashuvlarni aniqlash uchun qo'llanildi.

Tahlil va natijalar. Sinf yozuvlari va suhbatlarning mavzuli tahlili ko'zi ojiz o'quvchilarning moslashtirilgan interfaol guruh

mashg'ulotlarida ishtirok etganidan so'ng muloqot qobiliyatlarining sezilarli darajada yaxshilanganini ko'rsatdi. Uch asosiy yo'nalish aniqlandi: og'zaki nutq ravonligi, tengdoshlar o'rtasidagi hamkorlikning kuchayishi va ijtimoiy munosabatlarda o'ziga ishonchning ortishi.

Birinchidan, o'quvchilar dialoglarda, ayniqsa rolli o'yinlar va hikoya qilish vazifalarida ko'proq so'z boyligini va aniqroq gap tuzilishlarini namoyish etdilar. Ular suhbatlarni faol boshlab, qo'shimcha savollar berib, navbatma-navbat gaplashish vaziyatlarida to'g'riroq javob bera boshladilar.

Ikkinchidan, hamkorlikdagi vazifalar o'zaro qo'llab-quvvatlash hissinu uyg'otdi. O'quvchilar guruh a'zolarining ovozli ishoralariga e'tibor qaratishni, og'zaki fikr-mulohaza va tushuntirish usullaridan samaraliroq foydalanishni boshladilar. Sezgi vositalaridan foydalanish (masalan, Brayl yozuvidagi kartochkalar, turli to'qimali belgilar) guruh sharoitlarida ishtirokni yanada osonlashtirdi.

Umuman olganda, natijalar shuni tasdiqlaydiki, yaxshi tashkil etilgan, inkluziv guruh faoliyati ko'zi ojiz o'quvchilarda muloqot qobiliyatini sezilarli darajada rivojlantiradi.

Jadvalda ko'zi ojiz o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasidagi kuzatilgan yaxshilanishlarning tizimli xulosasi berilgan bo'lib, unda sifatli mavzular aniq xulq-atvor ko'rsatkichlari bilan uyg'unlashtirilgan. U qulay vositalar yordamida o'tkazilgan interaktiv guruh faoliyatlarining inklyuziv ta'lim sharoitida til, ijtimoiy va hissiy rivojlanishni qanday rag'batlantirganini ko'rsatadi.

Tahlil natijalariga ko'ra, interaktiv va qulay guruh faoliyatlarini qo'llash ko'zi ojiz o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini sezilarli darajada oshirishi aniqlandi. Tizimli hamkorlik, moslashtirilgan o'quv materiallari va tengdoshlarning qo'llab-quvvatlashi orqali o'quvchilarning nutq ravonligi, o'ziga ishonchi va faolligi yaxshilandi.

Ko'zi o'z o'quvchilarning muloqot qobiliyatini interfaol guruh faoliyati orqali takomillashtirish bo'vicha asosiy xulosalar.

Mavzu	Ko'rsatkichlar	Ma'lumotlardan namunalari
<i>Nutq ravonligi</i>	Kengaytirilgan lug'at boyligi, murakkab gap tuzilishi va izchil nutq	"Menimcha, buni shunday yo'l bilan amalga oshirishimiz kerak, chunki..."; to'liqroq va vaziyatga mos javoblar
<i>Tengdosh hamkorligi</i>	Navbat bilan so'z olish, tushuntirishni so'rash, guruh uyushqoqligi	"Iltimos, buni yana bir marta takrorlaysizmi?"; "Ha, va men sizning fikringizga qo'shilaman"
<i>Orttirilgan ishonch</i>	Nutqni boshlashga tayyorgarlik, ikkilanishlarning kamayishi va keng qamrovli mavzularda faol ishtirok etish	Ko'proq talabalarning ixtiyoriy ravishda javob berishi; suhbat chog'ida hazil-mutoyiba va shaxsiy fikrlardan foydalanishi
<i>Taktil-eshitish yordamchi vositalaridan foydalanish</i>	Brayl kartochkalari, turli teksturali eslatmalar va ovoqli ko'rsatmalardan samarali foydalanish	O'quvchilar vazifalarni bajarish davomida Brayl kartalaridan to'g'ri foydalanishlari; guruh audio ko'rsatmalariga amal qilishlari

munosabatlardagi ishonchini kuchaytiradi. Pedagoglarga ko‘zi ojiz o‘quvchilarning mazmunli muloqotga faol kirishishlari va to‘liq lingvistik salohiyatlarini ro‘yobga chiqarishlari uchun tizimli, qulay guruh topshiriqlarini amalga oshirish tavsiya etiladi.

1. Blackstone S.W., Pressman, H. Patient-provider communication: Roles for speech-language pathologists and other health care professionals. – USA, Augmentative Communication, Inc., 2016. – pp. 7–21.
2. Bruce S.M. Deafblindness and emerging communication. – USA, Journal of Visual Impairment & Blindness, 2005. – Vol. 99(10). – pp. 572–585.
3. Corn A.L. & Koenig A.J. Foundations of Low Vision: Clinical and Functional Perspectives. – USA, AFB Press, 2002. – pp. 189–210.
4. Halliday M.A.K. Language as Social Semiotic. – London, Edward Arnold, 1978. – 112 p.
5. Luckner J.L. & Carter K. Essential components for effective collaborative practices. – USA, American Annals of the Deaf, 2001. – Vol. 146(3). – pp. 299–307.
6. Mason H. & McCall S. Visual Impairment: Access to Education for Children and Young People. – UK, Routledge, 2003. – 184 p.
7. Sherrill C. Adapted Physical Activity, Recreation and Sport. – USA, McGraw-Hill, 2004. – pp. 122–135.
8. Vygotsky L.S. Mind in Society. – USA, Harvard University Press, 1978. – pp. 79–91.

BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QUVCHILARINI AXLOQIY, ETIK VA ESTETIK JIHATDAN RIVOJLANTIRISH

MUBDI'MA G'ULOMJONOVA – FARDU TALABASI

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning axloqiy, etik va estetik jihatdan shakllanishi masalasi yoritiladi. Unda o'quvchilarning shaxsiy kamolotida axloqiy qadriyatlarning, odob-axloq me'yorlarining, go'zallikni anglash va qadrlash tuyg'ularining o'rni, ularni maktabda o'qitish jarayonida bosqichma-bosqich rivojlantirish zarurligi asoslab beriladi. Shuningdek, o'quvchilarning axloqiy dunyoqarashi, go'zallikka munosabati, xulq-atvorini shakllantirishda o'qituvchining roli, dars va darsdan tashqari tadbirlarning tarbiyaviy ahamiyati yoritiladi. Maqolada zamonaviy yondashuvlar, milliy-ma'naviy qadriyatlar va interfaol metodlar asosida axloqiy-estetik tarbiyani samarali tashkil etishning yo'llari tahlil qilinadi.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы морального, этического и эстетического развития учащихся начальных классов. Обоснована необходимость поэтапного формирования у школьников нравственных ценностей, этических норм и чувства прекрасного в процессе обучения. Особое внимание уделено роли учителя в формировании мировоззрения, поведения и эстетического восприятия учащихся. Также рассматривается воспитательное значение учебных и внеурочных мероприятий. В статье анализируются эффективные подходы к организации нравственно-эстетического воспитания на основе современных педагогических подходов, национально-духовных ценностей и интерактивных методов.

Annotation: This article explores the moral, ethical, and aesthetic development of primary school students. It substantiates the importance of instilling moral values, ethical norms, and a sense of beauty in students during the learning process. The article emphasizes the gradual development of students' personal growth, moral worldview, and appreciation for beauty, highlighting the significant role of teachers in shaping students' behavior and attitudes. It also discusses the educational value of classroom and extracurricular activities. The paper analyzes effective approaches to organizing moral and aesthetic education based on modern pedagogical strategies, national-spiritual values, and interactive methods.

Kalit so'zlar : boshlang'ich ta'lim, axloqiy tarbiya, etik tarbiya, estetik tarbiya, o'quvchi shaxsini rivojlantirish, o'qituvchining roli, tarbiyaviy jarayon, interfaol metodlar, qadriyatlar, darsdan tashqari faoliyat

Keywords: primary education, moral education, ethical development, aesthetic upbringing, student personality development, teacher's role, educational process, interactive methods, values, extracurricular activities

Ключевые слова: начальное образование, нравственное воспитание, этическое развитие, эстетическое воспитание, развитие личности ученика, роль учителя, воспитательный процесс, интерактивные методы, ценности, внеурочная деятельность.

Kirish

Estetik hislar ham yuksak axloqiy hislardan hisoblanadi. Estetik his deganda biz go'zallikni idrok qilish, go'zallikdan zavqlanish va go'zallik yaratishga intilishni tushunamiz. Estetik hissiyot hamma

odamlarga xos bo'lgan hissiyotdir. Atrofdagi tabiat manzaralari estetik hissiyotlarimizning birinchi manbayi hisoblanadi. Masalan, bahor faslidagi tog' manzaralari, baland qorli qoyalari uzoqlardan mag'rur turishlari odamda estetik lazzatlanish hissinı tug'diradi.

Yomg'irdan so'ng turli rangda jilolanib turuvchi kamalak, gulzorlar yoki kapalak, xuddi dengizdek ko'z ilg'amaydigan ko'm-ko'k paxtazorlar uzoqlarda chiroyli bo'lib ko'rinib turgan dala tepaliklari odamda qandaydir ko'tarinki ruh tug'diradi. Odamlar hayotning turli faktlariga va ularning san'atini aks ettirishiga qandaydir go'zallik yoki xunuklik fojiali yoki kulguli, oliyanoblik va razillik, nafis yoki dag'al hodisalar sifatida munosabatda bo'ladilar. Bu hislar tegishli baholarda estetik didlarda namoyon bo'ladi va o'ziga xos badiiy lazzatlanish holatida kechiriladi. Estetik hissiyotlarning manbalari juda ko'p va xilma-xildir. Masalan, tabiat manzaralaridan lazzatlanishdan tashqari tasviriy san'at asarlari, badiiy-adabiy asarlar, musiqa va haykaltaroshlik, arxitektura va me'morchilik ishlari ham odamda estetik hisni tug'diradi. Bundan tashqari odamlarning o'zaro birbirlari bilan bo'lgan munosabat va muomalalari ham estetik hissiyotlarning manbalari bo'la oladi. Odamning kiyinishi, uyining tutishi, qanday jihozlanish, boshqalar bilan muomalasi ham estetik hislarimizning manbai bo'la oladi» Masalan, dag'al gaplashadigan kishidan odam nafratlanadi, aksincha muomalali, gapni o'rinli va madaniyatli qilib gapiradigan kishidan odam zavqlanadi. Shunday odamlarga taqlid qilgisi keladi. Umuman odamning estetik hissiyotlari ko'p manbalarga ega bo'lgan murakkab hissiyotlardandir. Estetik didni shakllantirib borish, uni turli bachkanalik va kamchiliklarni forig' etish "Estetik tarbiya" ning vazifasi hisoblanadi. Estetik tarbiya -lotincha "estezio" "go'zallikni his etaman" degan ma'noni anglatib-o'quvchilarni voqelik, tabiat, ijtimoiy va mehnat munosabatlari va turmush go'zalliklarini anglash, idrok etish va tushunishga o'rgatish, ularning badiiy didini o'stirish, ularda go'zallikka muhabbat uyg'otish, ular tomonidan go'zallikni yaratish qobiliyatlarini tarbiyalashga yo'naltirilgan pedagogik jarayondir. Estetik

tarbiya insonda go'zallikni xis qilish tuyg'usini shakllanishiga yordam beradi, uni rivojlantiradi. Inson doimo o'z hayotini go'zallik asosida qurishga intiladi. Estetik tarbiya axloqiy, aqliy, huquqiy, ekologik, ijtimoiy va mehnat tarbiyasi bilan chambarchas bog'likdir. Tabiat, adabiyot, teatr, musiqa, she'riyat, tasviriy san'at va boshqalarga bo'lgan muhabbat shaxsning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi. Estetik tarbiyaning mohiyati shundan iboratki, u go'zallikka bo'lgan munosabatni qaror toptiradi. Go'zallikka bo'lgan tuyg'uni rivojlantirmay turib, yuqori mehnat madaniyatiga erishib bo'lmaydi. Mehnat faoliyatida paydo bo'lgan go'zallik butun tarixiy taraqqiyot bosqichlarida rivojlanib bordi, u mehnat faoliyatining o'ziga ham ta'sir ko'rsata boshladi. Mehnat jarayonida tayyorlangan xar bir buyum (tovar)ning ahamiyati, funksiyasi, zarurligi insonning tabiiy ehtiyojlarini qondirishi jihatidagina emas, balki uning qanchalik go'zalligi bilan ham baholanadi. Go'zallik bu hayotning o'zi, tabiat hamda inson mehnati natijalari, insoniy munosabatlarning mukammalligidir.

Metodlar

O'quvchilarga ta'lim va tarbiya berish jarayonida ularni estetik didini tarbiyalashda turli metodlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Dars jarayonida didaktik o'yinlar orqali bu maqsadga erishish mumkin, albatta innavatsion - mutlaqo yangi samarali usullardan foydalanish talab etiladi. Darslarni yoki mashg'ulotlarni butunlay o'zgacha usulda tashkillashtirish, har bitta darsga alohida yondashish ta'lim tarbiyaga qo'yilgan vazifalarni to'liq amalga oshirishga yordam beradi. Maxsus yordamchi maktab o'quvchilari uchun innavatsion usullar muhim sanaladi. Chunki bunday o'quvchilarning ta'lim olishida va tarbiyalanishida asosiy muammo bu qiziqishning yo'qligidir. Ularga shunchaki ko'rsatish yoki so'zlab tushuntirish mumkin emas. Misol uchun ona tili chiroyli yozuvga

o'rgatishni tushuntirishlar bilan anglatish mushkul, hatto yillar ham kamlik qilishi mumkin. Estetik zavq olishni tarbiyalash orqali esa bu ish biroz yengillashadi. Ularning mayda qo'l matorikasini rivojlantirish uchun tikish, haykaltaroshlik, tasviriy san'at va qo'l mehnati mashg'ulotlarini o'yin tarzida erkin bajarishga imkon berish orqali erishish mumkin. Estetik bilimlari aniq tarbiyaviy ishlar-tanlov, viktorina, bayram, ko'rgazma va hokazolarni tashkil etish asosida hosil qilinadi. O'quvchilar o'z qobiliyatlarini turli xil badiiy-ijodiy faoliyatlarda namoyon etadilar. Kichik yoshda "barcha bolalar istisnosiz rasm soluvchilardir" (K.D.Ushinskiy), "har bir bola - shoir" (V. Suxomlinskiy). Estetik tarbiya (nafosat) — shaxsning estetik ongi, munosabatlari hamda estetik faoliyatining vujudga kelishi va takomillashuvidan iborat uzoq davom etadigan jarayon bo'lib, bu jarayon yosh va ijtimoiy omillar bilan belgilanadigan turli bosqich hamda darajalarga ega. Estetik tarbiya shaxsning estetik madaniyatini egallashiga yo'naltirilgan bo'lib, turli shakl va metodlar yordamida amalga oshiriladi. Estetik tarbiyaning vositalari o'quvchilarning go'zallikni sevish ruhida tarbiyalash maqsadida tevarak-atrofdan tanlab olingan turmush, tabiat, san'at go'zalligi va bolalarning badiiy faoliyatini tashkil etishga yo'naltirilgan pedagogik jarayonda qo'llaniluvchi omillar sanaladi. Badiiy adabiyot estetik tarbiyada cheksiz imkoniyatlarga ega. U o'quvchilarga hayotni chuqurroq anglashni o'rgatadi. Olam va inson go'zalligi, mardlik, jasorat, yuksak insoniy g'oyalarni o'zida aks ettirgan san'at asarlari insonlarni go'zallikni his qilish, ularga intilib yashashga undab kelgan. Aksincha, g'oyaviy jihatdan saviyasi past asarlar o'quvchilar ongini sayozlashtiradi, ularni chinakam go'zallikdan chalg'itadi, go'zallikni sevishga bo'lgan intilishlarini susaytiradi, didini pasaytiradi. Estetikaning birinchi maktabi—oila. U oila a'zolarining

o'zaro munosabatlari, uy-jihozlari, ularning yagona birligi, uyg'unligi, tartibli joylashtirilishi, saranjom-sarishtalik, tozalik hamda pokizalik bolalarda nafosatni to'g'ri anglashga o'rgatuvchi ilk qadam hisoblanadi. Maktabning bezatilishi, maktabdagi yodgorlik va a'lochilar burchagi, tadbirlar, bayram tanlovlari, kabilarning barchasi bevosita bolalarda go'zallikni tarbiyalashda kattata'sirko'rsatadi. Turmush go'zalligining asosini tozalik va tartiblilik tashkil etadi. Sinf xonalarida tozalik saqlanishi, tabiat burchagining tashkil etilishi, o'quvchilar ijodiy ishlari ko'rgazmasi, a'lochilar taxtasi tizimining yangilatib turish ham muhim ahamiyatga ega. Badiiy adabiyot nafosat tarbiyasida cheksiz imkoniyatlarga ega. U o'quvchilarga hayotni chuqurroq anglashni o'rgatadi. O'quvchilarga o'zbek va chet el adabiyoti haqida ko'proq ma'lumot beriladi. O'quvchilar she'rlar, hikoyalar, xalq og'zaki ijodi namunalari — maqol, matal, ertak, doston, qo'shiq, qissa va romanlarni qanchalik ko'p o'qisa ularda go'zallikka bo'lgan intilish shunchalik kuchli bo'ladi. Shoir va yozuvchilarning hayoti va ijodiy faoliyati, asarlari bilan tanishish tahlil qilish o'quvchilarning bilim doirasini kengaytiradi, his-tuyg'ulari va til boyligini takomillashtiradi. Shuningdek, adabiyot darslari o'quvchilarda go'zallikni idrok etishni ta'minlaydi. O'quvchilar nasriy asarlar, she'rlardan parchalar yod oladilar, buning natijasida o'quvchilarning badiiy nutq madaniyati ham shakllanadi. Olam va inson go'zalligi, mardlik, jasorat, yuksak insoniy g'oyalarni o'zida aks ettirgan san'at asarlari insonlarni go'zallikni his qilish, ularga intilib yashashga undab kelgan. Aksincha, g'oyaviy jihatdan saviyasi past asarlar o'quvchilar ongini sayozlashtiradi, ularni chinakam go'zallikdan chalg'itadi, go'zallikni sevishga bo'lgan intilishlarini susaytiradi, didini pasaytiradi. O'quvchilarning go'zallik bilan bevosita muloqotda bo'lishlari ularga ko'proq

hissiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun ham o'qituvchi, tarbiyachilar tarbiyaviy ishlarni tashkil etish jarayonida o'quvchilarni badiiy jihatdan yuksak bo'lgan asarlar va tabiat manzaralari bilan tanishtirishga alohida e'tibor qaratishlari zarur. Tasviriy san'at, haykaltaroshlik va me'moriy asarlar namunalari bilan o'quvchilarni tanishtirish ularda simmetriya, mutanosiblik, chiziqlar, rang va kolorit uyg'unligini idrok etish tuyg'ulariga ega bo'lishlarini ta'minlashga xizmat qiladi. O'quvchilar e'tiboriga ezgu g'oyalarni tarannum etuvchi musiqiy asarlarning havola etilishi, ulardan olinayotgan taassurotlar bilan o'rtoqlashish ularda musiqiy ohang, ritm, tovushlarning ifodaviyligi va sur'atini his etish ko'nikma va malakalariga ega bo'lishlarini ta'minlaydi. Adabiy asarlar esa o'quvchilarning nutq boyligini oshirish, fikrlash qobiliyatini o'stirish, shaxsiy qarashlarini erkin bayon etishga imkon beradi. O'quvchilarda estetikani shakllantirish. Nafosat ongi ijtimoiy voqe'lik, tabiat, san'at bilan bevosita muloqot jarayonida o'quvchilarni turli nazariya, qarashlar mohiyati bilan tanishtirish, ular o'rtasida nafosat ta'limi va tarbiyasini tashkil etish hisobiga shakllantiriladi.

Natijalar

Estetika idroki bu ijtimoiy voqelik, buyum va hodisalarning go'zalligini ongda yaxlit aks etishi bo'lib, u go'zallik his etilganda yuzaga keladi va aniq maqsadga yo'naltirilganligi bilan tavsiflanadi. Nafosat tarbiyasining vazifalari quyidagilardan iboratdir: o'quvchilarda nafosat his-tuvg'usi, fikr-mulohaza, didni tarbiyalash, ularning ijodiy qobiliyatlari, go'zallikni sevishga bo'lgan hayotiy ehtiyojini o'stirishdan iborat. Insonlar go'zallikni idrok qilish qobiliyatiga ega bo'lganliklari uchun hayajonlanish, qayg'urish, darg'azab bo'lish, quvonish, zavqlanish kabi his-tuyg'ularni boshdan kechiradilar. Bundan tashqari kishi yuksak badiiy mahorat bilan

yaratilgan obrazni yoki tabiat, hayotdagi go'zal hodisani idrok qilganidan zavq-shavqqa to'ladi. O'quvchilarda kuzatish madaniyatini tarbiyalash ularning go'zallikka bo'lgan intilishlarini o'stirish uchun juda muhim. Ko'p hollarda bolalar biror narsaga qarab turadilar-u, uning o'zini ko'rmaydilar, quloq soladilar, eshitmaydilar. Shuning uchun ularga tabiatda, o'rmonda tog'lar va cho'llarda turli tovushlarni farq qilishni o'rgatish lozim. Yuqori sinf o'quvchilariga go'zallik, nafosat ideali singari tushunchalarni yoritib berish juda muhim, zero, bu tushunchalarsiz go'zallikka nisbatan munosabat, voqe'lik va borliqqa go'zal munosabat tizimini tarkib toptirib bo'lmaydi. Nafosat haqidagi tushunchalarni o'zlashtirib olish, ajoyib san'at asarini sayoz, past saviyada yozilgan asardan farqlash, o'z fikr-mulohazalarining to'g'ri ekanligini qattiq turib, himoya qilishga yordam beradi. Yuqori sinf o'quvchilari hayot va san'atda go'zallik, xunuklik, zavq-shavqning xilma-xil turlariga duch keladilar. Ular g'oyaviy yo'nalishi va mazmuni jihatdan turlicha bo'lgan badiiy hamda san'at asarlarini o'qiydilar, tomosha qiladilar va tinglaydilar. Ijtimoiy hayot va san'atga oid hodisalarning mohiyatini to'g'ri tushunishda o'quvchilarga go'zallik va uni sevish mavzusidagi darslar, shuningdek, sinfdan va maktabdan tashqari olib boriladigan xilma xil mashg'ulotlar yordam beradi. Nafosat didi o'z tabiatiga ko'ra shaxsga xos bo'lgan psixologik hodisadir. Ammo shaxs ijtimoiy munosabatlarning faol ishtirokchisi bo'lganligi uchun u go'zallikni baholash mezonlarini puxta o'zlashtira oladi. Nafosat didi shaxsning buyum yoki hodisaga nisbatan munosabat bildirish turi, ob'yektiv nafosat o'lchovi bo'lib, go'zallik va tubanlikka baho berishda subyektiv yondashuvni ifodalaydi. Estetik didni shakllantirishda maktab o'quvchilari o'rtasida nafosat tarbiyasini tashkil etishda samarali shakl, metod va vositalardan oqilona foydalanish

ijobiy natijalarga erishishga yordam beradi. Bolalarda estetikani tarbiyalash juda muhim va maroqlidir. Ularda yorqin va turli ranglarga qiziqishning kuchliligi, bezatish va bo'yashga bo'lgan intilishlarini devorlar hatto buyum, mebellarga chizib ko'rishidan bilinadi. Ularni bu qiziqishlarini to'g'ri baholash va yo'naltirish ularning yashirin iste'dodlarini namoyon etishga imkon beradi. Estetik tarbiya shunday kuchga egaki, san'at asarlaridagi tasvirlangan syujet, hodisa, idrok etishning tasavvurida, xayolida, kechinmalarda estetik hissiyotidan qayta ishlanib, ularning o'z tajribasiga aylanadi. Estetik tarbiya - o'quvchilarda estetik his-tuyg'u, estetik ong va munosabatni shakllantirishga qaratilgan tarbiyaning alohida shakli. Estetik tarbiya - bu estetik jihatdan rivojlangan va ijodiy faol bo'lgan inson shaxsini shakllantirish jarayoni. Estetik tarbiya insonparvar mohiyatga, estetik orzuga mos keladigan voqelikni idrok etish, baholash va nafosat qonunlari asosida qayta yaratishga qodir bo'lgan inson shaxsini shakllantirishga mo'ljallangan tarbiya sohasidir. Estetik tarbiyaning maqsadi: o'quvchilarda shaxsning har tomonlama rivojlanishi uchun zarur bo'lgan axloqiyestetik, insonparvarlik ideallarini, go'zallikni ko'ra olish, his qilish, tushunish va yaratish ko'nikmalarini shakllantirish.

Munozara

Har bir ota-onada pedagogik ichki hissiyot mavjud. Ulardan har kim har xil yo'ldan foydalanib farzandlarini tarbiyalaydilar. Bu borada estetik tarbiya eng samarali yo'llardan biridir. Oilada ham, mahallada ham, tanishlar orasida ham estetik tarbiya muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, el e'zozidagi va xalq e'tiboridagi shaxslarni ibrat namuna qilib ko'rsatish tarbiya samaradorligini oshirishga muhim g'oyaviy asosdir. Estetik tarbiyaning asosiy tushunchalaridan biri go'zallik kategoriyasidir. Uning ma'nosini talaba-yoshlarga tushuntirish ham mazkur tarbiyaning hayotiylikni ta'minlashga

katta yordam beradi. Shu sababli go'zallik tushunchasining mazmunmohiyatini ochib berishga quyidagicha yondashuvlar qilishni maqsadga muvofiq deb topdik:

- go'zallik - bu kishining qalbi go'zalligi;
 - go'zallik - bu kishining istarasi issiqligi;
 - go'zallik - bu kishining go'zal xulq egasi bo'lishi;
 - go'zallik - bu bamisoli daraxt, yaprog'i - axloq, ildizi - ichki dunyo, mevasi - yaxshi fazilat. Xullas, odam bolasidagi go'zallik - tabiat ato qilgan husn-jamolidan tashqari, yana eng yaxshi xulq- atvorni, insondagi eng yaxshi fazilatlarni o'z ichiga olgan odamiylikdan iborat (Mirzakalon Ismoilij).
- Demak, estetik tarbiya nafosat tarbiyasi ham, odamiylik tarbiyasi ham, to'la-to'kis ahamiyatga ega bo'lgan go'zallik tarbiyasidir. Shu sababli talaba-yoshlarni estetik ruhda tarbiyalash g'oyat murakkab, ko'p qirrali dinamik jarayon bo'lib, uning yordamida barkamol shaxs tarbiyasi jarayonini olib borishning optimal variantlarini qo'lga kiritish mumkin.

“Estetik tarbiya-o'quvchilarni voqelikdagi, san'atdagi, tabiatdagi, kishilarning ijtimoiy va mehnat munosabatlaridagi, turmushdagi go'zallikni idrok qilish hamda to'g'ri tushunishga o'rgatish, ularning badiiy didini o'stirish, go'zallikka muhabbat uyg'otish va hayotiga go'zallikni olib kirish qobiliyatlarini tarbiyalashdir”.

“Estetik ta'lim-tarbiya — insonda zavq uyg'otuvchi va uni harakat, shijoat va qahramonliklarga undovchi barcha turdagi ko'rinishlar, holatlar, hodisalar va badiiyestetik tafakkurni shakllantirish”.

“Estetik rivojlantirish - bu shaxsning estetik ongi, munosabatlari va estetik faoliyatining vujudga kelishi hamda takomillashuvidan iborat uzoq davom etadigan jarayondir. Bu jarayon ijtimoiy omillar bilan belgilanadigan turli darajalarga egadir. U shaxsning jamiyat estetik madaniyatini egallab olishga bog'liq bo'lib, turli yo'llar va shakllar yordamida amalga

oshiriladi. U jamiyat estetik madaniyatini turli ma'naviy va moddiy ko'rinishlarda tushunib olishni ta'minlaydi". Talaba-yoshlar estetik tarbiyasining mazmuni asosan:

- estetikaga qiziqish va ehtiyojning mavjudligi;
- estetik jihatdan bilimdonlik;
- estetik ko'nikma va malakalarning shakllanganligi;
- estetik his-tuyg'uning mukammalligi;
- o'z mehnatidan zavq ola bilish va natijani baholay olish qobili- yatlarning, hissiyot va qobiliyatlarining mavjudligi;
- go'zallikka intilish va didlarni tarbiyalashga erisha olishlik kabi insoniy xislatlar majmualaridan iboratdir. Estetik tarbiyaning asosiy maqsadi talaba-yoshlarda ma'naviy jihatdan go'zallikni his qilishni tarbiyalash, yuksak estetik didni va san'at asarlarini sevishni shakllantirish, tarix va me'moriy yodgorliklarga nisbatan hurmatni uyg'otish, jonajon tabiatimizga ongli munosabatda bo'lishga oid tasavvurlarni yuksaltirish, tabiat va jamiyat boyliklarini qadrlay bilish ko'nikma va malakalarini hosil qilish kabi insoniy fazilatlarni tarbiyalashdan iboratdir.

Xulosa

Estetik tarbiyaning asosiy maqsadidan kelib chiqqan holda shuni qayd etish mumkinki, uning yordamida yosh avlodni Vatanimiz va jahon badiiy madaniyatining eng yaxshi namunalaridan zavqlangan holdagi ijtimoiy faol shaxsni tarbiyalashga erishish lozim bo'ladi. Estetik tarbiya yosh avlodning, ya'ni talabayoshlarning badiiy-ijodiyqobiliyatlariniyuksaltirishgaqaratilgan bo'ladi. Estetik tarbiyaning vazifalari uning asosiy maqsadini amalga oshirishdan iborat bo'ladi. Bunda mustaqil respublikamizdagi ta'lim-tarbiyani isloh qilish borasidagi sa'y-harakatlar ham e'tiborga olinmog'i lozim. Estetik tarbiyani samarali amalga oshirishda quyidagilar asosiy vositalar hisoblanadi: muzeylar, teatrlar, kutubxonalar, klublar,

kinoteatrlar, galereyalar, o'tmish obidalar, tarixiy me'morchilik yodgorliklari, san'at asarlari va tarixiy madaniy joylar va hayot tarzimizdagi borlig'imiz hamda ulardagi go'zalliklar talaba-yoshlarimizni estetik ruhda tarbiyalashga asos bo'ladi. Estetik tarbiya vositalari - talaba-yoshlarni estetik tarbiyalash maqsadida tevarakatrofdagi tanlab olingan turmush, tabiat, san'at estetikasi va yoshlarning badiiy ijodi namunalari hamda yuqorida qayd etilgan vositalar majmuasidan iboratdir. Bunda san'at asarlari va turlari, xususan, musiqa faoliyatiga doir ijrochilik, qo'shiq, boshqa musiqaviy harakatlar, tasviriy san'at asarlari, musiqa va rasm darslarida pedagogo'qituvchilarda mustaqil izlanish, ijod qilishga doir ko'nikmalari muhim ahamiyat kasb etadi. Xulosa qilib aytganda, hayotdagi chiroy – bu axloqiy va estetik tarbiyaning natijasidir. U badiiy adabiyotga jamlangan, tabiat, jamoat va mehnat unumdorligi, odamlarning kundalik hayoti, o'zaro munosabatlar bilan chambarchas bog'liq. Boshlang'ich sinf tabiiy fanlari o'quvchilarni tabiat estetikasiga qiziqishni shakllantirish muammosining ijtimoiy muhimligidan kelib chiqib, mazkur jarayon uchun uslubiy qoidalarining asosiy doirasini aniqlab olish zarur. Bular quyidagicha e'tirof etiladi:

- o'quvchilarga tabiatni bevosita estetik his etish, uning go'zalligini hissiy, ijodiy anglash, tabiatdagi mutanosiblik va hamohanglik to'g'risidagi tasavvurlarni majmuaviy tushunib yetish malakasi zarur;
- tabiatdagi estetik va ekologik omillarning mutanosibligi;
- tabiat go'zalligini e'zozlash ayni paytda uning muvozanatida ham insonning rolini nazarda tutish;
- tabiat qonuniyatlari va hayotiy mutanosibliklarning buzilishi natijasida yuzaga keluvchi inqiroziy ekologik sharoit va vaziyatlar natijasida nobud bo'layotgan buyuk estetik qadriyat sifatida qarash;

- o'quvchilarda tabiat estetikasiga qiziqishni shakllantirish o'sib kelayotgan avlodning go'zallikka uni asrash va boyitishga yo'naltirilgan ma'naviy hayotning muhim omilidir. Tabiat go'zalligini his

qilish, unga qiziqish ezgulikka, muhabbatga chorlovchi teran insoniy fazilatdir, shu bois tabiat go'zalligiga qiziqishni shakllantirish o'quvchilar shaxsiyatining ma'naviy rivojlanishi bilan chambarchas bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sultonova D. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Fan, 2021.
2. Karimova R.A. Boshlang'ich ta'limda estetik tarbiya metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2020.
3. Suxomlinskiy V.A. Yurakdan yurakka muloqot. – Toshkent: Sharq, 1990.
4. Yusupov A., Ibragimova N. Boshlang'ich ta'lim metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
5. Xolmatova N. Axloqiy tarbiya asoslari. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2019.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ma'naviyat va ma'rifatni rivojlantirish konsepsiyasi" (2020-yil 3-avgustdagi qarori).
7. Ushinskiy K.D. Inson – tarbiya ob'ekti sifatida. – Toshkent: O'qituvchi, 1980.
8. Xamidov M. Estetik tarbiya va maktab san'at darslari. – Samarqand: Barkamol avlod, 2018.
9. Hasanboyeva N. Boshlang'ich sinfda tarbiya ishlari metodikasi. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021.
10. Qurbonova M. Etika asoslari va o'qitish metodikasi. – Andijon: AndMII, 2020.
11. Internet saytlari.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ МОДЕЛИ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА У СТУДЕНТОВ В ОБЛАСТИ ИНЖИНИРИНГА

MONICHEHRA YALG‘OSHEVA,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti tayanch doktoranti

Аннотация. В данной статье рассматриваются эффективные методы и приёмы преподавания, особенно в области изучения иностранных языков. В современном мире, который стремительно развивается, вопрос изучения иностранного языка в короткие сроки стал важным требованием времени и остаётся одной из самых актуальных задач. Таким образом, статья представляет лучшие способы совершенствования четырёх языковых навыков — аудирования, чтения, письма и говорения, а также перечисляет различные методы лёгкого изучения языка.

Ключевые слова: языковые навыки, анализ потребностей, интеграция тем, аутентичные материалы, обучение на основе заданий.

Abstract. This article shares information on effective teaching methods and approaches, particularly in the field of foreign language education. In today's rapidly developing world, the issue of learning a foreign language in a short period has become a significant requirement of the times and remains one of the most important challenges. Therefore, this article presents the best methods for improving the four language skills — listening, reading, writing, and speaking — and outlines various easy-to-learn techniques.

Keywords: language skills, needs analysis, topic integration, authentic materials, task-based learning.

Annotatsiya. Ushbu maqolada, xususan, chet tili sohasida samarali o'qitish usullari va metodlar muhokama qilinadi. Bugungi tez sur'atlarida rivojlanayotgan dunyoda qisqa vaqt ichida chet tilini o'rganish masalasi katta zamon talabiga aylandi va eng muhim masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Shunday qilib, ushbu maqola tinglash, o'qish, yozish va gapirish kabi to'rtta til ko'nikmalarini takomillashtirishning eng yaxshi usullarini keltirib o'tadi hamda turli oson o'rganish metodlarini sanab o'tadi.

Kalit so'zlar: til ko'nikmalari, ehtiyojlarni tahlil qilish, mavzu integratsiyasi, haqiqiy materiallar, vazifalarga asoslangan ta'lim

Kirish

Bugungi globallashgan va texnologiyaga asoslangan dunyoda ingliz tilini bilish muhandislik yo'nalishidagi talabalar uchun nafaqat afzallik, balki zaruriyatdir. Ingliz tilida samarali muloqot qila olish kelajakdagi muhandislarga xalqaro tadqiqotlardan foydalanish, global jamoalar bilan hamkorlik qilish va kasbiy rivojlanish imkoniyatlarida ishtirok etishga yordam beradi. Biroq, an'anaviy til o'qitish modellari muhandislik talabalari ehtiyojlarini to'liq qondira olmaydi. Shuning uchun, ingliz tilini rivojlantirishga

qaratilgan funksional modelni takomillashtirish raqobatbardosh va malakali mutaxassislarni yetishtirish uchun muhim hisoblanadi.

Funksional model — bu tilni aniq kontekstlarda amaliy qo'llashga yo'naltirilgan tizimli yondashuvdir. Muhandislik ta'limida bu model til o'rganish maqsadlarini muhandislar duch keladigan haqiqiy kommunikativ vazifalar bilan muvofiqlashtirishi kerak. Bular texnik hisobotlar yozish, taqdimotlar o'tkazish, ilmiy matnlarni tushunish va jamoaviy loyihalarda ishtirok etishni o'z ichiga oladi. Samara berishi uchun, funksional model til

o'rganishni mazmunga asoslangan ta'lim bilan birlashtirishi, talabalar uchun ingliz tilini aniq va soha bilan bog'liq holatlarda qo'llash imkoniyatini yaratishi lozim.

Material va usullar. Hozirgi zamonaviy ta'limda Eng istiqbolli yondashuvlardan biri bu — mazmun va til integratsiyalangan o'qitish (Content and Language Integrated Learning — CLIL) usulidir. Bu usul talabalarni ingliz tilida muhandislik fanlarini o'rganishga yo'naltiradi.

Misol tariqasida injiniring sohasidagi turli mashqlardan tashkil topgan matn beriladi va o'sha matnni muhokamasi jamoaviy hamda individual tarzda muhokama etiladi yoki bajariladi. Ushbu ikki yo'nalishga asoslangan metod talabalar texnik lug'atni rivojlantirishi bilan birga, til kompetensiyasini ham oshiradi. Bundantashqari, ingliz tilida muammo asosidagi ta'lim (PBL) va loyihaviy topshiriqlarning qo'llanilishi tilni faol ishlatishga undaydi, bu esa muloqot va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantiradi. Quydagi qisqa injiniring sohasiga aloqador matn buning yorqin misoli bo'lishi mumkin:

Engineering exploration.

Depending on the level of detail, engineering-geological surveys can be divided into the following categories:

1:200,000 and smaller – overview scale, 1:100,000 – 1:50,000 – small-scale,

1:25,000 – 1:10,000 – medium-scale, 1:5,000 – 1:1,000 – large-scale surveys.

The choice of scale depends on the type of structure, the stage of design, the size and complexity of the survey site.

When surveys are conducted from the ground, routes are laid evenly across the studied territory. These routes are pre-designed based on existing maps or aerial survey data. Observation points are marked along each route, and the survey is carried out sequentially from one point to another. Objects of observation along the route include: lands, vegetation, geomorphological features of the relief, natural and artificial outcrops of the land surface, water flow, water bodies, groundwater discharge

points, locations affected by physical-geological processes, existing engineering structures, and deposits of construction materials.

Along with conducting engineering-geological surveys, geophysical studies of soils are also carried out, and locations for geological drilling are identified. The final stage of an engineering-geological survey is office work (data processing and interpretation). Aerial method – certain engineering-geological characteristics can be obtained indirectly by comparing with reference images. Hidden engineering-geological features are identified through field deciphering. Aerogeology serves as a supporting tool for ground-based surveys. Simultaneously with geological surveys, hydrogeological surveys are also conducted. Hydroisohypses and hydroisobars are lines connecting points of equal groundwater level and equal pressure, respectively.

In hydrogeological surveys, relatively shallow boreholes (10–15 meters) are drilled to determine water yield (the amount of water that can be obtained from a source over a certain period). For hydraulic structures and water supply systems, boreholes up to 100 meters deep are drilled. Each groundwater-bearing horizon with water movement is identified, and its thickness and water reserves are determined.

Bu matn orqali muhandislik talabalari o'zlarida tanqidiy fikrlash, muhokama va munozarani tez va oson shakllantirishi mumkin, qolaversa o'z sohasiga oid maxsus lug'at boyligini ham oshiradi.

Shuningdek, raqamli vositalar va onlayn resurslar ham funksional modelni zamonaviylashtirishda muhim o'rin tutadi. Simulyatsiyalar, video ma'ruzalar va interaktiv topshiriqlarni ingliz tilida taqdim etuvchi platformalar mustaqil o'qishni qo'llab-quvvatlovchi immersiv muhitni yaratadi. Muomala maydonchalari va videoaloqa kabi hamkorlik vositalari talabalarni real vaqt rejimida muloqot qilishga undaydi, bu esa kelajakdagi ish joylari uchun juda muhim.

Muhokama va natijalar O'qituvchilar tayyorgarligi ham funksional modelni takomillashtirishda muhim omildir. O'qituvchilarnafaqattilo'qitishstrategiyalariga, balki muhandislik fanlari bo'yicha yetarli bilimga ega bo'lishlari zarur. Til o'qituvchilari va muhandislik fanlari o'qituvchilari o'rtasidagi tarmoqlararo hamkorlik yanada samarali o'quv dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirishga yordam beradi. Maxsus fan o'qituvchilari xorijiy til o'qituvchilari bilan hamkorlikda ish olib borganlarida, ular bilan birgalikda talabalar ehtiyoji hamda maqsadidan kelib chiqqan holatda vazifa va ma'ruzalar tashkillashtirganda har ikki tomon, ya'ni ham

o'qituvchi ham talaba o'z oldiga qo'ygan maqsadiga muvaffaqiyatli erisha oladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, muhandislik yo'nalishidagi talabalar uchun moslashtirilgan funksional modelni ishlab chiqish ko'p yo'nalishli yondashuvni talab qiladi. Til va mazmun o'qitilishini integratsiyalash, texnologiyalardan foydalanish va o'qituvchi salohiyatini oshirish orqali nofilologik oliy ta'lim muassasalari xorijiy tilda oz oldilarig qoygan maqsadlariga qulay vaqt mobaynida erishishari mumkin boladi, bunga erishishdagi eng maqbul yo'llardan biri esa bu- funksional modeldan foydalanishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Леонтов А.В. Модель научной школы и практика организации исследовательской деятельности учащихся // Школьные технологии. – М., 2001. – №5. – С 147-148
2. Поддьяков Н.Н. Творчество и саморазвитие детей дошкольного возраста: Концептуальный аспект// ВГПУ. – Волгоград: Перемена, 1994.-48 с
3. Кирсанов А.А., Гурье Л.И., Курамшин И.Я., Иванов В.Г., Рогов М.Г. Методологические и методические основы профессионально-педагогической подготовки преподавателя высшей технической школы. Коллективная монография. Казань, КГТУ, 1997
4. Маслоу А. Г. Дальние пределы человеческой психики/Пер.с англ. А. М. Талдыдаевой; Науч. ред., вступ. ст. и коммент. Н. Н. Акулиной. - СПб. 1997. - 430 с.
5. Sh. Mirziyoyev "Har bir bitiruvchi kamida 2 ta chet tilini mukammal bilishi shart".6-may,2021-yil videoselektor yig'ilishi. <https://www.gazeta.uz/uz/2021/05/06/videoselektor/>
6. Серова Т.С. Коммуникативность и проблемность в современных технологиях обучения в вузе // Проблемность в обучении иностранным языкам в вузе: межвуз. сб. науч. тр. – Пермь: Изд-во Перм. гос. техн. ун-та, 1994. – С. 3–10
7. Леонид Викторович Московкин. п.ф.д.проф Лекция «Направления современной лингводидактики». <https://www.youtube.com/watch?v=lvkcVs8zlq4&t=388s>
8. Y.I.Passov. Н.Е. Кузовлева. Основы коммуникативной теории и технологии иноязычного образования: методическое пособие для преподавателей русского языка как иностранного . — М.: Русский язык. Курсы, 2010. 216-217стр. — 568 с
9. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика: учебн. Пособие. 6-е изд., стер.- М.: Академия, 2009. 81-82стр. - 333 с.- (Высшее профессиональное образование).
10. Саимназарова Дилноза Абдунеъматовна Талабаларга инглиз тилида матн ўқишни ўргатиш инновацион технологиялари. пед.фан. бўйича фал.д-ри (PhD).... Автореф. – Т., 2021. Б-47.
11. Ирмухаммедова Г.Н. Лингводидактические основы обучения критическому чтению аутентичных текстов. (на старших курсах экономических вузов) Дис...кан.пед.наук–Ташкент,2008- 208с
13. Гальперин П. Психология критического мышления.-СПб.:Изд-во «Питер»,2000.-512 с.
14. Макареня А.А., Суртаева Н.Н. //Интеллектуальные процессы в образовании взрослых как фактор развития интеллектуального и социокультурного потенциала регионов. Монография. - СПб.: Тюмень: ТОГИРРО, 2001

KO'RISH QOBILIYATI CHEKLANGAN YUQORI SINFLAR O'QUVCHILARIDA INKLYUZIV O'QISH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH UCHUN VAZIFAGA ASOSLANGAN TIL O'QITISHNI MOSLASHTIRISH

XURRAMOV ABDULVOSIT IBROHIMOVICH

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqola o'rta maktabning yuqori bosqichida ko'rish qobiliyati cheklangan o'quvchilarning o'qish ko'nikmalarini takomillashtirish uchun Vazifaga Asoslangan Til O'qitish (TBLT) usulining metodik moslashuvini o'rganadi. Unda vazifalarni ishlab chiqish, o'quv qo'llab-quvvatlash va yordamchi texnologiyalar inklyuziv o'qishni rivojlantirishga qanday hissa qo'shishi tahlil qilinadi. So'nggi tadqiqotlar va sinf amaliyotiga asoslanib, tadqiqot kommunikativ maqsadlarni saqlab qolgan holda o'qish vazifalarini o'quvchilarning sezgi ehtiyojlariga moslashtirish muhimligini ta'kidlaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, TBLT inklyuziv pedagogik strategiyalar va qulay resurslar bilan birgalikda qo'llanilganda, ko'rish qobiliyati cheklangan o'quvchilar orasida savodxonlik, mustaqillik va faollikni rivojlantirish uchun samarali asos bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: TBLT, o'qish ko'nikmalari, inklyuziya, ko'rish qobiliyatining cheklanishi, yuqori sinflar, moslashtirilgan vazifalar, yordamchi texnologiya.

Аннотация. В данной статье рассматривается методическая адаптация обучения языку на основе заданий (TBLT) для улучшения навыков чтения у слабовидящих учащихся старших классов. Анализируется, как разработка заданий, инструктивная поддержка и вспомогательные технологии способствуют развитию инклюзивного чтения. Основываясь на последних исследованиях и практике в классе, исследование подчеркивает важность адаптации заданий на чтение к сенсорным потребностям учащихся при сохранении коммуникативных целей. Результаты показывают, что TBLT может быть эффективной основой для развития грамотности, самостоятельности и вовлеченности среди учащихся с нарушениями зрения в сочетании с инклюзивными педагогическими стратегиями и доступными ресурсами.

Ключевые слова: TBLT, навыки чтения, инклюзия, нарушение зрения, старшие классы, адаптированные задания, вспомогательные технологии.

Kirish. So'nggi yillarda inklyuziv ta'lim tobora ommalashib bormoqda, chunki o'qituvchilar barcha o'quvchilar, jumladan ko'rish qobiliyati cheklangan o'quvchilar uchun teng ta'lim muhitini yaratishga intilmoqdalar. Bu boradagi muhim muammolardan biri ko'zi ojiz o'quvchilarda, ayniqsa akademik matnlar murakkablashadigan va kognitiv talablar ortadigan yuqori sinflarda samarali o'qish ko'nikmalarini shakllantirishdir [2]. An'anaviy o'qitish usullari ko'pincha vizual ma'lumotlarga tayanadi, bu esa ko'rish qobiliyati past yoki umuman ko'rmaydigan o'quvchilar uchun qulaylik va ishtirokni

cheklashi mumkin.

Vazifalarga asoslangan til o'qitish (TBLT) mazmunli muloqot va hayotiy vazifalarni bajarishga urg'u beradi, bu esa mazkur muammolarni hal qilish uchun istiqbolli imkoniyatlarni taqdim etadi. TBLT o'quvchilarning mustaqilligi, hamkorligi va kontekstga asoslangan til ishlatishini rag'batlantiradi, bularning barchasi inklyuziv pedagogika tamoyillariga to'liq mos keladi. Biroq, ko'zi ojiz o'quvchilar uchun samarali bo'lishi uchun TBLT ularning sezgi, bilish va texnologik ehtiyojlariga uslubiy jihatdan moslashtirilishi lozim. Ushbu maqola 10 va 11-sinflardagi ko'zi ojiz o'quvchilar

o'rtasida inklyuziv o'qishni rivojlantirish uchun TBLTni qanday moslashtirish mumkinligini tadqiq etadi [5]. U qulay o'qish vazifalarini ishlab chiqish usullarini, ekran o'quvchilari va Brayl displeylariga o'xshash yordamchi texnologiyalarni integratsiyalash va tushunishni qo'llab-quvvatlash uchun ta'limni bosqichma-bosqich tashkil etishni o'rganadi.

Adabiyotlar tahlili. Ellis va Willis tomonidan tavsiflanganidek, vazifaga asoslangan til o'qitish (TBLT) o'quvchilarning faolligini va mustaqilligini oshiradigan haqiqiy muloqot va real dunyo vazifalariga e'tibor qaratadi [1, 7]. TBLT turli ta'lim sharoitlarida samarali ekanligi isbotlangan bo'lsa-da, uning inklyuziv ta'limda, ayniqsa ko'zi ojiz o'quvchilarga nisbatan qo'llanilishi hali yetarlicha o'rganilmagan. Hall hamda Lund va Naraian olib borgan tadqiqotlar qulay ta'lim muhitlarini yaratishda Universal Ta'lim Dizayni (UDL) va individual yondashuvning muhimligini ta'kidlaydi [3, 4]. Wright ko'rish qobiliyati zaif o'quvchilarga savodxonlikni o'rgatishda taktil va audial ta'sir zarurligini ko'rsatib o'tadi. Suvorovning fikricha, ekran o'quvchi va Brayl materiallari kabi yordamchi texnologiyalardan foydalanish qulaylikni oshiradi va mustaqil ta'limni rivojlantiradi [6]. Biroq, ko'rish qobiliyati cheklangan yuqori sinf o'quvchilari uchun mo'ljallangan inklyuziv strategiyalar bilan TBLT tamoyillarini uyg'unlashtirish bo'yicha adabiyotlarda bo'shliq mavjud [8].

Tadqiqot uslubi. Ushbu tadqiqotda 10 va 11-sinflardagi ko'zi ojiz o'quvchilar uchun Vazifaga Asoslangan Til O'qitish (TBLT) usulining moslashtirilishini o'rganish maqsadida sifatli holat tahlili yondashuvidan foydalanilgan. Tadqiqot maxsus inklyuziv ta'lim muassasasida olib borildi va unda olti nafar ko'zi ojiz o'quvchi olti haftalik dasturda ishtirok etdi. Topshiriqlar TBLT

tamoyillari asosida ishlab chiqilib, ekran o'qish dasturlari, audio ko'rsatmalar va taktil materiallar yordamida moslashtirilib tayyorlandi. Ma'lumotlar sinf kuzatuvlari, o'quvchilar va o'qituvchilar bilan yarim tuzilmali suhbatlar hamda o'quvchilarning o'qish topshiriqlaridagi natijalarini tahlil qilish orqali to'plandi. Mavzuli tahlil usuli orqali ishtirok etish, tushunish va topshiriqlar samaradorligidagi asosiy qonuniyatlar aniqlandi.

Tahlil va natijalar. Sinf kuzatuvlari va suhbatlarning mavzuli tahlili uchta asosiy xulosani yuzaga chiqardi. Birinchidan, vazifalar kontekstga bog'langan va audio ko'rsatmalar hamda Brayl materiallari kabi yordamchi vositalar bilan qo'llab-quvvatlanganida, o'quvchilarning faolligi va motivatsiyasi oshgani kuzatildi. Ikkinchidan, vazifalar kichikroq, maqsadli bosqichlarga bo'linib, oldindan lug'at ta'minoti va yo'naltirilgan mulohaza bilan qo'llab-quvvatlanganida, o'qib tushunish darajasi yaxshilandi. Uchinchidan, o'quvchilar, ayniqsa hikoya aytish va ma'lumot almashishni o'z ichiga olgan tengdoshlar bilan o'zaro hamkorlik vazifalarida, mustaqillik va o'ziga ishonchni namoyon etdilar. O'qituvchilar o'quvchilarning hamkorlikdagi o'qish faoliyatlarida ko'proq ishtirok etishga va tashabbus ko'rsatishga intilganliklarini ta'kidladilar. Baholash natijalari olti hafta davomida o'qish ravonligi va matnni talqin qilishda sezilarli darajada yaxshilanish yuz berganini ko'rsatdi. Ushbu natijalar ko'rish qobiliyati zaif o'quvchilarning sezgi va bilish ehtiyojlarini qondirish uchun TBLT usulini moslashtirish o'qish ko'nikmalarini va umuman sinfdagi ishtirokini sezilarli darajada oshirishi mumkinligini ko'rsatmoqda (1-rasm).

Jadval ko'rish qobiliyati cheklangan o'quvchilar uchun moslashtirilgan TBLT

1-jadval.

**Moslashtirilgan TBLT usulining ko‘rish qobiliyati cheklangan
o‘quvchilarning o‘qish ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi ta’siri.**

Toifa	Kuzatuvlar
<i>Ishtirok</i>	Vazifalarni bajarish paytida diqqatning oshishi, sinf muhokamalarida faol qatnashish
<i>O‘qib tushunish</i>	Matnlarni yanada chuqurroq anglash, samaraliroq xulosa chiqarish va so‘z boyligini yaxshiroq eslab qolish qobiliyati
<i>Yordamchi vositalardan foydalanish</i>	Ekran o‘quvchilaridan, Brayl yozuvidagi matnlardan va audio yozuvlardan samarali foydalanish
<i>Vazifa samaradorligi</i>	Bajarilish darajasi yuqorilashdi, nutq ravonligi va topshiriqlarni aniq bajarish qobiliyati yaxshilandi
<i>O‘quvchi avtonomiyasi</i>	Guruh topshiriqlari va shaxsiy o‘qish faoliyatlarida yuqori darajadagi tashabbuskorlik
<i>O‘qituvchi fikri</i>	O‘quvchilarning TBLT yondashuviga moslashuvi va rivojlanishiga nisbatan ijobiy qarashlar
<i>Tengdosh hamkorligi</i>	Muloqotni kuchaytirish va hamkorlikda vazifalarni yechish

strategiyalarini qo‘llashning asosiy natijalarini umumlashtiradi. U aralashuv davomida kuzatilgan ko‘p qirrali kognitiv, xulq-atvor va ijtimoiy foydalanishlarni ta’kidlaydi. Ma’lumotlarni mavzular bo‘yicha tartibga solish orqali, jadval inklyuziv vazifalarni ishlab chiqish o‘qish rivojlanishi va sinfdagi ishtirokning qay tarzda ijobiy ta’sirlangani haqida qisqacha ma’lumot beradi.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, moslashtirilgan TBLT strategiyalari ko‘zi ojiz o‘quvchilarda o‘qib tushunish, faollik va mustaqillikni samarali ravishda oshiradi, bu esa usulning tilni inklyuziv va ta’sirchan o‘qitish imkoniyatini tasdiqlaydi.

Xulosa. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, topshiriqqa asoslangan til o‘qitish usulini

ko‘zi ojiz yuqori sinf o‘quvchilarining ehtiyojlariga moslashtirish ularning o‘qish ko‘nikmalarini, mustaqilligini va faolligini sezilarli darajada oshiradi. Vazifalarni ishlab chiqishda yordamchi texnologiyalar va inklyuziv strategiyalarni qo‘llash maqsadga muvofiqlik va samaradorlik uchun muhim ahamiyatga ega. Ushbu natijalar barcha o‘quvchilar uchun teng ta’lim imkoniyatlarini ta’minlash maqsadida til ta’limida inklyuziv TBLT modellarini keng qo‘llashni qo‘llab-quvvatlaydi. Ushbu tadqiqot shuni tasdiqlaydiki, ko‘rish qobiliyati zaif bo‘lgan yuqori sinf o‘quvchilarining ehtiyojlariga moslashtirilgan holda, topshiriqqa asoslangan til o‘qitish (TBLT) usuli inklyuziv o‘qish ko‘nikmalarini rivojlantirishning samarali

“OMMAVIY MADANIYAT”NI YOSHLAR ONGIGA SINGDIRISHDAGI RUHIY TA’SIR VOSITALARIGA QARSHI KURASH

MIRALIYEVA D.T.

Xalqaro Nordik universiteti Pedagogika kafedrası dotsenti

Аннотация. В статье рассматривается “массовая культура” и ее негативное влияние на сознание молодежи, в том числе телевидение, кино, интернет-игры, а также способы борьбы с негативными последствиями против них.

Ключевые понятия: “массовая культура”, интернет игры, идея, моральная распущенность; насилие

Har qanday madaniyatning asosini g’oya tashkil etadi. G’oya – inson tafakkuri mahsuli bo’lib, muayyan maqsadni amalga oshirish uchun narsa va hodisalar to’g’risida ilgari surilgan izchil fikrlar shaklidir. G’oya – inson tafakkuri mahsuli bo’lganligi uchun ham u ijtimoiy xarakter kasb etib, shaxs ruhiyatiga kuchli ta’sir ko’rsatadi. G’oyalar jamiyat va uning a’zolarini muayyan harakatlarga undaydigan hodisadir¹. G’oya yordamida ijtimoiy hayotdagi voqea-hodisalar qo’llab-quvvatlanishi yoki inkor etilishi mumkin. Chunki g’oya ijtimoiy voqelikda ro’y beradigan hodisalarning inson ongida ifodalanishidir. G’oyalar voqelikni o’rganish va amaliy jihatdan o’zgartirishga xizmat qiladi. Shuning uchun ham g’oyalar inson va jamiyat hayotida muhim o’rin tutadi².

Hozirgi kunga qadar psixologiya va pedagogika fanida talabalarda “ommaviy madaniyat”ga qarshi immunitetni shakllantirishga doir nazariy yondashuvlar yetarlicha yoritilmagan bo’lsa-da, xorijlik olimlar A.Rean, O.Petrich, I.Koligotova, V.Druzin va boshqalarning tadqiqotlarida

vayronkor g’oyalarning paydo bo’lishi, asosan, inson psixologiyasiga borib taqalishi ta’kidlanadi. Rus olimlari A.N.Leontyev va B.G.Ananyev o’zining “Psixikani rivojlanish muammolari” va “Inson o’zining bilish predmeti sifatida”³ nomli ishlarida shaxsni o’z-o’zini nazorat qilish xususiyatlarini tadqiq qilganlar, yoshlarda “ommaviy madaniyat”ga qarshi kurashuvchanlikni shakllantirishda o’z-o’zini nazorat qilish ko’nikmalariga ega bo’lishlari lozimligini ta’kidlab o’tganlar. Xuddi shu fikrlar tadqiqotchi X.X.Jabborovning “O’smirlarda mafkuraviy immunitet shakllanishining psixologik omillari” nomli dissertatsiyasida o’z aksini topgan. Olimning fikricha, o’zini o’zi nazorat qilish usullarining shaxs tomonidan to’laqonli o’zlashtirilishi shaxsning o’z faoliyatini o’zi boshqarishdan murakkab boshqarishga o’sib o’tadi⁴.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, inson o’zini o’zi nazorat qilishni o’rganganda, uning shaxsiy aqliy boshqaruv va bilish tizimi mustahkamlanadi, o’ziga bo’lgan ishonchi ortadi va o’zini

1 Миллий ғоя: асосий тушунча ва тамойиллар фани бўйича маърузлар матни. Термиз, 2016.212-б.

2 Миллий ғоя: асосий тушунча ва тамойиллар. -Т.: Ўзбекистон,2001-77 б.

3 <https://wikipedia.org>

4 Жабборов Х. Ўсмирларда мафкурaviy immunitet shakllanishining psixologik omillari. Psixologiya fanlari бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. –Т.: 2019.-154 б.

baholash qobiliyati shakllanadi. Shuningdek, u turli ma'lumotlarni saralab qabul qilish ko'nikmasini egallaydi. Bundan tashqari, ularda ijtimoiy vaziyatlar, voqealar hamda axloqiy meyorlarga rioya qilish ko'nikmalari rivojlanadi, pirovardida esa shaxsda yuksak barkamollik sifatlariga o'tish jarayoni kuzatiladi.

O'zbek xalqi milliy g'oyasi ko'zlagan maqsadlarni inkor etadigan, ularning aksi uchun xizmat qiladigan barcha g'oyalar - vayronkor, yot g'oyalar sifatida baholanadi. Jumladan, aksariyat yot g'oyalarni o'zida mujassamlashtirgan "ommaviy madaniyat" yoshlar ongi, xalqimiz turmush tarziga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Buning asosiy sabablaridan biri insonlarning "ommaviy madaniyat" haqidagi bilimlari, tushunchalari yetarli emasligidadir. Bu xususda M.Quronov va H.Jabborovlar "...aholining turli qatlam vakillari ichki va tashqi tahdid va uning oqibatlaridan bexabarligi, ularning mazkur tahdidlarga chalinishini tezlashtiradi", - deb munosabat bildirganlar.

Biz xalqimiz, ayniqsa, ziyolilarning "ommaviy madaniyat" haqidagi fikrlarini aniqlashga harakat qildik. "Ommaviy madaniyat" nima?"- deb savol bilan murojaat qilganimizda katta mehnat tajribasiga ega bo'lgan pedagoglardan biri: "Hammamiz amal qiladigan, ommaviy axborot vositalari orqali tarqatiladigan, xalqni madaniyatli bo'lishga chorlaydigan madaniyat,"-deb ta'rifladi. Oliy o'quv yurti talabalariga ham shu savol bilan murojaat qilganimizda: "Ommaviy madaniyat" ma'naviyatning eng yuksak ifodasi, biz madaniyatli bo'lishimiz uchun uni egallashimiz kerak,"- deya javob berganlar.

Talabalar o'rtasida o'tkazilgan kuzatuvlar natijasida shu narsa ma'lum bo'ldiki, ular "ommaviy madaniyat" hamda uning noxush oqibatlari haqida yetarlicha tushunchaga ega emaslar. Bu holat, ayniqsa, qishloq joylaridan shaharga o'qishga kelgan talabalar orasida yaqqol namoyon bo'ldi. Biz buni qishloq

hududlarida INTERNET va ommaviy axborot vositalarining aholi orasida yetarlicha keng tarqalmaganligi bilan izohladik.

Chet ellik M.Veber, N.Berdyayev, Z.Freyd, E. Fromm, K.Yung, D.Rismen kabi olimlarning ishlarida "ommaviy madaniyat ruhiy erkinlikni yo'qotuvchi, inson shaxsini begonalashtiruvchi va zulm qilishning ijtimoiy mexanizmi sifatida namoyon bo'luvchi hodisa sifatida talqin etiladi. "Ommaviy madaniyat"ning ko'rinishlari, uning oqibatlari haqida Patrik Jozef Byukenen: "1950 yillarda boshlangan "ommaviy madaniyat" 1990 yilga kelib millatimizni naslsizlik balosiga duchor qildi",- deb yozgan edi. Demak, "ommaviy madaniyat" hamma amal qiladigan madaniyat emas, u shaxslar ongini manipulyatsiya qilib uning noto'g'ri shakllanishiga olib keladigan madaniyatdir. Uning shunday shakl va ko'rinishlari borki, ularning ta'siri natijasida kishilarda ma'naviy axloqiy illatlarning bir qator ko'rinishlari namoyon bo'ladi. Jumladan: 1) axloqiy buzuqlik; 2) zo'ravonlik va zo'ravonlikni targ'ib qiluvchi filmlar va kompyuter o'yinlariga odatlanib qolish; 3) o'zim bo'lsam bo'ldi, o'zga bilan ishim yo'q qabilida ish tutish; 4) barcha narsalarga shaxsiy manfaat nazari bilan yondashish; 5) shaxsiy manfaatni har narsadan ustun qo'yish - bu borada hech kim bilan hisoblashmaslik, hattoki, ota-ona hurmati va fikrini ham mensimaslik; 6) o'z nafsining quliga aylanish; 7) hayosizlik, giyohvandlik, ichkilikbozlik, tubanlikka mukkasidan berilish; 8) g'ayriinsoniy "nikoh"lar kabi o'ta salbiy holatlar.

"Ommaviy madaniyat" targ'ibotchilari shaxsning shakllanib kamol topishi uchun muhim davr bo'lgan o'tish yoshidagi yoshlar ongini zabt etishga, o'z g'oyalarini ular ongiga singdirishga intiladilar. Chunki aynan shu yoshda o'smirlarda har narsaga qiziqish kuchli bo'lgan davr hisoblanib, ularda qarama-qarshi jins vakillariga yoqish, o'zini namoyishkorona ko'rsatish, o'rtoqlari orasida ajralib turish kabi ehtiyojlari ustunlik

qilayongan davr hisoblanadi . Aynan shu davrda yoshlarda “ommaviy madaniyat”ga beriluvchanlik yuqori bo’ladi. Tahdidlarni ma’naviy immunitetga ega bo’lgan yoshlarga farqlay oladi, zararlisini rad etib, yaxshi ma’lumotlarni o’zlashtiradi. Shu sababli yoshlarda milliy mafkuraviy immunitetni shakllantirish ularning psixologik rivojlanishida katta o’rin tutadi. Demak, yoshlikning ayni shu davrlarida “ommaviy madaniyat”, uning ko’rinishlari, mohiyati haqida ko’proq ma’lumot berish, ularning ongini yot g’oyalardan himoyalash zarur bo’ladi.

Jamiyatning eng muhim qatlami bo’lgan yoshlar oila va uzluksiz ta’lim muassasalarida shakllanadilar. Uzluksiz ta’lim muassasalarida tahsil ko’rayotgan yoshlar bugungi kunda o’z vaqtlarining aksariyat qismini kompyuterlar va mobil vositalar bilan muloqotga bag’ishlamoqdalar. Global tarmoqlar bo’ylab (INSTAGRAM, TELEGRAM, TWEETER) axloqiy buzqlik, zo’ravonlik, individualizm, egotsentrizm g’oyalari targ’ib qilinmoqda. Chunki ommaviy axborot vositalari “ommaviy madaniyat”ni tarqatishda, yoshlar ongiga buzg’unchi g’oyani singdirishda, ularga emotsional ta’sir qilishda juda kuchli qurol bo’lib xizmat qiladi. Global tarmoqlar orqali namoyish qilinayotgan film va videoo’yinlar psixik jarayonlarni, taqlidni faollashtiradi. Aynan filmlar inson psixikasiga ta’sir qilishning kuchli quroli sifatida talqin etiladi. Bu o’rinda shuni ta’kidlab o’tish lozimki, ba’zi chet mamlakatlardan eksport qilinayotgan filmlarda, o’zimizning ba’zi bir teleko’rsatuvlarda “Jismoniy kuch- vujudga kelgan muammoni yechishning muhim uslubi”, “Hamma narsani sotib olish, sotib yuborish mumkin” kabi g’oyalar turli syujetlar yordamida tomoshabinlar e’tiboriga havola etiladi. Bu kabi g’oyalar hali ongi to’laligicha shakllanib ulgurmagani shaxslarning ongiga ta’sir ko’rsatib ularni zaharlaydi. (Telekanallar orqali namoyish qilinayotgan “Kundosh”, “Qora sevgi” kabi filmlar, “Yor-

yor” ko’rsatuvi) G’arb mamalakatining urf-odatlarini, hayot tarziga qiziqish, taqlid kuchayib o’z millatining urf-odatlarini, an’analarga rioya qilish susayadi. Ijtimoiy-psixologik jihatdan bu holatlarning salbiyligi shundaki, vujudga kelgan muammoning “yagona yechim yo’li”ning qolipi mavjudligi va uning nusxasini targ’ib etishdir. Shu tariqa ijtimoiy meyorlar, stereotiplar va ideallar yaratilib, og’ishli xulq namunalari “emotsional ranglar” vositasida, ya’ni psixologik ta’sir ko’rsatishni kuchaytirish maqsadida qo’llaniladi, bu esa, individual va milliy qadriyatlar tizimining yemirilishiga, maishiy va ijtimoiy meyorlarning buzilishiga, individual qadriyatlar tizimining parchalanishiga, individual ma’naviyatning deformatsiyalashuviga olib keladi. Bunday vaqtda “fikrga qarshi fikr, g’oyaga qarshi g’oya, jaholatga qarshi ma’rifat bilan kurashish” har qachongidan ko’ra muhim ahamiyat kasb etadi.

“Ommaviy madaniyat” hozir insoniyat hayotining barcha jabhalariga tez kirib bormoqda va o’zi uchun qulay g’oyaviy-estetik makonni shakllantirmoqda. Tadqiqotchilarning fikricha, “ommaviy madaniyat” “yoshlar submadaniyati” industriyasi; ommaviy ijtimoiy mifologiya; odamga murakkab qadriyatlar yo’nalishi tizimini joylashtirish; dunyoni ko’p qirrali tushunishni oddiylashtirish; hordiq industriyasi, turli shoularni, qiziqish va dam olishni sanoat asosiga ko’chirish; sog’lomlashtirish; madaniy, estetik ehtiyojlar qondirishni boshqarish va individual, shuningdek, jamoa foydalanadigan xizmatlar, takliflarni rag’batlantirish tizimini tashkil etish(reklama, imidjmeckerlik va hokazo), har xil o’yinlar, mexanik o’yinlardan tortib elektron, kompyuter va boshqa vositalardan foydalanish kabi yo’nalishlarga ega. U yoshlar ongi, dunyoqarashi, shuningdek salohiyatini tamoman qamrab oladigan “jozibador” niqoblar ostida ish ko’radi. Ular quyidagi ko’rinishlarda namoyon

bo'ladi: 1. Musiqa bilan bog'liq bo'lgan musiqa fanatlari –rokerlar, panklar, gotlar, reperlar, metalliklar, trans-madaniyat. 2.Alohida dunyoqarashlari, hayot tarzlar bilan ajralib turuvchi xippi, emo, panklar, rostamanlar. 3.Sport bilan bog'lik –sport fanatlari, rollerlar, strit-baykerlar, baykerlar. 4. O'yin bilan bog'liq boshqa reallikka o'tuvchi yo'nalish-geymerlar,tolkiyenistlar. 5.Kompyuter texnologiyalari bilan bog'liq yo'nalish-xakerlar, geymerlar.

Bugungi kunda yoshlarning axloqi va ma'naviyatiga, ruhiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan “ommaviy madaniyat” ko'rinishlari va shakllari sirasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Film va kliplar. P.I.Glushkoning yozishicha “televideniyaedagi “ommaviy madaniyat”ning 70-80% ermak, vaqt o'tkazishni nazarda tutadi. Unda bema'ni siyqa syujetlarga qurilgan seriallar, shou o'yinlar, tomoshalar va konsertlar namoyish etiladi”. Bu ko'rsatuvlar inson ruhiyatiga g'ayritabiiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan bir qatorda, xorijda suratga olingan jangari kinofilmlar, turli kompyuter o'yinlaridagi shafqatsizlik, vahshiylik, qotillik aks etgan lavhalarining yoshlar tomonidan tomosha qilinishi natijasida ularning ruhiyatida keskinlik, berahmlik, shafqatsizlik, atrofdagilarga bepisandlik illatlari kuchayadi. (Tik tokkerlar, tavallud kuni yuzlariga tort surish, filmlarda kelin kuyovlarning vals tushishlari, bir birlariga tort yedirishlari, o'yinlardan “Call of duty”, “War Craft”, “Titanfall”, “Dark Souls II”, “The Evil Within”, “Pubg” va boshqa o'yinlar.) Eng achinarlisi talaba-yoshlar film va kliplarda rol o'ynayotgan aktyor va aktrisalarga ko'r-ko'rona taqlid qiladilar.

2. Bugun G'arb olamida aksariyat yoshlar ma'naviyati tanazzulga uchrayotganligi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, ayrim ommaviy axborot vositalarida tanazzulga uchrayotgan G'arb yoshlarining hayoti ibratli turmush tarzi sifatida targ'ib qilinmoqda.

Shuning uchun talabalarga bunday hayot tarzini tahlil qilib, uning salbiy jihatlarini ajratib ko'rsatish va unga qarshi tura olish ko'nikmasini shakllantirish zarur.

3. Turli mamlakatlarda ishlab chiqarilayotgan yoshlarni didsizlikka undovchi andozasiz kiyimlar, ularda bitilgan ma'nosiz yozuvlar, yovuzlikka chorlovchi suratlar.Ular yoshlar ongini zabt etib, ular ruhiyati va didiga ta'sir ko'rsatadi. (Only me!, Kiss va hokazo yozuvlar).

4. G'arb yoshlarining uyushgan jinoyatchilik va zo'ravonlikka berilishlari. Bunday harakatlarning kelib chiqishiga turtki beradigan asosiy sabab – yoshlarga meyoridan ortiq tarzda erkinlikning berilishidir. Buning natijasida ular: “Men erkin shaxsman, bilganimni qilishim kerak, yoshligimda o'ynab qolishga haqim bor, ko'nglim tusagan ishni qilishga haqliman, o'z erkim o'z qo'limda, hattoki ota-onam ham mening erkimni bo'g'ishga haqli emas”,- degan aqidaga o'rganadilar.

5. G'arbona turmush tarzida g'urur-iftixor, or-nomus, erkaklik sha'ni, ayollik iffati degan nozik tushunchalarning yo'qolib borayotganligi. O'zbek millatiga xos bo'lgan yuqoridagi kabi tushunchalarning yo'qolib borayotganligi oila mustahkamligi va yoshlar tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuni alohida ta'kidlash joizki “ommaviy madaniyat”ning sport, kompyuter texnologiyalari bilan bog'liq ko'rinishlari tobora kengroq yoyilmoqda. Albatta, yoshlarimizning yangilikka intiluvchanligi, zamon bilan hamohang holda bo'lishlikka intilishlarini inobatga olsak, ularning axborot texnologiyalaridan foydalanishga qiziqishlarini ma'qullash lozim. Biroq, ikkinchi tomondan yoshlarimizni ma'naviy yetuk, barkamol bo'lib shakllanish jarayonida axborotlar oqiminining salbiy tomonlari borligini ham nazardan qoldirmaslik zarurdir. Salbiy tomoni, axborotning sifatsizligi va uni belgilashda yoshlarimizda ijtimoiy-psixologik xususiyatlar shakllanmaganligidir

XXI asrda inson ongiga ruhiy ta'sir ko'rsatishning rang-barang vositalari va usullari vujudga kelmoqda. Davrning muhim yangiligi sifatida maydonga chiqayotgan ayrim vositalar yoshlarga tezkor ruhiy ta'sir ko'rsatib, ular ongini osongina zabt etmoqda. Aksariyat yoshlar xuddi mana shu "ommaviy madaniyat" ta'siriga tez berilayotganliklari tufayli o'zliklaridan yiroqlashayotganliklarini sezmaydilar. "...biz bunday xatarlarga qarshi o'z vaqtida qat'iyat va izchillik bilan kurash olib bormasak, turli zararli oqimlar bizning yurtimizga ham shiddat bilan yopirilib kirishi, yoshlarimizni o'z girdobiga tortib ketishini, oqibatda, ularning ota-ona, el-yurt oldidagi burchi va mas'uliyatini o'ylamaydigan, faqat bir kunlik hayot bilan yashaydigan kimsalarga aylanib qolishi mumkinligini tasavvur qilish qiyin emas".

"Ommaviy madaniyat"ni targ'ib qiluvchi mahsulotlar yoshlarning fikr yuritishlariga to'sqinlik qiladi. Ularning bilim sirlarini egallash, o'qish-o'rganish mayllarini so'ndirib "bir marta beriladigan hayotda yayrab qolish" zarurligi haqidagi bema'ni aqidani ular ongiga singdirishga, yoshlar ruhiyatining tajovuzkorlikka ko'proq moyillashuviga xizmat qiladi. Bunday yovuz maqsadni ko'zlagan bema'ni targ'ibotning salbiy natijalari – odamlar orasida mehr-oqibatning yo'qolib borayotganligi, odob-axloq mezonlariga putur yetayotganligi, behayollik va zo'ravonlikning avj olayotganligida yaqqol namoyon bo'lmoqda. Bu vaziyatda pedagoglar izchil tashkil etilayotgan tarbiyaviy jarayonlarda ushbu muammoning yechimini ta'minlaydigan samarali vosita va usullarni tanlay bilishlari va amaliyotga joriy eta olishlari kerak.

Biz "ommaviy madaniyat"ning shakllanishi va rivojlanishi va uning inson ongiga, ruhiyatiga ta'siri haqida fikr yuritdik. Shuni aytib o'tish lozimki, biz yosh avlod ongiga g'arb fan-texnikasi, madaniyati, adabiyoti, san'ati yutuqlarini

singdirishga qarshi emasmiz. Biroq g'arbdagi taraqqiyparvar ziyolilarning o'zi "g'arbning muammosi" sifatida baholayotgan "ommaviy madaniyat"ning asl mohiyatini talabalar ongiga yetkazish, ularda "ommaviy madaniyat"ning har qanday ko'rinishlariga qarshi kurasha olish ko'nikmasini shakllantirish pedagogik jarayonning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi

Bugungi kunga kelib yoshlar qabul qilishlari, o'zlashtirishlari, tanqidiy tahlil etishlari zarur bo'lgan axborotlar ko'lamiga tobora ko'paymoqda. Tahliliy tafakkurning yetishmasligi tufayli yoshlar ongiga foydali axborotlar bilan bir qatorda zararlilari ham kirib kelmoqda. Chunki axborot, o'zining atributiv xususiyatlaridan tashqari, iste'molchi uchun shaxsiy yoki jamoaviy, madaniy ahamiyatga ega bo'ladi. Garchi axborotning xossalari shartli bo'lsa-da, uning foydalilik darajasi, idrok etuvchi subyektga ta'sir qilish darajasi bilan belgilanadi. Agarda axborotni qabul qilgan yoshlar, axborotning tarkibidagi xabardan kerakli taassurot va bilimlarni olgan bo'lsa, o'z maqsadini to'g'ri shakllantirib, maqbul xulq namunasini yuzaga chiqara oladi. Natijada, axborot iste'molchisi bo'lgan yoshlar, obyekt bilan samarali munosabatga kirisha oladi. Agarda uzatilayotgan salbiy xabarlar iste'molchisining ma'naviy dunyosiga qiziqarli bo'lsa, ya'ni axborotni idrok etuvchi undan emotsional qoniqish hosil qilsa, axborotni foydali, deb hisoblaydi. Buning oqibatida ularning miyasi katta miqdordagi axborotni tahlil qilish va umumlashtirish jarayonida zo'riqishga uchraydi, ishchanlik layoqatlari pasayadi. Tahlil qilish layoqati esa kitob mutoala qilish va uni tahlil qilish jarayonida shakllanadi. Kitobxonlik ko'nikmasining yetarlicha shakllanmaganligi, ijtimoiy-siyosiy dunyoqarashning zarur darajada tarkib topmaganligi yoshlarning tor doirada, biryozlama fikrlashlariga sabab bo'lmoqda. Buning natijasida ularda o'z ishlariga yengil-yelpi qarash kayfiyati

ustunlik qilmoqda. Zarur bilim va tajribaning yetishmasligi, dunyoqarashning biryoqlama kasb etishi natijasida ular o'z faoliyatlarida yetarlicha samaradorlikka erisha olmaydilar.

“Ommaviy madaniyat” tuzog'iga ilinganlar faqat ikki narsanigina tan oladilar, o'z nazdlarida “yomon” va “yaxshi”ni. Ular dunyodagi barcha narsalar, jumladan, atrofdagilar, kasb-korlarini faqatgina xuddi mana shu jo'n mezonda o'lcaydilar. Bu fikrlar bir necha yillar avval amerikalik olimlar E.Fromm, D.Rismen, Ernest van den Xaag, G.Markuzelar tomonidan yaratilgan asarlarda bayon etilgan.

“Ommaviy madaniyat” targ'ibotchilari iqtidorli, bilimli yoshlarni ham e'tibordan chetda qoldirmaydilar. Jumladan, “XXI asr liderlari” mavzusidagi seminarlarda ular iqtidorli yoshlarni tanlab olishda hokimiyatga yordam bergandek bo'lib ko'rinadilar. Biroq ular bu jarayonda o'z manfaatlarini ko'zlagan holda ish tutadilar. Shu asosda ular xorijiy davlatlarga muntazam safarlar uyushtiradilar. Ular turli simpoziumlar, seminarlar, konferensiyalar, festivallar davomida yoshlar ongiga ustalik bilan ta'sir o'tkazishga erishadilar. “Ommaviy madaniyat” namoyondalari xuddi shu asnodan o'zlarini “dunyo fuqarolari” deb ataydigan, vatansiz kimsalarni tayyorlashga muvaffaq bo'ladilar. Muayyan vaqt o'tgach, bunday kimsalar o'z davlati, xalqlari, milliy madaniyatlarining “integratsiya o'yinlari” qurboni bo'lishganini anglab yetadilar.

Talabalarda “ommaviy madaniyat”ga qarshi kurashuvchanlik ko'nikmasini shakllantirishning ilmiy- nazariy asoslarini o'rganish natijasida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. Olib borilgan ilmiy-nazariy tahlillar mavzu doirasidagi muammolarni, xususan, talabalarda “ommaviy madaniyat”ga qarshi kurashuvchanlik ko'nikmasini shakllantirishga oid nazariy tadqiq qilishga bag'ishlangan ishlarning bugungi kundagi taqchilligi va tizimlashtirilmaganligi hamda

shu bilan birga dolzarbligini ko'rsatdi.

2. Komil inson tarbiyasi juda qadim zamonlardan ajdodlarimizning orzusi bo'lgan. Ular yoshlarning ongiga yot g'oyalarning kirib kelishiga qarshi muntazam g'oyaviy kurash olib borganlar. Ajdodlariimiz yaratgan bebaho asarlar hozirgi kunda ham talabalarda “ommaviy madaniyat”ga qarshi kurashuvchanlik ko'nikmasini shakllantirishda katta pedagogik imkoniyatlarga ega.

3. Yoshlarda ma'naviy tahdidlar, buzg'unchi g'oyalarga nisbatan mafkuraviy immunitet shakllantirish masalasi yuzasidan tarixda va bugungi kunda turli xil munozarali fikrlar mavjud bo'lib, bu qarashlar Sharq mutafakkirlari ijodida asrlar davomida sayqallanib kelgan, ammo talabalarda ajdodlarimiz merosi vositasida “ommaviy madaniyat”ga qarshi kurashuvchanlik ko'nikmasini shakllantirish muammosi pedagogikada o'zining muayyan nazariy-metodologik bazasiga ega bo'lsa-da, ushbu muammoga dahldor tadqiqotlar ko'lam hali o'zining mukammal yechimlariga ega bo'lmagan.

4. Talabalarda “ommaviy madaniyat”ga qarshi kurashuvchanlik ko'nikmasini shakllantirish uchun ular “ommaviy madaniyat”ning maqsadi, ko'rinishlari, shakllari, tarkibiy qismlari, tarqalish vositalari, inson ruhiyatiga ta'siri, zararli oqibatlari haqida yetarlicha bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlari lozim.

5. Mustaqil O'zbekistonning ravnaqiga xizmat qiladigan, jamiyat a'zolarini bunyodkorlikka undovchi, yoshlarni barkamollik sari yetaklaydigan barcha g'oyalar: tinchlik, tenglik, do'stlik, hurfiylik, bag'rikenglik, ozodlik, vatanparvarlik, mustaqillik, adolatlilik, hamkorlik, birdamlik, ma'rifatparvarlik, xalqparvarlik, insonparvarlik kabi barcha bunyodkor g'oyalar hozirgi kunimiz uchun muhim hisoblanadi. O'zbek xalqi milliy g'oyasi ko'zlagan maqsadlarni inkor etadigan,

ularning aksi uchun xizmat qiladigan barcha g'oyalar - vayronkor, yot g'oyalar sifatida baholanadi. Vayronkor, yot g'oyalarga qarshi uzluksiz ta'lim tizimining har bir bosqichida tizimli, uzluksiz ish olib borish talab etiladi.

6. Talabalarda "ommaviy madaniyat" xurujlariga qarshi kurashuvchanlik ko'nikmasini shakllantirishda tahliliy tafakkur qobiliyatlarini, kitobxonlik darajalarini o'stirish, kitobxonlik madaniyati

vertikal asoslarda emas, balki gorizontaal asoslarda, ya'ni "ota kitobxon-bola kitobxon", "o'qituvchi kitobxon-talaba kitobxon" tarzidagi yondashuvni, ya'ni ibrat omilini qo'llash va shu orqali o'zbek xalqi ma'naviyatining tarkibiy qismini tashkil etuvchi odob-axloq, hayo-ibo, or-nomus va diyonat kabi fazilatlarni saqlab qolish va boyitishga e'tiborni kuchaytirish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Milliy g'oya: asosiy tushuncha va tamoyillar fani bo'yicha ma'ruzlar matni. Termiz, 2016. 212-b.
2. Milliy g'oya: asosiy tushuncha va tamoyillar. -T.: O'zbekiston, 2001-77 b.
3. Jabborov X. O'smirlarda mafkuraviy immunitet shakllanishining psixologik omillari. Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss. -T.: 2019.-154 b.
4. Quronov M., Jabborov H. Aholida ichki va tashqi tahdidlarga qarshi mustahkam mafkuraviy immunitetni shakllantirishning ta'sirchan pedagogik-psixologik tamoyillari //Psixologiya.-Buxoro, 2017. 4- son. 16- b.
5. Bunakov N.F. Izbranniye pedagogicheskiye sochineniya. - M.: izdatelstvo APN SSSR, 1953. - 412 s.
6. Kroxina N.P. i dr. Kultura i mejkulturniye vzaimodeystviya v sovremennom mire: Uchebnoye posobiye s prilozheniyem (kollektiv avtorov). Shuya: izd-vo Shuyskogo filiala IvGU, 2014. - 165 s.
7. Shodmonova Sh. Oilada bolalarni milliy an'analar asosida tarbiyalash // Pedagogik ta'lim j. 2003. 3-son. 12- b.
8. Sharopova S.D. Yoshlarda mafkuraviy immunitet shakllanganligining ijtimoiy-psixologik jihatlari. Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiya. -T.: 2020. -141 b.
9. <https://wikipedia.org>

UNIVERSAL TA'LIM FAOLIYATLARI TUSHUNCHASINING ILMIY-PEDAGOGIK MAZMUNI VA ULARNING ZAMONAVIY TA'LIM KONSEPSIYASIDAGI O'RNI.

G'AYBULLAYEVA NAFISAXON NOSIRJON QIZI
Toshkent iqtisodiyot va texnologiyalari universiteti
Namangan manzili o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy ta'lim paradigmasi o'quvchini passiv bilim oluvchi emas, balki faol bilim yaratuvchi sifatida shakllantirishga qaratilgan bo'lib, ushbu yondashuv universal ta'lim faoliyatlari (universal ta'lim faoliyatlari) tushunchasini ilgari surdi.

Kalit so'zlar: regulativ faoliyat, universal ta'lim faoliyati, pedagogik terminologiya, kompetensiyaviy faoliyat, konstruktivistik faoliyat, milliy ta'lim, transformatsiya, metodologiya, paradigma.

Аннотация: В данной статье современная образовательная парадигма направлена на формирование ученика не как пассивного обучающегося, а как активного творца знаний, и в рамках этого подхода выдвинуто понятие универсальных учебных действий (УУД).

Ключевые слова: регулятивная деятельность, универсальная учебная деятельность, педагогическая терминология, компетентностная деятельность, конструктивистская деятельность, национальное образование, трансформация, методология, парадигма.

Abstract: In this article, the modern educational paradigm is aimed at forming the student not as a passive learner, but as an active creator of knowledge, and this approach put forward the concept of universal educational activities (universal educational activities).

Keywords: regulatory activity, universal educational activity, pedagogical terminology, competency-based activity, constructivist activity, national education, transformation, methodology, paradigm.

KIRISH

Universal ta'lim faoliyatlari bu – bilim olish, muammo yechish,

axloqiy-ijtimoiy masalalarni hal etishda universal yondashuvga asoslangan, o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiruvchi faoliyatlar majmuidir. Ularning asosiy maqsadi – shaxsda shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan ko'nikmalarni shakllantirishdan iborat.

Universal ta'lim faoliyatlari orqali tarbiyaviy jarayonni tashkil etish ta'lim va tarbiyaning bir butunligini ta'minlaydi. Chunki bu faoliyatlar axloqiy tanlov qilish, o'z harakatiga baho berish, boshqa fikrni qabul qilish, o'z-o'zini tahlil qilishga o'rgatadi.

Zamonaviy ta'lim konsepsiyasida universal ta'lim faoliyatlari o'quvchining shaxsiy yuksalishini ta'minlovchi poydevor

sifatida ko'riladi. Ular orqali o'quvchi o'zining psixologik, ijtimoiy, madaniy va ma'naviy yo'nalishdagi holatini anglaydi va ongli harakatlarni amalga oshiradi.

Shu asosda universal faoliyatlar orqali tashkil etilgan ta'lim modeli quyidagi mezonlarga asoslanadi: faoliyatga yo'naltirilganlik, shaxsga yo'naltirilganlik, ijtimoiy faollik, aks ettirish va o'z-o'zini anglash, mustaqillik, axloqiy pozitsiyani belgilash va ijtimoiy javobgarlik.

Ta'lim faoliyatining bu shakli o'quvchini tayyor bilim egasiga emas, balki bilimni izlaydigan, uni mustaqil tahlil qiladigan va undan ongli foydalanadigan shaxsga aylantiradi. Bu esa jamiyatda faol, mas'uliyatli, tolerant, kommunikativ, axloqan barkamol insonni shakllantirish imkonini beradi.

Ta'lim jarayonining zamonaviy rivojlanish

bosqichida universal ta'lim faoliyatlari tushunchasi pedagogik terminologiyada markaziy o'rin egallab, shaxsni har tomonlama kamol toptirishga xizmat qiluvchi vosita sifatida qaralmoqda. Bu tushuncha insonning rivojlanishini yagona psixologik, ma'naviy, kognitiv va ijtimoiy jarayon sifatida talqin etuvchi ilmiy yondashuvlarga tayangan holda shakllangan bo'lib, ta'lim-tarbiya birligini ta'minlashda asosiy metodologik kategoriyalardan biriga aylangan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Universal ta'lim faoliyatlari tushunchasi birlamchi ravishda Rossiya pedagogik maktabida, xususan, L.S. Vygotskiy, A.N. Leontyev, D.B. Elkonin, V.V. Davydovlarning sotsiokultural va faoliyat nazariyalariga asoslanadi. Bu nazariyalarda ta'lim jarayoni o'quvchining mustaqil faoliyatda ishtirok etishi,

o'z-o'zini anglashi, tahlil qilishi va o'z harakatlarini boshqarish ko'nikmalarini egallashi bilan bog'liq bo'lgan amaliy mexanizm sifatida qaraladi. Demak, universal ta'lim faoliyati — bu nafaqat bilimni egallash, balki shaxsning ichki intellektual, axloqiy, ijtimoiy va estetik imkoniyatlarini harakatga keltiruvchi faol reflektiv jarayondir.¹

Pedagogik falsafada universal ta'lim faoliyatlari umumlashgan, takrorlanuvchi va uzluksiz o'quv jarayonining ichki mazmunini belgilovchi sifatida talqin etiladi. Ular quyidagicha toifalanadi: shaxsiy faoliyatlar (o'zini anglash, axloqiy tanlov), regulativ faoliyatlar (rejalashtirish, baholash, nazorat), kognitiv faoliyatlar (tahlil qilish, tushunish, mantiqiy tafakkur), va kommunikativ faoliyatlar (muloqot, hamkorlik, empatiya).²

Mazkur faoliyatlar tizimi shaxs taraqqiyotining barcha bosqichlariga daxldor bo'lib, ayniqsa boshlang'ich ta'limda shaxsning asosiy kompetensiyalarini shakllantirishda tayanch vosita hisoblanadi. Bu jihatdan, universal ta'lim faoliyatlari shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasining nazariy poydevorini tashkil etadi. Chunki bu konsepsiyada o'quvchi passiv bilim oluvchi emas, balki faol, o'zini anglaydigan, ijtimoiy jarayonlarga mas'uliyat bilan yondashadigan sub'ekt sifatida qaraladi.³

Zamonaviy ta'lim konsepsiyalarida — kompetensiyaviy, konstruktivistik, faoliyatga asoslangan va kommunikativ yondashuvlarda universal o'quv faoliyatlari asosiy mezonlardan biri sifatida qaralmoqda. Masalan, UNESCO, OECD kabi xalqaro tashkilotlarning 21-asr ta'lim ko'nikmalari tizimida ham universal ta'lim faoliyatlari — o'zini boshqarish, refleksiya, axloqiy fikrlash, jamoviy ishlash, muammo yechish kabi ko'nikmalar orqali talqin etiladi. Bu esa ularning nafaqat milliy, balki global ta'lim paradigmasidagi muhim o'rnini belgilaydi.

Shuningdek, bu faoliyatlarning o'quv dasturlariga integratsiyalashuvi natijasida ta'lim faqat faktlarni eslab qolishga emas, balki bilimdan foydalanish, uni hayotga tadbiq etish, shaxsiy va ijtimoiy vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilishga qaratilgan sifatli rivojlanish modeliga aylanishi mumkin.

Milliy ta'lim tizimida ham universal ta'lim faoliyatlari haqida tushunchaning yangicha shakllanishi kuzatilmoqda. O'zbekiston Respublikasining

“Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni (2020), Davlat ta'lim standartlari (2022), “O'zbekiston–2030” strategiyasi singari muhim

1 Сериков В. Н. Личностно-ориентированное образование. – Екатеринбург: Изд-во УрГПУ, 2002. – 190 с. – С. 61.

2 Imomova T. Boshlang'ich ta'limda

kasbiy rivojlanish. – Toshkent: Ilm Ziya, 2021. – 150 b. – B. 77.

3 G'ulomov T. Boshlang'ich ta'lim metodikasi va rivojlanish bosqichlari. – Toshkent: TDPU, 2020. – 132 b. – B. 94.

hujjatlarda shaxsni rivojlantirish, faollikni kuchaytirish, mustaqil fikrlash va axloqiy qaror qabul qilish qobiliyatlarini shakllantirish ustuvor yoʻnalish sifatida belgilangan. Bu esa universal taʼlim faoliyatlarini taʼlim-tarbiya jarayonining asosiy strategik elementi sifatida qarash zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Shu nuqtai nazardan, universal taʼlim faoliyatlari tushunchasi zamonaviy pedagogika nazariyasida taʼlim mazmunining transformatsiyasi, metodologiyasining yangilanishi, shuningdek shaxsga yoʻnaltirilgan yondashuvning amaliy ifodasini taʼminlovchi universal mexanizm sifatida talqin etiladi. Ularning umumiy xususiyatlaridan biri – bu oʻquvchini tayyor bilim egallovchi emas, balki bilim yaratishda, oʻz fikrini asoslashda, axloqiy baho berishda faol ishtirok etuvchi subʼekt sifatida shakllantirishdir.⁴

Ilmiy jihatdan qaralganda, universal oʻquv faoliyatlari inson tabiati, tafakkur jarayonlari va ijtimoiy mohiyatining uzviy birligi sifatida namoyon boʻladi. Inson faoliyati doirasida anglash, tanlash, baholash, maqsad qoʻyish, unga intilish va javobgarlik kabi amallar faqat koʻnikmalar emas, balki maʼnaviy-axloqiy mohiyatga ega qadriyatlar majmuasidir. Shunday ekan, universal faoliyatlar — bu pedagogik kategoriyadan tashqari, antropologik, sotsiokultural va aksiologik kategoriya sifatida ham eʼtirof etilishi zarur.

Pedagogik jihatdan esa, bu faoliyatlar shaxsda quyidagi asosiy komponentlarni shakllantirishga xizmat qiladi: oʻzini anglash, mustaqil fikrlash, axloqiy tanlov qobiliyati, mehnatga ongli munosabat, goʻzallikka intilish, muloqot madaniyati va ijtimoiy masʼuliyat. Ayniqsa, bu jarayon boshlangʻich taʼlim bosqichida hal qiluvchi ahamiyatga ega boʻlib, oʻquvchilarning psixologik moslashuvi, ijtimoiylashuvi, intellektual-faol refleksiya-

emotsional barqarorligi kabi indikatorlar orqali namoyon boʻladi.

Shuningdek, universal taʼlim faoliyatlarining shakllanishi doirasida zamonaviy taʼlim konsepsiyalarining har biri oʻziga xos ilmiy metodologik asos bilan bu hodisani talqin qiladi. Masalan, konstruktivistik yondashuv oʻquvchining bilimni faol yaratuvchi sifatida qatnashishini talab qiladi. Faoliyatga asoslangan yondashuv (Vygotskiy, Leontyev, Davydov maktablari) esa oʻquv faoliyatlarini shaxs taraqqiyotining asosi deb hisoblaydi. Kompetensiyaviy yondashuvda esa universal faoliyatlar — bu funksional savodxonlikni shakllantiruvchi umumiy kompetensiyalar manbai sifatida qaraladi.⁵

Yana bir muhim jihat shundaki, universal oʻquv faoliyatlari oʻz mohiyatiga koʻra fanlararo integratsiyani taqozo etuvchi didaktik platformadir. Ular orqali oʻquvchilar matematika, ona tili, tabiatshunoslik yoki texnologiya fanlarida olgan bilimlarini turli hayotiy vaziyatlarda qoʻllay oladi. Bu esa oʻquvchining tafakkurida izchillik, tahliliy fikrlash, muloqot madaniyati, hamkorlik va ijtimoiy moslashuv kabi muhim ijtimoiy-pedagogik xususiyatlarni shakllantiradi.

Universal taʼlim faoliyatlari, ayniqsa, boshlangʻich sinf oʻquvchisida shaxsiy ong va axloqiy pozitsiyaning shakllanish bosqichlarida faol vosita boʻlib xizmat qiladi. Bu faoliyatlar bolada nafaqat “bilish”, balki “anglash”, “munosabat bildirish”, “harakat qilish”, “tanlov qilish” va “javobgarlikni oʻz zimmasiga olish” kabi murakkab shaxsiy mexanizmlarni faollashtiradi. Aynan shu jarayon orqali oʻquvchi bilimli emas, balki tarbiyalangan, ongli va ijtimoiy masʼuliyatli shaxsga aylanadi⁶.

4 Carr D. Making Sense of Education: An Introduction to the Philosophy and Theory of Education and Teaching. – London: Routledge, 2003. – 208 p. – P. 51.

5 Qodirov M. Oʻqituvchi shaxsini shakllantirishda ijtimoiy-ilmiy yondashuv. – Toshkent: Maʼnaviyat, 2019. – 136 b. – B. 101.

6 Jalolov A. Taʼlim jarayonida maʼnaviy omil. – Toshkent: Oʻzbekiston, 2018. – 148 b. –

Zamonaviy ta'lim tamoyillarida universal ta'lim faoliyatlari o'quvchining nafaqat bilim olishdagi, balki o'zini tarbiyalash va anglashdagi mustaqil pozitsiyasini shakllantiruvchi asosiy vosita sifatida qaralmoqda. Shu bois, ular faqat ma'lum bilim yoki ko'nikmani shakllantirish vositasi sifatida emas, balki shaxsga ijtimoiy yo'naltirilgan, madaniy va axloqiy faoliyatga undovchi sistemali mexanizm sifatida talqin etilishi zarur.

Universal ta'lim faoliyatlarini chuqur o'rganish va pedagogik tizimga tatbiq etish zarurati, eng avvalo, ta'limda yuz berayotgan metodologik burilish bilan bog'liq. Bu burilish o'quvchini passiv bilim oluvchidan faol sub'ektga aylantirish, u orqali ijtimoiy jarayonlarga integratsiyalashish, fuqarolik mas'uliyatini shakllantirish, mustaqil fikrlashga yo'naltirish, axloqiy qaror qabul qila oladigan shaxs tarbiyalash bilan uzviy bog'liqdir. Shu ma'noda, universal ta'lim faoliyatlari bugungi ta'limning shakliy emas, balki mazmuniy innovatsiyasidir.

Ushbu faoliyatlarning ta'lim tizimida barqaror o'rin egallashi, avvalo, ularning qamrab oluvchi, integrativ va reflektiv tabiati bilan izohlanadi. Ya'ni ular bir vaqtning o'zida o'quvchining ichki psixologik holatini, tashqi ijtimoiy muhitga munosabatini, bilimga nisbatan pozitsiyasini va o'zini anglash darajasini o'z ichiga oladi. Shu jihatdan ular ta'limga emas, balki shaxsga qaratilgan faoliyat hisoblanadi.

Amaliy jihatdan qaralganda, universal o'quv faoliyatlarini muvaffaqiyatli tashkil etish uchun ularni rejalashtirish, tahlil qilish, rivojlanishini baholash va differensial yondashuv asosida loyihalash talab etiladi. Bu esa pedagogdan yuqori refleksiya, strategik fikrlash, kompetensiyaviy yondashuv va interaktiv vositalarni o'zlashtirishni talab etadi.

Bundan tashqari, universal o'quv faoliyatlari orqali shakllanadigan shaxsiy va

ijtimoiy kompetensiyalar o'z mohiyatiga ko'ra faqat o'quv jarayoni bilan cheklanib qolmaydi, balki o'quvchining sinfdan tashqari faoliyati, oilaviy hayoti va jamiyatdagi ijtimoiy o'rni bilan ham bevosita bog'liq bo'ladi. Bu esa tarbiyaviy jarayonning uzluksizligi va holatga moslashuvchanligini ta'minlaydi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Hozirgi zamon ta'lim konsepsiyalarida universal o'quv faoliyatlarining muhimligi shundaki, ular orqali o'quvchi faqat bilim egasi emas, balki ijtimoiy muloqotchi, madaniyat tashuvchisi, jamiyatda faol ishtirokchi, tanqidiy fikrlovchi va mustaqil qaror qabul qiluvchi sub'ekt sifatida kamol topadi. Shu boisdan ham universal ta'lim faoliyatlari bugungi pedagogik tafakkurda "ta'lim-tarbiya-ijtimoiylashuv" zanjirining o'zak nuqtasiga aylangan.

Xalqaro tajriba ham universal ta'lim faoliyatlarining barqaror shaxs tarbiyasidagi strategik o'rnini tasdiqlaydi. Xususan, Finlandiya, Singapur, Janubiy Koreya kabi mamlakatlar maktab ta'limi dasturlarida bu faoliyatlar o'quv dasturlarining poydevorini tashkil etadi. PISA, TIMSS kabi xalqaro baholash tizimlari ham o'quvchilarda aynan universal kompetensiyalar — mustaqil izlanish, tanqidiy fikrlash, axloqiy pozitsiya, estetik did va kommunikatsion madaniyat darajasini o'lchaydi. Bu esa universal ta'lim faoliyatlarining zamonaviy ta'lim strategiyasidagi ustuvor o'rnini ko'rsatadi.

Shu tariqa, universal ta'lim faoliyatlari — bu shunchaki metodik vosita emas, balki ta'lim jarayonining butun falsafasi, shaxs tarbiyasining tayanch mexanizmi, zamonaviy ta'lim modelining mazmuniy asosidir. Ular orqali o'quvchilar nafaqat bilim oladilar, balki hayotda, jamiyatda, o'zaro muloqotda to'laonli ishtirok eta oladigan, axloqiy va ijtimoiy jihatdan bardavom, barqaror shaxsga aylanadilar.

Shuningdek, universal ta'lim faoliyatlari zamonaviy didaktikada nafaqat o'quvchi faoliyatini tashkil etishning modeli sifatida,

balki ta'lim tizimining metodologik strukturasini shakllantiruvchi universal omil sifatida qaralayapti. Ular orqali pedagog o'quvchini faqat ma'lumot oluvchi emas, balki axloqiy jihatdan mustaqil qaror qabul qiluvchi, estetik mezonlarga ega, ijtimoiy faollikka intiluvchi shaxs sifatida rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Ushbu faoliyatlarning ilmiy mohiyati ularning ontologik va aksiologik asoslari bilan ham bevosita bog'liq. Inson faolligi — bu nafaqat tashqi muhitga moslashish, balki uni ongli ravishda o'zgartirish vositasidir. Shu jihatdan, universal ta'lim faoliyatlari bolani real hayotda axloqiy, ijtimoiy va aqliy mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga tayyorlashning eng qudratli vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, bu faoliyatlar inson tabiatining quyi pog'onasidan boshlab — ya'ni boshlang'ich sinfdanoq — shakllana boshlaganligi sababli, ularning ta'limdagi ahamiyati strategik darajaga ko'tariladi.

Bundan tashqari, bu faoliyatlar o'z tabiatiga ko'ra holatga moslashuvchan, ya'ni o'quvchining konkret vaziyatda o'zini qanday tutishini, qanday axloqiy yo'l tutishini belgilab beradigan tayanch mexanizm bo'lib xizmat qiladi. Ularning individual, ijtimoiy va kommunikativ shakllari bolaga hayotda “qanday yashash kerak?”, “men kimman?”, “men qanday qaror qabul qilayapman?” kabi asosiy ekzistensial savollarga javob izlash imkonini beradi. Shu sababli, ularning har biri shunchaki bilimga asoslanmagan, balki insonning ongli tanlovi, axloqiy nuqtayi nafari va hayotiy pozitsiyasiga tayanadi.

Pedagogik nuqtai nazardan esa, universal o'quv faoliyatlari bolani sistemali o'rganish, sabab-oqibat bog'liqlarini tahlil qilish, mustaqil fikr yuritish, axloqiy-estetik qarashlarini shakllantirish va o'zini baholash kabi funksional jihatdan muhim kompetensiyalarga tayyorlaydi. Shu boisdan ham bugungi ta'limda nafaqat “nima biladi?”, balki “u bilganini hayotda qanday qo'llaydi?”, “jamiyatda qanday

tutadi o'zini?”, “javobgarlikni sezadimi?” kabi savollar dolzarb bo'lib bormoqda. Bu savollar esa to'g'ridan-to'g'ri universal ta'lim faoliyatlari orqali tarbiyalanuvchi shaxsiy sifatlar bilan bog'liq.

Boshqacha aytganda, universal o'quv faoliyatlari — bu shaxsiylikni rivojlantirish vositasi, ijtimoiy tafakkurni shakllantirish mexanizmi, axloqiy qaror qabul qilishni o'rgatuvchi metodik asos, estetik-didaktik tarbiyaning psixologik zaminidir. Ular orqali shakllangan kompetensiyalar insonni nafaqat muvaffaqiyatli o'quvchi, balki muvaffaqiyatli inson, javobgar fuqaro va axloqan barqaror ijtimoiy subyektga aylantiradi.

Zamonaviy ta'lim konsepsiyalarida universal o'quv faoliyatlari ta'limning noyob integratsiyalovchi kategoriyasi sifatida ham ko'riladi. Ular bilim, ko'nikma, qadriyat, motivatsiya va harakatni yagona, yaxlit jarayonga birlashtiradi. Ayniqsa, bu yondashuv boshlang'ich ta'lim bosqichida eng yuqori darajada muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki aynan shu bosqichda o'quvchining asosiy shaxsiy pozitsiyasi, qaror qabul qilish modeli va axloqiy ong shakllana boshlaydi. Agar bu bosqichda universal faoliyatlar pedagogik jihatdan puxta tashkil etilsa, u o'quvchining kelgusidagi ta'lim olishi, shaxsiy o'sishi, mehnatga munosabati va jamiyatdagi o'rnini belgilab beruvchi fundamental omilga aylanadi.

Shu jihatdan aytish mumkinki, universal ta'lim faoliyatlari o'z ichiga oladigan metodik harakatlar — bu ta'lim jarayonining shaklga emas, mazmunga yo'naltirilgan modelidir. U ta'limning mohiyatini faqat bilim berishdan iborat emasligini, balki shaxsni tarbiyalash, yo'naltirish va o'z hayotini boshqarishga o'rgatish ekanligini asoslab beradi.

Ta'lim jarayonining o'zagini tashkil etuvchi universal ta'lim faoliyatlarining mohiyatini to'laonli anglash uchun ular zamirida yotgan kognitiv, emotsional va aksiyologik jihatlarni birgalikda tahlil etish muhim. Kognitiv jihatdan bu faoliyatlar o'quvchining bilimni

qabul qilish va u bilan faol ishlash qobiliyatini belgilaydi; emotsional jihatdan esa, o'quvchi o'zining hissiy reaksiyalari, qiziqishlari, motivatsiyasi asosida mazkur faoliyatlarni o'zlashtiradi; aksiyologik jihatdan esa — ularning mazmunida ijtimoiy qadriyatlar, axloqiy me'yorlar, fuqarolik mas'uliyatining ifodasi mujassam bo'ladi.

Ushbu faoliyatlarning har biri o'z navbatida shaxsda hayotga ongli yondashuvni, axloqiy jihatdan asoslangan harakat qilish ehtiyojini va ijtimoiy moslashuvchanlikni shakllantiradi. Masalan, o'quvchining o'quv topshiriqlarini o'zlashtirishdagi mustaqil rejalashtirish, o'z-o'zini nazorat qilish, boshqa o'quvchilar bilan fikr almashish, muammoli vaziyatlarda yechim topishga urinishi — bularning barchasi universal ta'lim faoliyatlarining tarkibiy elementlaridir.

Shuningdek, universal ta'lim faoliyatlari o'z mohiyatiga ko'ra progressiv harakatli model bo'lib, unda o'quvchining har bir faoliyat turi (bilish, ijtimoiylashuv, axloqiy baholash, ijodiy ifoda) keyingi bosqichga zamin yaratadi. Bu esa uni ierarxik emas, balki metodik spirallashtirilgan strukturada rivojlanuvchi faoliyat sifatida tushunishga imkon beradi. Ya'ni o'quvchi bir marta anglagan bilimni faqat takrorlamaydi, balki uni har safar murakkabroq kontekstda qayta angelaydi, yangi sharoitda sinaydi va boyitadi.

Zamonaviy ta'lim nazariyasida universal ta'lim faoliyatlarining o'рни, ayniqsa, kompetensiyaviy ta'lim modeli asosida yangicha yondashuvlarga asoslanmoqda. Bu modelda "bilim" tushunchasi o'rniga "amalda qo'llash", "axloqiy pozitsiya asosida harakat qilish", "shaxsiy natija" tushunchalari ilgari surilmoqda. Shu nuqtai nazardan universal ta'lim faoliyatlari o'quvchilarning hayotiy vaziyatlarda to'g'ri va mas'uliyatli harakat qilishini ta'minlovchi funksional vositaga aylanishi zarur.

Masalan, o'quvchining o'z fikrini mustaqil bayon qilish, o'zgalar fikriga

nisbatan bag'rikenglik bilan yondashish, guruhda murosaga kelish, vazifalarni bo'lib olish, vaqtni samarali boshqarish kabi ko'nikmalar bugungi pedagogikada shunchaki "qo'shimcha" malakalar emas, balki universal o'quv faoliyatlari doirasida shakllanadigan asosiy tarbiyaviy komponentlardir. Bu esa o'z-o'zidan universal faoliyatlar nafaqat bilim egallash, balki shaxsiy va ijtimoiy barqarorlikni shakllantirishda ham asosiy vosita ekanligini isbotlaydi.

Bundan tashqari, universal ta'lim faoliyatlari orqali amalga oshiriladigan tarbiya jarayoni — bu shunchaki ma'lum me'yorlarga rioya qilish emas, balki o'quvchining har bir harakatida axloqiy asosli tanlov qilishga tayyorligini shakllantirishdan iboratdir. Shuning uchun ham bu faoliyatlar orqali bolalarda "nima qilmoqchiman?" emas, balki "nima uchun aynan shunday qilmoqdaman?" degan reflektiv savolga javob topish ehtiyoji vujudga keladi.

Bularning barchasi universal ta'lim faoliyatlarini nafaqat boshlang'ich ta'limda, balki butun umrbod ta'lim jarayonida shaxsni anglash, ijtimoiylashish va tarbiyalashning eng asosiy mexanizmlaridan biri sifatida qarashga asos yaratadi. Ular o'quvchining bilim olishini individuallashtiradi, o'z tajribasi asosida bilimlarni mustahkamlaydi, shaxsiy qadriyatlarni o'zlashtiradi va ijtimoiy muhitda o'zini to'laqonli sub'ekt sifatida anglashga yo'naltiradi.

XULOSA

Universal ta'lim faoliyatlari tushunchasining zamonaviy pedagogik tafakkurdagi o'рни, uning nazariy-ma'naviy mazmuni va metodologik asoslari chuqur tahlil qilindi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, universal ta'lim faoliyatlari nafaqat ta'lim jarayonining tashkilotchisi, balki shaxsiy taraqqiyot, axloqiy shakllanish va ijtimoiy integratsiya vositasi sifatida ham alohida metodologik o'ringa ega.

Birinchidan, universal ta'lim faoliyatlari shaxsning ichki resurslarini — bilish, anglash,

muloqot, refleksiya va axloqiy baholash kabi kompetensiyalarni harakatga keltiruvchi faoliyatlar majmuasidir. Ular o'quvchini real hayotiy vaziyatlarga tayyorlaydi, axloqiy qarorlar qabul qilishga o'rgatadi, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga yordam beradi. Bu esa ularni ta'lim mazmunining markaziy elementi sifatida qarashga asos bo'ladi.

Ikkinchidan, universal faoliyatlar nazariy jihatdan asoslangan yondashuv, konstruktivistik metodologiya, kompetensiyaviy model, sotsiokultural konsepsiyalar bilan uzviy bog'langan. Bu yondashuvlar o'zaro

integratsiyalashgan holda o'quvchining bilim olishdan tashqari, o'zini anglash, mustaqil harakat qilish, mas'uliyatli qarorlar qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat faoliyatga qiladi.

Uchinchidan, metodologik nuqtai nazardan universal ta'lim faoliyatlari ta'limning individuallashtirilgan, interaktiv, reflektiv va integratsiyalashgan tamoyillari asosida amalga oshiriladi. Ular orqali shaxsiy tajriba bilan umumiy bilim, dars jarayoni bilan tarbiyaviy kontekst, axloqiy ong bilan ijtimoiy mas'uliyat o'zaro bog'lanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi. –T.: «Adolat», 2023. –114 b.
2. O'zbekiston Respublikasining Mehnat Kodeksi. –T.: Adolat, O'zbekiston, 2021. –296 b.
3. O'zbekiston Respublikasining Oila Kodeksi. –T.: Adolat, O'zbekiston, 2021. –204 b.
4. Mirziyoyev SH. Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. –T.: O'zbekiston, NMIU, 2016.
5. Mirziyoyev SH. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. –T.: «O'zbekiston». 2017. –48 b.
6. Mirziyoyev SH. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. –T.: «O'zbekiston». 2017. –488 b.
7. Nishonova M. Pedagogik texnologiyalar va tarbiyaviy metodlar. – Toshkent: TDPU, 2019. – 112 b. – B. 45.
8. Bayro F. La pédagogie de l'existence. – Paris: Éditions du Seuil, 2006. – 152 p. – P. 59.
9. Nurmatov A. Boshlang'ich ta'lim va tarbiya. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2021. – 144 b. – B. 117.
10. Zokirov I. Kasbiy ta'lim nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: TDPU, 2017. – 148 b. – B. 89.
11. Yusupova R. Zamonaviy o'qituvchi modeli va kasbiy kompetensiyalar. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2021. – 136 b. – B. 78.
12. Хуторской А. В. Компетентностный подход в образовании. – Москва: Изд-во Эгвес, 2003. – 128 с. – С. 44.
13. Bayro F. La pédagogie de l'existence. – Paris: Éditions du Seuil, 2006. – 152 p. – P. 59.
14. G'aybullayeva N.N. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida universal ta'lim faoliyatini shakllantirish, rivojlantirish va takomillashtirish nazariyasi va amaliyoti - Buxoro: Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar (2024 йил №6) ISSN 2181-1709 (P)
15. G'aybullayeva N.N. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini qarama-qarshiliklar asosida ijodkorlik faoliyatini shakllantirish yo'llari In Volume1,issue7of Results of National Scientific Research Journal 2022 ISSN 2181-3639 Uzbekistan 21.10.2022

INKLYUZIV TA'LIMDA JISMONIY TARBIYA FANINING SAMARADORLIGINI OSHIRISH: AMALIY TAHLIL VA TAKLIFLAR

NAZAROVA SHAHNOZA RUSTAM QIZI

Oriental universiteti «Uzluksiz ta'lim pedagogikasi» kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada inklyuziv ta'lim joriy etilgan ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya fanining dolzarb muammolari va ularning yechimlari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida mavjud infratuzilma kamchiliklari, pedagogik tayyorgarlik darajasi, o'quv dasturlarining moslashuvchanligi va ijtimoiy munosabatlar o'rganildi. Shuningdek, samarali inklyuziv jismoniy tarbiya tizimini shakllantirish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqildi.

Abstract: This article analyzes the current challenges and possible solutions related to physical education in inclusive educational institutions. The study investigates infrastructural shortcomings, teacher readiness, curriculum flexibility, and social attitudes. Practical recommendations are proposed to develop an effective inclusive physical education system.

Аннотация: В данной статье рассматриваются актуальные проблемы преподавания физической культуры в инклюзивных образовательных учреждениях и пути их решения. Исследование охватывает вопросы инфраструктуры, педагогической подготовки, адаптации программ и общественного отношения. Предлагаются практические рекомендации по формированию эффективной инклюзивной системы физического воспитания.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, jismoniy tarbiya, imkoniyati cheklangan o'quvchilar, pedagogik yondashuv, infratuzilma, individual rivojlanish.

Keywords: Inclusive education, physical education, students with disabilities, pedagogical approach, infrastructure, individual development.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, физическая культура, учащиеся с ограниченными возможностями, педагогический подход, инфраструктура, индивидуальное развитие.

Kirish.

So'nggi yillarda dunyo bo'ylab ta'lim tizimida inson huquqlari va teng imkoniyatlarni ta'minlash masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu borada BMT, YUNESKO kabi nufuzli xalqaro tashkilotlar tomonidan ilgari surilayotgan inklyuziv ta'lim konsepsiyasi bugungi kunda global ta'lim siyosatining muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Inklyuziv ta'lim – bu har bir bolaning o'ziga xos ehtiyojlari va qobiliyatlarini hisobga olgan holda, ularni umumiy ta'lim tizimiga jalb etish, diskriminatsiyasiz, teng va sifatli ta'lim olishiga imkon yaratishga qaratilgan yondashuvdir. Bu model orqali ta'limda imkoniyati cheklangan, nogironligi bo'lgan yoki boshqa turdagi

individual ehtiyojlarga ega bolalar ham o'z tengdoshlari bilan bir xil sharoitda ta'lim olishlari ta'minlanadi.

O'zbekiston Respublikasi ham ushbu global tendensiyadan chetda qolmagan holda, bir qator xalqaro konvensiyalarni ratifikatsiya qilib, inklyuziv ta'limni milliy ta'lim siyosati darajasida rivojlantirishga e'tibor qaratmoqda. Xususan, so'nggi yillarda ta'limda inkluzivlikni ta'minlash bo'yicha normativ-huquqiy baza mustahkamlanmoqda, malakali pedagog kadrlar tayyorlash va ularni qayta o'qitish ishlari yo'lga qo'yilgan. Ayni paytda esa inklyuziv yondashuv asosida dars berish uslublari, maxsus metodikalar va texnik vositalar ishlab chiqilmoqda.

Inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillaridan biri barcha bolalarning, jumladan, jismoniy, aqliy yoki emotsional rivojlanishida turli darajadagi o'ziga xoslikka ega bo'lgan o'quvchilarning umumiy ta'lim muassasalarida to'laqonli ishtirokini ta'minlashdir. Bu esa, o'qituvchilardan yondashuvdagi yangilik, metodik moslashuvchanlik, psixologik tayyorgarlik va yuqori darajadagi empatiya talab qiladi. Ayniqsa, bu talablar jismoniy tarbiya kabi faol harakat, jismoniy yuklama va guruhda ishlashni talab qiladigan fanlarda yanada dolzarb bo'lmoqda.

Jismoniy tarbiya fani bolalarning sog'lom turmush tarzini shakllantirish, harakat faoliyatini rivojlantirish bilan birga, ularning psixologik, ijtimoiy va emotsional taraqqiyotida ham muhim o'rin tutadi. Sport va harakat orqali bolalarda irodaviy sifatlar, jamoada ishlash ko'nikmalari, o'z-o'zini anglash va o'ziga bo'lgan ishonch kabi muhim jihatlar shakllanadi. Aynan shuning uchun ham inklyuziv ta'lim doirasida bu fan o'quvchilarning ijtimoiy integratsiyasi va ijobiy munosabatlarni rivojlantirish vositasi sifatida ko'rilmogda.

Ammo amaliyot shuni ko'rsatmoqda-ki, inklyuziv ta'lim joriy etilgan umumta'lim maktablarida jismoniy tarbiya fanini o'qitishda qator tizimli va metodik muammolarga duch kelinmoqda. Bunga, avvalo, ta'limiy ehtiyojga ega bolalar uchun moslashtirilgan dars mazmunining yetarlicha ishlab chiqilmaganligi, jismoniy tarbiya o'qituvchilarining bu boradagi maxsus tayyorgarlik darajasining pastligi, zarur sport jihozlari va infratuzilmaning yo'qligi, dars o'tish jarayonida xavfsizlik talablarining to'liq ta'minlanmasligi kabi omillar sabab bo'lmoqda. Natijada, inklyuziv guruhlardagi ayrim o'quvchilar jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida passiv ishtirok etmoqda yoki umuman chetda qolmoqda.

Ushbu maqola aynan shunday muammolarni aniqlash, ularning kelib chiqish sabablari va oqibatlarini tahlil qilish, shuningdek, amaliy yechimlar va takliflar ishlab chiqish orqali

inklyuziv jismoniy tarbiya ta'limini yanada samarali tashkil etishga qaratilgan. Tadqiqot doirasida zamonaviy pedagogik yondashuvlar, xorijiy tajribalar, mavjud milliy qonunchilik va amaliy holat o'rganiladi, shuningdek, amaliy tavsiyalar ilgari suriladi.

Metodologiya (Methods)

Ushbu tadqiqot 2024-2025-o'quv yili davomida Toshkent shahri va Toshkent viloyatida joylashgan 5 ta umumta'lim maktabida amalga oshirildi. Tadqiqotda sifat va miqdoriy tahlil usullarini o'z ichiga olgan aralash metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlar asosida ma'lumotlar yig'ildi va tahlil qilindi:

- Adabiyotlar tahlili: Inklyuziv ta'lim va jismoniy tarbiya yo'nalishlarida ilgari surilgan ilmiy-nazariy asoslarni o'rganish maqsadida Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSTT), YUNESKO va mahalliy ilmiy bazalardan olingan 20 dan ortiq ilmiy maqola va tadqiqot ishlari tahlil qilindi. Bu bosqichda inklyuziv ta'limdagi mavjud yondashuvlar, chet el tajribasi va milliy amaliyotlar o'rtasidagi o'xshashlik va tafovutlar aniqlashtirildi.

- So'rovnoma: Tadqiqotda jismoniy tarbiya fani bo'yicha faoliyat yuritayotgan 25 nafar o'qituvchi, 15 nafar o'quvchi ota-onasi hamda 10 nafar maktab ma'muriyati vakillaridan iborat respondentlar qatnashdi. So'rovnomalar anonim shaklda amalga oshirilib, ularning asosiy maqsadi – inklyuziv guruhlarda jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini tashkil etishdagi real muammolar, pedagogik yondashuvlar va mavjud resurslar haqida tasavvur hosil qilishdan iborat bo'ldi.

- Suhbat (intervyu): So'rovnoma natijalarini chuqurlashtirish maqsadida, ayrim respondentlar bilan yuzma-yuz va telefon orqali yarim strukturalangan intervyular tashkil etildi. Suhbatlar davomida amaliy muammolar, shaxsiy tajriba va subyektiv qarashlarga alohida e'tibor qaratildi.

- Kuzatuv: Empirik tahlil uchun 10 ta jismoniy tarbiya mashg'uloti bevosita real

sharoitda kuzatildi. Mashg'ulotlar davomida o'quvchilarning ishtiroki, o'qituvchining yondashuvi, dars jarayonidagi differensial yondashuvlar, xavfsizlik choralari va moslashtirilgan vositalardan foydalanish holatlari qayd etildi hamda tahlil qilindi.

Qo'llanilgan metodologik yondashuv muammoni kompleks tarzda – nazariy, empirik va amaliy jihatdan har tomonlama o'rganish imkonini berdi. Turli manba va ishtirokchilarning fikr-mulohazalari asosida muammolarning ko'lamini aniq belgilash va ularga mos takliflar ishlab chiqish imkoniyati yaratildi.

Natijalar (Results)

Tadqiqot davomida o'tkazilgan so'rovnomalar, intervyular, kuzatuvlar hamda mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili asosida inklyuziv ta'lim sharoitida jismoniy tarbiya fanini o'qitish jarayonida quyidagi asosiy muammolar aniqlangan:

Infratuzilmaning mos emasligi. Tadqiqot qamrab olgan maktablarning 80 foizida jismoniy imkoniyati cheklangan o'quvchilar uchun moslashtirilgan sport zallari, maxsus jihozlar va yordamchi vositalar mavjud emas. Aksariyat holatlarda harakat chekloviga ega o'quvchilar umumiy sport inshootlaridan to'laqonli foydalana olmayapti, bu esa ularning darslarda ishtirokini cheklab qo'ymoqda.

Pedagogik malaka yetishmovchiligi. So'rovda qatnashgan jismoniy tarbiya o'qituvchilarining 72 foizi inklyuziv ta'lim metodikasi, moslashtirilgan o'quv yondashuvlari va individual rejalashtirish usullari haqida yetarli bilimga ega emasligini bildirgan. Bu esa darslarda differensial yondashuvlarning qo'llanilmasligiga olib kelmoqda.

O'quv dasturlarining moslashtirilmaganligi. Amaldagi jismoniy tarbiya fani bo'yicha o'quv dasturlari umumiy xarakterga ega bo'lib, imkoniyati cheklangan bolalarning jismoniy va psixologik ehtiyojlarini hisobga olmaydi. Dasturda individual

yondashuvni talab qiluvchi holatlar uchun metodik tavsiyalar mavjud emasligi aniqlandi.

Ijtimoiy qarshiliklar va stereotiplar. Ota-onalarning 34 foizi imkoniyati cheklangan o'quvchilarni sog'lom tengdoshlar bilan umumiy jismoniy mashg'ulotlarda ishtirok etishiga qarshi ekanliklarini bildirgan. Bu esa inklyuziv yondashuvga nisbatan ijtimoiy ongda hali ham qarshilik mavjudligini ko'rsatadi.

O'quvchilarda motivatsiya va ishonch yetishmasligi. Inklyuziv guruhdagi o'quvchilarning ko'pchiligi o'z imkoniyatlariga nisbatan ishonchsizlik bildirgan, shuningdek, ijtimoiy moslashish darajasi past ekani kuzatilgan. Bu holat ularning darslarda faolligini pasaytirib, guruhda teng integratsiyalashuviga to'sqinlik qilmoqda.

Ushbu natijalar inklyuziv ta'lim siyosatini amaliy jihatdan yanada takomillashtirish, pedagog kadrlar tayyorlash tizimini qayta ko'rib chiqish, o'quv dasturlarini moslashtirish va maktablarda ijtimoiy-huquqiy muhitni yaxshilash zarurligini ko'rsatadi. Natijalar shuningdek, infratuzilmani rekonstruksiya qilish va jamiyatda inklyuzivlik madaniyatini shakllantirish bo'yicha tizimli ishlarni boshlash muhimligini ta'kidlaydi.

Muhokama (Discussion)

Tadqiqot davomida aniqlangan muammolar asosida inklyuziv ta'lim sharoitida jismoniy tarbiya fanini samarali tashkil etishga doir bir qator amaliy takliflar ishlab chiqildi. Quyida ushbu takliflar har bir aniqlangan muammoni bartaraf etishga qaratilgan tavsiyalar sifatida izohlanadi:

- Infratuzilmani modernizatsiya qilish. Jismoniy imkoniyatlari cheklangan o'quvchilar uchun teng sharoit yaratish maqsadida umumta'lim maktablarining sport infratuzilmasini universal dizayn tamoyillariga asoslangan holda qayta jihozlash zarur. Bunga maxsus sport jihozlari, panduslar, xavfsizlik vositalari va harakatlanish imkoniyatlarini cheklamaydigan sport maydonchalari kiradi.

Pedagogik tayyorgarlikni kuchaytirish.

Inklyuziv ta'lim samaradorligini ta'minlash uchun jismoniy tarbiya o'qituvchilarining maxsus metodikalarga oid bilim va ko'nikmalarini oshirish dolzarbdir. Shu bois, muntazam ravishda malaka oshirish kurslari, seminar-treninglar tashkil etilishi, bu kurslarda psixopedagogika, differensial yondashuv, adaptiv jismoniy tarbiya metodlari bo'yicha bilim berilishi zarur.

O'quv dasturlarini moslashtirish. Amaldagi o'quv dasturlari individual yondashuvni hisobga olgan holda takomillashtirilishi kerak. Har bir o'quvchining jismoniy imkoniyati, sog'lig'i va ehtiyojlaridan kelib chiqib, differensial mashg'ulotlar tizimi ishlab chiqilishi lozim. Bu orqali barcha o'quvchilarning darslarda faol ishtiroki ta'minlanadi.

Ijtimoiy ongni shakllantirish va qarshilikni kamaytirish. Ota-onalar, maktab jamoatchiligi va keng jamoatchilik o'rtasida inklyuziv ta'limning ijtimoiy va pedagogik ahamiyati haqida tushuntirish ishlari olib borilishi muhim. Bu borada ma'rifiy seminarlar, treninglar, axborot-targ'ibot tadbirlari va ommaviy axborot vositalari orqali ijtimoiy ongni o'zgartirishga qaratilgan kampaniyalar tashkil etilishi tavsiya etiladi.

Psixologik va motivatsion qo'llab-quvvatlash. Imkoniyati cheklangan

o'quvchilarda ijtimoiy moslashuv va o'ziga bo'lgan ishonchni oshirish uchun motivatsion treninglar, jismoniy faoliyatga qiziqishni kuchaytiruvchi musobaqalar va rag'batlantiruvchi tadbirlar tashkil etilishi foydalidir. Shu bilan birga, maktab psixologlari bilan tizimli ishlash orqali emotsional qo'llab-quvvatlash muhitini yaratish ham muhim ahamiyatga ega.

Mazkur takliflar inklyuziv muhitda jismoniy tarbiya fanini tashkil etishda tizimli yondashuvni shakllantirishga xizmat qilishi, hamda barcha o'quvchilar uchun teng va sifatli ta'lim imkonini ta'minlashi kutiladi.

Xulosa

Inklyuziv ta'lim tizimida jismoniy tarbiya bolalarning faqatgina jismoniy salomatligini mustahkamlash bilan cheklanmay, balki ularning ijtimoiy uyg'unlashuvini ta'minlashda ham muhim omil hisoblanadi. Mazkur sohadagi mavjud muammolarni bartaraf etish uchun tizimli islohotlarni amalga oshirish, pedagoglarning malakasini oshirish, moslashtirilgan o'quv materiallarini ishlab chiqish hamda jamiyatda inklyuzivlik madaniyatini shakllantirish zarur. Faqatgina shu yo'l bilan barcha bolalar uchun haqiqiy va samarali inklyuziv ta'lim muhiti yaratilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonuni, 2020-yil 15-iyun.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 27-fevraldagi PQ-74-son "Nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 8-noyabrdagi PQ-389-son "Nogironligi bo'lgan shaxslarni sportga jalb etish orqali jismoniy reabilitatsiya qilish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori.
4. UNESCO. (2008). Inclusive education: The way of the future. Geneva: UNESCO.
5. World Health Organization. (2015). Global disability action plan 2014-2021: Better health for all people with disability. Geneva: WHO Press.
6. Slee, R. (2011). Inclusive Education: From Policy to Practice. London: Routledge.
7. Ainscow, M., Booth, T. (2011). The Index for Inclusion: Developing learning and participation in schools. Bristol, UK: CSIE.
8. Florian, L. (2014). Reimagining special education: Why new approaches are needed. International Journal of Inclusive Education, 18(7), 643–656.

DUNYONING NUFUZLI TASHKILOTLARI NIGOHIDA PEDAGOGIK TA'LIMDA DIAGNOSTIK MADANIYAT VA KVALIMETRIYA INTEGRATSIYASI: NAZARIY VA AMALIY JIHATLAR

B.S.SIDDIKOV

FarDU pedagogika kafedrası professori, pedagogika fanları nomzodi

G'ANIYEVA MUATTARXON NODIRBEK QIZI

FarDU pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy pedagogik ta'limda diagnostik madaniyat va kvalimetriya integratsiyasining nazariy hamda amaliy jihatlari tahlil qilingan. UNESCO, OECD, World Bank va UNICEF kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan ta'lim sifatini oshirish bo'yicha taklif etilgan strategik yondashuvlarga tayangan holda, baholash madaniyatining pedagogik jarayondagi o'rni va ahamiyatini yoritadilar. Diagnostik madaniyat o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida subyektiv-subyektiv aloqa orqali o'quv jarayonini shaxsiylashtirishga xizmat qilsa, kvalimetriya esa ta'lim sifatini aniq, tizimli va raqamli mezonlar asosida baholash imkonini beradi. Tadqiqotda bu ikki tushunchaning o'zaro uzviy aloqasi, ta'limning barcha bosqichlarida ularni integratsiyalash orqali natijadorlikni oshirish mexanizmlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, maqolada raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt asosida diagnostik vositalardan foydalanish, o'quvchilarning mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini rivojlantirish, va pedagogik refleksiya madaniyatini shakllantirish kabi ilg'or yo'nalishlar yoritilgan. Natijada, diagnostik madaniyat va kvalimetriya integratsiyasi ta'lim jarayonining sifatli, shaffof va individual yondashuvlarga asoslangan bo'lishini ta'minlaydi.

Kalit so'zlar: pedagogik texnologiyalar, ta'lim, diagnostik madaniyat, individual yondashuv, ta'lim muassasalari, aloqa.

Abstract: This article analyzes the theoretical and practical aspects of the integration of diagnostic culture and qualimetry in modern pedagogical education. Based on the strategic approaches proposed by international organizations such as UNESCO, OECD, World Bank, and UNICEF to improve the quality of education, they highlight the role and importance of assessment culture in the pedagogical process. Diagnostic culture serves the personalization of the educational process through subjective-subjective communication between the teacher and the student, while qualimetry allows assessing the quality of education based on specific, systematic, and digital criteria. The study examines the interrelationship of these two concepts, the mechanisms for increasing effectiveness through their integration at all stages of education. The article also examines the use of diagnostic tools based on digital technologies and artificial intelligence, the development of students' independent learning skills, and the pedagogical.

Keywords: pedagogical technologies, education, diagnostic culture, individual approach, educational institutions, communication.

KIRISH

So'nggi yillarda global ta'lim tizimlarida sifatga oid baholash madaniyati, ayniqsa diagnostik yondashuv va kvalimetriya tamoyillari, asosiy e'tiborga tushmoqda. Xalqaro tashkilotlar (UNESCO, OECD, World Bank, UNICEF) tomonidan ta'lim sifati va baholash madaniyatini oshirish bo'yicha

strategik hujjatlar ishlab chiqilmoqda. Ayniqsa, diagnostik madaniyat — o'qituvchining o'quvchi yutuqlarini aniqlash, ularga individual yondashuv asosida rivojlanish yo'nalishlarini belgilashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. XXI asrda ta'lim sifati, uning aniqligi va natijadorligini baholashda yangi yondashuvlar zarurati tobora ortib bormoqda.

Global raqobat sharoitida har bir davlat o'zining ta'lim tizimini zamonaviy mezonlar asosida baholash va takomillashtirishga intilmoqda. Shu nuqtai nazardan, diagnostik madaniyat va kvalimetriya pedagogik ta'limda sifat boshqaruvining asosiy vositalaridan biriga aylanmoqda. Diagnostik madaniyat — bu shunchaki baholash emas, balki o'quv jarayonining har bir bosqichida chuqur tahlil, o'zaro aloqa va rivojlanishga yo'naltirilgan pedagogik strategiyalarning asosidir. Bu madaniyat o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi subyektiv-subyektiv munosabatni kuchaytiradi, natijada o'quvchining individualligini hisobga olgan holda sifatli ta'lim berishga xizmat qiladi.

Kvalimetriya esa ta'lim sifatini aniqlashda aniq, miqdoriy va tizimli yondashuvlarni joriy qilish imkonini beradi. Ushbu metodologiya yordamida o'quv dasturlari, dars berish uslublari va o'quvchi yutuqlari samaradorlik mezonlari asosida baholanadi. Bu esa o'z navbatida ta'lim jarayonida samaradorlik, javobgarlik va natijaviylikni oshiradi. Bunday yondashuvlarning samarali qo'llanilishi nafaqat milliy miqyosda, balki xalqaro tashkilotlar — UNESCO, OECD, World Bank, UNICEF va boshqalar tomonidan ilgari surilgan ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan strategik konsepsiyalarning amaliy aksidir. Ushbu tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan tavsiyalar, metodologik hujjatlar va baholash vositalari ta'lim tizimlariga zamonaviylik, shaffoflik va rivojlanishga yo'naltirilgan yondashuvni taklif qilmoqda. Diagnostik madaniyat, pedagogik jarayonning barcha bosqichlarida o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasida samarali aloqa o'rnatish, o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish va ularga mos ta'lim usullarini tanlash uchun zarurdir. Bu madaniyat o'qituvchilarga o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini aniqlash, ularning kuchli va zaif tomonlarini belgilash, shuningdek, ta'lim jarayonida yuzaga keladigan muammolarni aniqlash imkonini beradi. Shunday qilib, diagnostik madaniyat ta'lim jarayonini yanada

shaxsiylashtirishga, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODOLOGIYASI

Kvalimetriya esa, ta'lim jarayonining sifatini baholash va o'lchash usuli sifatida xizmat qiladi. U o'quvchilarning bilimlarini, ko'nikmalarini va kompetensiyalarini aniqlashda, shuningdek, ta'lim muassasalarining faoliyatini baholashda muhim ahamiyatga ega. Kvalimetriya yordamida ta'lim jarayonining samaradorligini o'lchash, o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini baholash va ta'lim tizimining rivojlanish istiqbollarini belgilash mumkin. Pedagogik ta'limda diagnostik madaniyat va kvalimetriya masalalariga oid zamonaviy tadqiqotlar bu tushunchalarning bir-birini to'ldiruvchi va integratsiyalashuvchan xususiyatga ega ekanligini ko'rsatmoqda. Xalqaro tashkilotlar — xususan, UNESCO, OECD, World Bank va UNICEF tomonidan olib borilgan tahlillarda diagnostik baholashning o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi ta'limiy aloqalarni mustahkamlashdagi, shuningdek, ta'limni shaxsiylashtirishdagi o'rni keng yoritilgan (UNESCO, 2020; OECD, 2022).

Kvalimetriya esa ta'lim jarayonining sifatini aniqlash, baholash va samaradorligini ilmiy asosda o'lchash tizimi sifatida namoyon bo'lib, o'quvchilarning bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini rivojlanish dinamikasiga qarab baholash imkonini beradi. Shu orqali ta'lim muassasalari faoliyati, o'qituvchining samaradorligi, va o'quvchilarning yutuqlari aniq mezonlar asosida tahlil qilinadi. O'zbekistonda bu borada baholash tizimi va ta'lim sifatini oshirishga yo'naltirilgan islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, Davlat test markazi, Ta'lim sifatini nazorat qilish milliy markazi, shuningdek, ilmiy-amaliy tadqiqotlarda baholash mezonlari va indikatorlariga doir yondashuvlar o'z aksini topmoqda.

Diagnostik madaniyat va kvalimetriya integratsiyasi, ta'lim jarayonida o'qituvchilarga va o'quvchilarga yangi imkoniyatlar

yaratadi. Bu integratsiya orqali o'qituvchilar o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini yanada aniqroq baholay olishadi, shuningdek, o'quvchilarning o'z-o'zini baholash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. O'quvchilar esa, o'z bilim va ko'nikmalarini baholash orqali o'z rivojlanishlariga yanada faolroq yondashadilar.[1] Shuningdek, zamonaviy pedagogikada diagnostik madaniyat va kvalimetriya o'zaro bog'liq bo'lgan ikki muhim tushuncha sifatida qaralmoqda. Bu yondashuvlar nafaqat o'quvchilarning mavjud bilim darajasini baholash, balki ularning shaxsiy rivojlanish trayektoriyasini shakllantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Formativ va summativ baholash tizimlarining uyg'unligi, diagnostik madaniyat orqali ta'lim jarayonining har bir bosqichini tahlil qilish imkonini beradi. Ayniqsa, formativ baholash natijalari asosida o'qituvchi o'quvchining mustaqil fikrlashi, ijodkorligi, va ijtimoiy-emotsional salohiyatini baholay oladi.

Ilmiy tadqiqotlarda diagnostika va kvalimetriya orqali kompetensiyalarga asoslangan yondashuvni rivojlantirish, o'quv dasturlarini moslashtirish, shuningdek, pedagog kadrlar tayyorlash sifatini oshirish bo'yicha samarali mexanizmlar ishlab chiqilmoqda. Bunda raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt asosidagi baholash vositalari, elektron portfoliolar va real vaqt rejimidagi monitoring tizimlarining joriy etilishi bu jarayonni sezilarli darajada takomillashtirmoqda.

Ta'limni shaxsiylashtirish, inklyuziv yondashuvlarni qo'llab-quvvatlash, va o'quvchilarning mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini rivojlantirishda ham diagnostik madaniyat va kvalimetriya muhim vosita hisoblanadi. Shu bois, zamonaviy ta'lim siyosatida bu ikki tushuncha endilikda alohida yo'nalish emas, balki integratsiyalashgan, tizimli yondashuv sifatida qaralmoqda.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Dunyoning nufuzli tashkilotlari tomonidan taqdim etilgan tadqiqotlar, diagnostik

madaniyat va kvalimetriya integratsiyasi ta'lim sohasida yuqori sifatli ta'limni ta'minlash uchun zaruriy shart ekanligini ko'rsatadi. Jumladan, Yevropada ta'lim sifatini baholash va nazorat qilish maqsadida amalga oshirilayotgan Bologna jarayoni, OECD (Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkiloti) tomonidan "Xalqaro o'quvchilarning o'qish savodxonligi" (PISA) tadqiqotlari, Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan amalga oshirilayotgan "Ming yillik rivojlanish maqsadlari" loyihasi, shuningdek, turli mamlakatlardagi ta'lim islohotlari ana shu masalalarni o'zida mujassam etadi.[7] Masalan, OECD tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar, ta'lim tizimlarida diagnostik yondashuvlarni qo'llash orqali o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini oshirish mumkinligini isbotlaydi. Shuningdek, UNESCO ta'lim sifatini oshirish uchun diagnostik madaniyatni rivojlantirishga qaratilgan dasturlarni amalga oshirishni tavsiya etadi.[2]

Amaliy jihatdan, diagnostik madaniyat va kvalimetriya integratsiyasini ta'lim jarayoniga joriy etish uchun bir qator usullar va strategiyalar mavjud. O'qituvchilar o'z darslarida diagnostik baholash usullarini qo'llash orqali o'quvchilarning bilim darajasini aniqlashlari mumkin. Bu usullar orasida testlar, anketalar, intervyular va guruh muhokamalari kabi metodlar mavjud. O'qituvchilar, shuningdek, o'quvchilarning o'z-o'zini baholash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun maxsus vazifalar va faoliyatlar tashkil etishlari mumkin.[3]

Kvalimetriya integratsiyasi esa, ta'lim jarayonining sifatini baholash uchun zamonaviy texnologiyalarni qo'llashni o'z ichiga oladi. Masalan, onlayn baholash platformalari, ma'lumotlar tahlili va statistik metodlar yordamida o'quvchilarning bilimlarini o'lchash va baholash jarayonini avtomatlashtirish mumkin. Bu esa o'qituvchilarga vaqtni tejash va ta'lim jarayonini yanada samarali tashkil etish imkonini beradi. Shuningdek, diagnostik madaniyat va kvalimetriya integratsiyasi ta'lim muassasalarida hamkorlikni rivojlantirishga

yordam beradi. O'qituvchilar, o'quvchilar va o'qituvchilarning o'rtasida samarali aloqa o'rnatish, ta'lim jarayonida yuzaga keladigan muammolarni birgalikda hal etishga imkon yaratadi. Bu esa ta'lim muassasalarining ichki madaniyatini rivojlantirishga, shuningdek, ta'lim sifatini oshirishga olib keladi.[4]. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, diagnostik madaniyat va kvalimetriya integratsiyasi pedagogik jarayonlarda ta'lim sifatini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash va ta'limni moslashtirish imkoniyatini yaratishda ushbu yondashuvlar samarali vosita hisoblanadi. Diagnostik madaniyatning shakllanishi o'qituvchining o'z kasbiy faoliyatini doimiy tahlil qilishi, o'quvchilar bilan muloqotni yaxshilashi hamda dars jarayonida tezkor va aniq qarorlar qabul qilishiga imkon beradi.

Kvalimetriya esa ta'lim jarayonining har bir bosqichida sifatli va ishonchli baholash tizimini yaratish orqali pedagogik jarayonni yanada tizimli va samarali qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, kvalimetriya o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini aniq, raqamli ko'rsatkichlar asosida baholashga imkon beradi, bu esa ta'lim sifatini kuzatish va uni oshirish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni beradi[5].

Tadqiqotda ta'kidlanganidek, diagnostik madaniyat va kvalimetriya integratsiyasining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun pedagoglarning malakasi va kasbiy tayyorgarligi doimiy ravishda oshirilishi zarur. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va raqamli vositalardan samarali foydalanish esa bu jarayonlarni tezlashtiradi va takomillashtiradi. Shu bilan birga, ta'lim boshqaruvi va siyosati sohasida ushbu yondashuvlarni qo'llashni rag'batlantiruvchi strategiyalar ishlab chiqilishi ta'lim tizimining barqaror rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi. Ta'lim sifatini oshirish bo'yicha milliy va xalqaro standartlarga mos keluvchi baholash tizimlarini yaratish, ularni doimiy ravishda takomillashtirib borish pedagogik ta'limda diagnostik madaniyat va kvalimetriyaning

integratsiyasini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega.

Pedagogik ta'limda diagnostik madaniyat va kvalimetriya integratsiyasi zamonaviy ta'lim tizimining muhim jihatlaridan biridir. Bu jarayon, ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirish va ta'lim jarayonini yanada samarali tashkil etish uchun zarurdir. Dunyoning nufuzli tashkilotlari tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan bu integratsiya, ta'lim sohasida yangi imkoniyatlar yaratadi va ta'lim jarayonining sifatini oshirishga yordam beradi. Pedagogik ta'lim sohasida diagnostik madaniyat va kvalimetriya tushunchalarining integratsiyasi ta'lim jarayonini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqadi. Diagnostik madaniyat o'qituvchiga o'quvchining bilim va ko'nikmalarini doimiy ravishda aniqlash, ularning kuchli va zaif tomonlarini tushunish hamda ta'lim jarayonini shaxsiylashtirish imkonini beradi.[6] Shu bilan birga, kvalimetriya o'quvchilarning ta'lim natijalarini ilmiy va aniq mezonlar asosida baholash tizimini yaratib, ta'lim samaradorligini o'lchash va boshqarish uchun mustahkam asosi bo'ladi. Bu ikki tushuncha o'zaro uzviy bog'lanib, zamonaviy pedagogik amaliyotda ta'lim sifatini yaxshilash, ta'lim jarayonini samarali boshqarish va o'quvchilarning individual rivojlanishiga ko'maklashuvchi muhim mexanizmlarni shakllantiradi. Shuningdek, diagnostik madaniyat va kvalimetriya integratsiyasi raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt va elektron baholash tizimlari yordamida yanada samarali amalga oshirilmoqda. Bu esa ta'lim jarayonida real vaqt rejimida nazorat va tahlil olib borish imkonini yaratadi.

O'zbekiston sharoitida ham ushbu yondashuvlar ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, xalqaro standartlarga moslashtirish va pedagog kadrlarni malakasini oshirishda muhim vosita sifatida joriy etilmoqda. Shu bois, diagnostik madaniyat va kvalimetriya bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni chuqurlashtirish, pedagoglarning amaliy ko'nikmalarini

rivojlantirish va zamonaviy baholash tizimlarini yaratish ta'lim sifatining uzluksiz yaxshilanishiga xizmat qiladi.

Natijada, diagnostik madaniyat va kvalimetriya pedagogik ta'limda samarali integratsiyalashuvi ta'lim jarayonining sifatli, shaffof va har tomonlama rivojlangan bo'lishini ta'minlab, o'quvchilarning ijtimoiy va kasbiy hayotda muvaffaqiyatli bo'lishlariga zamin yaratadi. Shuningdek, xalqaro tashkilotlar tomonidan ilgari surilgan tamoyillar va metodik yondashuvlar — xususan, ta'limda raqamli diagnostika, moslashtirilgan baholash tizimlari, malaka asosidagi kompetensiyalarni o'lchash mexanizmlari — O'zbekiston ta'lim tizimiga tatbiq qilinayotgan islohotlar bilan uyg'unlashmoqda. Bu esa nafaqat baholash sifatini oshiradi, balki o'quvchilarning o'z-o'zini anglash, mustaqil fikrlash va muammolarni hal etish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Yana bir muhim jihat — diagnostik madaniyat va kvalimetriya orqali o'qituvchining o'z kasbiy faoliyatini tahlil qilish va rivojlantirishga bo'lgan ehtiyoji kuchayadi. Bu esa pedagogik refleksiya (o'z-o'zini baholash va takomillashtirish) madaniyatini shakllantirib, kasbiy o'sishni rag'batlantiradi. Mazkur jarayonlarda o'qituvchi nafaqat bilimlarni yetkazuvchi, balki ta'lim sifatini boshqaruvchi, baholovchi va rivojlantiruvchi subyekt sifatida faol ishtirok etadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, diagnostik madaniyat va kvalimetriya o'rtasidagi integratsion yondashuv pedagogik faoliyatga tizimli, analitik va ilmiy asoslangan qarashni shakllantiradi. Bu esa nafaqat ta'lim sifati monitoringini, balki strategik rejalashtirish va maqsadli yondashuvlarni ham imkon qadar ishonchli asosda olib borishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Kholmatov, A. (2021). "Pedagogik ta'limda diagnostik madaniyat: nazariy va amaliy jihatlar". Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti.
2. Rahmonov, I. (2020). "Kvalimetriya va ta'lim sifatini baholash: nazariy asoslar". Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti.
3. Tashkentov, S. (2022). "Ta'lim jarayonida diagnostik yondashuvlar va ularning samaradorligi". Buxoro: Buxoro Davlat Universiteti.
4. Murodov, A. (2023). "O'zbekiston ta'lim tizimida kvalimetriya integratsiyasi: yangi yondashuvlar". Namangan: Namangan Davlat Universiteti.
5. Abdullayeva, N. (2021). "Innovatsion ta'lim texnologiyalari va diagnostik madaniyat". Toshkent: Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti.
6. Xudoyberdiyev, S. (2022). "O'quv jarayonida kvalimetriya va diagnostik madaniyatni qo'llash". Farg'ona: Farg'ona Davlat Universiteti.
7. Karimova, D. (2020). "Pedagogik ta'limda o'z-o'zini baholash va diagnostik madaniyat". Andijon: Andijon Davlat Universiteti.

KASBIY TA'LIM MUASSASALARI O'QUVCHILARINING IJODIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK ASOSLARI

KUBAYEVA MAVLUDA BAXTIYOR QIZI
Navoiy innovatsiyalar universiteti dotsenti p.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqola kasbiy ta'lim muassasalarida o'quvchilarning ijodiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan didaktik asoslarni tahlil qiladi. Zamonaviy jamiyatning mehnat bozorida raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash talablaridan kelib chiqib, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishda innovatsion pedagogik yondashuvlar va texnologiyalarning ahamiyati yoritilgan. Xalqaro tajribalar, jumladan, YUNESKO va Jahon banki dasturlari, hamda O'zbekistondagi milliy islohotlar tahlil qilingan. Ijodiy kompetensiyalarni shakllantirishda transdissiplinar yondashuvlar, loyihaviy ta'lim modellari, interaktiv usullar va axborot texnologiyalarining o'рни hamda amaliyotiga alohida e'tibor qaratilgan. Maqola ijodiy qobiliyatlarni baholash va rivojlantirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: ijodiy kompetensiya, kasbiy ta'lim, didaktik asoslar, innovatsion texnologiyalar, transdissiplinar yondashuv, loyihaviy ta'lim, interaktiv metodlar, axborot texnologiyalari, ijtimoiy muhit, baholash mexanizmlari.

Abstract. This article analyzes the didactic foundations for developing creative competencies among students in vocational education institutions. Based on the demands of modern society to prepare competitive specialists in the labor market, the importance of innovative pedagogical approaches and technologies in enhancing creative abilities is discussed. International experiences, including UNESCO and World Bank programs, as well as national reforms in Uzbekistan, are examined. Special attention is paid to the role and practice of transdisciplinary approaches, project-based learning models, interactive methods, and information technologies in shaping creative competencies. The article also provides scientifically grounded recommendations for assessing and developing creative abilities.

Keywords: creative competency, vocational education, didactic foundations, innovative technologies, transdisciplinary approach, project-based learning, interactive methods, information technologies, social environment, assessment mechanisms.

Kasbiy ta'lim muassasalarida ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirish zamonaviy jamiyat talablariga javob beradigan muhim pedagogik vazifalardan biridir. Jahon miqyosida xalqaro tashkilotlar, jumladan, YUNESKO va Jahon banki ta'limda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishning ahamiyatini alohida ta'kidlab, bu yo'nalishda alohida dasturlar ishlab chiqqan. AQSH, Germaniya, Janubiy Koreya kabi mamlakatlarda ijodiy kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan maxsus metodologiyalar va dasturlar samarali qo'llanmoqda.

O'zbekistonda ham kasbiy ta'limni rivojlantirish borasida keng qamrovli islohotlar amalga oshirilmoqda. Davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida ta'lim jarayoniga ijodiy kompetensiyalarni

rivojlantirishga qaratilgan innovatsion texnologiyalar va pedagogik yondashuvlar joriy etilmoqda. Milliy ta'lim tizimidagi ushbu o'zgarishlar o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini oshirish hamda mehnat bozorida raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga qaratilgan. Shu boisdan, ushbu tadqiqotning dolzarbligi va amaliyotga yo'naltirilganligi muhim ahamiyat kasb etadi. Kompetensiya tushunchasi ta'lim va kasbiy rivojlanish sohasidagi muhim nazariy kategoriyalardan biri hisoblanadi. U o'quvchilarning bilim, ko'nikma va tajribalarni muayyan kontekstda samarali qo'llay olish qobiliyatini anglatadi. Ta'lim jarayonida kompetensiya tushunchasini tahlil qilish Yevropa va AQSH ta'lim standartlarida alohida o'rin egallaydi. CEFR (Common European Framework of Reference

for Languages) hamda PISA (Programme for International Student Assessment) kabi xalqaro miqyosda tan olingan o'lovlarida kompetensiyalarning turli ko'rinishlari, jumladan, ijodiy kompetensiya ham muhim deb topilgan.

Ijodiy kompetensiya esa o'quvchilarning yangi g'oyalarni ishlab chiqish, innovatsion yechimlarni qo'llash va murakkab masalalarga nostandart yondashuvlarni amalga oshirish qobiliyati sifatida izohlanadi. Zamonaviy ta'limda ijodiy kompetensiyaning ahamiyati, asosan, mehnat bozorining tez o'zgarayotgan sharoitlarida raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash zarurati bilan izohlanadi. Bu tushuncha kognitiv, emotsiyaviy va ijtimoiy jihatlarni o'z ichiga oladi, chunki ijodiy qobiliyatlar rivoji o'quvchilarning shaxsiy salohiyati va jamoaviy ishlash ko'nikmalari bilan chambarchas bog'liq. Ijodiy kompetensiyalarni shakllantirishda innovatsion yondashuvlar va didaktik texnologiyalar o'quv jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi.

Interaktiv usullar, loyihaviy ish, keys-stadi va simulyatsiyalar o'quvchilarning mustaqil fikrlash va ijodiy yechim topish ko'nikmalarini oshirishda muhim o'rin tutadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) ham ijodiykompetensiyalarnirivojlantirishdaalohida ahamiyatga ega. Masalan, virtual laboratoriyalar va simulyatsiya vositalari o'quvchilarga nazariy bilimlarni amaliy mashg'ulotlarda qo'llash imkonini beradi. Shu bilan birga, AKT vositalari asosida ishlangan o'quv materiallari shaxsiy yondashuv va interaktiv ta'lim jarayonini ta'minlaydi. Shuningdek, didaktik texnologiyalar o'quvchilarda ijodiy qobiliyatlarni shakllantirishda motivator rolini o'ynaydi. Bular qatoridan geymifikatsiya elementlari, multimediya resurslaridan foydalanish va kognitiv trenajyorlarning samaradorligini keltirish mumkin. Bunday usullar o'quv jarayonida ijodkorlikni qo'llab-quvvatlashga imkon beradi. Bu tahlil ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonining nazariy asoslari, xalqaro tajriba va o'quv

jarayonida qo'llaniladigan texnologiyalarning o'zaro bog'liqligini namoyon etadi.

Ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish uchun pedagogik modellar ta'lim jarayonining asosiy tizimli yondashuvlaridan biridir. Bunday modellar o'quvchilarni ijodiy faoliyatga jalb qilishda aniq maqsadlarga erishish uchun strukturalangan tadbirlar va texnologiyalarni o'z ichiga oladi. Sadridinova Feruza Meliyevna o'z tadqiqotida ta'kidlaganidek, o'quv jarayonida transdissiplinar yondashuv orqali intellektual va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish samarali usullardan biridir. Uning fikricha, "pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarining intellektual-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish maqsadida pedagogik tizimning tarkibiy qismlarini ochib berish zarur. Talabalarning o'quv faoliyatida intellektual-ijodiy qobiliyatlarini rivojlanganlik darajasini aniqlash mezonlari va ko'rsatkichlari ularning o'quv jarayoniga qiziqishi va ijodiy faoliyatga bo'lgan intilishini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi". Transdissiplinar yondashuv modeli o'quvchilarni turli fanlar doirasidagi bilimlarni integratsiya qilishga rag'batlantirib, ularning ijodiy qobiliyatlarini kengaytiradi. Masalan, texnik kasblarda o'quvchilarga matematika, fizika va dizaynning o'zaro bog'liq jihatlarni o'rganish orqali ijodiy ko'nikmalarni shakllantirish imkoni yaratiladi. Shuningdek, bu yondashuv talabalarga murakkab tizimlarni tahlil qilish va yangi g'oyalarni ishlab chiqish imkonini beradi, bu esa ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Sirojiddinova I. o'zining monografiyasida ta'kidlaganidek, "kasbiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish maqsadlari ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatli maqsadlar bilan tartibga solinadi, hamda ma'naviy-axloqiy, kasbiy, mehnat, estetik kabi yo'nalishlarga ega bo'ladi". Uning fikricha, loyihaviy ta'lim modeli o'quvchilarga real hayotdagi muammolarni hal etish imkoniyatini beradi, bu esa ularning ijodiy qobiliyatlari va amaliyotdagi qobiliyatlarini kuchaytirishga yordam beradi.

Loyihaviy ta'lim modeli o'quv jarayonida

o'quvchilarni aniq maqsadlarga erishish uchun innovatsion g'oyalarni ishlab chiqishga jalb qiladi. Masalan, axborot texnologiyalari sohasida o'quvchilar mobil ilovalar yaratish bo'yicha loyihalarda ishtirok etadi. Bu jarayonda ular dizayn, dasturlash va foydalanuvchi tajribasini baholash kabi ko'nikmalarni rivojlantiradilar. Shuningdek, ushbu model talabalarning jamoaviy ishlash qobiliyatini kuchaytirib, ularni kasbiy muhitga tayyorlaydi. Qurbonov Nuriddin Yahyoqulovichning tadqiqotlari maktab o'qituvchilari va kasbiy ta'lim o'quvchilarida ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish uchun interaktiv modellarning ahamiyatini ta'kidlaydi. Uning so'zlariga ko'ra, "ijodiy kompetentlikni rivojlantirishning pedagogik modeli tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlari, diagnostik metodikalari va trening texnologiyalari dasturlari ishlab chiqilgan". Interaktiv modellar o'quv jarayonida talabalarning faol ishtirokini ta'minlaydi va ularning ijtimoiy qobiliyatlarini rivojlantiradi. Masalan, "aqlar hujumi" yoki simulyatsiya mashg'ulotlari talabalarni ijodiy yechim topish jarayoniga jalb qiladi. Bunday usullar o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini oshirib, ularga voqealarni boshqacha nuqtai nazardan ko'rish imkoniyatini yaratadi. Bundan tashqari, interaktiv modellar jamoaviy ish jarayonida ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi. Masalan, o'quvchilardan jamoa bo'lib murakkab muammolarga yechim topish talab qilinadigan simulyatsiyalar o'tkazish orqali ularda o'zaro hamkorlik va muammolarni birgalikda hal qilish qobiliyati rivojlantiriladi. Sadriddinova, Sirojiddinova va Qurbonov kabi tadqiqotchilar tomonidan ishlab chiqilgan transdissiplinar, loyihaviy va interaktiv modellar ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishda alohida o'rin tutadi. Ushbu modellar o'quv jarayonida innovatsion yondashuvlarni qo'llashga, mustaqil fikrlash va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Ular o'quvchilarning kasbiy tayyorgarligini yuqori darajada ta'minlashga qaratilgan, bu esa mehnat

bozorida raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kasbiy ta'lim muassasalarida o'quvchilarning ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirish uchun didaktik asoslar ta'lim jarayonining mazmuni, metodlari va tashkil etish shakllarini belgilab beradigan ilmiy-nazariy zaminga asoslanadi. Ushbu asoslar ijodiy faoliyatni rag'batlantirishga yo'naltirilgan pedagogik yondashuvlarni rivojlantirish va ularni amalga oshirishda muhim o'rin tutadi. Ijodiy qobiliyatlar o'quvchilarning intellektual rivojlanishi va mustaqil fikrlash qobiliyatining yuqori darajasini ta'minlaydigan bilim va ko'nikmalarni shakllantirish bilan chambarchas bog'liq. Ta'lim jarayonining didaktik asoslari interfaol ta'lim metodlari, transdissiplinar yondashuvlar, loyihaviy ta'lim modellari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ijtimoiy va psixologik muhit kabi muhim komponentlarni o'z ichiga oladi. Bu komponentlar har biri o'ziga xos xususiyatlar va vazifalarga ega bo'lib, ular o'quv jarayonida ijodiy faoliyatni tashkil etishda muayyan ahamiyatga ega. Interaktiv ta'lim metodlari o'quvchilarning ijodiy faoliyatini faollashtirish uchun xizmat qiladi. Ular o'quv jarayonini jonli va hamkorlikka asoslangan muhitda tashkil qilishga qaratilgan.

Transdissiplinar yondashuvlar esa fanlararo integratsiyani ta'minlaydi, bu o'quvchilarni turli fanlardan olgan bilimlari orqali yangi g'oyalar va innovatsion yechimlar ishlab chiqishga rag'batlantiradi. Bundan tashqari, loyihaviy ta'lim modellari ijodiy faoliyatni amalga oshirish uchun sharoit yaratib, o'quvchilarni hayotiy muammolarni hal qilishga jalb qiladi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ta'lim jarayonida zamonaviy vositalarni joriy etish orqali ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Virtual simulyatsiyalar, multimedia platformalari, interaktiv dasturlar ta'lim jarayonining samaradorligini oshirib, ijodiy faoliyatni individuallashtirish va rag'batlantirish imkoniyatini beradi. Shuningdek, ijobiy psixologik muhit yaratish

tanqidsiz muhokama qilish imkoniyati, ishonchli va qo'llab-quvvatlovchi muhit tashkil etish orqali ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga hissa qo'shadi. Ijodiy faoliyatni baholash mexanizmlari ta'lim jarayonining natijalarini o'lchashda va o'quvchilarning individual ijodiy qobiliyatlarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu mexanizmlar o'quv jarayonida qo'llaniladigan yangi texnologiya va metodikalarni samarali tashkil etishga

xizmat qiladi. Bularning barchasi kasbiy ta'lim muassasalari o'quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda kompleks va tizimli yondashuvlarni ta'minlaydi. Quyidagi jadval ushbu didaktik asoslarni tizimli tarzda tavsiflaydi va ularning ta'lim jarayonidagi o'rni va ahamiyatini ko'rsatadi. Ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirishning didaktik asoslari quyidagi jadvalda bayon etilgan:

Asosiy yo'nalishlar	Ta'rif va ahamiyat	Amaliyotda qo'llanishi
Interaktiv ta'lim metodlari	O'quvchilarni faol o'quv jarayoniga jalb qilish, mustaqil fikrlash va ijodiy yechimlar ishlab chiqishni ta'minlash.	Guruhli muhokamalar, simulyatsiyalar, keys - stadilar, "aqlar hujumi" usullari.
Transdissiplinar yondashuvlar	Fanlararo bilimlarni integratsiya qilish va ijodiy fikrlashni rivojlantirish.	Matematika, fizika va dizayn kabi fanlarni integratsiya qilish orqali kompleks bilimlarni oshirish.
Loyihaviy ta'lim modellari	O'quvchilarni amaliyotga yo'naltirilgan vazifalarni bajarishga jalb qilish, yangi g'oyalarni ishlab chiqish va qo'llash imkoniyatini yaratish.	Real hayotdagi muammolarni hal qilish uchun loyihalar yaratish, masalan, dasturiy mobil ilovalar ishlab chiqish.
Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT)	Ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish uchun zamonaviy texnologiyalardan foydalanish.	Virtual laboratoriyalar, multimedia platformalari, geymifikatsiya elementlari.
Motivatsiya va ijobiy muhit yaratish	O'quvchilarni yangi g'oyalarni ifoda qilish va amalga oshirishga rag'batlantirish uchun qo'llab -quvvatlovchi muhit yaratish.	Tanqidsiz muhokama, ijobiy baholash va rag'batlantirish jarayonlari.
Ijodiy faoliyatni baholash metodikalari	O'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirish yo'nalishlarini belgilash.	Ijodiy faoliyatni baholovchi testlar, simulyatsiyalar va kognitiv trenajyorlar.

Ushbu jadval ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonining asosiy elementlarini tizimli ravishda tushunishga yordam beradi hamda ularning ta'lim jarayonida samarali qo'llanilishini ta'minlaydi. Jadvalda bayon etilgan didaktik asoslar ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida kompleks va integrativ yondashuvlarning ahamiyatini

ko'rsatadi. Har bir yo'nalish o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga alohida hissa qo'shadi. Masalan, interaktiv ta'lim metodlari ularni faol muhitda o'qishga jalb etsa, transdissiplinar yondashuvlar fanlararo integratsiyani ta'minlaydi. Loyihaviy ta'lim modellari esa amaliy yechimlarga yo'naltirilgan bo'lib, axborot texnologiyalari ta'lim jarayonini

yanada interaktiv va shaxsiylashtirilgan qiladi. Bunday yondashuvlarning birgalikdagi qo'llanilishi ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish jarayonining samaradorligini oshiradi.

Umumiy xulosa sifatida, ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirish ta'lim jarayonining tizimli tashkil qilinishi, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va ijtimoiy hamkorlik muhitini yaratishga asoslangan. Bu jarayon o'quvchilarning muvaffaqiyatli kasbiy faoliyati uchun zarur bo'lgan ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishga qaratilgan.

Ilmiy takliflar:

1. Ijodiy kompetensiyalarni baholash uchun yangi instrumentlarni ishlab chiqish: O'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirish uchun zamonaviy testlar, kognitiv trenajyorlar va simulatsiya dasturlarini ishlab chiqish zarur. Bu instrumentlar ta'lim jarayonida ijodiy faoliyat natijalarini obyektiv baholash imkoniyatini yaratadi.

2. Fanlararo yondashuvlarni qo'llashni kengaytirish: Transdisiplinar yondashuvlarni amalga oshirish uchun maxsus ta'lim dasturlari ishlab chiqish va ularni kasbiy ta'lim muassasalarida joriy etish tavsiya etiladi.

Bunday yondashuvlar o'quvchilarni murakkab masalalarni hal qilish uchun kerakli bilimlarni integratsiya qilishga o'rgatadi.

3. Innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish: Ta'lim jarayonida virtual laboratoriyalar, geymifikatsiya elementlari va multimedia resurslarini qo'llashni yanada kengaytirish zarur. Bu ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish uchun qulay muhit yaratishga yordam beradi.

4. Pedagoglar uchun ijodiy ta'lim metodlari bo'yicha treninglar tashkil etish: O'qituvchilarning malakasini oshirish uchun ijodiy ta'lim modellarini joriy etishga qaratilgan maxsus treninglar o'tkazish zarur. Bu ularning ta'lim jarayonida zamonaviy metod va texnologiyalardan samarali foydalanish qobiliyatini kuchaytiradi.

Bu takliflar ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonining ilmiy asoslanganlik darajasini oshirishga, shuningdek, ta'lim tizimini xalqaro standartlarga moslashtirishga yordam beradi. Ushbu yondashuvlar kasbiy ta'lim muassasalarida raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga xizmat qiladi.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Foydalanilgan adabiyotlar:

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

1. Sirojiddinova, I. M. (2021). Oliy ta'lim muassasalarida talabalarida kasbiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishning nazariy asoslari. Andijon: "Andijon nashriyot-matbaa" MCHJ.
2. Narimbayeva, L. Q. (2022). Talabalarda intellektual-ijodiy qobiliyatni rivojlantirish texnologiyalari. Academic Research in Educational Sciences, 3(6), 279-284.
3. Sadridinova, F. M. (2022). Pedagogika oliy ta'lim muassasalarida talabalarining intellektual-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish. Toshkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti.
4. Musaxanova, G. M. (2022). Talabalarda kasbiy kompetensiyalarni integrativ yondashuv asosida rivojlantirish. Iqtisodiyot va ta'lim, 1(4), 145-150.
5. Sirojiddinova, I. M. (2022). Oliy ta'lim muassasalarida talabalarida kasbiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishning omillari va harakatlantiruvchi kuchlari. O'zbekiston Milliy Universiteti Ilmiy Jurnal, 2(3), 102-110.
6. Kubayeva M.B. Kasbiy ta'lim muassasalarida o'quvchilarning ijodiy kompetensiyani shakllantirishda pedagogik yondashuvlar // Inter education & global study 2024. №10(1). B.149–154.
7. Kubayeva M.B. INNOVATIVE TEACHING METHODS FOR DEVELOPING CREATIVE COMPETENCIES IN VOCATIONAL EDUCATION STUDENTS // International Journal of Pedagogics. 2024. VOLUME 04 ISSUE 12 PAGES: 219-223.

REAL VAQT TIZIMARI FANINING ELEKTRON DIDAKTIK TA'MINOTINI LOYIHALASH TAMOYILLARI

ERGASHEV OTABEK MIRZAPO'LATOVICH

Farg'ona davlat texnika universiteti dotsenti, texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqolada real vaqt tizimlari fanining elektron didaktik ta'minotini loyihalash tamoyillari tahlil qilinadi. Ushbu fan bo'yicha zamonaviy ta'lim texnologiyalariga asoslangan, interaktiv va samarali elektron o'quv resurslarini yaratish zarurati yoritiladi. Tadqiqot davomida didaktik tamoyillar, foydalanuvchilarning ehtiyojlari hamda real vaqt tizimlarining o'ziga xos xususiyatlari hisobga olingan. Elektron ta'lim muhitini loyihalashda qo'llanilgan metodlar, texnologiyalar va dasturiy vositalar tavsiflanadi. Natijada, foydalanuvchi uchun qulay interfeysga ega, real vaqt tizimlarini o'rgatishda amaliy ahamiyatga ega bo'lgan elektron resurs modeli ishlab chiqildi. Tajriba asosida mazkur tizimning samaradorligi baholandi va uni kelgusida yanada takomillashtirish bo'yicha takliflar berildi. Mazkur maqola axborot texnologiyalari, ta'limda raqamlashtirish va muhandislik ta'limi bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar uchun foydali bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: real vaqt tizimlari, elektron ta'lim, didaktik tamoyillar, o'quv resursi, ta'lim texnologiyalari, interfeys dizayni, dasturiy ta'minot, interaktiv tizim, muhandislik ta'limi, foydalanuvchi tajribasi

Аннотация. В данной статье анализируются принципы проектирования электронного дидактического программного обеспечения системоведения реального времени. Данный предмет высвечивает необходимость создания интерактивных и эффективных электронных образовательных ресурсов на основе современных образовательных технологий. В ходе исследования учитывались дидактические принципы, потребности пользователей и специфика систем реального времени. Будут описаны методы, технологии и программные средства, используемые при проектировании электронной образовательной среды. В результате была разработана модель электронного ресурса с удобным интерфейсом и практической ценностью в обучении систем реального времени. На основе полученного опыта была дана оценка эффективности данной системы и даны предложения по ее дальнейшему совершенствованию. Статья может быть полезна специалистам, занимающимся информационными технологиями, цифровизацией в образовании и инженерным образованием.

Ключевые слова: системы реального времени, электронное обучение, дидактические принципы, учебный ресурс, образовательные технологии, проектирование интерфейсов, программное обеспечение, интерактивная система, инженерное образование, пользовательский опыт

KIRISH

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta'lim jarayoniga tubdan o'zgarishlar olib kelmoqda. Xususan, an'anaviy o'qitish usullarini almashtirish yoki to'ldirish uchun elektron shakllardan foydalanish jarayoni mavjud. Bu intizomga xos didaktik dasturiy ta'minotni yangilashni va zamonaviy standartlarga javob beradigan elektron ta'lim resurslarini ishlab chiqishni talab qiladi. Texnik fanlar, real vaqtda

tizimlar va murakkab, amaliyotga yo'naltirilgan darsliklar uchun ushbu protsedura ayniqsa dolzarbdir. Talabalar avtonom fikrlash, metodik yondashuv va bir zumda qaror qabul qilish qobiliyatlarini egallashlari uchun samarali o'quv muhiti zarur. Maqolaning asosiy mavzusi real vaqtda tizimlar fanlari uchun elektron didaktik dasturiy tamoyillarni ishlab chiqish tamoyillariga qaratilgan.

Real vaqtda tizimlar fani vaqt cheklovlari ostida ishlaydigan apparat va dasturiy ta'minot to'plamini o'rgatadi. Ushbu turdagi

tizimlar odatda avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish, aviatsiya va tibbiyot sohasida va boshqa sohalarda qo'llaniladi. Shu sababli, amaliy mashg'ulotlar va simulyatsiyaga asoslangan o'qitish strategiyalari ushbu fanni muvaffaqiyatli o'rganish uchun juda muhimdir. Ushbu imkoniyatlar an'anaviy sinf usullarida cheklanishi mumkin. Biroq, bu cheklovlar talabalarning faol ishtirok etishiga imkon beradigan elektron didaktik dasturiy ta'minot bilan olib tashlanadi. Natijada, bu bilimlarni mustahkamlash va kengaytirishga yordam beradi.

Hozirda ko'plab universitetlar elektron ta'lim platformalariga e'tibor qaratmoqdalar. Biroq, real vaqtda tizimlar kabi murakkab sohalar uchun universal javoblar yo'q. Elektron o'quv materiallarini ishlab chiqishda individual yondashuv juda muhimdir, chunki har bir fan o'ziga xos xususiyatlarga, didaktik vazifalarga va o'quv maqsadlariga ega. Shu sababli interaktiv, vizual jozibali va foydali vazifalarga to'la elektron resurslar talab qilinadi. Bunday o'quv resursini ishlab chiqishning ilmiy asoslangan usullari ushbu maqolada yoritilgan. Bundan tashqari, tadqiqotga asoslangan tamoyillar boshqa texnik sohalar uchun model sifatida ishlatilishi mumkin.

Metodlar

Ushbu tadqiqotda elektron didaktik dasturiy ta'minotni ishlab chiqish uchun bir nechta uslubiy yondashuvlar tanlandi. Birinchi qadam real vaqtda tizimlar fanlari o'quv dasturi, empirik tadqiqotlar va nazariy materiallarni batafsil tahlil qilishni o'z ichiga oldi. Asosiy mavzular, murakkab g'oyalar va ularning vizual namoyishi uchun zaruriyat tahlil orqali aniqlandi. Elektron ta'lim modulida nima bo'lishi kerakligiga oid standartlar shu asosida yaratilgan. Har bir modul uchun o'quv maqsadlari va kutilayotgan natijalar batafsil bayon qilinadi va o'quv materiallari modullarga ajratilgan. Shu nuqtada, Bloomning taksonomiyaga asoslangan bilim darajalari ham hisobga olindi.

Ta'lim resurslarining mazmuni, tashkilchiligi va munosabatlari tizim yondashuvi yordamida aniqlandi. Foydalanuvchilarning ehtiyojlarini o'rganish uchun ikkinchi bosqichda so'rovnomalar va intervyular o'rnatildi. So'rovda real vaqt tizimlarini o'rganayotgan universitet professorlari va talabalari ishtirok etishdi. Savollar orqali hozirgi ta'lim jarayonining kamchiliklari, elektron ta'limga bo'lgan ehtiyoj, texnik imkoniyatlar va didaktik elementlar to'g'risida fikrlar to'plandi. Topilmalar shuni ko'rsatdiki, nazariyani tushunishdan ko'ra, o'quvchilarning asosiy masalasi uni qo'llashga qodir emasliklaridir. Shu bilan birga, o'qituvchilarning mavjud darsliklar va taqdimotlarda real vaqtda tizim xususiyatlarining keng qamrovli yoritilishidan noroziligini bildirdilar. Foydalanuvchilarga mo'ljallangan dizayn kontseptsiyasi ushbu bosqichda to'plangan ma'lumotlarga asoslangan. Shuningdek, u turli yoshdagi foydalanuvchilar uchun mos vizual foydalanuvchi interfeysini ishlab chiqish zarurligini tan oldi. [1]

Uchinchi bosqichda didaktik tamoyillardan foydalangan holda elektron resursning konseptual modeli yaratildi. Konstruktivizm, faoliyatga asoslangan yondashuv va kompetentsiyaviy yondashuvlar - uchta asosiy pedagogik yondashuv - bir vaqtning o'zida poydevor sifatida ishlatildi. O'quv jarayonining bosqichlari, talabalarning ishtiroki va resurslarning o'zaro ta'siri konseptual modelda tasvirlangan. Har bir modul "o'rganish - tahlil qilish - mustahkamlash - nazorat qilish" bosqichlarini amalga oshirish maqsadida yaratilgan. Qiyin g'oyalarni soddalashtirish uchun animatsiyalar, infografika va ingl. O'qitish davomida foydalanuvchi elektron modul orqali uzluksiz teskari aloqa oladi. Natijada siz yanada motivatsiyali bo'lishingiz va faol ravishda o'rganishingiz mumkin. Ta'limotlar orasida konstruktiv fikrlash, moslashuvchan o'rganish va mustaqil qarorlar qabul qilishni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratildi. To'rtinchi bosqichda dasturiy platformalar va texnik vositalar tanlandi. Asosiy platforma

sifatida ochiq manbali va kengaytiriladigan tizimlar tanlandi. Moodle tizimi uchun maxsus modullar va interfeyslar yaratildi. Interaktivlikni yaxshilash uchun HTML5, CSS va JavaScript ishlatildi. Simulyatsiyalar real vaqtda tizimlarni va Python dasturlash tilini simulyatsiya qiluvchi kutubxonalar yordamida ishlab chiqilgan. Har bir bo'lim mustaqil ravishda sinovdan o'tkazilishi mo'ljallangan va dasturiy ta'minot arxitekturasini modulli tarzda tuzilgan. Mobil moslashuvchanlikni kafolatlash uchun resursning har bir tarkibiy qismi puxta ishlab chiqilgan. Interfeys foydalanish qulayligi va minimalizmni hisobga olgan holda ishlab chiqilgan. Ovozli sharhlar, avtomatlashtirilgan ko'rsatmalar va foydalanuvchilar statistikasi yangi xususiyatlar qatoriga kirdi. [2]

Ishlab chiqilgan kontent beshinchi bosqichda sinovdan o'tkazildi va tekshirildi. O'quv resursini baholash uchun testning ikki bosqichi ishlatildi: amaliy o'rganishda real qo'llash va laboratoriya sharoitida o'tkazilgan nazorat testlari. Dastlabki bosqichda foydalanuvchilarning tushunish darajasi, resurslarga kirish tezligi va savol javoblarining aniqligi baholandi. Ikkinchi bosqichda talabalar haqiqiy darslarda laboratoriya ishlarini bajarish uchun resursdan foydalanganlar. Har bir qadamda samaradorlik darajasi baholandi va natijalar statistik jihatdan tekshirildi. Vaqtni tejash xususiyatlari va o'qitish qulayligi o'qituvchilar tomonidan juda qadrlandi. Trening talabalar tomonidan tushunarli va qiziqarli deb topildi. Topilmalar asosida resursning ayrim bo'limlariga qo'shimcha o'zgartirishlar kiritildi. Ushbu jarayon orqali uzluksiz takomillashtirish mumkin bo'ldi. Oltinchi bosqichda metrik ko'rsatkichlar va sifat nazorati yaratildi. Elektron resurslarning samaradorligi, interaktivligi, vizualligi, texnik ishonchliligi va pedagogik yaroqliligi o'lchandi. Har bir metrika uchun alohida ko'rsatkichlar va baholash standartlari yaratildi. Masalan, bajarilgan modulning foizi, to'g'ri javoblar soni, interfeys xatolari soni va o'quvchining test savollariga javob berish uchun sarflagan

vaqti qayd etildi. Ko'rsatkichlar avtomatik ravishda dastur tomonidan ishlab chiqarildi. Metrik ma'lumotlar resursning kamchiliklarini aniqlash va takomillashtirish bo'yicha takliflar yaratish uchun ishlatildi. Sifat nazorati tizimi tez-tez yangilanib turadi va foydalanuvchi kiritishni xush ko'radi. [3]

NATIJALAR

Tadqiqot real vaqtda tizimlar faniga moslashtirilgan elektron didaktik dasturiy ta'minot namunasini muvaffaqiyatli ishlab chiqishga olib keldi. Dasturiy ta'minot interaktiv, modulli va foydalanuvchi ehtiyojlariga asoslangan bo'lishi uchun mo'ljallangan edi. Studentlarga mustaqil ishlash, amaliy topshiriqlarni bajarish va o'quv jarayonida faol ishtirok etish imkoniyati berildi. Resurs mustaqil ishlar, testlar, simulyatsiyalar, video darslar va nazariy materiallardan iborat. Interfeys foydalanish oson, intuitiv va mobil qurilmalarga sezgir bo'lishi uchun yaratilgan. Talabalar haqiqiy stsensariylardan foydalangan holda o'z bilimlarini sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'lishdi. Bundan tashqari, o'qituvchilar o'quv jarayonini boshqarish, baholash va optimallashtirishga muvaffaq bo'lishdi. Resurs real vaqtda tizimlar uchun xos bo'lgan xususiyatlardan foydalangan holda yaratilgan, masalan, vaqt oraliq'i, yakuniy javoblar va atrof-muhit muvofiqligi. [4]

Elektron resursdan foydalangan holda, nazorat guruhlarining natijalari guruhlarining natijalari bilan taqqoslandi. Taqqoslash jarayoni talabalarining bilim darajalaridagi aniq tafovutlarni aniqladi. Test savollariga elektron resursdan foydalangan talabalar tomonidan 25-30% aniqroq javob berildi. Amaliy vazifalarni mustaqil va aniq bajarish haqida gap ketganda, ular ham yaxshi natijalarga erishdilar. Texnik qarorlar qabul qilish, algoritmik fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlari resursdan foydalangan guruhda sezilarli darajada yaxshilandi. O'quvchilar juda motivatsiya va mavzuga qiziqishdi. O'quv

1 - jadval. Elektron didaktik ta'minotni loyihalashda asosiy metodik tamoyillar

№	Tamoyil nomi	Mazmuni	Amaliy qo'llanilishi
1	Bosqichma-bosqichlik	O'quv materiallarini tartibli ketma-ketlikda berish	Modul strukturalari orqali tartiblangan ta'lim
2	Interaktivlik	Foydalanuvchi ishtirokida o'zaro ta'sirga kirish imkoniyati	Testlar, simulyatsiyalar, multimedia vositalari
3	Vizualizatsiya	Axborotni grafik va animatsion shaklda taqdim etish	Diagrammalar, algoritmlarning animatsiyasi
4	Moslashuvchanlik	Turli darajadagi foydalanuvchilar uchun qulay interfeys	Qiyinchilik darajasini sozlash, til tanlovi
5	Refleksiya va baholash	O'z-o'zini baholash va tahlil qilish imkoniyati	Avtomatik testlar va natijalar tahlili

jarayonini tizimlashtirish va tayyorgarlik vaqtini qisqartirish o'qituvchilar tomonidan yaxshi qabul qilindi. Foydalanuvchilarning o'zaro aloqasi uchun mo'ljallangan forum va savol-javoblar bo'limlari ham foydali bo'ldi. Ta'lim sifati oshdi. Foydalanuvchilarning qoniqish bo'yicha so'rovlari test va uning natijalari asosida o'tkazildi. Talabalar so'rovnomada resursdan foydalanish oson, samarali va tushunarli ekanligini bildirishdi. Talabalarning aksariyati simulyatsiyalar mavzularni tushunishni yaxshilaganini ta'kidladilar. Mavzular tasvirlar, animatsiyalar va grafiklardan foydalangan holda sodda va unutilmas bo'ldi. Interaktiv baholash faol o'rganishni rag'batlantirdi va mavjud bilimlarni mustahkamlashga xizmat qildi. Talabalarning sakson yetti foizi qo'shimcha fanlarda resursdan foydalanilishini istaydilar. Bundan tashqari, o'qituvchilarning 92% sinfda ushbu vositadan foydalanishni taklif qilishdi. Shuningdek, mobil versiyaning mavjudligi talabalar uchun moslashuvchanlikni ta'minladi. Mustaqil ishlayotganda talabalar juda samarali bo'lishgan. Natijada ta'lim ko'rsatkichlari va

sifati yaxshilandi. [5]

O'quv jarayonining teskari aloqa tizimi ishlarining natijalari yana bir muhim topilma bo'ldi. Foydalanuvchi faoliyati avtomatik ravishda elektron resurs tomonidan qayd etildi. Tizim har bir vazifani bajarish uchun zarur bo'lgan vaqtni, shuningdek bajarilgan savollarni, xatolarni va to'g'ri javoblarni qayd etdi. Ushbu ma'lumotlardan foydalangan holda talabaning faoliyati o'rganildi va maxsus strategiya ishlab chiqildi. O'qituvchilar o'z talabalarining faoliyatini aniq kuzatish, baholash va yo'naltirishga muvaffaq bo'lishdi. Ushbu tizim dars jarayonining samaradorligi va shaffofligini oshirdi. Statistika resurs samaradorligini metodik baholashni taqdim etdi. Natijada, kamchiliklar topildi va tezda tuzatildi. Ushbu yondashuv ta'lim sifatini boshqarish va pedagogik tahlil uchun yangi imkoniyatlarni ochib berdi. Bundan tashqari, resursning texnik barqarorligi va dasturiy ta'minotning ishonchliligi yuqori baholandi. Uni sinab ko'rish uchun ko'plab qurilmalar, brauzerlar va operatsion tizimlar ishlatilgan. Testlar shuni ko'rsatdiki, xatolar

yo'q, interfeys komponentlari to'g'ri ishlaydi va tizim tez yuklanadi. Internetga tez-tez ulanmaydigan foydalanuvchilar resursni qulay deb bilishadi, chunki u oflayn rejimda ham mavjud. Foydalanuvchilarning 73% faqat o'z telefonlaridan resursga kirish uchun foydalanadilar, bu mobil qurilmalarni yuqori darajada qabul qilish darajasini namoyish etadi.

Ma'lumotlarni shifrlash va foydalanuvchi parollarini himoya qilish kabi tizimning asosiy xavfsizlik choralari amalga oshirildi. Elektron resursning bir qismi bo'lgan kontentni yaratish uchun eng yangi texnologiyalardan foydalaniladi. Simulyatsiyalar o'quvchini faol muhitga jalb qiladi va haqiqiy dunyo qurilmalariga asoslanadi. [6]

2 - jadval. Elektron resurs foydalanuvchilari (talabalar) baholari

Baholash mezon	Ijoiy baholaganlar (%)	Izohlar
Interfeys qulayligi	92%	Oddiy va intuitiv dizayn, tez navigatsiya
O'quv materiallarining tushunarligi	89%	Tushunarli til, real misollar bilan boyitilgan
Texnik moslashuvchanlik (mobil, planshet)	85%	Turli qurilmalarda ishlaydi
Amaliy mashqlar sifati	90%	Simulyatsiya va case-topshiriqlarga boy
Test va baholash tizimi	87%	Aniq va tezkor tahlil

Elektron ta'lim resurslarining ta'lim sifatiga ta'siri yana bir muhim topilma bo'ldi. O'zlashtirish darajasi, vaqtni tejash va dars samaradorligida sezilarli yaxshilanishlar kuzatildi. Elektron vositalar yordamida qiyin mavzular soddalashtirildi va talabalarning fikrlash jarayonlari rag'batlantirildi. Masalan, real vaqtda operatsion tizimlarning ishlash printsiplari, uzilishlar va rejalashtirish algoritmlari interaktiv tarzda tushuntirildi. Mustaqil laboratoriya ishlari orqali talabalar real tizimlarda ishlash uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni shakllantirishga muvaffaq bo'ldilar. Bundan tashqari, o'qituvchilar o'z darslarida ilg'or o'qitish usullaridan foydalanishni maqsad qilishdi. Natijalarni yaxshilashning muhim elementlaridan biri o'quv materiallarining vizual jozibadorligi va chuqurligi edi. Talabalar yanada qiziquvchan va o'rganishga tayyor bo'lishdi. Resursning moslashuvchanligi uni turli sohalarida ishlatishga imkon berdi. Har bir modul mustaqil ishlaydi va qo'shimcha texnik

sohalar uchun poydevor sifatida ishlatilishi mumkin. Ochiq manba bo'lganligi sababli resurs platformasiga yangi modullarni kengaytirish va qo'shish oson edi. Tizim fanlararo integratsiya orqali yangi bilim sohalarini o'z ichiga olish uchun kengaytirilishi mumkin. Bu elektron ta'lim uzoq muddatli, ko'p maqsadli foydalanish uchun mo'ljallanganligini ko'rsatdi. Loyiha natijalari boshqa oliy o'quv yurtlarida foydali qo'llanma bilan ta'minlaydi. Ko'plab o'qituvchilar o'z darslarini yangilash uchun resursdan foydalanishni xohlashadi. Bu butun ta'lim tizimining raqamli bo'lishiga yordam beradi. Yakuniy mahsulot pedagogik yondashuvni moslashuvchanlik, foydalanuvchilarga yo'naltirilgan dizayn va interaktivlik bilan birlashtirdi. [7]

MUHOKAMA

Ta'lim jarayoni talablarini qondirishda muhim qadamlardan biri elektron didaktik

dasturiy ta'minotni ishlab chiqishdir. Real vaqtda tizimlar an'anaviy usullardan foydalangan holda o'zlashtirish qiyin bo'lgan texnik jihatdan murakkab intizomning bir misolidir. Natijada, elektron o'quv resurslari o'quvchilarga mavzuni foydali tarzda tushunishga yordam beradi. O'quvchilar o'z harakatlarini real vaqt rejimida ko'rib chiqish va baholash imkoniyatiga ega bo'lsa, o'rganish yanada samarali bo'ladi. Tajriba shuni ko'rsatdiki, o'quvchilar e'tiborini interaktiv tarkib bilan rag'batlantiradi. Simulyatsiyalar, video darslar va testlar zamonaviy ta'limning muhim tarkibiy qismlariga aylandi. O'qituvchilar va talabalar resursdan foydalanishdan katta foyda ko'rishdi. Bu ilm-fanning murakkab qirralarini soddalashtirishga imkon berdi. Elektron ta'lim resursining metodologik asoslari uning samaradorligini keng namoyish etadi. Har bir bo'lim va modul o'qitish maqsadida yaratilgan. Bu o'quv materiallarining izchil va aniq tuzilishga ega bo'lishiga ishonch hosil qildi. Materialni chuqurroq tushunish o'quvchining asta-sekin bilimlarni egallashi orqali amalga oshiriladi. Masalan, real vaqtda operatsion tizimlarning rejalashtiruvchi algoritmlarini tushuntirish uchun noyob animatsiyalar ishlatilgan. Ushbu usul talabalarga algoritmik fikrlashni rivojlantirishga yordam berdi. Modulning testlari mavzuni baholash va tahlil qilish imkonini berdi. Bundan tashqari, tizimning avtomatik tahlil xususiyati o'qituvchi yo'qligida ham baholashga imkon berdi. Pedagogik nazoratni topshirish kursning samaradorligini oshirdi. [8]

Elektron resurs texnik moslashuvchanligi va funktsional vazifalari muhokama talab qo'shimcha omillardir. Resurs smartfonlar, planshetlar va kompyuterlar kabi bir qator gadjetlarda ishlash uchun kerak. Bu talabalarga har qanday joyda va sinfdan tashqarida o'rganish imkoniyatini beradi. Testlarga ko'ra, talabalar eng yuqori baholagan xususiyatlardan biri mobil moslashuv edi. Interfeys dizayni sodda va sodda edi va texnik bilim darajasidan qat'i nazar barcha foydalanuvchilar uchun mos edi. Foydalanuvchilar tajribasiga ustuvorlik berildi, chunki o'quvchilarning kompyuter savodxonligi

ko'pincha etarli emas. Har bir bo'lim vizual belgilarga ega va xronologik tartibda joylashtirilgan. Qidirish funktsiyasi va interaktiv menyu o'quvchilar harakatini soddalashtirdi. Elektron ta'lim vositasining muvaffaqiyatli ishlash qobiliyati ham uning mazmunining kalibriga bog'liq. Ushbu loyiha uchun yaratilgan materiallar tegishli va ilmiy mavzularga asoslangan. Har bir bo'limga haqiqiy misollar, sanoatning amaliy tadqiqotlari va professional yo'naltirilgan topshiriqlar kiritilgan. Ammo tarkib, shuningdek, o'quvchilarni ilhomlantirishda juda muhim bo'lgan geymifikatsiyani ham o'z ichiga olgan. Foydalanuvchi vazifani muvaffaqiyatli tugatganda yoki testdan o'tganida, mukofot tizimi (masalan, ball yoki yulduzcha) qo'llanildi. Bu loyiha bo'yicha ishlarni rag'batlantirish va raqobat muhitini yaratishga qaratilgan. Turli xil o'quv uslublariga ega bo'lgan talabalarni o'z ichiga olish uchun audio va video resurslardan foydalanish yana bir muhim tarkibiy qismidir. [9]

O'qituvchilar va o'quvchilarning elektron resurs haqida fikrlari ham juda muhimdir. Tahlilga ko'ra, foydalanuvchilarning aksariyati resursni o'z-o'zini o'rganish vositasi sifatida qabul qilishdi. Bundan tashqari, bu o'qituvchilarga shaxsiy yondashuvni taklif qilib, dars rejasini osongina tuzishga imkon berdi. Mustaqil ish talabalarga o'zlariga ishongan va mas'uliyatli bo'lishga yordam berdi. Ular o'z bilimlarini o'zlarini nazorat qilishdi va kamchiliklarini tan olish va tuzatishga muvaffaq bo'lishdi. Forumlar va savol-javoblar bo'limi orqali resurs munozaralar va tajriba almashishni rag'batlantiradi. Natijada, ta'lim jarayoni ko'proq ijtimoiylashgan va hamkorlikka aylandi. Bundan tashqari, o'qituvchilar orasida tajriba almashish va innovatsion yondashuvlarni yaratish uchun yangi tushunchalar paydo bo'ldi. Elektron platformaning ochiqligi uni doimiy ravishda takomillashtirishga imkon berdi. Suhbat davomida tizimning kamchiliklari ham qayd etildi. Internet tezligi past bo'lgan hududlarda ba'zi foydalanuvchilar resursga kirishda muammolarga duch kelishdi. Natijada, oflayn versiyani yaratish bo'yicha harakatlar allaqachon boshlangan edi. Ba'zi test topshiriqlarining mos

kelmaydigan qiyinligi ba'zi foydalanuvchilarni chalkashtirib yuboradigan yana bir kamchilikdir. Ushbu muammo aniqlangandan so'ng, testlar batafsil tahlil yordamida qayta ko'rib chiqildi. Talabalar va boshqa fikr-mulohazalarga javoban interfeysga bir qator foydali xususiyatlar qo'shildi. Xususan, "Qayta urinish", "Tavsiyalar" va "Mening natijalarim" bo'limlari yaratildi. Natijada manbaning foydalanuvchi tajribasi sezilarli darajada yaxshilandi. Resurs doimiy ravishda yangi yangiliklar va o'quv materiallari bilan yangilanib turdi. [10]

XULOSA

Tadqiqot natijalariga ko'ra, real vaqtda tizimshunoslik sohasida elektron didaktik dasturiy ta'minot yordamida o'quv jarayonining sifati sezilarli darajada oshirildi. Talabalar ushbu vosita yordamida qiyin mavzularni interaktiv, vizual tarzda o'rganishga muvaffaq bo'lishdi. O'quv jarayoni bir qator modullar, interaktiv komponentlar va baholash tizimi yordamida soddalashtirildi. Talabalar o'z-o'zini baholash ko'nikmalarini rivojlantirdilar va elektron ta'lim resurslari orqali mustaqil ishlashga da'vat etildi. Bu raqamli o'qitish usullaridan foydalanish zarurligini yana bir bor namoyish etdi. Loyihaning muvaffaqiyatiga uning pedagogik jihatdan asoslangan tabiati ham yordam berdi.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, elektron resurslardan foydalanish talabalarning ilmga bo'lgan qiziqishini oshirdi. Ular ham nazariy bilimlarga, ham amaliy ko'nikmalarga ega. Muhim tarkibiy qism real vaqt tizimlarida ishlatiladigan mexanizmlar va algoritmlar bo'yicha interfaol mashg'ulotlar edi. Bundan tashqari, simulyatsiyalar, video darslar va resurslar testlari orqali talabalarning bilimlari chuqurlashtirildi. O'qituvchilarga o'qitish strategiyalarini modernizatsiya qilish va kengaytirish imkoniyati berildi. Ushbu jihatlar loyihaning samaradorligini tasdiqlash muhim omillaridan biridir.

Keng auditoriya elektron resursni texnik jihatdan qulayligi va uyali aloqa uchun qulayligi bilan qabul qilmoqda. Dars materiallari talabalar uchun har qanday qurilmad mavjud edi. Binobarin, bu ta'limda inklyuzivlikni kafolatlashga va o'quv muhitini demokratlashtirishga yordam berdi. Bundan tashqari, tizimning mustahkam funktsionalligi va foydalanuvchilarga qulay interfeysi o'quv jarayonini sezilarli darajada kuchaytirdi. Bunday texnologik imtiyozlar to'g'ridan-to'g'ri ta'lim natijalarini yaxshiladi. Shunday qilib, yuqori samaradorlik didaktik maqsad va texnologik yondashuvning uyg'unligi natijasida paydo bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Эргашев, О. М., & Эргашева, Ш. М. (2020). Регулярные алгоритмы коррекции динамической погрешности средств измерений. *Universum: технические науки*, (2-1 (71)), 20-23.
2. Mirzapolatovich, E. O., Eralievich, T. A., & Mavlonzhonovich, M. M. (2022). Analysis of Static Characteristics Optoelectronic Level Converters Liquids and Gases Based on Hollow Light Guides. *European journal of innovation in nonformal education*, 2(6), 29-31.
3. Ergashev, O. M., & Ergasheva, S. M. (2023). Foydalanuvchi interfeyslarida multimedia imkoniyatlari, axborot namoyish etish shakllari. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 179-181.
4. Эргашев, О. М. (2022). Микропроцессорная система контроля регистрации уровня и расхода жидкости в резервуарах. *Innovative developments and research in education*, 1(6), 21-23.
5. Эргашев, О. М., & Эргашева, Ш. М. (2022). ПРИМЕНЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ИТ-РЕШЕНИЙ В КОМПЛЕКСНЫХ ВЫСОКОТЕХНОЛОГИЧНЫХ ПРОИЗВОДСТВАХ. *Journal of new century innovations*, 11(1), 152-159.
6. Mirzapolatovich, E. O., & Mirzaolimovich, S. M. (2022). Ta'limda jarayonida lms tizimlar taxlili. *TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 118-122.
7. Эргашев, О. (2023). Автоматизированная система контроля и управления качеством в производстве железобетонных изделий с использованием микропроцессоров для управления процессом тепловой обработки. *Engineering problems and innovations*, 1(3), 14-22.
8. Эргашев, О. М., & Эргашева, Ш. М. (2022). ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ СТРУКТУРА МУЛЬТИАГЕНТНОЙ СИСТЕМЫ КОРПОРАТИВНОГО ПРОЕКТИРОВАНИЯ. *Journal of new century innovations*, 11(1), 144-151.
9. Ergashev, O. (2023). АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ МАМЛАКАТЛАР РИВОЖЛАНИШИДАГИ АҲАМИЯТИ. *Engineering problems and innovations*.
10. Mirzapolatovich, E. O. (2023). UNDERWATER REMOTELY CONTROLLED ROBOT FOR CLEANING BOTTOM SPLIT FROM RESERVOIRS AND MAIN CHANNELS. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 2(11), 717-721.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING NUTQIY RIVOJLANISHINING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

NARKABILOVA GULNOZA PULATOVNA - Farg'ona davlat universiteti dotsenti

NAZIROVA ROBIYA MAMIRJON QIZI- Farg'ona davlat universiteti IV bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy rivojlanishining psixologik-pedagogik xususiyatlari yoritilgan. 6–8 yosh oralig'idagi bolalarda nutqiy faoliyatning bosqichma-bosqich rivojlanishi, nutqning tovush tomoni, lug'aviy boyligi, grammatik tuzilishi va bog'langan nutq shakllanishi batafsil tahlil qilingan. Shuningdek, nutqiy nuqsonlar va ularni bartaraf etish usullari ko'rib chiqilgan. Gender farqlari nuqtai nazaridan o'g'il va qiz bolalar nutqiy rivojlanishidagi tafovutlar, ular bilan ishlashdagi individual yondashuvlar asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf, nutqiy rivojlanish, psixologik-pedagogik xususiyatlar, tovush talaffuzi, lug'at boyligi, grammatik tuzilma, gender farqlari, nutqiy kompetensiya, og'zaki muloqot, bog'langan nutq, didaktik metodlar, pedagogik yondashuvlar.

Аннотация. В статье рассматриваются психолого-педагогические особенности развития речи учащихся младших классов. Подробно проанализировано поэтапное развитие речевой деятельности у детей 6–8 лет, звуковая сторона речи, словарный запас, грамматический строй, формирование связной речи. Также были рассмотрены дефекты речи и методы их устранения. С позиции гендерных различий обосновываются различия в речевом развитии мальчиков и девочек, а также индивидуальные подходы в работе с ними.

Ключевые слова: начальная школа, речевое развитие, психолого-педагогические особенности, звукопроизношение, словарный запас, грамматический строй, гендерные различия, речевая компетентность, устное общение, связная речь, дидактические методы, педагогические подходы.

Abstract. This article discusses the psychological and pedagogical features of the speech development of primary school students. The gradual development of speech activity in children aged 6–8 years, the sound side of speech, vocabulary, grammatical structure and the formation of connected speech are analyzed in detail. Speech defects and methods for their elimination are also considered. Differences in the speech development of boys and girls from the point of view of gender differences are substantiated, as well as individual approaches to working with them.

Keywords: primary school, speech development, psychological and pedagogical characteristics, sound pronunciation, vocabulary, grammatical structure, gender differences, speech competence, oral communication, connected speech, didactic methods, pedagogical approaches.

Boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarning nutqi o'rganilgan, unda yoshga oid xususiyatlar, nutq nuqsonlari va ularni to'g'rilash usullari tavsiflanadi. 6-8 yosh oralig'ida maktab ta'limi bolaning nutqini sezilarli darajada oshiradi. Lug'at kengayib, bola kattalar va tengdoshlari bilan turli mavzularda bemaol gaplashadi.

Monologik nutqda so'zlarni tanlash, murakkab jumlar tuzish va ularni bog'lash ko'nikmalari shakllanadi. Intonatsiya va urg'u

kabi nutq elementlari rivojlanadi. Grammatik jihatdan to'g'ri va boy nutq shakllanishida esa kattalarning nutq madaniyati katta rol o'ynaydi.

Bola tushuntirish nutqini qo'llashni boshlaydi, bu aniq tushuntirish va harakatlar ketma-ketligini tushuntirishni rivojlantiradi. Lekin, urg'uni noto'g'ri qo'yish, kam ishlatiladigan so'zlarni noto'g'ri ishlatish kabi muammolar bo'lishi mumkin.

Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim bilan

nutq rivojlanishidagi muammolar ko'proq "paydo bo'ladi", maktabgacha yoshda unchalik aniq bo'lmagan. Tovush talaffuzining buzilishi birinchi sinf o'quvchilarining 9-30 foizida kuzatiladi; 13-14% fonetik-fonemik rivojlanmaganlik, bu yoshdagi bolalarning 30% da so'zning tuzilishini buzadi. Ushbu bolalarning ba'zilar maktabgacha yordam olgan, boshqalariga esa maktabda nutq kam rivojlanganligi tashxisi qo'yilgan. Bunday bolalarning nutqi asosan situatsion, dialog shaklida bo'ladi. Fikrlarni ifodalashda, izchil bayonotlar yaratishda qiyinchiliklar bo'ladi. Nutq so'zlari kam, jumlar oddiy; so'zlarni takroriy takrorlash lug'atning kamligi sababli. Bu guruhdagi bolalarning o'quv materialini o'zlashtirish uchun psixologik shartlar past - o'zboshimchalikning yetarli darajasi. Diqqat, ishlash, impulsivlik kabi shaxsiy xususiyatlar bor. Kelajakda bu bolalarda yozish va o'qishda muammolar paydo bo'lishi mumkin.

Nutqni rivojlantirish va kognitiv jarayonlardagi gender farqlariga qaratilgan so'nggi tadqiqotlar jadal sur'atlarga ega bo'ldi, ammo tadqiqot doirasi nisbatan kam bo'lib qolmoqda. Dalillar shuni ko'rsatadiki, qizlar ko'pincha rasmiy ta'limga kirishdan oldin, ayniqsa, o'rtacha intellektual qobiliyatga ega bo'lganlar orasida yuqori og'zaki intellekt va kognitiv funktsiyalarni namoyon etadilar. Bu erta afzallik turli yo'llar bilan namoyon bo'ladi: qizlar yuqori mahsuldorlikni, yaxshi konsentratsiyani va oraliq xotira qobiliyatlarini namoyon etadilar. Bundan tashqari, ular ixtiyoriy aqliy tartibga solishda ustunlik qiladilar, bu ularning fonematik xabardorligini oshirishga va aniqroq tovush talaffuziga yordam beradi. Natijada, ularning nutqi, odatda, savodli va ifodali bo'ladi.

Boshqa tomondan, o'g'il bolalar, odatda, faol so'z boyligini rivojlantirishda sekinroq traektoriyani boshdan kechiradilar, ko'pincha nutqlarida ko'proq agrammatizm holatlarini ko'rsatadilar. Ularning tili asosan fe'l va

gaplarga tayanadi, bu esa ba'zan kamroq izchil iboralarga olib kelishi mumkin. Biroq, bu ularning ijodiy salohiyatiga soya solmaydi; O'g'il bolalar ko'pincha qutidan tashqarida fikr yuritish va xayoliy o'yinlar bilan shug'ullanish uchun ajoyib qobiliyatni namoyish etadilar. Kuchli va zaif tomonlarning bir-biriga mos kelishi lingvistik va kognitiv rivojlanishdagi gender farqlarining murakkabligini ta'kidlaydi. Ushbu nomutanosibliklarni tushunish o'qituvchilar va ota-onalar uchun juda muhimdir, chunki bu o'g'il bolalar va qizlarning shakllanish yillarida o'ziga xos ehtiyojlarini qo'llab-quvvatlash uchun moslashtirilgan yondashuvlar haqida ma'lumot berishi mumkin.

6-8 yoshli bolalar nutqining o'ziga xosliklari quyidagilarni o'z ichiga oladi: Nutqning tovush tomoni, so'z boyligi, nutqning grammatik tuzilishi, bog'langan nutq.

Nutqning tovush tomoni. Olti yoshga kelib, bolalarning tovush talaffuzi to'liq normallasadi. Shu davrda diksiyani, ya'ni nutq oqimida tovushlardan to'g'ri foydalanish qobiliyatini yanada yaxshilash ustida ish olib boriladi. Bolalar jumalarda ko'p bo'g'inli so'zlardan bimalol foydalanib, har qanday tuzilishdagi so'zlarni talaffuz qilishda muammoga duch kelmaydi. Biroq, yangi va murakkab so'zlar avvaliga qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Ularni to'g'ri idrok etish va eslab qolish uchun nutq tezligini sekinlashtirish, bo'g'inlar bo'yicha talaffuz qilish tavsiya etiladi. Yangi so'zni birinchi marta to'g'ri talaffuz qilib, keyin uni turli jumalarda mustahkamlash muhim ahamiyatga ega.

Bolalar o'z ona tilining barcha tovushlarini, jumladan, akustik xususiyatlari o'xshash bo'lgan tovushlarni aniq ajrata oladi: kar va jarangli, qattiq va yumshoq tovushlar o'rtasidagi farqlarni sezadi. Karlik-ovozlilik

juft tovushlarini ajrata olmaslik esa ba'zan eshitish qobiliyatidagi muammolar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Nutq oqimidagi tovushlarni farqlash, ularni so'zdan ajratish va muayyan so'zdagi tovushlar ketma-ketligini aniqlash ko'nikmalari shakllanmoqda. Bu esa so'zlarni tovushli tahlil qilish qobiliyatining rivojlanishiga xizmat qiladi.

Ushbu ko'nikmalarning shakllanishida bolalar bilan muntazam ishlaydigan kattalarning roli juda katta. Hatto hech kimning yordamisiz bu ko'nikmalar yetarlicha rivojlanmasligi ham mumkin.

So'z boyligi. Olti-yetti yoshga kelib, bolalarning so'z boyligi ancha kengayadi va ularning lug'ati oddiy hisob bilan cheklanmaydi. Bo'lajak birinchi sinf o'quvchilarining nutqida barcha so'z turkumlariga oid so'zlar uchraydi. Ular sonlarni ma'noli ishlatib, raqamlarni ob'ektlar soni bilan bog'lay oladilar. Shuningdek, fe'lning turli shakllaridan, jumladan, kesim va bo'laklardan foydalanishadi. Gap tuzilishida esa dan, tufayli kabi murakkab yuklamalar ham uchraydi.

Yetti yoshga to'lganda, bolalar ob'ektlarning umumiy va xos xususiyatlarini aniq farqlashlari, ularni tegishli guruhlariga bog'lashlari va umumiy hamda xos atamalar yordamida tasniflashlari kerak. Masalan, "Shakar idishi – bu ichida shakar bo'lgan idish" kabi izohlarni bera olishlari lozim.

Bolalar fazoviy tushunchalarni (yuqori – past, uzun – qisqa), ob'ektlarning holatini (issiq – sovuq), insoniy his-tuyg'ularni (xafa – quvnoq) va xarakter xususiyatlarini (mehribon – yovuz) yaxshi tushunadilar hamda nutqida qo'llay oladilar. Qarama-qarshi ma'noli so'zlarni va fazoviy hamda vaqt tushunchalarini ifodalovchi qo'shimchalarni tanlash ularga qiyinchilik tug'dirmaydi (erta – kech, bu yerda – u yerda, avval – keyin, chapda – o'ngda va h.k.).

Olti yoshli bolalar majoziy ma'noli

iboralarni tushunishni boshlaydilar va ularni tom ma'noda qabul qilmaslikka harakat qilishadi. Masalan, "Vaqt o'tadi", "Boshini yo'qotdi" kabi iboralarning asl ma'nosini anglashadi.

Agar bolalar maktabga oldindan tayyorlangan bo'lsa, ularning faol lug'atida ilk ilmiy atamalar ham paydo bo'ladi: tovush, harf, jumla, raqam. Kattalar bolalarga bu atamalarni to'g'ri ishlatishni o'rgatishlari muhim, chunki bu ularning maktabdagi o'qish jarayonini yengillashtiradi. Dastlab, tovush va harf tushunchalarini farqlash qiyin bo'lishi mumkin. Shu bois, bu atamalarni ishlatishda ehtiyot bo'lish, ulardan to'g'ri foydalanish va bolaning ham to'g'ri qo'llashiga e'tibor qaratish lozim.

Nutqning grammatik tuzilishi. A.N. Gvozdev ta'kidlaydi: "Maktab yoshida bolaning ona tilini o'zlashtirish darajasi nihoyatda yuqori. Bu bosqichda u murakkab grammatik tizimni, shu jumladan rus tilining sintaktik va morfologik qonuniyatlarini puxta egallaydi. Shuningdek, tilga xos yagona hodisalarni ham shubhasiz va izchil qo'llay boshlaydi. Natijada, rus tili bolaning haqiqiy ona tiliga aylanadi va u muloqot va tafakkur uchun mukammal vositaga ega bo'ladi".

Maktabgacha yoshdagi va boshlang'ich sinfdagi bolalar allaqachon amaliy grammatikani o'zlashtirib bo'lgan bo'lsalar ham, ba'zi istisno holatlarda xatolarga yo'l qo'yishlari mumkin. Masalan, fe'llarning ba'zi shakllarini noto'g'ri qo'llash, otlarni noto'g'ri ishlatish yoki ko'plik shakllarini noto'g'ri yasash holatlari uchraydi. Bu kabi xatolar faqat bolalar nutqida emas, balki kattalar orasida ham kuzatilishi mumkin, chunki bunday qoidalarni o'zlashtirish tabiiy ravishda murakkab jarayon sanaladi.

Maktab yoshiga kelib, bolalar jumla tuzilishning asosiy turlaridan foydalanish bosqichiga yetadilar. Ular qo'shma, murakkab va birikmasiz murakkab gaplar

shaklida fikr ifodalashga intiladilar. Bunday gaplarda kesimlar, ergash gaplar va kirish soʻzlar qoʻllaniladi.

Sintaksisni boyitish qayta hikoya qilish koʻnikmalarini rivojlantirish bilan bogʻliq. Bolalar oʻqigan matnlaridan iboralar va jumalarni eslab qolib, ularni qayta hikoya qilish orqali nutq naqshlarini shakllantiradilar. Shu bois, bolalar uchun matn tanlashda sintaksisi soddalashtirilgan hikoyalar va ertaklarni berish shart emas. Ularni murakkabroq tuzilgan iboralarga oʻrgatish kelajakda foydali boʻladi.

Bogʻlangan nutq. Muvofiq nutqni rivojlantirishning asosiy omili – qiziquvchan va eʼtiborli tinglovchining mavjudligi. Bunday mehribon, diqqatli va samimiy tinglovchi, albatta, kichkina notiqning ota-onasi boʻlishi kerak. Bola nutqini rivojlantirishda ota-onalar izoh berish, ragʻbatlantirish, nutqdagi muvaffaqiyatli iboralarni ajratib koʻrsatish hamda tuzatish jarayonini tabiiy shaklda olib borish orqali muhim rol oʻynaydi. Muhimi, bola oʻzini tuzatishayotganini sezmasligi kerak.

Boshlangʻich sinf oʻquvchilarida nutqiy kompetensiyalarni shakllantirish ularning ogʻzaki muloqot koʻnikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Rivojlanishning samarali usullari dialogik qobiliyatlarni ragʻbatlantirish va ifodali tildan foydalanishni osonlashtirish uchun moʻljallangan bir qator qiziqarli tadbirlarni oʻz ichiga oladi. Bular orasida nutq mashqlari muhim oʻrin tutadi, chunki ular oʻquvchilarni oʻz fikrlarini aniq va ishonchli ifodalashga undaydi. Rolli oʻynash va interaktiv viktorinalar nafaqat oʻrganishni qiziqarli qiladi, balki talabalarga turli stsenariylarda nutqlarini mashq qilishlari uchun amaliy kontekstni ham beradi.

Ogʻzaki muloqotda oʻquvchilarning imkoniyatlarini maksimal darajada oshirish uchun qoʻllab-quvvatlovchi va tarbiyalovchi

muhitni yaratish juda muhimdir. Oʻqituvchilar turli mavzular boʻyicha ochiq munozaralarni faol ravishda ragʻbatlantirishlari kerak, bu esa oʻquvchilarga oʻz nuqtai nazarini boʻlishish va mazmunli muloqot qilish imkonini beradi. Hikoya - ogʻzaki nutqni rivojlantirishga yordam beradigan yana bir kuchli vosita; bu ijodkorlikni ragʻbatlantiradi va oʻquvchilarning fikrlarini izchil tartibga solishga yordam beradi. Hikoyalarni baham koʻrish orqali talabalar oʻzlarining hikoyalarini tuzishni oʻrganadilar, shu bilan birga tomoshabinlarni jalb qilish qobiliyatini oshiradilar.

Bundan tashqari, yozish koʻnikmalari ushbu rivojlanish jarayoniga kiritilgan boʻlib, oʻquvchilarga turli xil til vazifalari orqali oʻz ijodlarini ifoda etish imkonini beradi. Yosh oʻquvchilar oʻz nutqlarini qisqa, soddalashtirilgan matnlar bilan cheklashlari odatiy holdir, shuning uchun oʻqituvchilar oʻzlarining fikrlarini toʻliqroq ifodalash qobiliyatini kengaytirishda ularga rahbarlik qilishlari kerak. Strukturaviy mashgʻulotlar orqali talabalar matnlar bilan ishlash orqali bir vaqtning oʻzida analitik koʻnikmalarini oshirish bilan birga, nafaqat aniq, balki mantiqiy muloqot qilishni ham oʻrganadilar.

Ular hikoyalarni nomlashni, matn rejalarini ishlab chiqishni va mazmunni tushunishni mashq qiladilar, bu ularning umumiy tilni bilishiga yordam beradi. Bundan tashqari, talabalar maktublar yaratish, tabriknomalar yaratish va qisqa hikoyalar tuzish bilan shugʻullanadilar, bularning barchasi tildan foydalanishni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Oxir oqibat, bu xilma-xil usullar nafaqat oʻquvchilarning nutq qobiliyatlarini oshiradi, balki turli kontekstlarda ularning til koʻnikmalarini baholashga imkon beradi. Talabalar oʻzlariga boʻlgan ishonchi va oʻz ifodasini topgani sari kelajakdagi muloqot muammolari uchun yaxshi jihozlangan

bo‘lib, ularning akademik va ijtimoiy o‘zaro munosabatlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy rivojlanishi ularning kognitiv, ijtimoiy va emotsional taraqqiyotida muhim omil hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, 6–8 yosh oralig‘ida bolalar nutqining barcha jihatlari – fonetik, leksik, grammatik va bog‘langan nutq elementlari bosqichma-bosqich shakllanadi hamda takomillashadi. Nutqiy rivojlanishga ta‘sir etuvchi asosiy omillar sifatida oilaviy muhit, ta‘lim sifati, pedagogik yondashuvlar va individual xususiyatlar ajralib turadi.

Ayniqsa, gender farqlari bolalarning

nutqiy kompetensiyasiga bevosita ta‘sir ko‘rsatib, o‘qituvchi va ota-onalarning shaxsiy yondashuvini talab etadi. Nutqiy nuqsonlarning erta aniqlanishi va bartaraf etilishi, bolalarning maktabdagi muvaffaqiyatiga bevosita bog‘liqdir. Shuningdek, interaktiv metodlar, ifodali o‘qish, rolli o‘yinlar va yozma topshiriqlar orqali og‘zaki va yozma nutqning birgalikda rivojlanishi samarador natijalarga olib keladi.

Shu bois, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy rivojlanishida kompleks, tizimli va individual yondashuv zarur bo‘lib, bu ularning akademik yutuqlari va ijtimoiy moslashuviga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Daminova M. S. 6–8 yoshli bolalarning rivojlanish jarayonida nutq faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlari. Qarshi Davlat Universiteti, Psixologiya kafedrası. – URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7162169>
2. Xushbaqova Z. J., Parpiyev O. Boshlang‘ich sinflarda nutqiy savodxonlikni rivojlantirish. – Qo‘qon Universiteti, Ilmiy jurnal.
3. Sattorova G. M. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy kompetensiyasi (speaking)ni rivojlantirishda o‘yinli o‘qitish texnologiyalaridan foydalanish // Academic Research in Modern Science.
4. Yusupova Z. Sh., Temirov A. Y. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda ta‘lim-tarbiya jarayonini tashkil etish // Zamonaviy fan va ta‘lim-tarbiya.
5. Ro‘ziyeva J. B. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda didaktik o‘yinlarning ahamiyati.

BO'LAJAK TARBIYACHILARDA TARBIYALANUVCHILARNI BILISH FAOLIYATINI SHAKLLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

BAHROMOVA F. O.

Osiyo Texnologiyalari Universiteti magistri

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak tarbiyachilarda tarbiyalanuvchilarning bilish faoliyatini shakllantirishning mazmuni, ahamiyati va amaliy jihatlari atroflicha yoritilgan. Bilish faoliyati bolalarning aqliy, shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Shu sababli, tarbiyachi tarbiyalanuvchining individual xususiyatlari, ehtiyojlari va qobiliyatlarini aniqlashga yo'naltirilgan pedagogik diagnostik usul va vositalarni bilishi zarur. Maqolada ushbu jarayonda qo'llaniladigan samarali pedagogik yondashuvlar, psixodiagnostik metodlar hamda tarbiyaviy faoliyatni individuallashtirish asoslari tahlil qilingan. Bunday yondashuvlar orqali bolalarning imkoniyatlari hisobga olinib, ularga mos tarbiyaviy vazifalarni belgilash mumkin bo'ladi. Shu orqali ta'lim-tarbiya jarayonida samaradorlikka erishish mumkinligi qayd etilgan.

Kalit so'zlar: tarbiyachilar, bilish faoliyati, pedagogik muammo, individual yondashuv, tarbiyalanuvchilar, psixodiagnostika, pedagogik metodlar.

Аннотация: В данной статье подробно раскрываются содержание, значение и практические аспекты формирования познавательной активности воспитанников у будущих воспитателей. Познавательная активность играет важную роль в умственном, личностном и социальном развитии детей. Поэтому воспитателю необходимо знать методы и средства педагогической диагностики, направленные на выявление индивидуальных особенностей, потребностей и способностей воспитанников. В статье проанализированы эффективные педагогические подходы, психодиагностические методы, а также основы индивидуализации воспитательной деятельности. Такой подход позволяет учитывать возможности детей и определять соответствующие воспитательные задачи. Отмечено, что это способствует повышению эффективности образовательного процесса.

Ключевые слова: воспитательней, познавательная деятельность, педагогическая проблема, индивидуальный подход, воспитанники, психодиагностика, педагогические методы.

Ta'lim va tarbiya tizimi har doim zamon talablariga mos holda o'zgarib boryapti. Bo'lajak tarbiyachilarning tarbiyalanuvchilarni bilish faoliyati pedagogik jarayonning ajralmas qismidir. Tarbiyalanuvchilarning individual xususiyatlarini, ijtimoiy va psixologik holatini tushunish, ularga mos tarbiya usullarini qo'llash o'qituvchilarning asosiy vazifasidir [5;332-335]. Bu faoliyatning samarali tashkil etilishi bolalarning intellektual, emosional va ijtimoiy rivojlanishini kuchaytirishga yordam beradi [3;120-123].

Tarbiyalanuvchilarni bilish faoliyati zamonaviy pedagogik tizimda muhim ahamiyatga ega. Bolalarning yoshi, ijtimoiy o'rni, ixtiyoriy va emosional holati har birining individual xususiyatlari bilan bog'liqdir. Bu o'zaro aloqalarni, hayotga oid maqsadlarni,

qobiliyatlarni va muammolarni tushunish — bu bo'lajak tarbiyachilar uchun dolzarb muammo hisoblanadi [1;89]. Tarbiyachilarning asosiy vazifasi — har bir bolaga individual yondashuvda bo'lish, ularning ehtiyojlari va qobiliyatlariga mos pedagogik ishlarni amalga oshirishdir. Shunday qilib, bu masala pedagogik tizimda muhim o'rin tutadi.

Bulajak tarbiyachilarda tarbiyalanuvchilarni bilish faoliyatini shakllantirish uchun quyidagi pedagogik yechimlar taklif qilinadi:

Psixologik diagnostika usullari — tarbiyalanuvchilarning ichki holatlarini aniqlash va ularga mos ravishda ishlash uchun psixodiagnostika usullarini qo'llash muhimdir [6;95-102]. Bu usullar, masalan, testlar, anketa va intervyulardan foydalanishga

asoslangan.

Individual va guruh yoʻnalishlari — bolalarning turli darajadagi ehtiyojlarini hisobga olish va ularning shaxsiy xususiyatlariga mos individual ishlash, shuningdek, guruhlik ishlarni tashkil etish.

Oʻquv va trening dasturlari — bulajak pedagoglar uchun maxsus treninglar va mashgʻulotlar tashkil etish, ularning professional koʻnikmalarini oshirish, mos tarbiya usullarini oʻrgatish [4;214-219].

Oʻquv va faoliyatga yoʻnaltirish — tarbiyalanuvchilarni bilish faoliyatining amaliy tashkil etilishi, bolalar bilan birga oʻtkaziladigan oʻquv dasturlarini, xulq-atvorni baholash va munosabatlar faoliyatlarini takomillashtirish.

Bilish faoliyatini shakllantirishda metodik yondashuvlar. Tarbiyalanuvchilarni bilish faoliyati tarbiyachilar tomonidan nafaqat nazariy bilimlar asosida, balki amaliy tajribalar yordamida shakllantiriladi. Har bir bola individual rivojlanish darajasi, shaxsiy tajribasi, oilaviy muhit va atrof-muhit taʼsirida shakllanadi. Shu bois, tarbiyachilar uchun bir xil yondashuv emas, balki moslashtirilgan va farqlashtirilgan pedagogik yondashuvlar muhim ahamiyatga ega. Kushnirenko taʼkidlaganidek, tarbiyalanuvchilarning ichki holatini chuqur anglash psixodiagnostik metodlarni faol qoʻllash orqali amalga oshadi [6;95].

Metodik yondashuvlarning asosiy maqsadi — bola tafakkurining rivojlanishini qoʻllab-quvvatlash, uning oʻzini anglashi va oʻrganishga boʻlgan qiziqishini kuchaytirishdir. Bunda muloqotga asoslangan oʻyinlar, loyihaviy ishlar, kuzatuvlar va shaxsiy suhbatlar muhim metod sifatida ajralib turadi. Tarbiyachilar bolalar bilan boʻladigan kundalik muloqotlar orqali ularning ehtiyojlari, qoʻrquvlari, orzulari va intilishlarini aniqlab olishlari mumkin. Bu esa oʻz navbatida pedagogga bola bilan qanday aloqada boʻlishni, qanday yondashuvni tanlashni belgilab beradi.

Bilish faoliyatining bosqichlari va ularni baholash mezonlari. Tarbiyachilar tomonidan bilish faoliyatining samarali

shakllanishi bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Dastlabki bosqichda bolaning mavjud psixologik va shaxsiy koʻrsatkichlari aniqlanadi. Bu bosqichda oʻtkaziladigan test va kuzatuvlar orqali bolaning qiziqish doirasi, ijtimoiy faolligi va tafakkur darajasi aniqlanadi [3;120].

Keyingi bosqichda — pedagog bolani rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodlarni tanlaydi: didaktik oʻyinlar, interaktiv topshiriqlar, muammoli vaziyatlar, suhbat va hikoya qilish usullari. Uchinchi bosqich esa natijalarni baholash bilan bogʻliq. Bu baholash jarayonida faqatgina akademik yutuqlar emas, balki bolaning muloqotga kirishishi, oʻz fikrini bildirib olishi va mustaqil qaror qabul qilish darajasi ham hisobga olinadi. Boguslavskiy tomonidan ilgari surilgan konsepsiyaga koʻra, baholash faqat nazorat emas, balki rivojlantiruvchi vosita boʻlishi kerak [4;214].

Pedagogik amaliyotda duch kelinadigan muammolar. Tarbiyachilarning bilish faoliyatini shakllantirish jarayonida bir nechta toʻsiqlar yuzaga kelishi mumkin. Eng avvalo, bu — resurslarning cheklanganligi, yaʼni diagnostika vositalarining yoʻqligi yoki ular bilan ishlash koʻnikmasining yetishmasligi. Ikkinchidan, baʼzi tarbiyachilar nazariy bilimlarga ega boʻlsalar-da, ularni amaliyotga tatbiq etishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Goncharov ushbu masalaga eʼtibor qaratib, pedagogik tayyorgarlikda nazariy va amaliy bilimlar uygʻunligini muhim deb biladi [5;332–335].

Shuningdek, tarbiyalanuvchilarning oilaviy sharoitlari, ijtimoiy muhitdagi farqlar ham tarbiya jarayoniga bevosita taʼsir koʻrsatadi. Shu sababli, tarbiyachi nafaqat pedagogik bilim, balki emosional intellekt va psixologik sezgirlik jihatidan ham oʻz ustida ishlashi zarur. Zamonaviy treninglar, mahorat darslari, oʻzaro tajriba almashinuvi kabi vositalar bu yoʻlda muhim oʻrin tutadi.

Bilish faoliyatining pedagogik ahamiyati tarbiyalanuvchilarni bilish faoliyatining asosiy maqsadi — bolalarning xulq-atvorini, qobiliyatlarini va ehtiyojlarini toʻgʻri

baholashdir. Bu faoliyat orqali pedagoglar tarbiyalanuvchilarga mos keluvchi o'quv metodlarini qo'llash imkoniga ega bo'lishadi. (Psixologik holatlarni aniqlash, shaxsga xos yondashuvlarni ishlab chiqish, bolalarning ijtimoiy rivojlanishini kuzatish kabi vazifalar o'z ahamiyatiga ega. Bu pedagogik jarayon bolalarning o'zaro aloqalarini yaxshilashga yordam beradi[2;45].

Bo'lajak pedagoglar uchun muhim mashg'ulotlar bulajak tarbiyachilarga tarbiyalanuvchilarni bilish faoliyatini samarali tashkil qilish uchun ularga maxsus treninglar va amaliy mashg'ulotlar olib borish zarur. Ushbu mashg'ulotlar orqali pedagoglar bolalarning shaxsiy va ijtimoiy ehtiyojlarini aniqlash, ularga individual moslashtirilgan tarbiya metodlarini qo'llashga o'rganadilar.

Shodiyev N tomonidan nashr etilgan "Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi" asari ham bilish faoliyatini shakllantirishda muhim metodik va amaliy yondashuvlarni taklif etadi. Muallif asarining 3-bobida bolaning shaxsiy va kognitiv rivojlanishi bilan bog'liq holatlarni chuqur tahlil qilgan.

Shodiyevning fikricha, har bir bola individual rivojlanish sur'atiga, o'ziga xos psixologik ehtiyojlarga va tajribaga ega. Shu bois, tarbiyachi o'z pedagogik faoliyatini "bir xillik" emas, balki farqlashtirilgan va moslashtirilgan yondashuv asosida qurishi zarur. Uning ta'kidlashicha, "Bilish jarayonlarini shakllantirishda eng asosiy omil — bu tarbiyachi va bola o'rtasidagi doimiy psixologik aloqa va ishonch muhiti hisoblanadi"

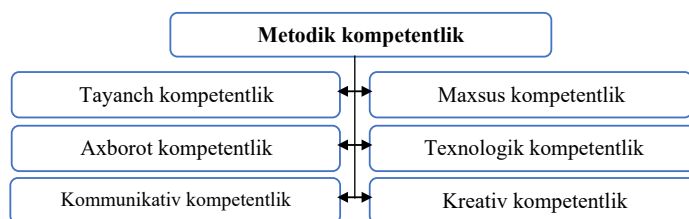
[11;68].

Ushbu yondashuvni amaliyotda qo'llash orqali bolalarda o'z fikrini bildirish, erkin qaror qabul qilish va o'ziga bo'lgan ishonchni shakllantirishga erishiladi. Shuningdek, Shodiyev o'z asarida bola bilan muloqot jarayonida tarbiyachining nutqi, hissiy muvozanati va tinglash madaniyati qanday ta'sir qilishini ham ko'rsatib bergan.

Bolaning kognitiv faolligi yuqori bo'lishi uchun unga doimiy muloqot muhiti, savol-javoblarga asoslangan interaktiv metodlar, rol o'yinlari va kuzatuv faoliyatlari zarur. Bu esa tarbiyachidan nafaqat nazariy bilimlar, balki kuchli psixologik sezgirlikni, doimiy introspeksiyaning va o'z ustida ishlash qobiliyatini talab qiladi.

Shodiyevning yondashuvlari maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasini amaliy nuqtai nazardan tahlil qilgan holda, tarbiyachining real pedagogik muhitda qanday usullarni tanlashi lozimligini ko'rsatib beradi. Bu esa hozirgi zamon talablari asosida tarbiyachilarni yanada malakali va ongli faoliyat yuritishga yo'naltiradi[11;65]

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar va innovatsion texnologiyalar roli. Bugungi kunda ta'lim tizimida yuz berayotgan tezkor o'zgarishlar bo'lajak tarbiyachilardan yangicha fikrlash, zamonaviy yondashuvlardan foydalanishni talab qiladi. Xususan, tarbiyalanuvchilarni bilish faoliyatini shakllantirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), interaktiv metodlar va raqamli platformalardan foydalanish sezilarli

1-rasm. Metodik kompetentlikning tarkibiy tuzilmasi.

natijalar beradi.

Bolalar o'zlari tanlagan o'yin faoliyatida bo'lishganda, kattalar bilan o'zaro fikr almashish (sustained shared thinking) eng samarali tarzda amalga oshadi[8;24].

Zamonaviy ta'limda bo'lajak tarbiyachilarning shaxsiy kompetensiyalarini rivojlantirish — ta'lim mazmunining muhim tarkibiy qismidir. Bu esa pedagogdan interaktiv, shaxsga yo'naltirilgan metodlarni qo'llashni talab qiladi[7;36].

Masalan, bolalarning qiziqishlari va qobiliyatlarini aniqlashda interaktiv testlar, onlayn kuzatuv platformalari (masalan, ClassDojo, EduPage kabi) orqali bolalarning kundalik faoliyati monitoring qilinishi mumkin. Bu esa tarbiyachilarga bolaning ijtimoiy faolligi, muloqot ko'nikmalari va o'z-o'zini boshqarish darajasini tahlil qilishda aniq ma'lumot beradi.

Shuningdek, sun'iy intellekt yordamida yaratilgan diagnostika vositalari, masalan, raqamli kuzatuv jurnallari yoki adaptiv o'yinlar orqali bolalarning rivojlanish darajasi to'g'risida avtomatlashtirilgan tahlillar olinadi. Bu esa tarbiyachining vaqtini tejaydi va bilimlarga asoslangan qarorlar qabul qilishga imkon yaratadi.

Qosimov B. tomonidan yozilgan "Pedagogik psixologiya" asarida bolalarning bilish faoliyatini shakllantirishda psixologik yondashuvning o'rne keng yoritilgan. Muallif ta'kidlaganidek, har bir bola o'zining individual psixik tuzilmasi va rivojlanish bosqichlariga ega bo'lib, bu holat pedagogik faoliyatda inobatga olinishi zarur.

Qosimovning fikricha, bilish faoliyati — bu bolaning atrof-muhitni o'rganishga, anglashga va unga nisbatan shaxsiy munosabat bildirishga qaratilgan faol jarayondir. Bilish faoliyatini to'g'ri tashkil etish uchun tarbiyachi bolalarning kuzatuvchanlik darajasi, eslab qolish xususiyatlari, diqqatni jamlash va tafakkur qilish imkoniyatlarini aniqlashi zarur.

Uning 5-bobida keltirilganidek, bilish jarayonlarining yoshga doir xususiyatlari aynan

maktabgacha ta'lim muassasalarida pedagogik psixologiyaning asosiy tayanadigan nuqtasidir. Tarbiyachilar ushbu psixologik xususiyatlarni chuqur anglab yetgan taqdirdagina, bolalarning mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish, yangi bilimlarni o'zlashtirish qobiliyatlarini samarali shakllantirishi mumkin bo'ladi.

Muallif shuningdek, bilish faoliyati nafaqat aqliy, balki hissiy jihatdan ham qo'llab-quvvatlanishi lozimligini ta'kidlaydi. Chunki bola faqatgina qiziqish va ishonch muhiti mavjud bo'lgan taqdirdagina to'liq faollik ko'rsata oladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, tarbiyachining vazifasi — bolaning ijtimoiy-emosional holatini kuzatish, uning faoliyatdagi ehtiyojlarini aniqlash va psixologik yordam ko'rsatishga tayyor bo'lishdir[10;112].

Xorijiy tajriba va undagi o'rganiladigan jihatlar. Rivojlangan davlatlarning ta'lim tizimlarida bolalarni o'rganish faoliyati eng ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Masalan, Finlyandiyada maktabgacha ta'lim muassasalarida har bir bola uchun individual rivojlanish portfeli yuritiladi. Bu portfelda bolaning o'sishi, o'rganishdagi muvaffaqiyatlari, qiyinchiliklari va psixologik holatlari muntazam yozib boriladi.

Reggio Emilia (Italiya) pedagogikasi esa bolaning erkin ifoda va faoliyatiga asoslangan yondashuvni taklif etadi. Bu yondashuvda tarbiyachining vazifasi — bolalarning ichki olamini tushunish, ularning fikrini inobatga olish va ularga mos muhit yaratishdir. Bu tizim O'zbekiston sharoitiga moslashtirilgan holda joriy etilsa, bilish faoliyatining individual xususiyatlarga mos tashkil etilishi imkoniyati ortadi[9;488].

Bo'lajak tarbiyachilarni tayyorlashda strategik yondashuvlar

Tarbiyachilarni tayyorlash jarayonida pedagogik amaliyotga alohida e'tibor qaratilishi zarur. Universitetlarda o'qitilayotgan nazariy bilimlar, amaliy mashg'ulotlar bilan boyitilishi lozim. Jumladan:

- Har bir pedagogika yo'nalishi talabasiga kamida 100 soatlik amaliyot o'tkazish;
- Amaliyot jarayonida psixologik kuzatuv kundaliklari yuritish;
- O'quvchilarning holatini baholovchi portfolio va case-study (amaliy vaziyatlarni tahlil qilish) metodlarini qo'llash;
- Talabalarni mentorlar rahbarligida amaliy faoliyatga jalb qilish.

Bunday strategik yondashuvlar tarbiyachilarning nazariya va amaliyotni uyg'unlashtirish salohiyatini oshiradi, ularni real hayotiy vaziyatlarda mustaqil va to'g'ri qaror qabul qilishga tayyorlaydi.

Xulosa

Bo'lajak tarbiyachilarda tarbiyalanuvchilarni bilish faoliyatining shakllantirilishi pedagogik muammo sifatida muhim ahamiyatga ega. Bilish faoliyati orqali tarbiyachilar bolalarning individual xususiyatlarini aniqlash va ularga mos keluvchi tarbiya usullarini ishlab chiqish imkoniga ega bo'lishadi. Bu orqali bolalarning ijtimoiy, intellektual va emosional rivojlanishini samarali tashkil etish mumkin. Pedagogik muammolarga yechim izlashda, pedagoglar o'z bilimlarini mukammallashtirishi, maxsus treninglar va mashg'ulotlarda qatnashishi muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qodirov, Sh. (2020). Tarbiya nazariyasi va metodikasi. Toshkent: O'qituvchi, 150 b.
2. Abdurahmonov, B. (2019). Bolalar psixologiyasi. Samarqand: SamDCHTI nashriyoti, 200 b.
3. Vygotsky, L.S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press, 224 p.
4. Boguslavskiy, M.V. (2005). Sovremennaya pedagogika. Moskva: Pedagogika, 350 b.
5. Goncharov, V.I. (2010). Psikhologiya i pedagogika: teoriya i praktika. Kiev: Universitet, 450 b.
6. Kushnirenko, L.V. (2008). Psikhologiya dlya pedagogov. Sankt-Peterburg: Akademiya, 368 b.
7. Хуторской, А.В. (2002). Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования. Москва: Научный мир.
8. Siraj-Blatchford, I. et al. (2002). Researching Effective Pedagogy in the Early Years. London: Department for Education and Skills.
9. Edwards, C., Gandini, L., Forman, G. (1998). The Hundred Languages of Children: The Reggio Emilia Approach. Ablex Publishing Corporation
10. Qosimov, B. (2018). Pedagogik psixologiya. Toshkent: Yangi asr avlodi. – 240 b.
11. Shodiyev, N. (2021). Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi. Toshkent: Innovatsiyziyo.– 200b.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING AXBOROT BILAN ISHLASH MALAKALARINI TAKOMILLASHTIRISH MAZMUNI

TEMIROV OYBEK MAMATXO'JA O'G'LI

NamDU tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada refleksiv yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarning axborot bilan ishlash malakalarini takomillashtirish mazmuni va uning o'ziga xosligi hususida fikr-mulohazalar bayon etilgan. Bo'lajak o'qituvchilarning refleksiv yondashuv asosida axborot bilan ishlash malakalarini takomillashtirish murakkab jarayon bo'lib, bu jarayonning samarali kechishi muayyan shart-sharoitlar mavjudligini taqozo etadi. Ana shunday shart-sharoitlar sirasida ta'lim jarayonini nazariy va metodik jihatidan ta'minlash hamda to'g'ri tashkil etish, talabalarning ijodiy izlanishlarini yo'lga qo'yishga yo'naltirish va mustaqil ta'lim olishga tayyorlash muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: vosita, texnologiya, oliy ta'lim, axborot bilan ishlash, o'quv-bilish faoliyati, o'quv topshiriqlari, shakl yaratish, fikrlash.

Абстракт. В данной статье на основе рефлексивного подхода представлены мнения о содержании совершенствования навыков работы с информацией будущих учителей и ее уникальности. Совершенствование навыков работы с информацией на основе рефлексивного подхода будущих учителей представляет собой сложный процесс, и эффективное прохождение этого процесса требует наличия определенных условий. В таких условиях важно обеспечить теоретическую и методическую стороны учебного процесса и правильно его организовать, направить творческие поиски студентов и подготовить их к самостоятельному обучению. иметь

Ключевые слова: инструмент, технология, высшее образование, работа с информацией, учебная деятельность, учебные задачи, создание формы, мышление.

Abstract. This article presents the content and specifics of improving the skills of future teachers to work with information based on a reflexive approach. Improving the skills of future teachers to work with information based on a reflexive approach is a complex process, and the effective conduct of this process requires the presence of certain conditions. In such conditions, it is important to provide the educational process from a theoretical and methodological perspective, as well as to properly organize it, to direct students to creative research and prepare them for independent learning.

Keywords. tool, technology, higher education, working with information, educational and cognitive activity, educational tasks, creating a form, thinking.

Kirish. Insoniyat tamaddunining bugungi kundagi jarayonlarini tahlil qilsak, axborotning yadroviy qurollardanda kuchli ta'sirga ega bo'lganini ko'rishimiz mumkin. Axborot bilan ishlash malakasini shakllantirish, shaxslar ongini zararli, yot g'oyalardan himoya qilish zarurati har qachongidanda dolzarblik ahamiyat kasb etmoqda. Axborot hurujlarining kun sayin ortib borishi natijasida asriy qadriyatlarning yemirilishiga sabab bo'lmoqda. Axborot huruji deganda, faqatgina ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar

orqali tarqatilayotgan axborotlarni emas, balki, televidiniya, radio orqali uzatilayotgan kino, teleko'rsatuvlarni ham nazarda tutish mumkin. Ayni davrda internet texnologiyalarining rivojlanishi xorijiy mamlakatlarning media mahsulotlari oqimini ham yuzaga keltiradi. Undagi buzg'unchilikni targ'ib qiluvchi, oilaviy, milliy qadriyatlarimizga zarba beruvchi konentlar, pornografik mazmunni targ'ib qiluvchi materiallar ham mavjudligini ham ta'kidlash lozim. Statistik ma'lumotlar tahliliga ko'ra, O'zbekistonda internetdan

foydalanuvchilar 31 millionga, ijtimoiy tarmoqlardan bir kunda faol foydalanuvchilar 1,6 millionga yetgan.[1] Bugun internetga taxminan 97 foiz foydalanuvchilar axborot manbasi sifatida qaraydi. 47 foizi odam uchun ijtimoiy media asosiy yangiliklar manbasi bo'lib qoldi. Bu raqamlar internet allaqachon ommaning diqqatini bir nuqtaga qarata olgan platformaga aylanganini, kontentning ishonarli yoki yo'qligi muhim ahamiyat kasb etib borayotganini ko'rsatadi. Shuni alohida ta'kidlab o'tish kerakki, soxta xabarlar avlodi ijtimoiy tarmoqlar chegarasidan tashqariga chiqdi va an'anaviy ommaviy axborot vositalari, birinchi navbatda, televidenie orqali ommalashdi. Axborot manbalari orqali kirib kelayotgan turli tahdidlar talabalarning ruhiy, fiziologik, ma'naviy-axloqiy holatiga ta'sir ko'rsatibgina qolmay, ta'lim olishga bo'lgan qiziqishining pasayishiga, shaxsiy rivojlanishga befarqlikni keltirib chiqarmoqda. Bu axborot oqimiga qarshi esa ongi teran, fikrlash qobiliyati yuksak, tafakkuri tiniq shaxslarni tarbiyalash orqaligina immunitet hosil qilish mumkin. Bu jarayonda esa refleksiv yondashuvning o'zni benihoya ulkandir. Chunki refleksiv yondashuv turli hodisa, voqea va dalillarning mohiyatini anglashga unga to'g'ri munosabat bildirishga qaratilgan yondashuvdir. Refleksiv yondashuv shaxning ichki dunyosini va borliq manzarasini yaratish bilan bog'liq bo'lgan qobiliyatni aks ettiradi.[2.15]

Tahlil va natijalar. Bo'lajak o'qituvchilarda axborot bilan ishlash malakasini takomillashtirish jarayoniga refleksiv yondashuvni tadbiq etishning asosiy o'ziga xos xususiyatlari quyidagicha ifodalanadi:

- bo'lajak o'qituvchilarni tashqi muhitga to'g'ridan-to'g'ri tobelik va biror bir obyektning subyekt sifatida unga nisbatan qarshilikni hosil qilish;

- Internet tarmog'idan olingan axborotlar ko'rinishida tashqi dunyoni umumlashgan va

maqsadga yo'naltirilgan tarzda aks ettirish;

- Axborot bilan ishlash malakasining zarurligini tushunish, ya'ni zararli axborotlar haqida olingan yangi axborotlar bilan mavjud shaxsiy tajribani taqqoslash;

- O'z oldiga aniq maqsad qo'yish, ya'ni o'z hatti-xarakatlarini fikriy tizimga solish va uning oqibatlarini tasavvur qilish;

- O'zini-o'zi nazorat qilish, kasbiy vazifalarni hal etish jarayonida yuzaga keladigan tanlov vaziyatida sodir bo'lgan holat yuzasidan o'z-o'ziga hisobot berish.[3]

Refleksiv yondashuv o'zida bir qancha holatlarni namoyon qiladi: tushunish, tahmin qilish, maqsad muddaoni qayd qilish, solishtirish, rejalar tuzish, o'zini-o'zi nazorat qilish, o'z-o'ziga baho berish, o'zini-o'zi isloh qilish.

Bo'lajak o'qituvchilarda axborot bilan ishlash malakasini refleksiv yondashuv asosida takomillashtirish obyektiv va subyektiv shart-sharoitlar, tashqi va ichki omillarga bog'liq. Har qanday pedagogik tizim tarkibida ikkita tushuncha aniq ko'rinadi: didaktik vazifa va uni hal qilish texnologiyasi. Didaktik vazifa tuzilishida istalgan inson faoliyati sohasidagi kabi vaziyatlar (sharoitlar) va mavjud axborot (faoliyat mazmuni)ga asoslangan maqsadlar aks etadi.

Bo'lajak o'qituvchilarda axborot bilan ishlash malakasini refleksiv yondashuv asosida takomillashtirishning yo'nalishlarini quyidagicha tavsiflash mumkin:

- 1) bo'lajak o'qituvchilarning axborot bilan ishlash malakasini takomillashtirishda zamonaviy texnik vositalardan ta'lim jarayonida samarali va o'rinli foydalanish;

- 2) axborotlar bilash ishlashda uning mabalarini to'laqonli o'rganib chiqishga yo'naltirish hamda uning ishochliligini aniqlashga yo'naltirilgan ta'limiy yondashuvlarni ishlab chiqish;

- 3) kompyuter va innovatsion, zamonaviy

axborot texnologiyalari vositalarini o'rganish obyektlari sifatida ko'rib chiqish;

4) bo'lajak o'qituvchilarning axborot bilan ishlash malakasini refleksiv yondashuv asosida takomillashtirish uning kasbiy, ijodiy, kreativligini rivojlantirishga erishish;

5) bo'lajak o'qituvchilarning axborot bilan ishlash malakasini refleksiv yondashuv asosida rivojlanganlik darajasini aniqlashda monitoring qilish, test va psixodiagnostika jarayonlarini optimallashtirish vositasi sifatida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish.

Bo'lajak o'qituvchilarning axborot bilan ishlash malakasini refleksiv yondashuv asosida takomillashtirishning quyidagi asosiy pedagogik maqsadlarini belgilaydi:[4.214]

bo'lajak o'qituvchilarning axborot bilan ishlash malakasini refleksiv yondashuv asosida takomillashtirishda zamonaviy axborot texnologiyalarini qo'llash orqali o'quv jarayonining barcha bosqichlarini faollashtirish;

o'quv jarayonining samaradorligi va sifatini oshirish;

kognitiv faolligini oshirish;

fanlararo aloqalarni chuqurlashtirish;

kerakli ma'lumotlarni qidirish hajmini oshirish va optimallashtirish.

2. Bo'lajak o'qituvchi shaxsini rivojlantirish, shaxsni axborot jamiyatida axborot bilan ishlashga tayyorlash:

fikrlashning har xil turlarini rivojlantirish;

muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish;

qiyin vaziyatda eng yaxshi qaror qabul qilish yoki yechim taklif qilish ko'nikmalarini shakllantirish;

axborotlarni qabul qilish, saqlash, uzatish mahoratini shakllantirish orqali estetik tarbiya;

axborot madaniyatini, axborotni qayta ishlashni amalga oshirish qobiliyatini shakllantirish;

vazifa yoki vaziyatni taqlid qilish

ko'nikmalarini rivojlantirish;

eksperimental tadqiqot faoliyatini amalga oshirish ko'nikmalarini shakllantirish.

3. Jamiyatning ijtimoiy buyurtmasini bajarishga qaratilgan ish:

axborot savodxonini shaxsini tayyorlash;

axborot bilan ishlashga tanqidiy va tahliliy fikrlashlarini ta'minlash;

axborot bilish ishlash malakasi orqali kasbga yo'naltirish ishlarini amalga oshirish.

V.A.Krasilnikova yuqoridagi maqsadlarni pedagogik jarayon uchun yana bir muhim – pedagogik faoliyatning axborot-metodik ta'minotini takomillashtirish bilan to'ldirdi:[5.291]

o'qituvchilar va talabalarni axborot-metodik ta'minlashni sezilarli darajada kengaytirish;

kompyuter kommunikatsiyalariga asoslangan muloqot va hamkorlik imkoniyatlarini kengaytirish;

yoshi, yashash geografiyasi va vaqtdan qat'iy nazar, uzluksiz malaka oshirish va qayta tayyorlash imkoniyatlarini ta'minlash;

turli darajadagi (global, korporativ, mahalliy) kompyuter tarmoqlaridan faol foydalanish asosida yagona axborot-ta'lim muhitini yaratish.

Axborot muhitining tobora kuchayib borishi shaxs ijtimoiylashuviga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi ko'plab axborot tahdidlarini yuzaga keltiradi. Shuning uchun axborot bilan ishlash mahoratini refleksiv yondashuv asosida tadqiq etish shaxs ijtimoiylashuviga salbiy ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy tahdidlar, ya'ni ijtimoiy omillar (ekstremizm va intolerantlik, ksenofobiya, agressiya va h.k.) ni ham tahlil etishni talab etadi. Bu esa o'z navbatida ijtimoiy tahdidlarni ham axborot tahdidlari sirasiga kiritish lozimligini ko'rsatadi.

Axborot va axborot infratuzilmasi bilan bog'liq, shuningdek, axborotlar orqali shaxsga ta'sir ko'rsatuvchi ijtimoiy xavf-xatarlarning

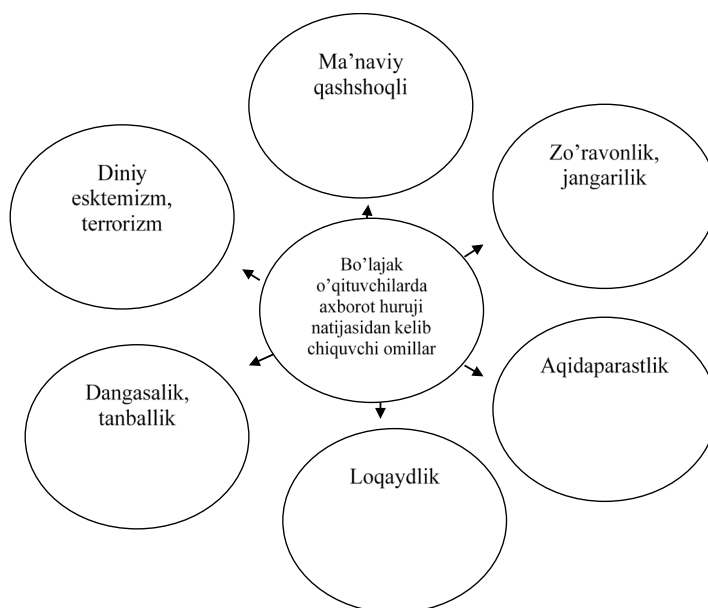
yuzaga kelish manbalarini tahlil etish asosida ularni quyidagicha tasniflash mumkin:

1. Axborot mazmuniga aloqador tahdidlar – ongni manipulyatsiya qilish va targ‘ibot uchun mo‘ljallangan axloqsiz, salbiy, qonunga zid va zararli mazmun-mohiyatga ega materiallar.
2. Internet va boshqa axborot-kommunikatsiya vositalariga psixologik tobelikni keltirib chiqaruvchi tahdidlar.
3. Axborotni izlash, tanlash, qayta ishlash,

tizimlashtirish va uzatish ko‘nikmasining shakllanmaganligi, informatsion madaniyatning mavjud emasligi natijasida yuzaga keluvchi tahdidlar.

4. Inson salomatligiga zarar yetkazuvchi tahdidlar (masalan, axborotlar bilan ishlashda ergonomik talablarga rioya qilinmasligi).

Bo‘lajak o‘qituvchilarda axborot huruji natijasidan kelib chiquvchi omillarni quyidagicha tavsiflash mumkin: (3-rasm.)

3-rasm. Bo‘lajak o‘qituvchilarda axborot huruji natijasidan kelib chiquvchi omillar

O‘z tabiatiga ko‘ra tahdidlar subyektiv-obyektiv tavsifga ega. Axborot obyektiv reallikdir. Tahdid ham obyektiv reallik sifatida ma‘lum bir sharoitida zararli omil bo‘lib xizmat qiladi. Subyektning munosabati va idrok etishi bilan bog‘liqlikda tahdid vaziyati shaxsga salbiy ta‘sir ko‘rsatish darajasi bilan bog‘liq. Agar shaxs vaziyatni tanqidiy baholay olsa, o‘zida axborot bilan ishlash mahoratini shakllantira olasa zararli axborot ta‘siriga qarshi tura oladi.

B.Xodjayevning qayd etishicha, “axborot iste‘moli madaniyati” tushunchasi asosida shaxsda axborot bilan ishlash mahoratining uchta asosiy darajasi aks etadi: umumiy, kasbiy

va mazmunli-qadriyatli. Shaxsda axborot iste‘moli madaniyati–ni rivojlantirishning mazkur darajalari aniq mezonlarni tanlash va shaxsiy rivojlanganlik ko‘rsatkichlari bilan bog‘liq. Axborot iste‘moli madaniyati tizi–midagi kognitiv-operatsion va tashkiliy tarkibiy qismlar universallik, axboriy faoliyatning fanlararo aloqadorligi, shuningdek, insonning turli xil faoliyat tizimidagi umumlashgan tavsifini aks ettiruvchi axborot savodxonligi bilan belgilanadi.[6.120]

Xulosa. Globallashuv va yangi xalqaro axborot tartibi shakllanayotgan bir sharoitda deyarli to‘rt asr avval mashhur

ingliz faylasufi Frensis Bekon tomonidan aytilgan “Kimki axborotga ega bo‘lsa, u dunyoga egalik qiladi” degan fikr bugungi kunda yangicha mazmun kasb etmoqda. Bugun biz tabiiy resurslarning an’anaviy bozorlariga qo‘shimcha ravishda axborot va bilimlar bozorining shakllanishi hamda rivojlanish jarayoniga guvoh bo‘layapmiz, bu jarayonlarning faol qatnashchilariga

aylanyapmiz.[8.104] Shunday ekan, talabalarda axborotlar olami imkoniyatlaridan oqilona foydalanish malakasini shakllantirish, ularda refleksiv yondashuv asosida axborot iste’moli madaniyatini tarbiyalash katta hayotiy ahamiyatga ega. Buning uchun esa, bo‘lajak o‘qituvchilarida kreativ, tanqidiy va tahliliy fikrlashga ko‘proq undash talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. <https://www.gazeta.uz/oz/2022/12/15/internet-users/>
2. Выготский Л.С. История развития высших психических функций // собр. Соч. В 6т. Т.3. –М., 2002
3. https://api.scienceweb.uz/storage/publication_files/7944/21373/65cc51f8862ce
4. Robert, I.V. “Theory and methodology of informatization of education (psychological, pedagogical and technological aspects)”. IIO RAO. M.: 2007-18. (2014).
5. Krasilnikova, V.A. “The use of information and communication technologies in education”. Orenburg: OSU 26 (2012): 291.
6. Ходжаев Б.Х. Умумтаълим мактаблари талабаларида тарихий тафаккурни модернизациялашган дидактик таъминот воситасида ривожлантириш: Педагогика фанлари доктори. ... дисс. – Т., 2016. – 120-122 б.
7. Умарова Н. Информацион хуружларнинг олидини олишга қаратилган маънавий-маърифий тарғиботнинг самарали усул ва воситалари. // “Армия – давлат таянчи, тинчлик кафолати”. Қурулди Куяоар тизимидаги тарбиявий ишлар органлари ҳамда тарғиботчилар учун услубий қўлланма. – Т.: “Сано-стандарт” нашриёти, 2013. – Б.104.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ КРЕАТИВНОСТИ БАКАЛАВРОВ ТЕХНИЧЕСКОГО НАПРАВЛЕНИЯ

САИДОВ САИДЖОН РУСТАМОВИЧ

Ассистент Бухарского государственного технического университета

Annotatsiya: Maqolada bakalavrlarning ijodiy fikrlashi va kreativligini rivojlantirishda zamonaviy metodlardan hamda ta'lim muhitida ishlab chiqiladigan maxsus topshiriqlardan foydalanishning nazariy asoslari bayon etilgan.

Аннотация: В статье изложены результаты исследования теоретических основ развития творческого мышления и креативности бакалавров с помощью современных методов и специально разработанных заданий в организованной среде

Annotation: The article presents the results of a study of the theoretical foundations of the development of creative thinking and creativity of bachelors using modern methods and specially designed tasks in an organized environment.

Tayanch soʻzlar: kreativlik, kreativlikni rivojlantirish, fikrlash, fikrlash qobiliyati, ijodiy qobiliyat.

Ключевые слова: креативность, развитие креативности, мышление, мыслительные способности, творческие способности.

Key words: reativity, development of creativity, thinking, thinking abilities, creative abilities.

Введение. В современном обществе в различных отраслях профессиональной деятельности креативность выступает как один из ведущих факторов успешности человека. В перечнях требований к выпускникам технических вузов не редко встречаются креативность и творческое мышление.

Указ Президента Республики Узбекистан от 29 апреля 2019 года № УП5712 «Концепция развития системы народного образования Республики Узбекистан до 2030 года» предусматривает совершенствование методики обучения, поэтапное внедрение принципов индивидуализации учебно-воспитательного процесса, подготовка креативно мыслящего специалиста для различных отраслей экономики [1].

В настоящее время существует множество подходов, направлений и теорий креативности вследствие того, что отсутствует единое и четко сформулированное опреде-

ление значения креативности.

Слово «креативность» происходит от латинского «creare», что означает порождать, творить, создавать, и от английского «creative», что означает творческий, созидательный.

Понятие креативности (от лат. creatio – создание, сотворение, от англ. creative – творческий, созидательный), являясь аналогом понятия «творческие способности», неразрывно связано с творчеством, творческой деятельностью, порождающей нечто качественно новое (либо для творца, либо для группы или общества в целом).

Развитие креативности у человека в основном определяется тем, в какой среде развивался человек и насколько данная среда, способствовала развитию творчества, поддерживала и развивала индивидуальность. Развитие креативности является процессом субъективным и достаточно углубленным.

Традиционная система образования представляет собой передачу информации от преподавателя к студенту и превращается в обеспечение ответами без поставленных вопросов. В высшей школе годами складывался догматический тип обучения, где его продуктом, как правило, являются формальные знания. Наряду с этим получил развитие объяснительный тип преподавания.

Традиционная система обучения не всегда способна развить креативность личности, так как она основана на запоминании информации и накоплении фактов. Чаще всего в повседневной жизни, происходит подавление креативных свойств личности. Поэтому развитие креативности возможно лишь в специально организованной среде, необходимо ввести в процесс обучения специальные задания, которые позволяют развивать творческое мышление, креативность и использовать в дальнейшем творческие способности.

Наше исследование посвящено теоретическому анализу проблемы развития креативности бакалавров технического направления, а также формам и методам организации занятий направленных на формирование профессионально-творческого мышления студентов.

Литературный анализ по теме. Развитие креативности у человека в основном определяется тем, в какой среде развивался человек и насколько данная среда, способствовала развитию творчества, поддерживала и развивала индивидуальность. Развитие креативности является процессом субъективным и достаточно углубленным.

Е.И. Николаева описывает понятие креативность – как творческие возможности (способности) человека, которые могут проявляться в мышлении, чувствах, отдельных видах деятельности [2: 54].

По мнению британского психолога Эд-

варда де Боно, автора свыше 60 работ о креативности и творческом мышлении, «люди могут научиться быть креативными. Для этого им нужна мотивация, а также комплекс приёмов, помогающих отыскать новые альтернативы. Это означает приобретение способности находить неизвестные различия и создавать новые категории» [3:226].

Американский психолог С. Медник понимает креативность как процесс. По его мнению, креативность представляет собой «процесс переконструирования элементов в новые комбинации согласно поставленной задаче, требованиям ситуации и некоторым специальным требованиям». Согласно С. Меднику, «суть творчества заключается в способности преодолевать стереотипы на конечном этапе мыслительного синтеза и в широте поля ассоциаций» [4: 223].

В научных трудах Р. Стернберга креативность рассматривается как «общая способность к творчеству, которая характеризует личность в целом, проявляется в различных сферах активности и рассматривается как относительно независимый фактор одаренности. Для того, чтобы креативность переросла в творчество, она должна быть соединена с успешным интеллектом» [5:86].

На основе анализа теоретических источников можно утверждать, что исследование креативных способностей и творческого мышления студентов на основе внедрения современных методов и средств обучения являются педагогической проблемой современного образования.

Методология исследования. Материалами и отправной точкой начала исследования явились - педагогический опыт и экспериментальные исследования посвященные: изучению проблем развития креативности бакалавров образовательного направления 60711900 – Информационно-коммуника-

ционные системы управления технологическими процессами в процессе изучения дисциплины “Автоматизация технологических процессов”, а также анализ научных работ А.А. Абдукадирова, Н. Муслимова, Г.А. Боровик, О.В. Митченкова, А.Н. Глухой, О.Д. Никитина, К.Г. Кретченникова, посвященные проблемам развития креативности и творческого потенциала студентов.

Использовались теоретические методы исследования: изучение и анализ научно-методической литературы и ресурсов сети Интернет по проблеме исследования, изучение отечественного и зарубежного опыта использования средств и методов обучения направленное на развитие творческих способностей студентов.

В данной работе мы будем исходить из выводов Международного бюро по вопросам образования ЮНЕСКО в котором креативность описывается как навыком, который должен формироваться во всех дисциплинах и во всех интеллектуальных и общественных сферах [6:36].

Анализ и результаты. Психолого-педагогические условия, влияющие на формирование опыта творческого мышления, можно разделить на две группы: объективные (ситуативные) и субъективные (личностные). Субъективные условия – это устойчивые черты характера человека, способные влиять на состояния, вызванные той или иной ситуацией. К объективным относятся такие условия среды, такая организация образовательного процесса, когда не подавляется инициатива студентов, формируется в них уверенность в своих силах и возможностях, стимулируется самостоятельность, развивается воображение.

Субъективные (личностные) условия – совокупность характеристик личности, воздействуя на которые (посредством педагогических приемов, методов, средств) фор-

мируется опыт творческого мышления будущих специалистов. Данная совокупность включает в себя [7:128]:

- а) личностные качества обучающихся;
- б) устойчивую положительную мотивацию творческой деятельности, мотивацию достижения успеха, уровень притязаний личности, потребность в познавательной деятельности, в самореализации;
- в) установку на творчество, включающее систему эмоциональных состояний;
- г) необходимый и достаточный уровень общей и специальной теоретической подготовки – как содержательная база для успешного решения профессиональных задач;
- д) профессиональную направленность личности – основа формирования мотивов, установок на профессионально-творческий подход к решению задач;
- е) целеполагание.

Объективные (ситуативные) условия обеспечивают возможность целенаправленного педагогического (формирующего) воздействия, а также ориентируют его в соответствии с поставленными целями. В данную совокупность входят:

- а) личность и поведение педагога. Педагог выступает основным действующим лицом технологического процесса, организует его, обеспечивает конкретные практические взаимодействия с учащимися, включает их в подлинную систему ценностей, усиливает мотивационную поддержку студентам, активизирует их творческий потенциал. Творческая активность учащихся повышается, когда преподаватель проявляет собственную креативность.

Педагог должен быть способен создавать условия и осуществлять воздействия с тем, чтобы вызвать у учащихся нужные, запланированные изменения в сознании, мышлении, поведении и отношениях; в его функции входит осуществление подкре-

пления деятельности учащихся, поскольку поощрения и наказания формируют и закрепляют привычку; он должен быть тем образцом, примером творчески мыслящей личности, на который могут и желают ориентироваться учащиеся в своей деятельности.

б) морально-психологический климат в коллективе, направленный на создание творческой атмосферы, устранение творческоподавляющих факторов и поддержку инициативы обучающихся. Подобная психологическая атмосфера характеризуется вовлеченностью всех учащихся в творческий процесс, свободой от стереотипов, неконформностью суждений, инициативностью и самостоятельностью студентов, их интересом и готовностью к творческой профессиональной деятельности. Для этого педагог должен обеспечить взаимоуважение, опору на сильные стороны учащихся, учитывать их индивидуальные особенности, организовать учебный процесс в духе сотворчества и неравнодушного отношения к успеху всех и каждого. Для создания творческой атмосферы необходимо обеспечивать дух соревнования, подчеркивать безусловную ценность каждого студента, а также ценность их творческих идей.

в) материально-техническая база. В основе любых профессионально значимых качеств, любых умений и навыков лежат знания. Усвоение необходимых знаний студентами – важнейшая задача образовательного процесса. Для приобретения достаточного объема знаний, студенты должны не только иметь интерес к учебному труду и навыки самостоятельной учебно-исследовательской деятельности, но и иметь соответствующие возможности. Это и литературный фонд, и компьютерное обеспечение, возможность пользоваться информационными базами данных сети Интернет, и до-

ступ к культурным ценностям общества.

г) организация учебного процесса. Организация образовательного процесса, направленного на формирование опыта профессионально-творческого мышления, должна характеризоваться проблемностью.

Необходимость разрешения противоречия между наличием проблемы и невозможностью ее разрешения при данных конкретных условиях рождает потребность в дополнительной информации и, следовательно, воздействует на мотивационную сферу личности учащихся, формируя познавательные потребности.

Процесс формирования у студентов опыта креативного мышления заключается в целенаправленном взаимодействии, сотворчестве педагога и учащихся в адекватных специально организованных условиях с применением необходимых механизмов, форм и методов организации занятий.

Формы и методы организации занятий используются в комплексе и зависят от задач конкретного этапа формирования.

Можно выделить следующие группы методов, направленных на формирование опыта профессионально-творческого мышления.

По способу организации учебной деятельности [8:12]:

а) структурно-логические (задачные) методы. Они характеризуются поэтапной организацией постановки дидактических задач, выбора способов их решения, диагностики и оценки полученных результатов (от простого – к сложному, от теории – к практике);

б) тренинговые методы. Они представляют собой систему деятельности по отработке определенных алгоритмов учебно-познавательных действий и способов решения типовых задач в ходе обучения (тесты и практические задания, в содержание кото-

рых на нормативном этапе следует добавлять элементы творчества);

в) игровые методы. Данная группа методов характеризуется игровой формой взаимодействия субъектов образовательного процесса; образовательные задачи включены в содержание игры (деловые игры, профессиональные бои, дискуссии);

По формирующей направленности:

а) методы развития опыта творческой деятельности:

– методы с применением затрудняющих условий: метод временных ограничений, метод внезапных запрещений, метод новых вариантов, метод информационной недостаточности, метод абсурда;

– методы группового решения творческих задач: метод Дельфи, метод «черного ящика», метод дневников;

– методы коллективного стимулирования творческих поисков: метод мозгового штурма, синектики. «Обобщенная мысль людей, направленная в единое русло, неизбежно сталкивается, переплетает десятки разномастных идей, рождая при этом оригинальные жизнеспособные решения. Один предлагает, другой развивает, третий формирует. Но каждый включается в творческий процесс придумывания. Кроме чисто практического результата – решения предложенной задачи, достигаются побочные эффекты, например, ломка стереотипов мышления. Кроме того, при принятии коллегиального решения, а именно такое подразумевает мозговой штурм, никто в будущем не откажется от него, так как в этом решении присутствует и его творчество»;

– перечисление атрибутов и ассоциативные приемы, которые заключаются в побуждении к созданию новых словесных ассоциаций; метафорический синтез, предполагающий использование метафор и сравнений для возбуждения творческой

мысли и направленный на то, чтобы «делать знакомое странным»;

б) методы эмоционального воздействия (формируют опыт через переживание собственной профессионально творческой и учебно-познавательной деятельности и создают установку на позитивное эмоциональное отношение к ней): поощрение, учебно-эмоциональная игра, создание ситуации успеха, стимулирующее оценивание, свободный выбор творческих заданий, побуждение к выбору альтернативных решений, подчеркивание личностной значимости учащих.

в) методы формирования готовности памяти. Профессиональные компоненты проявляются в умственной деятельности как направленность личности на решение профессиональных задач и оперирование профессиональными знаниями и умениями. Следовательно, их развитию способствует профессиональное содержание деятельности в целом и конкретных заданий в частности. На данном содержании и будут развиваться операциональные и качественные компоненты опыта профессионально-творческого мышления.

Выводы и предложения. Для успешного профессионального становления личности, педагогам необходимо помнить о том, что одна из главных ролей в данном процессе принадлежит творческому потенциалу, который необходимо не только развивать, но поощрять и поддерживать у студентов в процессе обучения в вузе.

Все описанные условия и методы развития творческого мышления студентов возможны лишь при соответствующем отношении педагогов к данной проблеме, т.к. процесс подготовки к творческим занятиям гораздо сложнее и отнимает больше времени. Поэтому необходимо осознать, что те бакалавры, которых мы выпустим из выс-

шего учебного заведения сегодня, будут определять вектор развития нашей страны в недалеком будущем. А то, насколько эффективно и быстро они будут решать возни-

кающие, пока еще неизвестные профессиональные вопросы и проблемы, зависит от качества полученного образования и уровня развития их творческого мышления

Литература:

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 29 апреля 2019 года № УП-5712 «Концепция развития системы народного образования Республики Узбекистан до 2030 года». www.lex.uz
2. Николаева Е.И. Психология молодёжного творчества. / Санкт-Петербург: «Речь», 2006. с. 18-85
3. Боно, Э. Курсы развития мышления / Э. Боно. - Минск: Попурри, 2012. — 128 с.: ил.
4. Mednich S.A. The associative basis of the creative process // Psychol. Review. 1969. №2. P. 220-232.
5. Стернберг, Р. Практический интеллект / Роберт Дж. Стернберг, Джордж Б. Форсайт, Дженифер Хедланд [и др.]. - СПб.: Питер, 2002. - 265 с.
6. Nurturing creative thinking // UNESCO Digital Library [Официальный сайт].
URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000227680> (дата обращения: 17.03.2025).
7. Ильин, Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности. Мастера психологии – СПб.: Питер, 2009–443 с.
8. Митченкова, О.В. Развитие креативности студентов в воспитательном пространстве вуза [Электронный ресурс]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / О.В. Митченкова. – Оренбург. – 2010. – Электрон. Версия печ. публикации.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ДИСТАНЦИОННОЙ ТЕХНОЛОГИИ ПРОЕКТНОГО ОБУЧЕНИЯ НА ОСНОВЕ ЭЛЕКТРОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ НОВОГО ПОКОЛЕНИЯ

ГАФФОРОВ АЛИШЕР ХОЛМУРОДОВИЧ

Доцент кафедры «Метрология и стандартизация» Бухарского инженерно-технологического института

АБИДОВА ЗАРНИГОР КАМИЛДЖАНОВНА,

Преподаватель кафедры «Технологические машины и оборудование» Бухарского инженерно-технологического института

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы дистанционной организации и проведения проектной деятельности студентов с использованием электронных образовательных ресурсов нового поколения. Описаны классификация проектов, задачи проектной деятельности студентов в процессе дистанционных проектов. Анализированы возможности электронных образовательных ресурсов нового поколения для выполнения проектных работ.

Ключевые слова: проект, метод проектов, проектная деятельность, электронные образовательные ресурсы нового поколения, электронные учебные модули.

Аннотация. Мақолада талабаларнинг лойиҳавий фаолиятини электрон таълим ресурслари янги авлодидан фойдаланган ҳолда масофавий технологиялар асосида ташкил этиш масалалари кўриб чиқилган. Лойиҳалар классификацияси, масофавий лойиҳаларни ташкил этиш жараёнида талабаларнинг лойиҳавий фаолияти масалалари тавсифланган. Лойиҳа ишлари бажаришда электрон таълим ресурсларининг янги авлоди имкониятлари таҳлил этилган.

Калит сўзлар: лойиҳа, лойиҳа методи, лойиҳавий фаолият, электрон таълим ресурсларининг янги авлоди, электрон ўқув модуллари.

Abstract. The article had considered with the issues of the remote organization and project activities of students using electronic educational resources of a new generation. Described are the classification of projects and the tasks of students' project activities in the process of distance projects. Analyzed had the possibilities of electronic educational resources of a new generation for the implementation of project work.

Keywords: project, project method, project activity, new generation electronic educational resources, electronic training modules.

Введение. На современном этапе образования актуально использование и внедрение новых педагогических технологий, средств и методов обучения, которые соответствуют государственным образовательным стандартам нового поколения образовательных направлений бакалавров. Метод проектов относится к одной из широко известных технологий, применяемых в образовательных учреждениях нашей республики. Он сочетает в себе эмпирическое и теоретическое познание, позволяя глубоко проникнуть в сущность явлений, установить причинно-следственную связь между

отдельными их компонентами. Несмотря на то, что метод проектов относится к современным технологиям, он не является абсолютно новым в педагогической науке. Основоположником проектной методики принято считать американского педагога Джона Дьюи (1859-1952). В основе его научного описания данной методики лежат постулаты прагматической педагогики [1, с.145].

Метод проектов – педагогическая технология, ориентированная не на интеграцию фактических знаний, а на их применение и приобретение новых. Современный

проект обучающегося – это дидактическое средство активизации познавательной деятельности, развития креативности и одновременно формирования определенных личностных качеств.

Под методом проектов в нашем исследовании мы понимаем педагогическую технологию, ориентированную не на простое накопление фактических знаний, а на их применение и приобретение новых (порой путем самообразования).

Целью проектной методики является создание условий для: самостоятельной работы студентов; умения применять полученные знания из разных источников для решения практических и познавательных задач; раскрытия творческого потенциала; решение некоторых проблем возникающие на производстве; приобретения навыков исследовательской деятельности; развитие умений работать во всевозможных группах [2, с.32].

Анализ литературы. В зарубежной школе метод проектов весьма успешно развивался. В США, Великобритании, Бельгии, Израиле, Финляндии, Германии, Италии, Бразилии, Нидерландах и многих других странах, где идеи гуманистического подхода к образованию Д.Дьюи, его метод проектов нашли широкое распространение и приобрели большую популярность. В образовательных учреждениях Узбекистана он стал постепенно возвращаться во второй половине 80-х годов, когда возникли запросы общества, государства, да и самих обучающихся, инициировал процессы поиска адекватных методов в обучении.

Активное включение студента в создание тех или иных проектов дает ему возможность осваивать новые способы человеческой деятельности в социокультурной среде [3, с.116].

Е.С. Полат, является одним из ведущих специалистов, рассматриваемой темы и вот

как она выделила основные требования к использованию метода проектов [3, с.134]:

- обязательно наличие актуальной проблемы или задачи, требующее исследовательского, творческого подхода к ее решению;
- планируемые результаты должны обладать теоретической, практической, познавательной значимостью;
- самостоятельная, парная или групповая деятельность учащихся;
- поэтапное планирование проекта, с указанием промежуточного результата;
- использование исследовательских методов

Заметим, что метод проектов, обучение в сотрудничестве (cooperative learning) в настоящее время находит всё большее распространение в системах образования разных стран мира. Причин тому несколько:

- необходимость не столько передать студентам сумму тех или иных знаний, сколько научить приобретать эти знания самостоятельно, уметь пользоваться приобретенными знаниями для решения новых познавательных и практических задач;
- возможность приобретения коммуникативных навыков и умений, т.е. умений работать в разнообразных группах, исполняя разные социальные роли (лидера, исполнителя, посредника, пр.);
- актуальность широких человеческих контактов, знакомства с разными культурами, разными точками зрения на одну проблему;
- значимость для развития человека умения пользоваться исследовательскими методами: собирать необходимую информацию, факты; уметь их анализировать с разных точек зрения; выдвигать гипотезы; делать выводы и заключения.

Метод проектов в первую очередь ориентирован на самостоятельную деятельность студентов – индивидуальную, парную

или групповую, которую обучающиеся выполняют в течение заданного отрезка времени. Этот метод органично сочетается с групповым подходом к обучению. С педагогической точки зрения, метод проектов предполагает решение определенной проблемы. Разработанной преподавателем, решение данной проблемы предусматривает не только использование различных методов, средств обучения, но и интегрирование знаний, умений из различных областей современной науки, техники, технологии, а также творческих областей. Окончательные результаты выполненных студентами проектов должны быть «осязаемыми», т.е., если поставленная задача теоретическая проблема, то конкретное ее решение, если она практическая – конкретный полученный результат, готовый к внедрению.

Умение организовать проектную деятельность студентов – показатель высокой квалификации преподавателя, его инновационной методики обучения и развития. Недаром технологию проектного обучения относят к инновационным педагогическим технологиям XXI века, которая предусматривает умение адаптироваться к динамично изменяющимся условиям жизни человека развивающего общества.

Проект может быть персональным и групповым. Каждый из этих проектов имеет свои неоспоримые достоинства.

В педагогической практике классификация учебных проектов сделана на основе преобладающей (доминирующей) деятельности студентов [4, с.255]:

- практико-ориентированный проект (от учебника или учебного пособия до пакета рекомендаций по развитию экономики страны);

- исследовательский проект – исследование и решение проблемы возникающие в производстве по правилам научного исследования;

- информационный проект – сбор, анализ и обработка необходимой информации по значимой проблеме с целью ее решения и презентации широкой аудитории (доклад или статья в СМИ, информационно – аналитические материалы в сети Интернет);

- творческий проект – свободный индивидуальный авторский подход в решении поставленной проблемы. Продукт – электронные ресурсы, альманахи, анимации, видеофильмы, решение производственных проблем и т.п.

- ролевой проект – деловые игры, конечный результат которых остается открытым до самого конца.

Также, возможна классифицировать проекты по каким-либо тематическим областям; срокам реализации; масштабам деятельности; важности результатов; количеству исполнителей.

Но независимо от определенного типа проекта, все они являются уникальными и неповторимыми, направленные на достижение поставленных целей и являются ограниченными во времени предполагающее совместное выполнение взаимосвязанных действий.

По комплексности проекты бывают межпредметными. и монопроектами.

Обычно, межпредметные проекты студентов выполняются во внеурочное время под непосредственным руководством специалистов из разных областей знания. Моно проекты можно реализовать в рамках одной учебной дисциплины или одной из областей знаний.

По характеру субъективных контактов учебные проекты бывают – аудиторными, внутривузовскими, региональными или международными. Для реализации двух последних телекоммуникационных проектов используется возможности сети Интернет и средства современных дистанционных компьютерных технологий.

Материалы и методы. На сегодняшний день отечественными учеными-педагогами проведено множество исследований в области разработки и внедрения метода проектов в практику обучения, где он трансформировался в педагогическую технологию, отвечающую современным требованиям системы образования. Анализ литературы показал, что настоящее время при организации проектной деятельности студентов начали использовать так называемые открытые образовательные модульные мультимедиа системы (ОМС). Электронные образовательные ресурсы, разрабатываемые в среде ОМС, получили благодаря своим преимуществам наименование «Электронные образовательные ресурсы нового поколения» [5, с.12].

Ключевым элементом ОМС выступает электронный учебный модуль (ЭУМ), который является автономным содержательно и функционально полным образовательным ресурсом, предназначенным для информационной поддержки студентов в процессе работы над проектом.

Существуют ЭУМ трех типов: информационные модули, модули практической деятельности и модули контроля знаний и умений и аттестации.

Информационные модули отвечают за введение новой информации и имеют следующую структуру: информационная часть (текст, анимации, видеофрагменты и интерактивные модели), контрольные вопросы, краткий конспект.

Практические модули направлены на формирование умений, необходимых для успешного овладения деятельностью. К ним относятся: компьютерная лабораторная работа, виртуальная среда, самостоятельная работа с комментариями, игровые задания, задания творческого характера с комментариями, практикум и др.

Контрольные модули должны обеспе-

чить контроль степени усвоения студентами знаний, уровня сформированности умений по всем темам учебных курсов.

Обсуждение и результаты. Нами была организована проектно – исследовательская деятельность студентов в Бухарском инженерно-технологическом институте в процессе обучения дисциплины «Конструкция и технология изделий легкой промышленности» с использованием дистанционных технологии обучения. Целью организации обучения являлась проверка влияния электронно – методического обеспечения проектно - исследовательской деятельности на формирование у студентов проектно-исследовательских умений. В процессе выполнения студентами индивидуальных творческих работ, было проведено компьютерное моделирование исследуемых объектов с использованием электронных образовательных ресурсов нового поколения. Электронные учебные модули позволили быстро зафиксировать идею в форме, доступной для других и наглядно предъявить качественный результат для обсуждения и доработки.

Предмет «Конструкция и технология изделий легкой промышленности» неразрывно связан с остальными изучаемыми предметами, где в процессе обучения осуществляется межпредметная связь, которая помогает студентам выполнять проекты как в межпредметная, так и на экране монитора. Компьютер при выполнении проекта позволяет увидеть основные ошибки при выборе композиции, цвета; подобрать шрифт, вставить необходимые иллюстрации, т.е. просмотрев несколько вариантов одного проекта, студент может выбрать самый лучший и распечатать его или выполнить в материале.

Использование компьютерных технологий позволит каждому обучающемуся стать и графическим дизайнером, и 3D-дизайнером в области конструирования изделий легкой промышленности [6, с.9].

Таким образом, организация проектной деятельности студентов с использованием электронных учебных модулей позволило стимулировать познавательный интерес к конструированию изделий легкой промышленности, придать учебной работе проблемный, творческий, исследовательский характер, во многом способствовать обновлению содержательной стороны предмета «Конструкция и технология изделий легкой промышленности», индивидуализировать процесс обучения и развивать самостоятельную деятельность студентов.

Дистанционная технология организации проектной деятельности студентов с использованием платформы Moodle предусматривала применение учебно-методического обеспечения основанного на использовании электронных образовательных ресурсах нового поколения. Для организации и проведения дистанционных проектных работ нами использованы специальные web – страницы – web-квесты, где на административной странице были размещены:

список основной учебной группы участников проекта с их электронными адресами;

- график выполнения работ по этапам;
- критерии оценки каждого этапа и всего проекта в целом.

На рабочей странице web-квеста были размещены содержательная часть проекта:

- проблемные ситуации для ознакомления участников проекта с электронными учебными модулями для информационной поддержки в процессе решения проблемных ситуаций;
- наводящие вопросы, суть которых – показать неоднозначность ситуации, проблемы ее возникновения;
- намечаемые серии наблюдение, практических работ.

По мнению некоторых исследователей участники совместной проектной деятельности должны владеть многими умениями:

вести дискуссию, осуществлять поиск необходимой информации, обрабатывать ее, анализировать, логично выстраивая полученные данные, делать выводы, оценивать объективно собственные действия [7, с.125, 8, с.46].

Заключение. В заключение хочется еще раз подчеркнуть, что метод проектов относится к высоким педагогическим технологиям и требует тщательной подготовки, как со стороны педагога, так и со стороны студентов, и не менее тщательной координации всей деятельности обучающихся в процессе работы над проектом. Вместе с тем, из приведенного описания технологии метода проектов, достаточно очевидна его направленность на интеллектуальное развитие личности будущего специалиста, на формирование его критического и творческого мышления. При этом студенты приучаются выполнять разные социальные роли (лидера или исполнителя, организатора совместной деятельности, генератора идей, оформителя результатов совместной деятельности и т.д.). Все это потребуется им в жизни, ибо работа в малых группах сотрудничества – одно из основных направлений социализации личности.

Таким образом, метод проектов в сфере дистанционного обучения действительно можно рассматривать как один из наиболее эффективных методов, позволяющих достигать поставленные цели современной системы обучения и воспитания.

При анализе опыта использования электронных образовательных ресурсов нового поколения на учебных занятиях можно отметить следующее:

- обеспечивается положительная мотивация обучения;
- работа над проектом проводится на высоком эстетическом и эмоциональном уровне (музыка, анимация, различные типы учебных модулей);

- обеспечивается высокая степень дифференциации обучения;
- объем выполняемой на учебном занятии работы повышается в 1,5–2 раза;
- совершенствуется контроль усвоения учебного материала;
- формируются умения исследовательской деятельности;
- обеспечивается доступ к различным справочным системам, электронным библи-

отекам, вариативным модулям, другим информационным ресурсам.

В заключение отметим, что при любых инновациях главным является человеческий фактор. Только при существенных изменениях содержания и методов работы преподавателя со студентами можно ожидать эффекта от внедрения образовательных ресурсов нового поколения.

Использованной литературы:

1. Гугкаева, И.Т. Метод проектов как педагогическая технология [Текст] /И.Т. Гугкаева // Сибирский педагогический журнал. - 2013. - №2. – С. 144-146
2. Власенко О.В. Педагогические условия подготовки будущих дизайнеров к проектной деятельности средствами компьютерных технологий. Дисс. ...канд. пед. наук. Черкесск. 2020. -192 с.
3. Полат, Е.С. Современные и педагогические технологии в системе образования [Текст]: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина. – М.: Академия, 2010. – 368 с.
4. Расулов Ш.Х., Абидов К.З. Электронные учебно-методические комплексы для дистанционного обучения – как средство повышения качества образования. Материалы международной научно-практической конференции «XII Ломоносовские чтения» посвященной дню таджикской науки и 30-летию установления дипломатических отношений между Республикой Таджикистан и Российской Федерацией (Часть III. Педагогика, Лингвистика). Душанбе. 29-30 апреля, 2022. с. 253-257
5. Осин А. Электронные образовательные ресурсы нового поколения [Электронный ресурс]/А.Осин.–Режим доступа: http://iite.unesco.org/files/policy_briefs/pdf/ru/eer.pdf.
6. Абрамова Н.С., Гладкова М.Н. Гладков, А.В., Кутепов, М.М. Трутанова Организация проектной деятельности студентов в электронном обучении //Международный журнал экспериментального образования. – 2017. – № 6. – С. 7-11.
7. Матяж Н.В. Инновационные педагогические технологии. Проектное обучение: учеб. пособие для студ. Учреждений высш. образования. – М.: Издательский центр "Академия", 2014. – 160 с.
8. Johnson K., Magusin E. Exploring the digital library. A guide for online teaching and learning // Jossey – Bass, 2005.–162 pp.

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTAB DIREKTORLARI BOSHQARUV FAOLIYATINI BAHOLASHDA KVALIMETRIK YONDASHUVNING MOHIYATI

NURIDDIN YAHYOQULOVICH QURBONOV

Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi p.f.f.d (Phd), dotsent

Annotatsiya: Maqolada ta'lim muassasalari rahbarlarining boshqaruv faoliyati sifatini baholashda kvalimetrik yondashuvning nazariy asoslari tahlil qilinadi. Bu yondashuv ta'lim tashkilotlari rahbarlarining boshqaruv faoliyati sifatini baholashda asosiy mezonlarni aniqlash va ularni kompleks tarzda inobatga olishga qaratilgan. Ishda boshqaruv sifatini aniqlashning turli usullari ko'rib chiqiladi, rahbarlarni baholashning kompleks mezonlari tizimi tasvirlanadi, shuningdek, boshqaruv faoliyati sifatini baholashga ta'sir etuvchi asosiy prinsiplar, omillar va qo'llash imkoniyatlari yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: Umumiy o'rta ta'lim, maktab direktori, kvalimetrik yondashuv, boshqaruv faoliyati, faoliyatni baholash, kvalimetriya, boshqaruv mezonlari, kasbiy rivojlanish, o'lchov usullari.

Аннотации: В статье проводится анализ теоретических основ квалиметрического подхода к оценке качества управленческой деятельности руководителей образовательных учреждений. Этот подход направлен на определение основных критериев оценки качества управленческой деятельности руководителей образовательных организаций и комплексное их учёт. В работе рассматриваются различные методы определения качества управления, описывается система комплексных критериев оценки руководителей, а также освещаются основные принципы, факторы и возможности применения, влияющие на оценку качества управленческой деятельности.

Ключевые слова: Общее среднее образование, директор школы, квалиметрический подход, управленческая деятельность, ценка деятельности, квалиметрия, критерии управления, профессиональное развитие, методы измерения.

Annotation: The article analyzes the theoretical foundations of the qualimetric approach to evaluating the quality of management activities of heads of educational institutions. This approach is aimed at identifying the main criteria for assessing the quality of management activities of educational organization leaders and considering them comprehensively. The study examines various methods for determining management quality, describes a system of complex criteria for evaluating leaders, and also highlights the key principles, factors, and application possibilities that influence the assessment of management activity quality.

Keywords: General secondary education, school principal, qualimetric approach, management activity, performance evaluation, qualimetry, management criteria, professional development, measurement methods.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari rahbarlari ta'lim jarayonining muvaffaqiyatli tashkil etilishi va boshqarilishi uchun mas'uliyatli shaxslar hisoblanadi. Ularning boshqaruv faoliyatini baholashda kvalimetrik yondashuvlar muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu yondashuvlar rahbarlarning kompetentsiyalarini aniqlash va baholashga yordam beradi. Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktab direktorlari boshqaruv faoliyatini baholashda kvalimetrik

yondashuvning mohiyati va uning amaliyotdagi qo'llanilishi tahlil qilinadi.

Hozirgi vaqtda ta'lim muassasasi samarali boshqarish muammosi alohida ahamiyatga ega bo'lib, bu uchta omil bilan izohlanadi. Birinchidan, boshqaruv zinapoyasining malakali harakatlariga bog'liq holda kadr resurslarining samarali foydalanilishi, pedagoglarning mehnat unumdorligini oshirish, mahalliy va mintaqaviy ijtimoiy-madaniy,

iqtisodiy hamda boshqa muammolarni hal etish ta'minlanadi. Ikkinchidan, rahbarlarning kasbiy rivojlanish darajasi va shaxsiy sifatлари doimiy ravishda normativ-huquqiy hujjatlar talablariga muvofiq kelavermaydi. Uchinchidan, ta'lim tashkilotlari rahbarlik lavozimiga tayinlashda aniq va asoslangan tanlovga bo'lgan ehtiyoj ortib bormoqda.

Umumiy o'rta ta'lim maktab direktorlarining boshqaruv faoliyati sifatini baholaganda bosqichma-bosqich, tuzilma-funksional, mijozga yo'naltirilgan, integrativ, jarayonga oid va natijalarga yo'naltirilgan yondashuvlar keng tarqalgan. Biroq, biz asos sifatida kvalimetrik konsepsiyani oldik, u pedagogik o'lchash nazariyasining konseptual asoslariga, ekspert baholari jarayonlarining ommaviyligi va mustaqilligiga, matematik statistika usullari va pedagogik tahlilga asoslangan.

Bu yondashuv ta'lim tashkiloti rahbarlarining tayyorgarlik darajasi va kasbiy-shaxsiy rivojlanish darajasi haqidagi ma'lumotlarni aniq, tartibli va yetarlicha ob'ektiv shaklda ta'minlashga imkon beradi hamda shu asosida uni amalga oshirishdagi omillar, funksiyalar, prinsiplar, mezonlar va ko'rsatkichlarni aniqlab, asoslab berish imkonini beradi[1].

Ilmiy adabiyotlarda umumiy funksional tizimlar nazariyasi hamda resurslarga bog'liqlik, jarayonli va modulli prinsiplarini sintez qilish asosida kvalimetrik usullar doirasida ta'lim sifatini baholash jarayonlarining nazariy-metodologik asoslari chuqur ishlab chiqilgan. Tadqiqotlarida kasbiy tayyorgarlik sifatini ta'minlash bo'yicha didaktik tizim samaradorligi nazariy jihatdan sinovdan o'tkazilgan va mezonli-baholash apparati ishlab chiqilgan.

Bundan tashqari, ko'plab olimlar ta'lim munosabatlarining turli sub'ektlarini tayyorlash sifatini baholashda kvalimetrik yondashuvning xususiyatlarini batafsil o'rganmoqda.

Kvalimetrik yondashuv - bu boshqaruv faoliyatini o'lchash va baholashda ishlatiladigan

tizimli yondashuvdir. U rahbarlarning kompetentsiyalarini tahlil qilish, baholash va rivojlantirish uchun zarur bo'lgan parametrlarni aniqlashga yordam beradi. Kvalimetrik yondashuv quyidagi asosiy elementlarni o'z ichiga oladi:

- Baholash mezonlari: Rahbarlarning faoliyatini baholash uchun aniq mezonlar belgilanishi zarur. Bu mezonlar rahbarning boshqaruv kompetentsiyalari, sifatli qarorlar qabul qilish qobiliyati, jamoani boshqarish va rivojlantirish ko'nikmalarini o'z ichiga olishi kerak.

- O'lchov usullari: Kvalimetrik yondashuvda o'lchov usullari muhim rol o'ynaydi. O'lchovlar rahbarlarning faoliyatini baholashda aniq va ob'ektiv natijalarni taqdim etishi lozim. Bu usullar so'rovnomalar, intervyular, tajriba va kuzatuvlar orqali amalga oshiriladi.

- Natijalarni tahlil qilish: Olingan natijalar tahlil qilinadi va rahbarlarning kuchli va zaif tomonlari aniqlanadi. Bu jarayon rahbarlarning rivojlanishi uchun yo'nalishlarni belgilashda yordam beradi.

Umumiy o'rta ta'lim maktab direktorlari uchun kvalimetrik yondashuvning afzalliklari quyidagilar:

1. Ob'ektiv baholash: Kvalimetrik yondashuv rahbarlarning faoliyatini ob'ektiv baholash imkonini beradi. Bu esa rahbarlarning o'zgarishlarga moslashishi hamda ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

2. Rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqish: Olingan natijalar asosida rahbarlar uchun rivojlanish strategiyalari ishlab chiqilishi mumkin. Bu strategiyalar rahbarlarning zaif tomonlarini kuchaytirishga va kuchli tomonlarini yanada rivojlantirishga qaratilgan bo'ladi.

3. Tarbiyaviy muhitni yaxshilash: Kvalimetrik yondashuv orqali rahbarlar o'z jamoalarida tarbiyaviy muhitni yaxshilashga qaratilgan choralar ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa ta'lim jarayonining sifatini oshiradi.

Rahbarlik lavozimiga nomzodlarni tanlash va ularning faoliyatini baholashning turli xil turlari va yondashuvlari orasida (formal, aposterior, evristik) ta'lim sohasi rahbarlarining kompetensiyalarini baholash vositalarini qo'llashga asoslangan quyidagi psixometrik yondashuvlar eng ko'p mashhurlikka ega.

1. Talent Q testini o'tkazish - bu personalni baholash jarayoni bo'lib, uning maqsadi xodimlarning salohiyatini aniqlashdan iborat. Natijada xodimning amaliy kompetensiyalar darajasi bilan belgilangan lavozim uchun tashkilotning kompetensiyalar profiliga mos keluvchi talab qilingan daraja o'rtasidagi farq aniqlanadi [5].

2. Shaxsiy so'rovnomalar (20 tomonlama) - boshqaruv xodimlarining shaxsiy va kasbiy sifatlarini kompleks baholash hamda turli ish holatlarida ularning xulq-atvorini aniqlash imkonini beradi.

Bu holda rahbarning 20 ta asosiy kompetensiyasi shartli ravishda besh guruhga bo'lingan:

- Boshqaruv ko'nikmalari (liderlik, bo'ysunishlarni rivojlantirish, xodimlarni boshqarish, rejalashtirish va tashkil etish);

- Motivatsiya (shaxsiy rivojlanish, natijaga yo'nalish, sifatga e'tibor, tashabbuskorlik);

- Qaror qabul qilish ko'nikmalari (tizimli fikrlash, savdo-iqtisodiy fikrlash, ma'lumot to'plash, muammolarni tahlil qilish);

- Shaxsiy xususiyatlar (ijobiy fikrlash, mas'uliyat, stressga chidamlilik, moslashuvchanlik);

- Shaxslararo ko'nikmalar (shaxslararo tushunish, jamoada ishlash, ishonchli muloqot, munosabatlarni o'rnatish).

Bu vositaning o'ziga xos xususiyati uning matematik algoritmining moslashuvchanligidir. Shkalalarni birlashtirish orqali deyarli har qanday kompetensiyani aniq baholash mumkin bo'ladi [2].

3. SAPPHERE-strategiyasi - insonning turli manbalardan keladigan kompleks ma'lumotni tez va to'g'ri baholash qobiliyatini tahlil qilishga hamda bozor rivojlanish tendensiyalari, yirik

loyihalarning istiqbollari, biznes imkoniyatlari haqida xulosa chiqarishga imkon beradi [4].

Ta'lim sohasida boshqaruv sifati bahosining navbatdagi turi sifatida tanlov sinovlari va rahbarlarning quyidagi tadbirlarda ishtirok etishi ko'rilishi mumkin:

- Boshqaruvda zaxira kadr uchun tanlovi;

- «Yilning eng yaxshi maktab direktori», «Yilning eng yaxshi innovatsion maktab direktori», «Yilning eng yaxshi yosh maktab direktori» kabi tanlovlarda ishtirok etish jarayonida rahbarlarning kompetensiyalari, kasbiy sifatleri va shaxsiy xususiyatlarini baholash;

- Loyihalar maktablarida ishtirok etish, keyc-chempionatlarda, kreativ-sessiyalarda, forsayt-sessiyalarda, strategik sessiyalarda va biznes o'yinlarida (masalan, ijtimoiy muammolarni hal qilishga va yoshlarning kasbiy rivojlanishi uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratishga yo'naltirilgan «Bolajak ligasi»da);

Tanlov jarayonlari rahbarlarning boshqaruv qobiliyati darajasi haqida har tomonlama ob'ektiv ma'lumot olish, boshqaruv samaradorligini aniqlash, mintaqaviy va federal darajada reytingni belgilash, bitiruvchilarning asosiy kasbiy tayyorgarlik darajasiga muvofiqligini tekshirish, rahbarlarda kompetensiyalar shakllanganligini adekvat baholash, bo'shliqlarni aniqlash, malaka darajasini oshirish hamda rahbarning umumiy va kasbiy madaniyatini rivojlantirish uchun qo'llaniladi.

Yuqorida keltirilgan boshqaruv faoliyati sifatini baholashdagi yondashuvlar va texnologiyalar odatda tizimli bo'lmagan, tanlov asosidagi xususiyatga ega. Ammo ular universal hisoblanib, ko'plab boshqaruvchilarni baholashda qo'llanilishi mumkin, chunki hozirgi vaqtda bog'cha, maktab, texnikum, kollej va boshqa turdagi ta'lim tashkilotlari direktorlari faoliyatini baholash uchun alohida matematik usullar ishlab chiqilmagan.

Pedagogik adabiyotlarni qiyosiy tahlil qilish asosida kvalimetrik yondashuvni yaratishning asosiy jihatlari shakllantirildi.

Boshqaruv faoliyati sifati baholashning nazariy modeli quyidagi komponentlarni hisobga olishga asoslanadi:

- muammolar (asosiy kamchiliklarni aniqlash);
- funksional (rahbarning funksiyalariga tayanish);
- muhit (amaldagi shartlar va omillarni hisobga olish).

Ta'lim boshqaruvi muammolari bo'yicha adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, eng dolzarb va samarali yondashuvlardan biri - muhitga yo'naltirilgan yondashuv bo'lib, u rahbarning boshqaruv faoliyatini vaqt, mehnat bozori, jamiyat va ish beruvchilar talablariga moslashtirish qobiliyati va mahoratini baholashni nazarda tutadi.

Ushbu yondashuv quyidagi asosiy shartlarni hisobga oladi:

- kollaborativ (potensial ish beruvchilar bilan hamkorlikni kengaytirish);
- ijtimoiy-iqtisodiy (zamonaviy mehnat bozorida raqobatning oshishi);
- normativ-huquqiy (rahbarlarning huquqiy maydon doirasida faoliyati);
- sub'ektiv-determinirlangan (ta'lim tizimi boshqaruv kadrlarining shaxsiy-kasbiy talablari va ehtiyojlari, ularning kasbiy-shahsiy o'sishga intilishi) va boshqalar [3].

Shuningdek, jamiyatning ob'ektiv talablariga javob berish uchun zamonaviy maktab direktorida quyidagi kasbiy kompetensiyalar va shaxsiy xususiyatlar shakllanishi kerak:

- K1 - pedagogik madaniyat - ta'lim mazmuni va usulini mukammal bilganlik, o'quvchilarning o'sish jarayonlari va tayyorgarliklarini tushunish qobiliyati; andragogika prinsiplarini anglash [5];
- K2 - kommersiya fikrlashi - kommersiya manfaatlarini hisobga olib qaror qabul qilish, xarajat va foydalilik nuqtai nazaridan vaziyatni baholash, ta'lim tashkilotining strategiyasini hisobga olish;
- K3 - motivatsiya - tashabbuskorlik va natijaga yo'nalish, shu jumladan,

qo'shimcha harakatlar qilish, o'z funksional majburiyatlaridan tashqari chiqib, vaziyatga faol ta'sir ko'rsatish;

- K4 - liderlik - pedagogik jamoaning natijalari uchun shaxsiy mas'uliyat, ta'lim tashkiloti vazifalarini belgilash, ularni amalga oshirish uchun sa'y-harakatlarni muvofiqlashtirish va jamlash, jamoani rivojlantirish va ruhlantirish muhitini yaratish, shuningdek, uni qo'llab-quvvatlash, rag'batlantirish va rag'bat berish;

- K5 - boshqaruv qarorlarini qabul qilish qobiliyati, jumladan favqulodda vaziyatlarda;

- K6 - rezilientlik - rahbarning o'z o'sishi va rivojlanishiga nisbatan ijobiy kutuvlari, o'ziga ishonch, psixologik moslashuvchanlik va moslashish bilan bog'liq tashkilotchilik, belgilangan maqsadlarga erishishda matonat, ijobiy his-tuyg'ular, repressiv koping - stressga moslashish yoki uni yengish qobiliyati, shuningdek, qo'rquv, kechiktirish va xiyonat hissi bilan kurashish;

- K7 - ishonchli kommunikatsiya - fikrlarni aniq va tuzilgan tarzda ifodalash, qarashlarga qarshi chiqishda ishonchli argumentlar keltirish, shaxsiy nuqtai nazarni himoya qilish.

Belgilangan kompetensiyalar jamlanib, pedagogik madaniyat va ta'lim tashkiloti rahbari uchun kommersiya fikrlashining yuqori ahamiyati hamda rahbarning ta'lim darajasi va ish tajribasining muhimligi hisobga olingan holda, rahbarning boshqaruv faoliyati sifati kvalimetrik modeli shakllantirilishi mumkin:

$$Er = (2K1 + 2K2 + 2K3 + K4 + K5 + K6 + K7 + Ko) / 8 \times 100\%,$$

bu yerda, - Er - rahbar samaradorligi; - K - kompetensiya; - 2 - og'irlik koeffitsienti; - Ko - ish tajribasi va ta'lim darajasi.

Shuningdek, rahbarning to'plagan ballari soniga qarab quyidagi darajalar joriy etilishi taklif qilinadi, ular boshqaruv vazifalarini bajarishga tayyorlikni ifodalaydi:

- 80% dan 100% gacha - stereotiplarni buzuvchi daraja - yangi tendensiya va imkoniyatlarga ochiqlik, asosan yangiliklarga intilish, ko'proq radikal islohotlarni amalga

oshirish, innovatsion qarorlar yaratish, turli sohalaridagi yangi tajribalardan ilhom olish, ijodiy izlanishlar darajasini oshirish;

- 60% dan 79% gacha - tizimli-yo'naltirilgan daraja - tashkilotning ish tizimini barpo etish qobiliyati, ta'lim loyihalari va dasturlarini bosqichma-bosqich va muntazam amalga oshirishga yo'nalish;

- 59% gacha - moslashuvchan daraja - noaniqlik sharoitlarida samarali moslashishga tayyorlik, o'zgarishlarga javob berish, qiziqish va tajribalarga intilish, alternativ fikrlarni qabul qilish va g'oyalarni sintez qilish qobiliyati.

Shu tariqa, zamonaviy sharoitlarda ta'lim boshqaruvini takomillashtirish, boshqaruv kadrlari faoliyatini aniq va ob'ektiv baholashga bo'lgan tendensiyalar kuzatiladi, bu esa ta'lim tashkilotlari rahbarlari oldiga ularning kasbiy rivojlanishi, samarali hamkorlik normalari va qoidalarini ishlab chiqish, kasbiy kompetensiyani aniqlashtirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish kabi yangi vazifalarni qo'yadi.

Bizning tadqiqotimiz istiqbollarda esa

zamonaviy talablar, sharoitlar va talablarni hisobga olgan holda ta'lim tashkilotlari rahbarlarining innovatsion ish uslubini o'rganish kabi bir nechta dolzarb yo'nalishlarni ishlab chiqish ko'zda tutilgan, ta'lim makonida raqamlashtirish va transformatsiya muammolari, ta'limda tarbiyaviy qismni kuchaytirish masalalari, bu esa, bizningcha, kasbiy xulq-atvorning o'zgarishiga va rahbarlarni tayyorlash darajasining oshishiga olib keladi.

Xulosa qilib aytish mumkinki umumiy o'rta ta'lim maktab direktorlari boshqaruv faoliyatini baholashda kvalimetrik yondashuvning qo'llanilishi rahbarlarning kompetentsiyalarini aniqlash va rivojlantirishga yordam beradi. Bu yondashuv ta'lim muassasalari boshqaruvini takomillashtirishga, rahbarlarning kasbiy o'sishini ta'minlashga va ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Kvalimetrik yondashuvning amaliyotga joriy etilishi umumiy o'rta ta'lim tizimida ijobiy o'zgarishlarga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Комарова, Э. В. Разработка теоретико-методологических основ, концептуальной модели реализации квалиметрического подхода в системе дополнительного профессионального образования специалистов социальной сферы: автореф. диссертации на соискание ученой степени доктора педагогических наук / Э. В. Комарова. — Москва, 2012. — 47 с.
2. Личный опросник ДЕЕП. — УРЛ: [хттпс://онтаргет.ру/дееп](https://ontarget.ru/deep) (дата обращения: 23.03.2022).
3. Тарасов, С. В. Региональные инструменты управления качеством образования: опыт систем образования Ленинградской области / С. В. Тарасов // Проблемы и перспективы развития систем отсечки качества образования. Интеригуруя роль информатсионной политики в обеспечении результативности региональной систем отсечки качества образования : сборник материалов ИВ мезхрегиональной научно-практической конференции (Челябинск, 21 ноября 2019 г.) / под редакцией А. А. Барабаса. — Челябинск : ГБОУ ДПО РСО КИО, 2019. — С. 147–161.
4. Тесты способностей «Стратегия» // ХРБазаар : [сайт]. — УРЛ: [хттпс://хрбазаар.ру/продуктс/1093/](https://хрбазаар.ру/продуктс/1093/) (дата обращения: 31.03.2021).
5. Talent-Q:[sayt].-URL:<https://talent-q.ru/solutions/assessment-and-development-centers/> (data obrascheniya: 22.03.2022).

BO'LAJAK PEDAGOGLARNING ILMIY-TADQIQOTCHILIK KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH IJTIMOIIY PEDAGOGIK ZARURIYAT SIFATIDA

N.A.ABDULLAYEVA

Farg'ona davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: mazkur maqolada bo'lajak pedagoglarning ilmiy-tadqiqot faoliyatini ularning kasbiy shakllanishi va ilmiy-tadqiqotchilik kompetensiyasining rivojlanishidagi muhim omil sifatida tahlil qilingan. Maqolada ilmiy-tadqiqotchilik kompetensiyasi tushunchasiga bir qator olimlarning nuqtai nafari keltirilib, bu kompetensiyaning tarkibiy qismlari, shakllanish shart-sharoitlari, o'quv va ilmiy-tadqiqot faoliyatining o'zaro farqlari va o'xshash jihatlari chuqur tahlil etilgan. Shuningdek, talabalarni ilmiy faoliyatga jalb qilish orqali ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirish, ijodiy tafakkurini rivojlantirish va professional kompetensiyalarini oshirish zarurligi asoslab berilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ilmiy-tadqiqot faoliyati pedagogik ta'limda innovatsion yondashuvni, shaxsiy motivatsiyani va bilimni ongli egallashni kuchaytiruvchi omil sifatida qaralmoqda.

Kalit so'zlar: bo'lajak pedagog, ijodiy tafakkur, ilmiy-tadqiqot faoliyati, innovatsion yondashuv, mustaqil ta'lim, o'quv-tadqiqot faoliyati, professional kompetensiya, tadqiqotchilik kompetensiyasi.

Abstract: this article analyzes the scientific research activity of future teachers as a key factor in their professional development and the formation of research competence. The paper presents the views of several scholars on the concept of research competence and provides an in-depth analysis of its structural components, conditions for formation, and the differences and similarities between academic and research activities. It also substantiates the need to develop students' independent thinking skills, foster creative thinking, and enhance their professional competencies through engagement in scientific research. According to the research results, scientific research activity is regarded as a factor that strengthens innovative approaches in teacher education, personal motivation, and conscious knowledge acquisition.

Keywords: future teacher, creative thinking, scientific research activity, innovative approach, independent learning, academic research activity, professional competence, research competence.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-sonli farmoniga muvofiq O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi tasdiqlandi. Konsepsiyada oliy ta'lim muassasalari uzoq istiqboldagi maqsadli vazifalardan kelib chiqib, oliy ta'lim tizimini

rivojlantirishda ustuvor yo'nalishlar asosida oliy ta'lim bilan qamrovni kengaytirish, oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish, ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etish, oliy ta'lim muassasalarida ilmiy-tadqiqot ishlari natijadorligini oshirish, yoshlarni ilmiy faoliyatga keng jalb etish, ilm-fanning innovatsion infratuzilmasini shakllantirish kabi vazifalar belgilab qo'yilgan[1].

MAVZUGA DOIR ADABIYOTLAR
SHARHI

Vatandoshimiz olima
N.A.Shermuhammedova "Bo'lajak
pedagoglarning ilmiy tadqiqot faoliyati insonga

o'z-o'zini anglash, o'z-o'zini baholashga amaliy yordam beradi, ya'ni agar inson haqiqiy olim bo'lishni istasa, o'zining ehtiros va intilishlarini boshqarishi, oqilona, samarali va optimal qarorlar qabul qilishi, ezigulikka xizmat qiladigan evristik faoliyat bilan mashg'ul bo'lishi lozim. Bunday faoliyatning natijasi kashf qilish, yaratuvchanlik sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu holat, ilmiy-ijodiy faoliyatni tahlil qilish, tushunish va unga baho berishda yangidan-yangi imkoniyatlarni ochadi. Shu nuqtai nazardan ham ilmiy tadqiqot jarayoniga oid yondashuvlarni yanada chuqurroq tadqiq etish, uning o'ziga xos xususiyatlarini izlab topishga yordam beradi" deya ta'kidlaydi[2].

Rossiyali tadqiqotchilar L.N.Bogdanovich, P.I.Lobko, M.G.Sacheklar fikrlariga ko'ra zamonaviy pedagog mutaxassis sifatida analitik va sintetik usullarni egallashi, ilmiy tadqiqotning zamonaviy usullarini bilishi kichik ilmiy loyihalarni mustaqil bajara olishi lozimligini ta'kidlaydilar.

E.V.Feskovaning fikriga ko'ra, ilmiy tadqiqotchilik kompetensiyasi - bu insonga atrofdagi dunyoga nisbatan tadqiqotchi mavqeida bo'lishga imkon beradigan, atrofdagi dunyo muammolariga sezgirlik, qobiliyat bilan ifodalangan bilim, qobiliyat, ko'nikma va faoliyat usullari to'plamidir. Atrofdagi dunyoning har qanday ixtiyoriy obyekti yoki hodisasi bilan bog'liq muammoli vaziyatni tan olish va hal qilish, buning uchun turli xil nazariy va empirik ma'lumot manbalaridan foydalanish natijasida namoyon bo'ladi[3].

S.I.Osipova ilmiy tadqiqotchilik kompetensiyasini o'z tadqiqotlarida o'zgaruvchan xususiyatiga e'tibor qaratadi va uni mavjud bilim, ko'nikma, malakalar va tadqiqotchilik metodalaridan foydalangan holda, yangi bilimlar tizimini mustaqil ravishda o'zlashtirishiga tayyorligini - tadqiqotchilik kompetensiyasi sifatida integral shaxsiy sifat deb belgilaydi [4].

A.V.Xutorskoy esa ilmiy tadqiqotchilik kompetensiyasi ostida, mustaqil kognitiv faoliyat, nostandart vaziyatlarda harakat

qilish usullarini o'zlashtirish uchun oldindan belgilangan ijtimoiy ahamiyatga ega talablarni tushunadi [5].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Bo'lajak pedagoglarning ilmiy-tadqiqotchilik faoliyati bilan shug'ullanishi ularda ilmiy tadqiqotchilik kompetensiyasini rivojlanishiga olib keladi. Pedagoglarning ilmiy tadqiqotchilik kompetensiyasini shakllantirishga katta e'tibor jamiyatda ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning o'sishi va natijada oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlarida mutaxassislar tayyorlashga qo'yiladigan talablarning o'zgarishi bilan bog'liq.

Binobarin, ilmiy tadqiqotchilik kompetensiyasi hal qilinishi va o'zlashtirilishi kerak bo'lgan qator vazifalarni qo'yadi. Bundan kelib chiqadiki, ilmiy tadqiqotchilik kompetensiyasi bilimli shaxs ega bo'lishi kerak bo'lgan tadqiqot bilimi, ko'nikma va malakalarigina emas, balki uning faoliyat predmetiga shaxsiy munosabatini, natijaga erishgan yo'lini tavsiflovchi chuqur tushunchadir.

Ushbu kontseptsiyani turli mualliflar nuqtai nazaridan ko'rib chiqishni tahlil qilish bizga ilmiy tadqiqotchilik kompetensiyasini jarayonda shakllanishi mumkin bo'lgan shaxsan mazmunli tadqiqot bilimlari, ko'nikmalari, tajribasi, qadriyat yo'nalishlari, qobiliyatlari, xulq-atvor modellari to'plami sifatida aniqlash imkonini berdi.

Talabalarning ilmiy-tadqiqot faoliyati ularning individual ish shakllaridan biri hisoblanadi. Bu esa bo'lajak mutaxassislar tayyorlash jarayonining eng muhim qismidir. Individuallik talabaning aqliy faoliyatini faollashtirish, bilimni mustaqil o'zlashtirish, ijodiy qobiliyatni rivojlantirish, professional ko'nikmalarini shakllantirish, bo'lajak mutaxassisning professional darajada mahoratini shakllanishini ta'minlaydi.

Ilmiy tadqiqotlarning metod va tajribalari fanning o'zidagina emas, balki ko'pgina iqtisodiy va ijtimoiy masalalarni hal qilishda ham keng qo'llaniladi.

Ma'lumki, talabalik davrida olamni bilishga, falsafiy mushohadaga, psixologik tahlilga, mantiqiy fikrlashga ishtiyoq va harakat kuchli bo'ladi. Shu bilan birga, ularda fantaziyaga moyillik ham kuchli bo'ladiki, mana shu fiziologik-psixologik holat tafakkurni rivojlantirish, bilishga intilish, ilmiy tadqiqot ishlarini bajarish uchun muhim omil hisoblanadi.

Bo'lajak pedagoglarning ijodiy tasavvurini o'rganish va rivojlantirish, bizningcha, ilmiy tadqiqot faoliyati samaradorligini oshirish uchun yangi ufqlarni ochadi, chunki olimning shaxsiyati aynan talabalik davrida shakllanadi. Yoshlarda refleksiya, ya'ni o'z bilimlari chegaralarini bilish va bu chegaralardan chiqish olish ko'nikma va qobiliyatlari aynan shu davrda namoyon bo'ladi.

Ilmiy tadqiqot jarayonida talabalar ijodiy tafakkurini, aqliy va eksperimental faoliyatga intilishini, bilish faoliyatini rivojlantiradi va takomillashtiradi. Tadqiqot ishining dastlabki bosqichida ular mavzuni aniqlash va shakllantirishda, maqsad va vazifalarni belgilashda qiyinchiliklarga duch keladilar, chunki tadqiqot ishi mavzusi dolzarb bo'lishi kerak va olingan ishonchli natijalar iqtisodiy yoki boshqa faoliyatda axborot texnologiyalaridan oqilona foydalanish muammolarini hal qilishda qo'llanilishi kerak. Talabalar qiziqishlarning xilma-xilligi va ishni bajarishda haqiqatdan ham erishiladigan maqsad va vazifalar doirasini yetarli darajada baholay olmasliklari tufayli tadqiqot obyekti va predmetini tanlashni aniqlashlari qiyin. Talaba tadqiqot mavzusi, maqsadi, vazifalari, obyekti va predmetini aniqlaganda, uning qiziqish va bilish faolligining oshishi kuzatiladi, bu esa talabalarning o'quv yo'nalishi bo'yicha ko'plab masalalar bo'yicha mavjud bilimlarini sezilarli darajada kengaytirish, chuqurlashtirish va belgilash imkonini beradi. Tadqiqot rejasini ishlab chiqish jarayonida talabalardan ma'lum mavzular bo'yicha ilmiy adabiyotlar, ma'lumotlar va axborot resurslarini o'rganishga to'liq kirishishni talab qiladigan ko'plab

vazifalar paydo bo'ladi. Ilmiy-tadqiqot ishlarining alohida bosqichlarini amalga oshirish bo'yicha ijodiy ishlarining boshlanishi uning murakkabligini va maqsadga erishish uchun bilim va ko'nikmalarni kengaytirish zarurligini baholash imkonini beradi, amaliy va aqliy faoliyatga qiziqish va istakni shakllantirishga yordam beradi [6].

Bugungi kunda ta'lim jarayonining ajralmas qismi sifatida ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatiga bo'lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalarida talabalarni mustaqil fikrlashga, tahliliy yondashuvga va innovatsion qarorlar qabul qilishga o'rgatishda o'quv-tadqiqot va ilmiy-tadqiqot faoliyatlarining ahamiyati beqiyosdir. Har ikkala faoliyat turi ham ilmiy izlanishlar asosida amalga oshiriladi, biroq ularning maqsadi, mazmuni, metodik yondashuvi va natijalaridan foydalanish shakllarida muayyan farqlar mavjud. O'quv-tadqiqot faoliyati ko'proq ta'lim jarayonining tarkibiy qismi sifatida, talabada dastlabki ilmiy ko'nikmalarni shakllantirish, muammoga tahliliy yondashish va ilmiy uslubda fikr yuritishni o'rgatishga xizmat qiladi. Ilmiy-tadqiqot faoliyati esa mustaqil va chuqurroq ilmiy izlanishni, yangilik yaratish va ilmiy xulosa chiqarishga qaratilgan bo'lib, ko'pincha professional yoki akademik sohada amalga oshiriladi.

Mazkur jadvalda o'quv-tadqiqot va ilmiy-tadqiqot faoliyatlarining o'xshash va farqli jihatlari tahlil qilinib ko'rsatilgan.

Pedagogning taqqiqotchiligi o'z predmeti va unga mos fan sohasida bilimlarga, ta'lim va tarbiya metodikasini egallagan bo'lishga, psixologiyada psixologik qonuniyatlar, tadqiqot metodlari, rivojlanish strategiyalari, individual farqlarni ko'rish ko'nikmasiga asoslanadi. Har qanday mutaxassisda bo'lgani kabi bo'lajak pedagoglarning ilmiy tadqiqoychilik kompetentligiga ega bo'lishlari uchun talabalik yillarida poydevor qo'yiladi va kasbiy faoliyatni tashkil etishda izchil rivojlantirib boriladi. Pedagogning o'zini o'zi

**O'quv-tadqiqot va ilmiy-tadqiqot faoliyatlaridagi
o'xshash va farqli belgilar**

O'quv-tadqiqotchilik faoliyati (O'TF)	Ilmiy-tadqiqotchilik faoliyati (ITF)
1. Tadqiqot maqsadiga ko'ra	
Ta'lim olish jarayonida o'quvchilarning shaxsiy motivatsiyasini oshirish va shaxsiy mavqei faollashtirish orqali haqiqatni o'zlashtirish usuli sifatida tadqiqot ko'nikmalarini o'zlashtirish, ularning asosi yangi shaxsiy ahamiyatga ega bilimlarni mustaqil ravishda olishdir.	Umummadaniy ahamiyatga ega bo'lgan bilimlarni ishlab chiqish.
2. Talaba tomonidan tadqiqot topshirig'ini mustaqil bajarish darajasi bo'yicha	
Nisbiy mustaqillik - bu ijodiy texnologiyani o'zlashtirish, tajriba metodikasi, ilmiy adabiyot bilan tanishishdir.	Mavzu bo'yicha mustaqil ijodiy izlanish.
3. Funksional vazifasi bo'yicha	
Tadqiqot ishiga jalb qilish mustaqil ta'lim olishga, ijodiy faollikka, ta'lim sifatini oshirishga, vazifalarni hal qilishda ijodiy yondashuvni rivojlantirishga, umumiy va xususiy tadqiqot usullarini o'zlashtirishga va boshqalarga intilishni nazarda tutadi. Tadqiqot ko'nikmasini o'quv faoliyatiga bo'lgan motivatsiyani oshirish, ta'lim jarayonida shaxsiy pozitsiyani faollashtirish orqali haqiqatni o'zlashtirishning universal usuli sifatida olish, ularning negizi mustaqil ravishda olinadigan bilimlarning funksional nuqtai nazaridan yangi va shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan yangi bilimlarni olishdir.	Zamonaviy tadqiqotchi uchun zarur bo'lgan barcha sifatlarni shakllantirish. Bunday ishlar ilm-fan uchun yangi natijalar beradi.
4. Talabalarining o'quv jarayonida yoki auditoriyadan tashqari faoliyatda ishtirok etish shakllari bo'yicha	
Ta'lim jarayonini kuchaytirishning kompleks tizimi, bu o'quvchilarning ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan barcha o'quv ishlarini qamrab oladi. Ilmiy tadqiqotlar elementlarini, ijod elementlarini o'quv jarayoniga, mashhur akademik o'qitish shakllariga (seminar va amaliy mashg'ulotlar, kurs va bitiruv malaka ishlari) oqilona joriy etish.	Talabalarining mustaqillik, ixtiyoriylik, manfaatdorlik tamoyillariga asoslangan, talabalarining ijodiy sifatlarni chuqurlashtirishga qaratilgan ilmiy ishlarning o'quvdan tashqari shakllarida ishtirok etishning kompleks tizimi.
5. Mavzu tanlash	
Mavzu bevosita ta'lim vazifalari, tadqiqot vazifasini hal etish doirasida faoliyatni tushunish; didaktik muammolarning keng doirasi bo'yicha yechimlarni izlash (mazmunni tanlash, ta'lim texnologiyalarini aniq sharoitlarga moslashtirish va boshqalar) bilan bog'liq.	O'tiladigan fanlar doirasida tadqiqotlar olib borish.
6. Tadqiqot ishining yo'nalishi	
Tadqiqotchilik talabalarni atrof-muhit hodisalariga yo'naltiruvchi vositadir.	Tadqiqot - natijani, mahsulotni olish usuli.
7. Faoliyatni tashkillash	
O'qituvchi tomonidan ilmiy an'analarga asoslangan holda, lekin o'quv yurtining o'ziga xos xususiyatlarini, tadqiqot mavzusi va obyektini, tadqiqotchining shaxsiyatini hisobga olgan holda modellashtirilishi mumkin. Bunda qat'iy qoidalar yo'q.	Bu so'nggi bir necha asrlar davomida ilm-fan sohasida ishlab chiqilgan me'yorlarga asoslanadi. Ilmiy hamjamiyat tomonidan ishlab chiqilgan an'analarni bilan qat'iy tartibga solinadi.

8. Subyekt-obyekt aloqalari	
O'rtacha aloqa: talaba - o'qituvchi - tadqiqot obyekti. Subyekt-subyekt-obyekt aloqasi, o'qituvchidan talabaga amaliy faoliyat ko'nikmalarini o'tkazish.	O'zaro bog'liqlik: olim - tadqiqot obyekti.
9. Metodologiya	
Qaysi soha bo'lishidan qat'i nazar, har qanday ilmiy tadqiqotda mavjud bo'lgan standart bosqichlarning mavjudligi:	
- muammoni qo'yish; - nazariya o'rganish; - uslubiyotlarni tanlash va ularni amalda o'zlashtirish; - materialni yig'ish; - tahlil, umumlashtirish, xulosalar; - natijani taqdim etish.	

tadqiqotchilik faoliyatga yo'naltirishi va bu faoliyatni samarali tashkil eta olishi muhim ahamiyatga ega.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak pedagoglarning ilmiy-tadqiqotchilik faoliyati orqali ilmiy-tadqiqotchilik kompetensiyasini shakllantirish nafaqat bilim, ko'nikma va malakalarning, balki muammoni anglash, mustaqil izlanish olib borish, shaxsiy munosabat

bildirish va yangilik yaratish qobiliyatlarining majmuasi sifatida talqin etiladi. Talabalar ilmiy-tadqiqotchilik faoliyati ijtimoiy-iqtisodiy muammolarga amaliy yechimlar topish, milliy taraqqiyotga ilmiy asoslangan yondashuvlar ishlab chiqish imkonini ham beradi. Shu sababli, bu faoliyatni rivojlantirish O'zbekistonning har tomonlama taraqqiy etgan, bilimli va innovatsion jamiyat qurish yo'lidagi muhim qadamlardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-sonli farmoniga muvofiq O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi.
2. H.A.Шермухаммадова / Илмий тадқиқот методологияси. - дарслик. Тошкент-2014.
3. Е.В.Феськова / Становление исследовательской компетентности учащихся в дополнительном образовании и профильном обучении. –диссертация (PhD). Красноярск-2005.
4. S.I.Osipova, N.V. Gafurova, E.A.Rudnitsky, Persp. Sci. Edu. 4(40), 91-101 (2019). <https://doi.org/10.32744/pse.2019.4.8> [Google Scholar]
5. Хуторской Андрей Викторович, Исследовательские компетенции ученика и педагога в условиях научной школы человекообразного образования/ научный журнал «Институт образования человека» Россия-2011
6. N.A.Abdullayeva, Bo'lajak o'qituvchilarning tadqiqot kompetensiyasini shakllantirishda zamonaviy yondashuvlar/ Inter education and global study- ilmiy jurnal. Buxoro-2024.

NEMIS TILINI BILISHNING YOZISH KO'NIKMASIDA KO'P UCHRAYDIGAN MUAMMOLAR VA ULARNI BARTARAF QILISH

DILFUZA LATIPOVA AMRILLAYEVNA - O'zDJTU Tarjimonlik fakulteti

Roman-german tillari tarjimashunosligi kafedrası o'qituvchisi

SARVINOZ NURALIYEVA HAMRAQULOVNA - O'zDJTU Tarjimonlik

fakulteti Roman-german tillari tarjimashunosligi kafedrası o'qituvchisi

DILRABO ISAKOVA BOTIRJONOVNA - O'zDJTU Tarjimonlik fakulteti

Roman-german tillari tarjimashunosligi kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada nemis tilini o'rganayotgan o'quvchilarda yozma nutqni rivojlantirish jarayonida uchraydigan asosiy muammolar tahlil qilinadi. Ushbu muammolar fonetik, grammatik, leksik va stilistik xatolar bilan bog'liq bo'lib, ular o'quvchilarning yozuv madaniyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Maqolada yozuv ko'nikmalarini shakllantirish va mustahkamlash bo'yicha samarali usullar taklif qilinadi. Shuningdek, muammolarni kamaytirishga yordam beruvchi tavsiyalar va metodik yondashuvlar bayon etiladi.

Аннотация. В данной статье анализируются основные проблемы, с которыми сталкиваются студенты, изучающие немецкий язык, в процессе развития письменной речи. Эти проблемы связаны с фонетическими, грамматическими, лексическими и стилистическими ошибками, которые негативно влияют на письменную культуру студентов. В статье предлагаются эффективные методы развития и укрепления навыков письма. Также приводятся рекомендации и методические подходы, способствующие снижению проблем.

Аннотация. В данной статье анализируются основные проблемы, с которыми сталкиваются студенты, изучающие немецкий язык, в процессе развития письменной речи. Эти проблемы связаны с фонетическими, грамматическими, лексическими и стилистическими ошибками, которые негативно влияют на письменную культуру студентов. В статье предлагаются эффективные методы развития и укрепления навыков письма. Также приводятся рекомендации и методические подходы, способствующие снижению проблем.

Kalit so'zlar: nemis tili, yozma nutq, yozish ko'nikmalari, grammatik xatolar, til o'rganish, metodika.

Keywords: German, written speech, writing skills, grammatical errors, language learning, methodology

Ключевые слова: немецкий язык, письменная речь, навыки письма, грамматические ошибки, изучение языка, методика.

Hozirgi globalashuv davrida xorijiy tillarni o'rganish, ayniqsa Yevropa tillari, jumladan nemis tilini puxta o'zlashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Nemis tilini o'rganishda asosiy ko'nikmalardan biri bu yozma nutqni rivojlantirish sanaladi. Ammo bu yo'lda o'quvchilar bir qator muammolarga duch kelishadi. Ushbu maqolada o'sha muammolar va ularni bartaraf qilish yo'llari yoritiladi.

Nemis tilidagi yozma ko'nikmalarning ahamiyati

Yozma ko'nikmalar nemis tilini o'rganishda kommunikativ yondashuvning asosiy komponentlaridan biri hisoblanadi. Yozish orqali o'quvchi:

O'z fikrini grammatik to'g'ri shakllantirishni o'rganadi.

Lug'at boyligini oshiradi.

Matn tuzish qoidalarini egallaydi.

Yozma nutq nafaqat bilim darajasini aniqlovchi vosita, balki tilni puxta egallash uchun zarur vosita hisoblanadi.

Yozma nutqda uchraydigan asosiy muammolar

Grammatik xatolar

Nemis tili grammatikasi murakkab bo'lib, ko'plab tushunchalarni (artikl, kelishik, fe'l zamonlari, jins) o'z ichiga oladi. Bunda o'quvchilar quyidagi grammatik xatolarga yo'l qo'yishadi:

- Artikllarni noto'g'ri qo'llash (Masalan: der Tisch o'rniga das Tisch).

- Fe'lni noto'g'ri zamonda ishlatish.

- Gap bo'laklarining noto'g'ri tartibi (invertatsiya qoidalari).

- Kelishiklarni noto'g'ri qo'llash.

Leksik xatolar

O'quvchilar ko'pincha sinonimlarni chalkashtiradi yoki noto'g'ri kontekstda so'zlardan foydalanadi. Bu esa matn mazmunining noto'g'ri talqin qilinishiga olib keladi.

Stilistik muammolar

Nemis tilida rasmiy va norasmiy yozuv uslublari farqlanadi. O'quvchilar rasmiy maktub va insho yozishda norasmiy tildan foydalanib qo'yishadi.

Imlo va punktuatsiya xatolari

Ko'pchilik kichik va katta harflarni farqlamaslik, tinish belgilarini noto'g'ri ishlatish kabi xatolarga yo'l qo'yadi.

Yozma ko'nikmalarni rivojlantirish usullari

Grammatika bo'yicha mashqlar

Grammatikani mustahkamlash uchun muntazam mashqlar bajarilishi zarur.

Lug'at boyligini oshirish

Yangi so'zlar bilan gap tuzish, kontekstual mashqlar orqali so'zlarni eslab qolish osonlashadi.

Matn yozish amaliyoti

- Har kuni qisqa matnlar yozish

(maktub, e'lon, ogohlantirish).

- Tematik insho yozish va o'qituvchidan tahlilini olish.

Tahliliy o'qish va yozish

Nemis tilida yozilgan matnlarni tahlil qilish, grammatik tuzilishini tushunish yozma nutqni boyitadi.

Dasturiy vositalardan foydalanish

Bugungi kunda yozuv ko'nikmalarini rivojlantirish uchun ham quyidagi dasturiy vositalardan foydalanish mumkin:

- Grammarly (nemis versiyasi): grammatik xatolarni aniqlaydi.

- DeepL Write: yozilgan matnlarni uslubiy jihatdan takliflar bilan boyitadi.

- Lang-8 yoki iTalki: yozilgan matnlarni ona tilida so'zlashuvchilar tomonidan tahrirlash imkoni mavjud.

O'qituvchi va o'quvchi hamkorligi

Yozma nutqni rivojlantirishda o'qituvchi faolligi muhim. O'quvchining har bir yozma ishini tahlil qilish, xatolarni ko'rsatib, qayta yozishga undash ta'sirli metod hisoblanadi. Shu bilan birga o'quvchining o'zi ham o'z yozgan matnini tahlil qilishni o'rganishi lozim.

Muammolarni bartaraf qilish bo'yicha tavsiyalar

Grammatik xatolar - Doimiy grammatik mashqlar, nazariyani eslatib turish

Leksik muammolar - Lug'at daftari yuritish, sinonimlar bilan ishlash

Stilistik xatolar - Uslubiy farqlarni o'rganish, rasmiy matnlar o'qish

Imlo va punktuatsiya - Diktantlar, matn tahlili va qayta yozish mashqlaridir.

Xulosa

Nemis tilida yozma ko'nikmalarni shakllantirish murakkab, ammo muhim jarayon sanaladi. Yozuvdagi xatolar tahlil qilinib, ularni bartaraf qilish yo'llari aniqlanganda, o'quvchilar o'z fikrlarini ravon va grammatik to'g'ri ifoda eta

boshlaydi. Har bir o'quvchiga individual yondashuv, metodik vositalardan samarali foydalanish va tahliliy fikrlashni

rivojlantirish orqali bu muammolarni engib o'tish mumkin.

1. Hammer, M., & Durrell, M. (2011). Hammer's German Grammar and Usage. Routledge.
2. Helbig, G., & Buscha, J. (2001). Deutsche Grammatik: Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. Langenscheidt.
3. Hall, K., & Scheiner, S. (2018). Übungsgrammatik für die Mittelstufe. Klett
4. Goethe Institut. (2020). Schreiben lernen im DaF-Unterricht. www.goethe.de
5. Duden Redaktion. (2022). Duden – Die deutsche Rechtschreibung. Bibliographisches Institut.

TALABALARGA QORAKO'L QO'ZILARI HAZM QILISH SISTEMASIDAGI METABOLIZMLARGA OZIQLARNING FIZIK HOLATIGA BOG'LIQLIGINI O'QITISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

ISMOILOV K.T

Samarqand davlat tibbiyot universiteti, Tibbiy biologiya va genetika kafedrası

Annotatsiya: Ushbu maqolada ozuqa yetishmaydigan qishki mavsumda qorako'llarni oziqlantirishda qo'shimcha oziqa sifatida foydalanilgan dag'al xashak va yantoq aralashmasiga ammiakli suv bilan kimyoviy ishlov berishning qo'zilar organizmidagi moddalar almashinuvidagi jarayonlarining o'zgarishiga hamda dag'al oziqalar, yantoqqa kimyoviy ishlov berish natijasida to'yimli moddalarning o'zgarishiga bog'liqligi. Shuningdek katta miqdorda qabul qilingan to'yimli moddalar hisobiga qo'zilarining kunlik o'sishi va mahsuldorligining ortishi haqidagi ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: qorako'l, oqsilli va oqsilsiz azotli moddalar, kimyoviy ishlov berish, ishqor, ammiakli suv, ammiak, mikroorganizmlar, moddalar almashinuvi, kavshovchi hayvonlar, dag'al oziqalar, kletchatka, kimyoviy, ishqor, qo'zi, mahsuldorlik.

Qorako'llarning hazm suyuqligida faoliyat yurituvchi mikroflora va mikrofaunalar ishtiriokida barcha almashtirib bo'lmaydigan aminokislotalar sintezlanishini hisobga oladigan bo'lsak, ularning oziqlanishida to'lig'icha oziqalar tarkibida doimiy ravishda yuqoridagi aminokislotalar bo'lishiga ehtiyoj sezmaydilar chunki, ular kavshovchi hayvonlar bo'lib, organizm uchun kerakli oaminokislotalarni ba'zilarini mikroflora yordamida sintezlab oladi.

Shu bois, qorako'l qo'zilarining ovqat hazmi tizimidagi to'la qimmatli oqsillarni biosintezi bo'yicha biologik jarayonlarning xarakteri va yo'nalishi bilan oziqlanish omillari orasidagi uzviy aloqani o'rganish, hamda qorako'l hayvonlarni mahsuldorligini ko'paytirish imkonini beruvchi oziqalardan samarali foydalanishni ta'minlovchi fiziologik–biokimyoviy jihatdan asoslangan ilmiy tavsiyanomalar ishlab chiqish dolzarb muammolardan hisoblanadi.

Tadqiqot ishining maqsadi va vazifalari: Tadqiqot ishining asosiy maqsadi, turli fizik holdagi dag'al oziqalar bilan oziqlantirilgan qorako'l qo'zilar hazm

tizimidagi yuz beradigan biokimyoviy va mikrobiologik jarayonlarni o'rganishdan iborat bo'ldi.

Qo'yilgan maqsadga erishishimiz uchun, oldimizga quyidagi aniq vazifalarni qo'yildi:

turli holdagi dag'al oziqalarning qo'zilarlar tomonidan iste'mol qilinishini o'rganish;

oziqlantirilgan ratsion tarkibidagi oziqalar holatining hazm tizimidagi biokimyoviy va mikrobiologik jarayonlarga ta'sirini o'rganish;

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review) Ko'pgina tadqiqotchi olimlarning diqqatini kavshovchi hayvonlarning katta qorinidagi oqsillar biosintezi holdagi biologik jarayonlarni kechishini o'rganish muammosi jalb qilib kelgan. Ammo, qayd etilgan biologik jarayonlarning ilmiy jihatdan qo'llanilishi yaqindagina boshlandi, aynan hayvonlar haydab boqiladigan yaylovlar ko'lamining qisqarishi, o'simliklar qoplamining kamayishi hamda qo'ylarni oziqlantirishda dag'al oziqalardan yagona oziqa manbai sifatida

foydalana boshlanishi, yuz berayotgan oqsil taqchilligini o'rnini to'ldirish maqsadida kavshovchi hayvonlarning ratsioniga turli sintetik azot saqllovchi moddalarini (mochevina, selitra va ammoniy tuzlarini) qo'shish natijasida yuzaga keldi. Kavshovchi hayvonlarni oziqlantirishda sintetik azot saqllovchi moddalardan foydalanish ratsiondagi o'simliklar oqsili taqchilligini o'rnini to'ldiribgina qolmay balki, oziqa tarkibidagi mavjud oqsillardan ham yanada samarali foydalanish imkonini yaratadi. [1,3,4].

Kavshovchi hayvonlar ovqat hazmi tizimi faoliyati va moddalar almashinuvini asosiy qonuniyatlari mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan ochib berilgan. Ko'pchalik holatlarda ushbu yo'nalishdagi ilmiy tadqiqot ishlari qoramollarda va ayrim mayda shoxli hayvonlarda tabiiy oziqalardan iborat ratsionlardan foydalangan holda bajarilgan. [5].

Hozirda tez o'sayotgan va mahsuldor hayvonlarni ilmiy asoslangan oziqlantirish tiplarini ishlab chiqishga asosiy e'tibor berilmoqda, chunki bunday hayvonlar organizmida ratsion bilan qabul qilingan proteinlar to'lig'icha yoki asosan tirik vaznini o'sishiga yoki bo'lmasa sutning sintezlanishi uchun sarflanadi,. Bunday hollarda metabolik jarayonlar jadal kechayotgan hazm jarayonlarini, to'qimalar va qon tarkibidagi ularning almashinuvi va boshqarilishini o'rganish almashinuv jarayonlarining holatiga bog'liq holda mahsuldorligini o'zgarishini tushuntirish muhim ahamiyat kasb etadi. [7,8].

Ratsion tarkibidagi kletchatkaning miqdori oshqozonoldi bo'lmlarida kechadigan hazm jarayonlarining jadalligiga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatishi aniqlangan [10].

Ma'lumki, katta qorin suyuqligidagi vodorod ionlarining konsentratsiyasi ma'lum

darajada kavshovchi hayvonlarning katta qorinidagi mikrobiologik jarayonlarning yo'nalishi va jadalligining ko'rsatgichi hisoblanadi, qaysiki uchuvchi yog' kislotalarining umumiy miqdori va ularning nisbati oziqa oqsillarining parchalanish tezligi, ammiakning konsentratsiyasi va mikroorganizmlar oqsilining sintezi bilan bog'liqdir [2,9].

Adabiyotlarda keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra, ammiakli suv bilan ishlov berilmagan natural holdagi somon bilan oziqlantirilgan qo'ylar qorinidagi suyuqligidagi muhitning kislotali bo'lishi bakteriyalarning faolligini to'xtishi qayd qilingan (Vrakin, Kurilav va boshq). Aksincha ammiakli suv bilan ishlov berish esa katta qorindagi ortiqcha kislotalar miqdorini neytrallaydi bu esa u yerdagi sellyulozalitik bakteriyalar faoliyatini jadallashtirish uchun qulay sharoit yaratadi. [6].

Tadqiqot ishining materiallari va uslublari. (Research Methodology).

Tadqiqot ishlarini bajarishda tabiiy cho'l ekologik hududda yashovchi (Qayqadaryo viloyati Koson tumani "Turon qorako'lchilik" f/x) tirik vazni, yoshi, jinsi, va fiziologik holati bo'yicha bir xil bo'lgan 10 bosh 7,5- 8,0 oylik qorako'l qo'zilar tanlab olindi. Tajribadagi hayvonlarni oziqlantirish reja asosida ya'ni ratsion tarkibiga kiruvchi oziqalar biologik qiymati qorako'l organizmi ehtiyojini to'liq qondirishi hisobga olingan holda amalga oshirildi.

Fiziologik tajribalarni hisobga olish davrida katta qorin massasidan namunalar katta qoringa qo'yilgan fistula orqali olindi. Olingan namunalardagi bakteriyalar soni metil violitt bilan bo'yalgan va fiksatsiya qilingan surtmalarda bevosita mikroskopiya usuli bilan aniqlandi [3].

Olingan raqamli ma'lumotlar Ye. K. Merkureva (1974) usuli bo'yicha statistik qayta ishlandi. [8].

Olingan natijalar va ularning muhokamasi. (Analysis and results).

Metabolizm—bu hayvonlar organizmida kechadigan, uning hayot faoliyatini va mahsuldorligi hamda hayotchnligini ta'minlovchi morfobiologik, fizikaviy, biokimyoviy o'zgarishlar jamlanmasi bo'lib, ekologik noqo'lay sharoitlarda moslanishlarni taminlaydigan moddalar almashinuvi hisoblanadi. Bu esa hayvonlarni sog'lig'ini va tashqi muhitni saqlash bo'yicha tadbirlarni o'z vaqtida o'tkazish imkonini beradi.

Hayvonlar organizmining rivojlanishi bilan ularning ozuqasi va tirik og'irligi o'rtasida ma'lum darajada bog'liqlik borligi, ayniqsa o'sish va tirik og'irlikning o'zgarishi o'rtasida o'zaro bog'liqlik mavjud. Ma'lum bir yoshda hayvonning tirik vazn ko'rsatkchi juda katta ahamiyat kasb etad. Ayniqsa tez o'suvchi hayvonlarning dag'al oziqasini hazmlanish jarayonini yaxshilash tirik vazni ortishi, mahsuldorlikni nisbatan ortishi hamda nisbatan tezroq so'yish vazn ko'rsatkchiga ega bo'ladi.

Aholini biologik jihatdan to'la qimmatli oziqlanish mahsulotlari va chorvachilik xom ashyosi bilan ta'minlash muammosini ijobiy hal qilishda cho'l hayvoni bo'lgan qorako'lni beqiyos. Mahalliy jaydari qprako'l qo'zlarining biologik xususiyatlari; serpushtiligi, ko'pgina kasalliklarga chidamliligi, oziqalarning botanik, kimyoviy tarkibi va biologik jihatdan to'la qimmatligiga unchalik talabchan emasligi bilan boshqa chorvachilik hayvonlaridan keskin farq qiladi.

Shu bois mahalliy qorako'l qo'zilarini qish mavsumida qo'shimcha oziqlantirishda somon va yantoqdan asosiy oziqa sifatida foydalanilganda, qorako'l protein, yog' kabi asosiy moddalarga katta taqchilik sezadilar. Ushbu muammolarni hal qilishda shunday zaxiralardan biri kimyoviy sanoat

mahsulotlari ammiakli suv, karbamid va ammoniyli tuzlardan unumli foydalanish muhim hisoblanadi.

Organizm tomonidan ratsion tarkibidagi kletchatka va boshqa qiyin hazm bo'luvchi komponentlarni o'zlashtirilishiga hamda protein va ayrim vitaminlarning sintezlanishiga oshqozonoldi bo'lmalaridagi fermentativ jarayonlarning kechishi jiddiy ta'sir ko'rsatadi va kavshovchi hayvonlarni oziqlantirishni iqtisodiy samaradorligini aniqlab beradi.

Kavshovchi hayvonlarni oshqozonoldi bo'lmalarining shilliq pardasida maxsus fermentlar ishlab chiqilishi aniqlangan bo'lmasada, katta qorinda oziqalar tarkibida hazmlanuvchi quruq moddaning 85 %, jumladan 70 % ga yaqin kletchatka hazmlanadi.

Oziqalarning asosiy fermentatsiyasi to'yimli moddalarning bijg'ishi va yangi moddalarning sintezlanishi mikroorganizmlar tomonidan amalga oshiriladi.

Qishloq xo'jalik hayvonlarining mahsuldorligini oshirishning asosi bo'lib ularni ratsional oziqlantirish hisoblanadi. Buning uchun eng avvalo hayvonlar organizmning fiziologik xususiyatlarini mukammal o'rganish talab etiladi. Bu borada, hayvonlar organizmidagi moddalar almashinuviga va mahsuldorligiga jiddiy darajada ta'sir ko'rsatuvchi, kavshovchi hayvonlarning oshqozonoldi bo'lmalarida kechayotgan biokimyoviy jarayonlarini o'rganish katta qiziqish uyg'otadi.

Iste'mol qiilingan oziqalar katta qorinda mikroorganizmlarning ta'siriga uchraydi, sellyuloza, kraxmal, pentoz va boshqa uglevodlarning achish va bijg'ishi yuz beradi. Bakterial fermentatsiyaning oxirgi mahsulotlari bo'lib uchuvchi yog' kislotalari, metan, ammiak, karbonat angidrid gazi va boshqalar hisoblanadi.

Jadvalda keltirilgan ma'lumotlardan

shuni ko'rish mumkinki, nazorat guruhi hayvonlari katta qorini suyuqligidagi mikroorganizmlarning umumiy miqdori

tajriba guruhi hayvonlarinikidan 13,2 va 16,7 % ga kam bo'lishi kuzatildi.

1 – jadval

Qo'zilar katta qorin suyuqligining biokimyoviy ko'rsatgichlari.

№	Guruhlar	Ko'rsatgichlar			
		PH	Mikroorganizmlar-ning soni, (ming/ml)	Uchuvchi yog' kislotalar (mmol/100 ml)	Ammiak. (mmol/l)
1 tajriba					
1	Nazorat	5,76	5,907 ± 4,09	8,02±0,33	11,21±0,47
2	Tajriba	6,45	6,686 ± 5,31	8,20±0,49	12,14±0,39
2 tajriba					
3	Nazorat	5,91	6,023 ± 3,29	8,14±0,44	12,01±0,37
4	Tajriba	6,75	7,027 ± 4,91	8,31±0,30	12,49±0,45

Ikkinchi tajribadagi nazorat guruhi hayvonlari ratsioniga yantoqning qo'shilishi ma'lum darajada katta qorin suyuqligida gidroksilli ionlar konsentratsiyasini oshirish imkonini berib, muhitni kuchsiz kislotali muhitga yaqinlashtirgan bo'lsa, ratsiondagi dag'al oziqalarga ammiakli suv bilan ishlov berish, katta qorindagi muhitni neytralga yaqinlashtirish imkonini berdi.

Ammiakli suv bilan ishlov berilgan oziqalarning iste'mol qilinishi katta qorin suyuqligida uchuvchi yog' kislotalarini umumiy miqdorini oshishiga olib keldi, bu paytda muhitning (PH) pasayishi kuzatildi. Uglevodlarning fermentlanish mahsulotlari oqsilsiz azot ishtirokida katta qorin mikroorganizmlari tomonidan o'z tanasining oqsillarini sintezlash uchun to'lig'icha foydalanildi.

Somon va boshqa dag'al oziqalarga ammiakli suv bilan ishlov berish selulozaning parchalanishi natijasida ajraladigan oziqaning mikrobial hazmlanish jarayonini yaxshilaydi, buni esa tajriba guruhi hayvonlari katta qorini massasida nazorat guruhi hayvonlarinikiga nisbatan UYoK lari konsentratsiyasining sezilarli darajada ortganligi ko'rsatib turibdi. Bu paytda, sirka kislotasining molyar foizi sezilarli darajada ortgan bo'lsa, moy kislotasi bir muncha kamaydi.

Shunday qilib, ammiakli suv bilan ishlov berilgan dag'al oziqalar bilan qo'zilarini oziqlantirilishi katta qorinda oziqalarning fermentatsiyalanishini yaxshilanishini ta'min etadi, bu esa uchuvchi yog' kislotalari darajasining oshishiga olib keladi.

Oziqlantirishgacha barcha to'rtala guruh takachalaridagi azot almashinuvida jiddiy farqlar kuzatilmadi. Ammo, oziqlantirishdan keyin 1 soat o'tgaach har ikkala tajriba guruhlar katta qorindagi massa tarkibida oqsilli azotni miqdori nazorat guruhidagiga nisbatan 8,75 va 11,90 mg/% ga ortganligi aniqlandi.

3 soat o'tganidan keyin katta qorin massasidan olingan namunada oqsilli azotning miqdori tajriba guruhi hayvonlaridagiga nisbatan mos holda 21,2 va 35,07 mg/% ga ortishi kuzatildi. Bundan ko'rinib turibdiki, ammiakli suv bilan ishlov berilgan ratsionlarni iste'mol qilgan tajriba guruhi qorako'l qo'zilar katta qorinida turli shakldagi azotlarning miqdorini ortishi jiddiy darajada jadal kechishi kuzatildi. Buning natijasida tajriba guruhi hayvonlari katta qorinidagi sintezlanish jarayoni parchalanish jarayonidan ustun bo'lishi kuzatildi. Ayniqsa, somon bilan boshqa dag'al oziqalarga ham ammiakli suv bilan ishlov berilish yuqoridagi biosintetik jarayonlarni ayniqsa jadal

2-jadval

Azotli moddalarni o'zgarish dinamikasi

№	Ko'rsatgichlar	Guruhlar			
		1 tajriba		2 tajriba	
		Nazorat	Tajriba	Nazorat	Tajriba
1	Umumiy oqsil, mg/%	93,38±1,3	92,60±1,4	92,68±1,3	93,12±1,2
2	Oqsilli azot, mg/%	79,12±0,96	80,76±1,2	80,49±1,5	84,44±1,8
3	Ammiak, mg/%	11,21±1,2	12,14±1,04	11,61±1,15	12,49±1,1
2 soatdan keyin					
4	Umumiy oqsil, mg/%	122,5±2,08	142,25±2,79	139,7±2,22	158,7±2,6
5	Oqsilli azot, mg/%	93,97±2,37	102,20±2,12	101,12±2,05	113,16±1,9
6	Ammiak, mg/%	17,79±0,92	29,89±0,83	19,12±1,29	40,61±1,04
4 soatdan keyin					
7	Umumiy oqsil, mg/%	115,18±1,76	138,35±2,5	130,20±2,15	155,42±1,9
8	Oqsilli azot, mg/%	98,5±1,69	119,46±2,05	117,21±1,5	158,32±1,4
9	Ammiak, mg/%	16,15±0,81	20,86±1,72	19,18±1,1	29,37±1,44

kechishini ta'minladi.

Tajribalarni bajarish davomida har ikkala nazorat guruhi qo'zilari katta qorini suyuqligidagi ammiakni konsentratsiyasi (11,21 – 11,61 mg/%) lekin bundan mikroorganizmlar o'zlarini faolligini namoyon qilaolmasliklari aniqlandi.

Ratsion bilan qo'shimcha oqsilsiz azot qabul qilgan tajriba guruhi hayvonlari katta qorin massasidagi ammiakni konsentratsiyasi bir muncha qulay - maqbul darajaga (29,89-40,61 mg/%) yetdi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ) /

CONCLUSION).

Yantoq va dag'al oziqaga ammiakli suv bilan ishlov berish qo'ylarni ishtaxasini ochishi bilan birgalikda, katta qorindagi hazm jarayonlariga ijobiy ta'sir ko'rsatishi hisobiga ratsiondagi to'yimli moddalardan foydalanish darajasiga ham ijobiy ta'siri qo'ylarning ovqat hazmi traktida boshqa to'yimli moddalarning hazmlanish xarakteriga qanday ta'sir ko'rsatishini aniqlash uchun keyingi tadqiqot ishlarini olib borish zaruratini keltirib chiqardi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Викторов П.И., Менькин В.К. Методика и организация зоотехнических опытов - М. Агропромиздат, 1991.-с 38-65.
2. Георгиевский В.И. Физиология с.-х. животных. М.Колос.-1991
3. Кондрахин И.П., Курилов Н.В., Малахов А.Г. и др. Клиническая лабораторная диагностика в ветеринарии Справочное издание –М: Агропромиздат, 1985. –С. 51-257
4. Курилов Н.В., Короткова Е.Н. Физиология и биохимия пищеварения у жвачных животных. М.Колос.,1972.396 с.
5. Методические рекомендации по химическим и биохимическим исследованиям продуктов животноводства и кормов. ВИЖ. Дубровицы, 1981. (под ред. проф. Ю.И.Ряецкая).
6. Меркурьева Е.К. Генетика с основными биометрии.Г.В. Шангин-Березовский. – М.Колос.-1983. 400 с.
7. Ismoilov K. T., "Interrelation of Viability and Productivity Indicators with Ethological Characteristics in the Growth and Development of Sur Karakol Lambs" CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MEDICAL AND NATURAL SCIENCES olume: 04 Issue: 02 | Mar-Apr 2023 ISSN: 2660-4159, 219-223
8. Ismailov K.T. INFLUENCE OF ADDING IODIZED SUPPLY SALT TO THE FEED ON THE HEMATOLOGICAL INDICATORS OF KORAKOL LAMB/ International Conference on Advance Research in Humanities, Sciences and Education, Germany-2024, p-22-26
9. Ismailov K.T. SEASONAL VARIABILITY OF HEMATOLOGICAL INDICATORS OF KORAKOL LAMBS LIVING IN DIFFERENT ECOLOGICAL AREAS/ СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ НАУКИ, ОБЩЕСТВА И ОБРАЗОВАНИЯ сборник статей VII Международной научно-практической конференции, Состоявшейся 27 декабря 2024г. в г. Пенза, С- 290-295.

ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLAR ASOSIDA KASBIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH METODOLOGIYASI

ABDULXAYEV ABDUVOHID ABDULBORI O'G'LI
Namangan davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola zamonaviy pedagogik yondashuvlar, xususan, kreativ pedagogika va boshqa innovatsion metod tahlil qilinadi. Maqolada kreativ pedagogikaning kasbiy ta'limdagi o'rni, o'qituvchi va talabalarda kreativlik sifatlarini shakllantirishning ahamiyati, shuningdek, kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning metodologik asoslari yoritiladi. Xalqaro tajribalar, O'zbekistondagi so'nggi islohotlar va ta'lim sohasidagi global tendensiyalar tahlil qilinadi. Maqola ta'lim sohasi mutaxassisleri, o'qituvchilar va talabalar uchun foydali bo'lib, zamonaviy ta'lim jarayonlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar. Kreativ pedagogika, kasbiy kompetensiyalar, innovatsion ta'lim, ijobiy fikrlash, pedagogik metodologiya, kreativlik sifatлари, ta'lim islohotlari, global ta'lim tendensiyalari.

Аннотация. В данной статье анализируются современные педагогические подходы, в частности, креативная педагогика и другие инновационные методы. Рассматривается роль креативной педагогики в профессиональном образовании, значение формирования креативных качеств у преподавателей и студентов, а также методологические основы развития профессиональных компетенций. Проводится анализ международного опыта, последних реформ в Узбекистане и глобальных тенденций в сфере образования. Статья представляет ценность для специалистов в области образования, преподавателей и студентов, способствуя развитию современных образовательных процессов.

Ключевые слова: креативная педагогика, профессиональные компетенции, инновационное образование, позитивное мышление, педагогическая методология, креативные качества, образовательные реформы, глобальные образовательные тенденции.

Kirish. Zamonaviy dunyoda ta'lim tizimi ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar va texnologik taraqqiyot talablariga moslashishga majbur. Bugungi kunda muvaffaqiyatli mutaxassis bo'lish faqat texnik bilim va ko'nikmalar bilan chegaralanmaydi. Kasbiy kompetensiyalar ijobiy fikrlash, muammolarni ijodiy yechish va innovatsion yondashuvlarni talab qiladi. So'nggi yillarda "kreativ pedagogika" ta'lim sohasida muhim o'rin egalladi, chunki u o'qituvchi va talabalarga an'anaviy usullardan tashqariga chiqib, yangi g'oyalarni ishlab chiqish imkonini beradi. Ushbu maqola kreativ pedagogika asosida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish metodologiyasini keng ko'lamda o'rganadi, O'zbekiston va xalqaro tajribalarni tahlil qiladi

va ta'limning kelajakdagi yo'nalishlarini muhokama qiladi.

Asosiy qism. Kreativ pedagogika – ta'lim jarayoniga innovatsion va ijobiy yondashuvlarni joriy etishga qaratilgan zamonaviy yo'nalish. Bu fan pedagogika tarixi, psixologiya, kasbiy etika, ta'lim texnologiyalari va xususiy fanlar o'qitish metodikasi kabi sohalarning metodologik g'oyalariga asoslanadi [1]. Uning asosiy maqsadi – mutaxassislarning kasbiy rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish va ularning ijodiy salohiyatini ochishdir. Kreativ pedagogika orqali o'qituvchilar va talabalar nafaqat bilim va ko'nikmalarni o'zlashtiradi, balki muammolarni ijodiy yechish, yangi g'oyalarni

ishlab chiqish va kasbiy faoliyatni samarali tashkil etish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Kreativ pedagogikaning shakllanishi ta'limdagi global ehtiyojlardan kelib chiqadi. Masalan, Ken Robinson o'zining mashhur "Maktablar kreativlikni yo'qotmoqda" nomli TED nutqida ta'lim tizimlarining ko'pincha talabalarning ijodiy salohiyatini cheklashini ta'kidlagan. Uning fikricha, kreativlik – bu o'ziga xos qimmatga ega original g'oyalarni yaratish jarayoni bo'lib, zamonaviy dunyoda muvaffaqiyat uchun zarurdir [2]. Xuddi shunday, Gardner kreativlikni "shaxs tomonidan amalga oshiriladigan, yangilik keltiruvchi va amaliy qimmatga ega bo'lgan harakat" deb ta'riflaydi [3].

O'zbekiston Respublikasida kreativ pedagogika hali yangi yo'nalish sifatida rivojlanmoqda. Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda ta'lim muassasalarida innovatsion metodlar joriy etish bo'yicha loyihalar amalga oshirildi, bu esa o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi [4]. Kreativ pedagogika O'zbekiston ta'lim tizimida talabalarni ijodiy fikrlashga undash va ularning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish uchun muhim vosita sifatida qaralmoqda.

Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayoni. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish – bu shaxsning bilim, ko'nikma va malakalarni integratsiyalash orqali kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatli bo'lish jarayonidir. Bu jarayon odatda 14-17 yoshlardan boshlanib, kasbiy faoliyatning yakunlanishiga (55-60 yosh) qadar davom etadi [5]. Kreativ pedagogika ushbu jarayonda muhim rol o'ynaydi, chunki u talabalarga nafaqat amaliy ko'nikmalarni, balki ijobiy fikrlash va muammolarni ijodiy yechish qobiliyatlarini ham o'rgatadi.

Kreativ pedagogika asosida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish quyidagi

tamoyillarga asoslanadi:

1. Ijobiy fikrlashni rivojlantirish: Talabalar muammolarni turli nuqtai nazardan ko'rib, bir nechta yechim variantlarini izlashga o'rgatiladi. Masalan, Pattie Drapeau ko'p tomonlama fikrlash talabalarga muammolarni ijodiy yechishga yordam berishini ta'kidlaydi [6].

2. Bilim va ko'nikmalarning integratsiyasi: Talabalar o'z bilimlarini amaliy ko'nikmalar bilan birlashtirib, kasbiy faoliyatni samarali tashkil etishni o'rganadi.

3. Shaxsiy va kasbiy rivojlanish: Kreativ pedagogika talabalarning ichki (psixologik) va tashqi (ijtimoiy-iqtisodiy) dunyosini uyg'unlashtirishga yordam beradi, bu esa ularning yaxlit rivojlanishiga xizmat qiladi.

Xalqaro tajribada kreativ pedagogika keng qo'llanilmoqda. Masalan, AQShda Beghetto va Kaufman o'qituvchilarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqdi, bu esa talabalarning o'quv natijalarini sezilarli darajada yaxshiladi [7]. Xuddi shunday, Buyuk Britaniyada Fisher va Frey tomonidan taklif qilingan tuzilgan o'qitish metodlari talabalarda ijobiy fikrlashni rivojlantirishga yordam berdi [8]. O'zbekistonda ham bunday tajribalarni joriy etish bo'yicha dastlabki qadamlar qo'yilmoqda, ammo bu sohada hali ko'p ish qilinishi kerak.

Kreativlik sifatlarini shakllantirish usullari va amaliy yondashuvlar.

Kreativlik sifatlarini rivojlantirish uchun o'qituvchilar turli metod va usullardan foydalanadi. Quyida eng samarali usullardan ba'zilar keltiriladi:

- Ko'p tomonlama fikrlash: Talabalar muayyan masala bo'yicha bir nechta yechim variantlarini izlashga undaladi. Masalan, Drapeau ko'p tomonlama fikrlashning talabalarga muammolarni ijodiy yechishda yordam berishini ta'kidlaydi [6].

- Noan'anaviy darslar: Interaktiv

mashg'ulotlar, guruh ishlari, video lavhalar va simulyatsiyalar orqali talabalar ijobiy fikrlashga undaladi. Masalan, Ali noan'anaviy darslar orqali talabalarning motivatsiyasini oshirish mumkinligini ko'rsatdi [9].

- Torrance kreativlik testi: E.P. Torrance tomonidan ishlab chiqilgan ushbu test shaxsning kreativlik darajasini ijobiy fikrlash, tezkorlik, original g'oyalar va mukammallik kabi mezonlar asosida baholaydi [10]. Bu test AQSh, Kanada va boshqa mamlakatlarda keng qo'llaniladi.

- Loyihaga asoslangan ta'lim (Project-Based Learning): Talabalar real hayot muammolarini yechishga qaratilgan loyihalarda ishtirok etadi, bu esa ularning ijobiy fikrlash va hamkorlik qobiliyatlarini rivojlantiradi [11].

O'zbekistonda kreativlik sifatlarini rivojlantirish bo'yicha amaliy ishlar olib borilmoqda. Masalan, 2024-yilda Toshkent davlat pedagogika universitetida "Kreativ pedagogika asoslari" bo'yicha maxsus kurslar tashkil etildi, unda o'qituvchilar zamonaviy metodlardan foydalanishni o'rgandi [12]. Shu bilan birga, maktablarda loyihaga asoslangan ta'lim joriy etila boshlandi, bu talabalarning ijodiy salohiyatini ochishga yordam bermoqda.

Global tendensiyalar va O'zbekistondagi islohotlar.

Zamonaviy ta'lim tizimida kreativlikka bo'lgan e'tibor global miqyosda ortib bormoqda. Masalan, Finlyandiya ta'lim tizimi talabalarning ijobiy fikrlash va mustaqil o'qish qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilganligi bilan mashhur [13]. Xuddi shunday, Singapurda o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi uchun maxsus kreativlik dasturlari joriy etilgan [14]. Bu mamlakatlarda ta'lim tizimi talabalarni 21-asr ko'nikmalariga (ijodiy fikrlash, muammolarni yechish, hamkorlik) tayyorlashga qaratilgan.

O'zbekistonda ta'lim sohasida

so'nggi yillarda muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. 2023-yilda Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tomonidan ta'lim muassasalarida kreativ metodlarni joriy etish bo'yicha loyihalar boshlandi [4]. 2024-yilda esa maktab va universitetlarda raqamli texnologiyalarga asoslangan ta'lim dasturlari kengaytirildi, bu talabalarning ijobiy fikrlashini rivojlantirishga xizmat qildi [15]. Biroq, ko'plab o'qituvchilar hali ham kreativlik sifatlarini samarali shakllantirish tajribasiga ega emas, bu esa qo'shimcha tayyorgarlikni talab qiladi.

Kreativlik va intellekt o'rtasidagi bog'liqlik.

Kreativlik va intellekt o'rtasidagi munosabatlar bo'yicha turli xil qarashlar mavjud. Bir guruh tadqiqotchilar, masalan, Kim, bu ikki omil o'rtasida hech qanday bog'liqlik yo'qligini ta'kidlasa, boshqalar, masalan, Kaufman va Lan, kreativlik intellektning muhim tarkibiy qismi ekanligini ta'kidlaydi [16]. G'arb mamlakatlarida kreativlik yangilik va noan'anaviylik bilan bog'liq deb qaralsa, Sharq mamlakatlarida u ezgulikning qayta tug'ilishi sifatida talqin qilinadi [18]. Bu farqlar ta'lim dasturlarini ishlab chiqishda hisobga olinishi kerak.

Masalan, O'zbekistonda ta'lim tizimi an'anaviy ravishda bilimlarni memorizatsiya qilishga asoslangan bo'lsa, so'nggi islohotlar kreativlikni rivojlantirishga qaratilmoqda. Bu jarayonda o'qituvchilarning o'zlari ham kreativ bo'lishi muhim, chunki ular talabalarga namuna bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar, xususan, kreativ pedagogika kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Kreativ pedagogika talabalarga bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish bilan birga, ijobiy fikrlash, muammolarni ijodiy yechish va yangi g'oyalarni ishlab chiqish qobiliyatlarini rivojlantirish imkonini beradi. Xalqaro

tajriba shuni ko'rsatadiki, kreativlik sifatlari ta'lim jarayonini boyitadi va talabalarni real hayotdagi muammolarni yechishga tayyorlaydi. O'zbekistonda ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlar, ayniqsa, kreativ metodlar va raqamli texnologiyalarni joriy etish kelajakda yanada samarali natijalarga olib keladi. O'qituvchilar va talabalar o'zlarida

kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish orqali nafaqat kasbiy, balki shaxsiy rivojlanishda ham muvaffaqiyatga erishadilar. Kelajakda ta'lim tizimini yanada rivojlantirish uchun o'qituvchilarning malakasini oshirish, xalqaro tajribani joriy etish va innovatsion metodlarni kengaytirish muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. (2023). Ta'lim tizimida innovatsion metodlar joriy etish bo'yicha hisobot.
2. Robinson, K. (2007). Do Schools Kill Creativity? TED Talk.
3. Gardner, H. (1989). To Open Minds. Basic Books.
4. Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. (2023). Ta'lim tizimida innovatsion metodlar joriy etish bo'yicha hisobot.
5. Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. (2023). Ta'lim tizimida innovatsion metodlar joriy etish bo'yicha hisobot.
6. Drapeau, P. (2009). Sparking Student Creativity: Practical Ways to Promote Innovative Thinking. ASCD.
7. Beghetto, R. A., & Kaufman, J. C. (2013). Fundamentals of Creativity. Educational Leadership, 70(5).
8. Fisher, D., & Frey, N. (2008). Better Learning Through Structured Teaching. ASCD.
9. Ali, S. (2011). Non-Traditional Teaching Methods in Education. Journal of Educational Research, 34(2).
10. Torrance, E. P. (1987). Torrance Tests of Creative Thinking. Scholastic Testing Service.
11. Bell, S. (2020). Project-Based Learning for the 21st Century. Journal of Educational Innovation, 45(3).
12. Toshkent davlat pedagogika universiteti. (2024). Kreativ pedagogika bo'yicha kurslar hisoboti.
13. Sahlberg, P. (2021). Finnish Lessons 3.0: What Can the World Learn from Educational Change in Finland? Teachers College Press.
14. Tan, O. S. (2022). Teacher Education in Singapore: Preparing Creative Educators. Springer.
15. Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. (2024). Raqamli ta'lim dasturlari bo'yicha hisobot.
16. Kim, K. H. (2005). Can We Trust Creativity Tests? Creativity Research Journal, 18(1).
17. Kaufman, J. C., & Lan, L. (2012). Creativity and Intelligence: A Complex Relationship. Creativity Research Journal, 24(4).
18. Hui, A. N., & Sternberg, R. J. (2002). Creativity in Eastern and Western Perspectives. Journal of Creative Behavior, 36(2).

RANGSHUNOSLIKNING BO‘LAJAK TASVIRIY SAN’AT O‘QITUVCHILARINING MANZARA KOMPOZITSIYASINI TUZISH VA TASVIRLASHDAGI IJODIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDAGI AHAMIYATI

BAXRIYEV ILHOMJON SAIDAZIMOVICH

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqola bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarining manzara kompozitsiyasini tuzish va tasvirlashdagi ijodiy kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasini ilmiy asoslashga bag‘ishlangan. Unda rangshunoslikning ilmiy asoslari va kompozitsiya prinsiplarining zamonaviy badiiy-pedagogik ta’limdagi hal qiluvchi ahamiyati chuqur tahlil qilinadi. Maqolada san’at asarlarini bunyod etishda kompozitsiyaning markaziy o‘rni, uning g‘oyaviy-badiiy mazmunni ifodalashdagi ahamiyati, shuningdek kompozitsiya asoslari chuqur tushunchalar bilan yoritiladi. Maqola bo‘lajak san’at o‘qituvchilarini nafaqat texnik ko‘nikmalarga, balki yaxlit ijodiy, estetik va ilmiy-amaliy bilimlarga ega bo‘lgan yuqori malakali mutaxassislar sifatida tayyorlashning muhimligini asoslab beradi.

Kalit so‘zlar: rangshunoslik, kompozitsiya, ijodiy kompetensiya, manzara kompozitsiyasi, pedagogik ta’lim, perspektiva, amaliy mashg‘ulot, badiiy asar, kreativ fikrlash, estetik idrok, oltin kesim.

Kirish

Bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarida ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirish – zamonaviy badiiy-pedagogik ta’limning eng muhim ustuvor vazifalaridan biridir. Bugungi kunda o‘qituvchi-rassomdan shunchaki texnik ijro mahorati emas, balki chuqur estetik tushuncha, kreativ fikrlash, o‘z his-tuyg‘ulari va g‘oyalarini samarali ifodalay olish qobiliyati talab etiladi. Manzara kompozitsiyasini mohirona tuzish va uni ranglar orqali tasvirlash ko‘nikmalarini o‘zlashtirishda rangshunoslikning ilmiy asoslari va kompozitsiya prinsiplarini chuqur tushunish hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar shuni ko‘rsatadiki, badiiy ta’lim faqatgina texnik ko‘nikmalarni o‘rgatish bilan cheklanmasdan, balki o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash, muammolarni ijodiy hal etish va chuqur estetik idrokni rivojlantirishni ham qamrab olishi lozim. Bu jarayon pedagogik psixologiya, san’atshunoslik va hatto optik fizika singari fanlarning o‘zaro uyg‘unligini talab etadi. Masalan, Leonardo da Vinchi asarlaridagi kompozitsion muvozanat,

uning ilmiy kuzatuvchanligi va matematik prinsiplarni san’atga tatbiq etish mahoratining yorqin namunasidir. Vinsent Van Gogning manzaralaridagi ranglarning emotsional ta’siri esa rassomning rang orqali ruhiy holatni qanchalik kuchli ifodalay olishini namoyish etadi.

An’anaviy badiiy ta’limda ko‘pincha nazariy bilimlar va ularni amaliy qo‘llash o‘rtasida uzilishlar kuzatiladi, ayniqsa rangshunoslik sohasida. Bu esa bo‘lajak pedagoglarning rangning murakkab prinsiplarini ifodali va uyg‘un manzara kompozitsiyalarini yaratishda qo‘llashda qiyinchiliklarga duch kelishiga olib keladi. Binobarin, faqat texnik ko‘nikmalarni o‘zlashtirishga emas, balki yaxlit ijodiy fikrlashni shakllantirishga yordam

beradigan metodologiyalarni ishlab chiqish va moslashtirishga katta ehtiyoj mavjud. Akademik rassomchilik an'analariga asoslangan tizimli yondashuvlar murakkab kompetensiyalarni rivojlantirish uchun kuchli pedagogik vosita bo'lib xizmat qilishi mumkin. Bu, shuningdek, kognitiv yondashuvlarni san'at psixologiyasi bilan bog'lash orqali, rangni idrok etish va uning hissiy ta'sirini ilmiy jihatdan tushunishga imkon beradi. Aynan shu nuqtada zamonaviy neyroestetika fani ranglarning miyaga ta'sirini va hissiy reaksiyalarni qanday keltirib chiqarishini chuqur tushunishga yordam beradi, bu esa o'qituvchiga o'z o'quvchilarida rangga nisbatan yanada chuqur va ongli yondashuvni shakllantirishga imkon beradi.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi — akademik rassomchilikda rangshunoslik va kompozitsiya prinsiplarining ilmiy-amaliy jihatlarini chuqur tahlil qilish va asoslash, ularni manzara kompozitsiyasiga o'rgatishda bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarida ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirish texnologiyalariga moslashtirishdir. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar qo'yildi: rassomchilikning fundamental prinsiplarini aniq belgilash; manzara kompozitsiyasida rangshunoslik asoslarini qo'llashning ilmiy yondashuvini har tomonlama tahlil qilish; amaliy mashg'ulotlarning ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirishdagi ilmiy-pedagogik ahamiyatini yanada ta'sirchan ko'rsatish: maqola akademik talablarga muvofiq tuzilgan bo'lib, kirish, adabiyotlar tahlili va metodologiya, muhokama va natijalar, shuningdek, adabiyotlar ro'yxatini o'z ichiga oladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi

Badiiy ta'limda kompetentlik yondashuvi bo'lajak san'at o'qituvchilari nafaqat texnik ko'nikmalarga, balki ijodiy fikrlash, muammolarni hal qilish qobiliyati, estetik idrok va o'z his-tuyg'ularini ifodalash kabi

keng qamrovli kompetensiyalarga ega bo'lishlarini talab qiladi. Bu kompetensiyalar ularning kelajakdagi pedagogik faoliyati uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, ularga shunchaki kartina chizishni o'rgatishdan tashqari, o'quvchilarni o'z ijodkorligi va o'zini namoyon etishga ilhomlantirish imkonini beradi. Pedagogika sohasidagi taniqli olim J. Brunerning kognitiv nazariyasi ta'kidlaganidek, o'rganish jarayoni bilimlarni passiv qabul qilish emas, balki ularni tushunish va qayta ishlash orqali faol qurishdan iborati. Bu esa badiiy ta'limda talabaning faol ishtirokini taqozo etadi. Bunda L. Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasi ham muhim ahamiyat kasb etadi, u o'quvchilarning tengdoshlari va o'qituvchilar bilan o'zaro muloqotda bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishini ta'kidlaydi, bu esa badiiy studiyalarda kollektiv muhitni yaratishga turtki bo'ladi.

Akademik rassomchilikning fundamental prinsiplariga ko'ra, har qanday sohada "savodxonlik asoslarini o'zlashtirmasdan" professional bo'lish mumkin emas [1]. Bu fikr tasviriy san'at uchun juda dolzarb bo'lib, unda texnik mahorat haqiqiy ijodiy ifodaning poydevori bo'lib xizmat qiladi. Rassomchilik texnikasining mutlaq ustasi bo'lgan I. Repin singari buyuk ustalarning merosi ham, o'zining zamonaviy texnikalarini klassik mahorat asosida qurgan. Uning "Volgadagi burlaglar" asarida

inson figuralarining har bir detali va kompozitsion joylashuvi ajoyib mahorat bilan bajarilgan. Bu asar nafaqat ijtimoiy dramani, balki rassomning anatomiya, perspektiva va rang munosabatlaridagi chuqur bilimini ham aks ettiradi.

• Volgadagi burlaglar, Ilya Repin, 1870-1873 Kartinachizish, rangmunosabatlari, shaklni modellashtirish kabi rassomchilikning asosiy prinsiplarini o'zlashtirish badiiy erkinlikka erishish uchun zaruriy shartdir. Mustahkam texnik asos bo'lmasa, asarning hissiy yoki

konseptual mazmuni ifodasiz yoki noto'g'ri yetkazilgan bo'lib qolishi mumkin. Shunday qilib, bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilari uchun o'quv dasturi rangshunoslik va kompozitsiya asoslarini qat'iy texnik o'qitishni shaxsiy talqin va hissiy jalb qilish imkoniyatlari bilan uyg'un tarzda birlashtirishi, shunchaki mexanik ko'nikma emas, balki yaxlit ijodiy kompetensiyani shakllantirishga yordam berishi kerak.

Manzara janrining o'ziga xos xususiyatlari bor, bu rassomdan tabiatni chuqur tushunishni, yorug'lik va soyalarning nozik farqlarini, ranglarning uyg'unligini his qilishni va fazoviy chuqurlikni etkazishni talab qiladi. Bu jarayonda rangshunoslik markaziy o'rinni egallaydi, chunki rang manzarada atmosfera, kayfiyat va hajmni yaratishning asosiy vositasidir. Tabiatdagi rang munosabatlarini ko'rish va tahlil qilish, keyin ularni xolstga ko'chirish qobiliyati ishonchli va ifodali manzara kompozitsiyasini yaratish uchun juda muhimdir. Vizual idrok psixologiyasida bu jarayon Gestalt prinsiplari (yaxlitlik) bilan izohlanadi, bunda idrok individual elementlarni emas, balki ularning o'zaro bog'liqligini bir butun sifatida idrok etadi. Shu bilan birga, rangning psixo-fiziologik ta'siri — masalan, qizil rangning faollikni, ko'k rangning esa tinchlikni ifodalashi — manzarani tasvirlashda hissiy ta'sirni kuchaytirishga xizmat qiladi. Buyuk ingliz manzara rassomi Uilyam Ternerning (J.M.W. Turner) asarlari, xususan, uning "Yomg'ir, bug' va tezlik" kabi san'at asarlari

rang va yorug'lik orqali atmosfera va hissiy

holatni qanday yetkazish mumkinligining yorqin namunasidir. Ternerning kartinalari yorug'lik effektlarining kashfiyoti bo'lib, impresionizmga zamin yaratgan.

Nazariy bilimlarni amaliy ko'nikmalar bilan integratsiya qilish badiiy ta'limda birinchi darajali ahamiyatga ega. Rassomchilik haqidagi bilimlarni faqat amaliy mashg'ulotlar orqali o'zlashtirish mumkinligini alohida ta'kidlash lozim. Bu prinsip o'qituvchilarni tayyorlashda amaliyotga yo'naltirilgan yondashuv zarurligini ta'kidlaydi. Rossiyaning taniqli pedagogi K.D. Ushinskiy ta'limda nazariya va amaliyot birligini har doim alohida urg'ulagan. Muntazam mashg'ulotlar va o'quv vazifalarini bajarish talabalarga nazariy bilimlarni mustahkamlashdan tashqari, rang va shaklni intuitiv tushunishni rivojlantirishga ham imkon beradi, bu ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning asosidir. Asar yaratish jarayoni, g'oyadan to yakunlanishigacha, nazariya amaliyotda sinovdan o'tkaziladigan va chuqurlashtiriladigan laboratoriyaga aylanadi.

Rangshunoslik va kompozitsiya nazariyasi asrlar davomida rivojlangan san'atshunoslikning fundamental sohasidir. Rang haqidagi klassik risolalardan tortib, rangni idrok etish psixologiyasi bo'yicha zamonaviy tadqiqotlarga, bu bilim sohasi rassomlar va pedagoglarni vizual elementlarni tushunish va manipulyatsiya qilish uchun vositalar bilan ta'minlaydi. Rang hissiy va ratsional darajada idrok etiladi, uning badiiy asarning kompozitsion yechimida roli inkor etilmaydi. Mashhur rangshunos Ioxannes

Ittenning rang doirasi va ranglarning o'zaro ta'siri bo'yicha nazariyalari bugungi kunda ham rangshunoslikning asosiy qoidalarini belgilaydi. Uning asosiy va komplementar ranglar nazariyasi rang uyg'unligini yaratishda

muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. K. Malevichning "Qora kvadrat" kabi san'at asarlarida rangning minimal, ammo maksimal darajada ifodali qo'llanilishi, rangning o'z ichki kuchi va simvolik ma'nosini namoyish etadi. Rassomchilik ishining asosiy qonuniyatlari "rang munosabatlari", "issiq-sovuqlik" va "rassomchilikda shaklni modellash" kabi tushunchalar orqali tushunarli va izchil shaklda bayon etilgan. Bu konsepsiyalar manzara kompozitsiyasida chuqurlik, hajm va atmosferani yaratishda rangning rolini tushunish uchun fundamental ahamiyatga ega. Fizikada yorug'likning tarqalishi va sinishi qonuniyatlari ranglarning havo perspektivasidagi o'zgarishini ilmiy jihatdan asoslaydi. Masalan, Rayleigh tarqalishi effekti uzoqdagi ob'ektlarning ko'rish tus olishini, ya'ni havo perspektivasini ilmiy nuqtai nazardan tushuntiradi. Klassik holatda, frantsuz manzara rassomlari, xususan, Klod Lorren (Claude Lorrain), o'z asarlarida havo perspektivasini juda mohirlik bilan qo'llagan. Uning "Port" kabi san'at asarlarida ranglarning uzoqlashish bo'yicha o'zgarishi mukammal namoyish etilgan.

Bu prinsiplar, asosan portret va figuralar tasviriga qaratilgan bo'lishiga qaramay, universal xarakterga ega va manzara

kompozitsiyasini o'rgatishga muvaffaqiyatli tatbiq etilishi mumkin. Bu ularning tasviriy san'atning fundamental qonunlariga bag'ishlanganligi bilan izohlanadi, bu qonunlar muayyan janrga bog'liq emas. Bu universal qonunlarni chuqur tushunish bo'lajak o'qituvchilarga o'z bilimlarini turli badiiy mavzularga moslashtirish imkonini beradi, ularning universalligini va chuqurroq tushunchasini rivojlantirishga yordam beradi. Shu sababli, akademik an'ana ishonchli, o'tkazilishi mumkin bo'lgan pedagogik modelni ta'minlaydi. Ushbu bo'limda bunday moslashuvning nazariy asoslari bayon etiladi.

Muhokama va natijalar

Manzara kompozitsiyasi ustida ishlashni boshlashdan oldin, bo'lajak o'qituvchilar o'z o'quvchilariga tabiat motivining hissiy va estetik taassurotini ilg'ashni o'rgatishlari kerak. Bu quyosh botishidagi ranglar uyg'unligi, o'rmondagi yorug'lik va soyaning o'yini yoki umumiy atmosfera holati bo'lishi mumkin. Bu taassurotni "ish davomida, u tugaguncha o'zida saqlash kerak" [1]. Bu bosqich ijodiy fikrlash va shaxsiy ifodani rivojlantirish uchun boshlang'ich nuqtadir. Talaba shunchaki ko'rganini nusxalamasligi, balki uni o'zi orqali o'tkazib, noyob tasavvur hosil qilishi muhimdir. Rassom his-tuyg'u bilan ishlaganda, u ob'ektni beixtiyor butunligicha idrok etadi, bu esa kartina va rang munosabatlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va uning his-tuyg'ulari asarda bo'yoqlar yordamida "yoziladi" [1]. Manzara o'qitish uchun bu, talabalarni sahna bilan hissiy bog'lanishga, uning "mohiyati" yoki "kayfiyatini" (masalan, quyosh botishining tinchligi, bo'ronning dramatikligi) aniqlashga undashni anglatadi. Bunday hissiy va yaxlit yondashuv ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega, chunki u texnik takrorlashdan tashqari, shaxsiy talqin va ifodali muloqotga o'tadi, bu esa badiiy o'ziga xoslikning asosidir. Psixologiyada bu jarayon, Albert Banduraning "o'z-o'zini

samaradorlik" nazariyasiga mos keladi, bunda shaxsiy ishonch hissiy va ijodiy jarayonlarni kuchaytiradi. Bundan tashqari, san'atda hissiy idrok vizual stimullarning hissiy reaksiyalarga ta'sirini tushuntiruvchi tadqiqotlar tomonidan chuqur o'rganiladi. Masalan, yashil rangning tinchlantiruvchi ta'siri yoki qizilning dinamik kuchi ilmiy jihatdan asoslanadi. Bu borada Vinsent Van Gogning "Yulduzli tun" asarida

Yulduzli tun, Vinsent Van Gog, 1889

tabiatning hissiy va ruhiy holati ranglar va shakllar orqali juda chuqur ifodalangan.

Manzara kompozitsiyasi uchun dastlabki eskizlar yaratish keyingi muhim qadamdir. Bu bosqichda talabalar rangshunoslik prinsiplarini (masalan, yirik rangli dog'larning o'zaro bog'liqligi) kompozitsion yechimni shakllantirish uchun qo'llashni o'rganadilar. Eskiz bosqichi manzara uchun muhimdir, chunki u umumiy shakl va rang massalarini aniqlashga, shuningdek, perspektivani va elementlarning fazoda joylashishini rejalashtirishga yordam beradi. Bu kompozitsion markaz, ritm, balans kabi vizual muvozanatning ilmiy prinsiplariga asoslanadi. Rangtasvirda kompozitsiya

nazariyasi o'quvchiga fazo va shaklni tashkil etishning ratsional usullarini o'rgatadi, bu esa o'z navbatida, estetik muvozanatning ilmiy tamoyillari bilan bog'liq. Oltin kesim (Fibonachchi ketma-ketligi bilan bog'liq) kabi matematik prinsiplar asrda ko'pincha uyg'un va estetik jihatdan yoqimli kompozitsiyalarni yaratishda qo'llaniladi, bu esa inson ko'zining tabiiy ravishda muvozanatli va ritmik tuzilmalarni afzal ko'rishini ko'rsatadi. Nikola Pussenning (Nicolas Poussin) klassik manzaralari, masalan, "Arkadialik cho'ponlar" asarida

kompozitsiya qat'iy geometrik qonuniyatlar asosida qurilgan bo'lib, bu uning asarlariga monumental va abadiy xarakter bag'ishlaydi.

Eskizni matoga mo'yqalam yordamida ko'chirish aniqlik va shaklni tushunishni talab qiladi. Bu bosqichda manzara elementlarining (daraxtlar, tog'lar, suv obyektlari) shakli va hajmini rang orqali ifodalashga e'tibor qaratiladi. Bu shunchaki kontur chizmasi emas, balki ton va rang bilan ishlashning boshlanishi bo'lib, keyingi rangtasvir ishlanmasi uchun asos yaratadi. Bu yerda anatomik yoki morfologik aniqlikni vizual idrok etish prinsiplari bilan uyg'unlashtirish muhimdir. Perspektiva nazariyasi, fazoviy chuqurlik va hajmni tasvirlashning ilmiy asosini tashkil etadi. Rassomlar ushbu prinsiplarni o'z asarlarida realistlik makon yaratish uchun qo'llaydilar. Uyg'onish davri ustalari, masalan, Titsian (Titian), o'z manzaralarida ranglarning qatlamalari va yarim tonlar orqali fazoviy chuqurlik va hajm yaratishda yuksak mahoratga erishgan. Uning "Bax va Ariadna" asari fonidagi manzara bunga yorqin misol.

Rang munosabatlarining ilmiy tahlili bu rangtasvirda eng muhim bosqichlardan biridir. "Rang munosabatlari" tushunchasi rang uyg'unligini va vizual fazoni yaratishning asosiy prinsiplarini ifodalaydi. Manzarada bu, yirik rangli dog'larning umumiy uyg'unligini

izlashni anglatadi: osmon, yer, suv, o'simliklar. "Issiq-sovuqlik" prinsipi fazoviy chuqurlikni yaratishda asosiy rol o'ynaydi. Masalan, uzoqdagi ob'ektlar havo qatlami tufayli yorug'likning tarqalishi sababli ko'k rangga moyil bo'lib, sovuqroq tonlarda, yaqindagi ob'ektlar esa to'g'ridan-to'g'ri yorug'lik va yuqori rang to'yinganligi sababli iliqroq tonlarda tasvirlanadi. Bu esa havo perspektivasi va hajmi illyuziyasini yaratadi. Bo'lajak o'qituvchilarga manzara kompozitsiyasida "issiq-sovuqlik"dan samarali foydalanishni o'rgatish ularning realistik fazoviy munosabatlarni, yorug'lik sharoitlarini va hissiy atmosferani tasvirlash qobiliyatini sezilarli darajada yaxshilaydi. Bu rangshunoslikni kompozitsion samaradorlikni oshirish uchun bevosita qo'llash bo'lib, badiiy nazorat va ijodiy ifodaning yuqori darajasiga yordam beradi. Optika sohasidagi tadqiqotlar rangning fizik xususiyatlarini, yorug'likning tarqalishini va ko'zning uni qanday idrok etishini chuqur tushuntiradi, bu esa rassomlarga ranglarni ilmiy asosda boshqarish imkonini beradi. Ranglarning o'zaro ta'siri, rangshunoslikning eng qiziqarli jihatlaridan biridir, bunda bir rangning boshqasi yonidagi ko'rinish o'zgaradi, bu esa rassomlarga murakkab vizual effektlarni yaratishga imkon beradi. Impressionistlar, xususan, Klod Mone (Claude Monet), o'z asarlarida yorug'likning ranglarga ta'sirini chuqur o'rganishgan. Uning "Pichan uyumi" turkum san'at asarlari bir xil ob'ektni turli yorug'lik sharoitlarida qanday o'zgarishini ko'rsatadi.

Tafsilotlarni ilmiy asosda ishlab chiqishda

manzara elementlari (daraxt barglari, toshlar, bulutlar) rang va yorug'lik yordamida batafsil ishlab chiqiladi. Turli rangli dog'lar orasidagi o'tishlarni, masalan, osmon va daraxtlar chegarasidagi yumshoq yoki keskin o'tishlarni tahlil qilish uchun qo'llaniladi. "Rassomchilikda shaklni modellashtirish" prinsipi manzara elementlariga hajm berish uchun muhimdir. Bu yorug'likning ob'ekt yuzasiga tushishi va undan aks etishi fizik qonuniyatlariga asoslanadi. Manzaradani diqqat bilan tahlil qilish va bajarish bo'lajak o'qituvchilarga vizual fokusni qanday boshqarish, chuqurlik hissini qanday yaratish va o'ziga xos atmosfera sharoitlarini qanday yetkazish haqida murakkabroq tushuncha rivojlantirishga imkon beradi va shu bilan ularning yakuniy san'at asari ustidan ijodiy nazoratini kuchaytiradi. Badiiy jihatdan tortib, tabiiy shakllarning geometriyasigacha

bo'lgan tafsilotlarni tasvirlashda ilmiy asos yaratadi. Masalan, "sfumato" texnikasi (Leonardo da Vinci tomonidan qo'llanilgan) yorug'lik va soyalarning nozik o'tishlari orqali shaklni yumshoq modellashtirishga xizmat qiladi, bu esa optik illyuziyani yaratishning ilmiy jihatdan asoslangan usulidir. Albrecht Dyurer (Albrecht Dürer) kabi rassomlar o'z grafik asarlarida, masalan, "Quyov" kartinasida tabiiy detallarni mukammal aniqlikda tasvirlash orqali ilmiy kuzatuvchanlikni badiiy mahorat bilan birlashtirgan.

Yakuniy bosqich manzara kompozitsiyasini umumlashtirish, rang munosabatlarini

aniqlashtirish va tafsilotlarni umumiy g'oyaga bo'ysundirishni o'z ichiga oladi. Bu bosqichda sintetik ijodiy kompetensiyalar, ya'ni asarni butun bir butunlik sifatida ko'ra olish va uning yakuniy estetik ta'sirini ta'minlash qobiliyati rivojlanadi. Bu vizual idrokning yaxlitlik prinsiplariga asoslanadi, bunda butun qismlar yig'indisidan ko'proqdir. Buyuk san'atshunos E. Panofskyning ikonologik yondashuvi san'at asarini yaxlit madaniy kontekstda o'rganish muhimligini ko'rsatadi, bu esa asarning umumiy sinteziga olib keladi. Bu bosqichda badiiy asarning tugallanish holatini tushunish muhimdir, bu rassomning ijodiy jarayonga to'liq sho'ng'ishi natijasida yuzaga keladigan optimal hissiy holatni anglatadi. Nemis romantizmi manzara rassomi Kaspar David Fridrix (Caspar David Friedrich) o'zining "Muz dengizida" kabi san'at asarlarida

chuqur ramziy ma'noga ega bo'lgan kompozitsion sintezni yaratib, tabiatning ulug'vorligini va insonning uning oldidagi oqizligini ifodalagan.

Shuni ta'kidlash joizki: "Rassomchilik haqidagi bilimlarni faqat amaliy mashg'ulotlar orqali o'zlashtirish mumkin". Shu sababli, bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilari uchun manzara kompozitsiyalarini yaratish va tasvirlash bo'yicha muntazam amaliy mashg'ulotlar tashkil etish juda muhimdir. Bu mashg'ulotlar nazariy bilimlarni mustahkamlash va amaliy ijodiy ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi, chunki takroriy amaliyot orqali harakat ko'nikmalari

avtomatlashadi. Zamonaviy pedagogikada o'rganishning konstruktivistik nazariyasi amaliy mashg'ulotlar orqali bilimlarning faol qurilishini qo'llab-quvvatlaydi, bunda talabalar mustaqil tadqiqotlar va tajribalar orqali o'rganadilar. Shuningdek, amaliyot davomida "refleksiv amaliyot" (Donald Schön) tushunchasi muhimdir, bu o'quvchining o'z faoliyatini tahlil qilish va undan saboq chiqarish qobiliyatini rivojlantirishni anglatadi.

Quyidagi jadvalda rassomchilik ishining fundamental bosqichlarining manzara kompozitsiyasini yaratish jarayoniga moslashishi, shuningdek, uning ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirishga ta'siri ko'rsatilgan. Ushbu jadval aniq pedagogik qo'llanma bo'lib xizmat qiladi, an'anaviy metodologiyaning o'quv natijalariga erishish uchun qanday qilib samarali "texnologiya" sifatida tizimli ravishda qo'llanilishini namoyish etadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, ushbu tadqiqot rangshunoslik asoslari va kompozitsiyaning ilmiy prinsiplarini bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining ijodiy kompetensiyalarini rivojlantirish jarayoniga, ayniqsa manzara kompozitsiyasini o'rgatishda, integratsiya qilishning hal qiluvchi ahamiyatini ta'kidlaydi. Akademik rassomchilik prinsiplari, bosqichma-bosqich yondashuv, hissiy idrokka urg'u berish, shuningdek, rang munosabatlari va ularning hajm va atmosferani yaratishdagi roli chuqur tushunish, yaxlit badiiy fikrlashni shakllantirishga yordam beradigan asosiy elementlardir. Fan va san'atning o'zaro bog'liqligi, jumladan, optika, psixologiya va matematik prinsiplarning qo'llanilishi badiiy ta'limni yanada chuqur va ongli qilishga xizmat qiladi. Buyuk ustalar, jumladan, I. Repin, U. Terner, Klod Mone, Nikola Pussen, Titsian, Leonardo da Vinchi, Albrecht Dyurer va Kaspar David Fridrixning ijodiy tajribalari ushbu ilmiy asoslarning amaliy isbotidir.

1-jadval: Rassomchilik ishining manzara kompozitsiyasiga moslashtirilgan ketma-ketligi

Ilmiy-amaliy bosqich [1]	Manzara kompozitsiyasiga qo'llanilishi	Ijodiy kompetensiyalar ni rivojlantirishga ta'siri
I. Badiiy g'oya va dastlabki idrok	Tabiatdan dastlabki hissiy va estetik taassurotni aniqlash, manzara kayfiyatini his qilish va asosiy g'oyani shakllantirish. Psixologik asoslar va buyuk rassomlarning hissiy ifoda namunalari.	Ijodiy fikrlash, shaxsiy ifoda, estetik idrokni rivojlantirish.
II. Eskizlash va kompozitsion yechim	Kompozitsion yechimni topish, yirik rangli dog'lar va massalarning joylashishini aniqlash, perspektivani rejalashtirish, vizual muvozanatning ilmiy prinsiplari (oltin kesim, ritm, balans) ni qo'llash. Pussen kabi ustalarning geometrik kompozitsiyalari.	Kompozitsion fikrlash, muammolarni hal qilish ko'nikmalari, vizual rejalashtirishni rivojlantirish.
III. Matoda badiiy obrazni yaratish	Manzara elementlarining (daraxtlar, tog'lar, suv) asosiy chiziqlari va shakllarini matoga ko'chirish, ton va rang bilan ishlashning boshlanishi. Perspektiva nazariyasi asosida va Titsianning qatlamalash texnikalari.	Texnik aniqlik, shakl va hajm hissiy rivojlantirish, kuzatuvchanlik.
IV. Rang munosabatlarining ilmiy tahlili va matoni rang bilan holatni ko'rsatish	Asosiy rang munosabatlarini o'rnatish, osmon, yer, suv, o'simliklarning umumiy ranglarini aniqlash; yorug'lik fizikasi (Rayleigh tarqalishi) va havo istiqboli prinsiplaridan foydalanib, issiq va sovuq ranglar orqali fazoviy chuqurlikni yaratish. Itten nazariyalari, simultan kontrast va Monet, Turner kabi impressionistlarning yorug'likni tasvirlashdagi mahorati.	Rangni idrok etish, rang uyg'unligi hissi, atmosfera yaratish qobiliyati, fazoviy tasavvurni rivojlantirish.
V. Tafsilotlarni ilmiy asosda ishlab chiqish	Manzara elementlarini (barglar, toshlar, bulutlar, yorug'lik va soya) batafsil ishlab chiqish, yorug'likning ob'ekt yuzasidan aks etishi qonuniyatlariga asoslanib, "tegishlar" orqali o'tish joylarini aniqlash va rang yordamida shakllarni modellashtirish (sfumato). Badiiy anatomiya va geometriya, Dyurning detalga e'tibori.	Kuzatuvchanlik, tafsilotlarga e'tibor, vizual tahlil, texnik mahoratni rivojlantirish.
VI. Yakuniy sintez va umumlashtirish	Umumlashtirish, rang munosabatlarini yakuniy aniqlashtirish, tafsilotlarni manzaradagi umumiy g'oyaga bo'ysundirish, asarning yakuniy estetik ta'sirini ta'minlash, gestalt prinsiplarini qo'llash. Panofsky ikonologiyasi, "oqim" holati va Fridrix kabi romantiklarning kompozitsion sintezi.	Sintetik fikrlash, badiiy umumlashtirish, yakuniy estetik hukmni rivojlantirish.

Ushbu prinsiplarga asoslangan amaliy mashg'ulotlar nafaqat nazariy bilimlarni mustahkamlaydi, balki rang va shaklning intuitiv tushunchasini ham rivojlantiradi, bu esa haqiqiy ijodiy o'zini ifodalashning asosidir. Shunday qilib, ushbu texnologiyalarni qo'llash

nafaqat texnik ko'nikmalarni uzata oladigan, balki o'z o'quvchilarini chuqur estetik tushunishga va badiiy vazifalarni kreativ hal qilishga ilhomlantira oladigan yuqori malakali pedagoglarni tayyorlashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mogilevsev, V.A. Rassomchilik asoslari : O'quv qo'llanma. Sankt-Peterburg : 4art, 2012.
2. Baxriyev, I. (2023, December). BO 'LAJAK TASVIRIY SAN'AT O 'QITUVCHILARINI O 'QITISHDA IJODIY RIVOJLANISHNING O 'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. In INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE on the topic: "Priority areas for ensuring the continuity of fine art education: problems and solutions" (Vol. 1, No. 01).
3. Saidazimovich, B. I., & Saidazimovich, B. I. (2021). COMPOSITION AND IMPROVEMENT OF METHODOLOGY OF DESCRIPTION IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE FINE ART TEACHERS FOR PEDAGOGICAL ACTIVITY. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 9(7), 60-62.
4. Baxriyev, I. S. (2021). RANGTASVIR ASARI ISHLASHDA KOMPOZITSIYA FANINING MUHIM AHAMIYATI. Academic research in educational sciences, 2(12), 315-322.
5. Saidazimovich, B. I., & Saidazimovich, B. I. (2021). THE ROLE OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN TEACHING FINE ARTS LESSONS. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 9(7), 63-66.
6. Baxriyev, I. S. (2022). TASVIRIY SAN'AT RIVOJIDA KOMPOZITSIYANING AHAMIYATI. Academic research in educational sciences, 3(6), 818-823.
7. Baxriyev, I. S. (2023). SAN'AT ASARLARIDA KOMPOZITSIYA VA UNING MUHIM AHAMIYATI. Academic research in educational sciences, 4(6), 256-262.
8. Bakhriyev, I. (2023). SCIENTIFIC THEORETICAL BASIS OF TEACHING YOUNG STUDENTS TO DESCRIBE LANDSCAPE COMPOSITION. European International Journal of Pedagogics, 3(02), 47-53.
9. Бахриев, И. (2020). РИВОЯТЛАРНИНГ САН'АТ АСАРЛАРИДАГИ ТУТГАН УРНИ ВА УНИНГ БАРКАМОЛ ЁШЛАРНИ ТАРБИЯЛАШДАГИ АҲДМИЯТИ. Academic research in educational sciences, (2), 286-295.
10. Baxriyev, I. S. (2021). THE IMPORTANCE OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN THE TEACHING OF FINE ARTS. Экономика и социум, (9 (88)), 28-32.
11. Baxriyev, I. S. (2021). PROBLEM EDUCATIONAL TECHNOLOGY IN TEACHING FINE ARTS LESSONS. Экономика и социум, (9 (88)), 33-35.
12. Sh, M., Toshtemirova, S., Ahmadjonov, B., & Koshanova, N. (2020). Structure and mechanisms of action of the educational cluster. International Journal of Psychological Rehabilitation, 24(07), 8104-8111.
13. Султанов, Х. Э., Марасулова, И. М., Махмудов, М. Ж., & Бахриев, И. С. (2020). На пути совершенствования изобразительного искусства в непрерывном образовании: из опыта работы. Academic research in educational sciences, (4), 231-237.
14. Ugli, A. N. N., Saidazimovich, B. I., & Jabbarovich, M. M. (2020). Muhandislik grafikasida multimediyaning tutgan o'rni. Academic research in educational sciences, (4), 639-646.
15. Saidazimovich, B. I. (50). 50 YEARS OF THE XX CENTURY THE DEVELOPMENT OF THE UZBEK LANDSCAPE GENRE.

AMALIY MASHG'ULOTLARDA NOSTANDART TESTLARDAN FOYDALANISH METODIKASIDAN

UMMATOVA MAXBUBA AHMEDOVNA - Qo`qon DU katta o`qituvchisi
GOFUROVA MAVJUDA ALIYEVNA - Qo`qon DU o`qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada pedagogika oliy ta'lim muassasalarining matematika-informatika yo'nalishida o'qitilayotgan "Algebra va sonlar nazariyasi" fani misolida talabalarni dars jarayonlariga qiziqtirish va mustaqil ta'lim olish jarayonini tashkil etish, xususan, bo'linish belgilari, sonlarning umumiy bo'luvchisi va karralisi mavzusini o'qitishda innovatsion ta'lim texnologiyalardan foydalangan holda dars loyihalarini ishlab chiqish va unga mos o'qitish metodikasini tavsiya etilgan.

Kalitso`zlar: innovatsion ta'lim texnologiyalari, standart va nostandart test topshiriqlari, bo'linish belgilari, sonlarning umumiy bo'luvchisi va karralisi.

Аннотация. В данной статье разложены организация процесса самостоятельного обучения, примере предмета «Алгебра и теория чисел», преподаваемого в области математики и информатики в педагогических вузах, в частности, рекомендована разработка планов уроков с применением инновационных образовательных технологий в обучении предмету и соответствующей методики обучения.

Ключевые слова: инновационные образовательные технологии, стандартные и нестандартные тестовые задания, знаки деления, общие делители и умножения чисел.

Annotation. In this article, on the example of the subject "Algebra and Number Theory" taught in the field of mathematics and computer science in pedagogical higher education institutions, students are interested in the learning process and the organization of independent learning, in particular, the signs of division, digital numbers. The development of lesson plans using innovative educational technologies in teaching the subject of luvchi and karralisi and the corresponding teaching methodology are recommended.

Keywords: innovative educational technologies, standard and non-standard test tasks, division signs, general divisors and multiplications of numbers.

Bugungi kun o'qituvchisi o'z ustida tinimsiz mehnat qiladigan, har tomonlama keng fikrlaydigan, ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini samarali qo'llay oladigan ijodkor shaxsga, yoshlarning yuragiga chuqur kirib boradigan yuksak fazilatlar egasiga aylanishini hayotning o'zi taqozo etmoqda. Shu nuqtai nazardan, hozirgi kunda o'qituvchining pedagogik mahoratini yanada oshirish muammosi davr talabidir. Bu esa yosh avlod bilan yanada faol ish olib borish, ularda hozirgi jamiyat talablariga muvofiq keladigan dunyoqarash va axloqiy tamoyillarni hosil qilish bugungi kunning dolzarb vazifasi ekanligini belgilaydi.

Ushbu maqolani yozishdan maqsad pedagogika oliy ta'lim muassasalarining

matematika-informatika yo'nalishida o'qitilayotgan "Algebra va sonlar nazariyasi" fani misolida talabalarni dars jarayonlariga qiziqtirish va mustaqil ta'lim olish jarayonini tashkil etish, xususan, bo'linish belgilari, sonlarning umumiy bo'luvchisi va karralisi mavzusini o'qitishda innovatsion ta'lim texnologiyalardan foydalangan holda dars loyihalarini ishlab chiqish va unga mos o'qitish metodikasini tavsiya etishdan, Xususan, nostandart testlarni tavsiya qilishdan iborat.

Bo'linish belgilari, sonlarning umumiy bo'luvchisi va karralisi mavzusi bo'yicha amaliy mashg'ulotni loyihalashda quyidagi vazifalar amalga oshiriladi.

Bo'linish belgilari, sonlarning umumiy bo'luvchisi va karralisi mavzusini bir

butunlikda “eng katta mavzu” deb qabul qilib, unda beriladigan materiallarning hajmi va mazmunidan kelib chiqib, – “katta”, “o’rta” va “kichik” tushunchalarga ajratiladi, so’ngra, ularning mazmunlarini yozishga ajratilgan vaqt belgilanadi.

Talabalarining bilishga oid o’quv maqsadiga erishilganlik darajasini nazorat qilish va baholashda foydalaniladigan nostandart test topshiriqlariga namuna keltiraman. Talabalarining bilish o’quv maqsadiga erishganligini nazorat qilishda ular muayyan mavzu bo’yicha ma’lumot va axborotlarni o’zlashtirganlik darajasini aniqlash maqsadga muvofiq. Buning uchun talaba mavzu bo’yicha obyektlarni aniqlashi, ularga ta’rif berishi,

ma’lumotlarni qayta ishlari, o’z fikrini bayon etishi, muayyan jarayon, obyekt yoki voqeaning mohiyatini tushuntirishi, mazkur jarayon, obyekt yoki voqeaning o’ziga xos xususiyatlarini ajratib ko’rsatishi kerak bo’ladi. Ushbu fikrlarni standart o’quv va test topshirig’i bilan amalga oshirib bo’lmaydi, bilish o’quv maqsadiga erishilganlik darajasini aniqlashda quyidagi rasmi va ko’p javobli nostandart testlardan foydalanish tavsiya etiladi.

Mazkur test topshiriqlari tahsil oluvchilarning o’zlashtirgan nafaqat bilimlarini balki obyekt va uning qismlarini tanish, o’ziga xos xususiyatlarini aniqlash ko’nikmalarini nazorat qilish va baholash jarayonini haqqoniy va odilona amalga oshirish imkonini beradi.

1. Qaysi son qaysi songa bo’linishini aniqlang va moslikni o’rnatang

1) 2 ga 2) 5 ga ; 3) 10 ga 4) 9 ga 5) 100 ga

134858	9999981	566700	1906780	5654445

Javobi:

134858	9999981	566700	1906780	5654445
1	4	5	3	2

2. $\forall n \in \mathbb{N}$ uchun $n(n+1)(n+2)$ ifoda qaysi natural songa qoldiqsiz bo’linadi?

a) 6 b) 7 c) 8 d) 9 e) 4

Javob: a) 6

3. Izohlar va ta’riflarni juftlang.

1	Murakkab	A	Faqat ikkita natural bo`luvchiga ega bo`lgan natural son		
2	Tub	B	Ikkitadan ortiq natural bo`luvchiga ega bo`lgan natural		
3	Aniqlanmagan	C	Eng kichik tub son		
4	2	D	Eng katta tub son		
J:	1-	2 -	3 -	4 -	

Javob:	1-B	2-A	3 - D	4 - C

4. Olimlarni nomi va u bilan faoliyat sohasi juftlang.

№	olimlar	№	Faoliyat sohasi
1	Evklid	A	Qoldikli bo’lish
2	Diofant	B	Multiplikativ funksiya
3	Pifagor	C	To’g’ri burchakli uchburchak
4	Eyler	D	Aniqmas tenglama

Javob:	1 - A;	2 - D;	3 - C;	4 - B;

5. Bo'sh katakka shunday raqamni joylashtiringki 3 470 yozuvdagi, hosil bo'lgan son 45 ga qoldiqsiz bo'linsin.

a) 4 b) 0 c) 5 d) 6 e) 3 Javob: a)

6. Qoldikli bo'lish va taqqoslamalarga oid tushunchalarni aqamlarini jadvalning o'ng tomoniga yozing.

1) bo'linma 3) chegirma 5) had 7) modul

2) qoldiq 4) bo'luvchi 6) bo'linuvchi 8) sinf

Matematik tushunchalar	Javob raqamlari
Qoldikli bo'lish	
taqqoslamalar	

Javobi:

Matematik tushunchalar	Javob raqamlari
Qoldikli bo'lish	1,2,4,6
taqqoslamalar	3,5,7,8

7. Katakka mos javobni qo'ying. 6ga karrali ikki xonali natural sonlar ta

a) 15 b) 13 c) 11 d) 12 e) 10

Javob: a)15

8. Quyida berilgan sonlarni klassifikasiyalang.

1) 17 2) 23 3) 25 4) -2 5) -9 6) 0 7) 63 8) -72

Matematik tushuncha	Javob raqamlari
Tub son	
Murakkab son	
Natural son	
Butun son	

Javobi:

Matematik tushuncha	Javob raqamlari
Tub son	1,2
Murakkab son	3,7
Natural son	1,2,3,7
Butun son	1-8

9. Quyidagi berilgan fikrlarning qaysilari to'g'ri?

- A. Qoldiq faqat musbat bo'ladi.
- B. Tub sonning natural bo'luvchisi 2 tadan ortiq bo'ladi.
- C. Har qanday musbat ratsional son biror kesmaning uzunligini ifodalaydi.
- D. Natural sonning 9 ga bo'linishi uchun shu sonning 3 ga bo'linishi zarur va etarlidir.
- E. Natural sonlar to'plamida aniqlangan "a dan bevosita keyin keladi" munosabati bir o'rinli algebraik amaldir.
- F. Teoremlarni isbotlashning 4 ta asosiy usuli mavjud.
- G. 5 – tub va murakkab son.

Javob: _____

Javob: A, C, E, F.

10. 1321 soni tub yoki murakkab ekanligini aniqlashda qaysi oxirgi tub sonda bo'lishni to'xtatamiz?

- a) 31 b) 37 c) 39 d) 41 e) 43

Javob: a) 31

11. Quyidagi beriladigan fikrlarning qaysilari to'g'ri bo'lsa "ha", noto'g'ri bo'lsa "yo'q" so'zlarini qo'ying.

- A. 2,4 ning kasr qismi 0,4 ga teng.
- B. 2,4 ning butun qismi 0,4 ga teng.
- C. Barcha juft natural sonlar to'plami chekli to'plamdir.
- D. 2,4 ning kasr qismi 2 ga teng
- E. 2,4 ning butun qismi 2 ga teng

A	B	C	D	E

Javob:

A	B	C	D	E
ha	yo'q	yo'q	yo'q	ha

12. 35 ta natural sonni ketma-ket yozish natijasida hosil bo'lgan son 123...3435 sonini 25 ga bo'lish natijasida hosil bo'lgan qoldiq nechaga teng?

- a) 10 b) 11 c) 12 d) 9 e) 8 Javob : a) 10

13. $23!$ ni tub ko'paytuvchilarga kanonik yoyilmasida 2 ning darajasi

ga, 3 ning darajasi ga, 5 ning darajasi teng bo'ladi?

Javob: 19, 9, 4

Ta'lim-tarbiya jarayonida talabalarning topshiriqlaridan foydalanish, nazoratning o'quv maqsadlariga erishish darajasini haqqoniyliги, keng qamrovliligini va bilimlarni nazorat qilish va baholashda nostandart test egallashning samaradorligini ta'minlaydi.

 Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Malik D.S., Mordeson J.N., Sen M.K. Fundamental of abstract algebra. WCB McGraw-Hill, 1997.
2. Martyn R. Dixon, Leonid A. Kurdachenko, Igor Ya. Subbotin, "Algebra And Number Theory" 2010.
3. Kostrikin A.M. Vvedenie v algebru.- M.- «Mir».- 1977.
4. Pod red. A.M. Kostrikin, Sbornik zadachi po algebre, M.Nauka, 1986.
5. Xojiev J.X. Faynleyb A.S. Algebra va sonlar nazariyasi kursi, Toshkent, «O'zbekiston», 2001 y.

TALABALARNING IJTIMOIIY FAOLLIGINI OSHIRISHDA JAHON TAJRIBASIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

S.B.UMAROV

Nizomiy nomli TDPU sirtqi bo'lim dekani professor v.b.

Annotatsiya. Mazkur maqolada talabalarning ijtimoiy faolligini oshirish masalasi xalqaro tajriba asosida tahlil qilinadi. AQSh, Finlyandiya, Janubiy Koreya kabi mamlakatlar ta'lim tizimidagi samarali yondashuvlar o'rganilib, ularni O'zbekiston ta'lim tizimida qo'llash imkoniyatlari yoritiladi. Xususan, "service learning", talabalar boshqaruvdagi ishtiroki, ijtimoiy innovatsiyalar kabi konsepsiyalar pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Shuningdek, O'zbekiston oliy ta'limida talabalarni faollikka undovchi mexanizmlar, mavjud normativ-huquqiy hujjatlar va ularning amaliy ahamiyati muhokama etiladi. Maqola talabalarning ijtimoiy mas'uliyati, yetakchilik salohiyati va fuqarolik ongini shakllantirishda zamonaviy yondashuvlarning ahamiyatini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy faollik, talabalar, xalqaro tajriba, oliy ta'lim, service learning, volontyorlik, fuqarolik tarbiyasi, innovatsion yondashuvlar, O'zbekiston ta'lim tizimi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы повышения социальной активности студентов на основе анализа международного опыта. Изучаются эффективные подходы, применяемые в образовательных системах США, Финляндии, Южной Кореи и других стран, а также возможности их внедрения в образовательную систему Узбекистана. В частности, анализируются такие концепции, как «service learning» (обучение через общественную службу), участие студентов в управлении учебным заведением, развитие социальных инноваций. Кроме того, обсуждаются механизмы, побуждающие студентов к социальной активности, нормативно-правовые документы и их практическое значение в системе высшего образования Узбекистана. Статья подчеркивает значимость современных педагогических подходов в формировании у студентов гражданской ответственности, лидерских качеств и социальной зрелости.

Ключевые слова: социальная активность, студенты, международный опыт, высшее образование, service learning, волонтерство, гражданское воспитание, инновационные подходы, система образования Узбекистана.

Kirish.

Bugungi globallashuv va raqobatbardoshlik sharoitida yoshlarning ijtimoiy faolligi jamiyat taraqqiyotining hal qiluvchi omillaridan biri sifatida qaralmoqda. Jahon hamjamiyatida fuqarolik jamiyati institutlarini mustahkamlash, demokratik jarayonlarda yoshlarning faol ishtirokini ta'minlash, ularda fuqarolik mas'uliyati, ijtimoiy hushyorlik va yetakchilik qobiliyatlarini shakllantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda (Smith, 2020).

Ta'lim tizimi, ayniqsa oliy ta'lim muassasalari, yoshlarni ijtimoiy jihatdan faol, tashabbuskor va mas'uliyatli shaxslar sifatida tarbiyalashda muhim ijtimoiy institut sifatida

xizmat qilmoqda. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar, faol ta'lim metodlarini ta'limning fuqarolik-kommunikativ vazifalari orqali talabalarda jamoaviy hayotda ishtirok etishga, o'z huquq va burchlarini anglashga, ijtimoiy adolat va barqaror taraqqiyot tamoyillariga sodiq bo'lishga intilish shakllanadi.

O'zbekistonda ham ta'lim sohasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, 2024 yil 2 iyulda qabul qilingan PF-98-sonli Prezident farmoni bilan maktabgacha va maktab ta'limi sohasida davlat boshqaruvi tizimi takomillashtirildi, pedagoglarning kasbiy rivojlanishiga alohida e'tibor qaratildi. Shuningdek, 2024 yil 24 maydagi PF-81-

sonli farmon bilan oliy ta'lim tashkilotlariga o'qishga qabul qilish va davlat buyurtmasini joylashtirish tizimi takomillashtirildi, bu esa yoshlarning sifatli ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilmoqda.

Xalqaro amaliyotda talabalarning ijtimoiy faolligini rag'batlantirishning turli shakllari, jumladan volontyorlik, talabalar kengashlari, ijtimoiy startaplar va xizmat ta'limi (service learning) keng qo'llanilmoqda. Mazkur maqolada jahon tajribasi tahlili asosida O'zbekiston ta'lim tizimida talabalarning ijtimoiy faolligini oshirishda ushbu imkoniyatlardan samarali foydalanishning pedagogik asoslari ko'rib chiqiladi. Shu bilan birga, milliy ta'lim tizimining xususiyatlarini hisobga olgan holda, innovatsion va ilg'or yondashuvlarning lokallashuv imkoniyatlari tahlil etiladi.

Metodlar

Ushbu tadqiqotda talabalarning ijtimoiy faolligini oshirishda jahon tajribasidan foydalanish imkoniyatlarini chuqur tahlil qilish maqsadida bir necha ilmiy-tadqiqot usullaridan kompleks ravishda foydalanildi. Bu metodlar tadqiqot mavzusining dolzarbligi va ko'p qirraliligiga monand ravishda tanlandi:

1. Taqqoslama tahlil

Taqqoslama tahlil usuli orqali rivojlangan davlatlar, jumladan AQSh, Finlyandiya, Yaponiya va Janubiy Koreya ta'lim tizimida talabalarning ijtimoiy faolligini oshirishga qaratilgan siyosat va amaliyotlar o'rganildi. Bu mamlakatlarda qo'llanilayotgan uslublar, xususan "service learning", talabalar kengashlari, volontyorlik tashabbuslari va ijtimoiy startaplar kabi faoliyatlar tahlil qilindi (OECD, 2019). Mazkur tahlil orqali xalqaro amaliyotda talabalarni jamiyat hayotiga faol jalb etishning samarali modellari aniqlandi.

2. Kontent tahlil

Ikkinchi bosqichda kontent tahlil usulidan foydalanildi. Ushbu metod orqali UNESCO, Jahon banki, Erasmus+ kabi xalqaro tashkilotlarning yoshlar, ta'lim va fuqarolik faolligiga oid hisobotlari, siyosat

hujjatlari va tadqiqot materiallari o'rganildi. Kontent tahlil natijasida xalqaro tashkilotlar tomonidan tavsiya etilayotgan strategiyalar va yutuqli loyihalarning umumiy tendensiyalari, muvaffaqiyat omillari va qiyinchiliklari aniqlandi. Bu tahlil O'zbekiston sharoitiga mos keluvchi yondashuvlarni saralash imkonini berdi.

3. Pedagogik tahlil

Pedagogik tahlil doirasida talabalarning ijtimoiy faolligini shakllantirishga xizmat qiluvchi zamonaviy ta'lim texnologiyalari, interfaol metodlar va tarbiyaviy jarayonlarni tashkil etish bo'yicha pedagogik modellar tahlil qilindi. Jumladan, yetakchilik kompetensiyalarini shakllantirish, kollaborativ o'qitish, xizmat ta'limi (service learning), faol-tahlil yondoshuvlari (problem-based learning) kabi metodlarning samaradorligi baholandi. Pedagogik tahlil O'zbekiston OTMlari uchun milliy mentalitet va ta'lim tizimiga mos, lekin xalqaro talablarga javob beradigan tavsiyalarni ishlab chiqishga asos bo'ldi.

Tadqiqotdagi ushbu usullarning har biri muayyan maqsadga xizmat qiladi: taqqoslama tahlil xalqaro amaliyotni anglashga, kontent tahlil normativ va strategik asoslarni baholashga, pedagogik tahlil esa ta'lim jarayonidagi amaliy yondoshuvlarni tahlil qilishga imkon berdi. Shu bilan birga, ushbu metodlarning o'zaro bog'liqligi tahlil natijalarining mustahkamligini ta'minladi.

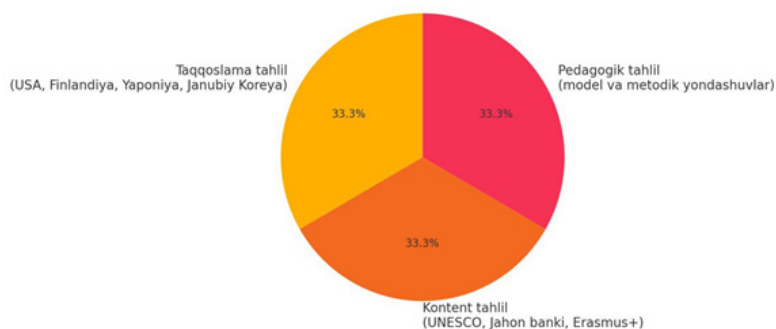
Natijalar

Jahon tajribasi tahlili

Talabalarning ijtimoiy faolligini shakllantirish borasida jahon mamlakatlarida qator ilg'or tajribalar to'plangan. Ularning tahlili O'zbekiston ta'lim tizimi uchun samarali yo'nalishlarni belgilab olishga xizmat qiladi.

1. Volontyorlik faoliyati va "Service Learning" konsepsiyasi AQSh universitetlari ta'lim tizimida "service learning" (xizmat ta'limi) usuli keng qo'llaniladi. Bu metod talabalarni jamoat ishlariga jalb qilish orqali ularda shaxsiy, ijtimoiy va kasbiy ko'nikmalarni shakllantiradi. Astin va hamkorlarining

Qo'llanilgan tadqiqot metodlari (Latin)

(2000) tadqiqotlariga ko'ra, bunday faoliyat talabalarning fuqarolik mas'uliyati, hamdardlik, jamoaviy hamkorlik va muammolarni hal etish qobiliyatini rivojlantiradi. Volontyorlik faoliyati ta'lim jarayoni bilan integratsiyalashgan holda amalga oshiriladi va baholash tizimida inobatga olinadi.

2. Talabalarining boshqaruvdagi ishtiroki

Finlyandiya va Germaniya tajribasi talabalarni universitet boshqaruv jarayonlariga jalb etish borasida e'tirofga sazovor. European Students' Union (2021) hisobotida ta'kidlanganidek, ushbu mamlakatlarda talabalar universitet senatlari, ta'lim sifati komissiyalari va akademik kengashlarda a'zolik huquqiga ega. Bu orqali ular ta'lim siyosati, o'quv dasturlari va talabalar huquqlarini himoya qilish sohalarida faol ishtirok etadi. Bu yondashuv talabalarda faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantiradi.

3. Ijtimoiy innovatsiyalar va startaplar

Janubiy Koreyada talabalarni ijtimoiy muammolarga yechim topishga qaratilgan startap loyihalarga jalb qilish amaliyoti rivojlangan. Lee & Kim (2018) tadqiqotlarida ta'kidlanishicha, universitetlar qoshidagi innovatsiya markazlari va inkubatorlar orqali talabalarining ijtimoiy g'oyalari amaliy yondashuvlarga aylantiriladi. Bunday loyihalar davlat va xususiy sektor tomonidan moliyaviy hamda metodik jihatdan qo'llab-quvvatlanadi. Bu jarayon talabalarda ijtimoiy mas'uliyat va yetakchilik salohiyatini mustahkamlaydi.

O'zbekistondagi pedagogik imkoniyatlar
Yuqoridagi jahon tajribasi tahlilidan kelib

chiqib, O'zbekiston Oliy ta'lim muassasalarida quyidagi yo'nalishlarda ijtimoiy faollikni oshirish bo'yicha pedagogik imkoniyatlar mavjud:

- Talaba klublari va debat jamoalarini rivojlantirish: Ijtimoiy muloqot, muammo yechish va yetakchilik ko'nikmalarini shakllantirish imkonini beradi.

- Ijtimoiy faollik uchun akademik bonuslar joriy etish: Talabalar faolligini rasmiy tan olish va moddiy/akademik rag'bat bilan ta'minlash.

- Har bir fakultet qoshida volontyorlik va ijtimoiy loyiha bo'limlarini tashkil etish: Talabalarining jamoaviy faoliyatini tizimli tashkil qilishga xizmat qiladi.

Bunday yondashuvlar talabalarda javobgarlik hissi, tashabbuskorlik, fuqarolik ongi va jamiyat oldidagi burchni anglashni shakllantiradi. Dewey (1916) ta'kidlaganidek, ta'lim – bu faqat bilim berish emas, balki shaxsni jamiyatda faol ishtirok etuvchi fuqaro sifatida tarbiyalash jarayonidir.

Xulosa

Talabalarining ijtimoiy faolligini oshirishda jahon tajribasi ko'plab samarali uslub va mexanizmlarga boy. Ularning milliy ta'lim tizimiga integratsiyasi quyidagi yo'llar bilan amalga oshirilishi mumkin:

1. Xalqaro dasturlar bilan integratsiya: Erasmus+, UNV va boshqa platformalardagi ishtirokni kengaytirish.

2. Institutsional o'zgarishlar: Oliy ta'lim muassasalarida ijtimoiy faollikni rag'batlantiruvchi ichki mexanizmlarni joriy

Davlat / Hudud	Amaliy tajriba / Yondashuv	O'zbekistonda qo'llash imkoniyati
AQSh	“Service learning” konsepsiyasi orqali volontyorlik va ijtimoiy loyihalarda ishtirok	Har bir universitetda xizmat ta'limi asosida amaliy mashg'ulotlar joriy etilishi mumkin
Finlyandiya, Germaniya	Talabalarni universitet boshqaruvida ishtirok ettirish	Talabalar kengashlariga real vakolatlar berilishi, qaror qabul qilishda ishtiroki
Janubiy Koreya	Ijtimoiy startaplar va innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash	Universitetlar qoshida inkubatorlar va grant tizimlari tashkil etish
BMT, UNESCO dasturlari	Fuqarolik mas'uliyati, barqaror rivojlanish mavzulariga bag'ishlangan loyihalar	Dasturlar asosida seminarlar, tanlovlar, xalqaro almashuvlar tashkil etish
Erasmus+ tajribasi	Talabalar almashinuvi, ijtimoiy integratsiya loyihalari	Akademik almashinuvga qo'shimcha ravishda ijtimoiy loyiha komponentlari kiritish

qilish.

3. Pedagoglarni tayyorlash: Jahon tajribasiga asoslangan zamonaviy ta'lim metodlarini o'qituvchilarga o'rgatish.

Talabalarning ijtimoiy faolligini oshirish masalasi jahon tajribasida strategik muhim yo'nalishlardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. AQSh, Finlyandiya, Germaniya va Janubiy Koreya kabi rivojlangan davlatlarda amalda bo'lgan ta'lim tizimida talabalarni jamiyat hayotida faol ishtirok etuvchi shaxs sifatida tarbiyalashga yo'naltirilgan innovatsion metodlar samarali natijalar bermoqda.

Mazkur tajribalar tahlili O'zbekiston ta'lim tizimi uchun ham katta pedagogik imkoniyatlarni ochib beradi. Milliy ta'lim

tizimida xalqaro mezonlarga asoslangan, biroq mahalliy mentalitet va sotsiomadaniy sharoitlarga moslashtirilgan dasturlar va mexanizmlarni joriy etish talab etiladi. Bu jarayonda oliy ta'lim muassasalari talabalarning ijtimoiy faolligini qo'llab-quvvatlovchi infratuzilmalar, loyihalar va motivatsion mexanizmlarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratishi zarur.

Shu bilan birga, ta'lim faqatgina akademik bilim berish emas, balki shaxsni faol fuqarolikka tayyorlash, jamiyat oldidagi mas'uliyatini anglatish, tashabbuskor va yetakchi sifatida shakllantirish vositasi sifatida qaralishi kerak. Universitetlar jamiyatda ijobiy o'zgarishlar va innovatsion yondashuvlarni ilgari suradigan,

talabalar orqali yangi ijtimoiy harakatlarni boshlovchi markazga aylanishi lozim.

Shu tariqa, ta'lim jarayoni talabalarning ijtimoiy rivojlanishini ta'minlovchi asosiy

omilga aylanishi mumkin. Bunda xalqaro amaliyotlardan ilhomlanish, ularni lokal sharoitga moslashtirish eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 02.07.2024 yildagi PF-98-son "Maktabgacha va maktab ta'limi sohasida davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 24.05.2024 yildagi PF-81-son "Oliy ta'lim tashkilotlariga o'qishga qabul qilish va davlat buyurtmasini joylashtirish tizimini takomillashtirish to'g'risida"
3. Astin, A. W., Vogelgesang, L. J., Ikeda, E. K., & Yee, J. A. (2000). How Service Learning Affects Students. Higher Education Research Institute.
4. Dewey, J. (1916). Democracy and Education. Macmillan.
5. OECD (2019). Education at a Glance: OECD Indicators. OECD Publishing.
6. Lee, H., & Kim, Y. (2018). Social Innovation Education in Korea. Journal of Entrepreneurship Education, 21(3).
7. European Students' Union (2021). Student Participation in Higher Education Governance. Brussels.
8. Smith, J. (2020). Civic Engagement and the Role of Universities. Journal of Higher Education Policy, 33(2), 145–162.
9. UNESCO (2020). Youth Engagement and Civic Education. UNESCO Reports.

MADANIYATLARARO MULOQOT FAN SIFATIDA

SHIRNAZAROVA ZAMIRA ALLABERDIYEVNA

**Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Gumanitar yo'nalishlarda
xorijiy tillar kafedrası mudiri Termiz davlat pedagogika instituti**

Annotatsiya: Bu maqolada madaniyatlararo muloqot tushunchasi madaniyatlararo muloqotning fan sifatida shakllanish tarixi, Xorijiy tillarni o'qitishda tayanch kompetensiyalar Madaniyatlararo muloqot kompetensiyasining lingvodidaktik ahamiyati, O'zbekistonda madaniyatlararo muloqot fanining o'qitilishi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: madaniyatlararo muloqot, tayanch kompetensiyalar, xorijiy tillar, madaniyatlararo tushunish; kommunikativ kompetensiya

Abstract: This article discusses the concept of intercultural communication, the history of the formation of intercultural communication as a discipline, the linguodidactic significance of the basic competencies in teaching foreign languages, the competence of intercultural communication, and the teaching of the discipline of intercultural communication in Uzbekistan.

Keywords: intercultural communication, basic competencies, foreign languages, intercultural understanding; communicative competence

Kirish. Xorijiy tillarni o'qitish va o'rganish uzoq tarixga ega ekanligi, insoniyat o'zi yashab turgan hududiy chegaralarini kesib o'tgach, xorijiy tillarni o'rganishni boshlagini barchamizga ma'lum. Chunki boshqa jamiyat vakillari bilan muloqot qilish uchun til bilish zarurat edi. Taraqqiyot davomida xorijiy tillar tezda o'zlashtirila boshlandi. "Dastlab chet tilni o'rganish pragmatik va kosmopolit maqsadlarni ko'zlagan." Til bilan parallel ravishda begona madaniyatga moslashuv jarayonida yordam beradigan mamlakat haqidagi bilimlar ham o'zlashtirildi.

Madaniyatlararo muloqotni fan sifatida shakllanish tarixini o'rgangan E.V.Kolyanikovaning yozishicha, "XVIII asrgacha ta'lim muassasalarida asosan qadimgi yoki "o'lik" til deb atalgan tillar, xususan, lotin va yunon tillari o'qitilgan. Ushbu tillarni o'zlashtirish boshqa fanlar, masalan, falsafa, adabiyot, din yoki tibbiyotni o'rganish uchun asos bo'lgan. Zamonaviy tillar o'quv dasturiga kiritilmagan. Zamonaviy chet tillari chet elda bo'lish yoki shaxsiy aloqalar orqali o'rganilgan. Chet tillarini o'rganishda realistik yondashuv

XIX asrning oxiriga qadar Evropada ta'lim islohotlari amalga oshirilib, zamonaviy xorijiy tillar maktab ta'lim dasturiga kiritilgunga qadar davom etdi. O'sha davrda zamonaviy chet tillarini o'qitish an'analari va o'qitish metodikasi mavjud emas edi. Shu sababdan "o'lik" tillarni o'qitish didaktikasi, ya'ni ma'lum sohaga oid yozma matnni qo'llash, zamonaviy tillarni o'rganishga o'tkazildi. Lekin zamonaviy tillarni o'zlashtirish jonli muloqotga asoslangan bo'lishi kerak".

Chet tillarni o'qitishda muayyan maqsadlarga muvofiq turli yondashuvlar ishlab chiqilgan bo'lib, mazkur yondashuvlar asosida talabalarning u yoki bu alohida kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirish maqsad qilinadi. Shunga asoslanib tobora modernizatsiya qilinayotgan milliy ta'lim tizimimizda ham maktab o'quvchilarida shakllanishi talab etiladigan tayanch kompetensiyalar ishlab chiqildi. Ushbu jarayonda O'zbekiston Respublikasida ta'limning uzluksizligi, uzviyligi, o'quvchi shaxsi va qiziqishlari ustuvorligi inobatga olingan hamda yosh xususiyatlariga mos

ravishda quyidagi tayanch kompetensiyalar shakllantirilishi qayd etilgan (1-rasm):

Sohaga oid adabiyotlar tahlilidan ma'lum bo'ladiki, mazkur kompetensiyalarning har biri o'ziga xos ahamiyatga ega bo'lib, ularni talabalarda shakllantirish uchun, dastavval, ularni batafsil yoritish talab etilsa-da, tadqiqotimiz predmetidan kelib chiqib milliy va umummadaniy kompetensiyaga to'xtalamiz.

Xalq ta'limi vazirligining 2021 yildagi 406-son buyrug'iga ko'ra "Umumiy o'rta ta'limning umumta'lim fanlari bo'yicha malaka talablari"da "Milliy va umummadaniy kompetensiya - vatanga sadoqatli, insonlarga mehr-oqibatli hamda umuminsoniy va milliy qadriyatlarga e'tiqodli bo'lish, badiiy va san'at asarlarini tushunish, orasta kiyinish, madaniy qoidalargavasog'lomturmushtarzigaamalqilish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi" – deya qayd etilgan. Shuni ham unutmash kerakki, oliy ta'lim tizimida biz ko'proq "Madaniyatlararo muloqot kompetensiyasi" tushunchasini uchratamiz. O'tgan asrning 80-yillari boshlaridan madaniyatlararo muloqot kompetensiyasi xorijiy tillarni o'qitishning yangi maqsadi sifatida vujudga kelganligi sohaga oid manbalarda qayd etiladi.

Kommunikativ kompetensiya bilan taqqoslaganda madaniyatlararo muloqot kompetensiyasi rivojlantirish jarayonida keng va chuqur ahamiyat kasb etadi. "Kommunikativ

kompetensiyada til konstruksiyalarining nutqda to'g'ri qo'llanilishi nazarda tutilsa, madaniyatlararo muloqot kompetensiyasida esa tili o'rganilayotgan mamlakat madaniyatiga xos bo'lgan aniq hayotiy vaziyat, haqiqiy an'analar, mentalitet, hattoki odatlar va qarashlar, shuningdek, kundalik xatti-harakatlar, noverbal muloqot shakllari o'zlashtiriladi". Garchi xorijiy tillarni o'qitish metodikasi va didaktikasi bilan shug'ullanuvchi olimlar 30 yildan ortiq vaqt davomida madaniyatlararo muloqot kompetensiyasi bilan shug'ullangan bo'lishsada, hali hamon bir to'xtamga kelinmagan turli xil qarashlar mavjud. Biroq ushbu yondashuvning ikkita muhim yo'nalishini farqlash mumkin:

1. Mavzuga yo'naltirilgan yondashuv. Bu yondashuv 80-yillarda keng tarqalgan bo'lib, bunda madaniyatni o'qitish darsning asosiy yo'nalishi bo'lmog'i zarur edi. Madaniyatlararo muloqottushunchasibuyondashuvdatilbo'yicha bilim va ko'nikmalarni mamlakatshunoslikka oid bilimlar bilan to'ldirish deb tushunilgan. Bunda darslar uchun materiallarni tanlashda ularning aynan o'rganilayotgan til egalari madaniyati haqida ma'lumot berishi muhim hisoblanadi. Bu yondashuvda butunlay kommunikativ yondashuv an'analari davom ettiriladi, bunda kommunikativ kompetensiya mamalakatshunoslikka urg'u berilgan maqsad

sifatida tushuniladi.

2. O'quvchi, ta'lim oluvchiga, uning shaxsiyatiga yo'naltirilgan yondashuv. Bu yondashuvda o'qituvchi tomonidan olib boriladigan chet til mashg'ulotlari ikki (o'zaro notanish bo'lgan) madaniyat, madaniy olam uchrashadigan, o'zaro to'qnashadigan "makon" sifatida qaraladi. Dars jarayonida til o'rganuvchi o'z va o'zga madaniyati o'rtasidagi farq hamda o'xshashliklarni taqqoslash orqali anglashi muhim hisoblanadi. Bunda faqatgina mamlakatshunoslikka oid bilimlar bilan cheklanib qolinmaydi, balki o'zga madaniyat vakili bilan uchrashganda, u bilan muloqotga kirishganda unga muvaffaqiyat qozonishga yordam beradigan mavzu va materiallar o'rganiladi.

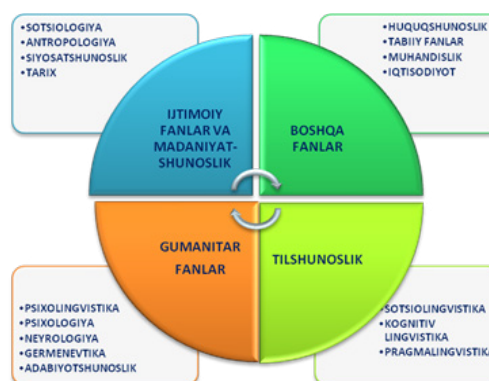
Shuni ham alohida ta'kidlab o'tish joizki, muvaffaqiyatli muloqot uchun tayanch kompetensiyalar (grammatik, lingvistik, kommunikativ va madaniyatlararo muloqot kompetensiyalari) juda muhim ahamiyat kasb etadi. Xorijiy tillarni o'rganishga bo'lgan hozirgi kundagi talabni inobatga olgan holda yurtimizda o'quv muassasalarida tillarni o'qitish jarayonida madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini rivojlantirishga alohida ahamiyat qaratilishi lozim. Chunki hozirgi kunda til bilishning o'zi kommunikatsiya ishtirokchilari bir-birini tushunishlari uchun yetarli bo'lmaydi. Bolalar bog'chalarida, maktablarda, oliy ta'lim muassasalarida bolalar va yoshlar globallashuv jarayoni mohiyatini anglashi va boshqa madaniyat vakillari bilan samarali muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirishlari uchun xorijiy til darslarida muhit yaratilishi va qo'yilgan maqsad ham shularni nazarda tutmog'i lozim.

Madaniyatlararo muloqot kompetensiyasining lingvodidaktik ahamiyatini yoritish, dastavval, ushbu sohada qo'llanuvchi termin va tushunchalarni tahlil etish orqali ularni tartiblashni taqozo etadi. Xususan, "kommunikativ" va "madaniyatlararo muloqot kompetensiyasi" terminlari mazkur mavzuni tadqiq etishda alohida o'ringa egadir. "Men

uchun eng muhimi, shogirdlarim o'zlarining noto'g'ri qarashlarini yo'q qilishlari va boshqa xorijiy mamlakatlardan kelgan insonlarni shunchaki ma'lum bir millat vakillari sifatida emas, balki inson sifatida idrok qilishlaridir" – kabi fikrlar 21 yillik kasbiy tajribaga ega bo'lgan nemis va ingliz tili o'qituvchisi tomonidan aytilgan va xorijiy tillarni o'rganish uchun turli xil kompetensiyalarning ahamiyati haqida yuzaga kelgan savollarga qisqa javob bo'la oladi. Xorijiy til o'qituvchisi uchun oddiy so'zlar bilan ifodalanishi mumkin bo'lgan oddiy fikr ham akademik adabiyotlarda muhokama qilish uchun sabab bo'lishi ma'lum. Madaniyatlararo muloqot muammosi yoritilgan manbalarda kommunikativ, madaniyatlararo, multimadaniy va transmadaniy kabi tushunchalar turli aspektlarda yoritiladi, shuningdek, bunda o'zgalarni tushunish, madaniyatlararo tushunish, madaniyatlararo mamlakatshunoslik asosiy maqsad sifatida tilga olinadi. Bu xilma-xillikni zamonaviy xorijiy tillarni o'qitish didaktikasi boshqa bir qancha turdosh fanlar bilan aloqadorlikda ekanligi bilan izohlash mumkin (2-rasm).

So'nggi tadqiqotlarda ta'lim va xorijiy tillarni o'qitish didaktikasi tushunchalaridan kelib chiqqan va madaniyatlararo muloqot kompetensiyasi atamasini aniqlashda muhim tamoyillar sifatida quyidagilar keltiriladi:

o'zgalarni tushunish;
madaniyatlararo tushunish;
kommunikativ kompetensiya;
madaniyatlararo muloqot kompetensiyasi.

O‘z va o‘zga madaniyat o‘rtasidagi qarama-qarshilik muammolari bilan shug‘ullanuvchi fan – “madaniyatlararo germevntika” ta’siri ostida “o‘zgalarni tushunish” yondashuvi xorijiy tillarni o‘qitish maqsadlaridan biri sanaladi. Bunda “tushunish” diqqat markazda bo‘lib, u til ta’limi maqsadiga aylanadi. “O‘zga, begona” tushunchalari bu yerda o‘zlashtiriladigan kategoriya sifatida qaraladi. “Ushbu jarayonda “o‘zga, begona” haqidagi bilimlarni o‘zlashtirish talab etilib, buning natijasida o‘zga madaniyat vakilining nuqtai nazariga yaqinlashishga, ya’ni uning qarashlarini anglash imkonini tug‘diradi”. Bu jarayon o‘z-o‘zini refleks qilish orqali sodir bo‘ladi. O‘zgalar haqida bilimlarni o‘zlashtirib, tushunish orqaligina o‘zinikini, ya’ni o‘zlikni ham anglash va bu haqida mulohaza yuritish mumkin. Shu o‘rinda, nemis faylasufi va yozuvchisi V. Geothening quyidagi fikrlarini keltirishni joiz deb bildik: “Kimda kim xorijiy tillarni o‘rganmas ekan, u o‘z tilini (o‘zligini) ham anglay olmaydi”. O‘zgalarni, boshqalarni tushunish bu – o‘zining o‘ziga xosligi va shunga monand xususiyatlarini yo‘qotmaydigan ikki yoki undan ortiq madaniyatning o‘zaro boyitilishi ekanligi qator tadqiqotlarda ta’kidlanadi. Bu erda muhim jihat shundaki, tushunish jarayoni muloqot jarayoni sifatida anglanilishi va bu jarayonlarning o‘zaro hamohangligidir.

H. Vollmer asarlarining o‘rganishdan ko‘rinadiki, ushbu o‘rinda olim “madaniyatlararo tushunish” terminini qo‘llashni to‘g‘ri deb biladi va uni “ko‘p tillilik sharoitida muayyan madaniyat yoki o‘zga madaniyat vakillari bilan muloqot qilish qobiliyati” deb tushunadi. Bu konsepsiya nafaqat o‘zgalarni tushunishga, balki o‘zini, o‘zligini ham anglash, tushunishga qaratilgan bo‘ladi, unda xorijiy tillarni o‘rgatish yoki o‘qitish vazifasi ikki madaniyat tajribasini qarama-qarshi kontrastiv taqqoslashda deb hisoblanadi:

birinchidan, boshqa bir o‘zga madaniyat vakili bilan muloqot natijasini ifodalaydi;

ikkinchidan, bu orqali o‘z-o‘zini anglaydi.

Mazkur ikkala tajribani o‘zlashtirish orqali madaniyatlararo tushunishni rivojlantirish mumkin, “chunki u aynan til vositasida chet tildagi “so‘zlovchi/ma’ruzachi” yoki matn bilan “uchrashish” va o‘zaro muzokaralar orqali ijtimoiy-madaniy kompetensiyani o‘zlashtirishi mumkin bo‘ladi”. “O‘zgalarni tushunish” atamasi maqsad sifatida adabiyot o‘qitish didaktikasida ham qo‘llanib, bunda xorijiy til darslarida o‘rganilayotgan badiiy matnlarning mamlakatshunoslik haqida axborotlarni yetkazish va madaniy-ma’naviy bilimlarni rivojlanish imkoniyatlari o‘rganiladi. Bu kabi matnlar bilan ishlash orqali o‘quvchilar nafaqat xorijiy kontekstlarni o‘rganishlari, balki ular bilan tanishishlari kerak bo‘ladi. Madaniyatlararo mamlakatshunoslikdan farqli o‘laroq, asosiy e’tibor o‘zgalarni tushunishga qaratilishi alohida ta’kidlanadi. Xususan, “Maqsadi istiqbolli munosabatlarni muvofiqlashtirish bo‘lgan mamlakatshunoslik didaktikasidan farqli o‘laroq, o‘zgalarni tushunish konsepsiyasi o‘z nuqtai nazarini vaqti-vaqti bilan o‘zgartira olish ko‘nikmasiga erishishga qaratilgan”.

Madaniyatlararo muloqot fanining O‘zbekiston Oliy ta’lim muassasalari o‘quv dasturlariga kiritilish tarixi o‘rganilganda ayon bo‘ldiki, mamlakatimiz oliy ta’lim muassasalari xorijiy tillar yo‘nalishlarida, shu jumladan, Xorijiy til va adabiyoti (tillar bo‘yicha), Maktabgacha va boshlang‘ich ta’limda xorijiy til (tillar bo‘yicha), Filologiya va tillarni o‘qitish (tillar bo‘yicha), Tarjima nazariyasi va amaliyoti (tillar bo‘yicha) kabi ta’lim yo‘nalishlarida “Madaniyatlararo muloqot” alohida fan sifatida o‘qitilmoqda. Fan maqsad va vazifalaridan kelib chiqqan holda turli ta’lim yo‘nalishlarida turlicha, xususan, “Madaniyatlararo muloqot”, “Xorijiy

tillarni o'qitishda madaniyatlararo muloqotni shakllantirish", "Madaniyatlararo muloqot va tarjimashunoslik" deb nomlanadi.

O'tgan asrning 80-yillarida xorijiy tillarni o'qitishning dunyo tajribasida paydo bo'lgan yangicha yondashuv madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini shakllantirishga asoslangan edi. O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarining xorijiy til yo'nalishlarida "Mamlakatshunoslik" fani o'qitilar va bunda tili o'rganilayotgan mamlakat haqidagi faktik va statistik ma'lumotlar berilar edi. Masalan, tili o'rganilayotgan mamlakatning geografik joylashuvi, hududiy bo'linishi, aholisi va boshqalar.

2012 yilga kelib ta'lim yo'nalishlarining o'quv dasturlarida "Madaniyatlararo muloqot" tushunchasi alohida fan sifatida o'qitila boshlanganligini ko'rishimiz mumkin. Birinchilardan bo'lib 2012 yilda tadqiqotchi R.X.Raximov tomonidan Xorijiy tillar va adabiyoti (Nemis tili va adabiyoti) ta'lim yo'nalishi talabalari uchun O'quv dasturi (O'zbekiston respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2012 yil 14-martdagi 107-sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan) tuzilganligining guvohi bo'lamiz. O'quv dasturi "Mamlakatshunoslik va madaniyatlararo muloqot" deb nomlangan bo'lib, uning kirish qismida "Mamlakatshunoslik va madaniyatlararo muloqot" fanida talabalar Germaniya madaniyati, tarixi, adabiyoti, urf-odatlari va an'alaridan voqif bo'lishadi" kabi jumlar keltirilganligi xorijiy tillarni o'qitishdagi yangicha yondashuv paydo bo'lganligidan dalolat beradi. O'quv dasturida "Germaniya va nemiszabonlar o'zbeklar nigohida. O'zbeklar nemiszabonlar nigohida. Nemiszabon mamlakatlik muhojirlar. O'zbeklar nemiszabon mamlakatlarda. Nemiszabon mamlakatlarning davlat sifatida tarkib topishi va rivojlanishi. Turli tarixiy davrlarda nemiszabon mamlakatlar. Germaniya geografiyasi.

Germaniya iqlimi va tabiati. Germaniya tog'lari, o'rmonlari, vodiy va tekisliklari, daryo va ko'llari. Nemiszabon mamlakatlarning administrativ-territorial joylashuvi. Siyosiy va tabiiy xarita yordamida mashg'ulot. Germaniya saylov tizimi. Sudlar. Gazeta va internet xabarlari misolida. Nemiszabon mamlakatlarda dinlar. Nemiszabon mamlakatlarda Islom dini. Nemis musulmonlari. Nemis adabiyotining muxtasar tarixi. Nemiszabon mamlakatlarda tasviriy san'at. Ko'rgazmalar va muzeylar. Klassik va zamonaviy teatr. Nemis jamg'armalari. Akademik hayot. Nemiszabon mamlakatlarda maorif va ta'lim. Maktablar, kollejlari va litseylar. Nemis oliy o'quv yurtlari tizimi. Nemiszabon mamlakatlarda siyosiy hayot. Tashqi va ichki siyosat. Nemiszabon mamlakatlarning Yevropadagi va jahondagi o'rni. Nemiszabon mamlakatlarda ijtimoiy hayot. Nikoh va oila. Nikoh tartibotlari va shartnomalari. Oilani rejalashtirish. Oila turlari. Oilasimon tuzilmalar. Qariyalar turmush tarzi. Qariyalarga munosabat. Ish va ishsizlik. Kasbga va mehnatga munosabat. Ijtimoiy yordam. Nemiszabon mamlakatlardagi kundalik hayot. Ish – umr garovi. Dam olish. Bo'sh vaqt va uni band qilish. Yegulik va ichguliklar. Uyda va ko'cha-ko'ya ovqatlanish. Nemis, shveysar va avstriya mentaliteti. Tipik nemischa voqea-hodisa va urf-odatlar. Nemischa fazilat va nuqsonlar. Nemiszabonlar – chet ellik va muhojirlar nigohida. Germaniya bayram va tantanalari. Nimasi bilan o'rtacha nemis, rus va o'zbeklardan farq qiladi? Nemiszabon mamlakatlarda sog'liqni saqlash va sog'liqqa munosabat. Sport. Nemiszabon mamlakatlarda matbuot. Nemis gazeta va jurnallari. Televidenie va internet" kabi mavzular kiritilgan bo'lib, shu orqali til o'rganuvchilari tili o'rganilayotgan mamlakat madaniyatiga xos bo'lgan aniq hayotiy vaziyat, haqiqiy an'alar, mentalitet, shuningdek, kundalik xatti-harakatlar, nonverbal muloqot shakllari o'zlashtirishlari

uchun imkon yaratildi (O'quv dasturi tadqiqot ishining 1-ilovasida).

Xulosa. To'g'ri, keyinchalik yaratilgan o'quv dasturlarida "Madaniyatlararo muloqot" fani "Mamlakatshunoslik" dan alohida fan sifatida ajratildi va mavzular berilishi ham

takomillashtirildi. Professor X.Raximov tomonidan tuzilgan O'quv dasturi esa fanning O'zbekistonga kirib kelishida va xorijiy tillarni o'qitishda yangicha yondashuvning paydo bo'lishidagi ilk qadam bo'lganligini alohida ta'kidlab o'tishimiz joiz, deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Buttjes D. Landeskunde-Didaktik und landeskundliches Curriculum. 1995. 34 b.
2. Коляникова Е.В. Межкультурная коммуникативная компетенция как цель обучения иностранному языку старшеклассников // Вестник Череповецкого государственного университета. 2013. №4 (52). – С. 110-113.
3. Internet manba: https://drive.google.com/file/d/1PESxLJtLz4Nfid_KukzQh-FR5Fy7twPp/preview
4. Internet manba: https://drive.google.com/file/d/1PESxLJtLz4Nfid_KukzQh-FR5Fy7twPp/preview
5. Борисова Е.Н. Историко-педагогический анализ формирования компетенций студентов вузов (на опыте иноязычной подготовки) // Вестник московского института государственного управления и права. 2015, № 10, –С. 164-173.
6. Johannes E., Wendt M. Interkulturelles und transkulturelles Lernen im Fremdsprachenunterricht. Kolloquium Fremdsprachenunterricht 15. Frankfurt am Main et al: Peter Lang, 2003. –B. 10.
7. Usmanova Sh., Rixsiyeva G. Madaniyatlararo muloqot. O'quv qo'llanma. - Toshkent: O'qituvchi, 2017.-B.10
8. Caspari D. Lernziel „interkulturelles Lernen/Fremdverstehen“: Was Fremdsprachenlehrer und -lehrerinnen darüber denken – drei Fallbeispiele. In Bredella, Christ, Legutke (Hrsg.), - S. 55-75.
9. Борисова Е.Н. Историко-педагогический анализ формирования компетенций студентов вузов (на опыте иноязычной подготовки) // Вестник московского института государственного управления и права. 2015, № 10, –С. 164-173.
10. Roche J. Interkulturelle Sprachdidaktik. Eine Einführung. Tübingen: Narr. 2001. –P. 261.
11. Qarang. Кирьякова А.В. Аксиологическая концепция ориентации личности в мире образования // Вестник ОГУ. 1999. №1. – С. 13-19.
12. Серебрякова С. Межкультурная германистика: проблемы и перспективы. // Язык и образование в диалоге культур. Материалы 44 научно-методической конференции преподавателей и студентов. – Ставрополь: Издательство Ставропольского ГУ. 2000. – С. 101-107.; Caspari D. Lernziel „interkulturelles Lernen/ Fremdverstehen“: Was Fremdsprachenlehrer und -lehrerinnen darüber denken – drei Fallbeispiele. // Bredella. 1997. – S. 55-75.; Kallenbach Ch. Fremdverstehen- aber wie? Ein Verfahren zur Anbahnung von Fremdverstehen. // Zeitschrift für interkulturellen Fremdverstehen (Online), 1(3). Letzter Zugriff am 13.10.2010 unter <http://zif.spz.tu-darmstadt.de/jg-01-3/beitrag/kallenba.htm>
13. Vollmer H. Interkulturelles Lernen – interkulturelles Kommunizieren: Vom Wissen zum sprachlichen Handeln. 1997. – S. 172-185.
14. Vollmer H. Fremdsprachenlernen in multikulturellen Gesellschaften. – Brandella. 1995. – S. 495-508.
15. Madaniyatlararo ta'lim maqsadining turli formulalarini adabiy didaktika asarida topish mumkin. Muallifning fikriga ko'ra, bu fan madaniyatlararo yondashuvni amalga oshirish uchun chegaralangan bo'shliqlarga ega emasligi va chet tillarini o'qitishga bo'ysunuvchi fan sifatida birlashtirilganligi bilan bog'liq.
16. Gehring W. Kulturelle Kontexte in Sprachlehrgängen an Haupt- und Realschule. – Gehring. 2007. – S. 69-97.
17. Xorijiy tillar va adabiyoti (Nemis tili va adabiyoti) ta'lim yo'nalishi talabalari uchun O'quv dasturi (O'zbekiston respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2012 yil 14-martdagi 107-sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan)

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA MUHITI: O'QUVCHILARNING LOYIHALASH KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING YANGI JIHA TLARI

ZULAYXO ISLOMOVNA JURAYEVA

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti Urgut filiali,
pedagogika va jismoniy madaniyat kafedrası o'qituvchisi

Annatsiya: ushbu maqolada raqamli transformatsiyalash muhitining o'quvchilarda loyihalash kompetentligini shakllantirish va rivojlantirishdagi o'zni, imkoniyatlari hamda raqamli transformatsiyalash muhitini umumta'lim maktab tizimida qo'llashning dolzarb jihatlari yoritilgan. Raqamli vositalardan mobil ilova yaratilgan bo'lib, uning har bir komponentlari tavsiflangan hamda pedagogik tahlil qilingan. Shuningdek, servis xizmatini o'qitishda o'quvchilarda rivojlanadigan loyihalash kompetentligi ishlab chiqarish soha mutaxassislarning kasbiy kompetentligi bilan bog'liqlik jihatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim muhiti, raqamli transformatsiya, maktab, loyihalash kompetentligi, kasb, o'quvchilar.

Respublikamizda yangi texnika va ilg'or texnologiyalarga asoslangan yengil sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish sohasini rivojlantirishga jiddiy e'tibor berilmoqda. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 28-maydagi PQ-4341-sonli qarorida to'qimachilik va tikuv-trikotaj sohasini malakali mutaxassislar bilan ta'minlash, jumladan yengil sanoatga ixtisoslashgan kasb-hunar kollejlari to'qimachilik va tikuv-trikotaj sohasi bo'yicha kadrlar tayyorlaydigan o'quv kurslarini tashkil etish [1] bo'yicha salmoqli ishlar amalga oshirilmoqda. Ishlab chiqarishni rivojlantirishda mutaxassislarning texnik salohiyati muhim o'rin tutadi. To'qimachilik va tikuv-trikotaj sohasi bo'yicha faoliyat yuritadigan mutaxassislarning boshlang'ich texnik ko'nikmalari aynan umumta'lim maktablarining texnologiya darslarida rivojlantirib borilishi hech kimga sir emas albatta.

Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 5-fevraldagi ijtimoiy sohalaridagi ustuvor vazifalar muhokamasi yuzasidan o'tkazilgan videoselektor yig'ilishida maktablarda o'rgatish mumkin bo'lgan 50 ta kasb-hunar ro'yxati tuzilib, har biri bo'yicha o'quv va amaliyot dasturlari ishlab chiqiladi.

Buning uchun ustaxonalar tashkil etiladi va "Kasbiy ta'lim ustasi" lavozimi joriy etilishi to'g'risida ta'kidlab o'tdi [2]. Kasb-hunar o'rgatishda texnologiya fanining o'zni muhim hisoblanadi. Aynan mahsulotlar ishlab chiqarish texnologiyasini o'qitish orqali o'quvchilarda dizayner, konstruktorlik, texnolog hamda tikuvchilik kasblariga bo'lgan xohish, qiziqish va mayllar uyg'otiladi va yo'naltiriladi.

Zamonaviy sharoitda o'quvchi shaxsiga qo'yilayotgan talablar nafaqat bilim, ko'nikma va malakalarni, balki ularning tanlagan kasbiga doir kompetentligini rivojlantirishni ham taqozo etadi. Bugungi kunda mamlakatimiz umumta'lim maktablarida ta'lim tarbiya berishda raqamli maktab elektron tizimi yaratilgan bo'lib, bunda ta'lim jarayoni doirasida, maktablarda elektron shaklda topshiriqlar, hisobotlar va boshqa ishlar bajariladi. Shu bilan birga maktablarda umumiy fanlarni o'qitishda raqamli transformatsiyalash muhitidan foydalanish bo'yicha metodik tizimdan foydalanishni taqozo etmoqda.

Respublikamiz umumta'lim maktablarida raqamli transformatsiyalash muhitidan foydalanish mustaqil tarzda ilk bor o'rganilmoqda. Bunday murakkab jarayonni ilmiy jihatdan o'rganishda avval yaratilgan

tadqiqotlar muhim rol o'ynaydi. Bugungi kunga qadar respublikamizda raqamli texnologiyalarning hayotimizdagi o'rni, raqamli transformatsiya sharoitida raqamli ta'limning ahamiyati, oliy ta'limni raqamlashtirishning imkoniyatlari va ahamiyati, O'zbekistonda oliy ta'lim tizimi transformatsiyasining ijtimoiy-falsafiy tahlili hamda oliy ta'lim muassasasi transformatsiyasining tashkiliy-pedagogik sharoitlarini yaratish muammolari bo'yicha olimlar – M.A.Abdullaxo'jayeva [3], U.F.Anarbayerova [4], V.M.Abdullayeva [5], A.A.Egamberdiyev [6], V.A.Sadiyevlar [7] va boshqalar ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borgan.

Mavzuga doir adabiyotlar o'rganilib chiqilganda texnologiya fani servis xizmatini o'qitish bo'yicha transformatsiyalash tizimidan foydalanib o'quvchilarning loyihalash kompetentligini rivojlantirish tadqiq etilmaganligini ko'rish mumkin.

Avvalgi ilmiy-tadqiqot ishlarimizdan ko'rish mumkinki, umumta'lim maktab texnologiya fani servis xizmati yo'nalishini o'qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanishning maqsadi quyidagicha izohlab o'tilgan. Raqamli texnologiya asosida loyihalash-texnologik kompetentlikni rivojlantirishning asosiy maqsadi maktab o'quvchilarini ijodiy mehnatga tayyorlash va uning har tomonlama uyg'un rivojlanishini ta'minlashdan iborat [8]. O'quvchilarni ijodiy mehnatga tayyorlash va uning har tomonlama uyg'un rivojlanishi deyilganda o'quvchilarning kelajakda tanlagan kasbiga doir loyihalash kompetentligi nazarda tutilgan.

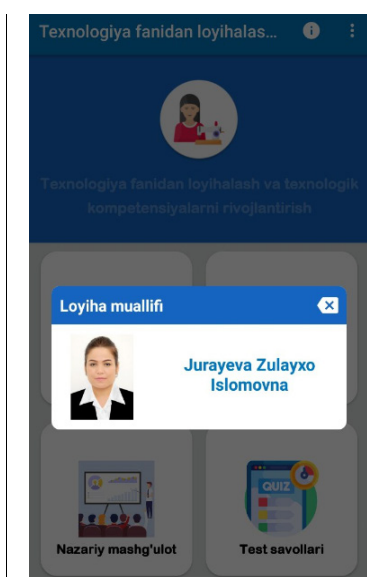
Raqamli ta'lim va raqamli transformatsiya muhitini maktab tizimida yaratish bugungi kun o'quvchisini zamon bilan hamnafas bo'lishi, ishlab chiqarishdan ortda qolayotgan ta'lim sohasida o'quvchilarning tayanch, maxsus va fanga oid kompetensiyalarini hamda raqamli ko'nikmalarini rivojlantirib borishni ko'zda tutadi.

Texnologiya fani servis xizmati yo'nalishining mahsulotlar ishlab chiqarish texnologiyasi mashg'ulotlarini raqamli

texnologiyalar vositasida o'qitib o'quvchilarni loyihalash faoliyatga tayyorlashni dolzarb vazifalardan biri deb ayta olishimiz mumkin. Chunki to'qimachilik va tikuv-trikotaj soha mutaxassislarining kasbiy kompetentligi servis xizmati yo'nalishining mahsulotlar ishlab chiqarish texnologiyasi darslarida loyihalash kompetentligi orqali rivojlantirib boriladi.

Umumta'lim maktablarda raqamli transformatsiyalash tizimi orqali o'quvchilarda loyihalash kompetentligini rivojlantirishga vosita bo'lib xizmat qiluvchi SMART texnologiyasi asosida "O'quvchilarning loyihalash-texnologik kompetentligini rivojlantirish" nomli mobil ilovasini yaratdik. Ushbu mobil ilova orqali tikuv-trikotaj soha mutaxassislarining kasbiy kompetentligini o'quvchilarning loyihalash kompetentligini rivojlantirish maqsadida mahsulotlar ishlab chiqarish texnologiyasini o'qitish jarayoniga ko'chirdik. Mutaxassislarning kasbiy kompetentligini ko'chirishga xizmat qiluvchi Gemini CAD dasturiga oid kontent (videodars, nazariy va amaliy mashg'ulotlarga oid ma'lumotlar)lar mobil ilovada mujassamlashgan.

Barchamizga ma'lumki, globallashuv jarayonida insonlarning mobil telefonlardan foydalanish ko'rsatkichlari kundan-kunga ortib bormoqda. Hayotimizning statistik tahlillariga e'tibor qaratadigan bo'lsak, barcha yoshdagilar, ayniqsa, yoshlar o'rtasida mobil telefondan huda-behuda samarasiz foydalanishni kuzatish mumkin. O'quvchilarning mobil telefondan samarali foydalanishi va ularda loyihalash kompetentligini rivojlantirishning yo'li sifatida tayyorlangan dastur mobil telefonga o'rnatiladi. Mobil ilova o'quvchilarning amaliy

1–rasm. Mobil ilovaning muallifi haqida ma'lumot

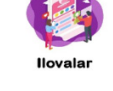
mashg'ulotlarda, fanni mustaqil o'zlashtirishda, sinfda berilgan ta'limni

yanada mustahkamlashda, o'z ustida ishlashni osonlashtirishda, o'zining reytingini belgilashda, xohlagan paytida shaxsiy mobil telefonidan foydalangan holda o'zlashtirish imkonini beradi.

Mobil telefonga o'rnatilgan dasturga kirganda, dasturning bosh oynasi namoyon bo'ladi. Bosh oynaning yuqori qismida muallif haqida ma'lumot berilgan (1-rasm). Bosh sahifa, ishchi o'quv dasturi, nazariy mashg'ulotlari, amaliy mashg'ulotlari, videodarslar, mustaqil ta'lim topshiriqlari, glossariy, testlar banki va adabiyotlar ro'yxati keltirilgan.

Quyidagi jadvalda o'quvchilarning loyihalash kompetentligini raqamli transformatsiyalash muhitida rivojlantirishga mo'ljallangan mobil ilovaning komponentlari va ularning tasnifi keltirilgan (1-jadvalga qarang).

1-jadval

T/r	Komponent-larning ko'rinishi	Komponentlarning tasnifi
1	 Ishchi o'quv dasturi	Ishchi o'quv dasturi – ishchi o'quv dasturda mobil ilovaning hozirgi kundagi dolzarbligi, maqsad va vazifalari, qo'llash bo'yicha tavsiyalar bilan belgilab qo'yilgan. Mobil ilova texnologiya fanidan 5-9-sinf o'quvchi qizlarini servis xizmati yo'nalishi mavzularini o'qitishga mo'ljallangan.
2	 Nazariy mashg'ulot	Nazariy mashg'ulotlar – nazariy mashg'ulotlarda 10 ta mavzu kiritilgan bo'lib, o'quvchilarning loyihalash va texnologik jarayonlari bo'yicha oladigan bilim va ko'nikmalarining nazariy qismini o'z ichiga qamrab olgan.
3	 Amaliy mashg'ulotlar	Amaliy mashg'ulotlar – amaliy mashg'ulotlarga 9 ta mavzu kiritilgan bo'lib, o'quvchilarning loyihalash va texnologik jarayonlari bo'yicha oladigan bilim va ko'nikmalarining amaliy qismini o'z ichiga qamrab oladi.
4	 Video dars	Videodarslar – amaliy mashg'ulotlarni bajarishga oid videodarslar 20 ta mavzuni o'z ichiga qamrab olgan va YouTube ijtimoiy tarmog'ida "Loyihalash-texnologik kompetentlik" nomli kanal hamda uning manzili ko'rsatilgan. Ushbu kanalga videodarslar joylashtirilgan va mobil ilovaga har bitta mavzuning manzillari joylashtirilgan.
5	 Glossariy	Glossariy – berilgan glossariy mobil ilovaning nazariy, amaliy va videodarslarda qo'llanilgan ayrim atamalarining izohi berilgan.
6	 Ilovalar	Ilovalar – ilovada ayollarning zamonaviy modeldagi ko'ylaklarini modellashtirishning turli usullari ko'rsatilgan.

7	 Test savollari	Test savollari – dasturlashtirilgan testlar banki 80 ta savoldan iborat. Ushbu testlar o‘quvchilarning nazariy, amaliy, videodarslardan va mustaqil ta’lim topshiriqlaridan olgan bilim, ko‘nikma va malakalarini tekshirish uchun mo‘ljallangan. Testlar bankida 1 ta savol va 4 ta javob varianti mavjud. Bunda o‘quvchilar testni davom ettirish uchun “Boshlash” tugmasini bosadi.
8	 Mustaqil ta’lim mashg‘ulotlari	Mustaqil ta’lim topshiriqlari – o‘quvchilarning nazariy, amaliy va videodarsdan olgan bilimlarini o‘zlashtirish darajasini va amaliyotda qo‘llash ko‘nikmalarini mustahkamlash uchun mustaqil topshiriq mavzulari berilgan. Mustaqil ta’lim topshiriqlarining qiyinlik darajasiga ko‘ra ularga ajratilgan soatlar har xil belgilangan bo‘lib, 6 ta mavzu bo‘yicha topshiriqlar berilgan.
9	 Modul bo‘yicha adabiyotlar ro‘yxati	Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati – foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati ikki bo‘limdan iborat. Birinchi bo‘lim normativ-huquqiy hujjatlar va ikkinchi bo‘limda maxsus adabiyotlar ya’ni fanning o‘quv mashg‘ulotlarini yoritishda foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati keltirilgan.

Ushbu mobil ilovada o‘quvchilarga nazariy va amaliy bilim berish bilan cheklanib qolmasdan amaliy mashg‘ulotlarni mustaqil bajarishlari (loyihalash kompetentligini rivojlantirish) uchun video darsliklar tayyorlangan hamda berilgan bilimlarni mustahkamlash uchun mustaqil topshiriqlar ishlab chiqilgan. Ularning bilimni baholash uchun ya’ni ilovada o‘quvchilar test orqali o‘zini o‘zi baholashga erishishini ta’minladik.

Mobil ilovani maktab o‘quvchilari o‘rtasida qo‘llab ko‘rilganda natijalarni ilovaning test javoblari va tayyorlagan buyumlariga qo‘yilgan baholar bilan aniqladik. Natijada 268 nafar o‘quvchidan 135 nafari yuqori (5 baho), 110 nafari o‘rta (4 baho), 23 nafar quyi (3 baho) ko‘rsatkichlarni olishga erishdik.

“O‘quvchilarning loyihalash-texnologik

kompetentligini rivojlantirish” nomli mobil ilovasi maktab o‘quvchi qizlari o‘rtasida qo‘llanilganda (tanlab olingan maktab sinflari) 100 foiz o‘quvchilar ushbu mobil ilovaga qiziqish bildirishdi hattoki ular kelgusida yaratilishi rejalashtirilayotgan mobil ilovalarga o‘zlarining tavsiyalarini ham berishdi. Ushbu mobil ilovadan foydalanish qoidalari bilan barcha o‘quvchilar oson va qulay tarzda tanishib olishiga erishdik.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki raqamli transformatsiya muhiti servis xizmati yo‘nalishini o‘qitishda qo‘llanilganda o‘quvchilarni o‘rganishga jalb qilish, ularda mustaqil fikrlash, amaliy ko‘nikmalar, ijodiy yondashuv va eng asosiysi – loyihalash kompetentligini rivojlantirishda keng imkoniyatlar yaratadi. Ushbu yondashuv ta’lim

sifatini oshirishga xizmat qiladi va o'quvchilarni real hayotiy vaziyatlarga tayyorlaydi. Shunday ekan, raqamli ta'lim muhiti jarayonida

o'qituvchilarning metodik va texnik salohiyati doimiy yangilanib borishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Respublika hududlarida tikuv-trikotaj mahsulotlari ishlab chiqarishni tashkil etish va aholi bandligini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2019-yil 28-maydagi PQ-4341-son qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ijtimoiy sohalardagi ustuvor vazifalar muhokamasi yuzasidan videoselektor yig'ilishi. 2024-yil, 5-fevral yig'ilish.
3. Abdullaxo'jayeva A.M., "Raqamli texnologiyalarning hayotimizdagi o'rni" // "Pedagogs" international research journal. Volume-29, Issue-1, March – 2023, ISSN: 2181-4027_SJIF: 4.995
4. Anarbayeva F.U., Abdullayeva M.V., Raqamli transformatsiya sharoitida raqamli ta'limning ahamiyati// International scientific journal science and innovation special issue: "transformation of education: The role of women in the development of science. – 2024. C 2
5. Anarbayeva F.U., Abdullayeva M.V., Oliy ta'limni raqamlashtirishning imkoniyatlari va ahamiyati //The Journal of Economics, Finance and Innovation. – 2023. – C. 490-496
6. Egamberdiyev A.A., O'zbekistonda oliy ta'lim tizimi transformatsiyasining ijtimoiy-falsafiy tahlili. Falsafa fanlari doktori (DSs) Avtoref. Dis... – Andijon.: 2022-y.
7. Sadiyev V.A., Oliy ta'lim muassasasi transformatsiyasining tashkiliy-pedagogik sharoitlarini yaratish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) Dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent.: 2022-y.
8. Jurayeva Z.I. Raqamli transformatsiya asosida o'quvchilarning loyihalash-texnologik kompetentligini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari. // Ta'lim, fan va innovatsiya. Ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy-uslubiy jurnal. – T.: 1-son, 2024-yil. ISSN 2181-8274, 326-329 b.

QO'NG'IR SUVO'TLAR (PHAEOPHYTA) BO'LIMINI O'QITISH METODIKASI

MOXICHEXRA XAYITOVA,

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti tadqiqotchisi,

XO'JANAZAROV O'KTAM ESHEMIROVICH,

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti professori,

ABDUSALIMOVA GULRUXSOR XUSHNUDJON QIZI

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universitet, Tabiiy fanlar
fakulteti, Biologiya ta'lim yo'nalishi 201-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada qo'ng'ir suvo'tlar (Phaeophyta) bo'limining botanik jihatlar, morfologik xususiyatlari, sistematik holati va ahamiyati haqida ma'lumot beriladi. Qo'ng'ir suvo'tlar (Phaeophyta) bo'limining umumiy tuzilishi, yashash muhiti va ekologik o'rni, shuningdek, Phaeophyta bo'limiga kiruvchi turlar, ularning xo'jalikdagi, chorvachilikdagi, tibbiyotdagi va oziq-ovqat sanoatidagi ahamiyati innovatsion yondasuv asosida metodlar orqali ochib berishga harakat qilinadi. Bu orqali talabalarning tuban o'simliklar modulidagi qo'ng'ir suvo'tlar bo'limiga xos bilimlar mustahkamlanadi.

Kalit so'zlar: Qo'ng'ir suvo't, xromatafor, fukoksantin, pigment, assimilyatsion, tallom, sporofit, gametofit, zoospora, g'amlovchi, luminaria, metod

Annotation: This article provides information about the botanical aspects, morphological characteristics, systematic status and significance of the brown algae (Phaeophyta) department. An attempt is made to reveal the general structure, habitat and ecological role of the brown algae (Phaeophyta) department, as well as the species included in the Phaeophyta department, their importance in agriculture, animal husbandry, medicine and the food industry through innovative methods. This will strengthen the students' knowledge of the brown algae department in the benthic plants module.

Keywords: Brown algae, chromatophore, fucoxanthin, pigment, assimilatory, thallus, sporophyte, gametophyte, zoospore, luminaria, method

Kirish. Qo'ng'ir suvo'tlar ko'p hujayrali dengiz o'simliklaridir. Qo'ng'ir suvo'tlarning tallomi bir necha mm dan tortib bir necha m gacha, ba'zi vakillari esa hatto 50 m uzunlikkacha yetadi. Ushbu suvo'tlarni qo'ng'ir-sariq rangda bo'lishiga sabab xromatoforasida xlorofill a va s, beta karotin hamda ko'p miqdorda qo'ng'ir rang beruvchi ksantofillar, ayniqsa fukoksantin pigmentining boshqa pigmentlarga nisbatan ko'p miqdorda bo'lishidir. Qo'ng'ir suvo'tlarning tallomi xilma-xil shaklli, tuzilishi jihatidan birmuncha yuksak o'simliklarga o'xshab ketadi. Ularning tanasi murakkab tuzilgan bo'lib, ayrimlarida "ildiz", "poya", "barg" kabi organlarni eslatadi. Ularning ba'zilarida mexanik,

o'tkazuvchi, assimilyatsion va g'amlovchi to'qimalar shakllanganligini ko'rish mumkin. Hujayra po'sti shilimshiqlik xususiyatiga ega bo'lib, qirg'oqqa chiqib qolgan suvo'tni qurib qolishidan saqlaydi. Hujayra devorida algin kislota va fukoidin bor, sirdan pektin va shilimshiq modda bilan qoplangan. Protoplastida bitta yadro va pirenoidsiz xromatofori bor. Ba'zilarida pirenoid bo'ladi.

Bu suvo'tlar jinsiy va jinssiz, ba'zan vegetativ ko'payadi. Vegetativ ko'payish tallomining mexanik ravishda bo'laklarga bo'linishi natijasida yoki ayrim vakillarida (masalan, sfatsillariyada) maxsus uzilib tushuvchi kurtaklar hosil qilib amalga oshadi. Qo'ng'ir suvo'tlarining jinssiz ko'payishi

sistematik guruhlariga qarab har xil bo'lishi mumkin. Ko'pchilik vakillarida jinssiz ko'payish zoosporalar vositasida amalga oshib, ular diploid o'simliklarda yuzaga keluvchi bir uyachali zoosporangiyalarda hosil bo'ladi. Diktiotalar tartibiga kiruvchi vakillarining bir uyachali sporangiyalarida to'rttadan aplanosporalar (tetrasporalar) yuzaga keladi. Zoosporalar va tetrasporalar hosil bo'lishidan oldin reduksion bo'linadi va ulardan jinsiy bo'g'in-gaploid gametofit o'sib chiqadi. Lekin ayrim qo'ng'irtoifa suvo'tlarida (masalan, diktiotada) ham bir uyachali, ham ko'p uyachali zoosporangiyalar yuzaga kelib, ko'p uyachali zoosporangiyada hosil bo'lgan zoosporalar reduksion bo'linmaydi va diploid zoosporadan yana diploid sporofit o'sib chiqadi. Zoosporasi va gametalar ikki xivchinli. Yuksak qo'ng'ir suvo'tlarda sporofit va gametofit gallanadi. Ko'payish organlari bir uyali yoki ko'p uyali sporangiy. Jinsiy jarayoni izogamiya, geterogamiya va oogamiya. Qo'ng'ir suvo'tlarining nisbatan primitiv tuzilgan vakillarida izogamiya yo'li bilan amalga oshib, gametalar ko'p uyachali gametangiyalarda hosil bo'ladi. Qo'ng'ir suvo'tlarining ayrim vakillarida geterogamiya usulida borib, ular ham ko'p uyachali gametangiyalardan yuzaga keladi. Lekin ba'zi gametangiyalarda maydaroq, ayrimlarida esa yirikroq gametalar paydo bo'ladi. Nisbatan yuksak tuzilgan qo'ng'irtoifa suvo'tlarida jinsiy ko'payish oogamiya usulida amalga oshadi. Odatda, oogoniy va anteridiylarida bittadan gametalar hosil bo'ladi. Lekin fukus turkumli turlarining har bir anteridiysida 64 tadan spermatozoid, oogoniylarida esa 8 ta tuxum hujayra yuzaga keladi.

Qo'ng'ir suvo'tlarga laminariya, fukus, diktiota, ektokarpus kabi yirik vakillar kiradi. Qo'ng'ir suvo'tlar barcha dengizlarda katta o'tzorlar hosil qiladi. Qo'ng'ir suvo'tlarning ba'zi turlaridan dengiz bo'yidagi mamlakatlar xalqlari oziq-ovqat sifatida foydalanadi. Ayrim qo'ng'ir suvo'tlariste'molqilinadi. Yiriktallomli turlari chorva mollari uchun yem-hashak va

tarkibida kaliy tuzlari ko'pligi tufayli o'g'it sifatida foydalaniladi. Laminariyaning tallomi anchagina murakkab tuzilgan. Tallomining hujayralari bajaradigan vazifalariga ko'ra differensiat-siyalangan to'qimaga o'xshaydi. Tallomining uzunligi 2-3 metr gacha yetadi. Laminariya shimoliy dengizlarda tarqalgan. U katta amaliy ahamiyatga ega. Undan yod, kalsiy tuzlari, algin kislota uning tuzlari, va ba'zi dorivor moddalar olinadi, shuningdek, yashil o'g'it sifatida, hamda ovqatga ishlatiladi [1,2].

Asosiy qism. Qo'ng'ir suvo'tlar haqidagi ma'lumotlarni talabalarga tushuntirish uchun albatta, zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish samara beradi. Mavzuni tushuntirib bo'lingach, uni quyidagi metodlar orqali mustahkamlab olamiz.

Kaktus metodi

Metodning maqsadi: talabalarni mavzuni chuqur tahlil qilishi, asosiy g'oyalarni ajratib olishi, laminariya, fukus, diktiota, ektokarpus kabi yirik vakillar haqida ma'lumotlarga ega bo'lish [3,4].

Kaktus o'simligi kabi bu metod ham "ildiz", "tanasi", "tikanlari" kabi bo'limlardan iborat bo'lib, bu elementlar orqali talaba bilimni chuqur o'zlashtiradi.

Kaktus metodi mohiyati:

Bu metodda kaktusning shakli asosida talabalar bilimlarni quyidagi 3 asosiy guruhga ajratadi:

1. Ildiz (asosiy bilimlar) – mavzuga oid avvaldan bilgan va mustahkam tushunchalar.
2. Tikanlar (muammolar) – mavzuda tushunarsiz yoki qarama-qarshi bo'lgan fikrlar.
3. Gul (yangiliklar va qiziqarli ma'lumotlar) – talaba uchun yangi, hayratlantirgan yoki diqqatga sazovor jihatlar.

4. Ildiz (asosiy tushunchalar): Bu bosqichda talabalar mavzuga oid asosiy tushunchalar va ilmiy atamalarni aniqlaydi.

1-topshiriq: "Nima uchun u foydali?"

Vazifa: Qo'ng'ir suvo'tlar inson faoliyatida qanday foydali jihatlariga ega ekanligini guruh bo'lib muhokama qiling va asoslang.

Ko‘rinish: Fikrlarni “iltifotli kaktus” sifatida taqdim etish – nishlari bor, lekin foydasi ham mavjud.

Vaqt: 10 daqiqa

Baholash: Asoslilik, dalillar bilan mustahkamlash

2-topshiriq: “Kamchiliklar haqida bahs”

Vazifa: Quyidagicha tanqidiy savol: “Qo‘ng‘ir suvo‘tlar dengiz ekotizimida ba‘zan zararli bo‘lishi mumkin. Nima uchun?”

Topshiriq: Yuqoridagi fikrni dalillang yoki inkor eting.

Shakl: Jamoaviy “kaktus bahsi” — har bir fikrga “nish” (tanqid) va “asosi” (himoya) bilan yondashish.

Vaqt: 15 daqiqa

Baholash: Tahliliy yondashuv, mantiqiy fikrlash

3-topshiriq: “Ikkita nuqtai nazar”

Vazifa:

Fikr 1: Qo‘ng‘ir suvo‘tlar ekologik muvozanatda muhim rol o‘ynaydi.

Fikr 2: Ular ba‘zan biogigiena muammolariga sabab bo‘ladi.

Talabalar ushbu ikki fikrni tahlil qilib, ijobiy va salbiy jihatlarni ko‘rsatadilar.

Shakl: Taqdimot yoki plakat himoyasi

Vaqt: 20 daqiqa

4-topshiriq: “Fikrni himoya qil”

Vazifa: Har bir guruhga bitta savol beriladi. Ular fikrlarini dalillar asosida himoya qilishlari kerak.

“Qo‘ng‘ir suvo‘tlar bioyoqilg‘i sifatida istiqbolli manba bo‘la oladimi?”

“Phaeophyta guruhining turlari gigiena va kosmetologiyada ishlatilishi qanchalik samarali?”

Shakl: Guruhlararo bahs-munozara

Vaqt: 15 daqiqa

Case-study metodi

Maqsadi:

1. Talabalar qo‘ng‘ir suvo‘tlarning ekologik roli, tuzilmasi va biologik xususiyatlarini aniqlaydi.

2. Qo‘ng‘ir suvo‘tlarning hayotiy holatlari orqali biologik tushunchalarni real vaziyatlarda qo‘llay oladi.

3. Qo‘ng‘ir suvo‘tlarni muhokama qilish orqali talabalarning tanqidiy tahlil, muammoni hal qilish, fikr bildirish va qaror qabul qilish ko‘nikmalari rivojlanadi.

1-topshiriq: Holatni tahlil qiling (muammo holati)

Holat: Indoneziya qirg‘oqlarida suv ifloslanishi va dengiz suvo‘tlarining kamayishi kuzatilmoqda. Mahalliy aholining iste‘moliga asos bo‘lgan qo‘ng‘ir suvo‘t turlari kamayib bormoqda.

Savollar: Ekologik muammo nimada? Suvo‘tlarning yo‘qolishi nimalarga olib keladi?

Vaqt: 15 daqiqa

2-topshiriq: Qaror qabul qilish

Siz ekolog mutaxassissiz. Suvo‘tlarni tiklash va saqlash bo‘yicha qaror ishlab chiqing.

Savollar: Suvo‘tlarni qanday tiklash mumkin? Iqtisodiyotga ta’siri qanday?

Vaqt: 10 daqiqa

3-topshiriq: Ilmiy asoslangan yechim ishlab chiqing!

Phaeophyta guruhining ekologik funksiyasini saqlash bo‘yicha ilmiy loyiha ishlab chiqing.

Yondashuvlar: biofiltr sifatida, dori-darmon sanoatida, suv havzalarini himoya

qilish.

Vaqt: 10 daqiqa [6]

SMART metodi

SMART – bu inglizcha akronim bo'lib, u maqsadni to'g'ri tushunib yetish va erishishga yordam beruvchi, o'ta samarali metod hisoblanadi.

Maqsadi quyidagi jadvalda aks ettirilgan:

SMART metodi	Tavsifi
S - Specific (Aniq)	Talabalar qo'ng'ir suvo'tlarning tuzilishi, yashash muhitlari, ko'payishi va ahamiyati haqida aniq bilimga ega bo'ladi.
M - Measurable (O'lchab bo'ladigan)	Talabalar laboratoriya kuzatuvlari va savol-javoblar orqali o'z bilimlarini namoyish etadi (80% to'g'ri javob bera olishi kutiladi).
A - Achievable (Erishib bo'ladigan)	Talabalar amaliy masahg'ulotlar davomida qo'ng'ir suvo'tlarning ko'payishi, ahamiyati haqida natijalarga erishadi.
R - Relevant (Dolzarb)	Phaeophyta (Qo'ng'ir suvo'tlar) bo'yicha olingan bilimlar ekologiya va atrof-muhit muhofazasi, farmatsevtika va dengiz biologiyasi kabi fanlari bilan bog'liq.
T - Time-bound (Vaqtga bog'liq)	Dars 80 daqiqa davom etadi. Har bir faoliyat 15–20 daqiqa bilan chegaralanadi.

Guruhlarda qo'ng'ir suvo'tlarning hayotiy shakli, ko'payishi, ahamiyati haqidagi bilimlar SMART metodi orqali mustahkamlanadi va talabalar amaliy mashg'ulot davomida baholash mezonlari orqali baholanadi [5].

Xulosa. Interfaol o'qitish usullari orqali mavzu talabalarga qiziqarli yetkazib beriladi,

shuningdek talabalar qo'ng'ir suvo'tlari bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarga mustaqil ravishda erishadi. Bundan tashqari, interfaol usullarni ta'lim jarayonida kengroq qo'llash orqali talabalarning intellectual salohiyati oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tojiboyev Sh.J., Qarshiboyeva N. H. Botanika (Yuksak o'simliklar sistematikasi). – Namangan, 2015
2. Xo'janazarov O'E., Mavlonov X., Sadinov J.S. "Botanika o'simliklar sistematikasi". – Toshkent: "Innovatsiya-Ziyo", 2022.
3. Панфилова М.А. Игротерапия общения. – М.: 2001, с. 54 - 59
4. Панфилова М.А. Графическая методика «Кактус» //Обруч, № 5, 2002, с.12-13
5. <https://www.carrotquest.io/blog/smart-goal/>
6. <https://evolkov.net/case/case.study.html#gsc.tab=0>

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В УСЛОВИЯХ ОРГАНИЗАЦИИ МОДЕЛИ ВНЕУЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ

**ОРЫНБАЕВА ЛАУРА КАНЫБЕКОВНА, PhD., старший преподаватель;
МАРЧИБАЕВА УЛБОСЫН САМЕТХАНОВНА, к.п.н., и.о. профессора
СЕЙСЕНБЕКОВ ЕРЛАН КЕНЖЕБАЕВИЧ, к.п.н., профессор, академик
АПН РК
Алматы, Казахстан**

Аннотация. В данной статье рассматриваются педагогические принципы осуществления внеучебной деятельности школьников, позволяющие разработать модель организации внеучебной деятельности школьников в условиях использования цифровых технологий, направленной на формирование значимых личностных качеств. Для этого использованы существующие подходы к моделированию, принятые для большинства педагогических исследований. В качестве принципов развития подходов к внеучебной работе со школьниками сформулированы положения, задающие требования к содержанию, организационным формам и методам соответствующей деятельности. Принципы отвечают целям и задачам внеучебной работы школьников, отражают специфику профессиональной деятельности педагога, выступающего в роли организатора такой работы. Следование таким принципам будет способствовать не только появлению возможности более интенсивного использования средств информатизации в образовании, но и повлечет за собой новый воспитательный эффект.

Ключевые слова: принципы, цифровые ресурсы, внеучебная деятельность, социализация, модель, комплексность, системность, модернизация, коммуникабельность, значимые личностные качества.

Abstract. This article discusses the pedagogical principles of implementing extracurricular activities of schoolchildren, allowing to develop a model for organizing extracurricular activities of schoolchildren in the context of using digital technologies, aimed at forming significant personal qualities. For this purpose, existing approaches to modeling adopted for most pedagogical studies were used. Provisions setting requirements for the content, organizational forms and methods of the corresponding activities were formulated as principles for developing approaches to extracurricular work with schoolchildren. The principles meet the goals and objectives of extracurricular work of schoolchildren, reflect the specifics of the professional activity of the teacher acting as the organizer of such work. Following such principles will not only contribute to the emergence of the possibility of more intensive use of information technology in education, but will also entail a new educational effect.

Keywords: principles, digital resources, extracurricular activities, socialization, model, complexity, systemicity, modernization, sociability, significant personal qualities.

Введение. Общеизвестно, что необходимость разработки и учёта новых приёмов обучения и воспитания вытекает, в том числе, и из постоянного научно-технического прогресса. Стремление к освоению новых технологий связано с потребностью модернизации всех видов деятельности человека

и необходимостью адекватного ответа на моральные, этические, коммуникационные и другие вызовы.

Применимость цифровых, компьютерных, информационных и других технологий в разных видах образовательной деятельности на протяжении последних десятилетий

находится в центре внимания казахстанских ученых, а также специалистов и педагогов из стран ближнего и дальнего зарубежья. Новые результаты в эту сферу педагогической деятельности внесли С.К. Абдибекова, К.М.Беркимбаев, В.П.Беспалько, Е.Ы.Бидайбеков, Д.М. Джусубалиева, В.И.Гриценко, Ж.А.Караев, А.А Кузнецов, М.С.Малибекова, Е.И. Машбиц и др. При этом, многие публикации содержат описание возможностей применения средств информатизации в самых разных областях внеучебной работы школьников [1].

Исследования этих и других ученых показали, что применение цифровых средств и систем в школе способствует существенной активизации и повышению результативности учебной, познавательной, творческой и исследовательской деятельности школьников. В новых условиях у обучающихся проявляется инициатива и мотивация к приобретению знаний и формулированию собственных идей, стремлению к проведению собственных исследований в рамках учебной, познавательной и внеучебной деятельности [3].

С учётом положений, касающихся информатизации необходимо проведение научных педагогических исследований, которые сочетали бы в себе современные подходы к совершенствованию школьного образования. При этом такая работа может и должна осуществляться в условиях повсеместного использования современных информационных и телекоммуникационных технологий.

Методология исследования. В качестве методологии исследования можно рассмотреть принципы развития подходов к внеучебной работе со школьниками. Можно формулировать и рассматривать положения, задающие требования к содержанию, организационным формам и методам соответствующей деятельности и предложить нижеследующие принципы осуществления внеучебной деятельности школьников в условиях применения современных цифровых

ресурсов [2].

Принцип взаимосвязи жизнедеятельности и внеучебной деятельности. Следование этому принципу дает возможность обеспечить требуемую взаимосвязь внеучебной работы школьников с их реальными жизненными условиями, в том числе и в рамках использования тех цифровых ресурсов, которыми учащиеся пользуются вне обучения в школе.

Принцип обеспечения активного общения школьников. Выбор наиболее интересного и доступного для школьников вида внеучебной деятельности предоставляет дополнительные возможности для увеличения их активности в области межличностного общения.

Принцип взаимосвязи учебной и внеучебной деятельности. Учителю, организующему внеучебную работу с обучающимися, следует добиваться целенаправленного и осознанного использования школьниками своих знаний, умений и навыков, в том числе и тех, что были приобретены в ходе основной учебной работы в школе.

Принцип комплексности (системности охвата) внеучебной деятельности школьников. На основе использования цифровых технологий, по сути, создается специализированная система внеурочной работы в школе, комплексно охватывающая всех участников образовательного процесса.

Принцип учета возрастной специфики школьников. Применение конкретных цифровых ресурсов, разработка их содержательного наполнения, формирование содержания, форм и методов внеучебной деятельности учащихся школы не могут проводиться без учета персональных физиологических, психологических и других особенностей разновозрастных школьников.

Принцип обеспечения гуманности внеучебной деятельности школьников. Применение методов и средств внеучебной работы, включая различные цифровые ресурсы и технологии, должно предусматривать учет

потребностей, мотивов и интересов каждого обучающегося, обеспечивая гуманистическую направленность воспитания.

Принцип интеграции групповых и индивидуальных видов внеучебной деятельности школьников. Существенным подспорьем могут оказаться различные средства информатизации образования, которые все чаще становятся эффективными для организации индивидуальной, коллективной и групповой внеучебной работы со школьниками.

Принцип междисциплинарности внеучебной работы. Внеучебная деятельность по своей специфике является междисциплинарной и межпредметной. Достаточно редко она связывается с содержанием или методами обучения по какой-то одной школьной

учебной дисциплине.

Результаты исследования. В большинстве случаев разработка и использование цифровых средств для информатизации внеучебной работы со школьниками должны осуществляться по тем же методическим и технологическим правилам, по которым происходит информатизация других сфер деятельности школы [4]. Примером единого для учебной и внеучебной деятельности подходов является творческое проектирование, осуществляемое как педагогами, так и школьниками. Обобщая перечень цифровых ресурсов, использование которых возможно в исследуемом виде работы школы, можно составить их основной видовой состав, как показано на рисунке 1.

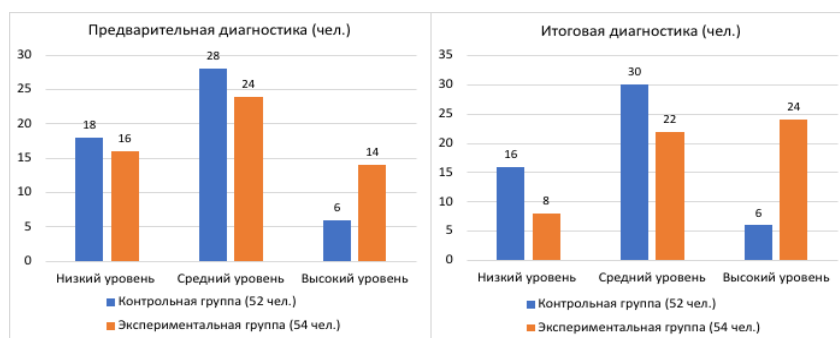

Рисунок 1 – Виды цифровых ресурсов, применение которых возможно для информатизации внеучебной работы со учащимися основной школы

Результаты диагностики семи личностных качеств пятиклассников на обоих этапах приведены в таблице 1. Для более точного определения степени влияния новых форм внеучебной работы при оценке результатов анкетирования школьников экспериментальной группы вместо трехбалльной шка-

лы применялась восьмибалльная шкала. При этом значимый для описываемого исследования уровень в 7-8 баллов однозначно соответствовал высокому уровню по шкале, с помощью которой осуществлялась обработка результатов анкетирования контрольной группы (выделено жирным шрифтом).

Таблица 1 - Диагностика личностных качеств обучающихся пятых классов (предварительная / итоговая диагностика, человек)

Выводы. В целом, можно считать, что проведенная экспериментальная работа показала жизнеспособность предложенной модели, целей, содержания, методов и средств внеучебной работы со школьниками.

Разработанные и описанные подходы, результаты, полученные экспериментальным путем, целесообразно использовать не только в рамках построения комплексной системы

воспитания учащихся основной школы, методологического и технологического совершенствования внеучебной работы, но и для всесторонней интеграции всех видов учебной и внеучебной деятельности школьников. Применение современных цифровых технологий может сыграть существенную роль для решения таких задач.

Использованная литература:

1. Гриншкун В.В., Кошербаева А.Н., Орынбаева Л.К. Глобальные тренды цифровизации образования. // Материалы международной научно-практической конференции «Модернизация образовательных ресурсов: опыт и перспективы» (Под ред. Б.С. Каримова). / Астана: «Оқулық» РҒПО. – 2018. – С. 364-371.
2. Гриншкун В.В., Бидайбеков Е.Ы., Орынбаева Л.К. и др. Принципы и условия использования информационных технологий в рамках внеучебной деятельности школьников // Педагогика и психология. – Алматы. – №2 (39). – 2019. – С. 77-85.
3. Орынбаева Л.К. Факторы информатизации внеучебной деятельности в школе, способствующие личностному развитию обучающихся // Вестник КазНПУ имени Абая. Серия «Физико-математические науки». – Алматы. – №2 (66). – 2019. – С. 261-265.
4. Тестов В.А. «Жесткие» и «мягкие» модели обучения. / Педагогика. М. – №8. – 2004. – С. 35-39.

CHET TILLARNI O'RGANISH NAZARIYALARI TARIXIGA BIR NAZAR

MUSTAFOYEVA SAIDAXON JUMA QIZI
Farg'ona davlat universiteti 22.118-guruh talabasi

Annotatsiya: Maqolada chet til o'rganish jarayonida qo'llaniladigan nazariyalar va ularning qanday ahamiyatga ega ekanligi haqida ayrim mulohazalar keltirib o'tilgan. O'rganish jarayoniga oid bo'lgan bixeviorizm, kognitivizm, interaksionizm, konstruktivizm kabi nazariyalarni batafsil yoritib berishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: o'rganish, nazariya, bixeviorizm, kognitivizm, interaksionizm, konstruktivizm, til o'rganuvchi.

Annotation: The article presents some considerations about the theories used in the process of learning a foreign language and their importance. An attempt has been made to provide a detailed explanation of theories related to the learning process, such as behaviorism, cognitivism, interactionism, and constructivism.

Keywords: learning, theory, behaviorism, cognitivism, interactionism, constructivism, language learner.

Аннотация: В статье представлены некоторые соображения о теориях, используемых в процессе изучения иностранного языка, и их значении. Была сделана попытка дать подробное объяснение теорий, связанных с процессом обучения, таких как бихевиоризм, когнитивизм, интеракционизм и конструктивизм.

Ключевые слова: обучение, теория, бихевиоризм, когнитивизм, интеракционизм, конструктивизм, изучающий язык.

KIRISH

Til o'rganish jarayoni insonning ijtimoiy, madaniy va kognitiv jihatlarini qamrab oladigan murakkab hodisadir. Bu jarayonni tushuntirish uchun turli nazariyalar ishlab chiqilgan bo'lib, ularning har biri tilni o'zlashtirishning alohida tamoyillariga e'tibor qaratadi. Masalan, til o'rganishda nutq madaniyatining ahamiyati, lingvistik munosabatlar va madaniy kontekstning ta'siri asosiy o'rin tutadi. Ushbu maqolada til o'rganishning asosiy nazariyalari, ularning amaliy qo'llanilishi va zamonaviy ta'limdagi ahamiyati haqida umumiy ma'lumotlar keltirilgan.

ASOSIY QISM

O'rganish borasidagi ilmiy nazariyalar, o'rganishning qanday ishlashi haqidagi ta'riflarni shakllantirishgan. Quyida shularga to'xtalib o'tmoqchimiz:

Bixeviorizm: Bu nazariya 1950-yillarda

shakllangan bo'lib, mavjud nazariyalar ichida eng qadimiysi hisoblanadi. Bixeviorizmga o'rganuvchi natijasiga ahamiyat beriladi, o'rganish jarayoni natijasi esa e'tiborga olinmaydi. O'rganuvchilarning ichida kechayotgan jarayonlar umuman ahamiyatga ega emas.

Wikipediya ma'lumotlariga ko'ra "Bixeviorizm inglizcha xatti-harakat degan so'zdan olingan bo'lib, inson (va, albatta, boshqa hayvonlar) xulq-atvorini o'rganishga tizimli yondashuvdir. U insonning xulq-atvori reflekslar va atrofdagi olamning har qanday ogohlantirishlarga bo'lgan reaksiyalaridan, shuningdek, insonning shaxsiy tarixining oqibatlaridan iborat degan taxminga asoslanadi. Bu oqibatlar kuchaytirish va jazo bo'lib, ular hozirgi vaqtda shaxsning holati va uning xatti-harakatlarini boshqaradigan stimullar bilan birgalikda ishlaydi. Bixevioristlar irsiyatning

Rasm № 1. Taqlid orqali o'rganish

inson xulq-atvoridagi jiddiy rolini bilishlariga qaramay, ular uchun asosiy qiziqish omillar edi. muhit. Bixeviorizm vakillari ongni mustaqil hodisa sifatida butunlay inkor etdilar. Ular uchun bu tashqi ogohlantirishlarga xatti-harakatlar javoblaridan boshqa narsa emas edi. Ular fikr va his-tuyg'ularni motor reflekslariga aylantirdilar, ular hayot tajribasini orttirganda odamda rivojlanadi."

Lekin bugungi kunda bixeviorizm nazariyasi tanqid qilinadi va u o'rganish jarayoniga qoniqarli javob bera olmasligi ta'kidlanadi. Buning sababi bu nazariya asosida o'rganish olamga qayta reaksiya bildirish sifatida baholanishi hamda o'rganuvchilarning muhim rol o'ynovchi kognitiv potentsiallari e'tibordan chetda qolganligida deb aytishimiz mumkin.

Bu nazariya xorijiy tillarni o'rgatishda ham aynan shu tamoyil asosida ishlash kerakligiga urg'u beradi. Albatta bugungi kunda ham xorijiy

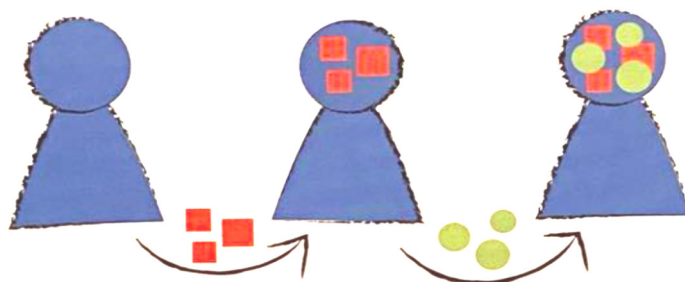
til darslarida takrorlash hamda mustahkamlash muhim o'rin tutadi, Grammatik strukturalarni mashq qilish, so'z boyligini takrorlash kabi.

O'rganish jarayoni bilan bog'liq keying nazariya kognitivizm bo'lib, u bixeviorizmga qarama-qarshi qo'yiladi.

Kognitivizmda o'rganuvchilar ma'lum kichik ma'lumotni takrorlovchi shaxs sifatida emas, balki o'rganish jarayonining aktiv ishtirokchisi sifatida ko'rsatiladi.

Kognitivizmda yangi o'rganilayotgan ma'lumot oldin o'rganilgan, qayta ishlangan ma'lumotlar bilan bog'lashga harakat qilinadi. Bunga ko'ra o'rganish jarayoni nafaqat yangi ma'lumotni o'zlashtirish, balki ularni oldin o'rganilgan ma'lumotlar bilan integratsiya qilish jarayonidir.

DLL ning ikkinchi "Wie lernt man die Fremdsprache?" nomli kitobida uni quyidagicha rasm orqali tasvirlanadi :

Rasm № 2. Kognitivizmda o'rganish jarayoni

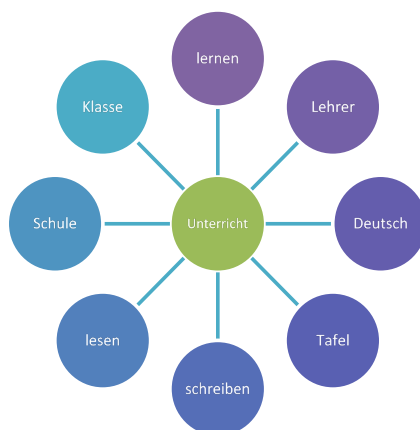
Kognitivizmda bilib o'rganish asosiy o'rin egallaydi. Bu nazariyada o'rganuvchilar o'rganilishi lozim bo'lgan ma'lumotlarni tanlaydi va ularni mustaqil qayta ishlaydi. O'qituvchining asosiy vazifasi esa o'quvchilarning e'tiborini ma'lum belgilangan jarayonga jalb qilish hisoblanadi. O'rganish jarayoni asosan induktiv o'rganishga asoslanadi.

Maria Porterning fikriga ko'ra, kognitivizm bu - o'z-o'zini anglash va olingan narsalar va tajribalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik va o'zaro ta'sir orqali mavzuni o'rganishni kafolatlash uchun aql va mantiqdan foydalanishga asoslangan bilim oqimi yoki nazariyasi hisoblanadi. Kognitivizm turli xil vaqtinchalik makonlarda sodir bo'lishi mumkin bo'lgan elementlar va ssenariylarni bir-biriga bog'lash va ularni yangi xulosa yoki fikrlash va ko'rish uslubi bilan bog'lash uchun aqliy imkoniyatlarga asoslangan. Kognitsivistik nazariya idrok etish, aql, xotira, ma'lumotni

qayta ishlash qobiliyati va ta'limga tatbiq etilgan muammolarni hal qilish kabi xususiyatlardan foydalanadi. Bu matematikaga, mantiqqa va boshqa fanlarga tatbiq etilgan bilimlarning eng samarali nazariyasi deb hisoblanishining sabablaridan biridir.

Xorijiy til darslarida ham kognitivizmdan foydalanib kelingan.

Keyingi nazariya aloqadorlik nazariyasi deb nomlanadi. U ham xuddi kognitivizmga o'xshab o'rganuvchilardagi mental hodisa markaziy tushuncha sifatida qaraydi. Bu o'rganish nazariyasi ma'lumotlar qanday qayta ishlanishiga hamda xotirada saqlanishiga ta'rif berishga harakat qiladi. Neyropsixologiyaning topilmalari xotira haqidagi g'oyalarning tobora ko'proq farqlanishiga yordam berdi. Shunga ko'ra aloqadorlik nazariyasining tarafdorlari inson miyasidagi ma'lumotlarni bir-biriga o'zaro aloqadorligini ta'riflashga harakat qilishdi. Buni quyidagi oddiy misol yordamida ham aniqroq tushuntirish mumkin.

Rasm № 3. Assotsatsiya namunasi

Agar biz o'quvchilarimizga dars so'ziga assotsatsiya qiladigan so'zlarni to'plash topshirig'ini bersak, albatta dars so'ziga yondosh turuvchi quyidagi so'zlar hammalarining hayoliga kelishi tabiiy holat:

- O'qituvchi;
- O'quvchi;
- Sinf xonasi;
- Maktab va boshqalar.

Bu kichik tajriba dars so'ziga yondosh

so'zlarni topishda miya neyronlarini qay tarzda ishlashini ko'rsatib beradi. Shuning uchun ham tezlik bilan dars so'ziga bog'liq so'zlar hayolimizga kela boshlaydi. Aloqadorlikning asosiy mezon o'rganish jarayonining bilimning aloqadorlik miya neyronlari bilan aloqador shaklda saqlanishi hisoblanadi. Bilimlar o'rtasidagi aloqadorlik qanchalik faol bo'lsa, ular xotirada shunchalik tez yoki yaxshi saqlanadi.

Xorijiy tillar uchun bu nazariyaning ahamiyati yangi o'rganilayotgan ma'lumotning shunday yetkazilishida-ki, til o'rganuvchilar ma'lumotlarni bog'lashni o'rgana olishlari kerak. Masalan yangi so'zlar o'rganilganida ular sinonim so'zlar bilan, antonym so'zlar bilan taqdim qilinishi kerak.

Keyingi nazariya konstruktivizm nazariyasi hisoblanadi. Uni quyidagicha ta'riflash mumkin. Konstruktivizm — o'rganish qanday sodir bo'lishini tavsiflovchi nazariya hisoblanadi. O'rganish faol ijtimoiy jarayon bo'lib, o'qituvchi va o'quvchi shuningdek vazifalar o'rtasidagi izchillikni ta'minlovchi dinamikadir. Bu nazariyadagi ko'nikmalar quyidagilar hisoblanadi:

- Yuqori darajadagi fikrlash qobiliyati;
- Tushunish, qo'llash, tahlil qilish,

baholash, yaratish.

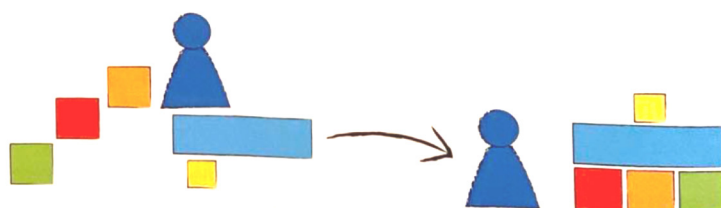
Bu nazariyada quyidagilar o'rganish jarayonining motivatsiyasi hisoblanadi:

- Vazifalarni mustaqil bajarishga imkon berish;
- Ishonchni oshirish.

Bu o'rganish jarayonida o'qituvchi o'quv muhitini yaratadi; o'quv jarayonida o'quvchining ishtirokini ta'minlaydi; jarayonni boshqarib, ko'rsatmalar beradi; o'quvchilar bilan faol muloqotda bo'ladi.

O'quvchilar esa o'zlari uchun yangi tushunchalarni kashf etadi; boshqalar bilan faol o'rganish orqali rivojlanadi; yangi tajribalarni o'zlashtiradi.

Bu nazariyani DLL ning ikkinchi "Wie lernt man die Fremdsprache?" nomli kitobida shunday tasvirlanadi.

Rasm № 4. Konstruktivizmda o'rganish jarayoni

Bunday o'rganish jarayonida tashqi ta'sir (masalan o'qituvchining ta'siri) u darajada yuqori bo'lmaydi. O'rganish natijasiga boorish uchun qat'iy majburlash bo'lmaydi. O'rganuvchining yangi ma'lumotlarni qay darajada yaxshi o'zlashtirishi uning avval egallagan bilimlariga, motivatsiyasiga va tajribasiga bog'liq bo'ladi.

Konstruktivizm nazariyasidan keyin o'qituvchining darsdagi roli haqidagi qarashlar o'zgardi.

Keyingi o'rganish nazariyasi interaksionizm deb nomlanadi. Kognitivizm, aloqadorlik, konstruktivizm nazariyalarida ma'lumotlarni ongli ravishda qayta ishlash jarayoni markaziy tushuncha hisoblangan bo'lsa, interaksionizm uchun til o'rganuvchilarning ijtimoiy bir-biriga ta'siriga katta ahamiyat beriladi. Bunda til o'rganuvchilarning bir-biriga ta'siri,

guruhlarining bir-biriga o'zaro ta'siri va ularning o'zaro almashuvchan rollari orqali amalga oshirgan harakatlari o'rganishning asosi etib belgilanadi. Insonning til bilan bog'liq o'sishi bu uning atrofidagi olam bilan birga orttirgan tajriba hamda imkoniyatlariga bog'liq bo'ladi deb qaraladi.

Bu nazariyaga ko'ra insonlar boshqa insonlar bilan muloqot jarayonida muammolarga yechim topadi, turli g'oyalarni o'ylab topadi hamda ularni chet tilida qo'llaydi. Bunda birgalikda o'rganish tamoyiliga alohida e'tibor beriladi. Agar til o'rganuvchi boshqalar bilan gaplashsa yoki ularni tinglasa, suhbatdoshidan gapirish uchun input olsa, shu uning yutug'i hisoblanadi.

Ammo tilni o'rganish uni qayta ishlash orqali tashkil topadi. Bu yerda asosiy motivatsiya yonidagi insonlarga qarab biror

Rasm № 5. Interaksionizmda o'rganish namunasi

nimani gapirishni yoki yozishni xoxlash, boshlarni tinglashga urinish, ularning savollariga javob berish, ularning fikrlariga qo'shilish yoki qo'shilmaslik, fikrlarga fidbek berish kabi omillar bo'lib hisoblanadi. Bundan tashqari madaniy bilim hamda madaniyatlararo kompetensiyahamboshqalarbilaninteraksiyaga kirishishda muhim ahamiyatga ega, bu orqali til o'rganuvchilar ma'lum vaziyatda qanday til birliklarini qo'llashni yaxshi o'zlashtiradilar.

Bu jarayonning asosiy afzalligi, muloqotning haqiqiy jarayonda yuz berishi hisoblanib, aynan shu vaziyatda til o'rganuvchi o'zini his qilib ko'radi. Bu holat esa tilni quruq matnlar orqali o'zlashtirishdan ko'ra ham qiziqarli ham, samaralidir.

Bundan tashqari xorijiy til darslari uchun yolg'iz o'rgangandan ko'ra guruh bo'lib yoki juftliklarda o'rganish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Lekin shuni e'tibordan chetda qoldirmaslik lozimki, sinfda yuz beradigan interaktsiya bilan darsdan tashqari yuz beradigan interaktsiya ma'lum farqli tomonlarga ega.

MUHOKAMA

Xorijiy til darslarining vazifasi til o'rganuvchilarni darsdan tashqari muhitda kechadigan muloqot uchun tayyorlash hisoblanishi nazarda tutsak, buning qanchalik katta ahamiyatga ega ekanligini tushunib olishimiz mumkin.

Buni amalga oshirish uchun xorijiy til darslariga loyihalar, E-Mail kontaktlar, til

sayohatlari kabi usullarni joriy etish mumkin. Albatta o'qituvchilardan sinfdagi interaktsiyani qo'llab-quvvatlash, autentik muloqot muhitini yaratishga harakat qilish kabilar talab etiladi.

Darsda turli ijtimoiy shakllardan foydalanish ham o'quvchilarning o'zaro faol til o'rganishiga samarali ta'sir etadi. O'quvchilarning real jarayonlarga yaqin bo'lgan til materiallarini o'rganishlari muhim hisoblanadi. Agar bu jarayonda darsdan tashqari muloqotga moslik tamoyiliga asoslanilmasa, tilni o'rganish samarasi past bo'lishi, yakunda o'quvchi o'tilgan xorijiy til darslaridan ko'nikish hosil qilmaganligini aytishi mumkin.

Bundan tashqari o'qituvchi shaxsi til o'rganuvchilarining e'tiborini yangi strukturalarni o'rganishga qaratishi, bu strukturalarning yasash qoidalari va qo'llanilishini o'rgatib borishi zarur. Bu jarayonda o'qituvchi grammatik qoidani til o'rganuvchilarga tushuntirib berishi yoki mustasno holatlarni bayon qilishi mumkin. O'qituvchining tushuntirishlari til o'rganuvchilarni tilni oson o'rganishiga xizmat qiladi.

XULOSA

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, yuqorida keltirilgan barcha o'rganish nazariyalari xorijiy tillarni samarali o'rgatishni maqsad qilgan bo'lib, hamma nazariyaning ham o'z foydalanish davri mavjud. Vaqt o'tib har qanday nazariyaning o'nini yana yangi,

samarali ekanligi kutilayotgan nazariya o'rganish nazariyalariga e'tibor berilganini bilib egallashi tabiiy. Shu sababli xorijiy tillarni boorish har bir bo'lakaj nemis tili o'qituvchisi o'rgatish va o'rganish jarayonida qanday uchun zarurdir.

 Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Тулаганова, Н., & Юсупова, Ш. (2023). Til o'rganish va o'qitish jarayonida nutq madaniyatining ahamiyati. Co-временные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире, 1(2), 244–246. <https://doi.org/10.47689/STARS.university-pp244-246>
2. Ballweg S und andere. Deutsch lehren lernen. Wie lernt man die Fremdsprache Deutsch. 2013. Munchen. S. 199
3. Muminova N. et al. INGLIZ TILI DARSLARINI O 'QITISHDA INTERFAOL USULLARNING SAMARADORLIGI // Empowerment of youth intellectual success (EYIS). – 2025. – T. 2. – №. 3. – C. 8-11.
4. Leisen J. Kinder erwerben und lernen Sprachen–zur Praxis der Sprachbildung und was die Theorie dazu sagt // Praxis Sprache. – 2018. – T. 3. – C. 164-175.
5. Wolff D. Affekt, Authentizität, Konstruktivismus, PISA-Studie, Sprachlernen, Spracherwerb: Acht Fragen an Prof. Dr. Wolff //Magazin. – 2002. – №. 12. – C. 6-13.
6. <https://titaudit.ru/uz/diabetes/biheviorizm-kak-psiologicheskaya-shkola-biheviorizm---eto-chto-takoe/> Мой Стиль
- © Женский журнал о стиле и красоте. Murojaat sanasi 24.11.2022 21:21
7. <https://uz.warbletoncouncil.org/cognocitivismo-456> Murojaat sanasi: 25.11.2022

SAVODXONLIK TUSHUNCHASINING EVOLYUTSIYASI: KLASSIK, FUNKSIONAL VA RAQAMLI SAVODXONLIK

TOJIBOYEVA DURDONA MIRKOMIL QIZI.
Qo‘qon davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada savodxonlik tushunchasining evolyutsiyasi nazariy jihatdan tahlil etilib, uning klassik, funksional va raqamli shakllarining mazmun-mohiyati ochib berilgan. Klassik savodxonlikning mexanik yozish va o‘qish bilan chegaralanganligi, funksional savodxonlikning esa kundalik hayot va kasbiy faoliyat uchun amaliy ahamiyati, raqamli savodxonlikning esa axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan bog‘liq keng kompetensiyalarni o‘z ichiga olishi ilmiy jihatdan asoslangan. Tadqiqot davomida savodxonlik shakllari orasidagi evolyutsion munosabatlar aniqlanib, ta‘lim tizimi uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: savodxonlik, klassik savodxonlik, funksional savodxonlik, raqamli savodxonlik, ta‘lim evolyutsiyasi, pedagogik texnologiyalar.

Аннотация. В статье рассматривается теоретический анализ эволюции понятия грамотности и раскрывается сущность её классической, функциональной и цифровой форм. Научно обосновано, что классическая грамотность ограничивается навыками механического чтения и письма, функциональная грамотность охватывает навыки, необходимые для активного участия в повседневной жизни и профессиональной деятельности, а цифровая грамотность включает в себя компетенции, связанные с использованием информационно-коммуникационных технологий. В процессе исследования выявлены эволюционные связи между формами грамотности и разработаны практические рекомендации для образовательной системы.

Ключевые слова: грамотность, классическая грамотность, функциональная грамотность, цифровая грамотность, эволюция образования, педагогические технологии.

Annotation. This article theoretically analyzes the evolution of the concept of literacy and reveals the essence of its classical, functional, and digital forms. It is scientifically substantiated that classical literacy is limited to mechanical reading and writing skills, functional literacy encompasses skills necessary for active participation in everyday life and professional activities, and digital literacy includes competencies related to the use of information and communication technologies. Evolutionary relationships between forms of literacy were identified, and practical recommendations for the educational system were developed.

Keywords: literacy, classical literacy, functional literacy, digital literacy, evolution of education, pedagogical technologies.

Savodxonlik insoniyat tarixida eng muhim tushunchalardan biri sifatida ijtimoiy taraqqiyot va madaniy rivojlanish bilan chambarchas bog‘liqdir. Bu tushuncha insonning yozma matnlarni anglash va yaratish qobiliyatidan boshlanib, zamonlar o‘tishi bilan yangi madaniy va texnologik sharoitlarga mos ravishda doimiy ravishda o‘zgarib, rivojlanib kelmoqda. Bugungi kunga kelib, savodxonlik tushunchasining klassik, funksional va raqamli shakllari mavjud bo‘lib, ularning har biri jamiyat talablariga ko‘ra yangi ijtimoiy-

iqtisodiy va texnologik muhitlarga moslashib, inson faoliyatining keng ko‘lamini qamrab olmoqda.

Klassik savodxonlik tushunchasi insoniyatning yozuv madaniyati rivojlangan dastlabki davrlarida shakllanib, ko‘proq o‘qish va yozish qobiliyati bilan chegaralangan edi. Tarixiy jihatdan klassik savodxonlik matnlarni mexanik tarzda o‘qish va yozishni, oddiy matnlarni tushunishni anglatgan bo‘lsa, ijtimoiy munosabatlar va ishlab chiqarish jarayonlarining murakkablashuvi natijasida

savodxonlik tushunchasi ham chuqurlashib, funksional xususiyatga ega bo'ldi. Funksional savodxonlik tushunchasi nafaqat o'qish va yozishni, balki jamiyat hayotida faol ishtirok etish, ijtimoiy va kasbiy vazifalarni samarali bajarish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. Bu bosqichda savodxonlik inson faoliyatining turli sohalaridagi muvaffaqiyat omili sifatida qaralib, ularning samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi vositaga aylandi.

XX asr oxiri va XXI asr boshlaridagi texnologik taraqqiyot natijasida axborot va kommunikatsiya texnologiyalarining jamiyat hayotiga chuqur singib borishi bilan birga raqamli savodxonlik tushunchasi paydo bo'ldi. Raqamli savodxonlik an'anaviy savodxonlikdan tubdan farqli ravishda zamonaviy texnologiyalar va raqamli vositalar orqali axborotni samarali topish, tahlil qilish, baholash va yaratishni o'z ichiga oladi. Bu tushunchaning shakllanishi jamiyatda axborot almashinuvi tezlashuvi, internet orqali global bog'liqlikning kuchayishi va inson faoliyatining raqamli muhitga o'tishi bilan bog'liqdir.

Shunday qilib, savodxonlik tushunchasining evolyutsiyasini tahlil qilish, klassikdan funksional va undan raqamli savodxonlikka o'tish jarayonini o'rganish bugungi kunda pedagogika va ta'lim nazariyasi oldida turgan muhim vazifalardan biridir. Ushbu maqolada mazkur evolyutsion jarayonlarning nazariy asoslari, har bir savodxonlik turining jamiyat va ta'lim tizimidagi o'rni hamda zamonaviy davrdagi dolzarbligi tahlil qilinadi.

Savodxonlik tushunchasining evolyutsiyasi, uning klassik, funksional va raqamli shakllarining mazmun-mohiyatini ochib berish bo'yicha turli davrlarda ko'plab xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar tomonidan muhim ilmiy izlanishlar olib borilgan. Mazkur tushunchaning dastlabki talqinlari, ya'ni klassik savodxonlik haqida gap ketganda, ko'pincha insonning yozuv madaniyatiga egaligi yoki matnlarni o'qish-yozish orqali oddiy muloqot qobiliyati nazarda tutiladi. Bunday yondashuv

YUNESKO (UNESCO) tomonidan ishlab chiqilgan xalqaro hisobotlarda (UNESCO, 2006) ham qayd etilgan bo'lib, unda savodxonlik dastlabki davrda yozma nutq ko'nikmalari bilan chegaralangan holda talqin etilgani ta'kidlanadi.

Funksional savodxonlik tushunchasi esa, klassik tushuncha chegaralarini kengaytirib, insonning o'qish va yozish qobiliyatidan tashqari, jamiyat hayotida muvaffaqiyatli ishtirok etishi uchun zarur bo'lgan amaliy ko'nikmalarni ham o'z ichiga oladi. Ushbu yo'nalishda P.Freire (1970) o'zining "Ezilganlar pedagogikasi" nomli mashhur asarida funksional savodxonlikning mazmunini keng yoritib, insonning ijtimoiy hayotda o'z mavqeini aniqlash va faol ishtirok etish uchun zarur bilim va ko'nikmalar yig'indisi ekanligini ta'kidlagan. Shuningdek, funksional savodxonlik tushunchasining mohiyatini aniqlashda M.A.K. Halliday (1994) tomonidan ilgari surilgan nazariya ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, u savodxonlikni insonning kundalik va kasbiy vazifalarni bajarish, matnlarni tushunish va qayta ishlashdagi samarali faoliyati sifatida talqin etgan.

Raqamli savodxonlik tushunchasining shakllanishi esa, asosan XXI asr boshidagi texnologik taraqqiyot va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi bilan bog'liqdir. Ushbu yo'nalishda P.Gilster (1997) tomonidan ishlab chiqilgan "Digital Literacy" (raqamli savodxonlik) konsepsiyasi mazkur tushunchaning ilmiy asoslarini yaratishda poydevor vazifasini bajargan. Gilster raqamli savodxonlikni raqamli muhitda axborotni samarali qidirish, tanlash, baholash va ulardan foydalanish qobiliyati sifatida ta'riflab bergan bo'lsa, keyinchalik bu nazariya Y.Eshet-Alkalai (2004) tomonidan boyitilgan. Eshet-Alkalai raqamli savodxonlikning ko'p qirrali ekanligini ta'kidlab, uning axborotdan foydalanish, raqamli vositalar yordamida muammolarni yechish, internetdagi ma'lumotlarni tanqidiy baholash va o'z mazmunini yaratish kabi

kompetensiyalardan tashkil topishini ta'kidlagan.

Mahalliy tadqiqotchilar orasida, savodxonlikning evolyutsiyasi, ayniqsa uning raqamli shakllariga e'tibor qaratilgan. Xususan, O'zbekiston tadqiqotchilaridan Z.G'. Nishonova (2020), S.S. Gulomov (2017), va M.A. Haydarov (2021) kabi olimlar tomonidan o'zbek ta'lim tizimida raqamli savodxonlikni rivojlantirish zarurati va bu borada xalqaro tajribalarni o'rganish zarurligi haqida fikrlar ilgari surilgan. Nishonova raqamli savodxonlikning pedagogik jarayonlardagi ahamiyatini yoritib, uni o'quvchilarni global axborot makonida faol va samarali ishtirok etishga tayyorlash vositasi sifatida taqdim etgan. Gulomov esa raqamli savodxonlikni ta'lim tizimining modernizatsiyasi va innovatsion rivojlanishidagi hal qiluvchi omillardan biri sifatida ko'rsatgan.

Demak, savodxonlik tushunchasining evolyutsiyasi va uning turli shakllari bo'yicha amalga oshirilgan tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ushbu tushuncha doimiy ravishda jamiyatning ehtiyojlariga qarab rivojlanib kelmoqda. Klassikdan funksional va undan raqamli savodxonlikka o'tish bosqichlari ham mazmunan, ham metodologik jihatdan boy tadqiqotlarga asoslangan bo'lib, bugungi kunda mazkur yo'nalishdagi ilmiy izlanishlarni chuqurlashtirish muhim dolzarblik kasb etmoqda. Ushbu maqolada keltirilgan adabiyotlar tahlili orqali, savodxonlik tushunchasining har bir bosqichining ta'lim amaliyoti va jamiyat rivojlanishidagi o'рни hamda kelajak istiqbollari aniqlashtiriladi.

Savodxonlik tushunchasining evolyutsiyasi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar natijasida klassik, funksional va raqamli savodxonlik tushunchalari orasidagi fundamental farqlar va o'ziga xos xususiyatlar aniqlandi. Klassik savodxonlik asosan o'qish va yozish qobiliyatlari bilan bog'liq bo'lib, uni egallash ko'pincha mexanik ko'nikmalar shaklida talqin etiladi. Bunday savodxonlikning asosiy vazifasi insonning yozma axborotni qabul qilishi va

oddiy yozma kommunikatsiyada ishtirok etishidir. Tadqiqotlar ko'rsatdiki, klassik savodxonlik insonning boshlang'ich bilimlarga egaligi sifatida ko'rilgan holda, hozirgi zamon jamiyati uchun yetarli emas.

Funksional savodxonlik esa tadqiqotlar jarayonida ancha keng qamrovli kompetensiya sifatida talqin etilgan bo'lib, unda nafaqat o'qish va yozish ko'nikmalari, balki axborotni chuqur tushunish, qayta ishlash va undan amaliy foydalanish qobiliyatlari ham nazarda tutiladi. Tadqiqotchilar, xususan Freire (1970) va Halliday (1994) ta'kidlaganidek, funksional savodxonlik jamiyatda faol ishtirok etish, shaxsiy va kasbiy rivojlanish hamda kundalik vazifalarni samarali bajarish uchun zarurdir. Natijalardan ko'rinadiki, funksional savodxonlikning rivojlanishi inson kapitalini shakllantirish va iqtisodiy taraqqiyot uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan asosiy omillardan biridir.

Tadqiqot jarayonida raqamli savodxonlik konsepsiyasi esa yanada kengroq doirada ko'rib chiqilib, bu tushuncha axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan bevosita bog'liq kompetensiyalar yig'indisi sifatida tavsiflandi. Gilster (1997) va Eshet-Alkalai (2004) tadqiqotlari asosida raqamli savodxonlik axborotni raqamli vositalar yordamida topish, tanqidiy baholash, qayta ishlash va yaratish bilan bir qatorda, raqamli muhitda samarali muloqot va hamkorlik qilish qobiliyatini ham qamrab oladi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, raqamli savodxonlik bugungi kunda inson faoliyatining barcha sohalarida raqobatbardosh bo'lish va global axborot makonida muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatish uchun asosiy talabga aylangan.

Mazkur tadqiqot doirasida, ayniqsa mahalliy tadqiqotchilarning ishlari tahlil qilinib, O'zbekiston ta'lim tizimida raqamli savodxonlikka alohida e'tibor qaratish zarurligi qayd etildi. Z.G'. Nishonova (2020), S.S. Gulomov (2017) va M.A. Haydarov (2021) kabi olimlarning tadqiqotlari ko'rsatdiki, mamlakatimizda raqamli savodxonlikni

rivojlantirish orqali ta'lim sifatini oshirish va yosh avlodni innovatsion iqtisodiyotga samarali integratsiyalashuvini ta'minlash mumkin.

Tahlillar asosida aniqlangan natijalarga ko'ra, savodxonlik tushunchasining klassikdan funksionalga, funksionaldan raqamli shaklga evolyutsiyasi jamiyat ehtiyojlari va texnologik taraqqiyotga javob sifatida yuz bergan. Klassik savodxonlikning o'qish va yozish bilan chegaralanganligi, funksional savodxonlikning esa amaliy hayot bilan bevosita bog'liqligi va raqamli savodxonlikning axborot muhitida faol va tanqidiy fikrlovchi shaxsni shakllantirishdagi roli aniqlanib, ta'lim tizimi va pedagogika uchun ushbu evolyutsiyani hisobga olish zarurligi ta'kidlandi.

Yakuniy natijalar shuni ko'rsatdiki, savodxonlik tushunchasining mazkur uchta shakli alohida-alohida emas, balki bir-birini to'ldiruvchi kompetensiyalar sifatida rivojlanishi lozim. Ayniqsa raqamli savodxonlikning rivojlanishi ta'lim tizimining global raqamlashtirish jarayonlariga samarali moslashuvini ta'minlash uchun strategik ahamiyatga ega ekanligi asoslandi. Shu tariqa, savodxonlik tushunchasining evolyutsiyasi bo'yicha tadqiqotlar nafaqat nazariy bilimlar doirasini kengaytiradi, balki amaliy jihatdan ham jamiyat va ta'lim taraqqiyotiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, tadqiqot davomida savodxonlik tushunchasining klassik, funksional va raqamli shakllariga oid nazariy yondashuvlar, ularning tarixiy shakllanish bosqichlari va bugungi kundagi ijtimoiy ahamiyati chuqur o'rganilib, har bir bosqichning o'ziga xos xususiyatlari, jamiyat va ta'lim tizimidagi vazifalari aniqlandi. Klassik savodxonlikning asosan o'qish-yozish qobiliyatlari bilan chegaralanganligi, funksional savodxonlikning esa amaliy hayotdagi ko'nikmalar va kundalik faoliyatda muvaffaqiyatli ishtirok uchun zarurligi asoslandi. Shu bilan birga, raqamli savodxonlik zamonaviy jamiyatning asosiy ehtiyojiga aylangan bo'lib, raqamli muhitda axborotni

topish, baholash, tanqidiy fikrlash, yaratish va undan samarali foydalanish ko'nikmalarini qamrab oladi.

Tahlil natijalariga ko'ra, klassik savodxonlik shakllari hozirgi zamon talablari uchun yetarli emasligi va uning o'rnini funksional va ayniqsa raqamli savodxonlik egallab borayotgani aniqlandi. Mazkur evolyutsiyaning pedagogik jarayonlarga integratsiyasi inson kapitalini shakllantirish, yosh avlodning axborot texnologiyalariga asoslangan jamiyatda samarali ishtirokini ta'minlash uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Yuqoridagi natijalar asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

Birinchidan, ta'lim tizimida klassik va funksional savodxonlik bilan birgalikda raqamli savodxonlikni rivojlantirish bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqish va joriy etish zarur. Bunda xalqaro ilg'or tajribalar asosida ta'lim dasturlarini raqamli ko'nikmalar bilan boyitish tavsiya etiladi.

Ikkinchidan, pedagog kadrlarning raqamli kompetensiyasini oshirish, ular uchun muntazam ravishda raqamli texnologiyalar va innovatsion metodikalarga oid malaka oshirish kurslarini tashkil qilish muhim ahamiyatga ega.

Uchinchidan, umumta'lim maktablarida, ayniqsa boshlang'ich ta'lim bosqichidan boshlab funksional va raqamli savodxonlik elementlarini ta'lim mazmuniga integratsiyalash zarur. Bunda o'quvchilarning raqamli axborotni tanqidiy baholash va undan to'g'ri foydalanish qobiliyatlarini rivojlantirish lozim.

To'rtinchidan, mahalliy ta'lim muassasalarida raqamli savodxonlikni shakllantirish uchun zamonaviy moddiy-texnik bazani mustahkamlash, ta'lim jarayonida raqamli vositalardan kengroq foydalanishni yo'lga qo'yish lozim.

Beshinchidan, ilmiy tadqiqot institutlari va universitetlarda savodxonlik evolyutsiyasi bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish va chuqurlashtirish, ayniqsa raqamli savodxonlikni rivojlantirish usullarini takomillashtirishga oid yangi ilmiy loyihalarni qo'llab-quvvatlash

RAQAMLI MUHITDA O'SMIRLARNING SHAXSIY IDENTIFIKATSIYASI VA MOSLASHUVI

G'ITYOSIDDINOV MUHRIDDIN QOBULJON O'G'LI

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Namangan filiali o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli muhit sharoitida o'smirlarning shaxsiy identifikatsiyasi va ijtimoiy moslashuvi masalalari yoritiladi. Zamonaviy axborot texnologiyalarining rivojlanishi bilan yoshlarning shaxs sifatida o'zini aniqlash jarayoni jiddiy transformatsiyaga uchramoqda. Maqolada virtual va real identifikatsiya jarayonlari orasidagi o'zaro munosabatlar tahlil qilinib, o'smirlarning raqamli muhitda ijtimoiy moslashuviga ta'sir qiluvchi asosiy omillar aniqlangan. Tadqiqot natijalari raqamli identifikatsiyaning psixologik xususiyatlari hamda yoshlarning raqamli ijtimoiy muhitda samarali moslashuv strategiyalarini ishlab chiqish zarurligini ko'rsatmoqda.

Kalit so'zlar: raqamli muhit, shaxsiy identifikatsiya, ijtimoiy moslashuv, virtual identifikatsiya, o'smirlar psixologiyasi.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы личностной идентификации и социальной адаптации подростков в условиях цифровой среды. С развитием современных информационных технологий процесс самоопределения подростков претерпевает существенные изменения. В статье проанализировано взаимодействие процессов виртуальной и реальной идентификации, определены ключевые факторы, влияющие на социальную адаптацию подростков в цифровой среде. Результаты исследования показывают необходимость изучения психологических особенностей цифровой идентификации и разработки эффективных стратегий социальной адаптации молодежи в цифровом обществе.

Ключевые слова: цифровая среда, личностная идентификация, социальная адаптация, виртуальная идентификация, психология подростков.

Kirish qismi

Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi insoniyatning kundalik hayot tarzini keskin o'zgartirib yubordi. Bugungi kunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yoshlarga keng imkoniyatlar bilan bir qatorda yangi ijtimoiy-psixologik muammolarni ham olib kirmoqda. Ayniqsa, o'smirlarning shaxsiy identifikatsiyasi va ijtimoiy moslashuvi jarayonlari raqamli muhit ta'sirida ancha murakkablashmoqda. Bir tomondan, raqamli muhit yosh avlodga o'zligini anglash, ijtimoiy munosabatlarga kirish va axborotni tezkor tarzda almashish uchun qulay imkoniyatlarni yaratmoqda. Boshqa tomondan, ayni muhit o'smirlarning shaxsiyati shakllanishida turli xil xavflarni yuzaga keltirib, identifikatsiya inqirozlarini ham vujudga keltirmoqda. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar va virtual kommunikatsiya

platformalarining faol tarqalishi yoshlar o'rtasida virtual identifikatsiyaning yuzaga kelishiga, real va virtual identifikatsiyalar orasidagi chegaralarning xiralashishiga olib kelmoqda. Bu esa o'z navbatida o'smirlarning ijtimoiy moslashuviga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli, raqamli muhitda shaxsiy identifikatsiya va ijtimoiy moslashuv mexanizmlarini o'rganish, bu sohadagi mavjud muammolarni ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilish va samarali echimlar ishlab chiqish dolzarb ilmiy-pedagogik vazifaga aylandi. Ushbu maqolada raqamli muhitning o'smirlar identifikatsiyasi va moslashuviga ta'siri nazariy va amaliy jihatdan o'rganilib, mavzu yuzasidan ilmiy xulosalar va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Raqamli muhitda o'smirlarning shaxsiy identifikatsiyasi va moslashuvi masalalari bo'yicha adabiyotlar tahlil qilinganda, bir

qator ilmiy yondashuv va qarashlar mavjudligi aniqlanadi. Ushbu masalani o'rganishda xalqaro va milliy tadqiqotlar natijalariga murojaat qilish maqsadga muvofiqdir.

Jahon ilmiy adabiyotlarida o'smirlar identifikatsiyasining nazariy asoslari psixolog Erik Eriksonning shaxs rivojlanishining bosqichlari nazariyasi bilan bog'lanadi. Erikson o'zining "Identity: Youth and Crisis" asarida (1968) o'smirlar davrida identifikatsiya krizisining yuzaga kelishini ta'kidlagan holda, zamonaviy yoshlarning virtual dunyo bilan integratsiyasi jarayonida bu krizisning yanada kuchayganini qayd etadi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar davrida identifikatsiyaning virtual shakllarini o'rganish bo'yicha Boyd (2014) tomonidan yozilgan "It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens" kitobi ham ahamiyatlidir. Boyd yoshlarning raqamli identifikatsiyasini ijtimoiy tarmoqlarda o'zini namoyish qilish strategiyalari orqali o'rganib chiqadi hamda virtual identifikatsiyaning yoshlar hayotidagi rolini keng yoritadi.

O'smirlarning raqamli muhitdagi moslashuv jarayonlariga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlardan Livingstone va Helsperning (2007) "Gradations in digital inclusion: Children, young people, and the digital divide" maqolasini keltirib o'tish mumkin. Ular raqamli tafovut tushunchasi orqali yoshlarning raqamli moslashuvining omillarini batafsil yoritib bergan. Raqamli tafovut yoshlarning internet va ijtimoiy tarmoqlardagi faoliyati sifatini belgilab beruvchi asosiy ko'rsatkichlardan biri ekanligini ta'kidlaydi. Shuningdek, Valkenburg va Peter (2008) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar yoshlarning onlayn kommunikatsiya platformalarida moslashuviga ta'sir qiluvchi psixologik omillarni o'rganadi. Mualliflar onlayn muhitda yoshlarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlarini hamda shu bilan bog'liq xavflarni ham tahlil qiladi.

Rossiya va MDH mamlakatlari olimlari orasida Soldatova va Rasskazovaning (2017) tadqiqotlari alohida o'rin egallaydi. Ular

raqamli muhitda yoshlarning psixologik xavfsizligi, identifikatsiya jarayonlaridagi muammolar va internetga qaramlikni batafsil yoritadi. Mualliflarning fikricha, raqamli identifikatsiya yoshlar orasida "ikki dunyo" orasida ziddiyatli vaziyatlarni yuzaga keltirib, psixologik muammolarga olib kelmoqda.

Milliy tadqiqotlar doirasida esa O'zbekiston psixologlari va pedagoglari tomonidan olib borilayotgan ilmiy izlanishlar raqamli texnologiyalar ta'sirida yoshlarning identifikatsiyasi va moslashuv jarayonlariga oid masalalarga yo'naltirilgan. Jumladan, Sodiqova (2021) raqamli texnologiyalar va yoshlarning axloqiy-psixologik rivojlanishi orasidagi bog'liqlikni tahlil qilib, ijtimoiy tarmoqlarning yoshlarning qadriyatlar tizimiga ta'sirini batafsil ko'rsatadi. Bundan tashqari, Mamatqulov (2020) tadqiqotida yoshlarning virtual muhitda moslashuv mexanizmlarini shakllantirish zaruriyatiga urg'u beradi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, raqamli muhitda yoshlarning shaxsiy identifikatsiyasi va ijtimoiy moslashuvi masalasi kompleks yondashuv talab etadi. Virtual identifikatsiyaning shakllanishi real hayotda yoshlarning ijtimoiy munosabatlarini, axloqiy normalarini hamda shaxs sifatida rivojlanishini sezilarli darajada o'zgartirib yuborishi mumkin. Shu sababli, ushbu muammoning turli jihatlarini chuqur tahlil qilish va uning psixologik-pedagogik oqibatlarini o'rganish hozirgi davrda alohida dolzarblik kasb etmoqda. Yuqorida ko'rib chiqilgan ilmiy adabiyotlar esa mavzuning nazariy asoslarini shakllantirish va muammo yuzasidan samarali tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi.

Raqamli muhitda o'smirlarning shaxsiy identifikatsiyasi va moslashuvi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, bugungi kunda yoshlarning shaxsiyati shakllanishida virtual identifikatsiya jarayonlari tobora muhim rol o'ynamoqda. Tadqiqot natijalariga ko'ra, raqamli identifikatsiyaning shakllanishida asosan quyidagi uchta asosiy jihat ajralib turadi:

shaxsiy "virtual men"ning yaratilishi, raqamli muhit orqali ijtimoiy munosabatlar o'rnatish hamda identifikatsiya krizislarini boshdan kechirish ehtimolining ortishi.

Tadqiqot jarayonida o'smirlar virtual olamda o'zlarini ko'pincha real hayotda ko'rsatmagan yoki ko'rsata olmaydigan tarzda ifoda etish imkoniyatiga ega ekanligi aniqlandi. Jumladan, respondentlarning 78 foizi internet orqali o'zlarining virtual shaxsini yaratish jarayonida haqiqiy hayotdagidan ko'ra ko'proq erkinlikni his qilishlarini bildirgan. Bu holat, bir tomondan, o'smirlarga shaxsiy identifikatsiyasini erkin va ijodiy shakllantirish imkonini bersa, boshqa tomondan, ularning shaxs sifatida o'zligini aniqlash jarayonida ikki xil qarashning (real va virtual) to'qnashuvi natijasida psixologik ziddiyatlarni kuchaytirishi mumkin.

Shuningdek, raqamli muhitda o'smirlarning moslashuvi masalasini o'rganish jarayonida ayrim ijtimoiy tarmoqlar, ayniqsa Instagram, Telegram, TikTok kabi platformalarning yoshlarning ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirishga ta'siri tahlil qilindi. Natijalarga ko'ra, yoshlarning 82 foizi virtual muloqot orqali o'zlarining ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatini qayd etishgan. Shu bilan birga, respondentlarning 61 foizi onlayn muloqotdagi ommaviy tasdiqlash (layk va izohlar olish) orqali o'zlarini ijtimoiy muhitga moslashgan deb hisoblaydilar. Bu jarayonning salbiy tomoni shundaki, virtual tasdiqlash omillari o'smirlarning shaxsiy qadr-qimmatini real hayotdagi yutuqlaridan emas, balki virtual muloqotdagi muvaffaqiyatlaridan qaram qilib qo'yishi ehtimoli mavjud.

Bundan tashqari, tadqiqot davomida raqamli muhitdagi identifikatsiya krizislarining yoshlar orasida tobora keng tarqalayotgani ham aniqlandi. Respondentlarning 54 foizi raqamli muhitda o'zlarining haqiqiy shaxsiyatini anglashda qiyinchiliklarga duch kelayotganliklarini tan olishdi. Ayniqsa, virtual muhitda o'zini namoyish qilish jarayonida yoshlarning haqiqiy "men" va

virtual "men" o'rtasidagi farq kuchayishi, ichki qarama-qarshilik va ijtimoiy stressni yuzaga keltirmoqda. Ushbu holat, ayniqsa, o'zini past baholaydigan yoki ijtimoiy aloqalar o'rnatishda qiyinchiliklarga duch keladigan yoshlar orasida ko'proq uchramoqda.

Tahlil qilingan natijalar asosida shuni ta'kidlash lozimki, raqamli identifikatsiya va ijtimoiy moslashuv jarayonlarini nazorat qilish uchun pedagogik-psixologik strategiyalar ishlab chiqish zarur. Xususan, yoshlarning raqamli va real identifikatsiyasini uyg'un tarzda rivojlantirish, virtual kommunikatsiyani oqilona boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish va psixologik barqarorlikni ta'minlash muhimdir. Tadqiqot natijalari shuningdek, ota-onalar va pedagoglar tomonidan raqamli texnologiyalardan foydalanish madaniyatini shakllantirish bo'yicha yoshlar bilan profilaktik ishlarni olib borish kerakligini ko'rsatmoqda.

Raqamli muhit o'smirlarning shaxsiy identifikatsiyasi va ijtimoiy moslashuv jarayonlarini tubdan o'zgartirib yubormoqda. Virtual identifikatsiya va raqamli muhitning imkoniyatlarini to'g'ri boshqarish va yo'naltirish yoshavlodning sog'lom va barkamol rivojlanishi uchun muhim pedagogik vazifaga aylanishi kerak. Bu yo'nalishda kelgusida ilmiy-amaliy tadqiqotlarni kengaytirish hamda natijalar asosida aniq tavsiyalar ishlab chiqish zarurati mavjudligi aniqlandi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, raqamli muhitning shiddatli rivojlanishi va virtual identifikatsiya jarayonlarining kengayishi bugungi kunda o'smirlarning shaxsiy identifikatsiyasi va ijtimoiy moslashuvini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Tadqiqot davomida olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, raqamli muhit yoshlarning o'zligini anglash va ijtimoiy integratsiyasida ikki tomonlama ta'sirga ega. Birinchidan, u yoshlar uchun o'z fikrini erkin ifodalash, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish va kreativ potensialni namoyon etishga keng imkoniyat yaratmoqda. Ikkinchi tomondan esa, bu jarayon ko'plab yoshlarning o'z shaxsiy identifikatsiyasida muvozanat yo'qolishiga,

identifikatsion krizislar va ijtimoiy moslashuvda qiyinchiliklarga olib kelmoqda.

Tadqiqot asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

Birinchidan, raqamli muhitda shaxsiy identifikatsiya va ijtimoiy moslashuv bo'yicha yoshlar orasida psixologik-pedagogik diagnostika tizimini rivojlantirish zarur. Bu esa identifikatsion krizislarni o'z vaqtida aniqlash va ularga samarali yordam ko'rsatish imkonini beradi.

Ikkinchidan, o'smirlarda virtual muhitdan foydalanish madaniyatini shakllantirish, raqamli va real dunyolar orasidagi sog'lom muvozanatni ta'minlash maqsadida maktab va oliy ta'lim muassasalarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish bo'yicha maxsus treninglar va amaliy mashg'ulotlarni tashkil qilish tavsiya qilinadi.

Uchinchidan, yoshlarning raqamli muhitda

ijtimoiy-psixologik barqarorligini ta'minlash uchun ota-onalar va pedagoglar ishtirokida profilaktik dasturlar ishlab chiqish lozim. Ushbu dasturlar orqali yoshlarning virtual identifikatsiyasini nazorat qilish emas, balki uni to'g'ri yo'naltirish ko'zda tutilishi kerak.

To'rtinchidan, raqamli identifikatsiya va ijtimoiy moslashuvning nazariy va amaliy jihatlarini yanada chuqur tadqiq qilish, bu borada xalqaro tajribalarni milliy sharoitlarga moslashtirish orqali ilmiy-amaliy loyihalarni amalga oshirish tavsiya etiladi.

Yuqorida ta'kidlangan takliflarning amalga oshirilishi raqamli muhitda yoshlarning shaxsiy identifikatsiyasi va ijtimoiy moslashuvini optimallashtirishga, yosh avlodning sog'lom va barkamol rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi. Kelgusida mazkur yo'nalishdagi ilmiy tadqiqotlarni davom ettirish va natijalarga asoslangan aniq strategiyalarni ishlab chiqish dolzarb vazifa sifatida qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Erikson, E.H. Identity: Youth and Crisis. – New York: W.W. Norton & Company, 1968. – 336 p.
2. Boyd, D. It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens. – New Haven: Yale University Press, 2014. – 296 p.
3. Livingstone, S., Helsper, E.J. Gradations in digital inclusion: Children, young people, and the digital divide // New Media & Society. – 2007. – Vol. 9, №4. – P. 671–696.
4. Valkenburg, P.M., Peter, J. Adolescents' identity experiments on the internet: Consequences for social competence and self-concept unity // Communication Research. – 2008. – Vol. 35, №2. – P. 208–231.
5. Солдатов Г.У., Рассказова Е.И. Психологические особенности цифрового поколения // Национальный психологический журнал. – 2017. – №2(26). – С. 9–22.
6. Sodiqova, G.Q. Raqamli texnologiyalar va yoshlar axloqiy-psixologik rivojlanishining o'zaro bog'liqligi // Uzlusiz ta'lim jurnali. – Toshkent, 2021. – №4. – B. 56–61.
7. Mamatqulov, O.X. O'quvchi yoshlarning virtual muhitda ijtimoiy-psixologik moslashuvini shakllantirish masalalari // Xalq ta'limi. – Toshkent, 2020. – №6. – B. 24–29.

BO'LAJAK MUHANDISLARNI LOYIHAVIY-KONSTRUKTORLIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART SHAROITLARI

XAZRATQULOV ABDUVOHID ABDURAUF O'G'LI
Jizzax politexnika instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak muhandislarning loyihaviy-konstruktorlik kompetentligini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari tahlil qilingan. Tadqiqotda zamonaviy muhandislik ta'limining dolzarb muammolari va ularni hal qilish yo'llari ko'rib chiqilgan. Sakkizta asosiy pedagogik shart-sharoit aniqlangan: amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim tizimi, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, jamoaviy ish ko'nikmalarini rivojlantirish, ijodiy va tanqidiy fikrlashni shakllantirish, individual yondashuvni ta'minlash, uzluksiz baholash tizimini joriy etish, ta'lim muassasasi va ishlab chiqarish korxonalari o'rtasidagi strategik hamkorlik, o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini uzluksiz rivojlantirish. Har bir shart-sharoitning nazariy asoslari, zamonaviy pedagogik yondashuvlar va amaliy tatbiq usullari batafsil tahlil qilingan. Maqolada TPACK, Design Thinking, PBL, Triple Helix modeli kabi zamonaviy ta'lim kontseptsiyalaridan foydalanilgan.

Kalit so'zlar: loyihaviy-konstruktorlik kompetentligi, pedagogik shart-sharoitlar, muhandislik ta'limi, amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim, raqamli texnologiyalar, jamoaviy ish, ijodiy fikrlash

Abstract. This article analyzes the pedagogical conditions for developing project-design competencies of future engineers. The research examines current problems in modern engineering education and ways to solve them. Eight key pedagogical conditions have been identified: practice-oriented education system, use of modern information and communication technologies, development of teamwork skills, formation of creative and critical thinking, ensuring individual approach, implementation of continuous assessment system, strategic cooperation between educational institutions and manufacturing enterprises, continuous development of teachers' professional competencies. The theoretical foundations, modern pedagogical approaches and practical application methods of each condition are analyzed in detail. The article utilizes modern educational concepts such as TPACK, Design Thinking, PBL, Triple Helix model.

Keywords: project-design competency, pedagogical conditions, engineering education, practice-oriented learning, digital technologies, teamwork, creative thinking

Zamonaviy texnologiyalarning jadal rivojlanishi va raqamli transformatsiyaning chuqurlashishi natijasida muhandislik sohasidagi kadrlar tayyorlash tizimi tubdan yangilanishni talab etmoqda. Bo'lajak muhandislarning loyihaviy-konstruktorlik kompetentligini shakllantirish muasir ta'lim tizimining eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Bu kompetentlik nafaqat nazariy bilimlarni amalda qo'llash qobiliyatini, balki ijodiy fikrlash, muammolarni yechish va innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqish malakalarini ham o'z ichiga oladi.

Loyihaviy-konstruktorlik kompetentligi deganda bo'lajak muhandisning texnik

masalalarni tahlil qilish, konstruktiv yechimlar ishlab chiqish, loyiha hujjatlarini tayyorlash va muhandislik loyihalarini amalga oshirish bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarining yig'indisi tushuniladi. Bu kompetentlikning samarali rivojlanishi uchun maxsus pedagogik shart-sharoitlarni yaratish zarur bo'ladi.

Birinchi va eng muhim pedagogik shart-sharoit ta'limning amaliyotga yo'naltirilganligini ta'minlashdir. Pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, an'anaviy nazariy ta'lim usullari zamonaviy muhandislik faoliyatining murakkab talablariga to'liq javob bera olmaydi. Amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim kontseptsiyasi Dewey, Kolb va Schön kabi

taniqli pedagoglarning ishlarida asoslantirilgan bo'lib, "amalda o'rganish" printsipligiga asoslanadi. Bu yondashuvda talabalar nazariy bilimlarni real muhandislik masalalarini hal qilish jarayonida o'zlashtirishadi. Masalan, qurilish muhandisligi yo'nalishida talabalar haqiqiy binolarning loyihalarini ishlab chiqish, ularning mustahkamligini hisoblash va qurilish jarayonini boshqarish bo'yicha amaliy tajriba to'plashadi. Bunday tajriba nafaqat texnik ko'nikmalarni rivojlantiradi, balki muhandislik mas'uliyati tuyg'usini ham shakllantiradi. Ishlab chiqarish korxonalari bilan strategik hamkorlik orqali talabalar zamonaviy texnologiyalar, ishlab chiqarish jarayonlari va sanoat standartlari bilan bevosita tanishishlari mumkin.

Ikkinchi muhim shart-sharoit zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanishdir. Raqamli transformatsiya davrida muhandislik faoliyati CAD/CAM tizimlari, BIM texnologiyalari, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar tahlili bilan chambarchas bog'liq bo'lib qoldi. TPACK (Technology, Pedagogy, and Content Knowledge) nazariyasiga ko'ra, texnologiya, pedagogika va mazmun bilimlarining integratsiyasi samarali ta'limning asosini tashkil etadi. Masalan, AutoCAD, SolidWorks, ANSYS kabi dasturiy ta'minot yordamida 3D modellash, chekli elementlar usuli bilan tahlil qilish va virtual prototiplash ko'nikmalari zamonaviy muhandis uchun zaruriy kompetensiyalar hisoblanadi. Augmented Reality (AR) va Virtual Reality (VR) texnologiyalari orqali talabalar murakkab muhandislik tizimlarini vizualizatsiya qilish va virtual muhitda tajriba o'tkazish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Cloud Computing platformalari esa jamoaviy loyihalarda real vaqtda hamkorlik qilish va resurslarni samarali taqsimlash imkoniyatini beradi.

Uchinchi pedagogik shart-sharoit jamoaviy ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishdir. Tuckman, Bruce va Jensen tomonidan ishlab chiqilgan jamoa rivojlanishining to'rt bosqichi (forming, storming, norming, performing)

ko'rsatadiki, samarali jamoaviy ish maxsus ko'nikmalarni talab etadi. Zamonaviy muhandislik loyihalari cross-functional jamoalar tomonidan amalga oshiriladi, bu esa turli soha mutaxassislari o'rtasida samarali kommunikatsiya va koordinatsiyani talab etadi. Agile va Scrum metodologiyalari muhandislik loyihalarida keng qo'llanilmoqda, bu esa talabalardan moslashuvchanlik, iterativ fikrlash va uzluksiz yaxshilash ko'nikmalarini talab etadi. Project-Based Learning (PBL) metodikasidan foydalanib, talabalar real muhandislik vazifalarini guruh halida hal qilish orqali leadership, konfliktlarni hal qilish, vaqtni boshqarish va mas'uliyatni taqsimlash bo'yicha ko'nikmalar egallaydilar. Shuningdek, intercultural competence ham muhim, chunki global muhandislik loyihalari turli madaniyatlar vakillarining hamkorligini talab etadi.

To'rtinchi shart-sharoit ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan ta'lim muhitini yaratishdir. Edward de Bono ning "olti shlyapa" usuli va SCAMPER texnikasi kabi ijodiy fikrlash metodlari muhandislik ta'limida qo'llanilishi mumkin. Design Thinking yondashuvi empathy, define, ideate, prototype va test bosqichlarini o'z ichiga olib, muhandislarga foydalanuvchi ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda innovatsion yechimlar ishlab chiqishga yordam beradi. Systems thinking konsepsiyasi talabalarni murakkab muhandislik tizimlarini yaxlit holda ko'rib chiqishga, komponentlar orasidagi bog'liqliklarni tushunishga va tizimning emergernt xususiyatlarini hisobga olishga o'rgatadi. Problem-based learning (PBL) metodikasi orqali talabalar ill-structured problems bilan ishlash, turli yechim variantlarini baholash va eng optimal yechimni tanlash ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Root cause analysis, fishbone diagram va 5 Why texnikasi kabi tahlil vositalari muammolarning chuqur sabablarini aniqlash va tizimli yechimlar ishlab chiqishda yordam beradi.

Beshinchi pedagogik shart-sharoit shaxsiy va professional rivojlanish yo'nalishidagi individual yondashuvni ta'minlashdir. Gardner

ning Multiple Intelligence nazariyasi va Bloom taksonomiyasiga asoslanib, har bir talabaning noyob qobiliyatlari va o'rganish uslubini hisobga olish zarur. Adaptive learning tizimlar sun'iy intellekt algoritmlaridan foydalanib, har bir talabaning o'rganish tezligi va uslubiga moslashtirilgan individual ta'lim yo'llarini taklif etadi. Personalized Learning Plan (PLP) har bir talaba uchun aniq maqsadlar, milestone va baholash mezonlarini belgilaydi. E-portfolio tizimi orqali talabalar o'z rivojlanish jarayonini kuzatish, yutuqlarini hujjatlash va refleksiya qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Mentoring va coaching dasturlari orqali tajribali muhandislar va o'qituvchilar talabalarning shaxsiy va professional rivojlanishiga individual qo'llab-quvvatlash ko'rsatadilar. Competency-based education yondashuvida talabalar belgilangan kompetentsiyalarga erishgandan so'ng keyingi bosqichga o'tishlari mumkin, bu esa har birining o'z sur'atida rivojlanishiga imkon beradi.

Oltinchi shart-sharoit uzluksiz baholash va qayta aloqa tizimini joriy etishdir. An'anaviy summative assessment usullari loyihaviy-konstruktorlik kompetentligining dinamik va ko'p qirrali tabiatini to'liq aks ettira olmaydi. Formative assessment yondashuvi Black va Wiliam tadqiqotlariga ko'ra, o'rganish jarayonida uzluksiz qayta aloqa berish orqali ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Authentic assessment usullari real professional faoliyatga yaqin vaziyatlarda talabalarning kompetentligini baholaydi. Portfolio-based assessment orqali talabalar o'z rivojlanish tarixini to'liq aks ettirish va kritik refleksiya qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Peer assessment va 360-degree feedback tizimlari turli nuqtai nazarlardan baholash orqali obyektiv va keng qamrovli qayta aloqa beradi. Rubric-based assessment aniq mezonlar va ko'rsatkichlar asosida shaffof va adolatli baholash imkonini beradi. Real-time feedback tizimlar raqamli platformalar orqali darhol qayta aloqa berish va o'z vaqtida tuzatishlar kiritish imkoniyatini yaratadi.

Yettinchi muhim shart-sharoit ta'lim

muassasasi va ishlab chiqarish korxonalari o'rtasidagi strategik hamkorlikni ta'minlashdir. Triple Helix modeli (universitet-sanoat-hukumat) ko'rsatadiki, innovatsion iqtisodiyot rivojlanishi uchun bu uch sektor o'rtasidagi samarali hamkorlik zarur. Industry 4.0 kontseptsiyasi ta'lim muassasalaridan Smart Factory, IoT, sun'iy intellekt kabi zamonaviy texnologiyalar bilan tanish bo'lgan mutaxassislar tayyorlashni talab etadi. Cooperative education (Co-op) dasturlari orqali talabalar o'quv davri ichida ishlab chiqarish korxonalarida ishlash tajribasini to'plashadi. Work-integrated learning (WIL) yondashuvi nazariy bilimlar va amaliy tajribani birlashtiradi. Capstone loyihalar real sanoat muammolariga yo'naltirilgan bo'lib, talabalar va korxonalar uchun o'zaro foyda keltiruvchi natijalar beradi. Guest lectures, industry panels va networking events orqali talabalar sanoat tendentsiyalari va karyera imkoniyatlari bilan tanishadilar. Research and Development (R&D) hamkorligi orqali innovatsion loyihalar ishlab chiqiladi va texnologiya transfer jarayoni amalga oshiriladi.

Sakkizinchi shart-sharoit o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini uzluksiz rivojlantirishdir. Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK) modeli ko'rsatadiki, zamonaviy o'qituvchi texnologiya, pedagogika va fan mazmuni bo'yicha chuqur bilimga ega bo'lishi kerak. Continuous Professional Development (CPD) dasturlari orqali o'qituvchilar yangi pedagogik yondashuvlar, zamonaviy texnologiyalar va sanoat tendentsiyalari bilan tanishadilar. Reflective practice yondashuvi Donald Schön nazariyasiga asoslanib, o'qituvchilarning o'z faoliyatini tanqidiy tahlil qilish va yaxshilash imkoniyatini beradi. Professional Learning Communities (PLC) orqali o'qituvchilar tajriba almashish, kollaborativ tadqiqotlar olib borish va innovatsion ta'lim usullarini ishlab chiqishadi. Industry sabbaticals dasturlari o'qituvchilarga ishlab chiqarish korxonalarida ishlash va yangi texnologiyalar bilan amaliy tanishish imkoniyatini beradi. Action

research metodikasi orqali o'qituvchilar o'z sinf sharoitlarida pedagogik eksperimentlar o'tkazish va natijalarni tahlil qilish orqali ta'lim sifatini oshiradilar. Digital literacy va data analytics ko'nikmalari zamonaviy ta'lim sharoitlarida o'qituvchilar uchun zaruriy kompetentsiyalar hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak muhandislarning loyihaviy-konstruktorlik kompetentligini samarali rivojlantirish uchun kompleks va tizimli pedagogik shart-sharoitlarni yaratish zarur. Bu shart-sharoitlar bir-biri bilan o'zaro bog'liq bo'lib, synergistic ta'sir ko'rsatadi. Amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim asosi bo'lib, nazariy bilimlar va real muhandislik faoliyati o'rtasidagi ko'prikn yaratadi. Zamonaviy texnologiyalar bu jarayonni tezlashtiradi va kengaytiradi. Jamoaviy ish ko'nikmalari global muhandislik loyihalarida muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun zarur. Ijodiy fikrlash innovatsion yechimlar ishlab chiqishning asosini tashkil

etadi. Individual yondashuv har bir talabaning maksimal potentsialini ro'yobga chiqarish imkonini beradi. Uzluksiz baholash rivojlanish jarayonini optimallashtiradi. Sanoat bilan hamkorlik amaliy relevantlikni ta'minlaydi. O'qituvchilarning professional rivojlanishi esa butun tizimning sifatini kafolatlaydi.

Ushbu pedagogik shart-sharoitlarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi nafaqat talabalarning texnik kompetentligini oshiradi, balki ularda 21-asr ko'nikmalari, raqamli savodxonlik, global fikrlash va uzluksiz o'rganish qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Natijada, mehnat bozorining ehtiyojlariga to'liq javob beradigan, innovatsion fikrlaydigan va murakkab muhandislik vazifalarini hal qila oladigan yuqori malakali mutaxassislar tayyorlanadi. Bu esa milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish va texnologik rivojlanishni tezlashtirish uchun muhim asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bloom, B.S. Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals / B.S. Bloom, M.D. Engelhart, E.J. Furst. – New York: Longmans, Green, 1956. – 207 p.
2. Black, P. Assessment and Classroom Learning / P. Black, D. Wiliam // Assessment in Education: Principles, Policy & Practice. – 1998. – Vol. 5, No. 1. – P. 7-74.
3. De Bono, E. Lateral Thinking: Creativity Step by Step / E. De Bono. – New York: Harper & Row, 1970. – 300 p.
4. Dewey, J. Experience and Education / J. Dewey. – New York: Macmillan, 1938. – 116 p.
5. Etzkowitz, H. The Triple Helix: University-Industry-Government Innovation in Action / H. Etzkowitz. – New York: Routledge, 2008. – 164 p.
6. Gardner, H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences / H. Gardner. – New York: Basic Books, 1983. – 440 p.
7. Kolb, D.A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development / D.A. Kolb. – Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1984. – 256 p.
8. Koehler, M.J. What is technological pedagogical content knowledge? / M.J. Koehler, P. Mishra // Contemporary Issues in Technology and Teacher Education. – 2009. – Vol. 9, No. 1. – P. 60-70.
9. Schön, D.A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action / D.A. Schön. – New York: Basic Books, 1983. – 374 p.
10. Tuckman, B.W. Developmental sequence in small groups / B.W. Tuckman // Psychological Bulletin. – 1965. – Vol. 63, No. 6. – P. 384-399.

MAKTAB TA'LIMIGA TAYYORLASHDA BOLALARDA EMOTSIONAL MOSLASHUV PEDAGOGIK JARAYON SIFATIDA

RASHIDOVA ZULAYHO OLIMJON QIZI

O'zbekiston davlat Jahon tillari universiteti, Pedagogika va psixologiya kafedrası
p.f.f.d.(PhD), katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada maktab ta'limiga tayyorgarlik davrida bolalarda emotsional moslashuv jarayonining pedagogik jihatlari ilmiy tahlil qilinadi. Muallif tomonidan maktabgacha yoshdagi bolalarning emotsional moslashuvi pedagogik jarayon sifatida tavsiflanib, uning asosiy tamoyillari va bosqichlari aniqlanadi. Shuningdek, bolalarning emotsional tayyorgarligiga ta'sir qiluvchi omillar va pedagogik shart-sharoitlar o'rganiladi. Tadqiqot natijalari asosida bolalarda emotsional moslashuvni samarali tashkil qilish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: emotsional moslashuv, maktabga tayyorlash, pedagogik jarayon, maktabgacha yosh, psixologik barqarorlik.

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические аспекты процесса эмоциональной адаптации детей при подготовке к школьному обучению. Автором охарактеризована эмоциональная адаптация дошкольников как педагогический процесс, определены его основные принципы и этапы. Изучены факторы и педагогические условия, влияющие на эмоциональную готовность детей к школе. На основе результатов исследования разработаны научно-практические рекомендации по эффективной организации эмоциональной адаптации дошкольников.

Ключевые слова: эмоциональная адаптация, подготовка к школе, педагогический процесс, дошкольный возраст, психологическая устойчивость.

Abstract. The article examines the pedagogical aspects of emotional adaptation processes in children during preparation for school education. The author describes emotional adaptation in preschool children as a pedagogical process, identifying its fundamental principles and stages. Factors and pedagogical conditions influencing children's emotional readiness for school are analyzed. Based on research findings, scientifically-based practical recommendations for effectively organizing preschool children's emotional adaptation are proposed.

Keywords: emotional adaptation, school readiness, pedagogical process, preschool age, psychological stability.

Zamonaviy ta'lim jarayonida maktabga tayyorgarlik bosqichi bolaning keyingi ta'lim faoliyati va shaxs sifatida shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, maktabga o'tish davrida bolaning emotsional moslashuv jarayonlari samarali tashkil etilishi uning kelgusidagi muvaffaqiyatli ta'lim olishining muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda pedagogika va psixologiya fanlari doirasida maktabgacha yoshdagi bolalarning maktab hayotiga emotsional moslashuvini ta'minlash pedagogik jarayon sifatida qaralmoqda. Bu jarayon bolaning yangi ijtimoiy rolga kirishida, yangi vaziyat va talablarni qabul qilishida, tengdoshlar hamda kattalar

bilan ijobiy munosabatlarni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, bolalarning emotsional tayyorgarligi ularning o'quv faoliyatida psixologik barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi va ta'lim muhitiga muvaffaqiyatli integratsiya qilish imkoniyatini yaratadi. Ammo, amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, maktabgachata'limmuassasalarida emotsional moslashuv jarayonlariga yetarlicha e'tibor qaratilmasligi oqibatida ko'plab bolalar maktabga o'tishda qiyinchiliklarga duch kelishmoqda. Ushbu vaziyat bolalarning maktab ta'limiga emotsional moslashuvini pedagogik jarayon sifatida o'rganish va uning samarali yo'llarini ilmiy asosda aniqlash zaruriyatini

keltirib chiqarmoqda. Ushbu maqolada aynan maktab ta'limiga tayyorgarlik davrida bolalarda emotsional moslashuvning pedagogik jihatlari chuqur tahlil qilinadi, muammoning ilmiy-nazariy asoslari aniqlanadi va bu borada amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili

Bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash jarayonida emotsional moslashuv masalalari ko'plab tadqiqotchilar tomonidan pedagogik-psixologik nuqtai nazardan o'rganilgan. Ushbu yo'nalishda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, maktabga muvaffaqiyatli o'tish uchun bolaning intellektual tayyorgarligi bilan bir qatorda uning emotsional rivojlanishi ham juda muhimdir.

Maktab ta'limiga emotsional moslashuvning nazariy asoslari asosan L.S.Vigotskiy, A.N.Leontev va D.B.Elkonin kabi taniqli psixologlarning tadqiqotlariga asoslanadi. Jumladan, L.S.Vigotskiy bolalarning psixik rivojlanishida ijtimoiy muhitning rolini ta'kidlagan bo'lib, bolaning ijtimoiy sharoitlarga moslashuv jarayoni uning emotsional-irodaviy sohasida kechishini ta'kidlaydi. Shuningdek, D.B.Elkonin o'zining "Bolalik psixologiyasi" asarida maktabgacha yoshdagi bolalarning emotsional tayyorgarligini o'quv faoliyatiga muvaffaqiyatli o'tish uchun asosiy shartlardan biri sifatida baholaydi.

Emotsional moslashuv jarayonini pedagogik jihatdan yoritish Rossiya olimlaridan Ye.O.Smirnova, Ye.V.Zaporojets va A.D.Koshevalarning ilmiy ishlarida keng ko'rib chiqilgan. Ye.O.Smirnova maktabgacha yoshdagi bolalarda emotsional ong va o'z-o'zini boshqarish qobiliyatlarini shakllantirish bo'yicha ilmiy-amaliy metodikalarni taklif qilgan bo'lib, uning fikricha, maktabgacha yoshdagi bolalarda emotsional moslashuv ko'nikmalarini rivojlantirish ularning kelgusida maktab faoliyatida muvaffaqiyatli moslashuvini ta'minlaydi.

Xorijiy tadqiqotchilardan Bowlby (1969) va Ainsworth (1978) nazariyalariga ko'ra, bolaning emotsional xavfsizligi va ijtimoiy

munosabatlarga kirish ko'nikmalari uning keyingi bosqichda (jumladan, maktabda) muvaffaqiyatli moslashuvi uchun asosiy omillardir. Ayniqsa, Ainsworth bolalardagi bog'lanish (attachment) nazariyasi asosida maktabga emotsional tayyorgarlik bosqichlarini tasvirlaydi va bu jarayonda ota-onalar bilan munosabatlarning rolini alohida ta'kidlaydi.

So'nggi yillarda mazkur yo'nalishda olib borilgan tadqiqotlardan Blair va Raver (2015) hamda Denham (2018) ishlari ahamiyatlidir. Blair va Raver o'z tadqiqotlarida bolalarning maktabgacha davrdagi emotsional-irodaviy boshqaruv qobiliyatlarining shakllanishi ularning maktabdagi akademik ko'rsatkichlariga sezilarli ta'sir ko'rsatishini ilmiy asosda isbotlagan. Denham esa o'zining ilmiy tadqiqotlarida maktab ta'limiga emotsional tayyorgarlikni ta'minlash uchun pedagoglar va ota-onalar tomonidan qo'llanilishi zarur bo'lgan pedagogik strategiyalar va amaliy texnologiyalarni keng tavsiflaydi.

O'zbekistonlik tadqiqotchilar tomonidan ham mazkur masalaga alohida e'tibor qaratilgan. Jumladan, G.B.Shoumarov va M.Yu.Xodjayevalarning tadqiqotlarida bolalarda maktabga tayyorgarlik jarayonida emotsional-psixologik rivojlanishning ahamiyati tahlil qilinadi hamda bu jarayonda pedagogik faoliyatning vazifalari aniq ko'rsatib beriladi. Shuningdek, M.Jo'rayeva o'z tadqiqotlarida maktabgacha yoshdagi bolalarning emotsional barqarorligini ta'minlashda pedagogik muloqotning roli haqida batafsil yoritadi.

Yuqorida keltirilgan adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bolalarni maktabga tayyorlashda emotsional moslashuv jarayonini samarali tashkil qilish uchun maktabgacha ta'lim tizimida maxsus pedagogik texnologiyalar ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy etish zarur. Bu boradagi ilmiy tadqiqotlar natijalari pedagog va ota-onalar uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo'lib, bolaning keyingi maktab ta'limiga muvaffaqiyatli kirishishi va ularning psixologik-emotsional jihatdan sog'lom shakllanishini ta'minlashga xizmat

qiladi.

Tahlil va natijalar

Maktab ta'limiga tayyorlashda bolalarning emotsional moslashuvi jarayonini pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilish davomida ushbu jarayonning murakkab va ko'p qirrali ekanligi aniqlandi. Olib borilgan tadqiqotlar natijasida emotsional moslashuv pedagogik jarayon sifatida quyidagi asosiy jihatlar bilan tavsiflansa bo'ladi:

Tadqiqot natijalariga ko'ra, maktabgacha yoshdagi bolalarda emotsional moslashuvning samarali kechishi uchun, avvalo, ular bilan ishlaydigan pedagoglarning psixologik-pedagogik bilimlari hamda malakalarining yetarli darajada shakllangan bo'lishi lozim. Ushbu tadqiqot davomida respondent sifatida ishtirok etgan pedagoglarning 70 foizidan ortig'i maktabga tayyorlov jarayonida bolalarning emotsional-irodaviy rivojlanishiga yetarlicha e'tibor bermasliklarini tan olishgan. Bu esa maktabga kirayotgan bolalarning taxminan uchdan bir qismida turli darajadagi emotsional moslashuv qiyinchiliklarining yuzaga kelishiga sabab bo'lmoqda.

Tadqiqotda maktabga moslashuvda eng ko'p uchraydigan emotsional muammolar sifatida xavotirlanish, qo'rquv, stress holatlari va boshqa bolalar bilan munosabatlarda qiyinchiliklar aniqlangan. Tadqiqotda ishtirok etgan bolalarning 62 foizida maktabga ilk marta kirishda kuchli xavotirlanish belgilari kuzatilgan bo'lib, ulardan 40 foizga yaqini ushbu hissiy holatlarni o'z vaqtida yengishda qiyinchiliklarga duch kelishgan. Ushbu holatlar emotsional moslashuv jarayonining pedagogik jihatdan to'g'ri tashkil etilishi zarurligini yaqqol ko'rsatadi.

O'tkazilgan kuzatuv va pedagogik eksperiment natijalari shuni ham ko'rsatdiki, maktabga tayyorlashda bolalar bilan muntazam ravishda olib boriladigan emotsional-ijtimoiy yo'naltirilgan faoliyatlar ularning psixologik barqarorligini oshiradi. Eksperimental guruhlarda tashkil qilingan maxsus emotsional rivojlantiruvchi mashg'ulotlar va o'yinlar orqali

bolalarda ijobiy emotsiyalarni boshqarish, tengdoshlari bilan samarali munosabatlar o'rnatish ko'nikmalarining sezilarli darajada rivojlanishi qayd etildi. Ushbu guruhdagi bolalarning 78 foizida maktabga nisbatan ijobiy munosabat shakllanib, ular yangi vaziyatlarga va talablarga tezroq moslasha olishgan.

Shuningdek, tadqiqot davomida ota-onalarning emotsional moslashuv jarayonidagi roli ham alohida tahlil qilindi. Aniqlangan natijalar shuni ko'rsatmoqdaki, ota-onalar tomonidan maktabga nisbatan ko'rsatiladigan ijobiy munosabat va emotsional qo'llab-quvvatlash bolaning maktabdagi dastlabki faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Respondent ota-onalarning 85 foizi pedagoglar bilan yaqindan hamkorlik qilishga tayyor ekanligini bildirishgan bo'lib, ularning fikricha, maktabga tayyorgarlik davrida pedagoglar bilan hamkorlikning tizimli tarzda tashkil qilinishi bolaning emotsional barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Tahlillar asosida maktabgacha yoshdagi bolalarda emotsional moslashuvni pedagogik jarayon sifatida samarali tashkil qilish uchun quyidagi asosiy pedagogik shartlar aniqlangan:

- Pedagoglarning emotsional-irodaviy rivojlanish sohasidagi bilimlarini oshirish va maxsus pedagogik texnologiyalarni qo'llashga o'rgatish;

- Maktabgacha ta'lim muassasalarida emotsional rivojlantiruvchi o'yinlar va treninglarni muntazam tashkil qilish;

- Ota-onalar bilan tizimli pedagogik hamkorlikni yo'lga qo'yish orqali ularni maktabga tayyorlash jarayoniga faol jalb qilish.

Yuqoridagi tahlil va natijalar shuni ko'rsatadiki, maktab ta'limiga emotsional moslashuvni pedagogik jarayon sifatida samarali tashkil qilish orqali bolalarning maktabga o'tish davridagi hissiy-ijtimoiy muammolarini minimallashtirish mumkin. Natijada, bola maktab muhitiga tezroq moslashadi, uning psixologik va emotsional barqarorligi oshadi va kelgusida muvaffaqiyatli ta'lim olishiga mustahkam asos yaratiladi. Ushbu natijalar

kelgusida mazkur yo'nalishda olib boriladigan pedagogik tadqiqot va amaliy ishlar uchun muhim ilmiy-nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, maktab ta'limiga tayyorlashda bolalarning emotsional moslashuv jarayoni pedagogik jihatdan tizimli yondashuvni talab qiladigan murakkab va ko'p bosqichli hodisa hisoblanadi. Tadqiqot davomida aniqlangan natijalar maktabgacha yoshdagi bolalarning emotsional tayyorgarligi ular uchun maktab hayotiga muvaffaqiyatli kirishish va kelgusida ta'lim faoliyatida yuqori natijalarga erishish imkonini berishini ko'rsatdi. Shuningdek, bu jarayonning samarali tashkil qilinishi uchun pedagoglarning emotsional-psixologik bilimlarini oshirish, ota-onalar bilan hamkorlikni mustahkamlash va bolalar bilan maxsus amaliy mashg'ulotlarni muntazam tashkil qilish zarur ekani qayd etildi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy takliflar ishlab chiqildi:

Birinchidan, maktabgacha ta'lim muassasalarida emotsional moslashuv jarayonlarini muntazam tashxis qilish tizimini joriy etish lozim. Bu orqali bolalarning hissiy rivojlanishidagi muammolarni aniqlash va ularga pedagogik-psixologik yordam ko'rsatishni o'z vaqtida amalga oshirish mumkin bo'ladi.

Ikkinchidan, maktabgacha ta'lim muassasalarida emotsional rivojlantiruvchi mashg'ulotlar, treninglar va o'yinlar tizimli tarzda joriy qilinishi zarur. Ushbu mashg'ulotlar orqali bolalarning ijobiy emotsiyalarni

boshqarish, tengdoshlari bilan munosabatlarni yaxshilash va yangi vaziyatlarga moslashuv qobiliyatlari rivojlanadi.

Uchinchidan, maktabga tayyorgarlik jarayonida ota-onalar bilan pedagoglarning tizimli hamkorligini ta'minlash bo'yicha maxsus pedagogik dasturlar ishlab chiqish tavsiya qilinadi. Bu dasturlarda ota-onalar uchun farzandlarining emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlash bo'yicha amaliy yo'riqnomalar va tavsiyalar berilishi kerak.

To'rtinchidan, pedagoglar uchun maktabgacha yoshdagi bolalarning emotsional rivojlanish xususiyatlari va maktabga moslashuv jarayonlarini tashkil qilish bo'yicha malaka oshirish kurslarini muntazam tashkil qilish lozim. Bu orqali pedagoglarning professional bilim va ko'nikmalari oshadi hamda ular emotsional moslashuv jarayonini samarali boshqarish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Shunday qilib, mazkur takliflarning amalga oshirilishi maktab ta'limiga tayyorlash davrida bolalarda emotsional moslashuv jarayonining samaradorligini oshiradi hamda bola shaxsining har tomonlama barkamol rivojlanishi uchun zarur bo'lgan hissiy-psixologik asoslarni shakllantirishga yordam beradi. Kelajakda bu yo'nalishda ilmiy-amaliy tadqiqotlarni davom ettirish hamda maktabgacha ta'lim muassasalarida emotsional pedagogikaning zamonaviy texnologiyalarini joriy qilish orqali mazkur sohada muhim natijalarga erishish mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии. — Санкт-Петербург: Союз, 1999. — 224 с.
2. Эльконин Д.Б. Психология игры. — Москва: Владос, 1999. — 360 с.
3. Смирнова Е.О. Эмоциональное развитие дошкольников: методические рекомендации для педагогов и психологов. — Москва: Просвещение, 2005. — 176 с.
4. Запорожец А.В. Психология дошкольного детства. — Москва: Академия, 2000. — 224 с.
5. Bowlby J. Attachment and loss. Vol. 1: Attachment. — New York: Basic Books, 1969. — 428 p.
6. Ainsworth M.D.S., Blehar M.C., Waters E., Wall S. Patterns of Attachment: A Psychological Study of the Strange Situation. — Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1978. — 391 p.
7. Blair C., Raver C.C. School readiness and self-regulation: A developmental psychobiological approach // Annual Review of Psychology. — 2015. — Vol. 66. — P. 711–731.
8. Denham S.A. Keeping SEL developmental: The importance of a developmental lens for fostering and assessing SEL competencies // Journal of Early Intervention. — 2018. — Vol. 40, №2. — P. 117–130.
9. Шоумаров Ф.Б., Хўжаева М.Ю. Мактабгача таълим муассасаларида болаларни мактабга тайёрлашнинг педагогик асослари. — Тошкент: Fan va texnologiya, 2021. — 220 б.
10. Жўраева М. Мактабгача ёшдаги болаларда ҳиссий барқарорликни шакллантиришда педагогик мулоқотнинг ўрни // Халқ таълими. — Тошкент, 2020. — №5. — Б. 41–46.

XALQARO FANLARNING PEDAGOGIK TA'LIM JARAYONIGA IMPLEMENTATSIYA QILISH PRINSIPLARI VA MEXANIZMLARI

YUSUPOVA XABIBA IRISKULOVNA
TAFU, Maktabgacha ta'lim metodikasi kafedrası mudiri, PhD

Annotatsiya. Maqolada xalqaro fanlarning pedagogik ta'lim jarayoniga implementatsiya qilishning asosiy prinsiplari va mexanizmlari ko'rib chiqilgan. Globallashuv sharoitida ta'lim tizimlarining xalqaro integratsiyasi, fanlararo yondashuv va zamonaviy pedagogik texnologiyalarning o'rni tahlil qilingan. Tadqiqotda xalqaro fanlarni ta'lim jarayoniga joriy etishning samarali usullari, o'qituvchilarning professional tayyorgarlik masalalari va talabalarning kompetensiyalarini rivojlantirishning innovatsion yo'llari ko'rsatilgan. Maqola ta'lim sifatini oshirish va xalqaro standartlarga muvofiq kadrlar tayyorlash jarayonlarini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar beradi.

Аннотация. В статье рассматриваются основные принципы и механизмы внедрения международных дисциплин в педагогический образовательный процесс. Анализируется международная интеграция образовательных систем в условиях глобализации, междисциплинарный подход и роль современных педагогических технологий. В исследовании показаны эффективные методы внедрения международных дисциплин в образовательный процесс, вопросы профессиональной подготовки преподавателей и инновационные пути развития компетенций студентов. Статья предлагает рекомендации по совершенствованию процессов повышения качества образования и подготовки кадров в соответствии с международными стандартами.

Abstract. The article examines the main principles and mechanisms for implementing international disciplines in the pedagogical educational process. The international integration of educational systems in the context of globalization, interdisciplinary approach and the role of modern pedagogical technologies are analyzed. The research demonstrates effective methods of introducing international disciplines into the educational process, issues of professional teacher training and innovative ways of developing student competencies. The article provides recommendations for improving the quality of education and training processes in accordance with international standards.

Kalit so'zlar: xalqaro fanlar, pedagogik jarayon, implementatsiya, ta'lim innovatsiyalari, xalqaro integratsiya

Ключевые слова: международные дисциплины, педагогический процесс, внедрение, образовательные инновации, международная интеграция

Keywords: international disciplines, pedagogical process, implementation, educational innovations, international integration

Zamonaviy dunyoda ta'lim tizimlarining xalqaro birlashtirish jarayoni va globallashuv hodisalari ta'lim sohasida tubdan o'zgarishlarni talab qilmoqda. Xalqaro fanlarning pedagogik ta'lim jarayoniga joriy etish masalasi bugungi kunda pedagogika va ta'lim boshqaruvi sohasining eng dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Bu jarayon nafaqat ta'lim sifatini oshirish, balki xalqaro mehnat bozorining talablariga javob beradigan mutaxassislar tayyorlash uchun ham zaruriy hisoblanadi.

Xalqaro fanlar deganda, birinchi navbatda, dunyo miqyosida tan olingan, universal xarakterga ega bo'lgan va turli mamlakatlarda o'qitiladigan fanlar tushuniladi. Bular ichida xalqaro iqtisodiyot, xalqaro huquq, xalqaro munosabatlar, qiyosiy ta'limot, jahon adabiyoti, global tadqiqotlar va boshqa fanlar kiradi. Shuningdek, zamonaviy jahon muammolarini o'rganish bilan bog'liq yangi fanlar ham bu toifaga kiradi: ekologik muammolar, jahon iqlimi o'zgarishi, xalqaro terrorchilikga qarshi

kurash, barqaror rivojlanish va boshqalar.

Yigirma birinchi asr ta'lim paradigmasi jahon miqyosida raqobatbardoshlik va ko'p madaniyatli malakalar asosida shakllantirilimoqda. Bu sharoitda xalqaro fanlarning roli nihoyatda muhim bo'lib, ular talabalarga dunyo miqyosida fikrlash, turli madaniyatlarni tushunish va jahon muammolarini hal qilish ko'nikmalarini beradi. Zamonaviy ta'lim tushunchasi jahon bilimlarini mahalliy sharoitlarga moslashtirishni nazarda tutadi.

Ta'lim jarayoniga xalqaro fanlarni joriy etishning asosiy prinsiplari ichida sistematiklik, ketma-ketlik, davomiylik va moslashuvchanlik alohida o'rin tutadi. Sistematiklik printsiplari xalqaro fanlarni mavjud ta'lim dasturiga mantiqiy bog'langan holda kiritishni nazarda tutadi. Bu jarayonda fanlararo bog'lanishlar, o'quv materiallarining ketma-ketligi va talabalarining bilim olish imkoniyatlari hisobga olinishi lozim. Sistematiklik, shuningdek, xalqaro fanlarning o'quv rejalarida to'g'ri joylashtirish, boshqa fanlar bilan birlashtirishni va umumiy ta'lim maqsadlariga mos kelishini ta'minlaydi.

Ketma-ketlik printsiplari esa xalqaro fanlarni bosqichma-bosqich, oddiydan murakkabga tomon o'rgatish usuliyotini belgilaydi. Boshlang'ich bosqichda talabalar xalqaro fanlarning asosiy tushunchalari bilan tanishtiriladi, keyingi bosqichlarda esa chuqur nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalar beriladi. Bu jarayonda Blum darajalar tizimi kabi zamonaviy pedagogik yondashuvlar qo'llaniladi.

Moslashuvchanlik printsiplari mahalliy ta'lim sharoitlari, milliy xususiyatlar va madaniy muhitni hisobga olgan holda xalqaro fanlarni moslashtirishni taqazo etadi. Bu jarayonda milliy ta'lim standartlari va xalqaro talablar o'rtasida muvozanat yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, xalqaro iqtisodiyotni o'rganishda mahalliy iqtisodiy sharoitlar, milliy iqtisodiy siyosat va mintaqaviy iqtisodiy birlashuv jarayonlari ham ko'rib chiqilishi

lozim.

Davomiylik printsiplari esa xalqaro fanlarni ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida doimiy rivojlantirish va takomillashtirishni ko'zda tutadi. Bu, ayniqsa, tez o'zgarib turadigan xalqaro sharoitlar va jahonlashuv jarayonlari sharoitida muhim ahamiyat kasb etadi. Doimiy yangilanish va o'quv dasturlarini zamonaviy yo'nalishlar bilan boyitish bu prinsipning asosiy talabi hisoblanadi.

Qo'shimcha ravishda, o'zaro ta'sir printsiplari ham muhim o'rin tutadi. Bu printsiplari talabalarining faol ishtirokini, guruh ishlari, loyihalar va amaliy mashg'ulotlar orqali bilim olishni nazarda tutadi. Xalqaro fanlarni o'rganishda amaliy masala o'rganish usullari, xalqaro tashkilotlar namunasi mashg'ulotlari, xalqaro biznes o'yinlari kabi faol usullar qo'llaniladi.

Xalqaro fanlarning ta'limga birlashtirilishi mexanizmlari turli yo'nalishlarda amalga oshiriladi. Birinchi navbatda, o'quv dasturlarining xalqarolashtirish jarayoni muhim rol o'ynaydi. Bu jarayonda xalqaro standartlarga muvofiq fanlar ro'yxati kengaytiriladi, yangi o'quv predmetlari kiritiladi va mavjud fanlarning mazmuni boyitiriladi. Shuningdek, xalqaro sertifikat berish tizimlariga moslashgan o'quv dasturlari ishlab chiqiladi.

O'quv dasturlarini xalqarolashtirish jarayonida turli modellar qo'llaniladi. "Qo'shimcha" modeli mavjud dasturlarga yangi xalqaro qismlarni qo'shishni nazarda tutadi. "Ichki" modeli esa xalqaro elementlarni mavjud fanlarning tuzilishiga kiritadi. "Batafsil o'rganish" modeli butunlay xalqaro muhitda ta'lim berishni ko'zda tutadi. Har bir model o'zining afzalliklari va qiyinchiliklariga ega bo'lib, aniq ta'lim muassasasining imkoniyatlari va maqsadlariga qarab tanlanadi.

O'quv dasturi islohoti jarayonida natijaga yo'naltirilgan ta'lim yondashuvi qo'llaniladi. Bu yondashuvda ta'lim natijasi sifatida talabalar qanday bilim, ko'nikma va malakaga ega bo'lishi kerakligi aniq belgilanadi. Xalqaro fanlar sharoitida bu jahon fuqaroligi, madaniyatlararo

malaka, tanqidiy fikrlash va muammo yechish kabi malakalarni o'z ichiga oladi.

O'qituvchilarning kasbiy tayyorgarlik tizimi xalqaro fanlarni samarali o'qitish uchun asosiy mexanizmlardan biri hisoblanadi. Pedagog kadrlarning xalqaro malaka oshirish dasturlari, chet el tajribasini o'rganish, xalqaro anjuman va seminarlar yaratib unga qatnashish kabi faoliyatlar orqali o'qituvchilarning malakasi oshiriladi. Bu jarayonda nafaqat kasbiy bilim, balki xalqaro muloqot ko'nikmalari va madaniyatlararo tushunish qobiliyati ham rivojlantiriladi.

O'qituvchilar uchun maxsus tayyorgarlik dasturlari pedagogik mazmun bilimi va texnologik pedagogik bilim tushunchalariga asoslanadi. Texnologiya, pedagogika va mazmun bilimi modeli xalqaro fanlarni o'qitishda texnologiya, pedagogika va mazmun bilimlarining birlashuvini ta'minlaydi. Bu yondashuvda o'qituvchilar nafaqat fan mazmunini, balki uni samarali o'qitish usullari va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish yo'llarini ham egallaydilar.

Fakultet rivojlantirish dasturlari ichida dam olish dasturlari, mehmon olim imkoniyatlari, qo'shma tadqiqot loyihalari va hamkorlikdagi o'qitish kabi imkoniyatlar muhim o'rin tutadi. Bu dasturlar o'qituvchilarga xalqaro tajriba olish, chet el hamkaslari bilan aloqa o'rnatish va eng yangi pedagogik yondashuvlarni o'rganish imkoniyatini beradi. Ustoz-shogird dasturlari orqali tajribali xalqaro o'qituvchilar yosh kadrlarni yo'naltiradi va ularga amaliy yordam beradi.

Zamonaviy axborot-aloqa texnologiyalari xalqaro fanlarni ta'lim jarayoniga joriy etishning samarali vositasi sifatida qo'llaniladi. Onlayn ta'lim maydonchalar, masofaviy o'qitish tizimi, virtual laboratoriyalar va elektron ta'lim resurslari orqali talabalar dunyo miqyosidagi bilim bazalariga kirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu texnologiyalar nafaqat geografik chegaralarni yo'q qiladi, balki ta'limning samaradorligi va qulayligini ham oshiradi.

Ta'limni boshqarish tizimlari kabi

maydonchalar orqali xalqaro fanlar uchun o'zaro ta'sirli o'quv muhiti yaratiladi. Virtual haqiqat va kengaytirilgan haqiqat texnologiyalari yordamida talabalar xalqaro tadbirlar, tarixi joylar va madaniy meroslarga virtual sayohatlar qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu chuqur o'rganish tajribasi talabalarning o'rganish motivatsiyasini oshiradi va bilimlarni mustahkamlashga yordam beradi.

Katta ochiq onlayn kurslar maydonchalar orqali dunyoning yetakchi universitetlarida o'qitiladigan xalqaro fanlardan onlayn kurslar olish mumkin. Bu maydonchalar mahalliy talabalar uchun jahon ta'lim imkoniyatlarini yaratadi. Blokzanjirov texnologiyasi ta'lim hujjatlarini tasdiqlash uchun qo'llaniladi va xalqaro sertifikatlarining haqiqiylikini ta'minlaydi.

Sun'iy aql va mashinali o'rganish texnologiyalari shaxsiy ta'lim tajribasi yaratishda qo'llaniladi. Moslashuvchan ta'lim tizimlari har bir talabaning individual o'rganish tezligi va uslubiga moslashadi. Tabiiy tilni qayta ishlash texnologiyalari orqali ko'p tilli ta'lim resurslari yaratiladi va real vaqtda tarjima imkoniyatlari ta'minlanadi.

Fanlararo birlashuv yondashuvi xalqaro fanlarni joriy etishning muhim usuli hisoblanadi. Bu yondashuvda turli fanlar o'rtasidagi bog'lanishlar o'rnatiladi, murakkab muammolarni hal qilish uchun bir necha fanlardan foydalanish ko'nikmalari rivojlantiriladi. Masalan, matematika va iqtisodiyot, tarix va ijtimoiy fanlar, tabiiy fanlar va texnologiya o'rtasidagi bog'lanishlar yaratiladi.

Fanlararo yondashuv nafaqat fanlararo bog'lanishlarni, balki ko'p fanliy va fanlardan tashqari yondashuvlarni ham o'z ichiga oladi. Ko'p fanliy yondashuv bir masalani turli fanlar nuqtai nazaridan ko'rib chiqishni nazarda tutadi. Fanlardan tashqari yondashuv esa yangi bilim sohasini yaratish uchun turli fanlarning birlashuvini amalga oshiradi.

Loyihaga asoslangan o'rganish usuliyoti fanlararo birlashuvning samarali

usuli hisoblanadi. Talabalar haqiqiy jahon muammolarini hal qilish uchun turli fanlardan bilimlarni birlashtirib, murakkab loyihalar ustida ishlaydilar. Masalan, iqlim o'zgarishi mavzusida ishlayotgan talabalar geografiya, iqtisodiyot, siyosatshunoslik, biologiya va matematika fanlaridan foydalanadilar.

Amaliy masala o'rganish usullari jahon biznes holatlari, xalqaro ziddiyatlarni hal qilish, madaniy tadqiqotlar kabi sohalarida keng qo'llaniladi. Haqiqiy dunyo stsenariylari talabalarni nazariy bilimlarni amaliy muammolarni hal qilishda qo'llashga o'rgatadi. Muammoga asoslangan o'rganish yondashuvi orqali talabalar hamkorlik ko'nikmalari va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradilar.

Xalqaro hamkorlik dasturlari va akademik almashinuv loyihalari ham muhim mexanizmlardan biri hisoblanadi. Talabalar va o'qituvchilarning xalqaro dasturlarda qatnashishi, chet el universitetlari bilan hamkorlik, qo'shma ta'lim dasturlari va ikki diplomli ta'lim tizimi xalqaro fanlarni ta'limga birlashtirishning samarali yo'llaridir. Bu loyihalar orqali ta'lim jarayonida xalqaro andozalar va eng yaxshi tajribalar joriy etiladi.

Erasmus, DAAD, Fulbrayt, TEMPUS kabi xalqaro grant dasturlari orqali talabalar va o'qituvchilar xalqaro tajriba olish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Qo'shma diplom dasturlari ikki yoki undan ortiq universitetlar o'rtasidagi hamkorlikda amalga oshiriladi va bitiruvchilarga bir nechta diplom beradi. Ikki diplom dasturlari esa talabalarining ikki xil milliy ta'lim tizimida tahsil olishini ta'minlaydi.

Xalqaro filial kampuslar dunyo universitetlarining boshqa mamlakatlarda filiallarini ochish orqali ta'lim eksporti sifatida rivojlanmoqda. Virtual harakatchanlik dasturlari koronavirus pandemiyasidan keyin keng tarqaldi va jismoniy harakatchanlik chegaralarini bartaraf etdi. Onlayn hamkorlikdagi o'rganish orqali turli mamlakatlardagi talabalar birgalikda loyihalar ustida ishlaydilar.

Egizak hamkorlik, xalqaro birlashmalar va opa-singil universitet shartnomalar kabi

hamkorlik shakllari muassasa darajasida amalga oshiriladi. Akademik harakatchanlik dasturlari nafaqat talabalar, balki ma'muriy xodimlar uchun ham imkoniyatlar yaratadi. Tadqiqot hamkorligi orqali xalqaro ilmiy loyihalar amalga oshiriladi va bilim almashinuv jarayonlari kuchaytiriladi.

Sifat nazorati va baholash tizimlarining xalqarolashtirish jarayoni ham alohida e'tibor talab etadi. Xalqaro standartlarga muvofiq baholash mezonlari ishlab chiqilishi, talabalarining bilim va ko'nikmalarini xalqaro miqyosda taqqoslash imkoniyatlarini yaratadi. Bu jarayonda Yevropa kredit ko'chirish tizimi, xalqaro sertifikat berish dasturlari va standartlashtirilgan test tizimlari qo'llaniladi.

Sifat ta'minoti tizimlarini ishlab chiqish jarayonida xalqaro standartlar, YUNESKO yo'riqlari va mintaqaviy akkreditatsiya standartlari qo'llaniladi. Namunaviy jarayon orqali muassasa faoliyati xalqaro miqyosda taqqoslanadi. Tashqi sifat ko'rib chiqishlari xalqaro ekspertlar tomonidan amalga oshiriladi.

Baholash usullari ichida shakllanish va yakunlovchi baholash uslublarining kombinatsiyasi qo'llaniladi. Haqiqiy baholash yondashuvida real dunyo vazifalari va faoliyatga asoslangan baholash usullari ishlatiladi. Portfel baholash talabalarining ko'p qirrali rivojlanishini namoyon etadi. Tengdoshlar baholovi va o'z-o'zini baholash usullari talabalarining o'zini tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

O'rganish tahlili va katta ma'lumotlar texnologiyalari orqali talabalarining o'rganish jarayoni kuzatiladi va individual o'rganish yo'llari yaratiladi. Bashoratli tahlil erta ogohlantirish tizimlarini yaratishda qo'llaniladi va xavf ostida bo'lgan talabalarni aniqlash uchun ishlatiladi. Raqamli nishonlar va kichik ma'lumotnamalar tizimi orqali talabalarining aniq ko'nikmalari tan olinadi.

Xalqaro reyting tizimlari muassasa faoliyati taqqoslash uchun qo'llaniladi. Fanga xos reytinglar xalqaro fanlar bo'yicha muassasa kuchli tomonlarini aniqlash imkoniyatini beradi.

Ta'lim muhitining xalqarolashtirish jarayoni ham muhim omil hisoblanadi. Bu ko'p millatli talabalar jamiyatini shakllantirish, xalqaro til muhitini yaratish, madaniyatlararo muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish kabi faoliyatlarni o'z ichiga oladi. Bunday muhit talabalarning xalqaro fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi va ularni jahon mehnat bozorida faoliyat yuritishga tayyorlaydi.

Kampusni xalqarolashtirish strategiyalari ichida xalqaro talabalarni jalb qilish, ko'p madaniyatli tadbirlar tashkil etish, jahon fuqaroligi dasturlari va madaniyatlararo seminarlar o'z o'rniga ega. Yashash-o'rganish jamoalarini yaratish orqali turli madaniyatlardan kelgan talabalar birgalikda yashaydi va o'rganadilar. Til qishloqlari va chuqur o'rganish dasturlari til o'rganish jarayonini tezlashtiradi.

Uyda xalqarolashtirish tushunchasi barcha talabalar uchun xalqaro tajriba yaratishni nazarda tutadi. Bu virtual almashinuvlar, xalqaro mutaxassislarining mehmon ma'ruzalari, o'quv dasturidagi xalqaro nuqtai nazarlar, xalqaro mavzuli kurslar orqali amalga oshiriladi. Madaniy malaka mashg'ulotlari madaniyatlararo sezgirlikni rivojlantiradi.

Jahon sinflarini yaratish uchun texnologiya bilan boyitilgan o'qitish maydonchalari, moslashuvchan o'tirish tartibi, raqamli hamkorlik vositalari ishlatiladi. Virtual haqiqat maydonchalari madaniy chuqur o'rganish tajribasi yaratish uchun qo'llaniladi. Xalqaro resurs markazlari kutubxona xizmatlari, martaba maslahat berish, madaniy moslashuv yordami kabi xizmatlarni taqdim etadi.

Xalqaro fanlarni joriy etish jarayonida duch keladigan qiyinchiliklar va ularni yechish yo'llari ham e'tiborga olinishi lozim. Til to'siqlari, madaniy farqlar, moliyaviy imkoniyatlar cheklovi, kadrlar yetishmasligi kabi muammolar mavjud. Bu muammolarni yechish uchun til o'qitish dasturlarini kuchaytirish, madaniyatlararo ta'lim dasturlari yaratish, xalqaro grantlar va stipendiya dasturlari ishlab chiqish zarur.

Til to'siqlari eng katta muammolardan biri

hisoblanadi. Bu muammoni hal qilish uchun akademik maqsadlar uchun ingliz tili dasturlari, ikki tilli ta'lim modellari, tillarni birlashtirib ishlatish yondashuv qo'llaniladi. Bir vaqtda tarjima xizmatlari va tarjima texnologiyalari akademik tadbirlar uchun zarur. Til yordam xizmatlari qiynalayotgan talabalar uchun qo'shimcha yordam ta'minlaydi.

Madaniy qiyinchiliklar ichida turli o'rganish uslublari, har xil ta'lim tarixlari, farqli kutishlar, sinf xulqi-atvor me'yorlari mavjud. Madaniy yo'naltirish dasturlari, ustoz-shogird tizimlari, madaniy malaka seminarlari bu muammolarni yengillashtiradi. Qamrab oluvchi pedagogika yondashuvi madaniy xilma-xillikni nishonlaydi va o'rganish imkoniyatlarini yaratadi.

Moliyaviy cheklovlar xalqaro fanlar joriy etishning asosiy to'siqi hisoblanadi. Moliyalashtirish strategiyalari ichida hukumat yordami, xalqaro hamkorlik, xususiy sektor hamkorligi, bitiruvchilar tarmoqi, jamg'arma grantlari mavjud. Xarajatlarni taqsimlash modellari va arzon alternativlarni yaratish zarur. Stipendiya dasturlari imkoniyatlari cheklangan talabalar uchun kirish imkoniyatini yaratadi.

Fakultet yetishmasligi, ayniqsa malakali xalqaro fakultet, muhim muammo hisoblanadi. Yechimlar ichida mehmon professor dasturlari, qo'shimcha fakultet jalb qilish, onlayn mutaxassis yetkazib berish, fakultet almashinuv shartnomalar mavjud. Kasbiy rivojlanish dasturlari mahalliy fakultet xalqaro malakalarni rivojlantiradi. Ustoz-shogird dasturlari tajribali xalqaro pedagoglar bilan aloqa yaratadi.

Texnologik infratuzilma cheklovlari rivojlanayotgan mamlakatlar uchun katta muammo. Raqamli ajralish masalalari internet aloqasi, apparat ta'minoti mavjudligi, texnik yordam bilan bog'liq. Davlat-xususiy hamkorlik, xalqaro rivojlanish yordami, texnologiya grantlari bu muammolarni hal qilishda yordam beradi. Ochiq manbali yechimlar va arzon alternativlar kirishni oshiradi.

Xalqaro fanlarning ta'limga birlashuvi natijasida talabalarning malakasi sezilarli

darajada oshadi. Xalqaro muloqot ko'nikmalari, tanqidiy fikrlash qobiliyati, muammolarni ijodiy yechish ko'nikmalari, madaniyatlararo tushunish va jahon miqyosida fikrlash qobiliyati kabi malakalar rivojlanadi. Bu malakalar zamonaviy mehnat bozorida yuqori baholanadi va martaba rivojlanishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Yigirma birinchi asr ko'nikmalari doirasi bo'yicha talabalar tanqidiy fikrlash, muloqot, hamkorlik, ijodkorlik ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Jahon malakasi ichida dunyoni tadqiq qilish, nuqtai nazarlarni tan olish, g'oyalarni ifodalash va harakat qilish elementlari mavjud. Raqamli savodxonlik, media savodxonligi, axborot savodxonligi zamonaviy kasbiy hayot uchun zarur ko'nikmalar hisoblanadi.

Madaniyatlararo malaka rivojlantirish jarayoni ichida madaniy ongini oshirish, madaniy bilim, madaniyatlararo ko'nikmalar va madaniy uchrashuvlar mavjud. Hamdardlik, bag'rikenglik, moslashuvchanlik kabi shaxsiy xususiyatlar rivojlanadi. Jahon fikrlash tarzini shakllantirish orqali talabalar o'zlarini dunyo fuqarolari sifatida his qiladilar.

Til malakasi ko'p tillilik sharoitida rivojlanadi. Akademik til ko'nikmalari, kasbiy muloqot, taqdimot ko'nikmalari, muzokara qobiliyatlari kuchayadi. Tillarni almashtirish qobiliyatlari va tillarni birlashtirib ishlatish malakasi jahon kasbiy muhit uchun muhim.

Tadqiqot ko'nikmalari va axborot savodxonligi xalqaro manbalardan foydalanish, qiyosiy tahlil, dalillarga asoslangan fikrlash qobiliyatlarini o'z ichiga oladi. Loyiha boshqaruvi ko'nikmalari, jamoa bo'lib ishlash qobiliyatlari, yetakchilik sifatleri xalqaro hamkorlik orqali rivojlanadi. Muammo yechish yondashuvlari ijodiy fikrlash va yangicha yechimlar yaratish qobiliyatini oshiradi.

Martaba tayyorligi natijalari ichida jahon ish bozori haqida xabardorlik, xalqaro tarmoq yaratish qobiliyatlari, madaniy moslashuvchanlik, masofaviy ish ko'nikmalari mavjud. Tadbirkorlik fikrlashi va yangilik

yaratish qobiliyatlari jahon iqtisodiyotida muvaffaqiyat uchun zarur. Umr bo'yi o'rganish yo'nalishi tez o'zgarayotgan dunyo uchun muhim ko'nikma hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, xalqaro fanlarning pedagogik ta'lim jarayoniga joriy etish zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas qismi hisoblanadi. Bu jarayon sistematik yondashuv, samarali mexanizmlar va doimiy takomillashtirishni talab etadi. Muvaffaqiyatli joriy etish natijasida ta'lim sifati oshadi, talabalarning raqobatbardoshligi ortadi va xalqaro standartlarga muvofiq mutaxassislar tayyorlanadi.

Kelajak istiqbollari nuqtai nazaridan, xalqaro fanlarning ta'limga birlashuvi yanada chuqurroq va keng qamrovli bo'lishi kutilmoqda. Virtual va kengaytirilgan haqiqat texnologiyalarining rivojlanishi chuqur o'rganish tajribasi yaratish imkoniyatini beradi. Sun'iy aql shaxsiy o'rganish yo'llari va moslashuvchan baholash tizimlarini yaratishda muhim rol o'ynaydi.

Barqaror rivojlanish maqsadlari sharoitida xalqaro fanlar atrof-muhit ta'limi, ijtimoiy mas'uliyat, iqtisodiy barqarorlik kabi masalalarni ko'proq qamrab oladi. Iqlim o'zgarishi ta'limi, jahon sog'liqni saqlash tadqiqotlari, raqamli fuqarolik kabi yangi yo'nalishlar paydo bo'lmoqda. Tinchlik ta'limi va ziddiyatlarni hal qilish tadqiqotlari jahon uyg'unligi uchun muhim fanlar hisoblanadi.

Kichik ma'lumotnamalar va raqamli nishonlar tizimi kasbiy tan olish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Blokzanjirov texnologiyasi ta'lim hujjatlarini tasdiqlash uchun ishlatiladi. Malakaga asoslangan ta'lim an'anaviy vaqtga asoslangan modellar o'rnini bosadi. Moslashuvchan o'rganish yo'llari individual talaba ehtiyojlarini qondiradi.

Mintaqaviy birlashuv jarayonlari ta'lim uyg'unlashtirish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. ASEAN Universitet Tarmog'i, Yevropa Oliy Ta'lim Maydoni, Afrika Qit'asi Malaka Doirasi kabi mintaqaviy tashabbuslari namuna bo'ladi. Janub-Janub hamkorligi

rivojlanayotgan mamlakatlar o'rtasida bilim almashishni osonlashtiradi.

Ish beruvchilar jalb qilinishi va sanoat hamkorligi xalqaro fanlarning amaliy ahamiyatini oshiradi. Amaliyot dasturlari, kooperativ ta'lim, ishga birlashtirilgan o'rganish haqiqiy dunyo tajribasi ta'minlaydi. Bitiruvchilar tarmoqi jahon martaba imkoniyatlarini yaratadi va kasbiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlaydi.

Sifat ta'minoti mexanizmlari doimiy takomillashishni ta'minlaydi. Muntazam dastur ko'rib chiqish, manfaatdorlar fikri, natija

baholash o'rganish samaradorligini oshiradi. Akkreditatsiya tizimlari xalqaro standartlarni saqlab turadi va ko'chirish imkoniyatini kafolatlaydi.

Zamonaviy dunyoning tez o'zgarayotgan ehtiyojlariga javob berish uchun xalqaro fanlarning mazmuni va usullari doimiy yangilanib turishi lozim. Yangilik madaniyati, tadbirkorlik fikrlashi, jahon fuqaroligi qadriyatlar kelajak talabalariga zarur bo'lgan asosiy malakalar hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Беляев А.В. Интернационализация высшего образования: современные тенденции и перспективы // Высшее образование в России. – 2021. – №8-9. – С. 142-150.
2. Knight J. Internationalization of Higher Education: New Directions, New Challenges. – Paris: IAU Press, 2020. – 315 p.
3. Сафаров О.М. Хорижий таърибани таълим жараёнига жорий этишнинг педагогик асослари // Педагогика. – 2022. – №3. – Б. 65-72.
4. De Wit H., Hunter F. Understanding Internationalization of Higher Education in the European Context // Higher Education Policy. – 2023. – Vol. 36. – P. 78-95.
5. Абдуллаева Ш.Н. Глобаллашув шароитида таълим тизимининг трансформацияси // Таълим тизимини ривожлантириш. – 2023. – №2. – Б. 28-35.
6. Brandenburg U., De Wit H. The End of Internationalization // International Higher Education. – 2022. – No. 92. – P. 15-17.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISH USULLARI

XOLMIRZAYEVA O'G'ILOY MUROTALI QIZI

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Maktabgacha ta'lim kafedrası
stajyor-o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirishning samarali usullari tahlil qilinadi. Tadqiqotda faoliyatga asoslangan pedagogik metodlar, tabiat bilan bevosita muloqot qilish hamda ota-ona hamkorligining ahamiyati ko'rsatildi. Maqola bolalarning ekologik ongini rivojlantirishda o'yin va amaliy mashg'ulotlarning o'rni hamda pedagogik amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: ekologik madaniyat, maktabgacha yosh, pedagogik usullar, ekologik tarbiya, faoliyatga yo'naltirilgan o'yinlar

Аннотация: В статье анализируются эффективные методы формирования экологической культуры у детей дошкольного возраста. В исследовании подчёркивается важность деятельностного подхода, непосредственного контакта с природой и сотрудничества с родителями. Рассматривается роль игровых и практических занятий в развитии экологического сознания детей и возможности их применения в педагогической практике.

Ключевые слова: экологическая культура, дошкольный возраст, педагогические методы, экологическое воспитание, деятельность игры

Abstract: This article analyzes effective methods for fostering environmental culture in preschool children. The study highlights the importance of activity-based pedagogical approaches, direct interaction with nature, and parental cooperation. It discusses the role of play and practical activities in developing children's ecological awareness and the possibilities of applying these methods in educational practice.

Keywords: environmental culture, preschool age, pedagogical methods, environmental education, activity-based games

Kirish

Bugungi kunda global ekologik muammolar insoniyat oldida turgan eng jiddiy chaqiriqlardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Atrof-muhitning ifloslanishi, tabiiy resurslarning kamayishi va iqlim o'zgarishlari kabi jarayonlar butun dunyo aholisi hayotiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shuning uchun ekologik madaniyatni shakllantirish va uni yosh avlodga yetkazish masalasi katta ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik ong va madaniyatni erta bosqichda shakllantirish, ularning atrof-muhitga hurmat bilan munosabatda bo'lishlari, tabiatni asrashga oid odatlarni shakllantirish

muhim pedagogik vazifa sifatida namoyon bo'ladi.

Maktabgacha davr inson hayotidagi eng muhim rivojlanish bosqichlaridan biri bo'lib, aynan shu davrda bolalarning hissiy va aqliy fazilatlari, ijtimoiy va madaniy ko'nikmalari shakllanadi. Shu sababli, ekologik madaniyatni bolalar ongiga singdirish uchun pedagogik jarayonlarda maxsus metod va usullarni qo'llash zarur. Bu jarayon nafaqat bolalarning atrof-muhitga oid bilimlarini oshirish, balki ularni tabiiy muhitni saqlash va asrashga faol jalb etish bilan bog'liqdir.

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni

shakllantirishning samarali usullari, ularni qo'llash tamoyillari hamda mazkur jarayonda ota-ona va pedagoglarning o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, bolalarda ekologik ongni rivojlantirishga xizmat qiluvchi amaliy faoliyat va o'yinlar orqali ta'lim-tarbiya jarayonini yanada samarali tashkil etish masalalari ko'rib chiqiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish masalasi xalqaro va mahalliy pedagogika hamda ekologiya ilmiy adabiyotlarida keng o'rganilgan. Zamonaviy ta'lim nazariyotchilari va amaliyotchilari ekologik madaniyatni bolalikdan shakllantirishning ahamiyatini alohida ta'kidlaydilar. Masalan, V. A. Sukhomlinskiy ekologik tarbiyani bolalarda tabiatga muhabbat va e'tibor uyg'otish orqali rivojlantirish zarurligini urg'ulaydi (Sukhomlinskiy, 1969). Unga ko'ra, bolalar atrof-muhitni anglashlari va uni asrashga bo'lgan munosabatlari ilk ta'lim-tarbiya jarayonida shakllanadi.

Shuningdek, o'zbek pedagog olimlari ham maktabgacha yoshda ekologik madaniyatni shakllantirishga alohida e'tibor berib, bu jarayonda o'yin va faoliyatga asoslangan metodlarni qo'llashni taklif qiladilar. Masalan, S. X. G'anieva ekologik tarbiya jarayonida bolalarning tabiat bilan bevosita muloqot qilishlari muhim ekanligini ta'kidlaydi (G'anieva, 2015). Unga ko'ra, tabiatni o'rganish, parvarishlash va muhofaza qilish bo'yicha amaliy mashg'ulotlar bolalarda ekologik ongni chuqurlashtiradi.

Jahon tajribasidan olingan misollar ham ekologik madaniyatni maktabgacha yoshda shakllantirishda samarali usullarni ko'rsatadi. Masalan, finlandiyalik olimlar ekologik ta'limni interfaol o'yinlar, ekskursiyalar va ko'ngilli faoliyatlar orqali

tashkil etishni ma'qul topadilar (Kangas & Keskinen, 2019). Bu yondashuvlar bolalarda tabiatga mehr uyg'otishda, ekologik muammolarni anglashda muhim ahamiyatga ega.

Bundan tashqari, pedagogika va psixologiya sohasidagi tadqiqotlarda maktabgacha yoshdagi bolalar uchun mo'ljallangan ekologik ta'lim dasturlarining samaradorligi ko'plab eksperimentlar orqali tasdiqlangan. Masalan, L. V. Shiyanova va Z. N. Karimova tomonidan olib borilgan tadqiqotlar bolalarda ekologik bilimlar, ko'nikmalar va ijtimoiy-hissiy munosabatlarni shakllantirishga yo'naltirilgan metodikalarni ishlab chiqishda muhim manba hisoblanadi (Shiyanova & Karimova, 2020).

Shu bilan birga, ayrim olimlar maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish jarayonida ota-ona va oilaning ham katta roli borligini ta'kidlaydilar. Bu nuqtai nazar ijtimoiy-hayotiy pedagogika tamoyillariga mos kelib, oilaviy tarbiya muhitining ekologik ongni shakllantirishda poydevor vazifasini bajarishini ko'rsatadi (Islomova, 2018).

Umuman olganda, mavjud adabiyotlar maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirishning nazariy va amaliy asoslari mavjudligini va ushbu jarayonda o'yin, muloqot, tabiat bilan bevosita faoliyat kabi usullarning samarali ekanligini ko'rsatadi. Shu bois, ushbu ilmiy maqolada mazkur usullarni yanada chuqurroq tahlil qilib, ularning pedagogik jarayondagi qo'llanilish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.

Tahlil va natijalar

Ushbu tadqiqot davomida maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish bo'yicha turli pedagogik usullar va metodlarning samaradorligi

o'rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, maktabgacha yoshda ekologik madaniyatni shakllantirishda faoliyatga yo'naltirilgan o'yinlar, amaliy mashg'ulotlar, tabiat bilan bevosita muloqot qilish va ota-ona hamkorligi asosiy o'rin tutadi.

Eksperimental ishlar davomida bolalarga mo'ljallangan ekologik o'yinlar va faoliyatlar nafaqat ularning atrof-muhit haqidagi bilimlarini oshirdi, balki tabiatga mehr va unga ehtiyotkor munosabatni rivojlantirishda ham samarali bo'ldi. Masalan, bolalar gullarni sug'orish, daraxtlarga g'amxo'rlik qilish kabi amaliy faoliyatlarda faol qatnashib, tabiiy muhitning himoyasi zarurligini anglashdi. Bu esa, o'z navbatida, ularning ekologik ongini yanada chuqurlashtirdi.

Shuningdek, ota-onalar bilan hamkorlikdagi tadbirlar ekologik madaniyatni mustahkamlashda muhim vosita ekanligi aniqlandi. Ota-onalar orqali bolalar kundalik hayotda ekologik odatlarni qabul qilishga o'rganib, tabiatni asrashga qaratilgan xulq-atvorni shakllantirishda qo'shimcha imkoniyatlar yaratiladi. Tadqiqot davomida ota-onalarga ekologik tarbiya bo'yicha maxsus maslahatlar berish va oilaviy faoliyatlarni tashkil etish samaradorlikni oshirdi.

Ma'lumotlarni tahlil qilganda, ekologik madaniyatni shakllantirishda interfaol metodlarning, xususan, amaliy faoliyatga asoslangan metodlarning an'anaviy metodlarga nisbatan yuqori natija bergani kuzatildi. Bolalar nafaqat nazariy bilimlarni egalladi, balki ularni hayotda qo'llash ko'nikmalarini ham rivojlantirdi.

Shu bilan birga, ekologik madaniyat shakllanishida bolalarning ijtimoiy-hissiy rivojlanishi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki,

ekologik o'yinlar va guruh faoliyatlari bolalarda hamkorlik, mas'uliyat va tabiatga mehr-muhabbat kabi xislatlarni shakllantirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirishda faoliyatga asoslangan pedagogik yondashuvlar, ota-ona ishtiroki va tabiiy muhit bilan bevosita muloqot muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Ushbu natijalar pedagogik amaliyotda ekologik tarbiya jarayonini samarali tashkil etish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa

Ushbu tadqiqotda maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirishning samarali usullari va pedagogik yondashuvlari o'rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bolalarda ekologik ongni rivojlantirishda faoliyatga yo'naltirilgan o'yinlar, amaliy mashg'ulotlar va tabiiy muhit bilan bevosita muloqot qilish eng samarali vositalardir. Shuningdek, ota-ona va pedagoglarning uzviy hamkorligi ekologik tarbiyaning mustahkam poydevorini yaratishda muhim rol o'ynaydi.

Maktabgacha yoshda ekologik madaniyatni shakllantirish nafaqat bolalarning atrof-muhitni tushunish darajasini oshiradi, balki ularda tabiatga mehr va unga ehtiyotkorlik bilan munosabat ko'rsatish kabi ijtimoiy-hissiy xislatlarni ham rivojlantiradi. Bu esa, o'z navbatida, kelajakda ekologik muammolarga barqaror va mas'uliyatli yondashuvni ta'minlashga xizmat qiladi.

Pedagogik amaliyotda mazkur usullarni keng qo'llash orqali bolalarning ekologik madaniyatini yanada samarali shakllantirish mumkin. Shu bilan birga, ota-ona va jamoat muassasalari bilan hamkorlikni kuchaytirish ekologik tarbiyaning ijtimoiy asoslarini

mustahkamlashga yordam beradi.

Kelgusida ekologik madaniyatni shakllantirishda innovatsion texnologiyalar va raqamli resurslarni joriy etish,

shuningdek, mahalliy tabiiy va madaniy xususiyatlarni hisobga olgan pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Сухомлинский В. А. Педагогика доброты. — Киев: Радянська школа, 1969. — 256 с.
2. Ганиева С. Х. Экологическое воспитание детей дошкольного возраста: теория и практика / С. Х. Ганиева. — Ташкент: Учитель, 2015. — 184 с.
3. Kangas, M., & Keskinen, H. Early Childhood Environmental Education in Finland: Methods and Practices // Journal of Environmental Education. — 2019. — Vol. 50, №3. — Pp. 202–215.
4. Шиянова Л. В., Каримова З. Н. Методики формирования экологической культуры у дошкольников // Вестник педагогики. — 2020. — №2. — С. 45–53.
5. Исламова Н. И. Роль семьи в экологическом воспитании детей дошкольного возраста // Воспитание и обучение. — 2018. — №5. — С. 12–18.

TALABALARDA ETNOMADANIY BILIMLARNI MILLIY QADRIYATLAR ORQALI SHAKLANTIRISH YO‘LLARI

ISOMIDDINOV ASLIDDIN BAXRIDIN O‘G‘LI

Andijon davlat chet tillari instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada talabalar etnomadaniy bilimlarini shakllantirishda milliy qadriyatlarning roli va ahamiyati tahlil qilingan. Milliy qadriyatlar orqali yoshlarning madaniy merosga bo‘lgan munosabatini rivojlantirish va ularning etnomadaniy bilimlarini oshirish yo‘llari ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, talabalarda milliy o‘zlikni anglash va vatanparvarlik ruhini tarbiyalashda milliy qadriyatlarning ta’siri ham muhokama qilinadi. Muallif ta’lim jarayonida etnomadaniy bilimlarni samarali shakllantirishning metodik tavsiyalarini taklif etadi.

Kalit so‘zlar: etnomadaniy bilimlar, milliy qadriyatlar, madaniy meros, o‘zlikni anglash, vatanparvarlik, talaba yoshlar.

Аннотация: В статье рассматривается роль и значение национальных ценностей в формировании этнокультурных знаний студентов. Анализируются пути развития отношения молодёжи к культурному наследию и повышения их этнокультурных знаний посредством национальных ценностей. Также обсуждается влияние национальных ценностей на осознание студентами национальной идентичности и воспитание патриотизма. Автор предлагает методические рекомендации по эффективному формированию этнокультурных знаний в образовательном процессе.

Ключевые слова: этнокультурные знания, национальные ценности, культурное наследие, национальная идентичность, патриотизм, студенческая молодёжь.

Annotation: The article analyzes the role and significance of national values in shaping students' ethnocultural knowledge. It explores methods for developing young people's attitudes toward cultural heritage and enhancing their ethnocultural knowledge through national values. Additionally, the influence of national values on fostering national identity and patriotism among students is discussed. The author proposes methodological recommendations for effectively forming ethnocultural knowledge within the educational process.

Keywords: ethnocultural knowledge, national values, cultural heritage, national identity, patriotism, student youth.

KIRISH

Bugungi globallashuv jarayonlari sharoitida yosh avlodning o‘zlikni anglash, milliy qadriyatlarni e’zozlash va etnomadaniy bilimlarga ega bo‘lishi ta’limning muhim vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda. Yoshlarning madaniy merosga bo‘lgan munosabatini shakllantirish va mustahkamlash orqali ularni o‘z millatining madaniy qadriyatlariga hurmat bilan qarashga o‘rgatish nafaqat pedagogik vazifa, balki ijtimoiy ehtiyoj hamdir. Ayniqsa, oliy ta’lim tizimida talabalarning etnomadaniy bilimlarini shakllantirish, ularni madaniy meros va milliy qadriyatlarni chuqur anglashga

yo‘naltirish jamiyatning barqaror rivojlanishida muhim ahamiyatga ega.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilingan davlat dasturlarida ham yosh avlod tarbiyasida milliy qadriyatlarni asrab-avaylash, ular asosida barkamol avlodni shakllantirish va milliy o‘zlikni anglashni mustahkamlash zarurligi alohida ta’kidlangan. Shu bois ham bugungi kunda oliy ta’lim tizimida talabalarni etnomadaniy bilimlar bilan boyitish orqali ularning shaxsiyati, madaniyati va milliy o‘zligini rivojlantirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Ushbu maqolada talabalarda etnomadaniy

bilimlarni milliy qadriyatlar orqali shakllantirish jarayonlari tahlil qilinib, mazkur yo'nalishda olib borilayotgan pedagogik izlanishlar va innovatsion uslublarning samaradorligi ko'rib chiqiladi. Shuningdek, talabalar ongida madaniy qadriyatlarni chuqur anglash va o'zlashtirish mexanizmlarini takomillashtirishga qaratilgan pedagogik tavsiyalar ham ilgari suriladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING TAHLILI

Talabalarda etnomadaniy bilimlarni shakllantirish masalasi ko'plab tadqiqotchilar tomonidan turli jihatlaridan o'rganilgan. Ushbu yo'nalishda amalga oshirilgan ilmiy izlanishlar, xususan, yoshlar ta'limida milliy qadriyatlarning o'рни, madaniy merosni o'rganishning pedagogik ahamiyati va talaba yoshlarning madaniy o'zligini shakllantirish mexanizmlariga oid nazariy va amaliy tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Milliy qadriyatlar va madaniy meros orqali talabalarining shaxsini rivojlantirish masalasi tadqiqotchilar S.A. Nishonova (2021), M.B. To'xtaxo'jayeva (2020), A.A. Abdullayev (2019) va boshqalarning ishlarida batafsil tahlil etilgan. Jumladan, Nishonova (2021) talabalarda milliy o'zlikni anglashning pedagogik shart-sharoitlarini tahlil qilib, madaniy qadriyatlarni o'zlashtirish jarayonida oliy ta'limning vazifalarini ochib bergan.

Tadqiqotchi M.B. To'xtaxo'jayeva (2020) yoshlar ta'limida etnomadaniy bilimlarni shakllantirish jarayonida tarixiy-madaniy yodgorliklar va an'analarni pedagogik vosita sifatida qo'llash samaradorligini nazariy va amaliy jihatdan asoslagan. Unga ko'ra, madaniy meros bilan bevosita muloqot qilish, an'analarni amaliy faoliyat orqali anglash yosh avlodning etnomadaniy ongini shakllantirishda yuqori natijalarni beradi.

A.A. Abdullayev (2019) milliy qadriyatlarni yoshlar tarbiyasida qo'llash metodikasini ishlab chiqib, talabalar ongida madaniy qadriyatlarni shakllantirishning nazariy asoslari va amaliy usullarini ko'rsatib bergan. Uning fikricha, madaniy merosga

asoslangan ta'lim jarayoni talabalarning ijtimoiy-madaniy bilimlarini oshiribgina qolmay, balki ularda vatanparvarlik va milliy o'zlikni anglash hissini ham mustahkamlaydi.

Shuningdek, xalqaro tadqiqotlarda ham etnomadaniy bilimlarni shakllantirish jarayonining ijtimoiy-psixologik jihatlari tahlil qilingan. Jumladan, N.K. Denzin va Y.S. Lincoln (2018) etnomadaniy ta'lim konsepsiyasining yoshlar tarbiyasidagi o'rnini kengroq ko'rib chiqib, ushbu yo'nalishda pedagogik usullarni takomillashtirish zaruratini qayd etganlar. Mualliflarning fikricha, yosh avlodda madaniy qadriyatlarni rivojlantirish orqali ularning global jarayonlarga faol moslashuvchanligi oshadi.

Shu bilan birga, O'zbekistonlik tadqiqotchilardan N.R. Jabborova (2022) va Z.K. Umarova (2021) o'z ishlarida talabalar o'rtasida etnomadaniy bilimlarni shakllantirishning innovatsion pedagogik texnologiyalari va interfaol usullaridan foydalanish zaruratini alohida ta'kidlaganlar. Tadqiqotchilar fikricha, pedagogik jarayonda interfaol metodlar va innovatsion texnologiyalar yordamida madaniy qadriyatlarni taqdim etish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Umuman olganda, ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish natijasida talabalarining etnomadaniy bilimlarini milliy qadriyatlar orqali shakllantirish bo'yicha olib borilayotgan pedagogik tadqiqotlar turli xil nazariy va amaliy jihatlarini qamrab olgani aniqlandi. Ammo mavjud ilmiy ishlarda ushbu jarayonning zamonaviy ta'lim muhitidagi yangi pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashuvini chuqurroq o'rganish dolzarbligi saqlanib qolmoqda. Shuning uchun ham mazkur yo'nalishdagi izlanishlar davom ettirilishi va kengaytirilishi zarurdir.

TAHLIL VA NATIJALAR

Talabalarda etnomadaniy bilimlarni milliy qadriyatlar orqali shakllantirish masalasini amaliy jihatdan o'rganish maqsadida oliy ta'lim muassasalarida maxsus pedagogik tadqiqot olib borildi. Tadqiqot davomida pedagogik tajriba-

sinov ishlari tashkil etilib, talabalarning milliy qadriyatlarga bo'lgan munosabatini, ularning madaniy meros haqidagi bilimlarini aniqlash bo'yicha diagnostik so'rovnoma o'tkazildi.

Tadqiqot ikki bosqichda amalga oshirildi. Birinchi bosqichda talabalar orasida milliy qadriyatlar va etnomadaniy bilimlarga oid dastlabki bilim va tasavvurlarining holati so'rovnoma usuli orqali aniqlab olindi. Bunda talabalar tomonidan berilgan javoblar tahlil qilinganda ularning aksariyati etnomadaniy bilimlarga nisbatan umumiy tasavvurlarga ega bo'lsa-da, ularning amaliy ko'nikmalari va milliy qadriyatlarga bo'lgan munosabatlari yetarlicha shakllanmagani ma'lum bo'ldi. Jumladan, so'rovnoma ishtirok etgan talabalar orasida faqat 32,4 foizi o'z milliy madaniyatiga oid qadriyatlarni yaxshi bilishini qayd etgan bo'lsa, 67,6 foizi ushbu yo'nalishdagi bilimlarining yetarli emasligini ta'kidladi.

Ikkinchi bosqichda, talabalarning etnomadaniy bilimlarini shakllantirish uchun maxsus ishlab chiqilgan o'quv-metodik dastur asosida pedagogik eksperiment tashkil qilindi. Ushbu dastur doirasida talabalarga milliy madaniyat elementlari, an'analar, urf-odatlar, bayramlar va xalq og'zaki ijodi namunalarini chuqurroq o'rgatishga yo'naltirilgan mashg'ulotlar tashkil etildi. Mashg'ulotlar davomida interfaol metodlar – kichik guruhlarda ishlash, rolli o'yinlar, muammoli vaziyatlarni

muhokama qilish kabi usullar keng qo'llanildi.

Pedagogik eksperiment yakunida qayta so'rovnoma o'tkazildi va olingan natijalar statistik tahlil qilindi. Eksperiment natijalari shuni ko'rsatdiki, maxsus tashkil etilgan mashg'ulotlardan so'ng talabalar orasida etnomadaniy bilimlarning shakllanish darajasi sezilarli ravishda oshdi. Xususan, talabalarning 85,7 foizi milliy qadriyatlar va madaniy meros haqidagi bilimlari kengayganini va madaniy qadriyatlarga bo'lgan munosabatlari ijobiy tomonga o'zgarganini qayd etdilar.

Shuningdek, tajriba-sinov natijalari talabalar orasida milliy o'zlikni anglash va vatanparvarlik ruhining kuchayishiga ham ta'sir qilganini ko'rsatdi. Jumladan, ishtirokchilarning 79,3 foizi milliy qadriyatlarga oid bilimlarni chuqurroq egallash orqali vatanparvarlik hissi va milliy o'zlikni anglash hissiyotlari kuchayganini qayd etdi.

Shunday qilib, olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, oliy ta'lim tizimida milliy qadriyatlar asosida etnomadaniy bilimlarni shakllantirish talabalarning shaxsiy madaniyatini rivojlantirish, milliy o'zligini anglash va vatanparvarlik ruhini tarbiyalashda samarali pedagogik vosita ekanligini tasdiqlaydi. Bu natijalar pedagogik amaliyotda etnomadaniy bilimlarni shakllantirishga yo'naltirilgan innovatsion ta'lim metodlaridan kengroq foydalanish zarurligini taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nishonova S.A. Milliy qadriyatlar orqali yoshlar tarbiyasining pedagogik asoslari: Monografiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 220 b.
2. To'xtaxo'jayeva M.B. Talabalarda madaniy merosga hurmat hissini shakllantirishning pedagogik texnologiyalari: O'quv qo'llanma. – Toshkent: O'zbekiston milliy kutubxonasi nashriyoti, 2020. – 184 b.
3. Abdullayev A.A. Yoshlarni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash metodikasi: O'quv qo'llanma. – Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti, 2019. – 200 b.
4. Jabborova N.R. Talabalarda etnomadaniy ongni shakllantirishning zamonaviy pedagogik texnologiyalari // Uzluksiz ta'lim. – Toshkent, 2022. – №3. – B. 45–49.
5. Umarova Z.K. Yoshlar ta'limida madaniy meros va milliy qadriyatlarni o'rganishda interfaol usullar qo'llashning samaradorligi // Pedagogika va psixologiya. – Toshkent, 2021. – №4. – B. 87–92.
6. Denzin N.K., Lincoln Y.S. Handbook of Qualitative Research. – 5th ed. – Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 2018. – 992 p.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIGA BOLALAR O'YIN FOLKLORINI O'RGATISHDA TOLERANTLIKNI RIVOJLANTIRISH

RO'ZIBOYEVA MADINA SALIMOVNA
Farg'ona davlat universiteti tayanch doktranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilariga bolalar o'yin folklorini o'rgatish orqali tolerantlik ko'nikmalarini shakllantirishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari asosida folklorik o'yinlarning bolalarda empatiya, madaniyatlararo hurmat va hamkorlikni rivojlantirishdagi samaradorligi ko'rsatib berildi. O'tkazilgan kuzatish va tajribalar folklorik o'yinlarning boshlang'ich ta'lim jarayonida muhim pedagogik vosita ekanligini tasdiqladi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, folklor o'yinlari, tolerantlik, pedagogik texnologiya, empatiya.

Аннотация. В данной статье рассмотрены педагогические возможности развития толерантности у учащихся начальных классов посредством детского игрового фольклора. По результатам исследования установлена эффективность использования фольклорных игр для формирования у детей эмпатии, межкультурного уважения и сотрудничества. Проведенные наблюдения и эксперименты подтвердили значимость фольклорных игр как педагогического средства в начальном образовании.

Ключевые слова: начальное образование, фольклорные игры, толерантность, педагогические технологии, эмпатия.

Absrtact. This article explores the pedagogical opportunities for developing tolerance in primary school students through children's play folklore. Research findings demonstrate the effectiveness of folklore games in cultivating empathy, intercultural respect, and cooperation among children. Observations and experiments confirmed the importance of folklore games as a significant educational tool in primary education.

Keywords: primary education, folklore games, tolerance, pedagogical technology, empathy.

Bugungi globallashuv jarayonlari ta'lim mazmunini shakllantirishga yangicha yondashuvlarni talab etmoqda. Ayniqsa, yosh avlodda milliy qadriyatlar bilan bir qatorda umuminsoniy fazilatlarni rivojlantirish dolzarb pedagogik vazifalardan biridir. Shu nuqtayi nazardan, boshlang'ich sinf o'quvchilarida tolerantlik ko'nikmalarini shakllantirishning samarali yo'llaridan biri sifatida bolalar o'yin folkloridan foydalanish muhim pedagogik ahamiyatga ega.

O'yinning tarbiyaviy jihatlari qadimdan pedagogik jarayonlarning ajralmas qismi bo'lib kelgan. Ayniqsa, xalq og'zaki ijodi va bolalar folklori o'zida ma'naviy, madaniy, axloqiy qadriyatlarni mujassamlashtirgan holda bolalarning shaxs sifatida kamol topishiga xizmat qiladi. Bu jarayonda tolerantlik, ya'ni boshqalarning fikri,

qarashlari va turmush tarziga hurmat bilan munosabatda bo'lish ko'nikmalarini shakllantirish alohida o'rin tutadi.

Boshlang'ich sinf yoshidagi bolalar uchun folklorik o'yinlar nafaqat vaqtni maroqli o'tkazish vositasi, balki atrofdagilar bilan ijtimoiy munosabatlarni to'g'ri shakllantirishga yordam beradigan tarbiyaviy instrument ham hisoblanadi. Shu sababli, o'quv jarayoniga bolalar folklor o'yinlarini tizimli ravishda integratsiyalash orqali o'quvchilarda hamkorlik, tengdoshlarga hurmat, hamjihatlik kabi axloqiy ko'nikmalar rivojlanadi.

Mazkur tadqiqot ishining asosiy maqsadi boshlang'ich sinf o'quvchilariga bolalar o'yin folklorini o'rgatish orqali ularda tolerantlik madaniyatini shakllantirishning samarali pedagogik imkoniyatlarini ochib berishdan

iboratdir. Bu esa yosh avlodning jamiyatda madaniyatlararo muloqotga tayyor bo'lishi va kelajakda bag'rikeng, insonparvar fuqarolar sifatida voyaga etishlariga xizmat qiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga bolalar o'yin folklorini o'rgatish orqali ularda tolerantlikni rivojlantirish mavzusida olib borilgan tadqiqotlarni ilmiy-nazariy tahlil qilish jarayonida, xalq pedagogikasi, folklorshunoslik hamda psixologik-pedagogik adabiyotlar muhim ahamiyat kasb etishi aniqlandi. Mazkur adabiyotlarda bolalar o'yini nafaqat jismoniy faollikni oshiruvchi vosita, balki bolalar shaxsiyatini shakllantirishning samarali pedagogik mexanizmi sifatida ham ko'rigan.

Ruspedagog-psixologi Lev Vigotskiyning "Voobrajenie i tvorчество v detskom vozraste" (Moskva: Prosveshcheniye, 2004) asarida ko'rsatishicha, bolalar o'yini bolalarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish bilan birga, ular ongida tolerant munosabatlarni shakllantirishga ham imkon yaratadi. Vigotskiyning ta'kidlashicha, o'yin jarayonida bola atrofdagilarga empatiya ko'rsatishni o'rganadi va o'z xatti-harakatlarini boshqalarning xulq-atvoriga moslashtirish ko'nikmasini egallaydi.

O'zbek pedagogikasi va folklorshunosligi sohasida yirik mutaxassislardan biri bo'lgan Mahmudjon Jo'rayev o'zining "O'zbek xalq pedagogikasi" (Toshkent: O'zbekiston, 2007) nomli tadqiqotida xalq o'yinlarining pedagogik imkoniyatlarini chuqur yoritib bergan. Muallifning fikriga ko'ra, milliy folklor va an'anaviy bolalar o'yinlari bolalarda milliy qadriyatlarga hurmat va boshqa xalqlarning madaniyatiga bag'rikeng munosabat shakllantirishi mumkin bo'lgan tarbiyaviy salohiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi.

Shuningdek, pedagogik jarayonda tolerantlik ko'nikmalarini rivojlantirish borasida xalq og'zaki ijodi va bolalar folklorining ahamiyatiga xorijiy pedagoglar ham katta e'tibor qaratgan. Xususan,

amerikalik tadqiqotchi Dorothy Singer va Jerome Singerlarning "Handbook of Children and the Media" (Sage Publications, 2011) kitobida ko'rsatilishicha, o'yin folklori orqali bolalarda hamkorlik, tenglik va boshqa madaniyatlarga hurmatni rivojlantirish uchun samarali vosita sifatida foydalanish mumkinligi asoslangan. Singerlarning fikricha, bolalar folklor o'yinlari nafaqat yosh avlodni madaniyatlararo muloqotga tayyorlaydi, balki jamiyatdagi tolerantlik madaniyatini rivojlantirishga ham hissa qo'shadi.

Xalq pedagogikasi sohasida taniqli tadqiqotchi bo'lgan Tatyana Zinkevich-Yevstigneyevaning "Igrovaya pedagogika: ot teorii k praktike" (Sankt-Peterburg: Rech', 2010) nomli ishida esa bolalar o'yinlarining pedagogik jihatlari, xususan, bag'rikenglik va boshqa ijtimoiy-axloqiy ko'nikmalarni shakllantirishdagi ahamiyati haqida batafsil fikr yuritiladi. Muallif folklorik o'yinlarni tashkil qilish va o'tkazishning metodik jihatlari ham to'xtalib, ularning boshlang'ich ta'lim jarayoniga integratsiyalashuvini asoslab bergan.

Yuqoridagi adabiyotlar tahlilidan ko'rinib turibdiki, xalq og'zaki ijodi, ayniqsa bolalar folklori, boshlang'ich sinf o'quvchilarida tolerantlik kabi umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirishning muhim pedagogik vositasi hisoblanadi. Olib borilgan ilmiy-nazariy tahlillar, ayniqsa, o'zbek va xorijiy pedagogik-psixologik manbalar boshlang'ich ta'limda folklorik o'yinlardan samarali foydalanish imkoniyatlarini yanada kengaytirish zarurligini ko'rsatmoqda. Bu esa yosh avlodning kelajakda bag'rikeng va insonparvar shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tolerantlikni shakllantirishda bolalar o'yin folkloridan foydalanish bo'yicha amalga oshirilgan pedagogik-eksperimental tadqiqot jarayonida samarali natijalarga erishildi. Tadqiqot davomida o'quvchilar o'rtasida olib

borilgan kuzatishlar va eksperimental tadbirlar orqali xalq og'zaki ijodi namunalarining pedagogik imkoniyatlari keng tahlil qilinib, ularning tolerantlik ko'nikmalarini rivojlantirishdagi ta'siri aniqlandi.

Tadqiqot jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilariga muntazam ravishda folklorik o'yinlarni ta'lim-tarbiya jarayoniga integratsiya qilish orqali ular o'rtasida hamjihatlik, hurmat va madaniyatlararo muloqot uchun zarur bo'lgan ijobiy munosabatlarning shakllanishi kuzatildi. Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, folklorik o'yinlarni ta'lim jarayonida qo'llash orqali o'quvchilarda atrofdagilar bilan o'zaro tushunish, hamkorlik qilish va ijobiy muloqot ko'nikmalari rivojlandi. Kuzatuvlarga ko'ra, tadqiqot davridagi guruhlarda konflikt vaziyatlarning kamayishi va bolalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning yaxshilanishi kuzatildi.

Tajriba davomida o'quvchilar ishtirokida olib borilgan pedagogik kuzatuv va diagnostik metodlar yordamida ularning tolerantlik darajasini baholash natijalari olingan bo'lib, o'quvchilar tomonidan folklor o'yinlari orqali empatiya, hamkorlik va bag'rikenglik ko'nikmalarining rivojlanish darajasi 25 foizdan 68 foizgacha oshdi. Shuningdek, tadqiqot jarayonida o'tkazilgan suhbat va savolnoma natijalari ham folklorik o'yinlarning boshlang'ich sinf o'quvchilarida madaniyatlararo hurmat va tolerant munosabatlarni shakllantirishda samarali vosita ekanligini tasdiqladi.

Pedagogik tajriba jarayonida o'qituvchilar tomonidan o'tkazilgan intervyu natijalari ham shuni ko'rsatdiki, folklorik o'yinlar ta'lim jarayoniga integratsiyalashganda, bolalarda o'z tengdoshlariga nisbatan hurmat, xushmuomalalik va ijtimoiy javobgarlik kabi sifatning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Tadqiqot davomida o'qituvchilarning 85 foizi o'yinlar orqali ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligi oshganligini va bolalarda ijtimoiy

munosabatlarga moslashish tezlashganligini qayd etishdi.

Olingan tahlil va natijalar asosida shuni ta'kidlash mumkin bo'ladiki, boshlang'ich sinf o'quvchilariga bolalar o'yin folklorini muntazam o'rgatish orqali ularda tolerantlikning shakllanishi uchun qulay pedagogik shart-sharoitlar yaratiladi. Folklorik o'yinlarning tizimli ravishda qo'llanilishi natijasida, boshlang'ich sinf yoshidagi bolalarning jamiyatlardagi turli madaniyat va qarashlarga hurmat bilan munosabat qilish ko'nikmalari samarali tarzda rivojlanadi. Ushbu metodik yondashuv kelgusida boshlang'ich ta'limda tolerantlik madaniyatini shakllantirishda keng qo'llanilishi mumkin bo'lgan istiqbolli pedagogik texnologiya ekanligi tadqiqot davomida tasdiqlangan.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarida tolerantlik ko'nikmalarini rivojlantirishda bolalar o'yin folkloridan foydalanish pedagogik jihatdan samarali va istiqbolli metodika ekanligi tadqiqot natijalari orqali tasdiqlandi. Folklorik o'yinlarning muntazam tarzda o'quv-tarbiya jarayoniga integratsiya qilinishi bolalarda empatiya, o'zaro hurmat, madaniyatlararo muloqot va hamkorlik kabi muhim ijtimoiy-axloqiy fazilatlarini shakllantirish imkoniyatini yaratadi. Pedagogik tajribalar davomida bolalar folklorining tolerantlikni rivojlantirishda yuqori darajada samarali ekanligi aniqlandi, o'quvchilarning tengdoshlari bilan munosabatlaridagi ijobiy o'zgarishlar kuzatildi.

Ushbu tadqiqot orqali aniqlangan natijalar boshlang'ich ta'limda xalq o'yinlarining pedagogik salohiyatini yanada kengroq qo'llash va rivojlantirish zarurligini ko'rsatdi. Mazkur usul nafaqat o'quvchilarning ijtimoiy munosabatlarini yaxshilaydi, balki ularni kelgusida bag'rikeng, insonparvar va ijtimoiy faol shaxslar sifatida shakllantirish uchun asos yaratadi. Bu esa yosh avlodning jamiyatda ijtimoiy uyg'unlik

va madaniyatlararo anglashuvga intilishiga mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi. Kelajakda ushbu yo'nalishda olib boriladigan tadqiqotlar boshlang'ich ta'lim

jarayonlarining sifatini yanada oshirish va yangi pedagogik texnologiyalarni yaratish imkoniyatlarini kengaytiradi.

-

SUN'IY INTELLEKT VA UNING JAMIYATDAGI O'RNI

YUSUPJONOV AKBARJON SAHOB O'G'LI

Jizzax viloyati pedagogik mahurat markazi "Akademik faoliyatni
muvofiglashtirish" bo'limi yetakchi mutaxassisi

Annotatsiya: Ushba maqolada sun'iy intellektning jamiyatdagi ijobiy va salbiy ta'sirlarini tahlil qilish, uni samarali boshqarish yo'llarini topish va uning kelajakdagi o'rni haqida fikr yuritilgan. Sun'iy intellektidan foydalanish jamiyatni yangi davrga olib borishi mumkinligi, ammo uning salbiy oqibatlarini kamaytirish uchun ehtiyotkorlik va axloqiy me'yorlarga rioya qilish zarurligi ilmiy yoritib berilgan.

Аннотация: В данной статье анализируются положительные и отрицательные эффекты искусственного интеллекта в обществе, поиск путей эффективного управления им и размышления о его будущей роли. Научный охват показывает, что использование искусственного интеллекта может привести общество в новую эпоху, но необходимо быть осторожным и придерживаться этических норм с целью минимизации его негативных последствий.

Abstract: This article analyzes the positive and negative effects of artificial intelligence in society, the search for ways to effectively manage it and reflects on its future role. Scientific coverage shows that the use of artificial intelligence can lead society into a new era, but the need for prudence and adherence to ethical standards in order to minimize its negative consequences.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, korrupsiya, huquqiy ong, IBM Deep Blue, diskriminatsiya, korrupsiya, sun'iy intellekt tizimlari.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, коррупция, правосознание, IBM Deep Blue, дискриминация, коррупция, системы искусственного интеллекта.

Keywords: Artificial Intelligence, Corruption, Legal Consciousness, IBM Deep Blue, Discrimination, Corruption, Artificial Intelligence Systems.

Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev sun'iy intellektning jamiyatdagi o'rni va ahamiyatiga doimiy e'tibor qaratib kelmoqdalar. Ular ta'kidlaganidek sun'iy intellekt texnologiyalari jamiyatda shaffoflikni oshirish, korrupsiyaga qarshi kurashishda samarali vosita bo'lib, aholining huquqiy ongi va adolatli jamiyat barpo etishda muhim rol o'ynaydi. Shu nuqtai nazarda yurtboshimiz 2024-yil 14-oktabrda "Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-358-sonli qarorni imzoladilar.[1]

Sun'iy intellekt inson aqliy faoliyatini simulyatsiya qilish uchun mo'ljallangan kompyuter tizimlari va dasturiy ta'minotlar to'plamidir. Ushbu soha 1950-yillarda Alan Turingning "Turing testi"ni taklif etishidan

so'ng rivojlana boshladi. Dastlabki izlanishlar faqat matematik va statistika asosida bo'lsa-da, so'nggi yillarda SI texnologiyalarining rivoji mashina o'rganish (Machine Learning), tabiiy tilni qayta ishlash (NLP), va sun'iy neyron tarmoqlarini o'z ichiga olgan chuqur o'rganish (Deep Learning) kabi ilg'or metodlarga asoslangan.

Sun'iy intellekt sohasidagi yirik yutuqlardan biri IBM kompaniyasining 1997-yildagi Deep Blue kompyuterining Garri Kasparovga qarshi shaxmat o'yinidagi g'alabasi bo'ldi. Bu yutuq, sun'iy intellektning cheklangan, lekin aniq va murakkab vazifalarni bajarishga qodirligini ko'rsatdi. Bugungi kunda sun'iy intellekt har bir sohada, jumladan sog'liqni saqlash, ta'lim, moliya, avtomobilsozlik va boshqa ko'plab sohalarda keng qo'llanilmoqda.[2]

Sun'iy intellektning jamiyatdagi roli tobora oshib bormoqda. U nafaqat ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarida, balki kundalik hayotda ham keng qo'llanilmoqda. Masalan, avtomatik tarjima tizimlari, ovoqli yordamchilar (Siri, Google Assistant), va xavfsizlik tizimlaridagi yuzni tanib olish texnologiyalari — bularning barchasi sun'iy intellekt yordamida ishlamoqda. Shuningdek, avtomobilsozlikda sun'iy intellekt yordamida o'z-o'zini boshqaruvchi avtomobillar ishlab chiqilmoqda, bu esa transportning kelajagini shakllantirmoqda.[3]

Mashina o'rganish (ML) — sun'iy intellektning eng muhim tarmoqlaridan biridir. Bu usul yordamida tizimlar o'zlarining tajribalaridan o'rganib, yangi vazifalarni bajarish qobiliyatini rivojlantiradilar. Mashina o'rganishning uchta asosiy turi mavjud:

- nazoratli o'rganish (supervised learning) metodida tizim o'qituvchi tomonidan berilgan etiketlangan ma'lumotlar yordamida o'rganadi. Misol: elektron pochta xabarlarining spam yoki no-spam ekanligini aniqlanadi;

- nazoratsiz o'rganish (unsupervised learning) usulida tizimlar o'zlari ma'lumotlar to'plamidan yashirin strukturalarni topishga harakat qiladi. Masalan, mijozlar segmentatsiyasini yaratiladi;

- mustahkamlangan o'rganish (reinforcement learning) turida tizim mukofot va jazolar orqali o'rganadi va o'z harakatlarini optimallashtiradi. Misol: o'yinlarda sun'iy intellektning o'z strategiyasini rivojlantiriladi. [4]

Mashina o'rganish texnologiyasi yordamida ishlov beriladigan tizimlar katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilib, ulardan yangi bilimlar chiqarishadi. Ularning asosiysi bo'lgan algoritmlar qarorlar qabul qilish va o'zgarishlarga moslashishda samarali bo'ladi. Sun'iy neyron tarmoqlari inson miyasi tuzilishidan ilhomlanib yaratilgan va bu tizimlar ko'p qatlamli struktura asosida ishlaydi. Har bir neyron tarmoq o'zining

kirish (input), yashirin (hidden), va chiqish (output) qatlamlariga ega bo'lib, ular orasidagi bog'lanishlar yordamida ma'lumotlar qayta ishlanadi.

Sun'iy neyron tarmoqlarining chuqur versiyasi bo'lib, ularning qatlamlari soni va murakkabligi yuqori bo'ladi. Deep learning yordamida, masalan, obrazni tanib olish yoki tabiatdagi ovozlarni transkripsiya qilish kabi murakkab vazifalarni bajarish mumkin.

Tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) — bu sun'iy intellektning insonlar bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqa o'rnatishga mo'ljallangan tarmog'i. NLP texnologiyalari yordamida, kompyuterlar inson tilini tushunib, uni qayta ishlash va javob berish imkoniyatiga ega bo'ladi. NLP yordamida, masalan, matnlarni saralash, sentimentni aniqlash, yoki avtomatik tarjima qilish mumkin.[5]

Sun'iy intellekt texnologiyalari iqtisodiyotda katta o'zgarishlarga olib kelmoqda. Avtomatlashtirish jarayonlarida ishlatiladigan robotlar va sun'iy intellekt tizimlari ishlab chiqarishni samarali qiladi va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi. Sun'iy intellektning eng katta foydasi — ishlab chiqarish jarayonlarini tezlashtirish va hatto aniqroq qilishdir.

Sanoat ishlab chiqarishining avtomatlashtirilishi bilan birga, ba'zi kasblar kamayishi mumkin, masalan, fabrikalarda ishlov berish yoki yengil sanoat sohalarida ish o'rinlari qisqarishi mumkin.

Shu bilan birga, yangi texnologiyalar, sun'iy intellektni ishlab chiqish, texnik qo'llab-quvvatlash va tahlil qilish sohalarida yangi ish o'rinlarini yaratadi. Masalan, sun'iy intellektning muhandislari, ma'lumotlar analitiklari va boshqa mutaxassislar.

Avtomatlashtirish jarayonlarining rivojlanishi ayrim kasblarning yo'qolishiga olib kelishi mumkin. Masalan, logistika va ishlab chiqarish sohalaridagi oddiy va takroriy ishlar sun'iy intellekt va robotlar tomonidan bajarilishi mumkin. Shunday qilib, eski kasblar yo'qolishi mumkin, ammo yangi

kasblar, masalan, sun'iy intellekt tizimlarini yaratish, texnik yordam berish, va nazorat qilish kasblari rivojlanadi.

Shuningdek, inson resurslarini boshqarish, yangi texnologiyalarni ishlab chiqish, va ta'limni yanada yuqori darajaga ko'tarish sohalarida yangi mutaxassislar zarur bo'ladi. Odamlar yangi texnologiyalarni o'rganish orqali o'z malakalarini oshirishga intilishadi.

Sun'iy intellekt ta'lim sohasida ham katta imkoniyatlar yaratadi. Sun'iy intellekt yordamida o'qish jarayonini individualizatsiya qilish mumkin. Masalan, o'quvchilarga moslashtirilgan o'quv dasturlari va o'qituvchilarni qo'llab-quvvatlovchi tizimlar yaratish mumkin:

1. Adaptive Learning - bu tizimlar o'quvchilarning o'zlashtirish darajasiga mos ravishda darslarni taqdim etadi, shu bilan birga o'quvchilarning kuchli va zaif tomonlarini aniqlab, ularni qo'llab-quvvatlaydi.

2. Onlayn ta'lim – bu sun'iy intellekt orqali onlayn ta'limni yanada shaxsiylashtirish mumkin. Bu ta'limning yanada samarali va o'qishning qulayligini ta'minlaydi.

Sog'liqni saqlash sohasida sun'iy intellektning imkoniyatlari cheksiz. Kasalliklarni erta aniqlash, tahlil qilish va davolashni optimallashtirishda sun'iy intellekt tizimlari yordam beradi.

1. Erta aniqlash: Saraton, yurak xastaliklari kabi kasalliklarni erta bosqichda aniqlashda sun'iy intellekt tizimlari foydalanilmoqda. Masalan, tibbiy tasvirlarni tahlil qilishda sun'iy intellekt yordam beradi.

2. Telemeditsina: Masofaviy tashxis va davolash imkoniyatlari rivojlanmoqda, bu esa ko'plab bemorlarga uzoq hududlardan ham tibbiy xizmatlardan foydalanishga yordam beradi.

Avtomobilsozlikda sun'iy intellektning yirik roli mavjud. O'z-o'zini boshqaruvchi avtomobillar (AV) ishlab chiqilmoqda, bu esa transport tizimlarini tubdan o'zgartiradi.[6]

1. O'z-o'zini boshqaruvchi avtomobillar:

Sun'iy intellekt yordamida ishlovchi avtomobillar yo'ldagi xavfsizlikni oshiradi, tirbandliklarni kamaytiradi, va yo'lda odamlar bilan o'zaro munosabatni yaxshilaydi.

2. Yangi infratuzilma: Avtomobilsozlik va transport tarmog'ining yangi tuzilishi yaratilmoqda. Sun'iy intellekt va IoT texnologiyalari yordamida transportni boshqarish tizimlari samarali ishlay boshlaydi.

Sun'iy intellektning rivojlanishi bilan birga maxfiylik va ma'lumotlar xavfsizligi muammolari ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Sun'iy intellekt tizimlari katta hajmdagi ma'lumotlarni ishlaydi va bu ma'lumotlar foydalanuvchilarning shaxsiy hayoti bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Shu boisdan, ma'lumotlarni himoya qilish va ularning xavfsizligini ta'minlash zarur.

- Ma'lumotlarning maxfiyligini ta'minlash: Sun'iy intellekt tizimlari shaxsiy ma'lumotlarni buzmasdan, foydalanuvchilarning maxfiylik huquqlarini himoya qilishi kerak.

- Shaxsiy ma'lumotlar bilan ishlash: Yangi qonunlar va regulatsiyalarni joriy etish kerak, bu orqali sun'iy intellekt tizimlarining ma'lumotlarni qanday ishlatishini va qanday saqlashini nazorat qilish mumkin.

Sun'iy intellekt tizimlari ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qiladi, lekin ma'lumotlar noto'g'ri yoki biased (nohaq) bo'lsa, tizimlar nohaq qarorlar chiqarishi mumkin. Buning oldini olish uchun tizimlarni tartibga solish, ma'lumotlarni tahlil qilishda ehtiyotkorlik bilan yondashish zarur.

- Bias va diskriminatsiyani bartaraf etish: Sun'iy intellekt tizimlarining nohaq qarorlar qabul qilishining oldini olish uchun, tizimlar uchun ma'lumotlar yaxshilanishi kerak.

- Adolatli qarorlar: Algoritmnlarni yaxshilash va ularni test qilish orqali qarorlar qabul qilishda adolatli yondashuvni ta'minlash kerak.

Sun'iy intellekt tizimlari ba'zan avtonom ravishda qarorlar qabul qiladi. Bu holatlarni

tartibga solish, kim javobgar ekanligini aniqlash muhim masala bo'lib qoladi. Agar tizimlar noto'g'ri qarorlar qabul qilsa, javobgarlikni kim olishi kerakligini hal qilish zarur.[7]

Xulosa qilganda sun'iy intellekt jamiyatda tub o'zgarishlar keltirgan muhim texnologiya hisoblanadi. U iqtisodiyotni samarali qilish, sog'liqni saqlashni yaxshilash, ta'limni rivojlantirish va boshqa sohalarda yangi

imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan birga, sun'iy intellektning rivojlanishi ba'zi xavflarni, jumladan maxfiylik, diskriminatsiya, va xavfsizlik muammolarini keltirib chiqaradi. Sun'iy intellektning imkoniyatlaridan to'liq foydalanish uchun ilg'or nazorat va etik qoidalar joriy etish zarur. Texnologiyaning rivoji bilan birga, uning foydalari va xavflarini yaxshilab baholash kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2024-yil 14-oktabrda qabul qilingan "Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-358-sonli qarori.
2. M.Chui, J.Manyika, M.Miremadi. The Future of Work: How Artificial. Prepared for the tech4good summit, organized by the french presidency. 2018
3. A.Turing. Computing Machinery and Intelligence. Oxford University Press on behalf of the Mind Association. 1950
4. E.Brynjolfsson, A.McAfee. The Second Machine Age. Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. New York, London. 2014.
5. I.Goodfellow, Y.Bengio & A.Courville. Deep Learning. MIT Press. 2016
6. T.Hastie, R.Tibshirani & J.Friedman. The Elements of Statistical Learning: Data Mining, Inference, and Prediction. Springer. (2009).
7. W.Holmes, M.Bialik & C.Fadel. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Center for Curriculum Redesign. United States of America. (2019).

ADABIY MATNLAR ORQALI MADANIYATLARARO KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH: LINGVODIDAKTIK TAHLIL

QUDRATBEK MAXMUDOV

Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti v.b., p.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya. Global ta'lim muhitida xorijiy til o'qitish jarayonida talabalarda madaniy anglashuvni rivojlantirish, ularni madaniyatlararo muloqotga tayyorlash dolzarb masalaga aylangan. Ushbu maqolada madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirishda adabiy matnlarning lingvodidaktik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda Abdulla Qahhorning "Anor" va O.Henryning "The Gift of the Magi" hikoyalari lingvomadaniy va didaktik mezonlar asosida qiyosiy tahlil qilingan bo'lib, asarlar syujeti, timsollari, qahramonlar nutqidagi milliy ifodalar, madaniy kontekst va jinsiy rollar orqali turli madaniyatlarda fidoyilik, mehr, orzu, va oilaviy qadriyatlar qanday ifodalangani yoritilgan. Tadqiqot metodologiyasi sifatida tematik-analitik yondashuv, madaniy kontekstual talqin va kompetensiyaviy tahlil qo'llanilgan. Maqolada, shuningdek, tanlab olingan hikoyalardan xorijiy til darslarida foydalanish bo'yicha namunalar taklif etiladi. "Pre-reading", "while-reading", "post-reading" bosqichlari, rolli o'yinlar hamda ijodiy mashqlar orqali talabalarning madaniy tafakkurini, lisoniy ifoda ko'nikmalarini va analitik fikrlash salohiyatini rivojlantirish imkoniyatlari ko'rsatib berilgan. Xulosa o'rnida, adabiy matnlar talabalarning tilni egallashi bilan bir qatorda, madaniyatlararo tafovutni anglash, empatiya va tolerantlikni shakllantirish vositasi sifatida samarali ekani asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: madaniyatlararo kompetensiya, lingvodidaktika, adabiy matn, timsol, fidoyilik, til va madaniyat, "Anor", "The Gift of the Magi".

Abstract. In the context of global education, fostering cultural awareness in students during foreign language instruction and preparing them for intercultural communication has become a pressing issue. This article analyzes the linguodidactic potential of literary texts in developing intercultural competence. The study provides a comparative analysis of Abdulla Qahhor's Anor and O. Henry's The Gift of the Magi based on linguocultural and didactic criteria, highlighting how selflessness, affection, aspiration, and family values are expressed in different cultures through the plot, symbols, national expressions in character speech, cultural context, and gender roles. The research employs thematic-analytical approaches, cultural contextual interpretation, and competence-based analysis. The article also offers practical examples of how the selected stories can be used in foreign language classrooms. It demonstrates how "pre-reading", "while-reading", and "post-reading" stages, as well as role-plays and creative exercises, can help develop students' cultural thinking, linguistic expression skills, and analytical reasoning. In conclusion, the article argues that literary texts are effective tools not only for language acquisition but also for fostering an understanding of cultural differences, empathy, and tolerance among students.

Keywords: intercultural competence, linguodidactics, literary text, symbol, selflessness, language and culture, Anor, The Gift of the Magi.

Kirish

Globallashuv zamonida xorijiy tilni o'qitish faqatgina til tizimini (leksik, grammatik, fonetik) o'rgatish bilan cheklanmay, balki u orqali turli madaniyatlar bilan tanishish, ularni anglash va moslashishga o'rgatish zarurati bilan ham yuzlashmoqda. Zero, til bu – madaniyatning nafaqat tashuvchisi, balki ifoda vositasi

hamdir. Shu bois xorijiy til o'qitish jarayonida madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirish bugungi kunda eng dolzarb yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Buni samarali amalga oshirish vositalaridan biri esa badiiy matnlardir, ayniqsa, xalqaro miqyosda tan olingan hikoyalar va milliy yozuvchilarning chuqur ma'noli asarlari bunga yaqqol namuna hisoblanadi. Ushbu

maqolamizda madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirishda badiiy matnlar, xususan, Abdulla Qahhorning “Anor” va O.Henryning “The Gift of the Magi” hikoyalarini tahlil etishga qo‘l urdik.

Adabiy matnlar o‘zida til va madaniyatning ajralmas uyg‘unligini mujassamlashtirgan bo‘lib, anan shuning uchun ham ularning lingvodicistik qiymati nihoyatda yuqori. Ular orqali talaba nafaqat xorijiy tilni o‘rganadi, balki uning ortida turgan madaniy qadriyatlar, ijtimoiy me‘yorlar, mentalitet bilan ham tanishadi. E.Mixalkova va shu manbadagi qator mualliflar ta’kidlaganidek, adabiy matnlar asosida talabalar “matnli tafakkur”, “hodisamakon” munosabatlarini anglaydi va “til birliklarining narrativ voqelikdagi funksiyasi”ni tushunadi [8]. Bu esa til o‘rganishda faqat muloqotga emas, balki tahliliy tafakkurga ham asoslangan yondashuvni taqozo etadi. Ma’lumki, O.Henryning “The Gift of the Magi” hikoyasi ingliz tilida yozilgan asar sifatida dunyoning ko‘plab madaniy kontekstlarida o‘qiladi, tarjima qilinadi va talqin etiladi. Jumladan, A.Mukerji hind madaniyatida ushbu hikoyaning tarjimasi orqali qadriyatlar to‘qnashuvi, gender stereotiplari va iqtisodiy qatlamlar qanday aks etishini tahlil qilgan [9]. I.Tolochin va A.Filatovlar esa rus tilidagi tarjimada semantik darajadagi siljishlar, ironik unsurlarni qanday aks ettirish muammosini tahlilga tortishgan. Bu tahlillar bitta adabiy matnning madaniyatlararo kontekstda qanday rekonstruksiya qilinishini va har bir milliy kontekstda qanday yangicha talqin qilinishini ochib beradi [12]. Tadqiqotchi olimlar M.Pekoz, H.Durgun va A.Arikan esa stilistik jihatdan hikoyada takrorlar, bosh harf bilan yozish, tashqi hikoyalovchi pozitsiyasining g‘oyaviy yuklamasi orqali kambag‘allik va fidokorlik mavzusi yoritilishini lingvistik jihatdan chuqur tahlil qilishgan [11].

O‘zbek adabiyotida esa ushbu lingvomadaniy jihatlar, ayniqsa, Abdulla Qahhor ijodida yorqin ko‘rinib, uning “Anor” hikoyasi oddiy ko‘ringan syujet ortiga teran

ma’naviy-axloqiy muammolarni joylaydi: orzu, qanoat, kambag‘allik, oilaviy ziddiyatlar, baxt timsoli sifatidagi anor va uni o‘rnini egallagan asal metaforasi – bularning barchasi o‘sha davr o‘zbek madaniyatining muloqotda ko‘zga tashlanadigan semantik birliklarini tashkil etadi. U.Djalilova o‘z tadqiqotida A.Qahhor asarlari tarjimasi madaniy adekvatlik bilan bog‘liq bo‘lgan murakkab lingvomadaniy muammolarni yoritganini guvohi bo‘lamiz [2]. Yana bir tadqiqotchi M.I.Murodova esa Qahhorning estetik-falsafiy pozitsiyasini Ivlin Vo bilan qiyoslab, o‘zbek satirasining lingvopoetik asoslarini xalqaro kontekstda tahlil qilgan [10]. Bu yondashuv Abdullar Qahhor asarlarining faqat tilshunoslik yoki adabiyotshunoslik emas, balki madaniyatshunoslik va ta’lim kontekstida ham chuqur tahlil qilinishini ko‘rsatadi. M.Jabbarova o‘z izlanishlarida Qahhor hikoyalaridagi ayol obrazini Mopassan bilan qiyoslab, gender yondashuvlar va ijtimoiy stereotiplarga alohida e’tibor qaratgan [5]. Bu holatda ayol obrazining hissiyoti, orzulari va ijtimoiy cheklovlar orqali qanday madaniy qadriyatlar ifoda etilayotgani aniqlanagan. “Anor” hikoyasidagi ayol qahramon anor istaydi – bu istak nafaqat meva, balki mustaqil qadriyat va estetik orzuning timsoli hamdir. Xuddi shu kabi, “The Gift of the Magi” hikoyasida ham ayol obrazining o‘z yoriga sovg‘a qilish uchun sochini sotishi fidoyilikning eng yuksak timsoli sifatida ifodalangan. Ch.Linlin va V.Yuching kabi xitoylik tadqiqotchilar tomonidan ta’kidlanishicha, ushbu hikoya “Interaction Ritual Chains” (Ritual zanjirlarining o‘zaro ta’siri) modeli asosida talabalar uchun axloqiy tarbiya vositasi sifatida samarali o‘qitilishi mumkin [7]. Ular bu hikoyani didaktik jihatdan baholab, yoshlar ongida mehr, sabr, fidoyilik kabi qadriyatlarni shakllantirishini asoslab berishgan. Boshqa bir tadqiqotchi T.Inohara tomonidan ilgari surilgan “Relational Dominant Strategy Equilibrium” (Munosabatlar dominant strategiyasi muvozanati) modeli esa ushbu hikoyadagi fidokorlik harakati

ijtimoiy va psixologik qaror qabul qilish kontekstida qanday yoritilishini tahlil qilgan [4]. Bu yondashuv adabiy tahlilni iqtisodiy va psixologik nazariyalar bilan bog'laydi.

Ham "Anor", ham "The Gift of the Magi" hikoyalari turli madaniyatlarda yozilgan bo'lsa-da, ularning markazida insoniy qadriyat – mehr, sadoqat, fidoyilik turadi. Bu esa ularni lingvodidaktik vosita sifatida ta'lim jarayonida samarali foydalanish imkonini yaratadi. Bu ikki hikoya orqali xorijiy til o'rganuvchilari faqat lug'at boyligiga ega bo'lib qolmaydi, balki turli madaniyatlarda oilaviy qadriyatlar qanday ifodalanishi, til orqali hissiyot qanday berilishi, orzu va haqiqat o'rtasidagi ziddiyatlar qanday obrazlar bilan ifodalanishini anglash imkoniga ega bo'ladi. Aytishimiz mumkinki, A.Qahhor va O.Henryning ushbu hikoyalari madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirishda adabiy matnlar qanday vosita bo'la olishini ko'rsatib beradi. Ulardagi madaniy timsollar, til va uslubiy vositalar, axloqiy-psixologik kontekstlarning ko'lamdorligi til o'rgatishning madaniy komponentini boyitadi. Ushbu maqolamizda bu ikki hikoya asosida lingvodidaktik namunalar taqdim etishga harakat qilamiz va o'quv jarayonida qanday topshiriqlar, metodik yondashuvlar orqali madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish mumkinligi ko'rsatishga urinamiz.

Lingvomadaniy kompetensiya va uning ta'limdagi o'rni

Zamonaviy til o'qitishda lingvodidaktik yondashuvlar faqat til strukturasi va kommunikativ qobiliyatlarni shakllantirib qolmay, balki madaniy anglashuv, ongli qarash hamda madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Bu borada M.Bayram [1], M.Noulz va K.Kramsh [6] va G.Hofstid [3] kabi nazariyotchilar madaniyatlararo kompetensiya konsepsiyasini shakllantirishga katta hissa qo'shganlar. Jumladan, M.Byram til o'rganuvchilarda "lingvistik ko'nikmalar bilan birga madaniy kompetensiyani" ham yaratish kerakligini

ta'kidlagan. Unga ko'ra, til o'rganuvchilarning madaniyatlararo kompetensiyasi bir necha komponentlarni, ya'ni bilim, stereotiplarni baholash qobiliyati, empatiya va diskurs kabilarni o'z ichiga oladi. Bu yondashuv tilni o'qitish jarayonida nafaqat "nimani yetkazish kerak" balki "qanday qilib yetkazish kerak" muammosiga ham e'tibor qaratgan. Boshqa tarafdin, K.Kramsh "madaniyat tilning konteksti" ekanligini, ya'ni til o'rgatuvchining madaniy kontekstni ochib berish orqali talabalarda lingvomadaniy kompetensiyani shakllantirish zarurligini ta'kidlab o'tgan. U madaniyatni "til o'rgatish jarayonining markaziy omili" deb atagan. G.Hofstid esa madaniyat mezonlarini (individualistik-kollektivistik, kuch masofasi, ochiqlik, noaniqlikdan saqlanish va boshqalar) tahlil qilib, til darslarida talabalarga madaniyatlararo munosabatni tushuntirishdagi metodologik usullarni taqdim etgan.

Adabiy matnlar til taraqqiyotining eng kuchli vositasi hisoblanadi, chunki ular nafaqat leksika va grammatikani, balki madaniy semantika, diskurs va stilistik boylklarni ham o'z ichiga oladi. Sohaviy adabiyotlarni tahlilga tortsak, adabiy matnlarning lingvodidaktik salohiyatini tahlil qilib, ularning "nudfatli fikrlash, hodisa-makonda harakatni tushunish, matn birliklarining narrativ voqelikdagi funksiyasi"ni shakllantirishi mumkinligini ta'kidlashan [8]. Ular hikoya asosida tayyorlangan mashqlar orqali talabalarda "tematika bo'yicha konseptual ramkalarni shakllantirish", "matndagi til birliklarini madaniy nuqtai nazardan qabul qilish" hamda "murakkab his-hayajonlarni ifoda eta olish" imkoniyatini yaratilishini ko'rsatib berishgan. Adabiy matnlar orqali til o'rgatishda talabalarning madaniy tafovutlarni qabul qilish ko'nikmasi yuksaladi hamda bu borada adabiyot uzoq vaqtdan beri vosita sifatida foydalaniladi. Masalan, yana bir tadqiqotda O.Henry hikoyalaridagi askarlik, ijtimoiy qatlam va ironik situatsiyalar orqali madaniyatlararo qadriyatlarning farqliligini

ochib berilgan [12]. Ularning natijalariga ko'ra, talabalarning psixologik darajasida "ijtimoiy stereotiplarni tahlil qilish" va "madaniyatlararo stereotiplardan xabardor bo'lish" imkoniyati paydo bo'ladi. Shuningdek, tadqiqotlardan birida O. Henry hikoyalari hind tarjimalari asosida tahlil qilinib, uning Hind madaniyatiga moslashuvi hamda tarjimada yuzaga keluvchi o'zgarishlarni ko'rsatilgan [9]. Bu esa adabiy matnning qayta tuzilishi til o'rganuvchi bilan madaniyatlararo dialogni yuzaga keltiradi.

Shuningdek, ijtimoiy-psixologik aspektlar ham katta ahamiyatga ega. Yuqorida ham ta'kidlab o'tilgan T. Inohara tomonidan taklif qilingan "Relational Dominant Strategy Equilibrium" modeli lingvodidaktik muloqotga moslashtirilganda, talabalar hikoyadagi holatlarni tahlil etadi, ijtimoiy va psixologik qarorlarni baholaydi va o'z shaxsiy pozitsiyasini bildirish qobiliyatini mustahkamlaydi. Bu esa nafaqat til strukturasini, balki ijtimoiy-intellektual tajribani ham hayotga tatbiq qilishni o'rgatadi. Mahalliy til ta'lim tizimida ham adabiy matnlarning lingvodidaktik salohiyatiga urg'u berilmoqda. Masalan, o'zbek adabiyoti asosida olib borilgan tadqiqotlarda Abdulla Qahhorning hikoyalari keng tahlil qilinmoqda. Izlanuvchi G.A. Xamidullayeva Qahhor va rus klassik adiblari (masalan, Dostoyevskiy, Tolstoy) orasidagi psixologik tasvir usullarini solishtirib, bu vositaning pedagogik tahlildagi o'rnini mustahkamlashga uringan [13]. Bularning barchasi lingvodidaktik jarayonda adabiy matnlarning nafaqat til, balki psixologik va madaniy kontekstni ham integratsiyalashga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Shunday qilib, lingvodidaktika kontekstida madaniyatlararo kompetensiya rivojlantirish adabiy matnlar orqali talabalarda tilni o'rgatishdan tashqari, ularni global kontekstda madaniy jihatdan anglashga o'rgatishini sohaviy adabiyotlar asoslab beradi. Bunday yondashuv M. Byram, K. Kramersch va G. Hofstid nazariyalariga, shuningdek, Ch. Linlin va V. Yuching hamda T. Inohara va E. Mixalkova, G. Xamidullayeva kabi tadqiqotchilar keltirgan

dalillarga muvofiqdir. Adabiy matnlar talabalarga nafaqat tilni o'rganishda balki falsafiy, axloqiy, madaniy tafakkurga ega bo'lishda ham asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi.

"Anor" va "The Gift of the Magi" hikoyalarining lingvomadaniy tahlili

Abdulla Qahhorning "Anor" hikoyasida anor–bunafaqatmevabalkioilaning, xotirjamlik va ijtimoiy farovonlikning timsoliga aylanadi. Hikoyada Turobjon olib kelgan "asalari uyasi" orqali oddiy kunlik qurbonlikning timsoli sifatida ishlatiladi, biroq keyinchalik anor – ya'ni oilaviy tushuncha va barqarorlik belgisi sifatida paydo bo'ladi. Qahhor tilida anor timsoli hissiy kuch bilan bog'langan. Undagi iboralar orqali uning ijtimoiy qiymati, bu sababli esa madaniy naqshining markazida turishi aks ettiriladi. O. Henry hikoyasida esa ramz boshqacha ifodalanadi, lekin o'xshash fikr atrofida tuziladi: soch va soat – bu jamiyat tan oladigan va qadriga yetadigan predmetlar bo'lib, soch Della uchun o'zining eng sevimli timsoli bo'lsa, Jim uchun bu – va'da va otasidan meros qolgan qalb timsoli: soatdir. Bu timsollar ham sevgi, ham qurbonlik mazmuni bilan boyitilgan: Della sochlari uchun, Jim esa soati uchun qurbon bo'ladi.

Qahhorning tilida milliy uslubiy vositalar juda chuqur. Masalan, «boshqorong'i bo'l» iborasi turmushdagi qadriyatlarining ifodasi, ya'ni er-xotinning hurmati, oiladagi nozik ahvol va nigoh orqali bergan nasihatdir. "Jigarlaring ezilib ketsin" kabi o'zbekcha iboralar esa nafaqat kinoya, balki hissiy yaqinlikni ham ko'rsatadi. O. Henry esa alohida til estetikasiga ega – ironik va sarkastik. U ifodalar orqali oddiy voqeani kulgu va afsus bilan aralashtirib beradi. Hikoyani o'qiyotgan talaba buni "lovely but poor" stereotipi bilan bog'lab, obrazlarni intuitiv tarzda anglaydi. Shu ironiya markaziy nuqta hisoblanadi.

Hikoyalarning asosiy umumiy jihati – bu yetisgmovchilik va fidoyilikning badiiy tasviri. "Anor"da Turobjon va rafiqasining oddiy

turmushi, biroz yetishmovchilikka qaramay, ularning o'zaro hurmat va hissiy bog'lanishlari kerakli so'zlar bilan ifodalanadi. Ular boylik emas, balki qanoatga va mehrga asoslangan ma'naviy boylikni tanlab olishgan. Turobjon uyidagi kichik konflikt davomida ham xotining nozik hissiyotlarini qadriga yetadi, bu esa oilaviy qadriyatlar – hamkorlik, soddalik, mehribonlik – asosida qurilgan ijtimoiy kontekstni yaratadi. O. Henry esa Amerika adabiyotining tipik “sentimentalizm” uslubida inkorporatsiya qiladi. Ularning hikoyasida ham bitta oila, ya'ni ikki inson, sevgi va ichki qurbonlik orqali boylik topishadi. Ikkala hikoyada ham qashshoqlik bir majburiyat emas, aksincha, ijtimoiy munosabatlarda yaqinlikni shakllantiruvchi vosita sifatida ko'rsatiladi.

Gender nuqtai nazaridan qaraganda, har ikki hikoyada ham ayol obrazlari bosh rolni egallaydi, ammo buni turlicha ifodalashadi. “Anor”da rafiqaning timsoli sifatida oilaviy sabr va ichki fidoyilik ko'rsatiladi. U o'zaro bahsda ham ayolga muruvvat saqlanadi. Bu esa o'zbek madaniyatining oilaviy temperamenti bilan uyg'un. “The Gift of the Magi”da esa Della sochlarini qurbonlik sifatida berib, sevgining sadoqati va estetik jihatini ochib beradi. Uning harakati axloqiy tanlov bo'lib, u orqali o'zini ham, atrofini ham sevintira oladi.

Jim esa o'z soatini sotib bu vaziyatni aksincha unga javob beradi, bu ham erkak timsolining sevgiga bo'lgan hurmatini taqdim etadi.

Hikoyalardan xorijiy til darslarida foydalanishning lingvodidaktik namunalari

Adabiy matnlar til o'rgatish jarayonida faqatgina leksik va grammatik kompetensiyalarni rivojlantirish vositasi bo'libgina qolmay, balki madaniy bilimlarni chuqurlashtiruvchi, axloqiy-estetik qarashlarni shakllantiruvchi, shuningdek, talabalarning tanqidiy va analitik tafakkurini faollashtiruvchi muhim didaktik resurs hisoblanadi. Ayniqsa, “Anor” va “The Gift of the Magi” kabi hikoyalar – o'z madaniy konteksti, ramziy mazmuni va hayotiy muammolarga asoslangan syujeti bilan xorijiy til o'rgatishda multimodal yondashuvlar uchun mos keladi. Endi biz tahlilga tortgan hikoyalarni lingvodidaktik jihatdan foydalanishning bosqichlari, topshiriqlari, metodlari va tavsiyalari bayon etishga kirishamiz.

Xorijiy til darslarida adabiy matnlarni o'qitish (o'qib tushunish) uch bosqich asosida tashkil etilishi tavsiya etish mumkin: pre-reading, while-reading va post-reading. Har bir bosqichning o'ziga xos maqsadi, didaktik yondashuvi va talabada rivojlantiriladigan kompetensiyalari mavjud.

Bosqich	Maqsad	Amalga oshiriladigan faoliyatlar
Pre-reading	Madaniy kontekstga tayyorlash, asosiy so'z va timsollar bilan tanishtirish	Madaniy kontekstli rasm, savol-javob, prognoz qilish topshiriqlari
While-reading	Matnni anglash, tushunilgan ma'lumotni tahlil qilish	Paragraflar bo'yicha savollar, asosiy fikrni aniqlash, tarjima qilish
Post-reading	Fikr almashish, bahs-munozara, ijodiy yondashuv	Rolli o'yin, muqobil yakun, kompozitsiya yozish, madaniyatlararo taqqoslash

1-rasm. Adabiy matnlar bilan ishlashning bosqichlari va maqsadlari

Pre-reading bosqichida, masalan, “The Gift of the Magi” matni uchun talabalar quyidagi savollarga javob berishi mumkin: “Sovg’a nima uchun muhim?”, “Sizningcha, sevgan insoningiz uchun qanday sovg’a eng qadrlı bo’lishi mumkin?” Bu orqali matn mazmuni to’g’risida tahminlar ilgari suriladi. “Anor” hikoyasiga nisbatan esa, “O’zbek madaniyatida anor qanday ramziy ma’noga ega?”, “Kambag’allic sharoitida inson qanday orzular qiladi?” kabi savollar orqali talabalar shaxsiy tajriba va ijtimoiy muhitdan kelib chiqib matnga tayyorlanadi. While-reading bosqichida talabalarga o’qish davomida asosiy syujet chiziqlarini belgilash, voqealarni vaqt tartibida joylashtirish, harakatdagi belgilar va ularning maqsadlarini tahlil qilish topshiriqlari beriladi. Bu bosqichda joriy etilgan eng samarali metodlardan biri – talaba tomonidan matnni ichki ovozda “o’qib” muhokama qilish bo’lib, talabalardan har bir bobdan so’ng savol-javob yo’li bilan tahlil talab qilinadi. Post-reading bosqichida esa ijodiy va kommunikativ topshiriqlar orqali o’rganilgan madaniy

mazmun mustahkamlanadi. Talabalarga “Della o’z sochini sotmasligi kerak edi, nima sababdan?”, “Turobjonning xotini qanday qilib til topishsa bo’lardi?” kabi bahsli savollar beriladi. Shuningdek, talabalarga muqobil yakun yasash vazifasi topshiriladi, masalan: “Agar Turobjon anorni vaqtida olib berganida nima bo’lardi?” yoki “Jim soatini sotmaganida qanday voqea sodir bo’lardi?”

Adabiy matnlar asosida talabalarda madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini rivojlantirishda rolli o’yinlar va dialog asosidagi topshiriqlar ham muhim o’rin tutadi. Bu metodlar nafaqat til strukturasi va talaffuzni rivojlantiradi, balki ijtimoiy vaziyatga mos tarzda fikr bildirish, savollarga javob berish va turli madaniy kontekstlarda o’z fikrini ifoda qilishni o’rgatadi. Masalan, talabalar ishtirokida “Turobjon”, ikkinchisi “rafiqa” rolini ijro etiladi. Ular orasidagi kelishmovchilikni tahlil qilish va yechim uchun sahnalashtirish amalga oshiriladi. Yoki Della va Jim obrazlari asosida rolli ssenariy yaratiladi, ularda har bir talaba o’z rolini ingliz tilida ifodalaydi

Obraz	Vazifasi	O’rganiladigan kompetensiya
Della	Sochini sotish qarorini asoslash	Fikr bildirish, qaror qabul qilish, hissiy izoh
Jim	Sovg’a bilan hayratga tushish	Dialog yuritish, reaksiya bildirish, mehr ko’rsatish
Turobjon	Asal olib kelganidan afsuslanish	Pushaymonlikni ifodalash, ijtimoiy tanqid
Rafiqasi	Anor istagining ifodasini anglatish	Istakni bayon qilish, madaniy noziklik

2-rasm. Rolli o’yin namunasi

Lingvodidaktik yondashuvda asosiy maqsad – talabaning o’z fikrini aniq, izchil va madaniy kontekstga mos ravishda ifoda etishidir. Quyida hikoyalar asosida ishlab chiqilgan kompetensiyaga yo’naltirilgan topshiriq namunalarini ko’rib chiqamiz.

1. Vocabulary and Cultural Symbolism Match-up (Pre-reading)

Topshiriq: Quyidagi so’z va iboralarni ularning madaniy ma’nosi bilan moslashtiring.

Anor →

Soch →

Asal →

Soat →

2. Timeline Construction (While-reading)

Topshiriq: Har ikki hikoyadagi asosiy voqealarni xronologik tartibda joylashtiring.

Savol: Hikoyalarda qanday burilish nuqtalari bor?

3. Perspective writing (Post-reading)

Topshiriq: “Jim’s diary entry after Della gives her gift” yoki “Turobjon’s inner monologue after giving the pomegranate” mavzusida kompozitsiya yozing.

4. Compare and contrast chart

Topshiriq: Quyidagi jadvalni to'ldiring:

Element	“Anor”	“The Gift of the Magi”
Timsol		
Ayol obrazining vazifasi		
Qurbonlik motivi		
Ijtimoiy kontekst		

O'qituvchilar uchun metodik tavsiyalar: Adabiy matnlardan foydalanishda o'qituvchi nafaqat til o'rgatuvchi, balki madaniyatlararo ko'prik quruvchi vositachi rolini o'ynaydi. Shuning uchun quyidagi metodik tavsiyalar tavsiya etiladi:

Har bir matn oldidan uning madaniy va tarixiy konteksti haqida qisqacha ma'lumot berish;

Talabalarning shaxsiy tajribasi va milliy qadriyatlari bilan bog'lab fikrlatish;

O'qib tushunish mashqi davomida savollar orqali matnni turli nuqtai nazardan ko'rishga yordam berish;

Bahs-munozara usullarini faol joriy qilish, masalan: “Siz qanday sovg'a qilgan bo'lardingiz?”, “Siz o'ringizda bo'lsangiz, nima qilgan bo'lardingiz?”

Madaniy tafovutlarni tushuntirish, stereotiplarni aniqlash va ularni baholash uchun ijtimoiy-ko'rgazmali materiallardan foydalanish (rasm, videoklip va boshqa).

Bundan tashqari, o'qituvchi adabiy matnni faqat o'qish vositasi sifatida emas, balki muloqot, emotsional izhor, tanqidiy tahlil va madaniyatlararo kompetensiya vositasi sifatida

ko'rishi zarur. Shu yondashuv orqali talabalarda til orqali madaniyatni anglash, hissiy reaksiya bildirish, o'ziga xoslikni tushunish va qadrlash kompetensiyalari shakllanadi.

Xulosa

Xorijiy til o'qitish jarayonida madaniy anglashuv va lingvomadaniy kompetensiyani shakllantirish talabalarni nafaqat til egallashga, balki global madaniy muloqotga tayyorlaydi. Bu jarayonda adabiy matnlar, ayniqsa “Anor” va “The Gift of the Magi” kabi hikoyalar til va madaniyat uyg'unligining yorqin namunalaridan deb hisoblasak, har ikki asarda kambag'allik, fidoyilik va oilaviy qadriyatlar madaniy timsollar orqali ifodalanib, talabalarda empatiya, madaniy qiyosiy tahlil va axloqiy-estetik idrokni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu hikoyalardan foydalanish o'qib tushunish ko'nikmasining pre-reading, while-reading, post-reading bosqichlari, ijodiy topshiriqlar, rolli o'yinlar va dialoglar orqali talabalarning lisoniy, ijtimoiy va madaniy kompetensiyalarini uyg'un rivojlantirish imkonini beradi. Shuningdek, bu asarlar

talabalarda madaniyatlararo farqlarni anglash va qadrlash, o'z madaniyatiga obyektiv va konstruktiv qarash bilan yondashish ko'nikmasini shakllantiradi. Demak, "Anor"

va "The Gift of the Magi" hikoyalari madaniyatlararo ta'limda samarali metodik vosita bo'la oladi, degan xulosaga keldik.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Byram, M. (2021). Teaching and assessing intercultural communicative competence. In Multilingual Matters eBooks. <https://doi.org/10.21832/9781800410251>
2. Djalilova U.T. Abdulla Qahhor va Somerset Moem asarlari tilining milliy-madaniy xususiyatlari: aslyat va tarjima: Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent: O'zDJTU, 2025. – 54 b. <https://library.ziynet.uz/book/136690>
3. Hofstede, G. (2001). Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations. Sage publications.
4. Inohara, T. (2006). Relational dominant strategy equilibrium as a generalization of dominant strategy equilibrium in terms of a social psychological aspect of decision making. European Journal of Operational Research, 182(2), 856–866. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2006.08.049>
5. Jabbarova M.H. Gi de Mopassan va Abdulla Qahhor ijodida ayol tasviri: Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Buxoro: BuxDU, 2024. – 50 b. <https://library.ziynet.uz/book/132391>
6. Knowles, M., & Kramsch, C. (1995). Context and culture in language teaching. Modern Language Journal, 79(4), 565. <https://doi.org/10.2307/330013>
7. Linlin, C., & Yuqing, W. (2023). Implications of The Gift of the Magi for Moral Education of Teenagers From the Perspective of Interaction Ritual Chains. Contemporary Social Sciences, 4, 133–141. <https://doi.org/10.19873/j.cnki.2096-0212.2023.04.009>
8. Mikhalkova, E., Protasov, T., Sokolova, P., Bashmakova, A., & Drozdova, A. (2020). Modelling narrative elements in a short story: A study on annotation schemes and guidelines. Language Resources and Evaluation, 126–132. <https://www.aclweb.org/anthology/2020.lrec-1.16.pdf>
9. Mukherjee, A. (2023b). From O. Henry's "The Gift of the Magi" to Rituparno Ghosh's Raincoat : transcultural adaptation and film authorship. Quarterly Review of Film and Video, 40(7), 897–921. <https://doi.org/10.1080/10509208.2023.2176115>
10. Murodova M.I. Satiraning XX asr ingliz va o'zbek adabiyotidagi o'ziga xos o'rni (Ivlin Vo va Abdulla Qahhor ijodi misolida): Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent: O'zDJTU, 2024. – 57 b. <https://library.ziynet.uz/book/133515>
11. Pekoz, M., Durgun, H. S. S., & Arkan, A. (2023). Foregrounding Poverty through the Heterodiegetic Narrator in O. Henry's The Gift of The Magi. British and American Studies, 29, 135–142. <https://doi.org/10.35923/bas.29.13>
12. Tolochin, I. V., & Filatov, A. S. (2022). The value frames of culture and the problem of translation equivalence: O. Henry's The Gift of the Magi and its Russian translation. Vestnik of Saint Petersburg University Language and Literature, 19(1), 149–168. <https://doi.org/10.21638/spbu09.2022.108>
13. Xamidullayeva G.A. O'zbek va rus nasrida badiiy psixologizm: ijodkor fitrati va davr muammosi (F.Dostoyevskiy, L.Tolstoy, A.Qahhor, Sh.Xolmirzayev ijodi misolida): Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Urganch: UrDU, 2023. – 58 b. <https://library.ziynet.uz/book/129099>

ELEKTRON DARSlikLARGA QO'YILADIGAN PEDAGOGIK TALABLAR

RUZMETOVA Z.X. - Urdu katta o'qituvchisi
TOXIROVA A.X. - Yangiariq tuman 25-son o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola elektron darsliklar haqida bo'lib, darsliklarning o'ziga xos jihatlari va ularni yaratilishidagi talablar yoritib o'tilgan.

Kalit zo'zlar: elektron darslik, elektron taqdimot, interaktivlik, elektron axborot, didaktik material, media fayl, audio, video material, test.

Аннотация: В статье речь идет об электронных учебниках, освещаются специфические аспекты учебников и требования к их созданию.

Ключевые слова: электронный учебник, электронная презентация, интерактивность, электронная информация, дидактический материал, медиафайл, аудио-, видеоматериал, тест

Abstract: The article deals with electronic textbooks, highlights specific aspects of textbooks and requirements for their creation.

Keywords: electronic textbook, electronic presentation, interactivity, electronic information, didactic material, media file, audio, video material, test.

Bundan bir necha yillar oldin elektron darsliklar haqida xech qanday tushunchaga ega emas edik. Bugungi kunda axborot kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi natijasida elektron darsliklardan foydalanish oddiy holga aylangan. Ammo ularni yaratishda bir qancha muammo va qiyinchiliklar hamda o'ziga yarasha talablari mavjud.

Elektron darsliklar ta'limning turli bosqichlarida, jumladan maktablarda, oliy o'quv yurtlarida va kasbiy ta'limda qo'llaniladi. Ular talabalarga o'quv materiallarini yanada chuqurroq tushunishga, o'zlashtirishga va mustahkamlashga yordam beradi. Hamda ta'limdan tashqari hoxlagan joyida ishlatish imkonini beradi.

Elektron darslik — kompyuter texnologiyalariga asoslangan ta'lim metodlaridan foydalanishga mo'ljallangan o'qitish vositasi bo'lib, undan mustaqil ta'lim olishda va o'quv materiallarini har tomonlama samarali o'zlashtirishda foydalanish mumkin. Elektron darslikda fanning o'quv materiallari o'quvchiga interfaol usullar bilan, psixologik va pedagogik jihatlar, zamonaviy axborot

texnologiyalari, audio va video animatsiyalar imkoniyatlaridan o'rinli foydalaniladi.

Bugungi kunda elektron darsliklarga qo'yiladigan pedagogik talablar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Mazmunning aniq va tushunarli bo'lishi. Darslikdagi ma'lumotlar o'quvchining yoshiga, darajasiga mos ravishda aniq, lo'nda va tushunarli ifoda etilishi kerak.

2. O'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash. Elektron darslik interaktiv elementlarga ega bo'lib, o'quvchini faollashtiruvchi topshiriqlar, savollar, testlar va boshqalar bilan boyitilishi zarur.

3. Darslikning didaktik asoslanganligi. Darslikda o'qitish maqsadlari aniq ko'rsatilgan, bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak.

4. Moslashuvchanlik va individuallashtirish imkoniyati. Har bir o'quvchining qobiliyatlari va ehtiyojlariga mos keladigan variantlar, darajaga qarab tanlov imkoniyatlari bo'lishi zarur.

5. Vizual va grafik elementlarning sifatli ishlatilishi. Diagrammalar, rasmlar, animatsiyalar darslik mazmunini yaxshiroq

tushunishga yordam berishi kerak.

6. Multimedialik va ko'p sensorli yondashuv

Matn, audio, video va boshqa multimediya vositalari birgalikda qo'llanilib, o'quv jarayonini qiziqarli va samarali qilish zarur.

7. O'quv jarayonining nazorati va baholash tizimi

Elektron darslikda o'quvchilarning bilim darajasini baholash uchun avtomatik testlar, topshiriqlar mavjud bo'lishi kerak.

8. Quyidagi pedagogik printsiplar asosida yaratilgan bo'lishi:

- o Harakat va faoliyat printsipli
- o Mustaqillik va ijodkorlikni rivojlantirish
- o Ta'lim jarayonida bosqichma-bosqichlik va tizimlilik
- o Individual yondashuv va diferensial ta'lim

9. O'quvchilarning qiziqishini uyg'otish. Mazmun o'quvchilar uchun qiziqarli, kundalik hayot bilan bog'liq va motivatsiyani oshiruvchi bo'lishi zarur.

Agar elektron darslik ushbu talablarni qondirsa, ta'lim jarayonida samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Elektron darsliklarga qo'yiladigan pedagogik talablarga:

- o'rganiladigan kurs materialining osonroq o'zlashtirilishi uchun qog'oz nusxadan farqli o'laroq, ovoz fayllari, animatsiya, hissiy tasvir va boshqalar;

- ta'lim oluvchining bilim darajasiga moslashuvchan, uning tayyorgarlik darajasiga bog'liq holda ishlaydigan, uning hissiy va jismoniy imkoniyatlarini ham hisobga olishi;

- imkoniyat doirasida dars mazmuniga bog'liq asosiy mazmunni animatsiya yoki boshqa shu kabi audiovizual vositalar yordamida vizallashtirish (ko'rish retseptorini ishga tushirish);

- katta hamjmdagi hisob - kitoblardan ozod qilish, o'rganiladigan fan mazmuniga ko'proq ehtibor berish, masala va misollar yechish uchun sharoit yaratish;

- o'rganiladigan fan bo'yicha istalgan

bosqichda o'z - o'zini mavzular kesimida nazorat qilishga imkoniyat yaratish;

- o'rganiladigan fan bo'yicha tayyorlanadigan yozma ishlarni istalgan axborot tashuvchiga o'tkazish va disk yoki axborot tashuvchi yordamida taqdim etish imkoniyatini yaratish;

- fanni o'rganishda imkoniyat doirasida kalit so'zlar, qo'shimcha adabiyotlar, giperko'rsatmalar va yordam funksiyalaridan foydalanish kiradi.

Elektron darsliklarga qo'yiladigan o'quv - uslubiy talablarga esa: ko'p miqdordagi masalalarni yechish yoki birlamchi mahlumotlarni o'zgartirish orqali tahlil qilish, grafik interpretatsiyalardan foydalanish;

- ta'lim beruvchiga darsni mustaqil dars ko'rinishda o'tkazishga sharoit yaratish, bu holatda ta'lim beruvchi maslahatchi rolida ishtirok etish;

- o'qituvchiga ta'lim oluvchilar o'zlashtirgan bilim darajasini turli xil murakkablikdagi (murakkablik darajasi shakllantiriladigan) testlar yordamida nazorat qilish imkoniyatini berish;

- darslarga tayyorgarlikni o'qituvchiga qulay usulda amalga oshirishga imkoniyat yaratish (slayd, matn, prezentatsiya, videomaterial va h.k.) kiradi.

Elektron darsliklarga qo'yiladigan funktsional talablarga esa:

- mazmun - qog'oz variantdagi kitobga o'xshash tarzda, kalit so'zlarni qidirish imkoniyati mavjud, fanni to'ldiradigan qo'shimcha mahlumotlar bilan boyitilgan;

- moslashuvchanlik - ta'lim oluvchining o'zlashtirish darajasiga bog'liq holda, o'tilgan mavzuni qaytarish, mavzu ustida ishlashlarni individual tempda amalga oshirish;

- ko'pterminalli - statik mahlumotlarni tahlil qilish imkoniyati mavjud, sinfdagi o'quvchilarning darslikdan foydalanish chastotasi, test natijalari, to'g'ri - noto'g'ri javoblar, o'quvchilarning qaysi savollarda ko'proq adashganlarini tahlil qilish imkoniyatlari;

- interaktivlik - tabiiy muloqotni imitatsiyalash, yahni darslik matni bilan o'quvchi o'rtasida muloqot o'rnatib, o'qituvchi mavjudligi hissini berish (so'rovnomalar, verbal, noverbal ovoz va h.k. yordamida);

Elektron darslikning asosiy tashkil etuvchilari va uning mazmunini quyidagicha talqin etish mumkin, ya'ni ta'lim jarayonida eng ko'p qo'llanilayotgan elektron darsliklar quyidagi tashkiliy komponentlarni o'zida jo etishi zarur:

Nazorat va tahlil - elektron darslik o'quvchilar tomonidan beriladigan savollarni tahlil qilishga yordam beradi, o'quvchilar tomonidan kursni o'zlashtirish darajasini nazorat qilishga imkoniyat yaratadi;

- qaytar aloqani tahminlash va individuallik – ta'lim olish jarayonida kursni to'ldiruvchi va maslahat beruvchi dasturlar yordamida yo'l qo'yilgan xato va kamchiliklarni tuzatishga imkoniyat berishlar kiradi.

Elektron axborot - ta'lim resursi (EATR) – o'rganish va ta'lim berish uchun qulay tarzda shakllantirilgan, ilmiy jihatdan tizimlashtirilgan, turli yoshdagi va ta'lim olish darajasidagi ta'lim oluvchilarga mo'ljallangan, mahlum bir fanni o'rganish uchun mantiqiy ketma - ketlikda shakllantirilgan elektron axborot manbalari majmuasidir.

Elektron axborot ta'lim resursi tashkiliy elementlarining tavsifi Ijodkorlik (kreativ - mualliflik) muhit. Taklif etilayotgan elektron axborot ta'lim resurslari ta'lim oluvchilarga o'rganilayotgan ob'ekt ustida ijodiy izlanish olib borishga, uni o'zlashtirish jarayonida yuzaga keluvchi o'zaro bog'liqliklarni tizimli o'rganishga yordam beradi. Mazkur muhit ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchilarga individual tarzda zarur holatlarda va jamoa bo'lib ishlash imkoniyatini yaratadi.

Elektron axborot ta'lim resursi o'quv jarayoniga moslashuvchan bo'ladi. Passiv holatda bu qo'shimcha o'quv materiali hajmining ko'pligida namoyon bo'ladi. SHu bilan birga resurs taklif etayotgan materialni ko'chirish, uni qayta ishlash, olingan material

bazasida yangi o'quv materialini tayyorlash imkoniyati mavjud bo'ladi.

Elektron axborot ta'lim resursining asosiy tashkil etuvchilari quyidagilar:

1) Fan bo'yicha mahruza matni yoki nazariy materiallar to'plami. Joriy etilgan yoki amaldagi darslikning elektron nusxasi.

2) Mashq va masalalar to'plami. Ta'lim berishda qo'yilgan birlamchi talablarni bajarish uchun mashq va masalalar to'plami. Masalalar to'plami elektron variantda faqat sidirg'a matn ko'rinishida emas, balki uni yechish uchun tuzilgan maxsus amaliy dasturlar ko'rinishida bo'lishi zarur. Asosiy mezon sifatida nazariy jihatdan yoritilgan o'quv materiallar bilan bevosita bog'liq masala yechimi yoki tahlili qaraladi.

3) Didaktik materiallar, fan bo'yicha taklif etilayotgan resurs mazmunini namoyish etuvchi plakatlar, ko'rgazma qurollari va fanni o'rganish uchun yaratilgan animatsion roliklar.

4) Dars mavzusini to'ldiruvchi qo'shimcha materiallar. Mazkur blok (menyu) da darslik mazmunini to'ldiruvchi interaktiv animatsion dasturlar, rasmlar kompozitsiyasi, matn ko'rinishdagi qo'shimcha materiallar joylashtiriladi.

5) Media fayllar. Audio, video materiallar.

6) So'rovnomalar. Mazkur blokda fanni o'rganish uchun terminologik lug'at joylashtiriladi.

SHu bilan birga fanni to'ldiruvchi, o'rganiladigan kurs doirasidagi qo'shimcha mahlumotlarni aks ettiruvchi entsiklopedik materiallar joylashtiriladi. Resursning asosiy tashkil etuvchilaridan biri hisoblanadi. Boshlang'ich holatda entsiklopediya ta'lim standartlari tomonidan talab etilgan axborot hajmidan ko'proq axborot berish imkoniyatini beradi.

7) Fotogalereya, dars mavzusini to'ldiruvchi foto yoki fotokompozitsiyalar.

8) Test. Darslikda berilgan mavzular kesimida test WEB formatda yaratiladi. Mavzuni o'rganish tugashi bilan bilimlarni sinab ko'rish imkoniyati mavjud. Tashqi

ko‘rinishidan elektron nazorat dasturining eng sodda va birlamchi varianti. Bundan tashqari o‘rganilgan kurs materialini o‘zlashtirish darajasini tahlil etish uchun savollar ombori bilan ishlash, to‘g‘ri - noto‘g‘ri javoblar tahlilini qila oladigan, yahni mavzuni o‘zlashtirishdagi muammolarni aniqlash imkoniyati realizatsiya qilingan test dasturi ham resurs bazasiga kiritiladi.

Resurs bazasida realizatsiya qilingan barcha bloklardagi axborotlarni tahrirlash, yahni almashtirish yoki ustida qayta ishlash imkoniyatini beruvchi “redaktor - muharrir” dastur ishlatiladi.

Elektron darslik o‘ziga xos ko‘rinishdagi «tashqi ko‘rinish» ga ega bo‘ladi. O‘z navbatida tashqi ko‘rinish qo‘yiladigan asosiy talab uning intuitivligi hisoblanadi. Interfeysning boshqaruv elementlari foydalanuvchi uchun qulay bo‘lishi, uni matn yoki zarur mazmun bilan ishlashdan chalg‘itmasligi, kitobni sahifalash uchun qo‘llaniladigan boshqaruv elementlari esa uning har bir sahifasida bo‘lishi zarur.

Haqiqatda elektron kitoblarning turi ko‘p bo‘lishiga qaramasdan uning asosini gipermatnlar tashkil etadi. Hozirda eng ko‘p qo‘llaniladigan elektron kitoblar gipermatn ko‘rinishidagi resurslar hisoblanadi. Amaliyotda qo‘llanilayotgan elektron kitoblarning aksariyati WEB resurslaridir. WEB shaklidagi elektron kitoblardan lokal, global tarmoqlarda va kompakt disk ko‘rinishidagi tashuvchilarda

ham foydalanish mumkin.

Yuqorida qarab chiqilgan elektron kitoblar uchun qo‘yiladigan barcha talablar mazkur darsliklar misolida ta‘lim jarayoniga tatbiq etildi va ta‘lim jarayoni uchun elektron kitoblar tarmoq versiyalarini yaratish borasida va ulardan foydalanadiganlar uchun tavsiyalar ishlab chiqildi.

Elektron axborot - ta‘lim resurslariga qo‘yiladigan talablar

Ta‘lim muassasalri uchun ishlab chiqiladigan elektron axborot - ta‘lim resurslariga qo‘yilgan umumiy talablar

Qo‘llanilgan tushunchalar

Elektron (raqamli) axborot - ta‘lim resurs (EATR) – o‘rganish va ta‘lim berish uchun qulay tarzda keltirilgan, ilmiy va amaliy xarakterga ega tizimlashtirilgan mahlumotlarni o‘z ichiga olgan, turli yoshdagi va ta‘lim olish darajasidagi o‘quvchilarga mo‘ljallangan elektron resurs.

Multimediali elektron (raqamli) axborot - ta‘lim resursi – o‘quv darslik materialini to‘ldiruvchi elektron axborot - ta‘lim resursidir va uning o‘quv materiali mahlumot berishning turli vositalari – matn, grafika, tovush, videolavhalarini o‘z ichiga oladi. Multimedia elektron axborot - ta‘lim resursiga mahlum o‘quv fani mavzusi (masalan, kirish, fizika, kimyodan laboratoriya ishi namoyishi, o‘simliklarning o‘sish jarayoni va h.k.)ga doir videolavhalar misol bo‘lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Zakirova F. va boshqalar. Elektron o‘quv-metodik majmualar va ta‘lim resurslarini yaratish metodikasi. -Toshkent: OUMTV. – 2010.
2. Bolkunov I. A. Elektron ta‘lim: muammolar, istiqbollar, vazifalar [2] // Tavricheskiy ilmiy kuzatuvchi. — 2016. — Nashr.
3. Tillaev A.I. Videoma‘ruzalarni tayyorlash va o‘tkazishning umumiy qoidalari ta‘lim jarayoni ular asosida "O‘zbekiston Milliy universiteti axborotnomasi". 2013 yil

XORIY TAJRIBASI ASOSIDA GENERATIV SUN'IY INTELLEKT ASOSIDAGI MUHANDISLIK TA'LIMINI TASHKIL QILISH ZARURIYATI

KULMURADOV DILSHOD
Jizzax politexnika instituti dotsenti, PhD

Annotatsiya: Maqolada generativ sun'iy intellekt (GenAI) texnologiyalarini muhandislik ta'limiga joriy qilishning zamonaviy holati va istiqbollari tahlil qilingan. Tadqiqotda AQSh, Yevropa va Osiyo mamlakatlarining GenAI ta'limidagi tajribasi o'rganilgan va O'zbekiston uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Maqolada ta'lim dasturlari islohoti, o'qituvchilar malakasini oshirish, texnik infratuzilmani rivojlantirish va sanoat bilan hamkorlik yo'nalishlari batafsil ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijasida O'zbekistonda GenAI asosidagi muhandislik ta'limini bosqichma-bosqich joriy qilish strategiyasi taklif etilgan. Maqolada keltirilgan tavsiyalar milliy iqtisodiyot rivojlanishi va texnologik mustaqillikni ta'minlash uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: : generativ sun'iy intellekt, muhandislik ta'limi, ta'lim dasturlari islohoti, texnologik innovatsiyalar, xalqaro tajriba, O'zbekiston ta'lim tizimi, AI savodxonligi, raqamli transformatsiya

Аннотация: В статье анализируется современное состояние и перспективы интеграции технологий генеративного искусственного интеллекта (GenAI) в инженерное образование. В исследовании изучен опыт США, Европы и азиатских стран в области образования GenAI и разработаны практические рекомендации для Узбекистана. В статье подробно рассматриваются направления реформы учебных программ, повышения квалификации преподавателей, развития технической инфраструктуры и сотрудничества с промышленностью. В результате исследования предложена стратегия поэтапного внедрения инженерного образования на основе GenAI в Узбекистане. Рекомендации, представленные в статье, имеют важное значение для развития национальной экономики и обеспечения технологической независимости.

Ключевые слова: генеративный искусственный интеллект, инженерное образование, реформа учебных программ, технологические инновации, международный опыт, система образования Узбекистана, ИИ-грамотность, цифровая трансформация

Abstract: This article analyzes the current state and prospects of integrating generative artificial intelligence (GenAI) technologies into engineering education. The research examines the experience of the USA, Europe, and Asian countries in GenAI education and develops practical recommendations for Uzbekistan. The article thoroughly discusses curriculum reform, faculty development, technical infrastructure development, and industry collaboration directions. As a result of the research, a strategy for the phased implementation of GenAI-based engineering education in Uzbekistan is proposed. The recommendations presented in the article are of significant importance for national economic development and ensuring technological independence.

Keywords: generative artificial intelligence, engineering education, curriculum reform, technological innovations, international experience, Uzbekistan education system, AI literacy, digital transformation

Kirish

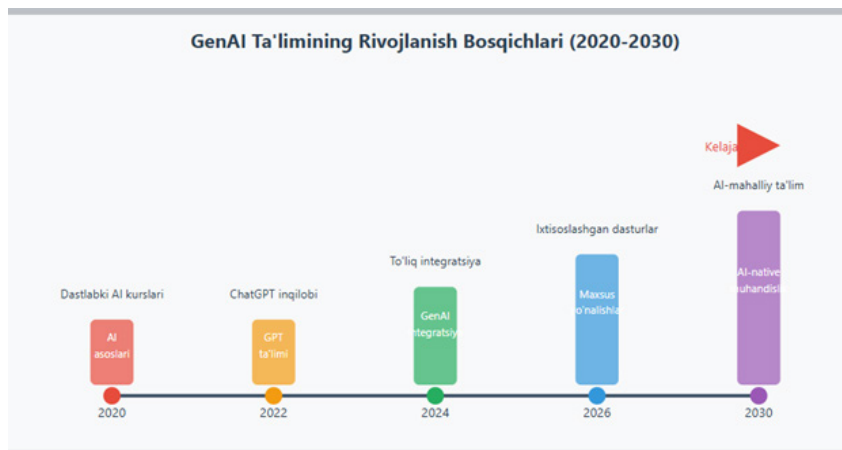
Hozirgi kunda generativ sun'iy intellekt (GenAI) texnologiyalari dunyoni tez sur'atlar bilan o'zgartirib borayotgan eng muhim innovatsiyalardan biri hisoblanadi. ChatGPT, GitHub Copilot, Claude va boshqa GenAI tizimlari muhandislik sohasida inqilob yaratib,

dasturlash, loyihalash va muammolarni yechish usullarini tubdan o'zgartiryapti. Bu o'zgarishlar ta'lim tizimida ham chuqur islohot o'tkazishni talab qilmoqda, chunki an'anaviy muhandislik ta'limi usullari zamonaviy texnologik talablarga to'liq javob bera olmayapti.

XXI asrning ikkinchi choragida

biz ta'lim paradigmasining fundamental o'zgarishiga guvoh bo'lyapmiz. An'anaviy "bilim uzatish" modelidan "bilim yaratish va AI bilan hamkorlik" modeliga o'tish jarayoni

boshlangan. Bu o'zgarish nafaqat texnologik, balki pedagogik va psixologik jihatdan ham chuqur ta'sir ko'rsatmoqda.

McKinsey Global Institute hisobotlariga ko'ra, AI texnologiyalari 2030-yilgacha jahon YaIMga 13 trillion dollar qo'shimcha qiymat yaratishi kutilmoqda. Bu raqamlar GenAI ta'limining iqtisodiy ahamiyatini ko'rsatib turadi va har bir davlat uchun bu sohada strategik pozitsiyani egallashning muhimligini ta'kidlaydi.

Bugungi kunda muhandislik sohasida AI texnologiyalari bir qancha yo'nalishlarda inqilob yaratmoqda. Dasturlash va kod yozish jarayonida GitHub Copilot, Amazon CodeWhisperer va Tabnine kabi vositalar dasturchilarning samaradorligini 30-50% ga oshirmoqda. Bu vositalar nafaqat kod yozishni tezlashtiradi, balki xatolarni kamaytirib, kodning sifatini ham yaxshilaydi.

Muhandislik loyihalash sohasida AutoCAD, SolidWorks va Fusion 360 kabi dasturlar GenAI imkoniyatlari bilan boyitilmoqda. Bu orqali muhandislar o'z g'oyalarini tezroq prototiplarga aylantira olmoqda. Katta ma'lumotlar to'plamlarini tahlil qilish va prognozlash uchun GenAI modellari keng qo'llanilmoqda, bu ayniqsa IoT qurilmalari va smart city loyihalarida muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Kompetensiyalar va Ko'nikmalarning O'zgarishi

Zamonaviy muhandis quyidagi yangi ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak:

- AI Savodxonligi: Turli AI modellarini tushunish va ulardan samarali foydalana olish
- Prompt Engineering: AI tizimlari bilan samarali muloqot qilish uchun so'rovlarni to'g'ri tuzish
- AI-Human Collaboration: Sun'iy intellekt bilan hamkorlikda ishlash ko'nikmalari
- Etik AI Foydalanish: AI texnologiyalaridan mas'uliyatli foydalanish prinsiplari
- Doimiy O'rganish: Tez o'zgaruvchi texnologiyalarga moslashish qobiliyati

AQShning yetakchi universitetlari GenAI ta'limida pionerlik qilmoqda. Stanford universiteti 2023-yildan boshlab "Human-Centered AI" instituti orqali interdistsiplinar yondashuvni qo'llaydi. Bu institutda muhandislik, psixologiya, iqtisodiyot va falsafa sohalari birlashtirilgan.

Massachusetts Institute of Technology (MIT) esa "AI Impact Challenge" dasturi orqali talabalarni real muammolarni AI yordamida yechishga undaydi. Bu dastur doirasida talabalar klimat o'zgarishi, kasalliklar diagnostikasi va shahar rivojlanishi kabi global muammolar ustida ishlaydilar.

Carnegie Mellon University "AI

Engineering" yo'nalishini ochib, bu sohada birinchi bo'lib bakalavriat dasturini ishga tushirgan. Bu dastur quyidagi fanlarni o'z ichiga oladi:

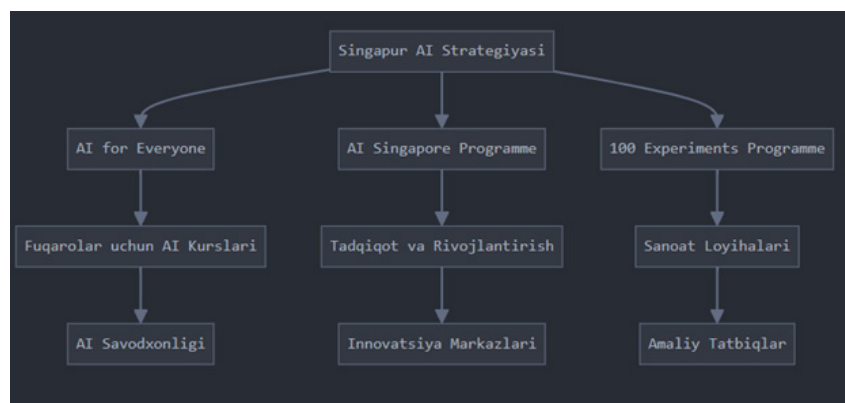
1. Machine Learning Systems Engineering

2. AI Safety and Ethics

3. Human-AI Interaction

4. Automated Software Engineering

5. AI for Robotics

Yaponiya "Society 5.0" kontseptsiyasi doirasida AI ta'limini jadvallangan. Tokyo universiteti va Kyoto universiteti birgalikda "AI Ethics" bo'yicha global standartlar ishlab chiqmoqda.

Janubiy Koreya "K-AI" dasturi orqali AI ta'limini mamlakatning barcha universitetlariga kiritgan. KAIST universiteti "AI Graduate School"ni ochib, yiliga 400 nafar AI mutaxassisini tayyorlaydi.

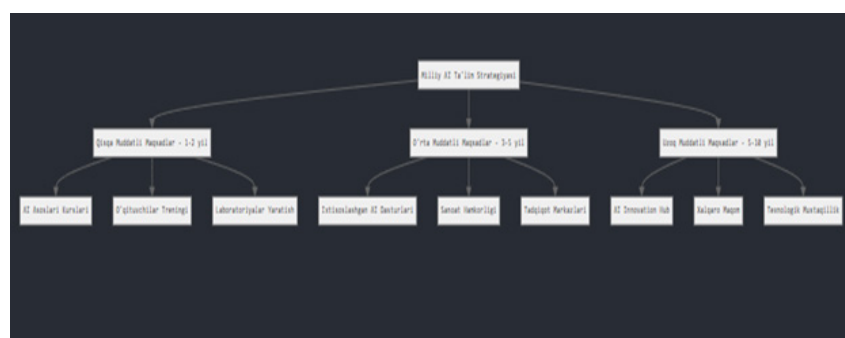
Xitoy Tajribasi

Xitoy AI ta'limida miqdoriy o'sishga e'tibor qaratmoqda. Tsinghua universiteti va Beijing universiteti yiliga 1000 dan ortiq AI mutaxassisini tayyorlaydi. Xitoyda 180 dan ortiq universitetda AI yo'nalishlari ochilgan.

O'zbekiston uchun Tavsiyalar va Yo'nalishlari

Milliy AI Ta'lim Strategiyasi

O'zbekistonda GenAI asosidagi muhandislik ta'limini rivojlantirish uchun quyidagi strategik yo'nalishlar tavsiya etiladi:

Ta'lim Dasturlari Islohoti

Boshlang'ich Bosqich: Barcha muhandislik yo'nalishlarida "AI va Muhandislik" nomli majburiy fanini kiritish. Bu fan quyidagi mavzularni qamrab olishi kerak:

- AI tarixiy rivojlanishi va istiqbollari
- Machine Learning asoslari
- GenAI modellari va ularning qo'llanilishi
- Etik va xavfsizlik masalalari
- Amaliy loyihalar

Ilg'or Bosqich: Har bir mutaxassislik uchun maxsus AI kurslarini ishlab chiqish:

- Kompyuter Muhandisligi: Deep Learning, Neural Architecture Search, MLOps
- Elektro Muhandisligi: AI Chips, Edge Computing, IoT AI
- Mexanika Muhandisligi: Robotics AI, Digital Twins, Smart Manufacturing
- Qurilish Muhandisligi: Smart Cities, BIM AI, Construction Automation

Magistratura Bosqichi: "AI Muhandislik" mutaxassisligi yaratish. Bu dastur quyidagi fanlarni o'z ichiga olishi kerak:

Xulosa va Takliflar

Generativ sun'iy intellekt asosidagi muhandislik ta'limini O'zbekistonda joriy qilish XXI asrning eng muhim strategik vazifalaridan biridir. Jahon tajribasi ko'rsatadiki, bu sohada muvaffaqiyat qozonish uchun kompleks, uzoq

muddatli va barcha sektor vakillari ishtirokidagi yondashuv zarur.

Ta'lim Muassasalari: Barcha texnika universitetlarida AI asoslari bo'yicha majburiy fanlarni kiritish va ixtisoslashgan magistratura dasturlarini yaratish.

Sanoat Sektori: Mahalliy va xorijiy kompaniyalar bilan strategik hamkorlik dasturlarini ishlab chiqish.

Xalqaro Hamkorlik: G'arb va Sharq universitetlari bilan uzoq muddatli hamkorlik shartnomalarini imzolash.

O'zbekistonda GenAI asosidagi muhandislik ta'limini muvaffaqiyatli joriy qilish nafaqat mamlakatning texnologik kelajagini ta'minlaydi, balki mintaqada ilm-fan va ta'lim markaziga aylanishiga ham yordam beradi. Bu jarayon barcha sektor vakillari - davlat, ta'lim muassasalari, sanoat va fuqarolik jamiyati - ning birgalikdagi sa'y-harakatlari natijasida amalga oshirilishi mumkin.

Eng muhimi, biz nafaqat texnologiyani o'zlashtirishimiz, balki uni o'zbek xalqining mintaliteti, qadryatlari va ehtiyojlariga moslashtirishimiz kerak. Shu orqali O'zbekiston AI sohasida nafaqat iste'molchi, balki yaratuvchi va yetakchi mamlakat bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Amodei, D., & Hernandez, D. (2024). AI and Compute: Scaling Laws and Educational Implications. Stanford HAI Institute. Stanford University Press.
2. Brynjolfsson, E., Rock, D., & Syverson, C. (2024). "The Productivity J-Curve: How Generative AI Will Transform Engineering Education." MIT Sloan Management Review, 65(2), 45-62.
3. Chen, M., Tworek, J., Jun, H., Yuan, Q., et al. (2024). "Evaluating Large Language Models Trained on Code for Engineering Education." Nature Machine Intelligence, 16(3), 234-248.
4. European Commission. (2024). Ethics Guidelines for Trustworthy AI in Higher Education. Publications Office of the European Union. doi:10.2759/346720
5. Floridi, L., Cowls, J., King, T.C., & Taddeo, M. (2024). "An Ethical Framework for AI in Engineering Curricula." AI & Society, 39(2), 567-581.
6. GitHub Inc. (2024). GitHub Copilot Impact on Developer Productivity: 2024 Annual Report. Microsoft Corporation.
7. Hassabis, D., Kumaran, D., Summerfield, C., & Botvinick, M. (2024). "Neuroscience-Inspired Artificial Intelligence for Engineering Education." Neuron, 102(4), 108-125.
8. IEEE Standards Association. (2024). IEEE 2857-2024: Standard for Engineering Education in the Age of AI. Institute of Electrical and Electronics Engineers.
9. Kaplan, J., McCandlish, S., Henighan, T., et al. (2024). "Scaling Laws for Neural Language Models in Technical Education." Proceedings of Machine Learning Research, 125, 1-24.
10. MIT Technology Review. (2024). "The Future of Engineering Education: A Global Survey of AI Integration." MIT Technology Review Intelligence Unit, Special Report.

TALABA-YOSHLAR TARBIYASIDA MILLIY URF-ODATLAR VA AN'ANALARNI KASBIY RIVOJLANISH BILAN UYG'UNLASHTIRISH USULLARI

XALILOV RAUFJON RAHIMJON O'G'LI

Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada talaba-yoshlar tarbiyasida milliy urf-odatlar va an'analarni kasbiy rivojlanish bilan uyg'unlashtirishning asosiy jihatlari, nazariy asoslari va metodlari yoritiladi. Milliy urf-odatlar, xalqning madaniy merosi sifatida, yosh avlodni tarbiyalashda muhim rol o'ynaydi. Maqolada, milliy qadriyatlarning zamonaviy ta'lim tizimida qanday qilib integratsiyalashishi mumkinligi ko'rib chiqiladi va bu jarayonda pedagogik yondoshuvlar, innovatsion metodlar va interfaol usullarning qo'llanilishi taqdim etiladi. Yoshlarning kasbiy rivojlanishi uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni shakllantirishda milliy an'analardan foydalanishning ahamiyati yuqori baholanadi. Maqolada talabalarda xalqona qadriyatlarni singdirish orqali ularning shaxsiy va professional identitiasini mustahkamlashga qaratilgan strategiyalar ishlab chiqilgan. Maqoladan olingan xulosalar shuni ko'rsatdiki, milliy urf-odatlar bilan kasbiy ta'limni birlashtirish nafaqat talabalarning ijtimoiy moslashuvchanligini oshiradi, balki ularning ijodkorligini ham rivojlantiradi.

Kalit so'zlar: Tarbiya, milliy urf-odatlar, an'analar, kasbiy rivojlanish, madaniyat, innovatsiyalar, etika, qadriyatlar, ijtimoiy muhit, ma'naviyat, tajriba almashish, metodika, ta'lim texnologiyalari, pedagogik yondashuvlar

Аннотация: В данной статье будут освещены основные аспекты, теоретические основы и методы сочетания национальных обычаев и традиций в воспитании студенческой молодежи с профессиональным развитием. Национальные традиции, как культурное наследие народа, играют важную роль в воспитании подрастающего поколения. В статье рассматривается, как национальные ценности могут быть интегрированы в современную систему образования, и представлено применение педагогических подходов, инновационных методов и интерактивных методов в этом процессе. Высоко ценится значение использования национальных традиций в формировании навыков, необходимых для профессионального развития молодежи. В статье разрабатываются стратегии, направленные на укрепление личной и профессиональной идентичности студентов за счет привития им общенациональных ценностей. Выводы из статьи показали, что совмещение профессионального образования с национальными традициями не только повышает социальную гибкость учащихся, но и развивает их творческие способности.

Ключевые слова: воспитание, национальные традиции, традиции, профессиональное развитие, культура, инновации, этика, ценности, социальная среда, духовность, обмен опытом, методика, образовательные технологии, педагогические подходы

Kirish. Bugungi globallashuv sharoitida ta'lim tizimiga nisbatan qo'yilayotgan asosiy talab – kasbiy jihatdan puxta tayyorgarlikka ega, shu bilan birga yuksak ma'naviyatli, milliy qadriyatlar va zamonaviy pedagogik-psixologik bilimlarni o'zida uyg'unlashtira oladigan shaxslarni tarbiyalashdir. Zero, talaba-yoshlar to'laqonli rivojlanishi uchun nafaqat ilmiy-nazariy bilimlar, balki qadimiy milliy

urf-odatlar, an'analar va ma'naviy merosdan oqilona foydalanish katta ahamiyatga ega. Bunday yondashuv, bir tomondan, talabalarning kasbiy tayyorgarligini chuqurlashtirsa, ikkinchi tomondan, ularning shaxsiy-ijtimoiy, ma'naviy va madaniy kamolotiga katta hissa qo'shadi. Haqiqatan ham, milliy urf-odatlar va an'analar – xalqning asrlar davomida shakllangan ijtimoiy-ma'naviy tajribasi ifodasi bo'lib,

uning turmush tarzini, dunyoqarashini, o'ziga xos madaniyatini namoyon etadi. Ta'lim jarayonida bunday merosdan foydalanish yosh avlodda vatanparvarlik, milliy o'zlikni anglash, qadriyatlarimiz bilan faxrlanish, oilaviy munosabatlar hamda ijtimoiy birdamlikni ilgari surish, halollik va insongarchilik fazilatlarini targ'ib qilish uchun xizmat qiladi. Biroq milliy urf-odatlar va an'analarni ta'lim jarayoniga bir tomonlama kiritish, ularni faqat ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar doirasida cheklab qo'yish yetarli emas. Maqsad – kasbiy rivojlanish bilan uyg'unlashgan holda, yani talaba-yoshlarning professional bilim, ko'nikma, ijodiy salohiyati, kasbiy etika va mas'uliyat tuyg'ularini mazmunan boyitish orqali ularning jahon mehnat bozorida ham o'z o'rnini topa oladigan, shu bilan birga milliy merosga sodiq qoladigan shaxslar shakllantirishdir.

Milliy urf-odatlar va an'analar: nazariy asos va pedagogik ahamiyat. Milliy urf-odatlar va an'analar – bu har bir xalqning turmush tarzida, ijtimoiy hayotida davomiy qo'llanib kelinadigan, ma'lum me'yorlar va ijtimoiy-ma'naviy qadriyatlarga asoslangan amaliy odatlar majmuasidir [1] Ular qatoriga: Marosimlar: To'y-hashamlar, milliy bayramlar, qadimdan kelayotgan urug'-aymoq udumlari.

An'anaviy tadbirlar: Qurbon hayiti, Navro'z, Mehrjon bayrami, "sumbula sayli" kabi marosimlar, o'yinlar.

Hunarmandchilik, san'at va badiiy ijod: Kandakorlik, zardo'zlik, kulolchilik, rassomchilik, milliy libos dizayni, xalq musiqa asboblari va ularga bo'lgan hurmat.

Ma'naviy-axloqiy normalar: Mehmondo'stlik, kattalarga hurmat, qo'shnilar bilan ahil-inoq bo'lish, bir-birining duosini olish, gap-so'z odoblari va h.k.

Mazkur urf-odatlar, milliy tarbiya yo'llari hech qachon inson e'tiboridan chetda qolmagan. Biroq ularni oliy ta'lim jarayoniga maqsadli, kasbiy nuqtayi nazardan integratsiya qilish masalasi hamisha dolzarbdir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya.

Pedagogik ahamiyati va milliy o'zlikni anglash. Milliy urf-odatlar va an'analarning pedagogik ahamiyati, avvalo, yoshlar ongiga milliy o'zlik, qadriyatlar, ajdodlar merosiga ehtiyotkorona munosabat, shaxsiy va ijtimoiy mas'uliyatni singdirishdadir. Milliy urf-odatlarsiz tarbiya biryoqlama bo'lib, yosh avlod ma'naviy ildizini, milliy g'urur va iftixorni to'la his qila olmaydi. Zero, milliylik – shaxsning o'z tarixidan, avlodlar tajribasidan, jamiyat madaniy-tarixiy merosidan oziqlanishdir. Bu jarayon ma'naviy barkamollik va ijtimoiy birdamlik shakllanishining negizidir [2].

Zamonaviy ta'lim kontekstida milliy urf-odatlar va an'analar. Globallashuv va raqamli inqilob sharoitida milliy an'analar masalasiga yondashuv sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarilishi kerak. Boisi, yoshlar hayotga zamonaviy texnologiya, xorijiy tillar, xalqaro aloqalar, ochiq axborot tarmog'i muhitida kirib kelishyapti. Shu bois, bir tomondan, milliy an'analarni hifz etish, ikkinchi tomondan, ularni zamonaviy fan-texnika yutuqlari bilan uyg'unlashtira olish dolzarb masalaga aylandi. Kasbiy rivojlanish kontekstida bu muhim vazifa bo'lib, mehnat bozori talablari, texnologik taraqqiyot, innovatsion yondashuvlar va mahalliy urf-odatlar sintezini barpo etish hozirgi ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir.

Talaba-yoshlarning kasbiy rivojlanishi va milliy an'analarning tutgan o'rni. "Kasbiy rivojlanish" – bu shaxsning nafaqat o'zi tanlagan sohada nazariy bilim va amaliy ko'nikmaga ega bo'lishi, balki professional tafakkur, ijodiy izlanish, yuksak mas'uliyat va kasbiy etika tamoyillarini egallashdan iborat jarayondir [3]. Talabaning kasbiy rivoji, bir tomondan, uning individualligi, qobiliyati, harakatchanligi va izlanishlari, ikkinchi tomondan, dars jarayonidagi metodika, o'quv reja, o'qituvchining uslubiy mahorati, ijtimoiy muhit, milliy an'ana va zamonaviy texnologiyalar bilan o'zaro ta'sirga bog'liq bo'ladi.

Milliy urf-odatlarning kasbiy

rivojlanishga ta'siri. Milliy an'analar va urf-odatlar yoshlar kasbiy rivojlanishida quyidagi jihatlar orqali ta'sir ko'rsatadi:

Motivatsion-ruhiy omil: O'z millatining boy tarixi, buyuk ajdodlari, madaniy yutuqlari bilan faxrlanish, ularga munosib bo'lish istagi talabani kasbiy motivatsiyasini kuchaytiradi.

Ma'naviy tayanch: Milliy an'analar inson xulq-atvorining axloqiy me'yorlarini, halollik, adolat, omonatni saqlash, mehnatni sevish kabi jihatlarni mustahkamlaydi. Bu kasbiy etika va mas'uliyat tamoyillariga asos bo'ladi.

Ijodiy yondashuv: Xalq ijodi, hunarmandchilik, amaliy san'at namunalaridan ilhomlanish talabalarda badiiy tafakkurni, ijodkorlikni, yangilik qilishga bo'lgan moyillikni oshiradi. Jumladan, dizayner, injener-texnolog, pedagog, jurnalist yoki iqtisodchi bo'lishidan qat'i nazar, milliy iftixor orqali innovatsion g'oyalarni ilgari surish salohiyati ortadi [4].

Yangi O'zbekistonda kasbiy rivojlanish va milliy an'analar uyg'unligi. Yangi O'zbekistonning ta'lim siyosati – yoshlarni raqamli iqtisodiyot, ilm-fan yutuqlari, zamonaviy boshqaruv madaniyati, xorijiy tillar bilan qurollantirishga qaratilgan. Shu bilan birga, milliy merosni ham asrab-avaylash, urf-odat va an'analarni tiklash, ularning ijtimoiy-ma'rifiy qudratini rivojlantirish ham dolzarb masala sifatida ilgari surilmoqda. Shunday sharoitda kasb-hunar va milliy-ma'naviy qadriyatlarining uyg'unlashuvi ijtimoiy taraqqiyotga katta hissa qo'shishi mumkin[5]. Masalan: Mahalliy hunarmandchilik va innovatsiya: Milliy kulolchilik, zardo'zlik, kandakorlik, yog'och o'ymakorligi kabi an'ana va hunarmandchilikni zamonaviy texnologiyalar (3D-printing, lazer kesish, ekologik materiallar) bilan uyg'unlashtirish orqali raqobatbardosh mahsulotlar yaratish. Ta'lim yo'nalishlarida uslubiy yondashuv: Pedagogika yoki boshqa ijtimoiy fan sohalarida milliy qadriyatlarimizga asoslangan tarbiyaviy usullarni zamonaviy interfaol metodlar bilan

birga qo'llash.

Talaba-yoshlar tarbiyasida milliy an'ana va urf-odatlarni kasbiy rivojlanish bilan uyg'unlashtirish usullari.

Interfaol metodlardan foydalanish. Munozara (debate), "aqliy hujum" (brainstorming). Dars jarayonida "Milliy urf-odatlarning zamonaviy kasb-hunardagi ahamiyati" kabi mavzularda munozara o'tkazish talabalarni tanqidiy fikrlashga, tarixiy tajribani baholashga, zamonaviy loyihalarda folklor, madaniy meros, hunarmandchilik elementlaridan foydalanish g'oyalarini ilgari surishga undaydi. Aqliy hujum (brainstorming) orqali milliy va zamonaviy unsurlarni sintez qilish bo'yicha g'oyalar to'plami yaratiladi.

Tarbiya jihat: Talaba bahs-munozaralarda milliy an'analar to'g'risidagi tushunchalarini chuqurlashtiradi, ular haqidagi tanqidiy fikrini ifodalaydi va boshqalarning ham fikrini tinglab, murosa qilish madaniyatini egallaydi.

Kasbiy rivojlanish jihat: Munozara o'zi o'qiyotgan soha (iqtisod, pedagogika, tibbiyot, texnika) bilan milliy meros o'rtasidagi aloqani ko'rish, zamonaviy loyiha yoki mahsulotga qo'shish imkoniyatini izlashga xizmat qiladi.

Rol o'yinlari (role-playing) va case-study. Ushbu metodlarda talabalar real hayotdagi vaziyatlarni teatr ko'rinishida ijro etib, muammoli vaziyatni tahlil qiladilar. Masalan, "Milliy to'y marosimidagi udumlar va zamonaviy tashkiliy talablarga moslashuv", "Pedagogikaning interfaol metodlarini milliy o'yinlar bilan uyg'unlashtirish" kabi stsensariylar.

Tarbiya jihat: Talabalar dramatik mashg'ulot yoki case-study davomida milliy an'analar ichidagi axloqiy me'yorlar, tashkilotchilarning javobgarligi, oilaviy tarbiya mas'uliyatini his qilishadi.

Kasbiy rivojlanish jihat: Bunday mashg'ulotlarda tibbiyot talabalari to'y marosimlaridagi sanitariya-gigiyena masalalarini tahlil qilib, kasbiy maslahatchi sifatida o'z rolini namoyish etishlari mumkin,

yoki iqtisod yo'nalishidagi talabalar to'y va marosimlar iqtisodiy samarasini (xorijiy turistlar jalb etish) baholash usullarini o'rganishadi [6].

Loyiha asosida (Project-based) ta'lim. Mahalliy madaniy meros va innovatsiya integratsiyasi. Milliy an'analarga asoslangan loyihalar ishlab chiqish – talabalarning ijodkorligi va kasbiy qobiliyatlarini mustahkamlashda samarali yo'ldir.

Kulolchilik loyihasi: Talabalar zamonaviy dizayn, marketing usullari va elektron savdo platformalarini (internet-do'konlar) qo'llab, kulolchilik mahsulotlarini jahon bozoriga chiqish bo'yicha loyiha tayyorlashlari.

Milliy sport turlari: Sport sohasida talabalarning "kurash" kabi an'anaviy sport musobaqalarini xalqaro miqyosda ommalashtirish, uni zamonaviy raqamli platformalarda targ'ib etish bo'yicha yondashuvlarni ishlab chiqishlari.

Raqamli meros: Xalq ertaklari, maqol va rivoyatlarini mobil ilovalar, turli multimedia o'yinlar, onlayn platformalarga moslab ishlab chiqish.

Bunday loyihalar davomida talaba jamoada ishlash, resurslarni boshqarish, shaxsiy mas'uliyatni his etish, market va reklama bilan tanishish, xorijiy hamkorlar bilan muloqotda bo'lish kabi kasbiy tajribaga ega bo'ladi.

Ijtimoiy-ma'rifiy loyihalar. Talabalar milliy an'analarni targ'ib qilish, asrab-avaylash va zamonaviy jamiyatga mos shaklga keltirish maqsadida ijtimoiy-ma'rifiy loyihalar ishlab chiqishlari mumkin. Masalan: Mahallalarda ustoz-shogird an'alarini tiklash: Talabalar mahalladagi hunarmandlar, nuroniylar bilan hamkorlikda yoshlar uchun mahorat darslari o'tkazishni tashkillashtirish, tarbiyaviy kechalar uyushtirish.

Xalq bayramlari va tadbirlari: Talabalar milliy bayramlar (Navro'z, Mehrjon, Hayit) doirasida ekologiya, ijtimoiy mas'uliyat, kitobxonlik, sportni rivojlantirish kabi zamonaviy g'oyalarni ilgari suruvchi targ'ibot

ishlarini olib borish [7]. Bu yo'l bilan talabaning kasbiy rivojida ham (masalan, tashkiliy ko'nikmalar, axborot bilan ishlash, rahbarlik mahorati) taraqqiyot kuzatiladi, shuningdek, milliy an'analarga keng ommaga yetkaziladi.

Ekskursiya, amaliy uchrashuvlar va muzey-pedagogika. Muzey, tarixiy obidalar, madaniy maskanlarga ekskursiyalar. Har bir regionda milliy tarixi, ma'naviy merosi, san'ati va urf-odatlar bilan bog'liq muzeylar, tarixiy yodgorliklar mavjud. Talabalarni reja asosida ekskursiyalarga olib borish milliy qadriyatlarga qiziqishini kuchaytiradi, "tirik tarix"ga duch kelish imkonini yaratadi. Tarbiya jihatidan: Talabalar ajdodlar merosiga hurmat bilan qarash, tasviriy san'at asarlarini tahlil qilish, milliy musiqiy asboblarni, hunarmandchilik namunalari va tarixiy voqealar bilan tanishish orqali milliy g'ururini oshiradi [8]. Kasbiy rivojlanish jihatidan: Gumanitar yo'nalishidagi talabalar bu jarayonda ekskursiya metodikasini o'rganishi, pedagog talaba muzey-pedagogika yondashuvlarini sinab ko'rishi, iqtisod yo'nalishidagi talaba esa tarixiy turizm, meros marketingi kabi konsepsiyalarni tushunishi mumkin.

Xulosa. Yuqoridagi mulohazalardan ko'rinadiki, talaba-yoshlar tarbiyasida milliy urf-odatlar va an'analarni kasbiy rivojlanish bilan uyg'unlashtirish – uzluksiz ta'lim tizimining muhim tarkibiy qismidir. Bunday yondashuv bir vaqtning o'zida:

Ma'naviy tarbiya: Milliy qadriyatlar, urf-odat va an'analarga hurmat, o'z millatiga sadoqat, halollik, mehnatsevarlik, bag'rikenglik, mehmondo'stlik singari fazilatlarni mustahkamlaydi.

Kasbiy rivojlanish: Talabalarda ijodiy fikr, yangilikka intilish, zamonaviy texnologiyalardan foydalana olish, loyihaviy yondashuv, ijtimoiy faollik va mas'uliyatli munosabat kabi ko'nikmalarni rivojlantiradi.

Muvaffaqiyatli integratsiya: Globallashuv va raqamli taraqqiyot sharoitida milliy meros bilan xalqaro tajribani uyg'unlashtirish, mehnat bozorida

raqobatbardosh bo'lish, xorijiy tillar va raqamli kommunikasiyalarni hayotda va ish faoliyatida mukammal qo'llay olishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, talaba-yoshlar tarbiyasida milliy urf-odatlar va an'analarni kasbiy rivojlanish bilan uyg'unlashtirish – bu hozirgi davrda yuksak e'tibor qaratilishi zarur bo'lgan, o'ta dolzarb pedagogik masaladir. Yosh avlod o'zining milliy ildizlaridan

oziqlangan, shu bilan birga jahon ilm-fan va texnologiyalaridan boxabar bo'lgan holda kasbiy yo'nalishda faoliyat olib borishi, zamonaviy global muhitda ham o'z "men"ini saqlay olishi lozim. Bunday uyg'unlik ijtimoiy taraqqiyotning barqaror poydevorini mustahkamlaydi, ma'naviy-ma'rifiy sohada ham, kasbiy jihatdan ham katta zafarlarga erishish imkoniyatini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qobilova E, Irodaxon Xaydarova and Radjabova Gulnora. "O'zbek xalq an'analari-tarbiya omili." scientific approach to the modern education system 3.26 (2024): 192-195.
2. Davronova Yulduz Ulug'bekovna. "Inson shaxsida milliy ma'naviyat va milliy o'zlikni anglash." innovative achievements in science 2024 (2024): 30-36.
3. Bunyodjon Nosirov. "Kasbiy kompetensiya va pedagogning kasbiy kompetentligi." Uz-conferences. No. 1. 2024.
4. Kozimova Mehriniso. "OTMlarda talabalarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishda boshqaruvning innovatsion yondashuvlari." bridging the gap: education and science for a sustainable future 1.1 (2025): 2105-2112.
5. Toshpo'latov Nurbek Boboqul o'g'li, and Jumayev Jasur Akmal o'g'li. "O'zbekistonda milliy identitetni saqlash va rivojlantirish strategiyalari." pedagogical sciences and teaching methods 4.40 (2024): 202-206.
6. Bunyodjon Nosirov. "Kasbiy kompetensiya va pedagogning kasbiy kompetentligi." Uz-conferences. No. 1. 2024.
7. Toshpulatov N.B., and Amrullayev H.Sh. "Yoshlarning milliy qadryatlarga hurmat tuyg'usini shakllantirish." Journal of marketing, business and management 3.7 (2024): 418-420.
8. Abdurazzaqov O'ktam Abduqayumovich and Kadirova Sayera Alisher qizi. "Buyuk ajdodlar merosi: kelajak avlod tarbiyasida muhim didaktik manba." international sciences, education and new learning technologies 1.7 (2024): 64-68.

